

พระไตรปิฎก
มหัศจรรย์น้อย ๕๐๐๐ กัณฑ์

พระสุตตันตปิฎก
สํ. มหาวรรค
เล่ม ๓

พระไตรปิฎก มหาวัดถาวรน้อย ๕๐๐๐ กัณฑ์

เท่าพระพุทธศาสนาอายุกาล ๕๐๐๐ ปี ใหญ่ที่สุดในโลก

พระสูตรตันตปิฎก

พร้อมทั้งบาลี อรรถกถา ฎีกา และธัมมัตถาธิบาย
เล่มที่ ๓ (นับอันดับรวม ๓ ปิฎก เป็นเล่มที่ ๓๒ ใน ๑๐๐ เล่ม)

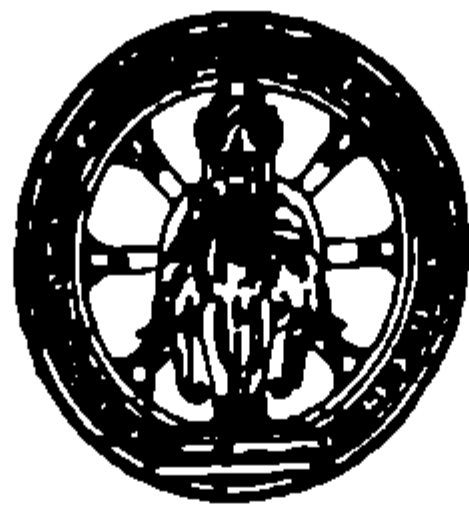
คัมภีร์ที่ ๓ สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค

(เล่มที่ ๑ ถึง ๑๐ เป็นพระวินัยปิฎก เล่มที่ ๑๑ ถึง ๘๖ เป็นพระสูตรตันตปิฎก
เล่มที่ ๘๗ ถึง ๑๐๐ เป็นพระอภิธรรมปิฎก รวม ๓ ปิฎก มี ๕๐ คัมภีร์)
(รวม ๕๐๐๐ กัณฑ์จบ แบ่งเป็น ๑๐๐ เล่ม จบบริบูรณ์)

โดย ปู่ แสงฉาย อนงคาราม

สำนักงาน ลูก ส.ธรรมภักดี สงวนลิขสิทธิ

พิมพ์ที่โรงพิมพ์ ลูก ส. ธรรมภักดี ถนนข้าวสาร พระนคร
นายบุญช่วย หิรัญวัฒน์ ผู้พิมพ์โฆษณา ๒๕๐๔

ถ้อยแถลงกิจการพิมพ์

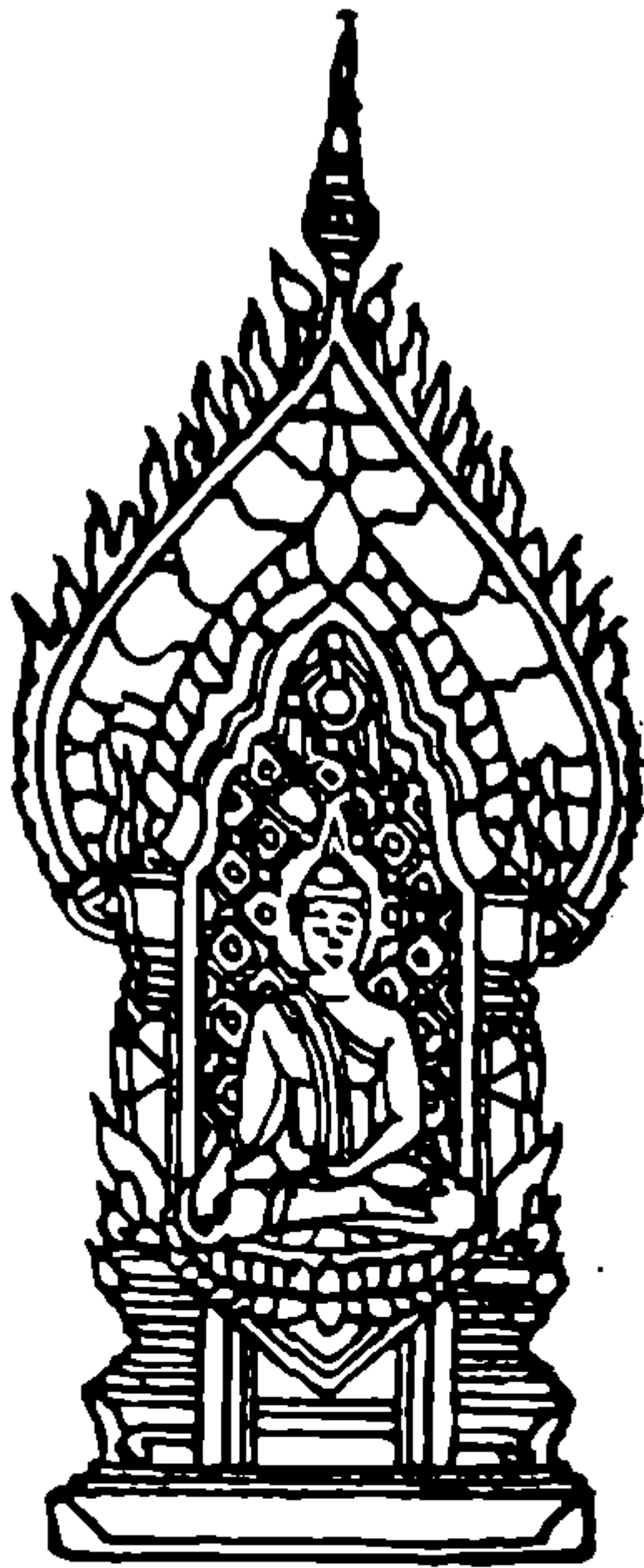
พระไตรปิฎกแปล มหาวิถถารนัย ๕๐๐๐ กัณฑ์ รวม ๑๐๐ เล่ม จบบริบูรณ์ชุดนี้
หลังจากสำนักงานได้พิมพ์ครบจบบริบูรณ์แล้ว บรรดาท่านพุทธศาสนิกชนทุกชั้น
ทุกเพศ ทุกวัย เมื่อได้อ่านแล้ว ล้วนพอใจเป็นอันมาก เพราะมีการแปลทั้งบาลี
พระไตรปิฎก อรรถกถา และฎีกาพระไตรปิฎก บางแห่งยังเติมธัมมัตถาธิบายไว้ในที่
แห่งเดียวกันพร้อม ยังเป็นการสะดวกแก่ผู้ศึกษา ผู้ค้นคว้าหาประมาณมิได้ จึงนิยม
สร้างไว้ประจำวัด ประจำห้องสมุด มากมายเป็นประวัติการณ์ของประเทศ

ขอได้รับความเคารพอย่างสูง

จาก

(สม พ่วงภักดิ์)

(ทักษิณ พ่วงภักดิ์)

จิ. เจ. รุ. นิ.

๔ คำนี้ โบราณเรียกว่า เป็นหัวใจพระอภิธรรมมัตถสังคหะ ๘ ประการ
จิ. หมายความว่า “จิต” ๑ เจ. หมายความว่า “เจตสิก” ๑
รุ. หมายความว่า “รูป” ๑ นิ. หมายความว่า “นิพพาน”

สารบาญ คัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค เล่ม ๓
(คัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค มี ๓ เล่มจบ เล่มนี้เป็นเล่มที่ ๑๒ ใน ๑๐๐)

กัณฐกัณฐ	๑๑๑	ว่าด้วยคุณธรรมแห่งพระโศตบัน	๑
กัณฐกัณฐ	๑๑๒	ว่าด้วยวิชาของพระพุทฺธเจ้า	๓
กัณฐกัณฐ	๑๑๓	ว่าด้วยความหลงใหลออกแห่งบุญกุศล	๑๓
กัณฐกัณฐ	๑๑๔	ว่าด้วยแม่น้ำ คือ บุญ ๔ ประการ	๑๕
กัณฐกัณฐ	๑๑๕	ว่าด้วยแม่น้ำ คือ บุญ และพระพุทฺธคุณบทโลกวิทู	๒๕
กัณฐกัณฐ	๑๑๖	ว่าด้วยบทธรรณแห่งเทวดา	๓๑
กัณฐกัณฐ	๑๑๗	ว่าด้วยบทธรรณแห่งเทวดา กับพระพุทฺธคุณ สดก	
		เทวมานุสสานิ	๓๖
กัณฐกัณฐ	๑๑๘	ว่าด้วยบุคคลที่เทวดาพูดถึง กับ พุทฺโธ	๔๓
กัณฐกัณฐ	๑๑๙	ว่าด้วยองค์คุณแห่งอุบาสก	๔๘
กัณฐกัณฐ	๑๒๐	ว่าด้วยธรรมอันให้ไหลไปสู่นิพพาน	๕๔
กัณฐกัณฐ	๑๒๑	ว่าด้วยอริยสาวกผู้ประมาทและไม่ประมาท	๖๐
กัณฐกัณฐ	๑๒๒	ว่าด้วยแม่น้ำ คือ บุญกุศล ๔ ประการ	๖๕
กัณฐกัณฐ	๑๒๓	ว่าด้วยแม่น้ำ คือ บุญกุศลและแม่น้ำใหญ่ทั้ง ๕	๗๒
กัณฐกัณฐ	๑๒๔	ว่าด้วยแม่น้ำ คือ บุญกุศล ๔ กับเรื่องลาชเทพธิดา	๗๓
กัณฐกัณฐ	๑๒๕	ว่าด้วยผู้ชื่อว่ามัทธพมากในทางพระพุทฺธศาสนา	๘๒
กัณฐกัณฐ	๑๒๖	ว่าด้วยผู้มั่งคั่งในทางศาสนา	๘๘
กัณฐกัณฐ	๑๒๗	ว่าด้วยองค์ ๔ แห่งพระโศตบัน	๙๕
กัณฐกัณฐ	๑๒๘	ว่าด้วยผู้ชื่อว่าไม่ยากจนขัดสน	๑๐๑
กัณฐกัณฐ	๑๒๙	ว่าด้วยคนชั้นสูงน้อยกว่าคนชั้นต่ำ	๑๐๗
กัณฐกัณฐ	๑๓๐	ว่าด้วยภูมิแห่งอริยสาวก	๑๑๒

กัณชาที่ ๑๑๑	ว่าด้วยอุบาทกัมมขัณญา เป็นต้น	๑๑๘
กัณชาที่ ๑๑๒	ว่าด้วยกรรมอันเป็นเหตุให้ได้ขัณญา	๑๒๔
กัณชาที่ ๑๑๓	ว่าด้วยการอบรมสมาธิ	๑๒๕
กัณชาที่ ๑๑๔	ว่าด้วยการประกอบความสังค	๑๓๔
กัณชาที่ ๑๑๕	ว่าด้วยอริยสัจตามนัยที่ ๑-๑	๑๔๑
กัณชาที่ ๑๑๖	ว่าด้วยอริยสัจ ๔ ตามนัยที่ ๔	๑๔๓
กัณชาที่ ๑๑๗	ว่าด้วยอริยสัจ ๔ ตามนัยที่ ๔	๑๕๒
กัณชาที่ ๑๑๘	ว่าด้วยวิคก ๓	๑๕๘
กัณชาที่ ๑๑๙	ว่าด้วยเครื่องฉานกถา	๑๖๔
กัณชาที่ ๑๔๐	ว่าด้วยพระธัมมจักกัปปวัตตนสูตร	๑๖๕
กัณชาที่ ๑๔๑	ว่าด้วยเนื้อความตอนต้นแห่งพระธัมมจักกัปป- วัตตนสูตร	๑๗๖
กัณชาที่ ๑๔๒	ว่าด้วยพระธัมมจักกัปปวัตตนสูตรตามฎีกา	๑๘๑
กัณชาที่ ๑๔๓	ว่าด้วยพระธัมมจักกัปปวัตตนสูตรตามฎีกา	๑๕๐
กัณชาที่ ๑๔๔	ว่าด้วยอริยมรรค ๘	๒๐๑
กัณชาที่ ๑๔๕	ว่าด้วยอรรถแห่งอริยสัจ ๔	๒๑๐
กัณชาที่ ๑๔๖	ว่าด้วยชาติทุกข์ เป็นต้น	๒๑๘
กัณชาที่ ๑๔๗	ว่าด้วยมรณทุกข์ เป็นต้น	๒๒๕
กัณชาที่ ๑๔๘	ว่าด้วยทุกข์สมุทัย	๒๓๔
กัณชาที่ ๑๔๙	ว่าด้วยตัณหาเป็นมูลเหตุแห่งทุกข์	๒๔๔
กัณชาที่ ๑๕๐	ว่าด้วยโทษแห่งตัณหา	๒๕๐
กัณชาที่ ๑๕๑	ว่าด้วยภัยเกิดจากความรัก เป็นต้น	๒๖๑
กัณชาที่ ๑๕๒	ว่าด้วยนิพพาน	๒๗๐
กัณชาที่ ๑๕๓	ว่าด้วยทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา	๒๗๘
กัณชาที่ ๑๕๔	ว่าด้วยสัมมาทิฏฐิอันเป็นโลกีย์	๒๘๖
กัณชาที่ ๑๕๕	ว่าด้วยองค์มรรคที่ ๒-๔ อันเป็นโลกีย์	๒๙๖

กัณฑ์ที่ ๑๕๖	ว่าด้วยองค์มรรคที่ ๕-๘ อันเป็นโลกีย์และโลกุตตระ	๓๐๗
กัณฑ์ที่ ๑๕๗	ว่าด้วยอริยสัจ ๔ ตามพระสูตรทั้ง ๕	๓๒๐
กัณฑ์ที่ ๑๕๘	ว่าด้วยผลแห่งการรู้อริยสัจ ๔	๓๒๘
กัณฑ์ที่ ๑๕๙	ว่าด้วยอริยสัจ ๔ โดยอเนกนัย	๓๓๔
กัณฑ์ที่ ๑๖๐	ว่าด้วยอริยสัจ ๔ โดยบรรยาย	๓๔๒
กัณฑ์ที่ ๑๖๑	ว่าด้วยผู้แสดงอริยสัจ	๓๕๐
กัณฑ์ที่ ๑๖๒	ว่าด้วยผู้สำเร็จอริยสัจไม่หวั่นไหว	๓๕๖
กัณฑ์ที่ ๑๖๓	ว่าด้วยเหวอันน่ากลัว เป็นต้น	๓๖๓
กัณฑ์ที่ ๑๖๔	ว่าด้วยโทษที่ไม่เห็นอริยสัจ ๔	๓๖๘

คุณธรรมาภรณ์ประจำตัวของบัณฑิต

ส. จ. ป. ล. วินิมุตโต

ผู้ใด พ้นจากการพัว (ห่อ) การคิด การถาม

การเขียน (จด) เสียแล้ว

กต โส ปณฺธิโต ภาเว.

ผู้นั้น จะเป็นบัณฑิตได้อย่างไร

พระสูตรตันตปิฎกมหาวิธการนัย

พระสูตรตันตปิฎก มี ๕ คัมภีร์ ๓๘๐๐ กัณฑ์ จบ

เฉพาะ คัมภีร์ที่ ๓ สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค

มี ๑๖๔ กัณฑ์ (แบ่งเป็น ๓ เล่มจบ)

กัณฑ์ที่ ๑๑๑

คัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค

ว่าด้วยคุณธรรมแห่งพระโสดาบัน

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ฯ

สาวตถินทานํ ฯ เอกมนฺตํ นิสินฺนํ โข อนาถปฺปณฺจิกํ กหปตฺติ ภควา
เอตทโวจ ยโต กหปตฺติติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค
กัณฑ์ที่ ๑๑๑ ว่าด้วยคุณธรรมแห่งพระโสดาบัน สืบต่อไป เพื่อให้เป็น
ประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอดกาลนาน
หาประมาณมิได้

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี อันมีในพระสูตรที่ ๔ แห่งสกรกานีวรค
ที่ ๑ ในโสดาปัตติสังยุตต์นั้นว่า ครึ่งหนึ่งสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับ
อยู่ที่พระเชตวันาราม กรุงสาวัตถี ฯ ครึ่งนั้นอนาถปฺปณฺจิกกฤหบดีออกไป
เผ้าถวายเป็นภิกษุ แล้วก็นั่งลงในที่สมควรแก่ตน ฯ สมเด็จพระทศพล
จึงตรัสว่า นี่แน่ะกฤหบดี เพราะเวรอันน่ากลัว ๕ ประการ ของอริยสาวกได้
สงบระงับไปสิ้นแล้ว เพราะอริยสาวกเป็นผู้ประกอบด้วยองค์ ๘ แห่ง

โสคาบัน ๔ ประการ ข่อมเป็นผู้เข้มแข็ง แหงตลอด ซึ่งธรรมแควเห็น
 นจันตตลอดด้วยปัญญา ฯ เมื่ออริยสาวกนั้นประสงค์จะพยากรณ์ตัวเอง
 ก็พยากรณ์ได้ว่า เราสิ้นนรกแล้ว สิ้นกามนิคตโรจนาแล้ว สิ้นเปรตวิสัย
 แล้ว สิ้นอบายหคตวินิบาตแล้ว เราเป็นพระโสคาบันแล้ว มีความไม่ตกต่ำ
 เป็นธรรมดา มีคติแน่นอน เป็นผู้จะรั้งข้างหน้า

เวรอันน่ากลัว ๕ ประการ ที่ระงับไปแล้วนั้น ได้แก่สิ่งใด ได้แก่
 ปาณาติบาต อทินนาทาน กามสมุจจาจาร มุสาวาท สราเบรย์ ที่ทำให้
 ได้ประสพเวรอันน่ากลัว ทั้งภพนี้และภพต่อไป ที่ทำให้ได้เสวยทุกข์
 โทมนัส ทางใจ

ผู้ประกอบด้วยองค์แห่งพระโสคาบัน ๔ ประการนั้น คืออย่างไร
 คือ อริยสาวกในพระธรรมวินัยนี้ ข่อมเป็นผู้ประกอบด้วยความเลื่อมใส
 อันไม่หวั่นไหว ในพระพุทฺธ พระธรรม พระสงฆ์ ข่อมเป็นผู้ประกอบด้วย
 ศรัทธาอันเป็นที่รักใคร่ยินดี ของพระอริยเจ้าทั้งหลาย อันเป็นศีลไม่ขาด
 วุ่น ไม่ค้างพริ้ว ไม่เป็นทาสแห่งตัณหา ไม่แปดเปื้อนด้วยตัณหา เป็น
 ศีลที่ทำให้เกิดสมาธิ ธรรมของพระอริยเจ้า ที่อริยสาวกนั้นรู้แจ้งแทงตลอด
 ด้วยปัญญานั้น ได้แก่สิ่งใด ฯ ได้แก่การทำไว้ในใจ โดยถกทาง
 ซึ่งปฏิสังขสมปบาทว่า ด้วยเหตุนี้เมื่อสงนมนอย สงนกกมนอย เมื่อสงนเกิดชน
 สงนกกเกิดชน เมื่อสงนไม่มี สงนกกไม่มี เมื่อสงนดับไป สงนกกดับไป ฯ
 ข้อนี้อธิบาย เป็นปัจจัยให้เกิดสังขาร สังขารเป็นปัจจัยให้เกิด
 วิญญาณ วิญญาณเป็นปัจจัยให้เกิดนามรูป นามรูปเป็นปัจจัยให้เกิด
 สฬายตนะ สฬายตนะเป็นปัจจัยให้เกิดผัสสะ ผัสสะเป็นปัจจัยให้เกิด
 เวทนา เวทนาเป็นปัจจัย ให้เกิดตัณหา ตัณหาเป็นปัจจัยให้เกิดอุปาทาน
 อุปาทานเป็นปัจจัยให้เกิดภพ ภพเป็นปัจจัยให้เกิดชาติ ชาติเป็นปัจจัย
 ให้เกิดชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส เป็นอันว่า
 ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งสน ข่อมมีด้วยอาการอย่างนี้ ฯ ความ
 คลายไปโดยไม่เหลือ ความดับไปโดยไม่เหลือ แห่งอวิชชา เป็นเหตุให้
 สังขารดับ สังขารดับเป็นเหตุให้วิญญาณดับ วิญญาณดับเป็นเหตุให้นาม

รูปดับ นามรูปดับเป็นเหตุให้สพาทณะดับ สพาทณะดับเป็นเหตุให้
ผัสสะดับ ผัสสะดับเป็นเหตุให้เวทนาดับ เวทนาดับเป็นเหตุให้ตัณหา
ดับ ตัณหาดับเป็นเหตุให้อุปาทานดับ อุปาทานดับเป็นเหตุให้ภพดับ
ภพดับเป็นเหตุให้ชาติดับ ชาติดับเป็นเหตุให้ชรามรณะดับ และเป็นเหตุ
ให้โสกะปริเทวะ ทกข์ โทมนัส อปายาส ดับโดยไม่เหลือ เป็นอันว่าความ
ดับแห่งกองทุกข์ทั้งสมัน ย่อมมีด้วยอาการอย่างนี้ อันนั้นแหละเป็นธรรมที่
ควรรู้งเชิงเป็นธรรมของอริยเจ้า ที่อริยสาวกได้รู้แจ้งแทงตลอดด้วยปัญญา

ดูก่อนภคอุทเทธิ เพราะเหตุที่เวรอันน่ากลัว ๔ ประการนั้นของอริย
สาวกดับไปแล้ว อริยสาวกจึงได้ชื่อว่า ประกอบด้วยองค์แห่งโศตบ้น ๔
ประการ และได้เห็นแจ้งแทงตลอด ซึ่งธรรมที่ควรย่ออันเป็นธรรมของ
พระอริยเจ้านั้น ด้วยปัญญา ฯ เมื่ออริยสาวกนั้นประสงค์จะพยากรณ์ตัว
เอง ก็พยากรณ์ได้ว่า เราสมันนรกแล้ว สันก้านะดิรัจฉานแล้ว สันเปรต
วิสัยแล้ว สันอบายหคคณินบาตแล้ว เราเป็นพระโศตบ้น มีความไม่ตก
ต่ำเป็นธรรมดา มีคติแน่นอน เป็นผู้จะรู้งเชิงข้างหน้า ดังนี้ สันเนื้อความใน
พระสุตตรนเพียงเทาน

อรรถกถา

ในอรรถกถาไม่ได้อธิบายเนื้อความแห่งพระสุตตรนไว้อย่างไร เพราะ
ฉะนั้น จึงได้อธิบายพระสุตตรนออกไป ตามสมควรแก่เวลา คือ คำว่า เว
รอันน่ากลัวนั้น ในอรรถกถาแห่งปฐมภยสุตตรวรรคที่ ๔ แห่งนิทานวรรค
คัมภีร์สังยุตตันนั้น ได้แก่เจตนาอันน่ากลัว อันเป็นเวร ฯ แล้วท่านกล่าว
ต่อไปว่า คำว่า น่ากลัว และคำว่า เวร ทั้งสองคำนี้รวมเป็นคำเดียวกันว่า
เวรอันน่ากลัวก็ได้ ฯ ก็เวรอันน่ากลัวนั้นย่อมมีอยู่ ๒ อย่าง คือ เวรภายใน
นอกภายใน ฯ เวรภายในนั้น ได้แก่เวรเกิดจากคนอื่น คือ เมื่อผู้หนึ่ง
ฆ่าบิดาของอีกผู้หนึ่ง ผู้ที่บิดาถูกฆ่านั้น ก็คิดว่าคนนั้นฆ่าบิดาของเรา เรา
จักฆ่าคนนั้นเสีย แล้วก็ถือเอาสาตราอันคมกล้าไปพยายามฆ่า ฯ เจตนา
ที่เป็นเวรซึ่งเกิดขึ้นในใจของผู้หนึ่ง เรียกว่าเวรภายนอก คือ มีคนภายนอก

เป็นคนแคระ ๑ ส่วนเจตนาของเผด็จกณนั้นจะไปฆ่าแต่ตัวเสียก่อน แล้วคิดว่าคนใดจะมาฆ่าเรา เราก็กฆ่ามันเสียก่อน การคิดดังนี้ เรียกว่า เวรภายใน คือ เวรที่เกิดขึ้นโดยมีตัวเองเป็นต้นเหตุ ๑ เวรทั้ง ๒ เป็นเวรในชาตินี้ ส่วนเวรในชาติหน้านั้น ได้แก่เจตนาซึ่งเกิดขึ้นแก่ภยานิรยบาล เมื่อเอาค้อนเหล็กแกดงจะไปตีมัน ซึ่งไปเกิดในนรก คือ เวลาผู้ฆ่าเขานั่น คายไปเกิดในนรก นายนิรยบาลก็คิดจะฆ่าดี การที่นายนิรยบาลคิดจะฆ่าคนนั้นเรียกว่าเวรภายนอกในชาติหน้า ๑ เมื่อผู้นั้นคิดว่านายนิรยบาลกำลังมาเพื่อจะตีเราผู้ไม่มีโทษ เราจะตีมันก่อน เรียกว่าเวรภายในในชาติหน้า ๑ เวรทั้งสองนี้เป็นเวรที่น่ากลัว เป็นเวรทำให้เกิดทุกข์ โทมนัส ๑ ก็คำว่าเวรนั้นแปลว่าอย่างไร ๑ ในฎีกาแห่งปฐมภยสูตรว่า เวรวุจฺจติ วิโรธะ แปลว่า ความผิดเรียกว่าเวร ดังนี้ เพราะฉะนั้น คำว่า เวร ก็คือความผิด ความผิดที่น่ากลัวนั้นมีอยู่ ๕ ประการ คือ ปาณาติบาต การฆ่าผู้อื่น ๑ อทินนาทาน การลักขโมยผู้อื่น ๑ กาเมสุมิจฉาจาร การประพฤติผิดในทางความรัก ๑ มุสาวาท การกล่าวเท็จ ๑ มัชชปาณะ การดื่มเมาซึ่งเรียกว่าสุราเมรัย ๑ ๑ การทำ ๕ อย่างนี้ เรียกว่าเป็นความผิดที่น่ากลัว ๑ เพราะเหตุไร เพราะเหตุว่า ผู้ทำนั้นย่อมได้ประสบทุกข์กายทุกข์ใจ หงในชาตินี้และชาติต่อไป ข้อนี้อรรถสาธกด้วยเรื่องนายนิทโคฆาต เพื่อประกาศความข้อนให้แจ่มแจ้งต่อไป

สาวตถิยํ กิเรโก นนุโท นาม โคฆาตโก ดังได้สดับมาว่าในกรุงสาวัตถี มีบรุษคนหนึ่งชื่อว่า นายนิทจะเป็นคนฆ่าโคฆาต อยู่ตลอด ๕๕ ปี เขาไม่เคยได้ให้ข้าวต้มหรือข้าวสวย เป็นต้น แม้แต่สักทัพพเดียว เขาบริโภคอาหารโดยขาดเนื้อไม่ได้ ๑ เพราะฉะนั้น อยู่มาวันหนึ่ง เขาขายเนื้ออยู่ตลอดวันแล้ว เขาก็เก็บเนื้อก้อนหนึ่งไว้ เพื่อจะให้ภรรยาแบ่งให้คน แล้วเขาก็ไปอาบน้ำ ๑ ในคราวนั้นมเพื่อนคนหนึ่งของเขาได้มาขอซื้อเนื้อโดยอ้างว่ามีแขกมาที่บ้าน ภรรยาของเขาตอบว่า เนื้อที่จะขายไม่มีเสียแล้ว มีแต่เนื้อที่เพื่อนของข้าจะบริโภค สหายนั้นก็กล่าวว่า จงให้เนื้อนั้นแก่เรา แล้วถือเอาเนื้อไปตามอำเภอใจ เวลานั้นนายโคฆาตกลับ

มา ได้ทราบเรื่องนั้นแล้ว จึงคว้าเอามัดไปเชือดเอาลิ้นโค ซึ่งผูกไว้ที่หลังบ้าน แล้วนำไปปิ้งกิน ฯ พอเขายกลิ้นโคที่ปิ้งสุกแล้วชนหนึ่งเข้าวางในปากเท่านั้น ลิ้นของเขาก็มันดาลขาดตกลงในภาชนะ เขาก็ได้รับความทุกข์เวทนา คล้ายกับเขาได้ทำแก่โคตัวนั้น เขามีโลหิตไหลออกจากปาก เหมือนกับโค ลงกลานร้องไปมาอยู่ในกลางเรือนเหมือนกับโค จนกระทั่งสิ้นใจ เวลาสิ้นใจแล้วก็ไปเกิดในอเวจีนรก สันเรื่องนายนั้นทโคฆาต ซึ่งมีในมลวรรค แห่งคัมภีร์พระธรรมบทเพียงเท่านั้น ส่วนผู้ที่ทำอหินนา กาเม มุสา สุรา นั้น ก็ได้รับทุกข์เวทนาในกายหน้าอย่างเผ็ดร้อนเหมือนกับนายนั้นทโคฆาตนั้นเป็นอันมาก แต่ไม่จำเป็นต้องยกตัวอย่างมาแสดง ขอให้เข้าใจว่าสิ่งทั้ง ๕ คือ ปาณาติบาต อหินนาทาน กาเมสมุจฉาจาร มุสาวาท สุราเมรัยนั้นเป็นเวรอันน่ากลัว คือ เป็นความผิดอันน่ากลัวทั้งนั้น เพราะฉะนั้น ควรที่คนทั้งหลายจะละเว้นให้ขาด ผู้ที่ไม่ละเว้นให้ขาดก็จะต้องได้ประสบทุกข์ทั้งในชาตินี้และชาติหน้า ฯ ผู้ที่จะเว้นได้ขาดนั้น ต้องพิจารณาเห็นโทษแห่งสิ่งทั้ง ๕ นั้นว่าไม่ดีทั้งนั้น คือ พิจารณาให้เห็นชัดว่า ปาณาติบาต การฆ่าผู้อื่นไม่ใช่ว่าอะไร อหินนาทาน การลักขโมยฉ้อโกงผู้อื่นไม่ใช่ว่าอะไร กาเมสมุจฉาจาร การประพฤติดีในทางความรักไม่ใช่ว่าอะไร มุสาวาท การพูดเท็จไม่ใช่ว่าอะไร สุราเมรัย การดื่มสุราเมรัยไม่ใช่ว่าอะไร ต้องหมั่นพิจารณาเสมอ หมั่นคิด หมั่นตรองเสมอ จนให้เห็นชัดว่าสิ่งทั้ง ๕ นั้นไม่ดีจริง ๆ เมื่อเห็นชัดแล้ว จึงจะงดเว้นได้ขาด ถ้ายังไม่เห็นชัด เพียงแต่เห็นว่าฆ่าเขาบาป ลักขโมยฉ้อโกงเขาบาป ทำกาเมสมุจฉาจารบาป กล่าวมุสาวาทบาป ดื่มสุราเมรัยบาปเท่านั้น ก็ยังงดเว้นไม่ได้ เพราะไม่รู้ว่าบาปอย่างไร ต่อเมื่อรู้ชัดว่าการฆ่าเขาข่มขืน โทษตามกฎหมายบ้านเมือง เราก็ต้องถูกฆ่า เวลาเราตายแล้วต้องไปตกนรก ไปเกิดเป็นเปรต เป็นอสุรกาย เป็นสัตว์ดิรัจฉาน ให้เขาฆ่าเหมือนเราฆ่าเขา เมื่อเกิดมาเป็นคนก็ต้องถูกเขาฆ่า หรือไม้อย่างนั้นก็เป็นคนอายุน้อยสิ้น การลักขโมยฉ้อโกงเขา ซึ่งทำให้เขาผู้เป็นเจ้าของเสียใจ

ทำให้เจ้าของขากจน เราต้องถกถลักขโมยฉ้อโกง ในชาติหน้าเหมือนกัน
 กับเขา เราก็ต้องขากจนเหมือนกันกับเขา เวลาเขาจับเราได้ในชาตินี้
 เราก็ต้องได้รับโทษตักตักคักคักระวาง หากเขาจับไม่ได้ในเวลาเรายังเป็นอยู่
 เมื่อเราตายแล้วเขาก็ต้องจับได้ คือ พวกนรกเขาก็ต้องจับได้ เพราะว่า
 นรกที่เรียกว่าพวกนายนิรยบาล เขามีหุ้หุ้ หุ้ หุ้ เราอยู่ที่ไหนเขาก็รู้
 เห็น เขาก็ต้องจับไปใส่คุก ใส่ระวางในเมืองผี คือ จับเราไปใส่ในนรกให้ทน
 ทุกขเวทนาอยู่ในนรก เมื่อพ้นจากนรกแล้ว ต้องมาเกิดเป็นเปรต อด ๆ
 อหิวาต ๆ เกิดเป็นอสุรกาย เป็นสัตว์ครึ่งจัน เป็นเสนียด แสนอยาก เวลา
 เกิดมาเป็นคน ก็ต้องขากจนเจ็บใจไปอีกหลายร้อยชาติ การทำกาเม-
 สมุจฉาจาร คือ เป็นชู้กับภรรยาเขาและนอกใจสามี เมื่อทำลงในเวลาใด
 เทพธิดาอารักษ์ก็ต้องเห็นในเวลานั้น เพราะฉะนั้น โบราณจึงว่า คนไม่
 เห็นกันเห็น หากคนเห็นเข้าเมื่อใดก็ต้องอับอายขายหน้าเมื่อนั้น คนที่
 เป็นชู้กับภรรยาเขาก็อับอายขายหน้า ว่าเป็นคนหน้าด้าน เป็นคนไม่รู้จัก
 อับอาย เป็นคนสันคืด สันบุญญา หลงอนมิตาขคนดมไปก็ไม่รู้จักแสวงหา
 อันเป็นหญิงนอกใจสามี ก็เป็นอันว่าไม่ซื่อตรงต่อสามี จะมีผดจัน
 นินทานาพาประการ เวลาตายแล้วก็ไม่แคล้วจากนรกไม่งว หรือนรก
 หม้อทองแดง ไม่แห่งใดก็แห่งหนึ่ง มีหน้าชาจะต้องมาเกิดเป็นเปรตไม่ม
 ผัวหมัก มีแต่เนื้อแดง ๆ สำหรับให้แร้งกานกตะกรมจิกเจาะเป็นอาหาร
 เวลาพ้นจากนั้นแล้ว ก็จะต้องไปเกิดเป็นอสุรกาย มีตัวสูงผอมแห้งคำ
 คากแผ่นหนาแคดยอกนานหนักหนา พ้นจากนั้นแล้ว ก็จะต้องมาเกิดเป็น
 สัตว์ครึ่งจัน ที่ถูกตอนทั้งหญิงทั้งชาย คือ หญิงที่นอกใจสามีก็ต้องมา
 เกิดเป็นสัตว์ครึ่ง ให้คนเขาตอนไปอีกนานหนักหนา พ้นจากนั้นก็ต้อง
 มาเกิดเป็นกะเทยทั้งหญิงทั้งชาย ส่วนชายก็ต้องเกิดเป็นหญิงอีก
 ส่วนหญิงก็ต้องเกิดเป็นกะเทยอีก การกล่าวเท็จและการดื่มสุราเมรัย
 ก็ให้โทษ คือ ตกอบายภูมิ ๔ มีนรกเป็นต้นเหมือนกัน เวลาเกิดมาเป็นคน
 ผลแห่งมสาวาหนั้น จะทำให้ถูกกล่าวด่าใส่โทษ ในเรื่องที่ไม่จริงอย่างร้าย
 แรง เป็นต้นว่า อยู่ดี ๆ ก็มีผู้กล่าวด่าว่าลักขโมยเขา ขำพื้นเขา เศษบาป

สุรานั้นก็จะทำให้เกิดเป็นคนโง่เขลา เสียจิตไปอีกนาน แล้วค่อยลดหย่อน
ผ่อนลงไปให้เป็นคนโง่เขลาเบาปัญญา เพราะฉะนั้น ขอท่านทั้งหลายจง
เร่งกลัวเถิดว่า เวร ๕ ประการนี้เป็นความผิดที่น่ากลัวมาก ผู้ใดงดเว้นจาก
เวร ๕ ประการนี้ได้ ผู้นั้นจะไม่ได้รับโทษทุกข์ทั้งในชาตินี้และชาติหน้า
อีกอย่างหนึ่งจงนึกเสมอว่า เราไม่ควรฆ่าเขา เพราะเขาก็รักชีวิตเหมือน
กับเรา ไม่อยากตายเหมือนกับเรา เราไม่ควรลักขโมยฉ้อโกงเขา เพราะ
เขาก็ไม่อยากให้ลักขโมยฉ้อโกง เหมือนกับเรา เราไม่ควรเป็นชู้กับภรรยา
เขา เพราะเขาก็ไม่อยากให้ใครเป็นชู้กับภรรยาของตัวเหมือนกับเรา เรา
ไม่ควรพูดปดต่อใคร เพราะทุกคนไม่อยากฟังคำพูดปด เราไม่ควรดื่ม
สุราเมรัย เพราะดื่มเข้าไปแล้วทำให้กลายเป็นเหมือนคนบ้า ทำให้
เสียทรัพย์โดยไม่จำเป็น ทำให้เกิดโทษนานาประการ ทุกคนควรคิดอย่างนี้
เสมอจึงจะเป็นการดี สันเนือความในเทศนาภิกษุทั้งหลายเพียงเท่านั้น.

เอวี่ ๘๔ ด้วประการณะนี้ ฯ

กัณท์ที่ ๑๑๒

คัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค

ว่าด้วยวิชาจรณะของพระพุทธเจ้า

สาวตถึ นิหามิ ฯ เป ฯ ยโต โข ภิกขเว อริยสาวกสฺส อิมานิ
ปณฺจ ภยานิ เวรานิ วูปสนฺตานิ โทหนฺติตฺติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค
กัณท์ที่ ๑๑๒ ว่าด้วยวิชาจรณะของพระพุทธเจ้า สืบต่อไป เพื่อให้เป็น
ประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอดกาลนาน
หาประมาณมิได้

ปาฐะ

คณินความคามวาระพระบาลี อันมีในพระสูตรที่ ๘ แห่งสภานีวรรค
ที่ ๑ ในโสคาบัตตสังขยุคนั้นว่า ครึ่งหนึ่งสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับ
อยู่ที่พระเชศวนาราม กรุงสาวัตถี ฯ ครึ่งหนึ่งพระองค์ทรงแสดงแก่ภิกษุ
ทั้งหลายว่า ครูก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะเหตุที่เวรอันมากแล้ว ๕ ประการ
ของอริยสาวกได้สงบระงับไปแล้ว อริยสาวกจึงเป็นผู้ประกอบด้วยองค์แห่ง
พระโสคาบัตต ๕ ประการนี้ และได้เห็นแจ้งแห่งตลอด ซึ่งธรรมของพระอริย-
เจ้าด้วยปัญญา ฯ เมื่ออริยสาวกนั้นประสงค์จะพยากรณ์ตัวเอง ก็พยากรณ์
ได้ ว่าเราสิ้นนรกแล้ว สิ้นกำเนิดครั้งจันตแล้ว สิ้นเปรตวิสัยแล้ว สิ้น
อบายทศควินิบาคนแล้ว เราเป็นพระโสคาบัตต มีความไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา
เป็นมมคคณันนอน เป็นผู้จะรุดข้างหน้า ดังนี้

ในพระสูตรที่ ๑๐ ว่า ครึ่งหนึ่ง สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่
ที่ภูเขาคาสลา ป่ามหาวันเมืองเวสาลี ฯ ครึ่งหนึ่งมหาอำมาตย์ของกษัตริย์
ลิจฉวี ซึ่งมีชื่อนั้นทกมหาอำมาตย์ ได้ไปเฝ้าสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า
ถวายบังคมแล้ว ถวายลงในที่สมควรแก่ตน ฯ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า
จึงตรัสว่า ครูก่อนนันทกะ อริยสาวกผู้ประกอบด้วยธรรม ๕ ประการ
ย่อมเป็นผู้ถึงกระแสธรรม มีความไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา มีคติแน่นอน
เป็นผู้จะรุดข้างหน้า ฯ ธรรม ๕ ประการนั้น คือ ประการใด ฯ คือ อริย-
สาวกในพระธรรมวินัยนี้ ย่อมเป็นผู้ประกอบด้วยความเลื่อมใส อัน
ไม่หวั่นไหวในพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ย่อมเป็นผู้ประกอบด้วย
ศีลอันเป็นที่รักใคร่ของพระอริยเจ้า อันเป็นศีลไม่ขาด ไม่ทะลุ ไม่
ค้างพริ้ว ไม่เป็นทาสแห่งตัณหา ไม่แปดเปื้อนด้วยตัณหา เป็นศีล
ที่ผู้สรรเสริญ เป็นศีลที่ทำให้เกิดสมาธิ

ครูก่อนนันทกะ อริยสาวกผู้ประกอบด้วยธรรม ๕ ประการนี้ ย่อม
ประกอบด้วยอายุ วรรณะ สุข ยศ ความเป็นใหญ่ ทั้งที่เป็นของ
ทิพย์ และเป็นของมนุษย์ ฯ คำที่เราว่าไม่ใช่เราได้สดับมาจากสมณะอื่น
หรือพราหมณ์อื่น เป็นสิ่งที่เราเองเห็นเอง แจ่มแจ้งเองโดยแท้

เมื่อสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนั้นแล้ว กัมบุรุษคนหนึ่ง
 บอกนันทกะผู้เป็นมหาอำมาตย์ของกษัตริย์ลิจฉวีว่า ถึงละธราบนาแล้ว
 ขอรับ ฯ นันทกะตอบว่า อย่าเลยนาย บัดนี้เราไม่ต้องการด้วยน้ำ
 อาบภายนอกแล้ว เพราะเราได้อาบน้ำภายใน คือ ความเลื่อมใสต่อ
 พระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว ดังนี้ สันเนอความในพระสูตรนี้ และใน
 สรกานีวรรคที่ ๓ ตามพระบาลีเพียงเท่านั้น

อรรถกถา

ในอรรถกถาแห่งพระสูตรที่ ๕ ที่ ๑๐ นี้ไม่มี เพราะฉะนั้นจึงจะได้ยก
 พระพุทธคุณบทว่า วิชาจรณสมฺปนฺโน ซึ่งแปลว่า ผู้เต็มเปี่ยมด้วย
 ความรู้และความประพฤติขึ้นแสดงต่อไป ตามสมควรแก่เวลา ฯ พระ
 พุทธคุณบทว่า วิชาจรณสมฺปนฺโน นี้ มีอธิบายไว้ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคว่า
 เป็นผู้เต็มเปี่ยมด้วยวิชา ๓ วิชา ๘ และจรณะ ๑๕ แล้วท่านบอกว่า
 วิชา ๓ นั้น ควรทราบตามนัยที่กล่าวไว้ในภยเกรวสูตร ฯ วิชา ๘ นั้น
 ควรทราบตามนัยที่กล่าวไว้ในอัมพกุฎสูตร ฯ คือ ในอัมพกุฎสูตรนั้น
 ได้กล่าวถึงวิชา ๘ คือ วิปัสสนาญาณ ๑ มโนมยิทธิ ๑ กัมมกัญญา ๑
 จรณะ ๑๕ นั้น ได้แก่ สีสังวร ความสำรวมในศีล ๑ อินทริยสังวร
 ความสำรวมอินทริย์ ๑ โภจเนมัตตัญญูตา ความรู้จักพอดีในการบริโภค ๑
 ชาคริยานุโยค การประกอบความเพียร ๑ กับสัปปริสัทธรรม ๑ และ
 ฐาปาวรรณาน ๔ ฯ ที่เรียกว่าจรณะนั้น เพราะธรรม ๑๕ ประการนี้ เป็น
 เครื่องนำไปสู่ทิศที่ยังไม่เคยไป คือ อมตธรรมอันได้แก่นิพพาน แล้วท่าน
 กล่าวต่อไปว่า วิชา ๘ นั้นทำให้พระสัพพัญญุตญาณของพระผู้มีพระภาคเจ้า
 บริบูรณ์ ฯ จรณะ ๑๕ นั้น ทำให้พระมหากรุณาบริบูรณ์ เพราะว่า
 พระพุทธเจ้านั้น ทรงทราบสิ่งที่เป็นประโยชน์ และไม่เป็นประโยชน์
 ด้วยพระสัพพัญญุตญาณ แล้วทรงสั่งสอนให้สัตว์นิกรละเว้นสิ่งที่ไม่เป็น
 ประโยชน์ ให้ทำแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์ด้วยพระมหากรุณา ดังนี้

ในคัมภีร์ปฐมสมันตปาสาทิกา อธิบายพระพุทธรูปว่า วิชา-
จณตมฺปนโน น วิเวกมฺเอยํกัมภีร์วิมรรค ๑ ในคัมภีร์สารัตถทีปนีซึ่ง
เป็นฎีกาแก่พระวินัย อธิบายว่า วิชา ๘ นั้น ได้แก่วิปัสสนาญาณ ๑
มโนมยิทธิ คือ จ्ञาเลงรูปกายได้ตามชอบใจ ๑ อิทธิวิธี แสดง
ฤทธิ์ต่าง ๆ ได้ ๑ กิฬเพโสตะ กุณิยะ ๑ กิฬพจกขุ ตาฬิพย์ ๑ บุปพะเววา-
สานุสสคิณฺณ การระลึกชาติเนนเล้งได้ ๑ จุตูปปาตญาณ การรู้
จุติปฏิสนธิของสัตว์ทั้งหลาย ๑ อาสวกขญาณ การทำให้อาสวกิเลสสัน-
ไป ๑ รวมเป็นวิชา ๘ ด้วยกัน ดังนี้ จรณะ ๑๕ นั้น ได้แก่สัปปริสั-
ธรรม ๑ คือ ศรัทธา หิริ โอตตัปปะ แหสัจจะ วิริยะ สติ ปัญญา
กัมมรูปาวรรณ ๔ อปฺปนณกปฏิปทา ๔ ดังนี้ ๑ เป็นอันได้ใจ
ความว่า พระพุทธเจ้าเป็นผู้สมบูรณ์ด้วยวิชา ๘ และจรณะ ๑๕ ดังที่
มานี้ โดยลำพังพระองค์เอง ไม่มีผู้ใดเป็นครูสั่งสอน ๑ วิชา ๘ ดังที่มานี้
ล้วนเป็นวิชาสูงทั้งนั้น เป็นวิชาที่สำเร็จได้ยากทั้งนั้น ที่พระองค์จะ
สำเร็จวิชา ๘ ได้นั้น ก็เพราะพระองค์อาศัยอภินิหารกปฏิปทา ๔ เป็นเบื้องต้น
นั้น แล้วจึงได้สำเร็จรูปาวจรกณ ๔ เมื่อได้สำเร็จรูปาวจร ๔ แล้วจึงได้
สำเร็จวิชา ๘ เป็นลำดับไป ๑ อภินิหารกปฏิปทา ๔ นั้น ก็ได้แก่สี่สังวร
คือ ความสำรวมในศีล อินทรีสังวร ความสำรวมอินทรี ขาคิริยานุโยค
การประกอบความเพียร โภชนมัตตคณฺณตา การรู้จักพอดีในการบริโภค
อาหาร ดังที่กล่าวแล้วนั้น

และพระองค์ปฏิบัติในสัปปริสธรรม ๑ แล้วสำเร็จรูปกณ ๔
และวิชา ๘ ในภายหลัง ๑ กวิชา ๘ ซึ่งว่าแล้วนั้น เพียงแต่เป็นหัวข้อเท่านั้น
ส่วนเนื้อความพิสดารนั้นยังมีอยู่อีก แต่จะแสดงเพียงใจความเท่านั้น
คือ วิปัสสนาญาณนั้น ได้แก่การเห็นแจ้งในสภาวะธรรมทั้งปวง
โดยถูกต้องตามเป็นจริงทุกสิ่งทุกประการ มโนมยิทธินั้น ได้แก่การถอด
กายนี้ไปสวมกายอื่นได้เหมือนกับซักดาบออกจากฝัก หรือชักไม้เท้า
ปล้องออกจากท่อนปล้องได้ฉะนั้น ๑ อิทธิวิธี การแสดงฤทธิ์นั้น ได้
แก่คนเดียวทำให้เป็นหลายคนก็ได้ หลายคนทำให้เป็นคนเดียวก็ได้ ๑

บิดทำให้เป็นเทพเจ้าก็ได้ เทพเจ้าทำให้เป็นหมันก็ได้ ผ่าไปในฝ่าในกำแพง
 แรอกุเขา เหมือนกับไปในที่ไม่มีสิ่งใดขัดขวางก็ได้ ผุดขึ้นผุดลงใน
 แผ่นดินเหมือนกับในน้ำก็ได้ เดินบนน้ำเหมือนกับเดินบนแผ่นดินก็ได้
 เลื่อนลอยไปในอากาศเหมือนนกบินก็ได้ ลูกคำดวงจันทร์ดวงอาทิตย์
 ด้วยฝ่ามือก็ได้ ใช้อำนาจทางกายไปตลอดพรหมโลกก็ได้ การทำอย่างว่ามานี้
 ทำด้วยอำนาจอธิฐาน คือ ด้วยอำนาจนี้กว่าให้เป็นอย่างนั้น ยังมีการแสดง
 อุตริอีกอย่างหนึ่ง เรียกว่าวิภพนา การแสดงอุตริที่เรียกว่าวิภพนานั้น
 ได้แก่จำแลงกายของตัวให้เป็นสิ่งต่าง ๆ ได้ คือ จำแลงให้เป็นกุมารก็ได้
 ให้เป็นนาคก็ได้ ให้เป็นครุฑก็ได้ ให้เป็นอสูรก็ได้ ให้เป็นพระอินทร์ก็ได้
 ให้เป็นเทวดาได้ ให้เป็นพรหมก็ได้ ให้เป็นสมุทรรักษ์ได้ ให้เป็น
 กูเขาก็ได้ ให้เป็นราชสีห์ก็ได้ ให้เป็นเสือโคร่งเสือเหลือง ช้าง ม้า รถ
 พลบทธจรถเดินเท้าอย่างใด ๆ ก็ได้ เวลาจะทำนั้นท่านนึกว่าจะทำอย่างนั้น
 เสียก่อน พอนึกแล้วก็เข้าฌาน ออกจากฌานแล้วก็นึกอธิษฐานให้เป็น
 อย่างนั้น เช่นอธิษฐานว่าเราจงเป็นกุมารเช่นนั้น พออธิษฐานจบก็กลายเป็น
 เป็นกุมารเช่นนั้น เหมือนดังพระเทวทัตที่ได้จำแลงเป็นกุมารนั้นเป็น
 อุทาหรณ์ ทว่าบริสุทธิ์นั้น คือไม่แปดเปื้อนด้วยดี เสมหะ โลหิต
 เบ็นคณ เป็นเหตุสามารถรับอารมณ์ในที่ไกลได้ ถึงแม้ว่าอารมณ์ คือ
 เสียงนั้น จะอยู่ในที่ใกล้สักเท่าใดก็ตาม ก็ได้ยินเหมือนอยู่ในที่ไกล
 ด้วยหูนี้เป็นหูบริสุทธิ์ หูทิพย์นั้น ได้ยินทั้งเสียงมนุษย์และเสียงเทวดา
 ทั้งเสียงซึ่งอยู่ในที่ใกล้และที่ไกล ๆ เจโตปริยญาณ การรู้จักใจผู้อื่น
 ได้แก่การรู้ได้เห็นว่า ใครมีจิตใจเป็นอย่างไร พอยากรู้จักใคร ๆ การ
 ที่จะทำได้อย่างนั้น ก็ต้องทำได้ด้วยฌาน คือ เจริญอาโลกสิณ ทำให้เกิด
 แสงสว่างจนจนแลเห็นหทัยรูปเป็นของผู้อื่น แล้วเห็นสีแห่งโลหิต เมื่อ
 เห็นสีแห่งโลหิตแล้ว ก็พิจารณาเวตุจิต ฯ ในเวลาใดเขามีจิตโสมนัส ใน
 เวลานั้นหทัยรูป คือ หัวใจของเขาก็มีสีแดง เหมือนกับสีลูกพลับสุก
 ในเวลาใดเขามีจิตโทมนัส ในเวลานั้น หทัยรูปของเขาก็ดำเหมือนกับ

ถูกหัวสูก ในคราวใดเขามิจิตอุเบกขา ในคราวนั้นเทัฏฐรูปของเขาก็
 โสหมอบน้ำมันงา ฯ คำว่า เทัฏฐรูปนั้น ได้แก่ น้ำเลี้ยงหัวใจ เมื่อทำ
 กำหนดน้ำเลี้ยงหัวใจของผู้อื่นได้อย่างนั้นแล้ว ก็จะได้ว่า จิตของผู้นั้นเป็น
 อย่างไร มีราคะ โทสะ โมหะ หรือไม่ ผู้นั้นคิดอย่างไรก็รู้ ฯ บุพเพ-
 นิพพานสत्ตคญาณนั้น ได้แก่การระลึกได้ การจำได้ ซึ่งชาติก่อน
 ภพก่อนโดยละเอียดพิสดารว่า ชาติไหนเป็นอย่างใด ฯ คนที่ระลึกชาติ
 ก่อนได้นั้น มีอยู่ ๖ จำพวก คือ พวกเดิรธัญญ์ ๑ ปกตีสาวก ๑ มหา-
 สาวก ๑ อัครสาวก ๑ พระปัจเจกพุทธเจ้า ๑ พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ๑
 พวกเดิรธัญญ์ทำได้สำเร็จฉฉานนั้น ระลึกชาติก่อนได้เพียง ๔๐ กลับเท่านั้น
 เพราะเขามีบุญญาอันน้อย คือ ค้อมบุญญาที่กำหนดนามรูปนั้นน้อย ฯ ปกติ-
 สาวกนั้นระลึกได้ ๑๐๐ กลับก็มี พันกลับก็มี ฯ อัครมหาสาวกนั้นระลึก
 ได้ถึงแสนกลับ ฯ อัครสาวกทั้ง ๒ นั้น ระลึกได้ถึง ๑ อสงไขยกับเศษ
 แสนกลับ พระปัจเจกพุทธเจ้าระลึกได้ ๒ อสงไขยกับเศษแสนกลับ พระ
 สัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลายระลึกได้โดยหาที่สุดมิได้ เมื่อพระองค์ต้องการ
 รู้เพียงไหนก็ระลึกได้เพียงนั้น ฯ จุตูปปาตญาณ คือ การรู้จักปฏิสนธิ
 ของสัตว์ทั้งหลายนั้น ได้แก่การเล็งเห็นซึ่งการตายและการเกิดของสัตว์
 ทั้งหลายว่าเป็นอย่างไร ใครไปเกิดในที่ไหน ได้รับทุกข์สุขอย่างไร
 ที่ได้รับทุกข์สุขอย่างนั้นเพราะเหตุอะไรก็รู้ ใครตายอยู่ในที่ไหน ตายด้วย
 อาการอย่างไร ตายแล้วไปอย่างไรก็รู้ การรู้นั้นรู้ด้วยปัญญา แต่
 เหมือนกับเห็นด้วยตา ฯ อาสวกขญาณ ซึ่งได้แก่ความรู้ทำให้สัน-
 อาสวกิเลสนั้น ได้แก่ความรู้ซึ่งอริยสัจ ๔ พร้อมด้วยอาการ ๑๒ และ
 รอบ ๓ อันรวมใจความว่า สำเร็จอริยสัจ ๔ ดังนี้ ของตนเองความที่ว่า
 ด้วยวิชา ๔ ไว้เพียงเท่านั้น.

เอวํ กัมมํ ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฑ์ที่ ๑๑๓

คัมภีร์ขุททกนิกาย มหาวารวรรค

ว่าด้วยความหลังไหลออกแห่งบุญกุศล

สาวตถีนีทาน์ ๆ จตฺตาโร เม ภิกฺขเว ปุณฺณภิสฺสนหา กุสลาภิสฺสนหา
สุขสฺสหาหาราติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวรรค
กัณฑ์ที่ ๑๑๓ ว่าด้วยความหลังไหลออกจากบุญกุศล สืบต่อไป เพื่อให้
เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอด
กาลนานหาประมาณมิได้

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี อันมีในพระสูตรที่ ๑ แห่งปุณฺณ-
ภิสันทวรรคที่ ๔ นั้นว่า ครึ่งหนึ่ง สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่
ที่พระเชตวันาราม กรุงสาวัตถี ฯ ครึ่งหนึ่ง พะองค์ทรงแสดงแก่ภิกษุ
ทั้งหลายว่าความหลังไหลออกแห่งกุศล ความนำมาซึ่งสุข มีอยู่ ๔ ประการ
คือ การที่อธิบสาวกในพระธรรมวินัยนี้ ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่
หวั่นไหวในพระพุทธเจ้าว่า อธิปิ โส ภควา อรหํ แม้ด้วยเหตุดังนี้
พระผู้มีพระภาคเจ้านั้นจึงได้พระนามว่า เป็นพระอรหันต์ ฯ สมมาสมพุทฺธ
จึงได้พระนามว่า เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ฯ วิชาจรณสมปฺนโน
จึงได้พระนามว่า เป็นผู้สมบูรณ์ด้วยวิชาจรณะ ฯ สุกโต จึงได้พระนามว่า
เป็นผู้ทรงดำเนินดี ฯ โลกวิทู จึงได้พระนามว่า เป็นผู้รู้แจ้งโลก ฯ
อนุตฺตโร ปุริสทมฺยสารถิ จึงได้พระนามว่า เป็นผู้ฝึกบุรุษที่ควรฝึกอย่าง
เยี่ยม ฯ สดฺดา เทวมนุสฺसानํ จึงได้พระนามว่า เป็นครูของเทพดา
มนุษย์ทั้งหลาย ฯ พุทฺโธ จึงได้พระนามว่า เป็นผู้รู้สิ่งทั้งปวง ฯ ภควา
จึงได้พระนามว่า เป็นผู้แจกความรู้ให้แก่บุคคลทั้งปวง ดังนี้ ๑

ได้แก่การที่อริบสาวก เป็นผู้ประกอบด้วยความเลื่อมใส อันไม่
ทวนไหวในพระธรรมว่า สุวากุขาโต ภควตา ชมโม สันทิฏฐิโก
ธรรมที่เห็นเอง ที่ไม่จำกัดเวลา ที่ควรเรียกให้มาคิดได้ ที่ควรใส่ใจ ที่ผู้
ทั้งหลายต้องร่ำเฝ้าเฉพาะตน เป็นธรรมที่สมเด็จพะเทศพลได้ทรงแสดง
ไว้แล้ว ดังนี้ ๑

เป็นผู้ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่ทวนไหว ในพระสงฆ์ว่า
สัพฺปิโน โภควโต สาวกสงฺโฆ พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า
เป็นผู้ปฏิบัติ ๑ อุชฺชุปฺปิโน โภควโต สาวกสงฺโฆ พระสงฆ์สาวกของ
พระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นผู้ปฏิบัติตรงแล้ว ๑ ฌายปฺปิโน โภควโต
สาวกสงฺโฆ พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นผู้ปฏิบัติเพื่อ
ธรรมที่ควร ๑ สามิจปฺปิโน โภควโต สาวกสงฺโฆ พระสงฆ์สาวก
ของพระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นผู้ปฏิบัติ สมควรแก่โลกุตตรธรรม ๑
พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น ได้แก่บรรพ ๔ ค ๘ จำพวก ๑
บรรพ ๔ ค ๘ จำพวก ซึ่งเป็นสาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น เป็นผู้
ควรแก่ของค่านับ เป็นผู้ควรแก่ของต้อนรับ เป็นผู้ควรแก่ของทำบุญ
เป็นผู้ควรแก่การยกมือไหว้ เป็นนาบุญอันเยี่ยมของโลก ดังนี้ ๑

ได้แก่การประกอบด้วยศีล อันเป็นที่รักใคร่ของพระอริยเจ้า อัน
เป็นศีลที่ไม่ขาด ไม่ทะลุ ไม่ต่างพร้อย ไม่เป็นทาสแห่งตัณหา ไม่
แปดเปื้อนด้วยตัณหา เป็นศีลที่ผู้สรรเสริญ เป็นศีลที่ทำให้เกิดสมาธิ
ดังนี้ ๑ รวมเป็นความหลังไหลออกแห่งบุญกุศล เป็นทางนำมาซึ่งความ
สุข ๔ ประการ ดังนี้ สันเนอความในพระสูตรนี้เพียงเท่านั้น

อรรถกถา

ในอรรถกถาแห่งพระสูตรนี้ว่า คำว่า ความหลังไหลออกแห่งบุญ
กุศลนั้น ได้แก่แม่น้ำคือบุญกุศล ๑ คำว่า นำมาซึ่งความสุขนั้น คือ
เป็นปัจจัยแห่งความสุข ดังนี้

ธัมมัตถาธิบาย

ในอรรถาธิบายว่า คำว่า น้ำ คือ บุญกุศลนั้น หมายความว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงแสดงแม่น้ำไว้ในพระสูตรนั้นว่า มีอยู่ ๒ ประการ เรียกว่าปัญญาที่ กุศลแท้ โดยมีความมุ่งหมายว่า ชรรณดาแม่น้ำย่อมมีน้ำขังอยู่ และไหลไป แต่ว่าแม่น้ำอันนี้ก็นำมาซึ่งสุข อันจักเป็นเหตุให้ได้สุขนั้น ได้แก่แม่น้ำคือบุญกุศล ฯ แม่น้ำคือบุญกุศล ซึ่งทรงแสดงไว้ในพระสูตรนี้ ก็ได้แก่คุณธรรม ๔ ประการ คือ ความเลื่อมใสอันแน่วแน่ในพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ และความมีศรัทธาบริสุทธิเท่านั้น ฯ คุณธรรม ๔ ประการนี้ มีชื่อเรียกหลายอย่างต่าง ๆ กัน เป็นต้นว่า เรียกว่าองค์แห่งพระโสดาบันดังที่เคยแสดงมา เพราะฉะนั้น ข้อสำคัญสำหรับคุณธรรม ๔ ประการนี้ ก็คือการแสดงพระพุทธคุณ พระธรรมคุณ พระสังฆคุณ และการแสดงศีล จนให้เป็นที่เข้าใจของผพงทั้งหลายเท่านั้น เพราะฉะนั้น จึงจะได้เริ่มแสดงพระพุทธคุณ มีคำว่า อรหํ เป็นต้น สืบต่อไป ตามสมควรแก่เวลา

คำว่า อรหํ ซึ่งเป็นพระพุทธคุณบทที่หนึ่งนั้น มีอธิบายไว้ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคว่า มีข้อใหญ่ใจความอยู่ ๔ ประการ คือ เป็นผู้ไกลจากข้าศึก ๑ เป็นผู้หักล้างแห่งสังสารจักร ๑ เป็นผู้สมควรแก่เครื่องสักการบูชาทั้งหลาย มีบจขัยเป็นต้น ๑ เป็นผู้ไม่มีความลับ คือ ไม่ทำความชั่ว ๑ ดังนี้ แล้วท่านอธิบายข้อใหญ่ใจความทั้ง ๔ ข้อนั้นออกไปว่า ที่ว่าเป็นผู้ไกลจากข้าศึกนั้น ได้แก่เป็นผู้ไกลจากกิเลสทั้งปวง ฯ คำว่า ไกลจากกิเลสทั้งปวงนั้น ได้แก่การกำจัดกิเลสทั้งปวง พร้อมกับทั้งภิกษาที่เคยอบรมมาให้ขาดไปด้วยอริยมรรค เพราะเหตุที่สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นผู้ไกลจากกิเลสทั้งปวง ดังนี้ พระองค์จึงได้พระนามว่า อรหํ ซึ่งแปลว่า ผู้ไกลจากข้าศึก

ข้อว่า เป็นผู้กำจัดข้าศึกนั้น ท่านอธิบายว่า ได้แก่เป็นผู้กำจัดกิเลสทั้งหลายด้วยอริยมรรค เพราะเหตุที่พระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นผู้

๑๖ พระสุตตันตปิฎก คัมภีร์ที่ ๓ สังขตคณิกาย มหาวารวรรค เล่ม ๓
กัจจกชาลิก คือ กิเลสทั้งหลาย ด้วยอริยมรรคได้แล้ว จึงได้พระนามว่า
อรหันต์

ชื่อว่า เป็นผู้นำทางแห่งสังสารจักรนี้ ท่านอธิบายว่า สมเด็จพระ
ผู้มีพระภาคเจ้าทรงยืนอยู่ที่ปฐมพี อันได้แก่ทรงตั้งมั่นอยู่ในศีล ทรง
ชินด้วยพระบาททั้งคู่ ซึ่งได้แก่ความเพียรชอบในโพธิบัลลังก์ แล้ว
ทรงข้ามอาชวาท คือ พระปรีชาญาณ อันทำให้สิ้นกรรม ด้วยพระหัตถ์
อันกล่าวแล้ว คือ ศรัทธาฟาดฟันเสียซึ่งสังสารจักร อันมีอวิชชาวกัดค้นหา
เป็นคุม มีปัญญากิสังขาร อปัญญากิสังขาร ลเนญซากิสังขาร เป็นกำ
มีชรา มรณะ เป็นกง ซึ่งร้อยเข้าด้วยเข็ม อันสำเร็จด้วยสาสวะสมทัย
แล้วประกอบเข้าในรถคืออกพ ๓ แล่นไปตลอดกาลไม่ปรากฏเบืองต้นนั้น
ให้กระจัดกระจายเสีย จึงได้พระนามว่า อรหันต์

อีกนัยหนึ่งว่า สังสารจักรนั้น ได้แก่สังสารวัฏ ปรากฏซึ่งไม่รู้
เบืองต้นว่ามีมาแต่เมื่อใด ๆ สังสารจักรนั้น มีอวิชชาเป็นคุม เพราะ
อวิชชาเป็นมูลราก มีชรา มรณะเป็นกง เพราะชรา มรณะเป็นที่สุด
มีธรรม ๑๐ ประการ นอกจากนั้นเป็นกำ เพราะธรรม ๑๐ ประการนั้น
มีอวิชชาเป็นรากเง้า เป็นเบืองต้น มีชรา มรณะเป็นที่สุด คึงน ๆ
เนอความในค้อนนี้ ยังเป็นที่เข้าใจยากแก่ผู้ฟังทั้งหลาย เพราะฉะนั้น
จึงจะได้หยิบเอาใจความขึ้นแสดงอีกครั้งหนึ่ง กล่าวคือ คำว่า สังสารจักร
นั้น ได้แก่สังสารวัฏ ซึ่งเปรียบเหมือนกับรถหรือเกวียน

ธรรมคารรถหรือเกวียน ย่อมมีกำ กง คุม เฟลา และมีที่ขับไป มีผู้
ขับไป ๆ จะกล่าวเฉพาะรถครั้งโบราณ อันเหมือนกับเกวียนในสมัยนี้
คือ มีกำ กง คุม เฟลา เหมือนกันกับเกวียน ๆ ธรรมคาเกวียนย่อมมี
กำ ๑๒ มีกง ๔ มีคุม ๒ มีเฟลา ๑ ๆ กำเกวียน ๑๒ นั้น ได้แก่ไม้เป็นซี่ ๆ
ซึ่งมีอยู่ในกง ๆ คำว่า กงนั้น ได้แก่ไม้โค้ง ๆ ๔ อัน ซึ่งค่อกันเข้าเป็น
วงกลม เมื่อค่อกันเข้าเป็นวงกลมแล้ว เขาเรียกว่ากงเกวียน ถ้าเป็นรถ
เขาเรียกว่ากงรถ แต่รถในสมัยนี้ เขาไม่ได้ทำอย่างนั้น ๆ เมื่อไม้โค้ง ๔ อัน
ค่อกันเข้า เป็นกงรถกงเกวียนแล้ว เขาก็เอาไม้แบน ๆ ใส้เข้าไป ในรูกง

รถหรือเกวียนภายในนั้น ท่านเรียกว่าสังสารจักร ๆ สังสารจักร
นั้น ได้แก่สังสารวัฏ คือการเวียนตาย เวียนเกิด ๆ สังสารวัฏ
อันเรียกว่าสังสารจักรนั้น มีอภิสังขาร คือบาปบุญและมานสมานัตเป็นกำ
อีกอย่างหนึ่งว่า มีกรรม ๑๐ ประการเป็นกำ ๆ ธรรม ๑๐ ประการนั้น
ได้แก่ สังขาร วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา ตัณหา
อุปาทาน ภพ ขาติ เพราะธรรม ๑๐ ประการนี้ มีอวิชชาเป็นมูลราก
มีชรามรณะเป็นที่สุด ๆ สังสารจักรนั้น มีชรามรณะเป็นแกว เพราะ
ชรามรณะเป็นที่สุด ๆ มีอวิชชาตัณหาเป็นคุม มีสาสวสมุทัยเป็น
เพลลา ๆ มีภพทั้ง ๓ เป็นตัวรถ ๆ คำว่า สาสวสมุทัยนั้น ได้แก่
กิเลสทั้งสน ๆ ผู้ขับขี่ยังสังสารจักรนั้น ได้แก่พระยาจิตตราช ที่ขับสังสารจักร
ไปนั้น ได้แก่โลกทั้งสน คือ ทั้งโลกเบื้องต่ำ ท่ามกลาง เบื้องต้น ๆ

โลกเบื้องค่านัน ได้แก่โลกนรก โลกเปต โลกคิริจฉาน ฯ โลกท่าม
 กลางนั้น ได้แก่โลกมนุษย์ คือพนทอันเป็นที่อยู่ของมนุษย์ โลกเบื้อง
 บนนั้น ได้แก่พนทอันเป็นที่อยู่ของเทวดา มาร พรหม ฯ เมื่อสังสาร-
 จักร ซึ่งมีอภิสัขารเป็นกำ มีขรามรณะเป็นกง มีอวิชชา ตัถหา
 เป็นคุม มีสาสวสมุทัยเป็นเพลา มีภพทั้ง ๓ เป็นตัวรถ ยังค้อย
 ครอบโค พระยาจิตตราช คือดวงจิตที่ยังขยับเข้าไปในโลกคือยัตราบนัน
 การที่พระยาจิตตราชขยับสังสารจักรไปในโลกนั้น เรียกว่าการเกิด การ
 คาย การจติ ปฏิสนธิ ฯ เมื่อสังสารจักรยังมีอยู่ครอบโค ก็ยังต้อง
 เวียนตาบเวียนเกิดค้อยตราบนัน เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงทรงทำลาย
 สังสารจักรนั้นเสีย ไม่ให้แล่นวนเวียนไปในโลกอีกได้ ฯ การที่จะ
 ทำลายได้นั้น พระองค์ต้องตั้งมั่นอยู่ในศีลด้วยวิริยบารมี เปรียบ
 เหมือนชนที่พนศันด้วยเท้า แล้วก็ทรงจับขวาน คือพระปริชญาณด้วย
 พระหัตถ์ คือศรัทธา แล้วก็ฟาดฟันกำ กง คุม เพลา แห่งสังสารจักร
 ให้ขาดกระจัดกระจายไป ยังเหลือแต่ตัวรถ คือภพ ๓ เท่านั้น เมื่อพระ
 องค์ทรงทำลายกำ กง คุม เพลา แห่งสังสารจักรได้แล้ว พระองค์ก็ไม่ต้อง
 เวียนตาบเวียนเกิดต่อไป ไม่ต้องได้ประสบทุกข์ภัยอีกต่อไป เพราะ
 เหตุที่พระพุทธเจ้าทรงหักกำ กง คุม เพลา แห่งสังสารจักรอย่างนี้ได้แล้ว
 พระองค์จึงได้พระนามว่า พระ อรหิ ที่แปลว่า ผู้หักเสียซึ่งกำ หรือ
 แปลว่า ผู้หักกำ คึงน

ชื่อว่าพระพุทธเจ้าเป็นผู้ควรแก่การสักการะบูชา นั้น อธิบายว่า พระ
 พุทธเจ้าเป็นผู้ทรงคุณธรรมสูงสุด สมควรที่เทพยดามนุษย์ทั้งหลายจะ
 สักการบูชา แม้แต่เทพดาอันทรุทรหมทั้งหลาย ที่สูงกว่าคนทั้งหลาย
 ก็ยังสักการบูชา เช่น สหัมบดีพราหมณ์ได้บูชาด้วยพวงแก้วประมาณแห่
 เขาสิเนรราช เทพยดามนุษย์อื่น ๆ มีพระเจ้าพิมพิสาร และพระเจ้า
 โกลนบนัน ก็ได้สักการบูชา แม้แต่พระองค์ปรินิพพานแล้ว ก็ยังมี
 เทพยดามนุษย์สักการบูชาอยู่กระทั่งทุกวันนี้ เพราะเหตุที่พระพุทธเจ้า
 เป็นผู้สมควรแก่สักการบูชา จึงได้พระนามว่า อรหิ แปลว่า ผู้สมควร ฯ

ชื่อว่า เป็นผู้ไม่มีความลับ ดังนี้ คือธรรมดาปฺกชนทั้งหลาย ย่อมชอบกระทำความชั่วในลับด้วยกลัวคนจะติเตียน แต่พระพุทธเจ้าไม่แม้ในลับ พระองค์ก็ไม่ทรงทำความชั่วเลย เพียงแต่คิดก็ไม่มี เพราะเหตุพระองค์ไม่ทรงทำความชั่วทั้งในลับที่แจ้งดังนี้ พระองค์ก็ได้พระนามว่า อรหํ แปลว่า ผู้ไม่มีความลับ ดังนี้

อรกตฺตา หตฺตฺตา จ กิเลสาร์ณ โส มุนิ
หตฺสํสารจกฺกาโร ปจฺจุยาทึนมารโห
น รโห กโรติ ปาปานิ อรหํ เตน วุจฺจติ ฯ

ขอให้ท่านผู้ฟังทั้งหลายจงจำคาถานี้ไว้ และจะรู้คำแปลแห่งคาถานี้ไว้ เพื่อนึกถึงคำอธิบายในคำว่า อรหํ คือในคาถานี้ แปลว่า เพราะเหตุที่สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นผู้ไกลจากข้าศึก คือกำจัดข้าศึกได้แล้ว ๑ เป็นผู้หักกำแพงสังสารจักรได้แล้ว ๑ เป็นผู้สมควรแก่ปัจจัยเป็นต้น ๑ ไม่ทำความชั่วในลับ ๑ จึงได้พระนามว่า อรหํ ดังนี้ สันเนอความในเทศนาภิกษุท่านเพียงเท่านั้น. เอวํ กัมมํ ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฑ์ที่ ๑๑๔

คัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค

ว่าด้วยแม่น้ำคอบุญ ๔ ประการ

จตุตทาโรเม ภิกฺขเว ปุณฺณภิสฺสนฺทา กุสลาภิสฺสนฺทา สุขสฺสหารา ฯ
กตฺเม จตุตทาโร ฯ อิทฺ ภิกฺขเว อริยสวโก พุทฺเธ อเวจฺจปฺปสาเทน
สมนฺนาคโต โหตฺติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค กัณฑ์ที่ ๑๑๔ ว่าด้วยแม่น้ำ คอบุญ ๔ ประการ และพุทธคุณ ๕ บท เบื้องต้น สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลายตลอดกาลนาน หาประมาณมิได้

ปาติ

คำเนนความคามวาระพระบาลี อันมีในพระสูตรที่ ๒ แห่งปัญญา-
ภิกขุวรรคที่ ๔ นั้นว่า ครึ่งหนึ่ง สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่พระ
เชตะวันาราม กรุงสาวัตถี ฯ ครึ่งหนึ่ง พระองค์ได้ทรงแสดงแก่ภิกษุทั้งหลาย
ว่า แม้ข้าคือบุญกุศล อันนำมาซึ่งความสุข มีอยู่ ๔ ประการ คือ การที่
อธิบสาวกในพระธรรมวินัย เป็นผู้ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่
หวั่นไหวในพระพุทธเจ้าว่า อติปิโส ภควา อรหัง สมมาสมพุทฺธो
วิชาจรณสมปนฺโน สุกโต โลกวิทู อนุตฺตโร ปรีสทมฺมสารถิ สตฺตา-
เทมฺมสุสํมํ พุทฺธो ภควา ดังนี้ ๑ เป็นผู้ประกอบด้วยความเลื่อมใสอัน
ไม่หวั่นไหว ในพระธรรมว่า สุวากุขาโต ภควตา ธมฺโม สบฺบปฏิจฺจโก
อภาลิโก เอหิปสฺสโก โอปนสํโก ปจฺจกตํ เวทิตพฺโพ วิญญฺหิ
คัง ๑ เป็นผู้ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหว ในพระสงฆ์ว่า
สุปฏิปนฺโน ภควโต สาวกสงฺโฆ อชฺชุปฺปฏิปนฺโน ภควโต สาวกสงฺโฆ
ฉาฬฺยปฏิปนฺโน ภควโต สาวกสงฺโฆ สามํจิปฏิปนฺโน ภควโต สาวกสงฺโฆ
ยทฺธิ จคฺคาริ ปรีสยฺคานิ อญฺช ปรีสยฺคคฺคา เอส ภควโต สาวกสงฺโฆ อาหุ-
เนยฺโย ปาหุเนยฺโย ทกฺขิณฺเนยฺโย อณฺชลิกรถิโย อนุตฺตรํ ปุณฺณกฺเขตํ โลกสุส-
คัง ๑ เป็นผู้ขอครองเรือนด้วยใจอันปราศจากมลทิน คือ ความตระหนี่
เป็นผู้มีการสละ มีการล้างมือไว้เพื่อให้ทาน เป็นผู้ยินดีในการสละ เป็น
ผู้ควรแก่การขอ เป็นผู้ยินดีในการให้ปัน ดังนี้ ๑ รวมเป็นแม่น้ำคือบุญ
กุศล อันนำมาซึ่งความสุข ๔ ประการด้วยกัน ดังนี้ สรรเนอความใน
พระสูตรนเพยงเท่านั้น

อรรถกถา

ในอรรถกถา ไม่ได้อธิบายเนื้อความในพระสูตรนี้อย่างไร เพราะ
ฉะนั้น เนื้อความที่จะแสดงต่อไปก็คือพระพุทธคุณ บทว่า สมมา-
สมพุทฺธो วิชาจรณสมปนฺโน เป็นต้น เพื่อให้พหุศาสนิกชนทั้งหลาย

ได้ความรู้ความเข้าใจในพระพุทธรูป ตามสมควรแก่เวลา ฯ ก็พระพุทธรูป
คุณบทว่า สมมาสมพุทฺโธ นั้น เคยได้แปลไว้มากแล้วว่า ผู้เอง และเคยได้
แปลไว้มากแล้วว่า ผู้ตรัสเองโดยชอบ ทั้งเคยได้แยกศัพท์ออกไว้ว่า
สมมาสมพุทฺโธ นั้น แยกออกเป็น ๓ คำคือ สมมา คำหนึ่ง สม คำหนึ่ง พุทฺโธ
คำหนึ่ง ฯ สมมา นั้น แปลว่า ชอบ ฯ สม นั้น แปลว่า เอง ฯ พุทฺโธ
นั้น แปลว่า รู้ หรือแปลว่า ตรัส เมื่อรวมกันเข้าเป็น สมมาสมพุทฺโธ
ก็แปลว่า ตรัสเองโดยชอบ หรือแปลว่า รู้ดีเอง ดังนี้ ฯ สิ่งที่ตรัส
เองโดยชอบหรือสิ่งที่ดีเองนั้น ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคว่า ได้แก่กรรมที่
ควรรับ ที่ควรรอบรู้ ที่ควรละ ที่ควรทำให้เกิด หรือควรอบรม ฯ อีก
อย่างหนึ่งว่า ได้แก่กรรมที่ควรระวังโดยยกบทหนึ่ง ๆ ขึ้น แล้วก็
รู้ตลอดถึงบทอื่น ๆ เช่น รู้ว่า จักษุเป็นทุกขสิ่ง ตัณหาอันมีมาเมื่อก่อน
ซึ่งเป็นเหตุให้เกิดจักษุนั้น ชื่อว่าสมุทัยสิ่ง ความไม่เป็นไปแห่งสิ่งทั้ง ๒ นั้น
ชื่อนิโรธสิ่ง ปฏิปทาอันให้รู้จักนิโรธ ชื่อว่ามรรคสิ่ง ดังนี้ ถึงแม้
ว่าในคำว่า โสตะ ฆานะ ชิวหา กาย ใจ ก็เหมือนกัน แล้วท่าน
บอกไว้ว่า ควรประกอบคำอธิบายเกี่ยวกับอายตนะ ๖ มีรูปเป็นต้น และ
วิญญาณ ๖ มีจักขุวิญญาณเป็นต้น ผัสสะ ๖ มีจักขุสัมผัสเป็นต้น เวทนา ๖
มีเวทนาอันเกิดจากจักขุสัมผัสเป็นต้น สัญญา ๖ มีรูปสัญญาเป็นต้น
เจตนา ๖ มีรูปสัญญาเจตนาเป็นต้น ตัณหา ๖ มีรูปตัณหาเป็นต้น วิตก ๖
มีรูปวิตกเป็นต้น วิจารณ์ ๖ มีรูปวิจารณ์เป็นต้น ขันธ ๕ มีรูปขันธเป็นต้น
กสิณ ๑๐ อนุสสติ ๑๐ สัญญา ๑๐ มีอุทฺทมาตกสัญญาเป็นต้น อาการ ๓๒
มีฌมเป็นต้น อายตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ ฌ ๕ มีฌามฌเป็นต้น กาม ๔ มี
ปฐมฌานเป็นต้น อัปปมัญญา ๔ มีเมตตากาวานาเป็นต้น อรูปสมาบัติ ๔
และองค์แห่งปัจจุสมุปบาท ฝ่ายปฏิโลม มีขรามรณะเป็นต้น ฝ่าย
อนุโลม มีวิชชาเป็นต้น เหมือนกับที่ว่าด้วยจักษุนั้น แล้วท่านประกอบ
ให้เป็นตัวอย่างไว้ เฉพาะขรามรณะว่า ขรามรณะเป็นทุกขสิ่ง ขาติ
เป็นสมุทัยสิ่ง ความสลัดเสียซึ่งสิ่งทั้ง ๒ เป็นนิโรธสิ่ง ปฏิปทาอันให้
รู้จักนิโรธ เป็นมรรคสิ่ง แล้วท่านกล่าวว่า เพราะเหตุที่สมเด็จพระผู้มี

พระศาสดาเจ้าทรงรักเอง ซึ่งธรรมทั้งปวง ด้วยยกสิ่งหนึ่ง ๆ ซึ่งเป็นตัว
อย่างแล้วรู้คลอคล่ไปสิ้น จึงเรียกว่า สมมาสมพุทฺธะ ซึ่งแปลว่า พระ
สัมมาสัมพุทธเจ้า หรือแปลว่า ผู้ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยชอบ หรือ
แปลง่าย ๆ ว่า ผู้รู้เอง ดังนี้

ได้ใจความในที่นี้ว่า คำว่า สมมาสมพุทฺธะ ซึ่งแปลว่า พระสัมมา-
สัมพุทธเจ้าก็ คือ แปลว่า ผู้ตรัสรู้เองโดยชอบก็มี แปลว่า ผู้รู้เองก็ดี
คำแปลทั้ง ๓ นี้ หมายความว่า รู้ทุกสิ่ง เพราะทุกสิ่งรวมอยู่ในธรรมที่
ควรรู้งี้ ที่ควรรอบรู้ ที่ควรทำให้แจ้ง ที่ควรละทิ้งนั้น แต่ที่ท่านข้ประเภท
ธรรมไว้นั้น ข้ไว้พอให้เป็นตัวอย่างเท่านั้น ธรรมที่ท่านข้ไว้นั้น, ไม่
ใช่ว่ามีเพียงเท่านั้น มีมากจนนับไม่ถ้วน เพราะฉะนั้น ในตอนท้าย
ท่านจึงรวมใจความว่า สมมา สามัญ สัพพสมฺมา ปุทฺธตา ปน
สมมาสมพุทฺธะ แปลว่า ที่ชื่อว่าพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ก็เพราะเป็นผู้
รู้ธรรมทั้งปวงด้วยตนเองโดยชอบ ดังนี้ ๆ แต่เมื่อจะมีผู้ถามว่า ธรรม
ทั้งปวงนั้นได้แก่สิ่งใด ก็ให้ตอบว่า ได้แก่สิ่งที่ควรรู้งี้ สิ่งที่ควรรอบรู้
สิ่งที่ควรละ สิ่งที่ควรทำให้แจ้ง สิ่งที่ควรทำให้เกิด ๆ หากถามต่อไป
ว่า สิ่งที่ควรรู้งี้นั้นได้แก่สิ่งใด ก็ให้ตอบตามฎีกาแห่งมหาอารวรรควินัย
คือนว่าด้วยพุทธคุณกถาว่า สิ่งที่ควรรู้งี้นั้น ได้แก่สังขธรรมทั้ง ๔ คือ
อริยสัจ ๔ เพราะอริยสัจ ๔ นั้น เป็นของควรรู้ด้วยความรอบอย่างวิเศษยิ่ง
โดยลักษณะ มีความเป็นของไม่เที่ยงเป็นต้น และโดยลักษณะรสเป็น
ต้น ๆ อธิบายว่า พระพุทธเจ้าได้รู้จักสังขธรรมทั้ง ๔ นั้นด้วยปัญญา
ทั้งหลายมวิปัสสนาปัญญาเป็นต้น ในส่วนเบื้องต้นแล้ว รู้ด้วยมรรคปัญญา
ในขณะที่มรรคเกิด ต่อมาภายหลังก็รู้ด้วยพระสัพพัญญุตญาณ ๆ ถึง
แม้ว่าคำต่อไปข้างหน้านั้น ก็เหมือนนั้น ๆ คำว่า คำที่ควรรอบรู้นั้น
ได้แก่ทุกขอริยสัจ ๆ คำว่า คำที่ควรละนั้น ได้แก่สมุทัยสัจ คำว่า
คำที่ควรทำให้แจ้งนั้น ได้แก่นิพพาน ดังนี้ เพราะฉะนั้น จึงเป็นอันได้ใจ
ความว่า ที่เรียกว่าพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้น ก็เพราะพระองค์ทรงรู้
อริยสัจ ๔ ซึ่งเป็นธรรมแห่งคำทั้งปวง ดังนี้ แต่ผู้ศึกษาเล่าเรียนน้อย

ก็ให้จำแต่เพียงว่า ที่เรียกพระสัมมาสัมพุทธเจ้า นั้น เพราะพระองค์ ทรงรู้หมดทุกสิ่ง ดังนี้

พระพุทธคุณบทว่า วิชาจรณสมบุโน นั้นได้เคยแสดงมาแล้วใน กัณฑ์ก่อน เพราะฉะนั้น จึงจะไม่ยกขึ้นแสดงในกัณฑ์นี้ สำหรับใน กัณฑ์นี้จะได้แสดงพระพุทธคุณบทว่า สุกโต ต่อไป ๆ คำว่า สุกโต นั้น แปลว่า ไปดี อธิบายว่า ไปสู่ที่อันดี ๑ ไปดีไปชอบ ๑ ถึงถึง ชอบ ๑ มีการไปดีไปชอบ ๑ ดังนี้ คำแปลทั้ง ๔ นี้ มีคำอธิบายว่า ที่ ว่าไปดีนั้น เพราะมีการไปอันงามด้วยอริยมรรค ๑ คำว่า ไปสู่ที่อันดี นั้น ได้แก่ไปสู่นิพพาน ๑ คำว่า ไปดีไปชอบนั้น ได้แก่ไปจากกิเลส แล้วไปกลับมาหาอีก คือ กิเลสเหล่าใด ที่พระองค์ละด้วยโสดา-ปัตติมรรคแล้ว พระองค์ก็ไม่กลับมาหาอีก กิเลสเหล่าใด ที่พระองค์ละด้วยสกทาคามิมรรคแล้ว พระองค์ก็ไม่กลับมาหาอีก กิเลสเหล่าใดที่พระองค์ละด้วยอนาคามิมรรคแล้ว พระองค์ก็ไม่กลับมาหาอีก กิเลสเหล่าใดที่พระองค์ละด้วยอรหัต-มรรคแล้ว พระองค์ก็ไม่กลับมาหาอีก เพราะฉะนั้น พระองค์จึงได้พระนามว่า ผู้ไปดีไปชอบ ๑ อีกอย่างหนึ่งว่า พระองค์ ได้ทรงทำให้เกิดประโยชน์สุขแก่โลกทั้งปวง ด้วยการปฏิบัติชอบ ในการ ทรงบำเพ็ญบารมี ๓๐ ประการ เริ่มแต่ได้รับพุทธพยากรณ์จากพระทักขิ-นทเจ้าเป็นลำดับมา พระองค์ไปจากสิ่งที่ไม่ดี ๔ ประการ คือ สัสสต ทัณฺณิ ความเห็นว่าโลกยั่งยืน ๑ อูจเฉททัณฺณิ ความเห็นว่าสัตว์โลกตาย แล้วสูญไปไม่เกิดเป็นอะไรอีก ๑ กามสุข ๑ การทรมานตนให้ลำบาก ตามลัทธินอกพระพุทธศาสนา ๑ พระองค์จึงได้พระนามว่า ผู้ไปดีไป ชอบ ๑ คำว่า ผู้ถึงถึงชอบนั้น ได้แก่ผู้กล่าววาจาที่ดีชอบ ตาม เวลาที่ควรกล่าว คือ พระพุทธเจ้านั้น พระองค์ทรงทราบว่า วาจาใดเป็น วาจาไม่จริงไม่แท้ ไม่มีประโยชน์ ทั้งไม่เป็นที่รักใคร่พอใจของผู้อื่นด้วย พระ องค์ก็ไม่กล่าววาจานั้น วาจาใด เป็นของจริงของแท้ แต่ไม่มีประโยชน์ ทั้งไม่เป็นที่พอใจของผู้อื่นด้วย พระองค์ก็ไม่กล่าววาจานั้น วาจาใด

เป็นของจริงของแท้ เป็นของมีประโยชน์ แต่ไม่เป็นที่พอใจของผู้อื่น เมื่อ
พระองค์เห็นว่าเป็นเวลาสมควรกล่าว จึงกล่าววาทานัน วาจาใดไม่จริงไม่
แท้ ไม่มีประโยชน์ แต่ว่าเป็นที่พอใจของผู้อื่นพระองค์ไม่กล่าววาทา
นัน วาจาใดเป็นของจริงของแท้ แต่เป็นของไม่มีประโยชน์ ถึงวาทานัน
จะเป็นที่พอใจของผู้อื่นก็ตาม พระองค์ก็ไม่กล่าววาทานัน วาจาใดเป็น
ของจริงของแท้ เป็นของมีประโยชน์ ทั้งเป็นที่พอใจของผู้อื่น เมื่อ
พระองค์เห็นว่าเป็นเวลาสมควรกล่าววาทานัน พระองค์จึงกล่าววาทานัน
เพราะเหตุที่พระองค์เป็นผู้กล่าวชอบ ดังนี้ จึงได้พระนามว่า สุกโต ซึ่ง
แปลว่า ผู้ถึงดี อันได้แก่ผู้กล่าวดี ดังนี้ รวมความว่า คำว่า สุกโต นี้
แปลว่า ไปดีไปชอบ ในเหตุการณ์ทั้งปวง ทั้งในการทำ การพูด การ
คิด ดังนี้ แต่เมื่อจะชี้ให้ชัดตามความมุ่งหมายของคำว่า สุกโต นี้แล้ว
ก็ได้แก่คำเนนดีในเหตุการณ์ทั้งปวง เหมือนกับคำที่พูดกันอยู่เสมอว่า คน
นั้นดำเนินดี คนนั้นดำเนินดี การงานนั้นดำเนินดี การงานนั้นดำเนินไม่ดี
ซึ่งหมายความว่าทำไปไม่ดี หรือทำไปไม่ได้ดีฉะนั้น พระพุทธเจ้าเป็นผู้
ทรงทำประโยชน์สุขให้แก่โลกได้ดี เมื่อมีเหตุการณ์อย่างใดอย่างหนึ่ง
เกิดขึ้น พระองค์ก็ทรงจัดการ ไปดี ไม่ให้เกิดความเสียหายในการ
กระทำของพระองค์ เพราะฉะนั้น คนทั้งหลายในคราวนั้นจึงสรรเสริญ
พระองค์ว่า สุกโต ซึ่งแปลว่าผู้ไปดี ผู้ดำเนินดี ดังนี้ สันเนอความใน
เทศนาภณชนเพียงเท่านั้น.

เอวํ กัมมํ ด้วยประการฉะนี้

กัณฑ์ที่ ๑๑๕

คัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค

ว่าด้วยแม่น้ำคอบุญ และพระพุทธรูป โลกวิน

จตุตถาโรเม ภิกขเว ปุณณาสกัสนุทา กุสลาภิสกัสนุทา สุขสัสาหารา ฯ
กตเม จตุตถาโร ฯ อธิ ภิกขเว อริยสาวโก พุทฺเธ อเวจฺจปฺปสาเทน
สมนฺนาคโต โหตฺติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค
กัณฑ์ ๑๑๕ ว่าด้วยแม่น้ำคอบุญ และพระพุทธรูป โลกวิน เพื่อ
ให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอด
กาลนานหาประมาณมิได้

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี อันมีในพระสูตรที่ ๓ แห่งปุณณาส-
กัสนุทวรรคที่ ๔ นั้นว่า ครึ่งหนึ่ง สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ประทับอยู่ที่
พระเชตวันาราม กรุงสาวัตถี ฯ ครึ่งนั้น พระองค์ได้ทรงแสดงแก่ภิกษุ
ทั้งหลายว่า แม่น้ำคอบุญกุศลอันนำมาซึ่งความสุขมีอยู่ ๔ ประการ คือ
การที่อริยสาวกในพระธรรมวินัย เป็นผู้ประกอบด้วยความเลื่อมใส
อันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้าว่า อธิปฺป โส ภควา เป็นต้น ๑ มีความ
เลื่อมใสไม่หวั่นไหวในพระธรรมว่า สุวากฺขาโต ภควตา ธมฺโม เป็น
ต้น ๑ มีความเลื่อมใสไม่หวั่นไหวในพระสงฆ์ว่า สุปฺปฏิปนฺโน ภควโต
สากสฺสจฺโฆ เป็นต้น ๑ ประกอบด้วยปัญญา อันพิจารณาความเกิด
และความดับ อันเป็นปัญญาพระอริยเจ้า อันเป็นปัญญาทำลายกิเลส
อันเป็นปัญญาทำให้สันทุกข์โดยชอบ ๑ ดังนี้ สันเนอความในพระสูตรนี้
เพียงเท่านั้น

อรรถกถา

ในอรรถกถา ไม่ได้อธิบายเนื้อความแห่งพระสูตรนี้ ไว้ประการใด เพราะฉะนั้น จึงจะได้ยกพระพุทธคุณบทว่า โลกวิทู ขันมาแสดงต่อไป เพื่อให้พึงเห็นหลายเกิดความเลื่อมใสแน่นแน่ว ในพระพุทธเจ้าตามสมควรแก่เวลา ฯ ก็คำว่า โลกวิทู นั้น แปลว่า ผู้รู้แจ้งโลก ฯ แต่น่าจะถามว่า รู้อย่างไร เรียกว่ารู้แจ้งโลก โลกนั้นได้แก่สิ่งใด น่าจะมีคำถามอย่างนั้น เพราะเมื่อนักตั้งคำถามอย่างนั้นแล้ว ก็จะได้ค้นหาความเข้าใจว่า รู้แจ้งโลกนั้น คือรู้ได้อย่างไร

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค ท่านอธิบายไว้ว่า ชื่อว่า โลกวิทู เพราะรู้โลก โดยประการทั้งปวง ฯ คำว่า รู้โลกโดยประการทั้งปวงนั้น ได้แก่รู้โลก โดยสภาพ โดยสมุทัย โดยนิโรธ โดยอุบาย ให้ถึงนิโรธ ดังนี้ ฯ แล้วท่านขยายความต่อไป โดยอ้างพระพุทธพจน์ที่ตรัสไว้ว่า บุคคลไม่เกิด ไม่แก่ ไม่ตาย ไม่จุติ ไม่อุบัติ ในที่ใด ที่นั่นแหละเป็นที่สุดโลก ที่สุดโลกนั้น เราตถาคค ไม่กล่าวว่า เป็นของหวัรรู้ ควรเห็น ควรถึง ด้วยการไปตามธรรมดา และเมื่อยังไม่ถึงที่สุดโลก เราตถาคค ก็กล่าวว่ายังไม่สิ้นทุกข์ ก็แต่ว่า เราตถาคคได้บัญญัติโลก บัญญัติโลก-สมุทัย คือ ความตั้งขึ้นแห่งโลก บัญญัติโลกนิโรธ คือ ความดับโลก บัญญัติโลกนิโรธคามินีปฏิปทา คือ ทางไปถึงความดับโลก ในสรีรกาย อันยาวประมาณว่า อันมีสัญญา มีใจอันหนึ่ง ที่สุดโลกอันนั้น บุคคลไปไม่ถึงด้วยการไปตามธรรมดา เมื่อยังไม่ถึงที่สุดโลกอันนั้น ก็ยังไม่พ้นจากทุกข์ เพราะฉะนั้นแหละ ผู้มีความคิดดี ผู้รู้แจ้งโลก ผู้ไปถึงที่สุดโลก ผู้สำเร็จพรหมจรรย์ ผู้สงบระงับ ผู้รู้ที่สุดโลกแล้ว ย่อมไม่หวังซึ่งโลกนี้และโลกอื่น ดังนี้

ได้ใจความในค่อนนั้นว่า คำว่า โลกวิทู ซึ่งแปลว่า ผู้รู้แจ้งโลกนั้น คือ ผู้รู้แจ้งซึ่งสรีรกายอันหนึ่ง พร้อมทั้งเหตุให้เกิดและความดับ ทางไปถึงความดับ ฯ พระพุทธเจ้าทรงรู้แจ้งแห่งตลอด ซึ่งสัตว์โลกทั้งสน

ว่าเป็นอย่างไร รู้แจ้งแทงตลอดซึ่งเหตุที่เกิดขึ้นสัตว์โลกทั้งสน ว่าได้
แก่สิ่งใด สัตว์โลกทั้งสนจะไม่เกิดอีกต่อไปด้วยสิ่งใด พระองค์ก็ทรง
รู้สิ่งนั้น ทางใดที่จะให้สัตว์โลกดับแล้วไม่เกิดอีก คือ ให้สัตว์โลกไปถึง
นิพพาน พระองค์ก็ทรงรู้แจ้งแทงตลอดสิ่งนั้น ด้วยเหตุนี้ พระองค์จึง
ได้พระนามว่า โลกวิทู ผู้รู้แจ้งโลก ฯ อีกนัยหนึ่งว่า คำว่า โลกวิทู
ผู้รู้แจ้งโลกนี้ ได้แก่รู้โลกด้วย รู้สิ่งที่ทำให้เกิดโลกด้วย รู้ความดับโลก
ด้วย รู้ทางให้ถึงความดับโลกด้วย ดังนี้

อีกนัยหนึ่งว่า โลกนี้มีอยู่ ๓ ประการ คือ สังขารโลก อันได้
แก่โลก คือ สังขาร ๑ สัตว์โลก อันได้แก่โลก คือ หม่มสัตว์ ๑ โอกาสโลก
อันได้แก่โลก คือ ทว่างเปล่า ๑ โลกทั้ง ๓ นี้ พระพุทธเจ้าก็ทรงรู้แจ้งแทง
ตลอดทั้งนั้นว่าอย่างไรเป็นอย่างไร ฯ สังขารโลก ซึ่งแปลว่า โลกคือ
สังขารนั้น ท่านจำแนกพอเป็นตัวอย่างไว้ว่า โลกหนึ่งได้แก่การที่สัตว์
ทั้งปวงดำรงอยู่ด้วยอาหาร คือ มีอาหารจึงมีชีวิตอยู่ได้ ฯ โลกสอง
ได้แก่นามรูป ฯ โลกสาม ได้แก่เวทนา ๓ ฯ โลกสี่ ได้แก่อารมณ์ ๔ ฯ
โลกห้า ได้แก่ขันธ ๕ ฯ โลกหก ได้แก่อายตนะภายใน ๖ ฯ โลกเจ็ด
ได้แก่วิญญานฐิติ ๗ ฯ โลกแปด ได้แก่โลกธรรม ๘ ฯ โลก ๙ ได้
แก่สัตตवास ๙ ฯ โลก ๑๐ ได้แก่อายตนะ ๑๐ ฯ โลก ๑๑ ได้แก่
อายตนะ ๑๑ ฯ โลก ๑๒ ได้แก่ธาตุ ๑๒ ดังนี้ สิ่งเหล่านี้เรียกว่า
สังขารโลก ซึ่งแปลว่า โลกคือสังขาร พระพุทธเจ้าทรงรู้โลก คือ สังขาร
นี้ได้โดยประการทั้งปวง ฯ สัตว์โลก ซึ่งได้แก่โลก คือ หม่มสัตว์นั้น
พระพุทธเจ้าก็ทรงรู้ละเอียด ซึ่งความเป็นไปแห่งหม่มสัตว์ทั้งปวง คือ
ทรงรู้นิสัยใจคอแห่งสัตว์ทั้งปวงว่า ใครมีนิสัยใจคออย่างไร ใครมี
กิเลสน้อย กิเลสมาก ใครมีอินทรีย์กล้า อินทรีย์อ่อน ใครมีอาการดี
อาการไม่ดี ใครควรให้ร้าย ควรให้ร่ำก ใครสมควรแก่มรรคผล
นิพพาน และไม่สมควรแก่มรรคผลนิพพานก็ทรงรู้สิ้น เพราะเหตุที่
พระพุทธเจ้าทรงรู้เรื่องของสัตว์โลกโดยประการทั้งปวงอย่างนี้ จึงเรียกว่า
โลกวิทู ผู้รู้แจ้งโลก ฯ ส่วนโอกาสโลก คือ ทว่างเปล่านี้

พระพุทธเจ้าก็ทรงรู้แจ่มแจ้งโดยประการทั้งปวงว่า แผ่นดินแผ่นฟ้าอย่าง
ไหนเป็นอย่างไร รู้ได้ทุกสิ่งทุกประการ

โอกาสโลก ซึ่งได้แก่แผ่นดินแผ่นฟ้า ข้อมมีเขตกำหนดเป็น
ส่วน ๆ ไป ๆ เขตกำหนดหนึ่ง ๆ เรียกว่า จักรวาลหนึ่ง ๆ จักรวาล
หนึ่ง ๆ นั้นยาวและกว้างได้ ๑ ล้าน ๒ แสน ๔ พัน ๔ ร้อย ๕๐ โยชน์ เมื่อ
วัดโดยรอบได้ ๓ ล้าน ๖ แสน ๑ หมื่น ๑๕๐ โยชน์ ๆ แผ่นดินอันใหญ่นี้
หนาได้ ๒ แสน ๔ หมื่นโยชน์ ๆ น้ำซึ่งรองรับอยู่ใต้แผ่นดินนี้ หนาได้
๔ แสน ๘ หมื่นโยชน์ ๆ ลมซึ่งรองรับอยู่น้ำ หนาได้ ๘ แสน ๖ หมื่น
โยชน์ ๆ ในแผ่นดินหนึ่ง ๆ มีภูเขาสิเนรุราช อันสูงได้ ๘ หมื่น ๔ พัน
โยชน์ หยั่งลงไปในห้วงน้ำใหญ่ก็ ๘ หมื่น ๔ พันโยชน์ และมีภูเขาอยู่
ล้อมเป็นชั้น ๆ ประดับด้วยแก้วต่าง ๆ อีกถึง ๗ ชั้น คือ ภูเขาบุคันธร
อิสินธร กรวิก สุทิสสนะ เนมินทร วินคกะ อัสสกัณณะ ภูเขาใหญ่
ทั้ง ๗ นี้ อยู่ล้อมภูเขาสิเนรุราช ด้านละ ๗ ชั้น เป็นลำดับกันออกมา เป็น
ที่อาศัยอยู่แห่งท่าวมหาราชทั้งหลาย และหมู่เทวดา หมู่ยักษ์ทั้งหลาย

ยังมีภูเขาในป่าหิมพานต์อีก ๑ ภูเขา สูงได้ ๕๐๐ โยชน์ ยาวและ
กว้างได้ ๑ พันโยชน์ ประดับด้วยยอดถึง ๘ หมื่น ๔ พันยอด ที่บนพื้นดิน
ยังมีคันชัมพู ซึ่งเป็นต้นไม้ใหญ่วัดรอบต้นไม้ได้ ๑๕ โยชน์ สูงได้ ๑๐๐ โยชน์
มีกิ่งยาว ๕๐ โยชน์ เป็นต้นไม้ประจำชมพูทวีป ดังนั้น พระพุทธเจ้าก็ทรง
รู้แจ่มแจ้ง

คำว่า จักรวาล และโลกซึ่งแสดงมาแล้วนี้ มีอธิบายไว้ในฎีกาแห่ง
พระวินัย คัมภีร์มหาวรรค โดยพิสดารว่า คำว่า จักรวาลนั้น ได้แก่
โลกธาตุ ๆ โดยชาตินั้นเรียกว่า จักรวาล เพราะล้อมอยู่โดยรอบด้วย
ภูเขาจักรวาล มีสัณฐานคกงเขวียน หรือกรรณะนั้น ๆ เมื่อท่าน
กล่าวถึงทิศทั้ง ๔ แห่งเขาสิเนรุราช ซึ่งสูงได้ ๘ หมื่น ๔ พันโยชน์ กว้าง
ใหญ่ ๘ หมื่น ๔ พันโยชน์นั้นไว้ว่า ในข้างตะวันออกแห่งเขาสิเนรุราช
นั้นสำเร็จแล้วด้วยเงิน คือ เขาสิเนรุราช ด้านตะวันออกนั้นเป็นเงิน

เพราะฉะนั้น นาสมุทรทางทิศตะวันออก ที่ถูกรัศมีแห่งเงินนั้นแผ่ไป
จึงปรากฏขาวเหมือนกับน้ำนม ส่วนข้างทักษิณนั้นสำเร็จแล้วด้วยแก้ว
อิเหนา เพราะฉะนั้น นาสมุทรข้างทักษิณ จึงปรากฏมีสีเขียวโดยมากกับ
อากาศก็เหมือนกัน ฯ ด้านตะวันตกสำเร็จแล้วด้วยแก้วผลึก ฯ ด้าน
อุดรสำเร็จด้วยทองคำ ฯ สมุทรทั้ง ๔ กำหนดด้วยรัศมีแห่งเขา
สินธุ ฯ รัศมีแห่งเงินและแก้วมณี ซึ่งแผ่ออกไปทางด้านตะวันออก
และด้านทักษิณ ไปรวมกันอยู่บนหลังมหาสมุทร แล้วแผ่ออกไปจรด
ภูเขาจักรวาล ฯ รัศมีแห่งแก้วมณีและแก้วผลึก ซึ่งแผ่ออกไปจาก
ด้านทักษิณและด้านปัจฉิม และรัศมีแห่งแก้วผลึก และทองคำซึ่งแผ่
ออกไปทางด้านปัจฉิม และด้านอุดร รัศมีทองคำและรัศมีเงินซึ่งแผ่
ออกไปทางด้านอุดร และด้านปัจฉิม ได้ไปรวมกันอยู่บนหลังมหาสมุทร
แล้วแผ่ออกไปจรดภูเขาจักรวาล

มหาสมุทรทั้ง ๔ ย่อมมีอยู่ในแห่งระหว่างรัศมีเหล่านั้น ฯ ภูเขาทั้ง ๘
ชั้นนั้น สูงกว่ากันครึ่งหนึ่งทุกชั้นไป เริ่มแต่ชั้นในออกมาถึงชั้นนอก
หรือเริ่มแต่ชั้นนอกเข้าไปถึงชั้นใน ฯ ภูเขาขุคันธร ก็ยังลงในมหา
สมุทรถึง ๔ หมื่น ๒ พันโยชน์ สูงขึ้นไปถึง ๔ หมื่น ๒ พันโยชน์ ภูเขา
อิสันธร หยั่งลงไปในมหาสมุทร ๒ หมื่น ๑ พันโยชน์ สูงขึ้นไปก็เท่ากัน
โดยนัยนี้ ภูเขาซึ่งถัดออกมาที่ต่ำกว่ากันเป็นลำดับออกมา เขาทั้ง ๘
ชั้นนั้น ชั้นในซึ่งอยู่ใกล้เขาสินธุราชนั้นเรียกว่าเขาขุคันธร ชั้นที่สอง
ถัดออกมาเรียกว่า อิสันธร ถัดออกมาชั้นที่ ๓ เรียกว่า กรวิก ถัดออก
มาชั้นที่ ๔ เรียกว่า สัทสนะ ถัดออกมาชั้นที่ ๕ เรียกว่า เนมินธร
ถัดออกมาชั้นที่ ๖ เรียกว่า วินตกะ ถัดออกมาชั้นที่ ๗ เรียกว่า อัสน-
กัณณะ ทั้ง ๘ ชั้นนี้สูงกว่ากัน ครึ่งหนึ่ง ๆ ทุกชั้นไป ในระหว่าง
ภูเขาสินธุกับขุคันธรนั้น มีมหาสมุทรอยู่มหาสมุทรหนึ่ง ชื่อว่า
สิทสมุทร แปลว่า สมุทรจอม ด้วยว่า น้ำในสมุทรมัน ละเอียดย
นักหนา แม้แต่ขนนกยุ้งตกลงไปถึงม ภูเขาทั้ง ๘ ชั้นนั้นอยู่ล้อมเขาสินธุ

เป็นวงกลมยกขึ้นไป แต่ว่าอยู่ห่างกัน มีมณฑลสมุทรรอบในระหว่าง
เป็นชั้น ๆ ไป

อรรถกถา

ในอรรถกถาเนมิราชชาดกกล่าวว่า มาลีเทพบุตรได้กราบทูลพระ
เจ้านมิราชา ข้าแต่มหाराชเจ้า ภูเขานอกที่สุดชื่อว่า ภูเขาสัทสน์
ถันนั้นเข้าไปชื่อว่า ภูเขากรวิก ฯ เขาสัทสน์นั้นสูงกว่าในระหว่าง
เขาทั้งสองนั้น มีสมุทรรอบสมุทรรอบหนึ่งชื่อว่า สัทสน์สมุทร ต่อจาก
เขากรวิกนั้นไปมีภูเขากวเขาหนึ่งชื่อว่า เขาสินธร ฯ เขาสินธร
นั้น สูงกว่าเขากรวิก ในระหว่างเขาทั้งสองนั้น มีสมุทรรอบสมุทร ๑
เรียกว่าสัทสน์สมุทร ฯ ถัดเขาสินธรนั้นเข้าไปชื่อว่า เขายคันธร ฯ
เขายคันธรนั้นสูงกว่าเขาสินธร และมีสัทสน์สมุทรรอบในระหว่างแห่ง
เขาทั้งสองนั้น ฯ ถัดเขายคันธรนั้นไปชื่อว่า เขานมินทร ซึ่งสูง
กว่าเขายคันธร ในระหว่างเขาทั้งสอง ก็มีสัทสน์สมุทรรอบสมุทรรอบ
เหมือนกัน ฯ ถัดเขานมินทรนั้นไปชื่อว่า เขาวินดกะ ซึ่งสูงกว่า
เขานมินทร ในระหว่างเขาทั้งสองนั้นก็มีสัทสน์สมุทรรอบในระหว่าง
เหมือนกัน ถัดเขาวินดกะนั้นไป ชื่อว่า เขาสสกันณะ ซึ่งสูงกว่า
เขาวินดกะ ในระหว่างเขาทั้งสองนั้น ก็มีสัทสน์สมุทรรอบเหมือนกัน
เขาทั้ง ๘ นั้น สูงกว่ากันเป็นลำดับคล้ายกับบันได หยั่งลงในสัทสน์
สมุทร ดังนี้ และในภูกาแห่งวินัยนี้ ท่านได้กล่าวถึงยอดแห่ง
ภูเขามินพาค์ และกล่าวถึงสระในป่าหิมพาค์ ภูเขาในป่าหิมพาค์
และแม่น้ำทั้ง ๕ ในป่าหิมพาค์ ตลอดถึงต้นชมพู คือต้นหว่าไวโดย
พิสดาร แต่ไม่จำเป็นที่จะยกมาแสดงในเทศนาภินันท์ การที่ยกมา
แสดงเพียงเท่าที่แสดงแล้วนี้ก็เพื่อชี้ให้เห็นว่า พระพุทธเจ้าทรงรู้เห็น
แจ่มแจ้งซึ่งสังขารโลก สัตว์โลก โอกาสโลก โดยประการทั้งปวง
จึงได้พระนามว่า โลกวิทู ซึ่งแปลว่า ผู้รู้โลกแจ่มแจ้ง ดังนี้ สันเนอความ
ในเทศนาภินันท์เพียงเท่านั้น. เอว ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฑ์ที่ ๑๑๖

คัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค

ว่าด้วยบทธรรมแห่งเทวดา

สาวตถีนีทานิ ฯ จตุตถาริมานิ ภิกขเว เทวานํ เทวปทานิ อวิสุทธานํ
สตฺตานํ วิสุทฺธิยา อปริโยทาทานํ สตฺตานํ ปริโยทปนาชาติ.

ณ บัณฑิต อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค
กัณฑ์ที่ ๑๑๖ ว่าด้วยบทธรรมแห่งเทวดา สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์
แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอดกาลนาน
หาประมาณมิได้

บาลี

คำเนินความตามวาระพระบาลี อันมีในพระสูตรที่ ๕ แห่งปฏินา-
ภิสันทวรรคนี้ว่า ครึ่งหนึ่ง สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ประทับอยู่ที่
พระเชตวันาราม กรุงสาวัตถี ฯ ครึ่งหนึ่ง พระองค์ได้ทรงแสดงแก่
ภิกษุทั้งหลายว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เทวบทแห่งเทพเจ้าทั้งหลาย ๔
ประการนี้ ย่อมเป็นไปเพื่อความบริสุทธิ์แห่งสัตว์ทั้งหลายผู้ไม่บริสุทธิ์ เป็น
ไปเพื่อความผ่องใส แห่งสัตว์ทั้งหลายผู้ไม่ผ่องใส ฯ เทวบท ๔ ประการนี้
ได้แก่สิ่งใด ฯ ได้แก่การที่อริยสาวกในพระธรรมวินัยเป็นผู้ประกอบด้วย
ความเลื่อมใส อันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้าว่า อติปิ โส ภควา อรหํ
สมฺมาสมฺพุทฺโธ วิชฺชาจรรณสมฺปนฺโน สุกโต โลกวิทู อนุตฺตโร ปุริสทมฺมสารถิ
สตฺถา เทวมนุสฺसानํ พุทฺโธ ภควา ดังนี้ ประกอบด้วยความเลื่อมใส อัน
ไม่หวั่นไหวในพระธรรมว่า สุวากุขาโต ภควตา ธมฺโม สนฺทิฎฺฐิโก อกาลิโก
เอหิปสฺสโก โอปนยิโก ปจฺจกตฺตํ เวทิตพฺโพ วิญญูหิ ดังนี้ ๑ ประกอบ
ด้วยความเลื่อมใส อันไม่หวั่นไหวในพระสงฆ์ว่า สุปฏิปนฺโน ภควโต

สาวกสงฺโฆ อชฺฐปฏิปนฺโน ภควโต สาวกสงฺโฆ ฌายปฏิปนฺโน ภควโต
สาวกสงฺโฆ สามิจิปฏิปนฺโน ภควโต สาวกสงฺโฆ ขณฺโณ จตตาริ ปรีสยฺกานิ
อญฺ ปรีสยฺกคฺคา เอส ภควโต สาวกสงฺโฆ อาเนนฺนุโย ปาหเนนฺนุโย
พทฺธิเนนฺนุโย อณฺชลิกรณฺนุโย อนุตฺตรํ ปุณฺณกฺเขตฺตํ โลกสุส คังนํ ๑ เป็น
คัมภีร์ประกอบด้วย สี่ อันเป็นที่รักของพระอริยเจ้า อันไม่ขาด ไม่ทะเล ไม่
ค่างพร้อย ไม่เป็นทาสแห่งตัณหา ไม่ถูกลูบคลำว่าเป็นอย่างไร เป็นศีลที่
ทำให้เกิดสมาธิ ๑ คังนํ สันเนอความในเทศนาถัดเจ้านเพียงเท่านั้น

อรรถกถา

ในอรรถกถาแห่งพระสูตรนี้ว่า คำว่า เทวบทนั้น ได้แก่บททั้งหลาย
อันบุคคลทำด้วยความเคารพ ด้วยความรู้ของเทพเจ้าทั้งหลาย ฯ คำว่า
เทพเจ้าทั้งหลายในพระสูตรนี้ หมายถึงพระอริยเจ้าทั้ง ๔ จำพวก คือ
พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี พระอรหันต์ ดังนี้

ธัมมัตถาธิบาย

ในอรรถาธิบายว่า คำว่า เทวบทนั้น แปลว่า บทแห่งเทวดา คือ
บทธรรมแห่งวิสุทธิเทวดา ฯ บทธรรมแห่งวิสุทธิเทวดานั้น มีอยู่ ๔
ประการ คือ ความเลื่อมใสอันแน่วแน่ ในพระพุทธเจ้า ๑ ในพระ
ธรรมเจ้า ๑ ในพระสังฆเจ้า ๑ และความมีศัลยบริสฺส ๑ ดังนี้ เพราะ
ฉะนั้น จึงควรยกพระพุทธคุณบทว่า อนุตฺตรํ ปรีสฺทมมฺสารถิ ขึ้นมา
แสดงในเทศนาถัดกัน เพื่อให้เกิความเลื่อมใสในพระพุทธเจ้า ให้
ยิ่ง ๆ ขึ้นไป แก่ผู้ฟังทั้งหลาย ด้วยว่าในเทศนาถัดกันก่อน ๆ ได้ยก
พระพุทธคุณขึ้นแสดงตามลำดับบทมาแล้ว มาถึงถัดกันถึงบท อนุตฺตรํ
ปรีสฺทมมฺสารถิ เพราะฉะนั้น จึงจะได้แสดงพระพุทธคุณบทต่อไป ฯ
คำว่า อนุตฺตรํ นั้น แปลว่า เข้มม อธิบายว่า เข้มมด้วยสลฺกคุณ สมาธิคุณ
ปัญญาคุณ วิมุตติคุณ วิมุตติญาณทัสสนคุณ ในพระคุณธรรมทั้ง ๕ นั้น
ไม่มีผู้ใดเทียมถึง ไม่มีผู้ใดเปรียบ ฯ คำว่า ปรีสฺทมมฺสารถิ นั้น

แปลว่า ผู้ฝึกฝนบุรุษที่ควรฝึกฝน ๆ คำว่า บุรุษนั้น ได้แจกออกไป
เป็น ๓ จำพวก คือ บุรุษดิรัจฉาน อันได้แก่สัตว์ตัวผู้ • บุรุษมนุษย์ อัน
ได้แก่ มนุษย์ผู้ชาย • บุรุษอมมนุษย์ อันได้แก่ อมมนุษย์ผู้ชาย • ๆ บุรุษ
เหล่านี้สมควรที่สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าจะทรงฝึกฝน จะพอฝึกหัดได้
บุรุษเหล่านี้ก็เรียกว่า บุรุษที่ควรฝึกฝน ๆ บุรุษที่ควรฝึกฝนนั้น พระพุทธเจ้า
ก็ได้ทรงฝึกฝน ให้ตั้งอยู่ในความดีมาแล้วทั้งนั้น สำหรับบุรุษดิรัจฉาน ที่
พระพุทธเจ้าทรงฝึกฝนนั้น ก็มีปลาฉลามนาคราช และจูปิทรนาคราช
มโหธรนาคราช อคคิสิขนาคราช ฐมสิขนาคราช อาลวาพนาคราช และ
ช้างธนบาลเป็นต้น สัตว์ดิรัจฉานเหล่านี้ พระพุทธเจ้าได้ทรงฝึกฝนให้ตั้งอยู่
ในไตรสรณคมน์ และศีลทั้งหลายแล้ว ส่วนบุรุษมนุษย์ที่พระพุทธเจ้าได้ทรง
ฝึกฝนให้ดีขึ้น มีสังกนิกิครนถ์ และอัมพัญญูมาณฑพ โบกขรชาติพราหมณ์
โสณทัณฑพราหมณ์ กุญฑันทพราหมณ์ เป็นต้น ๆ บุรุษอมมนุษย์ที่พระพุทธเจ้า
ทรงฝึกฝนให้ดีขึ้น มีอาฬวกยักษ์ และสุจิตโสมยักษ์ ขรโสมยักษ์ ห้าว
สักกเทวราช เป็นต้น ๆ มนุษย์และอมมนุษย์ ที่พระพุทธเจ้าทรงฝึกฝนนั้น
ล้วนแต่ตั้งอยู่ในคุณธรรม เริ่มแต่ชั้นต่ำขึ้นไปจนถึงชั้นสูงสุด คือ วิมุตติ
มรรค ผล นฤพาน ๆ ไม่มีผู้ใดที่จะฝึกฝน บุรุษให้ดีเหมือนพระพุทธเจ้า
เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงมีผุยกย่องสรรเสริญว่า อนุตตโร ปุริสทมมสารถิ
ซึ่งแปลว่า ผู้ฝึกฝนบุรุษที่ควรฝึกฝนอย่างเยี่ยม ดังน

ในฎีกาแห่งคัมภีร์มหาวรรคในพระวินัยว่า มนุษย์ที่พระพุทธเจ้า
ทรงฝึกฝนให้สำเร็จคุณวิเศษนั้น ได้แก่มนุษย์ในชมพูทวีป ไม่ได้หมายถึง
มนุษย์ในทวีปอื่น ด้วยว่าในทวีปอื่นไม่เป็นทวีปที่เกิดชน แห่งผู้มีอำนาจ
มากเหมือนกับชมพูทวีป ๆ ผู้มีอำนาจมาก คือ พระพุทธเจ้า
พระปัจเจกพุทธเจ้า พระอัครสาวก พระมหาสาวก พระเจ้าจักรพรรดิ
และผู้มีอำนาจมากอื่น ๆ อีก ย่อมเกิดในชมพูทวีปทั้งนั้น ๆ ส่วน
มนุษย์ที่อยู่ในชมพูทวีป กับทวีปน้อยที่เป็นบริวาร ย่อมได้รับคำสั่งสอน

ของพระพุทธเจ้าโคดมมาก ดังนี้ เพราะฉะนั้น จึงควรเข้าใจว่า บุรุษ
มนุษย์นั้น ใค้แก่ มนุษย์ในชมพูทวีปกับทวีปน้อย ซึ่งเป็นบริวารแห่ง
ชมพูทวีป ทั้งให้เข้าใจว่า ไม่ใช่แต่บุรุษเท่านั้น ที่ได้รับความฝึกฝนจาก
พระพุทธเจ้า ถึงแม้ว่าสตรีทั้งหลาย ก็ได้รับความฝึกฝนจากพระพุทธเจ้า
เหมือนกัน ในอุทกาวินัยได้กล่าวไว้ว่า อปาลนานคราชน้อยที่บำหิมนพาค์
อุโหรณคราช และมโหรณคราชอยู่ที่นาททวีป อคคิสีชนาคราช และ
ธุมสสีชนาคราช อยู่ที่สิงหลทวีป ดังนี้

สัตว์ครึ่งจันและมนุษย์ อมนุษย์ ที่พระพุทธเจ้าได้ทรงฝึกฝนให้
นั้น มีอยู่มากนักหนา แต่ท่านยกมาแสดงพอเป็นอุทาหรณ์เท่านั้น เป็น
อันว่าใคร ๆ ที่จะฝึกฝนบุรุษ ทั้งสัตว์ครึ่งจันและมนุษย์ อมนุษย์ให้ดีได้อย่างพระ
พุทธเจ้าเป็นอันไม่มี เพราะฉะนั้นจึงว่า พระพุทธเจ้าเป็นผู้ฝึกฝนบุรุษ
ที่ควรฝึกฝนอย่างเข็ญ ๑ บุรุษจำพวกใดเป็นผู้ไม่เชื่อฟัง บุรุษจำพวก
นั้นเรียกว่า ผู้ไม่ควรฝึกฝน พระพุทธเจ้าก็ไม่ทรงฝึกฝน บุรุษจำพวก
ใดเชื่อฟัง บุรุษจำพวกนั้น ก็เรียกว่าผู้ควรฝึกฝน ๑ บุรุษที่ไม่เชื่อฟัง
ซึ่งไม่ควรฝึกฝนนั้น มีพระเทวทัตและบิดาของพระเทวทัตเป็นต้น บุรุษที่
ควรฝึกฝนนั้น มีพระสารีบุตรโมคคัลลานเป็นต้น ๑ ในตอนนั้น ขอให้
ผู้ฟังทั้งหลายจงเข้าใจเถิดว่า ผู้ที่พระพุทธเจ้าโปรดไม่ได้นั้น ก็มีอยู่จำพวก
เดียว คือ ผู้ที่ไม่เชื่อฟังเท่านั้น ถ้าเชื่อฟังแล้ว พระพุทธเจ้าเป็นต้อง
โปรดได้ โดยเหตุนี้ ให้จำไว้เถิดว่า ลูกหลานคนใดเป็นคนไม่เชื่อฟัง
ถึงบิดามารดา ครูบาอาจารย์ หรือใคร ๆ จะว่ากล่าวสั่งสอนอย่างไร ก็
ไม่เชื่อฟัง ลูกหลานคนนั้นก็เรียกว่า เป็นคนที่มารดาบิดา ครูบาอาจารย์
หรือใคร ๆ ช่วยไม่ได้ ๑ ผู้ใดเป็นผู้เชื่อฟัง ผู้นั้น ใคร ๆ ก็ช่วยได้
สมมติว่า มีลูกบุตรคนหนึ่งเป็นคนขเกย ขคร้าน ชอบกิน ชอบเที่ยว
ชอบเล่น แต่ว่าเป็นคนเชื่อฟัง กลบตรแผ่นนี้ ใคร ๆ ก็ช่วยได้ คือ เมื่อ
มีผู้สอนว่า อย่าขเกย ขคร้าน อีกต่อไป เพราะว่าการขเกยขคร้าน
ไม่ดีทุกประการ ขเกยในทางใด ก็ไม่ดีในทางนั้น ต้องขยันจึงจะดี
ขยันในทางไหน ก็ดีในทางนั้น หรือขโทษแห่งความเกียจคร้าน สรรเสริญ

คุณแห่งความขยันให้เขาฟัง แล้วเขาก็เชื่อฟัง ไม่ขเกยง ขคร้านอีกต่อไป ก็เป็นอันว่าช่วยเขาได้ ถ้าสั่งสอนว่า การชอบกิน ชอบเที่ยว ชอบเล่น เป็นการไม่ดี แล้วเขาก็เลิกชอบกิน ชอบเที่ยว ชอบเล่น ไม่กิน ไม่เที่ยว ไม่เล่น เหมือนกับที่เคยมา เมื่อเป็นอย่างนี้ ก็เป็นอันช่วยเขาได้ ถ้าผู้ใดสอนอย่างไรก็ไม่เชื่อฟัง ผู้นั้นก็เป็นอันไม่มีใครช่วยได้ ฯ

ในครั้งพระพุทธเจ้า ยังทรงพระชนมมัยนั้น มีนายสารถสำหรับผูกหัดโคคนหนึ่ง ไปเฝ้าพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าตรัสถามว่า เธอผูกหัดโคอย่างไร บุรุษนั้นทูลตอบว่า ข้าพระองค์ผูกหัดด้วยอาการหยาบและละเอียด ตามสมควรแก่นิสัยของโค แล้วพระพุทธเจ้าจึงตรัสถามต่อไปว่า เมื่อเธอผูกหัดด้วยอาการทั้งหยาบและละเอียดหมดทุกอย่างแล้ว หากโคตัวใด เธอผูกหัดไม่ได้ เธอทำอะไรแก่โคตัวนั้น ฯ บุรุษนั้นกราบทูลว่า ข้าพระองค์ก็ฆ่าโคตัวนั้นเสีย เพื่อไม่ให้เสียชื่อแห่งผูกหัด แล้วบุรุษนั้นทูลถามพระพุทธเจ้าว่า พระองค์ทรงผูกหัดบุรุษอย่างไร พระพุทธเจ้าก็ตรัสตอบว่า เราผูกหัดด้วยอาการหยาบบ้าง ละเอียดบ้าง บุรุษนั้นจึงทูลถามว่า เมื่อพระองค์ผูกหัดด้วยอาการทั้งหยาบและละเอียด หมดทุกอย่างแล้ว หากบุรุษใดยังผูกหัดไม่ได้ พระองค์ทรงทำอะไรแก่บุรุษนั้น ฯ ตรัสตอบว่า เราก็กินเสียเหมือนกัน ฯ จึงทูลถามด้วยความสงสัยว่า ในวินัยของพระอริยเจ้า ย่อมฆ่าสัตว์ไม่ได้ เหตุไรพระองค์จึงตรัสว่าฆ่าเสีย ฯ พระพุทธองค์ตรัสตอบว่า ที่เรากล่าวว่าฆ่าเสีย นั้น คือ เราไม่กล่าวสั่งสอนอีกต่อไป การที่เราไม่กล่าวสั่งสอนอีกต่อไปนั้น เรียกว่า เป็นการฆ่าตามวินัยของพระอริยเจ้า ดังนี้ โดยเหตุนั้น จึงให้เข้าใจเถิดว่า ผู้ที่เชื่อฟังทงสน เรียกว่าผู้ควรผูกหัดทงสน ผู้ควรผูกหัดนั้น ใครจะผูกหัดให้ดีเท่ากับพระพุทธเจ้าเป็นอันไม่มี ผู้ที่พระพุทธเจ้าผูกหัดได้แล้ว ย่อมไม่กลับพบศอก ไม่กลับชั่วร้ายแล้วทราวมอก ส่วนสัตว์พาหนะ มีช้าง ม้า เป็นต้น ที่บุคคลผูกหัดให้ดีแล้วนั้น ยังกลับพบศอกได้อีก ทั้งสัตว์พาหนะ ที่นับว่าผูกหัดให้ดีแล้วนั้น ก็ไม่ดียิ่ง ไม่ดีถึงขีดที่สุด ถึงมนุษย์ที่ผูกหัดสั่งสอนให้ดีแล้วนั้น ก็ไม่ดียิ่งที่สุด เหมือน

๑๖ พระศกคัมภีร์ คัมภีร์ที่ ๓ สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค เล่ม ๓

กับผู้ที่พระพุทธเจ้าทรงฝึกหัดสั่งสอน ๑ สัตว์พาณะที่บุคคลฝึกหัดสั่งสอนให้คืนแล้วนั้น ย่อมกลับไปในทิศทั้ง ๔ พร้อมกับในขณะที่เดินไม่ได้ ส่วนบุรุษที่พระพุทธเจ้าทรงฝึกหัดให้คืนแล้วนั้น ย่อมแล่นไปสัทิศทั้ง ๘ ได้ในขณะที่เดียวกัน คือ เข้าสมาบัติ ๘ ในเวลาหนึ่งอยู่ในที่นั่งแห่งเดียว เพราะฉะนั้นจึงว่า พระพุทธเจ้าเป็น อนุตตโร ปุริสทมมสารถิ ซึ่งแปลว่า ผู้ฝึกฝนบุรุษที่ควรฝึกฝนได้อย่างเยี่ยม ดังนี้ ๑ คำว่า สารถินั้น มาจากคำว่า สรรธาตุ ซึ่งแปลว่า ผู้ให้ระลึก ขอผู้ฟังทั้งหลายจงจำอีกอย่างหนึ่งว่า นอกจากพระพุทธเจ้าแล้ว ไม่มีใครสอนผู้อื่นไม่ให้รัก ไม่ให้เกลียด ไม่ให้โกรธ ได้จนกระทั่งวันตาย ผู้ที่ไม่รัก ไม่เกลียด ไม่โกรธ จนกระทั่งวันตาย ด้วยได้รับการฝึกหัดสั่งสอนจากพระพุทธเจ้านั้น มีมานักหนา จึงควรเลื่อมใสนับถือว่า พระพุทธเจ้าเป็นผู้ประเสริฐแท้ ๑ สันกระแสเทศนาในกณฺฐนเพชงแทน.

เอวํ กิมี ด้วยประการฉะนี้ ๑

กณฺฐนเพชง ๑๑๗

คัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค

ว่าด้วยบทธรรมแห่งเทวดากับพระพุทธคุณ สุตตา เทวมนุสสานิ

จตุตถาริมาณี ภิกขเว เทวานํ เทวปทานิ อวิสุทธานิ สุตตานํ วิสุทธานิ อปริโยทาทานํ สุตตานํ ปริโยทปนาย ๑ กตมานิ จตุตถาริตี.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค กณฺฐนเพชง ๑๑๗ ว่าด้วยบทธรรมแห่งเทวดากับพระพุทธคุณบทว่า สุตตา เทวมนุสสานิ สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอดกาลนานหาประมาณมิได้

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี อันมีในพระสูตรที่ ๕ แห่งปฏินา-
ภิสันตวรรค ซึ่งได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนานั้นว่า ครึ่งหนึ่ง
สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ประทับอยู่ที่พระเชตวันาราม กรุงสาวัตถี ฯ
ครึ่งนั้น พระองค์ได้ทรงแสดงแก่ภิกษุทั้งหลายว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย
บทธรรมแห่งเทวดา ๔ ประการนั้น บ่อทำให้เกิดความบริสุทธิ์ แก่ผู้
ที่ยังไม่บริสุทธิ์ ทำให้เกิดความพอใจแก่ผู้ที่ยังไม่พอใจ ฯ บทแห่ง
ธรรมอันประเสริฐของเทพเจ้า ๔ ประการนั้น คือ ประการใด คือ การ
ที่อริยสาวก เป็นผู้ประกอบด้วยความเลื่อมใส อันไม่หวั่นไหว ในพระ-
พุทธเจ้าว่า อติปโส ภควา เป็นต้น ฯ อริยสาวกนั้น บ่อพิจารณาว่า
บทแห่งธรรมอันประเสริฐของเทพเจ้าทั้งหลาย ได้แก่สิ่งไร

อริยสาวกนั้น กริยาคว่า บัดนี้ เราได้ยินเทพเจ้าทั้งหลายว่า มีความ
ไม่เบียดเบียนกันเป็นอย่างยิ่ง สำหรับเราก็กไม่เบียดเบียนใคร ทั้งที่เป็น
ผู้มีใจสะอาดหรือมั่นคง เป็นอันว่า เราเป็นผู้ประกอบด้วยบทแห่งธรรมของ
เทพเจ้าโดยแท้ ดังนี้ ๑

ได้แก่การที่อริยสาวก ประกอบด้วยความเลื่อมใส อันไม่หวั่นไหว
ในพระธรรมว่า สุวักขาโต ภควตา ธมฺโม เป็นต้น ฯ แล้วอริยสาวกนั้น
บ่อพิจารณาว่า บทแห่งธรรมของเทพเจ้าทั้งหลาย ได้แก่สิ่งใด ก็รู้ได้ว่า
เราได้ยินว่า เทพเจ้าทั้งหลาย มีความไม่ปองร้ายกันเป็นอย่างยิ่ง เราก็กไม่
ปองร้ายใคร ทั้งที่เป็นผู้มีใจสะอาดหรือมั่นคง เราเป็นผู้ประกอบด้วยธรรม
ของเทพเจ้าโดยแท้ ดังนี้ ๑

ได้แก่ การที่อริยสาวก ประกอบด้วยความเลื่อมใส อันไม่หวั่นไหว
ในพระสงฆ์ว่า สุปฏิปันโน ภควโต สาวกสงฺโฆ เป็นต้น อริยสาวก
นั้น บ่อพิจารณาว่า บทแห่งธรรมของเทพเจ้า ได้แก่สิ่งใด ก็
รู้ว่า เราได้ยินว่า เทพเจ้าทั้งหลาย มีความไม่ปองร้ายกันเป็นอย่าง

เข็ญ เราไม่ได้ป้องกันใคร ทั้งที่เป็นผู้มีใจสะดุ้งหือมันคง เราเป็นผู้ประกอบด้วยธรรมของเทพเจ้าโดยแท้ ดังนี้ •

ได้แก่การที่อธิบายว่า ประกอบด้วยศีล อันเป็นที่รักใคร่ยินดีของพระอริยเจ้าทั้งหลาย แล้วอธิบายกันก็พิจารณาว่า บทแห่งธรรมของเทพเจ้าได้แก่สิ่งใด ก็รู้ว่า เราได้ยืมว่า เทพเจ้าทั้งหลาย มีความไม่ป้องกันกันเป็นอย่างเข็ญ เราไม่ได้ป้องกันใคร ทั้งที่เป็นผู้มีใจสะดุ้ง หือมันคง เราเป็นผู้ประกอบด้วยธรรมของเทพเจ้าโดยแท้ ดังนี้ •

รวมเป็นธรรมของเทพเจ้า ๔ ประการ ดังนี้ สันเนอความในพระสูตรนเพ่งเท่านั้น

อรรถกถา

ในอรรถกถา ไม่ได้อธิบายเนอความแห่งพระสูตรนี้ ไว้อย่างไร เพราะฉะนั้น จึงจักได้ยกเอาพระพุทฺธคุณบทว่า สตุถา เทวมนุสฺसानํ ซึ่งเคยแปลว่า ผู้เป็นครูของเทพดาและมนุษย์ทั้งหลายนั้น มาแสดงต่อไป เพื่อให้เกิดความเลื่อมใสยิ่งขึ้น แก่พุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตามสมควรแก่เวลา

ก็แลพระพุทฺธคุณบทว่า สตุถา เทวมนุสฺसानํ นี้ มีคำอธิบายไว้ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคว่า ได้แก่ คำสั่งสอนซึ่งสิ่งที่เป็นทิฏฐุธรรมิกะประโยชน์ และสัมปรายิกะประโยชน์ ประมัตตะประโยชน์ ตามสมควรแก่อุปนิสัยแห่งเวไนยสัตว์ทั้งหลาย เพราะฉะนั้น จึงว่า พระพุทฺธเจ้าเป็นครูของเทพดาและมนุษย์ทั้งหลาย ดังอย่างหนึ่ง ๆ อีกอย่างหนึ่ง ท่านกล่าวไว้ว่า สตุถา นั้น ได้แก่ สตุถวาห ซึ่งแปลว่า ผู้นำฝูงพ่อค้า แล้วท่านอธิบายว่า หัวหน้าพ่อค้า ข้อมนำฝูงพ่อค้าให้ข้ามพ้นทางกันดารด้วยใจ ด้วยสัตว์ร้าย ด้วยอาหาร ด้วยน้ำ ให้ไปถึงที่เกษมสุขสำราญฉันทใด สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ก็ทรงนำสัตว์โลก คือ เทพดาและมนุษย์ทั้งหลาย ให้ข้ามพ้นชาติกันดาร ชรากันดาร พยาธิกันดาร

มรณะกันดารฉนั้น เพราะฉนั้น จึงว่า พระองค์เป็นครูของเทพยดา
และมนุษย์ทั้งหลาย ดังนี้

ข้อทกล่าวถึงเทพยตามนุษย์นั้น กล่าวถึงบุคคลที่ควรแนะนำขึ้นสูง
แม้แต่สัตว์ตริฉฉาน ที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนให้ได้คุณความดี ก็มี
อยู่เป็นอันมาก มีฉทุกเทพบุตรเป็นต้นเป็นอุทาหรณ์ กล่าวคือ ครึ่งหนึ่ง
เมื่อสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงธรรมแก่พวกจำปานคร อยู่ที
ริมสระคักคราโปกษณนั้น มีฉนชกทะ คือ กบตัวหนึ่ง ได้ถือเอานิมิต
ในเสียงของสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า

มีฉนเลียงโคคนหนึ่ง เดินถือไม้เท้าไป ได้สั๊กไม้เท้าลงตกศีรษะ
ของกบตัวนั้น ๆ กบตัวนั้นถึงซึ่งความตายในขณะนั้น แล้วได้ชน
ไปเกิดในกนกวิมานอันสูงได้ ๑๒ โยชน์ ในดาวดึงส์สวรรค์ พอเกิดก็ได้
เห็นตัวของตัวเองห้อมล้อมด้วยหมู่เทพอัปสร อยู่ในวิมานนั้น เขารู้สึก
ประหนึ่งว่า นอนตื้นชฉฉนั้น เมื่อเขานึกว่า เราได้มาเกิดในทณ
เพราะได้ทำสิ่งใดไว้ ก็ไม่เห็นสง่อนแม้แต่สั๊กอย่างหนึ่ง นอกจากการ
ถือฉนิมิต ในเสียงของสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ๆ เทพบุตรคนนั้น
ก็ได้เลือนลอยลงมาจากสวรรค์พร้อมกับทงวิมาน มาถวายบังคมพระบาท
สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า

ถึงสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงทราบอยู่ก็ตาม แต่พระองค์ก็ได้
ตรัสถามชนว่า ผู้ทรงเรื่องด้วยฤทธและยศ มีรศมีอนังดงาม ทำให้ส่อง
สว่างไปทั่วทิศทั้งปวง มาไหว้เท้าของเราชน คือใคร ๆ เทพบุตรนั้น
ทูลตอบว่า ข้าพระองค์คือฉนชกทะ เมื่อก่อนข้าพระองค์ได้เกิดเป็น
ฉนชกทะ เทยว้อยตามมา เมื่อข้าพระองค์กำลังฟังธรรมของพระองค์อยู่
คนเลียงโค ก็ได้มาข้าพระองค์เสีย พระเจ้าข้า ๆ ลำดับนั้น สมเด็จพระ
ผู้มีพระภาคเจ้า จึงได้ทรงแสดงธรรมแก่ฉนชกเทพบุตรนั้น ๆ ผู้ที่
ฟังธรรมในคราวนั้น ได้สำเร็จธรรมวิเศษถึง ๘ หมณ ๔ พัน ๆ ส่วน
ฉนชกเทพบุตร คือ เทพบุตรกบนั้น ก็ได้ตั้งอยู่ในโสคาบัตติผล แล้ว
ได้ขมขณ ขมขณแล้วก็ถวายบังคมลา ดังนี้

เรื่องนี้เป็นเรื่องขี้ให้เห็นว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ไม่ได้เป็น
ศาสนาแห่งเพชฌภาและมนุษย์เท่านั้น แม้แต่สัตว์จรจกาน พระองค์ก็เป็น
ศาสดาค้วย

ในอุทกนแห่งพระวินัย คัมภีร์มหาวรรคว่า คำว่า ทิฏฐธรรม-
กัตตะ สัมปรายิกัตตะ และปรมัตตะ นั้น ท่านอธิบายไว้ว่า ทิฏฐธรรมนั้น
ได้แก่ อคภพที่เกินอยู่เฉพาะหน้า ๆ คำว่า ทิฏฐธรรมิกัตตะนั้น ได้แก่
ประโยชน์ในโลกนี้ ๆ คำว่า สัมปรายะ นั้น ได้แก่ ภพที่จะต้องไป
ข้างหน้า ด้วยอำนาจแห่งกิเลสและกรรม ๆ คำว่า สัมปรายิกัตตะ นั้น
ได้แก่ประโยชน์ในโลกหน้า ๆ คำว่า ปรมนั้น ได้แก่อุตตมะ ๆ คำว่า
ปรมัตตะ นั้น ได้แก่อุตตมัตตะ คือ ประโยชน์อย่างสูงสุด ซึ่งได้แก่
นิพพาน ๆ บุคคลใด ๆ สมควรแก่ประโยชน์ใด ๆ ในประโยชน์ทั้ง ๓ นี้
สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ก็ทรงสอนประโยชน์อันนั้น คือ ทรงแนะนำ
ให้ผู้นั้น ได้ประโยชน์อันนั้น เพราะฉะนั้น จึงว่า สมเด็จพระผู้มี
พระภาคเจ้า เป็นผู้ทรงสอนตามสมควร ด้วยประโยชน์ในโลกนี้ และ
ประโยชน์ในโลกหน้า ประโยชน์อย่างเยี่ยม คือ นิพพาน ๆ คำว่า
สัตถา ที่พระอรรถกถาจารย์กล่าวว่า ได้แก่ สัตถวาทะ คือ นายฝูงนั้น
ในอุทกนว่า ผู้ใดเป็นไปกับด้วยอตตะ ผู้นั้นชื่อว่าสัตถะ ๆ สัตถะนั้น
ได้แก่ หมั่นคนทีไปเที่ยวค้าขายในนานาสถาน ๆ ผู้ใดเป็นผู้ดูแลรักษาให้ได้
ประโยชน์ในนานาสถาน ผู้นั้นชื่อว่าสัตถวาทะ แปลว่า นายฝูง หรือ
หัวหน้าฝูง หรือหัวหน้าพ่อค้า ๆ ที่เรียกว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า
เป็นสัตถวาทะ คือ นายฝูง หรือหัวหน้าฝูง หัวหน้าพ่อค้านั้น เพราะ
พระองค์ทรงนำไปซึ่งสัตว์โลกทั้งหลาย ผู้ต้องการด้วยประโยชน์ ๆ คำว่า
ทักคันตารนั้น ได้แก่ ที่ไม่มณา ที่เป็นบาดงพงไพร

คำว่า ทักคันตารด้วยโจร นั้น ได้แก่ ที่ไม่มีโจรสอดสมอยู่ ๆ
คำว่า ทักคันตารด้วยสัตว์ร้าย ก็ได้แก่ที่มสัตว์ร้าย ๆ คำว่า ทักคันตาร
ด้วยอาหาร ก็ได้แก่ที่หาอาหารได้ยาก ๆ คำว่า ให้ข้ามพ้นทักคันตาร

พาไปให้พ้นทกกันดาร จนถึงท่มความสุขสำราญ ฯ นายฝูงหรือหัวหน้า
พ่อค้า ข้อมนำพวกพ่อค้าให้ข้ามพ้นทกกันดารด้วยน้ำ ด้วยใจ ด้วย
สัตว์ร้าย ด้วยอาหาร ให้ไปถึงที่สุขสำราญฉนั้นใด สมเด็จพระผู้มีพระ
ภาคเจ้า ก็ทรงนำเวไนยสัตว์ทั้งหลายให้ข้ามพ้น ความเกิด ความแก่
ความเจ็บ ความตาย ซึ่งเรียกว่า ชาคันถาร ชราคันถาร พยาธிகันถาร
มรณกันถาร ให้ถึงที่สุขสำราญ คือ เทพตามนุษย์ ฉนั้น เพราะ
ฉนั้น พระองค์จึงได้พระนามว่า สดก เทวมนุสสุณ ซึ่งแปลว่า
เป็นครของเทพดาและมนุษย์ทั้งหลาย ฯ ทว่า เป็นครของเทพดาและมนุษย์
ทั้งหลายนั้น ด้วยพดถึงเวไนยชั้นสูง ซึ่งเป็นชั้นสมควรแก่มรรค ผล
นิพพาน แม้แต่สัตว์ดิรัจฉานทั้งหลาย พระองค์ก็เป็นครด้วย ทว่าพระ
องค์เป็นครนั้น คือ ทำให้สัตว์ดิรัจฉานทั้งหลาย เกิดความเลื่อมใส
เพื่อเป็นอุปนิสัยแห่งมรรคผลต่อไปในชาติหน้า เมื่อท่านกล่าวดังนี้แล้ว
ท่านก็ได้ยกเอาถ้อยคำในเรื่องกบนั้น มาแสดงเป็นคำ ๆ ไป เริ่มแต่
คำว่า สระคัคราโบกขรณเป็นต้นไป

คือที่เรียกว่า สระคัคราโบกขรณนั้น เพราะว่า สระนั้นเป็นสระ
ที่พระนางคัคราราชเทวี โปรดให้สร้างขึ้น ฯ ทว่า กบได้ถือเอานิมิต
ในเสียงของสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น หมายความว่า กบนั้น ได้
ยินเสียงที่สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงธรรม ก็ตั้งใจฟัง ด้วย
คิดว่า ธรรมนั้น เป็นที่ชอบใจของเรา ฯ เมื่อกบนั้นถือนิมิตในเสียง
ดังนี้ ก็มจิตเลื่อมใส ได้หมอบอยู่ในภายนอกที่ประชุมฉนั้น ฯ คำว่า
คนเลียงโคได้สักไม้เท้าลงถูกกบนั้น คือ เมื่อคนเลียงโคนั้น ไม่เห็น
กบตัวนั้น ก็สักไม้เท้าลงถูกศระกะกบตัวนั้น เมื่อกบตัวนั้นถูกไม้เท้า
ก็ร้องขึ้นด้วยความเลื่อมใสในธรรม แล้วถึงซึ่งความตาย ฯ ธรรมดา
ผู้เกิดในเทวโลก ข้อมคิดว่า เรามาจากไหน เราจึงได้มาเกิดในที่นี้
เมื่อเราอยู่ในที่นี้เราได้ทำสิ่งใดไว้ เพราะฉนั้น เมื่อกบตัวนั้นได้ขึ้น
ไปเกิดในสวรรค์ จึงได้นึกอย่างนั้น ฯ ข้อที่เทพบุตรนั้นได้ลงมาไหว้

พระพุทธเจ้า^๕ นั้น เพราะเหตุ^๕ เพราะเหตุ^๕ เพราะเหตุ^๕ มีความรักความเคารพมาก
ด้วยอำนาจความกตัญญูต่อสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า^๕ ฯ ข้อนั้น เมื่อ
สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า^๕ เสด็จทรงประทับอยู่^๕ แลก็ได้ตรัสถาม^๕ ท่าน
อริยาว่า การที่^๕ พระผู้มีพระภาคเจ้า^๕ ตรัสถาม^๕ อย่างนั้น^๕ ก็เพราะมีพระ
พุทธประสงค์^๕ จะแสดงผลแห่งกรรม และอานุภาพแห่งพระพุทธเจ้า^๕
ให้ปรากฏแก่มหาชน^๕ ฯ คำว่า คือ ใครนั้น หมายความว่า พระพุทธ-
เจ้า^๕ ตรัสถามว่า เป็นใคร ในจำพวกเทวดา และนาค ยักษ์ คนธรรพ์
เป็นต้น^๕ ฯ คำว่า รุ่งเรืองด้วยฤทธิ์และยศนั้น หมายความว่า รุ่ง-
เรืองด้วยเทวฤทธิ์ และยศบริวาร^๕ ฯ คำว่า มีศรัทธาอันงามนั้น คือ
มีศรัทธาอันน่ารักใคร่ชอบใจ^๕ ฯ คำว่า ให้สว่างทั่วทิศทั้งปวงนั้น คือ
ทำทิศทั้ง ๑๐ ให้สว่าง เหมือนดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์

ส่วนคำนอกนั้น ก็พอเป็นที่เข้าใจได้ ตามที่แสดงมาแล้วข้างต้น
ข้อที่ว่า เทพบุตรนั้น ยมแล้วก็ถวายบังคมลา^๕ นั้น คือ เทพบุตรนั้น
เกิด^๕ โสมนัสว่า ได้โลกียสมบัติ และโลกุตตรสมบัติอย่างยั่งยืน ด้วย
อานุภาพแห่งบุญ แม้เพียงเล็กน้อย เมื่อประกาศความดีใจของตนให้
ทราบ จึงได้ยมนั้นทั้งได้กราบทูล^๕ ขนว่า ขอพระองค์ จงทรงทอดพระ-
เนตร^๕ ทรงดู^๕ และยศแห่งข้าพระองค์ ผู้มีจิตเลื่อมใสเพียงครู่เดียว^๕ นั้นเกิด
ด้วยคุณเหล่านี้ ได้ฟังธรรมของพระองค์อยู่ตลอดกาลนาน บุคคล
เหล่านั้น ก็จักไปถึงสถานอันไม่หวั่นไหว อันหาความทุกข์โศกมิได้
กราบทูลดังนี้แล้ว ก็ถวายบังคมลา^๕ ฯ สันเนอความในเทศนา^๕ ก็นั่น
เพียงเท่านี้

เอว^๕ ก็มี ด้วยประการฉะนี้^๕ ฯ

กัณฑ์ที่ ๑๑๘

คัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค
ว่าด้วยบุคคลที่เหวตาคุดถึง

จตุหิ ภิกขเว ชมเมหิ สมณนาคตัม อุตมณา เทวา
สภาคตา กถนตติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค
กัณฑ์ที่ ๑๑๘ ว่าด้วยบุคคลที่เหวตาคุดถึงกับพระพุทธคุณบทว่าพุทฺโธ สิบ
ต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชน
ทั้งหลาย ตลอดกาลนาน

บาลี

คำเนินความตามวาระพระบาลี อันมีในพระสูตรที่ ๖ แห่งปุณฺณภา-
สันทวรรคว่า ครึ่งหนึ่ง สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่พระเชตวัน-
ารามกรุงสาวัตถี ฯ ครึ่งนั้น พระองค์ทรงแสดงแก่ภิกษุทั้งหลายว่า ดูก่อน
ภิกษุทั้งหลาย เหวตาคุดถึงทั้งหลายที่ไปสู่สภา ข้อมยินดีพุดถึงบุคคลผู้ประกอบ
ด้วยธรรม ๔ ประการ ฯ ก็ธรรม ๔ ประการนั้น ได้แก่ประการใดบ้าง ฯ

ได้แก่การที่อริยสาวกเป็นผู้ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหว
ในพระพุทธเจ้าว่า อิตปิโส ภควา อรหํ สมมาสมพุทฺโธ วิชชาจรณ-
สมปนฺโน สุกโต โลกวิทู อนุตฺตโร ปุริสทมฺมสารถิ สตฺถา เทวมนุส-
सानํ พุทฺโธ ภควา ดังนี้ ๑

ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระธรรมว่า สุวากฺขาโต
ภควตา ชมโม สนฺติภูจฺจโก อกาลิโก เอหิปสฺสโก โอปนยิโก ปจฺจตฺตัม
เวทิตพฺโพ วิญญูหิ ดังนี้ ๑

ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระสงฆ์ว่า สุปฏิปนฺโน
ภควโต สาวกสงฺโฆ อสุปฏิปนฺโน ภควโต สาวกสงฺโฆ ฌายปฏิปนฺโน

ภควโต สาวกสงฺโฆ สามิจิปฏิปนฺโน ภควโต สาวกสงฺโฆ ฯ ขให้
จตุคฺคาริ ปริสฺสคฺคานิ อฏฺฐ ปริสฺสคฺคคฺคา เอส ภควโต สาวกสงฺโฆ อาหุเนยฺโย
ปาหุเนยฺโย ทกฺขิเนยฺโย อณฺุชฺฌกรณฺิโย อมุตฺตรํ ปุณฺณกฺขเขตฺตํ โลกสฺส
คฺคินฺ ๑ เป็นประกอบด้วยสลอนเป็นทรวงของพระอริยเจ้า อันไม่ขาดไม่
หยาบ ไม่ต่างพร้อย อันเป็นไท อันสรวรรเสริญ อันเป็นสลไม่ต้องลบคล้ำ
ว่า บริสุทธิ์หรือไม่บริสุทธิ์ อันเป็นสลทำให้เกิดสมาธิ ดังนี้ ๑

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เทวดาเหล่านี้ ประกอบด้วยความเลื่อมใสอัน
ไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้า แล้วจึงไปเกิดในเทวโลก เทวดาเหล่านี้
ย่อมคิดว่า เราประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้า
เช่นใด เวลาจุติจากชาตินั้นแล้ว จึงได้มาเกิดในที่นี้ ถึงแม้ว่าอริยสาวก
ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้า ก็จักมาในที่
ใกล้เทวดาทั้งหลาย ฯ เทวดาเหล่านี้ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่
หวั่นไหวในพระธรรม เวลาจุติจากมนุษย์แล้ว ได้ไปเกิดในเทวโลก
เทวดาเหล่านี้ย่อมคิดว่า เราประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหว
ในพระธรรม เวลาจุติจากมนุษย์แล้ว จึงได้มาเกิดในเทวโลกนี้ ถึงแม้
อริยสาวกประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระธรรม ก็จัก
มาเกิดในเทวโลกนี้ ฯ เทวดาเหล่านี้ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่
หวั่นไหวในพระสงฆ์ในเวลาเกิดเป็นมนุษย์ เวลาจุติจากมนุษย์แล้วได้
ขึ้นไปเกิดในเทวโลก เทวดาเหล่านี้ก็คิดว่า เราประกอบด้วยความเลื่อมใส
อันไม่หวั่นไหวในพระสงฆ์ เวลาจุติจากมนุษย์จึงได้มาเกิดในเทวโลกนี้
ถึงอริยสาวกประกอบด้วยความเลื่อมใส อันไม่หวั่นไหวในพระสงฆ์ก็จักมา
เกิดในเทวโลกนี้ ฯ เทวดาเหล่านี้ประกอบด้วยสลอนเป็นทรวงของ
พระอริยเจ้าทั้งหลายในเวลาเกิดเป็นมนุษย์ เวลาจุติจากมนุษย์แล้ว
จึงได้ไปเกิดในเทวโลกนั้น เทวดาเหล่านี้ก็คิดว่า เราได้ประกอบด้วย
สลอนเป็นทรวงของพระอริยเจ้าทั้งหลายเช่นใด เวลาจุติจากมนุษย์จึงได้
มาเกิดในเทวโลกนี้ ถึงแม้ว่าอริยสาวกประกอบด้วยสลอนเป็นทรวงของ
พระอริยเจ้าทั้งหลายเช่นนั้น ก็จักได้มาเกิดในเทวโลกนี้ ฯ ดูก่อนภิกษุ

ทั้งหลาย เหวตาทงหลายที่ไปประชุมในสภา ข้อมยื่นค้พุดถึงบุคคล
ผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการ ดังนี้ สันเนอความในพระสูตรนเพยง
เท่านั้น

ในอรรถกถาไม่ได้อธิบายเนอความในพระสูตรนี้ไว้อย่างนี้ เพราะ
ฉะนั้น จึงจักได้อธิบายไว้ เพื่อเพิ่มความเข้าใจของท่านผู้ฟังทั้งหลาย ตาม
สมควรแก่ใจความในพระสูตร หลักในพระสูตรนี้มีใจความว่า คนค้
ข้อมพุดถึงคนค้ คนเลวข้อมพุดถึงคนเลว ใครเลวในทางไหนก็พุดถึงคน
ที่เลวในทางนั้น เช่นผู้ใดเลวในทางโจรกรรม หากินในทางเป็นโจร ผู้
นั้นก็พุดถึงคนที่เบ็นโจรเหมือนกัน เช่นพุดว่าโจรคนนั้นเก่ง โจรคนนั้นไม่
เก่ง ดังนี้ เป็นต้น ส่วนผู้ที่ดีในทางใด ก็ชอบพุดกับคนที่ดีในทางนั้น
ผู้ที่ดีในทางใด เมื่อเห็นผู้อื่นทำในทางนั้น ก็ข้อมเข้าใจว่าเขาจักได้ค้
เหมือนกันกับตน อันนเบ็นธรรมดาของคนทั้งหลาย เพราะฉะนั้น เมื่อพวก
เทพยดาที่ได้ไปเกิดเบ็นเทพยดาด้วยความเลื่อมใสในพระรัตนตรัย และ
ความมั่นอยู่ในศีลอันบริสุทธิ์ จึงชอบพุดกันในเวลาไปประชุมกันที่เทว-
สภาว่าพวกเราประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวเช่นไร ในพระ-
พุทธ พระธรรม พระสงฆ์ และประกอบด้วยศีลอันบริสุทธิ์เช่นไร เวลา
ตายจากมนุษย์แล้วจึงได้มาเกิดในท้น ถึงแม้ว่าพวกอริยสาวก ที่ประกอบ
ด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ และ
มั่นอยู่ในศีลอันบริสุทธิ์ ก็จักได้มาเกิดในเทวโลกนี้ ดังนี้ ๑ ความ
เลื่อมใสอันไม่หวั่นไววนั้น ได้แก่ความเลื่อมใสชนิดใด ๑ แก่ว่าได้แก่
ความเลื่อมใสอันแน่วแน่ คือ ความเชื่อแน่วแน่ ซึ่งใคร ๆ จะทำ
ให้หมดความเชื่อถือนั้นไม่ได้ ความเชื่อถ่อเช่นนั้นเรียกว่า ความเลื่อมใส
อันแน่วแน่

ก็การที่จะมีความเลื่อมใสแน่วแน่ในพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์
นั้น ก็ด้วยได้รู้ได้เห็นซึ่งความค้ของพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เบ็น
ต้นเหตุ เพราะฉะนั้น สำหรับในเทศนาภันฑ์ จึงจักได้ยกพระพุทธานุ
บทว่าพุทโธ ขึ้นมาแสดงต่อไป เพื่อให้ผู้ฟังทั้งหลายได้ความเชื่อความ

เลื่อมใสต่อพระพุทธเจ้าจึงขานว่าพระพุทธเจ้า เป็นผู้ประเสริฐจริง ๆ ก็
พระพุทธคุณบอกว่า พุทธโธ น ทำนทั้งหลายเคยได้ฟังคำแปลมาเสมอแล้ว
ว่า พุทธโธ น แปลว่า พระพุทธเจ้า แต่คำว่าพระพุทธเจ้ามันไม่สู้ได้ขึ้นได้
ฟังคำแปล และคำอธิบายว่าแปลว่าอย่างไร อธิบายว่าอย่างไร ๆ เพราะ
ฉะนั้น จึงจักได้แปลและอธิบายให้ท่านทั้งหลายฟัง คือคำว่า พุทธโธ ซึ่ง
แปลว่า พระพุทธเจ้า น หากจะแปลคำว่าพุทธเจ้านออกไป ก็ต้องแปลว่า
ผู้ตรัส ซึ่งสงฆ์ควรทูลสน ด้วยอำนาจแห่งญาณอันเกิดในที่สดแห่ง
วิโมกข์ ๆ แต่เมื่อจะถามว่าสิ่งที่ควรทูลสนนั้น ได้แก่สิ่งใด ก็ต้องตอบ
ว่าได้แก่อริยสัจ ๔ ๆ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงรู้แจ้งแทงตลอด
อริยสัจ ๔ ด้วยพระองค์เองด้วย แนะนำสั่งสอนผู้อื่นให้ตรัสรู้ด้วย เพราะ
ฉะนั้น พระองค์จึงได้ชื่อว่าพระพุทธเจ้า

คำว่า พระพุทธเจ้า ท่านกล่าวไว้ในคัมภีร์นิเทศและปฏิสัมภิทา-
มรรคไว้โดยพิสดาร โดยแยกคำว่าพุทธโธออกประกอบกับคำอื่นไว้หลาย
คำด้วยกัน ๆ คำที่แยกออกประกอบนั้นเรียกว่าวิเคราะห์ ๆ ในคัมภีร์
ปฏิสัมภิทามรรค ท่านตั้งเป็นคำถามไว้ว่า เกณฑฺวณ พุทธโธ แปลว่า
ที่เรียกว่าพระพุทธเจ้า เพราะหมายความว่าอย่างไร แล้วแก้ไขไว้ว่า
พชณฺเฑ สจฺจานฺติ พุทธโธ ที่เรียกว่าพระพุทธเจ้า เพราะหมายความว่า
เป็นผู้ตรัสรู้ซึ่งของจริงทั้งหลาย ๑ โพเชนฺโต ปชานาติ พุทธโธ ที่เรียกว่า
พระพุทธเจ้า เพราะหมายความว่าทำให้ประชาชนตรัสรู้ สพฺพญฺญตฺยา
พุทธโธ ที่เรียกว่าพระพุทธเจ้า เพราะเป็นผู้รู้สิ่งทั้งปวง ๑ สพฺพทสฺสา-
วิตาย พุทธโธ ที่เรียกว่าพระพุทธเจ้า เพราะเป็นผู้ให้สิ่งทั้งปวง ๑
อนนฺตญฺเญยตฺยา พุทธโธ ที่เรียกว่าพระพุทธเจ้า เพราะผู้อื่นไม่อาจแนะ
นำได้ ๑ วิสฺติตาย พุทธโธ ที่เรียกว่าพระพุทธเจ้า เพราะมีสติพิเศษ ๑
จฺินาสวสงฺขาเตน พุทธโธ ที่เรียกว่าพระพุทธเจ้า เพราะสันอาสวะแล้ว ๑
นิริปฺกกิเลสสงฺขาเตน พุทธโธ ที่เรียกว่า พระพุทธเจ้า เพราะไม่มีอุปกิเลส
เครื่องเศร้าหมอง ๑ เอกนฺตวราโคติ พุทธโธ ที่เรียกว่า พระพุทธเจ้า
เพราะปราศจากราคะได้เด็ดขาด ๑ เอกนฺตวตฺโทโสติ พุทธโธ ที่เรียกว่า

พระพุทธเจ้า เพราะปราศจากโทษจะได้เด็ดขาด • เอกนตวิโมโหติ
 พุทฺโธ ที่เรียกว่าพระพุทธเจ้า เพราะปราศจากโมหะได้เด็ดขาด •
 เอกนตนิกกิเลโสติ พุทฺโธ ที่เรียกว่าพระพุทธเจ้า เพราะไม่มีกิเลสอย่าง
 เด็ดขาด • เอกายนมคฺคํ คโตติ พุทฺโธ ที่เรียกว่าพระพุทธเจ้า เพราะ
 ไปตามทางอันเป็นทางเอก • เอโก อนุตฺตรํ สมาสสมฺโพธิ อภิสมฺพุทฺโธติ
 พุทฺโธ ที่เรียกว่าพระพุทธเจ้า เพราะเป็นผู้รุดยงซึ่งความรุดเองอย่างเยี่ยม
 โดยลำพังพระองค์เดียว • อพฺพุทฺธิวาทตฺตา พุทฺธิปฺปฏิลาภา พุทฺโธติ พุทฺโธ
 ที่เรียกว่าพระพุทธเจ้า เพราะกำจัดความไม่รู้เสียได้ เพราะได้ซึ่งความรู้
 ดั่งนี้ • รวมเป็น ๑๕ นัยด้วยกัน ดังนี้

นัยที่ ๑๕ นัยนี้คำอธิบายออกไปอีกว่า คำไหนหมายความว่าอย่าง
 ไร แต่เมื่อว่าโดยใจความแล้วก็มีย่นย่อเดียว คือ ที่เรียกว่าพระพุทธเจ้า
 นั้น เพราะพระองค์ทรงตรัสสั่งทั้งปวง แล้วสอนให้ผู้นั้นรู้ตามเท่านั้น
 เมื่อจับใจความได้อย่างนั้นแล้ว ก็ให้นึกเถิดว่าคำว่า สัมมาสัมพุทฺโธ ที่
 แปลว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้ากับคำว่าพุทฺโธ ซึ่งแปลว่า พระพุทธเจ้านั้น
 มีความหมายต่างกัน คือคำว่า สัมมาสัมพุทฺโธที่แปลว่าพระสัมมาสัมพุทธเจ้า
 หรือแปลว่า ผู้ตรัสรู้เองโดยชอบหรือแปลว่าผู้รู้เองนั้น หมายความว่า
 ในบทนั้น กล่าวถึงความคิดของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่มั่งแก่พระองค์
 ฝ่ายเดียวเท่านั้น ส่วนบทว่าพุทฺโธ ซึ่งแปลว่า พระพุทธเจ้าหรือแปลว่า
 ผู้ตรัสรู้หมายความว่า บทนี้ ได้กล่าวถึงความคิดที่มั่งแก่ผู้อื่นด้วย ดังนี้
 และอีกอย่างหนึ่งให้เข้าใจว่า คำว่า พุทฺโธ ที่แปลว่าพระพุทธเจ้านั้น
 มีทั่วไปแก่พระปัจเจกพระพุทธเจ้าและพระสาวก เพราะพระสาวกเรียกว่า
 พระพุทธได้ แต่เดิมคำว่า อนุลงฺขํ หน้ว่าอนุพุทธดังนี้ ส่วนคำว่า
 สัมมาสัมพุทฺธเจ้านั้น ได้แก่ ผู้รู้เองโดยไม่มีผู้ใดเป็นครูสั่งสอนดังนี้ เมื่อ
 ท่านทั้งหลายได้ฟังพระพุทธคุณบทว่า พุทฺโธ ซึ่งมีคำแปลและคำอธิบาย
 โดยปริยายและโดยนัยปริยายดังที่มานี้แล้ว ให้ตั้งปัญหาถามตัวเองว่า
 ผู้ตรัสสั่งทั้งปวงแล้วสอนผู้นั้นให้รู้ตาม นอกจากพระพุทธเจ้านั้น เรา
 เคยได้ยินได้ฟังว่ามีอยู่ไหนบ้าง เมื่อตั้งปัญหาถามตัวเองอย่างนี้ ก็จัก

ตอบตัวเองได้ว่าไม่เคยได้ยินได้ฟังเลย เมื่อตอบตัวเองได้อย่างนี้ ก็ให้
นึกเถิดว่า พระพุทธเจ้าคือผู้สั่งทั้งปวง แล้วสอนให้ผู้นั้นรู้ตามนั้น
เป็นผู้วิเศษแท้ เมื่อนึกอย่างนี้จักเกิดความเลื่อมใสนับถือต่อพระพุทธเจ้า
มากขึ้น จักเป็นบุคคลที่หายเขาพูดถึง ดังที่แสดงมาแล้วตามวาระ
พระบาลีโดยเหียงแท้ ๆ สอนกระแสนะสนาในกัมมเจมเพียงเท่านั้น.

เอวี่ กัม ค้วยประการฉะนี้ ๆ

กัมมที่ ๑๑๙

คัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค

ว่าด้วยองค์คุณแห่งอุบาสก

เอกั สมัย ภควา สกุเกสุ วิหริตี กปิลวตฺถุสมิ นิคูธรารามे ๆ
อถ โห มหานาโม สกุโก येन ภควา เตนุสงฺกมิ อุปสงฺกมิตุวา
ภควนฺตํ อภิวาเทตุวา เอกมนฺตํ นิสิตฺติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค
กัมมที่ ๑๑๙ ว่าด้วยองค์คุณแห่งอุบาสก สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์
แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอดกาลนาน
หาประมาณมิได้

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี อันมีในพระสูตรที่ ๓ แห่งปัญญา-
ภิสันทวรรคนี้ว่า ครึ่งหนึ่ง สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่
นิโครธาราม กรุงกบิลพัสดุ์ในแคว้นสักกะ ๆ ครึ่งนั้นมหานามสากยะ
ออกไปเฝ้าถวายบังคมแล้วนั่งลงกราบทูลว่า ด้วยเหตุเพียงเท่าไร บุคคลจึง
ได้ชื่อว่าเป็นอุบาสก พระเจ้าข้า ๆ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัส

ตอบว่า ด้วยเหตุเพียงบุคคลนับถือพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์
เท่านั้น ก็ชื่อว่า เป็นอุบาสก ฯ महानามสาक्ये จึงถามต่อไปว่า
ด้วยเหตุเพียงเท่าไร อุบาสกจึงได้ชื่อว่าถึงพร้อมด้วยศีล พระเจ้าข้า ฯ
ครั้นตอบว่า ด้วยเหตุเพียงอุบาสกงดเว้นจากปาณาติบาต อทินนาทาน
กาเมสุมิจฉาจาร มุสาวาท และสิ่งอื่นทำให้เกิดความประมาท คือ
นำมาซึ่งได้แก่การดื่มสุราเมรัย เพียงเท่านั้นก็ได้ชื่อว่า เป็นอุบาสกถึงพร้อม
ด้วยศีล ฯ จึงทูลถามต่อไปว่า ด้วยเหตุเพียงเท่าไร อุบาสกจึงได้ชื่อว่า
ถึงพร้อมด้วยศรัทธา พระเจ้าข้า ฯ ครั้นตอบว่า ดูก่อนมหานาม
อุบาสกในพระธรรมวินัยนี้ ข้อมเป็นผู้มีศรัทธา คือ ข้อมเชื่อความตรัสรู้
ของพระตถาคตเจ้าว่า อธิปิโส ภควา อรหัง สมมาสมพุทโธ วิชชาจรณ
สมปนโน สุกโต โลกวิทู อนุตตโร ปุริสทมมสารถิ สत्ถา เทวมนุสสานิ
พุทโธ ภควา เพียงเท่านั้น ก็ได้ชื่อว่าอุบาสกถึงพร้อมด้วยศรัทธา ฯ
จึงทูลถามต่อไปว่า ด้วยเหตุเพียงเท่าไร จึงได้ชื่อว่าอุบาสกถึงพร้อมด้วยจาคะ
พระเจ้าข้า ฯ ครั้นตอบว่า มหานาม อุบาสกในพระธรรมวินัยนี้ ข้อมอยู่
ครองเรือนด้วยใจอันปราศจากมลทิน คือ ความตระหนี่ เป็นผู้ปล่อยการ
สละ เป็นผู้ลงมือไว้เพื่อให้ทาน เป็นผู้ยินดีในการสละ เป็นผู้ควร
แก่การขอ เป็นผู้ยินดีในการให้ปัน เพียงเท่านั้นก็ได้ชื่อว่าอุบาสก เป็นผู้
ถึงพร้อมด้วยจาคะ ฯ ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ด้วยเหตุเพียงไร
จึงได้ชื่อว่าอุบาสกถึงพร้อมด้วยปัญญา พระเจ้าข้า ดูก่อนมหานาม
อุบาสกในพระธรรมวินัยนี้ ข้อมเป็นผู้มีปัญญา คือ ประกอบด้วยปัญญา
อันรู้จักความเกิด ความดับ อันเป็นปัญญาพระอริยเจ้า อันเป็นปัญญา
ทำลายกิเลส อันเป็นปัญญาให้ถึงซึ่งความสันตทุกข์โดยชอบ เพียง
เท่านั้น ก็ชื่อว่าอุบาสกถึงพร้อมด้วยปัญญา สันเนอความในพระสูตรนี้
เพียงเท่านั้น.

อรรถกถา

ในอรรถกถาไม่ได้กล่าวเนื้อความแห่งพระสูตรนี้ไว้อย่างไร เพราะฉะนั้น จึงได้เก็บเอาข้อความในพระสูตรมาแสดงต่อไป แล้วจะแสดงพระพุทธานุญาตว่า ภควา ในภายหลัง ๆ ในพระสูตรนี้มีข้อความ ๕ ข้อ คือ ข้อที่ ๑ ว่า ผู้ที่ได้ชื่อว่าอุปาสกนั้น ได้แก่ เป็นผู้นับถือพระพุทธพระธรรม พระสงฆ์ ๆ ข้อที่ ๒ ว่า อุปาสกที่ได้ชื่อว่ามคฺคินั้น ได้แก่ เป็นมคฺคเวไนจากเวร ๕ ประการ ๆ ข้อที่ ๓ ว่า อุปาสกที่ได้ชื่อว่ามคฺคราเชานัน ได้แก่ เชื่อว่า พระพุทธเจ้าเป็นผู้ประเสริฐตามที่กล่าวไว้ในพระพุทธานุญาต มีคำว่า อติ โสภี ภควา อรหํ เป็นต้น ข้อที่ ๔ ว่า อุปาสกที่ได้ชื่อว่ามจาคะนั้น ได้แก่ อุปาสกที่ยินดีในการจำแนกแจกทาน ข้อที่ ๕ ว่า อุปาสกที่ได้ชื่อว่ามปัญญานัน ได้แก่ มผู้มีสสนาปัญญา คือ ความรู้จักซึ่งความเกิดดับแห่งสังขารทั้งหลาย ดังนี้

ในข้อความทั้ง ๕ นี้ พอเป็นที่เข้าใจ ของผู้ฟังทั้งหลายแล้ว เพราะฉะนั้น จึงจะได้ยกพระพุทธานุญาตว่า ภควา ขึ้นแสดงต่อไป เพราะในกัณฑ์ก่อน ๆ ได้แสดงพระพุทธานุญาตเริ่มแต่ อรหํ เป็นต้น มาจนถึง พุทฺโธ แล้ว สำหรับในกัณฑ์นี้จะได้ยก ภควา ขึ้นแสดง ๆ คำว่า ภควานัน ท่านทั้งหลายเคยได้ฟังคำแปลมามากต่อมากแล้วว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ๆ แต่คำว่า พระผู้มีพระภาคเจ้านัน ยังเป็นคำที่ปนบาลีภาษาอัย ยังไม่ใช่ภาษาของเราแท้ เพราะฉะนั้น จึงควรจะแปลให้เป็นภาษาของเราแท้ต่อไป การที่จะแปลให้เป็นภาษาของเราเท่านั้น ก็ต้องอาศัยคำอธิบายในคัมภีร์ต่าง ๆ มีคัมภีร์มหานิทฺเทสเป็นต้น คือ ในคัมภีร์มหานิทฺเทสได้อธิบายคำว่า ภควา ไว้หลายนัยด้วยกัน

คือ นัยที่ ๑ ว่า คำว่า ภควา นัน ได้แก่ ผู้ที่เสียซึ่งราคะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ หลีกตอ เสียนเหวม และกิลเลส ๆ นัยที่ ๒ ว่า ได้แก่ ผู้แจกแก้ว คือ พระธรรม ๆ นัยที่ ๔ ว่า ได้แก่ ผู้ทำซึ่งที่สุดแห่งภพ ๆ นัยที่ ๕ ว่า ได้แก่ ผู้อบรมกาย อบรมศีล อบรมจิต

อบรมบัญญัติ ๑ นัยที่ ๖ ว่า ได้แก่ ผู้อยู่ในเสนาสนะป่า ในเสนาสนะ
อันสงัด ๑ นัยที่ ๗ ว่า ได้แก่ มีส่วนแห่งจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ
คิลานปัจจัย เกสัชบริวาร ๑ นัยที่ ๘ ว่า ได้แก่ ผู้มีส่วนแห่งอรรถรส
ธรรมรส วิมุตติรส และอริสัจ อริจิต อธิบัญญัติ ๑ นัยที่ ๙ ว่า
ได้แก่ ผู้มีส่วนแห่งฌาน ๔ อัปปมัญญา ๔ อรูปสมาบัติ ๔ ๑ นัยที่ ๑๐ ว่า
ได้แก่ ผู้มีส่วนแห่งวิโมกข์ ๘ อภิปายตนะ ๘ อนุบุพพิหารสมาบัติ ๘ ๑
นัยที่ ๑๑ ว่า ได้แก่ ผู้มีส่วนแห่งสัญญาภาวนา ๑๐ กสินสมาบัติ ๑๐
อานาปานสติสมาธิ ๑ อสุภสมาบัติ ๑ ๑ นัยที่ ๑๒ ว่า ได้แก่ ผู้มีส่วน
แห่งสติปัญฐาน ๔ สัมมปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕
โพชฌงค์ ๗ อริยมรรค ๘ ๑ นัยที่ ๑๓ ว่า ได้แก่ ผู้มีส่วนแห่งตถาคต-
พละ ๑๐ เวสัชชะ ๔ ปฏิสัมภिता ๔ อภิญญา ๖ พุทธธรรม ๖ ดังนี้
ทั้ง ๑๓ นัยนี้ เมื่อย่อลงแล้วก็มีอยู่ ๑ นัยด้วยกัน คือ นัยที่ ๑ ว่า คำว่า
ภควา เป็นชื่อเรียกโดยเคารพ นัยที่ ๒ ว่า คำว่า ภควา แปลว่า ผู้ศักดิ์
นัยที่ ๓ ว่า ผู้แจก นัยที่ ๔ ว่า ผู้ทำที่สุดแห่งภพ นัยที่ ๕ ว่า ผู้อบรม
นัยที่ ๖ ว่า ผู้อยู่ในเสนาสนะที่สงัด นัยที่ ๗ ว่า ผู้มีส่วน ดังนี้ แต่เมื่อ
รวมให้ย่อลงมาเป็น ๑ นัยดังนี้แล้ว ก็ยังเป็นที่เข้าใจยากอยู่ ก็ยังแปล
ให้เป็นภาษาของเราได้ยากอยู่ ด้วยเหตุว่า ในภาษาของเราไม่มีคำพูด
เพียงพอแก่ความหมายอันลึกซึ้งดังที่กล่าวมาแล้ว

เช่นนัยที่ ๑ ว่า คำว่า ภควา เป็นคำร้องเรียกโดยเคารพนั้น ใน
ภาษาของเราเราก็ไม่รู้ว่าจะแปลว่าอย่างไร จึงจะให้คนทั้งหลายเข้าใจ
ได้ง่ายว่า เป็นคำเรียกโดยเคารพ เพราะฉะนั้น จึงได้นิยมแปลทับศัพท์
ไว้ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ๑ ไทยเหนือนิยมแปลว่า พระเจ้า เมื่อเขา
ได้ยินคำว่าพระเจ้า เขาก็เข้าใจกันดีว่า คำนี้ เป็นคำเรียกผู้สูงสุด คือ
พระพุทธเจ้า เพราะฉะนั้น จึงว่า ภควา คำนี้ แปลได้ยาก ขอให้ท่าน
ผู้ฟังทั้งหลาย จงจำไว้แต่เพียงว่า นัยแรกนี้ต้องแปลว่า พระผู้มีพระ
ภาคเจ้า หรือพระเจ้าเท่านั้น ๑ นัยที่ ๒ ตลอดถึงที่ ๑๓ นั้น ถึงแปล
ลงไปก็ยังไม่เป็นที่เข้าใจดีในภาษาของเรา เช่น นัยที่ ๒ แปลว่า ผู้ศักดิ์

เป็นคณิน เมื่อคนทั้งหลายได้ฟังแล้ว ก็ย่อมไม่เข้าใจว่า หมายความว่า
อย่างไร เมื่อมีผู้แปลว่า ผู้หัก หรือแปลว่า พระหักเช่นนั้น ผู้ฟังก็ต้อง
งงทันที บางทีก็หัวเราะด้วยซ้ำว่า ผู้หักอะไร เมื่อแปลว่า พระหัก
ก็ยิ่งจะซำร้าย ด้วยผู้ฟังจะเข้าใจว่า เป็นพระที่หัก ๆ บั่น ๆ หรือพระที่
แตกหัก เพราะฉะนั้น คำแปลตั้งแต่ฉบับที่ ๒ ไปจนถึงที่ ๔ นั้น ยังจัดว่า
เป็นคำแปลไม่ถูกต้องตามความนิยมในภาษาของเราทั้งนั้น แต่ถูกต้องตามความ
มุ่งหมาย หรือตามอรรถาธิบาย แห่งคำว่า ภควา โดยแท้ ๆ แต่จะลอง
แปลซ้ำไว้อีก เพื่อให้ผู้ฟังทั้งหลายเห็นด้วย ยังไม่ใช่คำแปลที่ถูก
ตามความนิยมในภาษาของเรา เพราะแปลออกไปแล้วผู้ฟังไม่เข้าใจ
คือ ภควา ถ้าแปลว่า อันว่าพระผู้หัก หรืออันว่าพระหักก็ดี ภควา อันว่า
พระแจก หรือพระผู้แจกก็ดี ภควา อันว่าพระอบรม หรือพระผู้อบรมก็ดี
ภควา อันว่าพระอยู่ หรือพระผู้อยู่ก็ดี ภควา อันว่าพระส่วน หรืออันว่า
พระผู้มีส่วนก็ดี ล้วนแต่คำแปลที่ผู้ฟังยังไม่เข้าใจทั้งนั้น ทั้งเป็น
คำแปลที่ไม่เพราะเหตุทั้งนั้น เพราะฉะนั้น ให้ผู้ฟังทั้งหลายเข้าใจเถิดว่า
ภควา นี้ แปลได้แต่เพียงว่า พระเจ้า กับสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าเท่านั้น
นอกนั้น เป็นคำอธิบายทั้งนั้น คือ คำแปลนอกนั้น ให้ถือว่าเป็นคำ
อธิบายทั้งนั้น

เมื่อมีผู้ถามว่า ภควา แปลว่าอย่างไร ให้ตอบว่า แปลว่า พระเจ้า
หรือแปลว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า เท่านั้น หากเขาจะถามว่า
ที่แปลว่า พระเจ้าก็ดี แปลว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าก็ดี หมาย
ความว่าอย่างไร หรือเขาจะถามว่า คำแปลนี้มีคำอธิบายว่า อย่างไร
จึงให้ตอบว่า คำว่า พระเจ้า หรือคำว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า นั้น มีคำ
อธิบาย ๖ อย่างด้วยกัน คือ อธิบายว่า พระผู้หักเสียซึ่งราคะ โทสะ
โมหะ มานะ ทิฏฐิ กิเลส ตัณหา ทั้งปวง ๑ อธิบายว่า เป็นผู้แจก
ของดีพิเศษ คือ พระธรรม ๑ อธิบายว่า เป็นผู้สันทก สันชาติแล้ว ๑
อธิบายว่า เป็นผู้ได้อบรมกาย วาจา ใจ คือ สมาธิ ปัญญาแล้ว ๑
เป็นผู้ชอบอยู่ในเสนาสนะที่สงัด ๑ เป็นผู้มีส่วน คือ เป็นผู้สมบูรณ์ด้วยจวร

บิณฑบาต เสนาสนะ กิลาณบัจจย เกสัชบริจาร เป็นผู้สมบูรณ์
ด้วยอรรถรส ธรรมรส วิมุตติรส ศีล สมาธิ ปัญญา เป็นผู้สมบูรณ์
ด้วยฉาน ๔ อัปปมัญญา ๔ อรูปสมาบัติ ๘ และเป็นผู้สมบูรณ์ด้วย
วิโมกข์ ๘ อภิกายตนะ ๘ อนุบุพพิหารสมาบัติ ๘ เป็นผู้สมบูรณ์ด้วย
สัญญาภาวนา ๑๐ กสิณสมาธิ ๑๐ อานาปานสติสมาธิ อสุภสมาบัติ
และเป็นผู้สมบูรณ์ด้วยสติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔
อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรค ๘ และเป็นผู้สมบูรณ์ด้วย
กำลังพระตถาคต ๑๐ ประการ เวสัชชญาณ ๔ ประการ ปฏิสัมภिता ๔
อภิปัญญา ๖ พุทธธรรม ๖ ดังนี้ ๐

หากเขาถามต่อไปว่า ท้อธิบายว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นผู้หักราคะ
โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ กิเลส ตัณหา ทั้งปวงนั้น อธิบายว่าอย่างไร
ก็ให้ตอบว่า อธิบายว่า พระองค์หักสิ่งเหล่านั้นเสียให้ขาดออกไป เหมือน
กับบุคคลหักไม้ หรือหักของแข็งต่าง ๆ ให้ขาดออกจากกันฉะนั้น ส่วน
ของอ่อนนั้นอย่ายากมาเปรียบ เพราะของอ่อนจะใช้คำว่าหักไม่ได้ เพราะ
หักก็ไม่ขาด เช่น ด้าย ไหม บาน ปอ เป็นต้น ต้องใช้คำว่า ตัด
เพราะฉะนั้น ให้เปรียบกับของแข็ง ด้วยว่ากิเลส ตัณหาทั้งสน เป็นของ
แข็งทั้งนั้น ๆ หากเขาถามต่อไปว่า คำว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นผู้
แจกแก้ว คือ พระธรรมนั้น อธิบายว่าอย่างไร ให้ตอบว่า ได้แก่พระองค์
เป็นผู้ทรงแสดงธรรมให้คนทั้งหลายฟัง การที่พระองค์ทรงแสดงธรรม
ให้คนทั้งหลายฟังนั้น เปรียบเหมือนกับการแจกแก้วดวงวิเศษ เพราะ
ธรรมที่พระองค์ทรงแสดงนั้น ล้วนแต่ทรงแสดงให้คนทั้งนั้น พระธรรม
ข้อหนึ่ง ๆ ล้วนแต่มีคุณวิเศษ เหมือนกับแก้วดวงวิเศษดวงหนึ่ง ซึ่งมี
รัศมีส่องสว่างทั้งนั้น ส่วนข้อความนอกนั้น หากมีผลตามถึงคำอธิบาย ก็ให้
อธิบายออกไปตามสมควรแก่ข้อความนั้น ๆ เป็นอันว่า เมื่อท่านทั้งหลาย
ได้ฟังพระพุทธคุณบทว่า ภควา มาแล้วเพียงเท่านั้น ก็จะเกิดความเลื่อมใส
นับถือว่า พระพุทธเจ้าเป็นผู้วิเศษจริง เพราะแม้แต่ราคะ โทสะ โมหะ
เป็นต้น ซึ่งเป็นของหักให้ขาดได้ยาก พระองค์ยังทรงหักให้ขาดได้ ดังนี้
เป็นต้น จึงเห็นว่าสมควรยุดิพระธรรมเทศนาแก่ท่านไว้เพียงเท่านั้น เอวံ กัม

กัณท์ที่ ๑๒๐
คัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค
ว่าด้วยธรรมอันให้ไหลไปสู่นิพพาน

เสขยกาบี ภิกขเว อุปริปพุพเต ผลลผลิตเก เทเว วสฺสนเต คํ
อุทกํ ขณานิมนํ ปวตฺตมานํ ปพฺพตฺตุนฺทรปฺตรสาขา ปรีปุเรตฺติ.

ณ บัดนี้ อาคมภาพักได้แสดงคัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค
กัณท์ที่ ๑๒๐ ว่าด้วยธรรมอันให้ไหลไปสู่นิพพาน ๔ ประการ สืบต่อไป
เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย
ตลอดกาลนานหาประมาณมิได้

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี อันมีในพระสูตรที่ ๘ แห่ง
ปุณฺณากิสน်ทวรรคนี้ว่า ครึ่งหนึ่ง สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่
ที่พระเชตวันาราม กรุงสาวัตถี ฯ ครึ่งนั้น พระองค์ทรงแสดงแก่ภิกษุทั้งหลายว่า
เมื่อฝนเมล็ดใหญ่ตกลงมาบนภูเขา ย่อมมีน้ำไหลไปสู่ที่ลุ่ม เมื่อ
เต็มที่ลุ่ม คือ ชอกเขากระแหงห้วยแล้ว ก็ไหลไปสู่หนอง เมื่อเต็ม
หนองแล้วก็ไหลไปสู่บึง เมื่อเต็มบึงแล้ว ก็ไหลไปสู่แม่น้ำน้อย เมื่อ
เต็มแม่น้ำน้อยแล้ว ก็ไหลไปสู่แม่น้ำใหญ่ เมื่อเต็มแม่น้ำใหญ่แล้ว ก็ไหล
ไปสู่มหาสมุทรสาครฉัณได ธรรมทั้ง ๔ ของอริยสาวก คือ ความเลื่อมใส
อันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้า ในพระธรรมเจ้า ในพระสงฆ์เจ้า และศีล
อันเป็นตรรกของพระอริยเจ้าทั้งหลายเหล่านี้ เมื่อไหลไปก็ไปถึงฝั่ง ก็
เป็นไปเพื่อความสันติสุขหลาย ดั่งนี้ สันเนอความในพระสูตรนี้
เพียงเท่านั้น.

อรรถกถา

ในอรรถกถาแห่งพระสูตรที่ว่านี้ คำว่า ผู้นั้น ได้แก่ นิพพาน ฯ
อธิบายว่า ไปถึงนิพพาน ฯ คำว่า ทำให้สิ้นอาสวะทั้งหลายนั้น ไม่ใช่
หมายความว่า ไปถึงนิพพานเสียก่อนแล้ว จึงทำให้สิ้นอาสวะในภายหลัง
หมายความว่า เมื่อไหลไปสู่นิพพาน ก็ทำให้สิ้นอาสวะ ดังนี้

ธัมมัตถาธิบาย

ในอรรถาธิบายว่า ธรรม ๔ ประการ มีความเลื่อมใส อันไม่
หวั่นไหวในพระพุทธเจ้าเป็นต้น ข้อมให้ไหลไปสู่นิพพาน ข้อมทำให้สิ้น
อาสวะทั้งหลาย ฯ ผู้ใดมีธรรม ๔ ประการนี้ ผู้นั้นย่อมเลื่อนไปสู่
นิพพานโดยลำดับ เหมือนกับน้ำฝนซึ่งตกลงมาบนภูเขา แล้วไหล
เลื่อนไปจนกระทั่งมหาสมุทรฉะนั้น ฯ ข้อนี้อธิบายอย่างไร ? ข้อนี้อธิบาย
เมื่ออริยสาวกมีธรรม ๔ ประการนี้ ประจักษ์ใจแล้ว อริยสาวกนั้นย่อม
ไม่แคล้วจากสวรรค์ เมื่อจุติจากสวรรค์ก็มาเกิดเป็นมนุษย์ เมื่อจุติ
จากมนุษย์ก็ไปเกิดในสวรรค์ ในไม่ช้าก็ได้สำเร็จนิพพานภายใน ๗ชาติ
ดังนี้ เมื่อกล่าวดังนี้แล้วควรจะกล่าวถึงอริยสาวก ที่มีธรรม ๔ ประการ
นี้ด้วย ว่าได้แก่บุคคลชนิดใด ฯ อริยสาวกที่มีธรรม ๔ ประการนี้
ประจักษ์แน่วแน่อยู่ในใจนั้น ได้แก่ พระโสดาบัน ส่วนอริยสาวกที่สูง
ขึ้นไปกว่าโสดาบันนั้นย่อมไม่ต้องกล่าวถึง เพราะว่าอริยสาวกที่สูงขึ้นไป
กว่าโสดาบันนั้น ย่อมมีคุณธรรมสูงขึ้นเป็นลำดับ ไม่เฉพาะแต่
ธรรม ๔ ประการเท่านั้น คือ มีธรรม ๔ ประการนี้ด้วย มีธรรมอื่น
ด้วย ฯ ก็พระโสดาบันที่มีธรรม ๔ ประการนี้นั้น ยังมีเรื่องที่ต้อง
กล่าวถึงอีกมาก เพราะฉะนั้น จึงจะได้กล่าวถึง

กตโม จ ปุคฺคโล สตุฏฺถกขตฺตฺปรโม อิชฺเชกฺโข ปุคฺคโล กล่าวนี้อธิบาย
ในคัมภีร์ปุคฺคลบัญญัติ แห่งพระอภิธรรมปิฎกว่า บุคคลผู้มี ๗ ครั้งเป็น

อย่างขี้มนั้ ได้แก่บุคคลชนิดไร ๆ บุคคลบางจำพวกในโลกนี้ ชื่อว่า
เป็นพระโศดาบัน มีความไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้แน่นอน เป็นผู้
จะรุดข้างหน้า เพราะสนสังโยชน์ ๕ ประการ พระโศดาบันนั้นยอมท่อง
เที่ยวในเทพยตามนุษย์ถึง ๑ ครั้ง แล้วก็กระทำซึ่งที่สุดแห่งทุกข์ บุคคล
จำพวกนี้แหละ เรียกว่าผู้มี ๑ ครั้งเป็นอย่างขี้มนั้ ๆ กตโม จ ปุคฺคโล
โกโลโกโล บุคคลจำพวกไหน ชื่อว่าโกลังโกละ ๆ บุคคลบางคน
ในโลกนี้ ชื่อว่าเป็นพระโศดาบัน มีความไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้
แน่นอน เป็นผู้จะรุดข้างหน้า เพราะสนสังโยชน์ ๓ ประการแล้ว บุคคล
นั้นยอมท่องเที่ยวไปสู่กณะ ๒ บ้าง ๓ บ้าง แล้วจึงทำซึ่งที่สุดแห่งทุกข์
บุคคลนี้แหละ เรียกว่าโกลังโกละ ๆ กตโม จ ปุคฺคโล เอกพิชั บุคคล
จำพวกไหนชื่อว่าเอกพิชั ๆ บุคคลบางคนในโลกนี้ ชื่อว่าเป็นพระ
โศดาบัน เป็นผู้มีความไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้แน่นอน เป็นผู้
จะรุดข้างหน้า เพราะสนสังโยชน์ ๓ ประการแล้ว บุคคลผู้นั้นยอมทำ
ภพมนุษย์ออกภพเดียวให้เกิดขึ้น ก็กระทำซึ่งที่สุดแห่งทุกข์ บุคคล
นี้แหละ เรียกว่าเอกพิชั ดังนี้ ๆ อันนี้เป็นเรื่องพระโศดาบันที่กล่าวไว้
ในคัมภีร์ปุคฺคลบัญญัติ

ได้ใจความว่า พระโศดาบันนั้น ได้แก่ผู้สนสังโยชน์ ๓ ประการ
คือ สนสักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สัมพัทตปราคาส แต่แตกต่างกันออกไปตามวาสนาบาปเป็น ๓ จำพวก คือ จำพวกหนึ่งต้องเกิดในมนุษย์โลก
เทวโลกอีกถึง ๑ ครั้ง จึงสิ้นทุกข์ คือ สำเรจน์ิพพาน ๆ จำพวก
นี้เรียกว่า สัตตักขัตตูปมะ ซึ่งแปลว่า ผู้มี ๑ ครั้งเป็นอย่างขี้มนั้ ๆ
อีกจำพวกหนึ่ง ต้องเกิดอีก ๒ ชาติ หรือ ๓ ชาติ แล้วจึงสิ้นทุกข์ คือ
สำเรจน์ิพพาน จำพวกนี้เรียกว่าโกลังโกละ แปลว่า ผู้จากกณะสู่กณะ
อีกจำพวกหนึ่ง ต้องเกิดในมนุษย์ออกเพียงคนเดียวเท่านั้นถึงสิ้นทุกข์ คือ
สำเรจน์ิพพาน ดังนี้ ทั้ง ๓ จำพวกนี้ ในพระสูตรได้เรียงลำดับไว้ว่า
เอกพิชั โกลังโกละ สัตตักขัตตูปมะ

อรรถกถา

ในอรรถกถาแห่งปคคลบัญญัติได้อธิบายไว้ว่า สัตตักขัตตูปรมะนั้น ได้แก่ผู้เกิดอีกเพียง ๑ ชาติเป็นอย่างสูง ไม่เกินชาติที่ ๑ นั้นไป ฯ คำว่า พระโศดาบันนั้น ได้แก่ผู้ถึงกระแสธรรม คืออริยมรรค ฯ ผู้ใดประกอบ ด้วยอริยมรรค ซึ่งมีองค์ ๘ คือ สัมมาทิฏฐิ ตลอดถึงสัมมาสมาธิ ผู้นั้น เรียกว่าพระโศดาบัน ฯ คำว่า ผู้มีความไม่ตกต่ำเป็นธรรมคานั้น ได้แก่ ผู้ไม่ไปเกิดในอบายอีก ฯ คำว่า ผู้แน่นอนนั้น คือ ผู้แน่นอนด้วยมรรค ฯ คำว่า ผู้จะรู้ชัดข้างหน้านั้น คือ เป็นผู้จักตรัสรู้ด้วยมรรค ๓ เบื้องบน ฯ คำว่า ท่องเที่ยวไปในเทวดามนุษย์ ได้แก่เวียนเกิดอยู่ในเทวโลก มนุษย-โลก ฯ คำว่า กระทำซึ่งที่สุดแห่งทุกข์นั้น คือ กระทำซึ่งการหมดความ วณเวียนแห่งทุกข์ ฯ พระโศดาบันจำพวกสัตตักขัตตูปรมะนี้ เป็นจำพวก เวียนตายเวียนเกิดอยู่ในเทวโลก และมนุษยโลกปะปนกันไปจนกระทั่งถึง ชาติที่ ๑ เป็นอย่างสูง ฯ คำว่า โกลังโกละ ซึ่งแปลว่า จากกุดะสู่กุดะ นั้น คือ ไปจากกุดะสู่กุดะ

จำเดิมแต่ได้เป็นพระโศดาบันแล้ว บ่อไม่เกิดในตระกูลต่ำ ที่ จากจนขัดสน บ่อเกิดแต่ในตระกูลสูงที่เป็นตระกูลมั่งมีเท่านั้น บ่อเกิดอยู่ในมนุษยโลกบ้าง เทวโลกบ้าง เพียง ๒ ชาติ หรือ ๓ ชาติ. ตลอด ถึงชาติที่ ๖ เท่านั้น แล้วถึงซึ่งความสิ้นทุกข์ ฯ คำว่า ๒ ชาติ ๓ ชาติ นั้น เพียงแต่เป็นเทศนาเท่านั้น ความจริงนั้น พระโศดาบันที่ ท่องเที่ยวด้วยการเวียนตายเวียนเกิดอยู่ ๒ ชาติ แล้วได้สำเร็จนิพพานก็ดี เวียนตายเวียนเกิดอยู่ ๓ ชาติแล้ว ได้สำเร็จนิพพานก็ดี หรือสำเร็จ นิพพานในชาติที่ ๔ ที่ ๕ ที่ ๖ ก็ได้ ก็เรียกว่าโกลังโกละ คือ ผู้ไปสู่กุดะ จากกุดะทั้งนั้น ฯ คำว่า เอกพิชนั้น แปลว่า ผู้มีพิษอันเดียว ฯ คำว่า พิชนั้น ได้แก่ขันธ์ ๕ อธิบายว่า พระโศดาบันองค์ใดจะต้องเกิดอีก

เพียงชาติเดียว พระโสดาบันองค์นั้นเรียกว่าเอกพิชี่ แปลว่า ผู้มีพิษ
อันเดียว

การเกิดอีกนั้น ในบาลีกล่าวว่าเกิดเป็นมนุษย์ แต่ว่าเกิดเป็นเทวดา
ก็มี ฯ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ทรงแสดงโสดาบันไว้ ๓ จำพวก
ดังที่มาแล้วนี้ แต่ไม่ได้ทรงแสดงไว้ว่า สิ่งใดทำให้พระโสดาบัน
แตกต่างกันไปถึง ๓ จำพวก เพราะฉะนั้น พระเถระเจ้าบางจำพวกในปาง
ก่อนโน้น จึงกล่าวว่า บุพพเหตุ เป็นเครื่องทำให้แตกต่างกัน ฯ บางจำพวก
กล่าวว่า ปฐมมรรค ทำให้แตกต่างกัน ฯ บางจำพวกกล่าวว่า มรรค ๓
เบืองบน ทำให้แตกต่างกัน ฯ บางจำพวกกล่าวว่า การเห็นห้องซึ่งมรรค ๓
ทำให้แตกต่างกัน ดังนี้ ฯ ในคำว่าบุพพเหตุ เป็นเครื่องทำให้แตกต่างกันนั้น
มีคำอธิบายว่า บุพพเหตุ นั้น ได้แก่อุปนิสสัยแห่งปนิปฐมมรรค ส่วนมรรค ๓
เบืองบนก็เป็นอันว่าไม่มีอุปนิสสัย ฯ คำว่า ปฐมมรรคทำให้แตกต่างกันนั้น
ก็เป็นอันว่าอีกมรรค ๓ เบืองบนเป็นของไม่มีประโยชน์ ฯ คำว่า มรรค ๓
เบืองบนทำให้แตกต่างกันนั้น ก็เป็นอันว่า เมื่อปฐมมรรคยังไม่เกิด มรรค ๓
เบืองบนก็เกิดเสียแล้ว เพราะฉะนั้น คำเหล่านี้จึงถูก ส่วนคำว่า การเห็น
ห้องซึ่งมรรค ๓ เป็นของทำให้แตกต่างกันนั้น ย่อมเป็นคำที่ถูก เพราะว่า
ถ้าการเห็นแจ้งซึ่งมรรค ๓ ของพระโสดาบันองค์ใดมีกำลังกล้า พระ
โสดาบันองค์นั้นก็ได้อชื่อว่าเอกพิชี่ ฯ พระโสดาบันองค์ใดมีการเห็นห้อง
ซึ่งมรรค ๓ อ่อนกว่านั้นลงมา พระโสดาบันองค์นั้น ก็ได้ชื่อว่าโกลังโกละ ฯ
พระโสดาบันองค์ใดมีการเห็นแจ้งซึ่งมรรค ๓ อ่อนกว่านั้นลงมาอีก พระ
โสดาบันองค์นั้น ก็ได้ชื่อว่าสัตตักขัตตปรมะ ดังนี้ ฯ พระโสดาบัน
บางองค์เป็นผู้ยินดีในวัฏฏสงสาร จักเที่ยวอยู่ในวัฏฏสงสารอีก

พระโสดาบัน ๑ องค์ คือ อนาถบิณฑิกเศรษฐี นางวิสาขา
อุบาสิกา จุฬรณเทพบุตร มหารณเทพบุตร อนนทวรรณเทพบุตร ท้าว
สักกเทวราช นาคทัตตเทพบุตร เหล่านี้ เรียกว่าผู้ยินดีในวัฏฏสงสาร
เพราะท่านเหล่านั้นได้เกิดอยู่ในเทวโลกทั้ง ๖ ชั้นแล้ว จักได้ขึ้นไปปรินิพพาน

อยู่ในขณิกนิจฐา แต่พระโสดาบันทั้ง ๗ องค์นี้ ไม่ได้นับเข้าในจำพวกนั้น ๆ ไม่ใช่แต่พระโสดาบัน ๗ องค์เท่านั้น จึงไม่นับเข้าใน ๓ จำพวกนั้น คือ พระโสดาบันองค์ใดจักเกิดในมนุษยโลกอยู่เพียง ๑ ครั้งแล้วสำเร็จพระอรหันต์ก็ดี พระโสดาบันองค์ใดได้เกิดในเทวโลก เวียนจุติปฏิสนธิกลับไปกลับมาอยู่ในเทวโลกนั้นถึง ๑ ชาติ แล้วได้สำเร็จพระอรหันต์ก็ดี พระโสดาบันเหล่านั้นก็ไม่นับเข้าในจำพวกนี้

พระโสดาบันจำพวกที่ชื่อว่า สัตตักขัตตปุรณะ และโกลังโกละนั้น ได้เกิดในเทวโลกบ้าง มนุษยโลกบ้าง ปะปนกันไป แต่จำพวกเอกพิชฌนั้น เกิดในมนุษยโลกอย่างเดียวเท่านั้น พระโสดาบันทั้ง ๓ จำพวกนั้น แต่ละจำพวกย่อมแยกออกไปเป็น ๔ ด้วยอำนาจปฏิบัติ ๔ มีทุกขาปฏิบัติเป็นต้น เพราะฉะนั้น เมื่อว่าโดยปฏิบัติแล้ว ก็มีพระโสดาบัน ๑๒ จำพวก แต่เมื่อว่าด้วยสัทธาธระ ก็มีอีกอย่างละ ๔ จำพวก รวมเป็น ๑๒ จำพวก เมื่อว่าโดยปัญญาธระก็มีอย่างละ ๔ จำพวก รวมเป็น ๑๒ จำพวก ทั้ง ๒ ประเภทนั้น ก็รวมเป็น ๒๔ จำพวก เมื่อรวมประเภทอื่นเข้าด้วยก็เป็น ๓๖ จำพวก

หากจะมีคำถามว่า พระโสดาบันจำพวกที่จะต้องเกิดอีกเพียงชาติเดียวในมนุษย์ แล้วจักสำเร็จนิพพาน กับพระสกทาคามี ซึ่งจะต้องเกิดอีกเพียงครั้งเดียวแล้วจักนิพพานนั้น ต่างกันอย่างไร แก้วว่า ต่างกันอย่างนี้ คือ พระโสดาบันจำพวกเอกพิชฌ มีปฏิสนธิเพียงครั้งเดียว อันได้แก่ตายจากชาตินั้นแล้ว กลับมาเกิดเป็นมนุษย์อีก แล้วได้สำเร็จนิพพาน ส่วนพระสกทาคามีนั้นมีปฏิสนธิ ๒ ครั้ง คือ ตายจากมนุษย์แล้วขึ้นไปเกิดในเทวโลก แล้วลงมาเกิดในมนุษย์น้ออีก จึงได้สำเร็จนิพพาน ส่วนพระสกทาคามี ที่ได้เป็นพระสกทาคามีในมนุษย์นั้น แล้วปรินิพพานในมนุษย์นี้ก็ดี ได้เป็นพระสกทาคามีในมนุษย์แล้ว ขึ้นไปปรินิพพานในเทวโลกก็ดี ได้เป็นพระสกทาคามีในเทวโลกก็ดี ได้เป็นพระสกทาคามีในเทวโลก แล้วจุติลงมาเกิดในมนุษย์ จึงปรินิพพานก็ดี ทั้ง ๔ จำพวกนี้ไม่นับเข้าในทั้งนี้ ๆ ส่วนที่เรียกว่าพระสกทาคามี

ซึ่งแปลว่าจะมาอีก ผู้จะมาอีกครั้งเดี๋ยวนั้น ได้แก่เจ้าพวกที่ได้เป็น
พระสกหากามีในมนุษย์นั้น แล้วได้ขึ้นไปเกิดในเทวโลก กลับจากเทวโลก
แล้วลงมาเกิดเป็นมนุษย์อีก จึงได้ปริณิพพาน ดังนี้ สันเรื่องอริยสาวกผู้
เป็นพระโสดาบัน ผู้มีธรรม ๔ ประการ เพียงเท่านั้น
เอว่ ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฑ์ที่ ๑๒๑

คัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค
ว่าด้วยอริยสาวกผู้ประมาท และผู้ไม่ประมาท

เอกัม สมณํ ภควา สกฺเกสุ วิหริติ กปฺลิตถุสฺสุมิ นินฺโครธารามे ฯ
อกโข ภควา ปุพฺพณฺหสมณํ นินฺวาเสตุวา ปตฺตจิวฺรมาทาย เยน
กาฬิโคธายาติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค
กัณฑ์ที่ ๑๒๑ ว่าด้วยอริยสาวกผู้ประมาทและผู้ไม่ประมาท สืบต่อไป เพื่อ
ให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอด
กาลนาน หาประมาณมิได้

บาลี

ในพระสูตรที่ ๕ ว่า ครั้งหนึ่ง สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่
ที่นินโครธาราม กรุงกบิลพัสดุ์ ในแคว้นแคว้นสักกะ เช้าวันหนึ่ง สมเด็จพระ
ผู้มีพระภาคเจ้า ทรงครองบาตรจีวร เสด็จเข้าไปประทับที่นิเวศน์ ของ
นางกาฬิโคธา สากิยานี ฯ นางกาฬิโคธา สากิยานี ก็ออกมาถวายบังคม
แล้วนั่งลงในที่สมควรแก่ตน

สมเด็จพระทศพลจึงทรงแสดงขึ้นว่า นี่แน่ะโคธา อริยสาวกผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการ ย่อมเป็นผู้ถึงกระแสธรรม มีความไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้มีจิตแน่นอน เป็นผู้จะรู้ตัวข้างหน้า ฯ ธรรม ๔ ประการนั้น คือ ความเลื่อมใส อันไม่หวั่นไหวในพระพุทฺธ พระธรรม พระสงฆ์ และความไม่ตระหนี่ ฯ นางกาฬโคธา จึงกราบทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า องค์แห่งโศดาบัน ๔ ประการนี้ มีอยู่ในข้าพระองค์แล้ว ด้วยว่าข้าพระองค์เป็นผู้ประกอบด้วย ความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหว ในพระพุทฺธ พระธรรม พระสงฆ์ และได้จำแนกสิ่งสมควรจำแนก ได้แจกแบ่งสิ่งสมควรแจกแบ่ง ให้แก่บุคคลผู้มีศีลธรรมอันดี พระเจ้าข้า ฯ เป็นลากของเธอแล้วโคธา เธอได้ลาภดีแล้ว ในการที่เธอได้พยากรณ์ซึ่งโศดาปัตติผล ดังนี้ สันเนอความในพระสูตรนี้ เพียงเท่านั้น

ในพระสูตรที่ ๑๐ ว่า ครึ่งหนึ่ง สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่นิโครธาราม กรุงกบิลพัสดุ์ ในแคว้นแคว้นสักกะ ฯ ครึ่งนั้น นันทิย-สักกะจะออกไปเฝ้า ถวายบังคมแล้วก็นั่งลงในที่สมควรแก่ตน แล้วกราบทูลขึ้นว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า องค์แห่งโศดาบัน ๔ ประการ ไม่มีแก่อริยสาวกใด อริยสาวกนั้น ก็เรียกว่า เป็นผู้อยู่ด้วยความประมาท พระเจ้าข้า ฯ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า นันทิยะ องค์แห่งโศดาบัน ๔ ประการนี้ ไม่มีอยู่แก่ผู้ใด ผู้ที่เราเรียกว่าคนภายนอก เรียกว่าคนผู้ตั้งอยู่ในฝ่ายปฤชณ ฯ อริยสาวก จักว่าเป็นผู้อยู่ด้วยความประมาท และอยู่ด้วยความไม่ประมาท ด้วยประการใด เราจักแสดงให้ท่านฟัง เธอจงตั้งใจฟังให้ดี เราจักแสดงให้ฟังในบัดนี้ ฯ นันทิยสักกะ ก็ทูลรับว่า พระเจ้าข้า

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า อย่างไร จึงเรียกว่าอริยสาวกอยู่ด้วยความประมาท ฯ อย่างนี้ คือ อริยสาวกนั้นมีความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหว ในพระพุทฺธ พระธรรม พระสงฆ์ แต่จะไม่พยายาม ให้ยิ่งขึ้นไปเพื่อความสงัดในกลางวัน และกลางคืน ฯ เมื่ออริยสาวกนั้น

ประมาณอย่างนั้น ก็ไม่มีปราโมทย์ เมื่อไม่มีปราโมทย์ ก็ไม่มีปีติ เมื่อไม่มีปีติ ก็ไม่มีปีติสัทธา เมื่อไม่มีปีติสัทธา ก็อยู่เป็นทุกข์ เมื่ออยู่เป็นทุกข์ จิตก็ไม่ตั้งมั่น เมื่อจิตไม่ตั้งมั่น ธรรมทั้งหลายก็ไม่ปรากฏ และการที่ อริยสาวกประกอบด้วยศีลอันบริสุทธิ์ แล้วยินดีด้วยศีลอันบริสุทธิ์เท่านั้น ไม่พยายามให้ยิ่งขึ้นไปกว่านั้น อันนี้แหละเรียกว่าอริยสาวกอยู่ด้วยความประมาณ

อย่างไร จึงเรียกว่าอริยสาวกอยู่ด้วยความไม่ประมาณ อย่างนี้ คือ อริยสาวกมีความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหว ในพระพุทฺธ พระธรรม พระสงฆ์ และประกอบด้วยศีลอันบริสุทธิ์ แต่ไม่พอใจแต่เพียงเท่านั้น ยังได้พยายามเพื่อความสัจในกลางวัน และกลางคืนยิ่งขึ้นไปกว่านั้น ๆ เมื่ออริยสาวกนั้น ไม่ประมาณอย่างนั้น ก็เกิดปราโมทย์ ปีติ ปีติสัทธา สุข สมာธิ เมื่อจิตเป็นสมาธิแล้ว ธรรมทั้งหลายก็ปรากฏ ๆ อย่างนี้ และนั่นแหละ จึงเรียกว่าอริยสาวกอยู่ด้วยความไม่ประมาณ ดังนี้ สันเนอ ความในพระสูตรนี้ และในวรรคนี้ เพียงเท่านั้น

ในพระสูตรนี้ ยังมีเนื้อความตามวาระพระบาลีโดยพิสดารย่อว่า อริยสาวกผู้ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหว ในพระพุทฺธเจ้าว่า อคิปปิ โส ภควา อรหํ สมมาสมพุทฺธो วิชชาจรณสมปนฺโน สุกโต โลกวิทู อนุตฺตโร ปุริสทมฺมสารถิ สตฺถา เทวมนุสฺसानํ พุทฺธो ภควา ดังนี้แล้ว อริยสาวกนั้นเป็นผู้พอใจด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหว ในพระพุทฺธเจ้าเท่านั้น ไม่พยายามให้ได้ยิ่งขึ้นไป เพื่อความสัจจากกิเลส ในกลางวันและกลางคืนก็มี เมื่ออริยสาวกนั้นประมาณอย่างนั้น ความปราโมทย์ก็ไม่มี เมื่อความปราโมทย์ไม่มี ปีติก็ไม่มี เมื่อปีติไม่มี ปีติสัทธา ก็ไม่มี เมื่อปีติสัทธาไม่มี ก็อยู่เป็นทุกข์ เมื่ออยู่เป็นทุกข์ จิตก็ไม่เป็นสมาธิ เมื่อจิตไม่เป็นสมาธิ ธรรมทั้งหลายก็ไม่ปรากฏ เมื่อธรรมทั้งหลายไม่ปรากฏ ก็เรียกว่าเป็นผู้อยู่ด้วยความประมาณ ดังนี้

อริยสาวกย่อมเป็นผู้เลื่อมใสในพระธรรมว่า สุวาทาโต ภควตา ธมฺโม สนฺทิฏฺฐิโก อกาลิโก เอหิปัสสิโก โอปนยิโก ปจฺจตฺตํ เวทิตพฺโพ

วิญญูหิ ดังนี้ ถ้าอริยสาวกนั้นเป็นผู้พอใจด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหว ในพระธรรมเท่านั้น ไม่พยายามให้ยิ่งขึ้นไปเพื่อความหมดกิเลสในกลางวัน และกลางคืน ก็เรียกว่าอยู่ด้วยความไม่ประมาท เมื่ออริยสาวกนั้นอยู่ ด้วยความไม่ประมาทก็ไม่มีความปราโมทย์ เมื่อไม่มีความปราโมทย์ ก็ไม่มีความปีติ เมื่อ ไม่มีความปีติก็ไม่มีความปีติสัสสทธิ เมื่อไม่มีความปีติสัสสทธิ ก็อยู่เป็นทุกข์ เมื่ออยู่เป็นทุกข์ จิตก็ไม่ตั้งมั่น เมื่อจิตไม่ตั้งมั่นธรรมทั้งหลายก็ไม่ปรากฏ เมื่อธรรมทั้งหลาย ไม่ปรากฏ อริยสาวกนั้น ก็เรียกว่าอยู่ด้วยความประมาท ดังนี้

อริยสาวกย่อมเป็นผู้ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหว ใน พระสงฆ์ว่า สุปฏิปันโน ภควโต สาวกสงฺโฆ อสุปฏิปันโน ภควโต สาวกสงฺโฆ ฉายปฏิปันโน ภควโต สาวกสงฺโฆ สามิจปฏิปันโน ภควโต สาวกสงฺโฆ ขทิตฺถ จตุตถาริ ปุริสยูกานิ อญฺช ปุริสยูกคฺคา เอส ภควโต สาวกสงฺโฆ อาหุเนยฺโย ปาหุเนยฺโย ทกฺขิณเนยฺโย อณฺชลิ กรณฺณเนยฺโย อนุคฺตรํ ปุณฺณกฺขเขตฺตํ โลกสุสฺส ดังนี้แล้ว เป็นผู้พอใจด้วยความ เลื่อมใส อันไม่หวั่นไหว ในพระสงฆ์เท่านั้น ไม่พยายามให้ยิ่งขึ้นไป กว่านั้น เพื่อความสิ้นกิเลส ก็เรียกว่าผู้ประมาท เมื่ออริยสาวกนั้น ประมาทอยู่อย่างนั้น ก็ไม่มีความปราโมทย์ เมื่อไม่มีความปราโมทย์ ก็ไม่มีความปีติ เมื่อ ไม่มีความปีติ ก็ไม่มีความปีติสัสสทธิ เมื่อไม่มีความปีติสัสสทธิ ก็อยู่เป็นทุกข์ เมื่ออยู่เป็นทุกข์ จิตก็ไม่เป็นสมาธิ เมื่อจิตไม่เป็นสมาธิ ธรรมทั้งหลายก็ไม่ปรากฏ เมื่อ ธรรมทั้งหลายไม่ปรากฏ ก็เรียกว่าอยู่ด้วยความประมาท ดังนี้

อริยสาวก ย่อมเป็นผู้ประกอบด้วยศีลอันเป็นที่รักของพระอริยะทั้ง หลาย อันเป็นศีลไม่ขาด ไม่ทะลุ ไม่ค้างพร้อย ไม่เป็นทาสแห่งคณหา เป็นศีลอันบริสุทธิ์ แล้วพอใจด้วยศีลนั้นเท่านั้น ไม่พยายามให้ยิ่งขึ้น ไปกว่านั้น เพื่อความสิ้นกิเลส ก็เรียกว่าผู้ประมาท เมื่อประมาทก็ไม่มีความ ปราโมทย์ เมื่อไม่มีความปราโมทย์ ก็ไม่มีความปีติ เมื่อไม่มีความปีติ ก็ไม่มีความปีติสัสสทธิ เมื่อไม่มีความปีติสัสสทธิ ก็อยู่เป็นทุกข์ เมื่ออยู่เป็นทุกข์ จิตก็ไม่เป็นสมาธิ เมื่อ

จิตไม่เป็นสมาธิ ธรรมทั้งหลายก็ไม่ปรากฏ เมื่อธรรมทั้งหลายไม่ปรากฏ ก็เรียกว่าผู้อยู่ด้วยความประมาท ดังนี้ ๑ ส่วนอริยสาวก ที่เรียกว่าผู้อยู่ด้วยความไม่ประมาทนั้น ได้แก่อริยสาวกที่ประกอบด้วยความเลื่อมใส อันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้า พระธรรมเจ้า พระสงฆ์เจ้า และประกอบด้วยศีลอันบริสุทธิ์ แล้วไม่พอใจอยู่แต่เพียงเท่านั้น ได้พยายามให้ยิ่งขึ้นไป เพื่อความสันนิเลศที่ยังไม่สิ้น เพื่อธรรมวิเศษที่ยังไม่สำเร็จ ดังนี้ ๑ สิ้นเนื้อความที่แปลเต็มตามวาระพระบาลีในตอนต้น ส่วนในตอนปลายนั้น ได้รวบรัดเฉพาะใจความเพียงเท่านั้น

อรรถกถา

ในอรรถกถาแห่งพระสูตรนี้ คำว่า ธรรมทั้งหลายไม่ปรากฏนั้น ได้แก่สมถธรรม วิปัสสนาธรรม คือ สมถธรรมวิปัสสนาธรรมย่อมไม่เกิดขึ้น แก่อริยสาวกผู้อยู่ด้วยความประมาท ดังนี้

ธัมมัตถาธิบาย

ในอรรถาธิบายว่า พระสูตรนี้ เป็นเครื่องชี้ให้เห็นว่า คำว่า ความประมาทและความไม่ประมาทนั้น ย่อมมีกระทั่งพระอริยเจ้า อย่าว่าแต่ปุถุชนเลย แต่ได้ใจความว่า ถ้าปุถุชนไม่เอาใจใส่ต่อคุณธรรมของปุถุชน สำหรับปุถุชน มีทาน ศีล ภาวนา ถัลยาณวัตร เป็นต้น ทำแต่บาปอกุศล หุนจัตด้วยกาย วาจา จิต หรือไม่เอาใจใส่ในการกุศลสุจริตเนื่องๆ ก็เรียกว่า เป็นผู้อยู่ด้วยความประมาท ส่วนอริยสาวกที่ไม่พยายามให้ยิ่งขึ้นไปในหน้าที่อริยสาวกก็เรียกว่า เป็นผู้อยู่ด้วยความประมาท เมื่ออยู่ด้วยความประมาท ก็ไม่อาจได้คุณวิเศษชั้นสูงต่อขึ้นไป เพราะฉะนั้น ปุถุชน ก็ควรเอาใจใส่ต่อศีลธรรม ตามสมควรแก่ปุถุชน แล้วพยายามให้ยิ่งขึ้นไปกว่าศีลธรรมที่เคยมีอยู่แล้ว อย่าพอใจอยู่แต่เพียงเท่าที่เคยมีอยู่ ถ้าพอใจต่อศีลธรรมเท่าที่เคยมีอยู่ ไม่พยายามให้ยิ่งขึ้นไป ก็

เรียกว่าเป็นผู้รู้ด้วยความประมาท เช่นชาวบ้าน เคยให้ทาน ด้วยการใส่บาตรแก่ภิกษุสามเณรเฉพาะวันพระเท่านั้น แล้วก็เป็นอย่างอื่นพอใจว่าทานพอละ ไม่พยายามใส่บาตรในวันโกนหรือวันอื่นเพิ่มขึ้นไปอีก เคยไปฟังธรรมเฉพาะวันพระแล้วก็ดีกว่าพอละ ไม่พยายามไปฟังธรรมในวันอื่นอีก เคยไหว้พระสวดมนต์เฉพาะวันพระแล้ว ก็ดีกว่าพอละไม่พยายามไหว้พระสวดมนต์ในวันอื่นอีก การทำอย่างนี้ เรียกว่าเป็นการประมาท เพราะฉะนั้น จึงได้พยายามทำความดีให้ยิ่งกว่าที่เคยทำอยู่แล้ว เป็นลำดับไป จึงจะเรียกว่าเป็นผู้ไม่ประมาท ๆ สิ้นเนื้อความในเทศนาภักขันเพียงท่าน.

เอวี่ กิม ด้วยประการฉะนี้ ๆ

กัณฑ์ที่ ๑๒๒

คัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค

ว่าด้วยแม่น้ำคือบุญกุศล ๔ ประการ

จตุตาโรเม ภิกขเว ปุณฺณภิกฺขุสํหํ กุสลาภิกฺขุสํหํ สุขสํสํหํ ฯ
กตเม จตุตาโรติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค กัณฑ์ที่ ๑๒๒ ว่าด้วยแม่น้ำคือบุญกุศล ๔ ประการ สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอดกาลนานหาประมาณมิได้

บาลี

คำเนินความตามวาระพระบาลี อันมีในพระสูตรที่ ๑ แห่งสคาถก-
ปุณฺณภิกฺขุสํหํ ๕ นั้นว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงแสดง

แก้ภิกษุทั้งหลายว่า แม่น้ำ คือบุญกุศล และบึงจืดอันนำมาซึ่งสุข มีอยู่ ๔ ประการ คือ การที่อริยสาวกประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวใน พระพุทธเจ้าว่า อธิปไตย ภควา อรหํ ด้วยเหตุแมื่อนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงได้พระนามว่าเป็นพระอรหันต์ ฯ สมมาสมพุทโธ ได้พระนามว่าเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ฯ วิชชาจรตสัมปยุโน ได้พระนามว่าเป็นผู้สมบูรณ์ด้วยวิชชาจระณะ ฯ สุกโต ได้พระนามว่าเป็นผู้ทรงดำเนิน ค้ำในเหตุการณ์ทั้งปวง ฯ โลกวิทู ได้พระนามว่าเป็นผู้รู้แจ้งโลก ฯ อนุตฺตโร ปุริสทมมสารถิ ได้พระนามว่า เป็นผู้ฝึกฝนบุรุษที่ควรฝึกฝนอย่างเยี่ยม ฯ สดฺดา เทวมนุสฺसानํ ได้พระนามว่า เป็นครูของเทพตามนุษย์ทั้งหลาย ฯ พุทฺโธ ได้พระนามว่าเป็นพระพุทธเจ้า ภควา ได้พระนามว่าเป็นผู้แจกความร้ คังนํ ๑

อริยสาวกนั้น ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระธรรมว่า สุวากุขาโต ภควตา ชมโม สนฺตัญฺจิโก ธรรมที่เห็นเองที่มีอยู่ ไม่เลือกเวลา ที่ควรเรียกให้มาดู ที่ควรใส่ใจ ที่ผู้ทั้งหลายต้องรู้แจ้ง เฉพาะตน เป็นธรรมที่สมเด็จพระทศพลได้ทรงแสดงไว้คั่นแล้ว คังนํ ๑

ได้แก่การที่อริยสาวกประกอบด้วยความเลื่อมใส อันไม่หวั่นไหวใน พระสงฆ์ว่า สุปฺปฏิปนฺโน ภควโต สาวกสงฺโฆ พระสงฆ์ผู้เป็นสาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นผู้ปฏิบัติดีแล้ว ฯ อชุปฺปฏิปนฺโน ภควโต สาวกสงฺโฆ พระสงฆ์ผู้เป็นสาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นผู้ปฏิบัติตรงแล้ว ฌายปฺปฏิปนฺโน ภควโต สาวกสงฺโฆ พระสงฆ์ผู้เป็นสาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นผู้ปฏิบัติเพื่อทางที่ควรรู้ ฯ สามิจิปปิปนฺโน ภควโต สาวกสงฺโฆ พระสงฆ์ผู้เป็นสาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นผู้ปฏิบัติสมควรแก่มรรคผลนฤพาน ฯ ขฬิหิ จกฺคาริ ปุริสยฺกานิ อญฺช ปุริสปุกฺคลา พระสงฆ์ผู้เป็นสาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น ได้แก่บุรุษ ๔ คู่ ๘ จำพวก ฯ เอส ภควโต สาวกสงฺโฆ พระสงฆ์ผู้เป็นสาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น อาหุเนยฺโย

เป็นผู้ควรแก่ของค่านับ ปาหุเนยโย เป็นผู้ควรแก่ของต้อนรับ ทกฺขิณเนยโย เป็นผู้ควรแก่ของทำบุญ อณฺวลิกฺรณโย เป็นผู้ควรยกมือไหว้ อนุคฺตรปฺปุลฺลนฺกเขตฺตํ โลกสุส เป็นนาบุญอันเยี่ยมของโลก ดังนี้ •

ได้แก่การที่อริยสาวกประกอบด้วยศีล อันเป็นที่รักใคร่ของพระอริยเจ้า อันไม่ขาด ไม่ทะเล ไม่ต่างพร้อย ไม่เป็นทาสแห่งตัณหา ตัณหาไม่ถูกต้อง เป็นศีลที่ผู้สรรเสริญ เป็นศีลที่ทำให้เกิดสมาธิ • รวมเป็นแม่น้ำคอบญกุศลอันนำมาซึ่งสุข ๔ ประการด้วยกัน ดังนี้

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ไม่ใช่เป็นการง่ายในการที่จะนับประมาณซึ่งบุญของอริยสาวกผู้ประกอบด้วยแม่น้ำคอบญกุศล ๔ ประการนี้ว่า แม่น้ำคอบญกุศลเท่านั้น นำมาซึ่งความสุขเท่านั้น จะถึงซึ่งความนับว่าเป็นกองแห่งบุญใหญ่ที่นับไม่ได้ ประมาณไม่ได้โดยแท้

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ไม่ใช่เป็นการง่ายในการที่จะนับจะประมาณน้ำในมหาสมุทรว่า น้ำในมหาสมุทรมีเท่านั้น ทะนาน มีเท่านั้น ร้อยทะนาน มีเท่านั้น พันทะนาน มีเท่านั้น แสนทะนาน จะถึงซึ่งความนับว่าเป็นห้วงน้ำใหญ่อันนับไม่ได้โดยแท้ ฉะนั้น ก็ไม่ใช่เป็นการง่ายในการที่จะนับจะประมาณซึ่งบุญแห่งอริยสาวก ผู้ประกอบด้วยแม่น้ำคอบญกุศล ๔ ประการนี้ว่า แม่น้ำคอบญกุศลเท่านั้น นำมาซึ่งความสุขเท่านั้น จะถึงซึ่งความนับว่าเป็นกองบุญใหญ่ซึ่งนับไม่ได้ ประมาณไม่ได้ฉะนั้น • ครั้นสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสอย่างนั้นแล้ว จึงได้ตรัสพระคาถาว่า

มโหทธิ อปริมิตํ มหาสรี พหุเกรวํ รตนคณานมัลยํ
นชฺชโย ขณนรคณสงฺฆสเวิตา ปุณฺณ สวณฺติ อปฺยณฺติ สาครํ ฯ
เอวํ นรี อนนฺตปानวตฺตทํ เสขยานิสชฺชตฺตกรณสุส ทายกํ
ปฺปุลฺลสุส ชารา อปฺยณฺติ ปณฺธิตํ นชฺชโยถาวาริวหา สาคฺรํ

ซึ่งแปลว่า แม่น้ำเป็นอันมากซึ่งเป็นทีอาศัยแห่งหมื่นคน เมื่อไหลไปก็ข้อมไหลไปสู่มหาสมุทรสาคร ซึ่งเป็นแม่น้ำใหญ่ เป็นแม่น้ำหาประมาณมิได้ เป็นแม่น้ำน้ำกล้วมาก เป็นแม่น้ำที่มีแก้วอยู่เป็นอันมาก ฉะนั้น ผลแห่งบุญ ก็ข้อมนำบุคคลผู้เป็นบัณฑิต ผู้ให้ทานข้าวน้ำ ทนอด

ที่นั่งและเครื่องปลาทไป เหมือนกับแม่น้ำทั้งหลายอันไหลไปสู่มหาสมุทร-
สาคร ฉะนั้น ดังนี้ สันเนอความในพระสูตรนี้เพียงเท่านั้น

อรรถกถา

ในอรรถกถาแห่งพระสูตรนี้ว่า คำว่า นับไม่ได้ นั้น หมายถึงไม่ได้
ด้วยสลาภ ฯ แต่การนับน้ำในมหาสมุทรนั้นด้วยโยชน์ได้อยุ่ ฯ คำว่า
น้ำกล้วมากนั้น ด้วยเหตุว่ามหาสมุทรนั้น มีสิ่งที่น้ำกล้วทั้งทมิวญญาณ
และไม่มีวิญญาณอยู่เป็นอันมาก ดังนี้

ธัมมัตถาธิบาย

ในอรรถาธิบายว่า คำว่า ผลแห่งบุญ ข้อมนำบุคคลผู้เป็นบัณฑิต
ผู้ให้ทานข้าวน้ำ เครื่องนุ่งห่มที่นอนที่นั่ง และเครื่องปลาทไป เหมือน
กับแม่น้ำทั้งหลาย อันไหลไปสู่มหาสมุทรสาคร ฉะนั้น ดังนี้ มีคำ
อธิบายว่า น้ำในแม่น้ำทั้งหลาย ข้อมไหลไปรวมมหาสมุทร ฉนั้นใด
ผลบุญก็นำบุคคลผู้กระทำให้ไปสู่ที่ความสุขสบาย คือ ไปสู่มนุษย์และ
สวรรค์ตลอดถึงนิพพาน ฉนั้น เพราะฉะนั้น จึงจะได้อธิบาย คำว่า
บุญออกไป ว่าได้แก่สิ่งใด ฯ คำว่า บุญนั้นเมื่อแปลออกมาเป็น
ภาษาของเราแท้ ๆ ก็ต้องแปลว่า เครื่องฟอก ฯ ก็เครื่องฟอก ซึ่ง
เรียกว่าบุญได้แก่อะไร แก้วว่าเครื่องฟอกซึ่งเรียกว่าบุญ ได้แก่บุญ
กิริยวัตถ ๑๐ ประการ คือได้แก่ทาน การให้ปัน ๑ ศีล การ
ประพฤติดีประพฤติชอบ ๑ ภาวนา การอบรมจิตใจ ๑ อปจายนะ
การอ่อนน้อมก้อมตน ๑ ไวยาวัจจะ การช่วยเหลือผู้อื่นในทางที่ชอบ ๑
ปัตติทาน การให้ส่วนบุญแก่ผู้อื่น ๑ ปัตตานโมทนา การพลอย
ยินดีต่อส่วนบุญที่ผู้อื่นให้ ๑ ธัมมัสสวณะ การฟังธรรม ๑ ธรรมเทศนา
การแสดงธรรม ๑ ทิฏฐชุกกรรม การทำความเห็นให้ตรง ๑ รวมเป็น ๑๐
ประการด้วยกัน ดังนี้ ทั้ง ๑๐ ประการนี้แหละเรียกว่าบุญ ซึ่งแปลว่า

เครื่องฟอก ด้วยเหตุว่าวัตถุทั้ง ๑๐ ประการนี้ เป็นเครื่องฟอกจิตใจของ
บุคคลให้บริสุทธิ์ผ่องใส ๆ ถ้าอย่างนั้นหากจะมีคำถามว่า วัตถุทั้ง
๑๐ นี้ อย่างไหนฟอกอะไร ก็จะต้องมีคำตอบว่า ท่านเป็นเครื่อง
ฟอกมัจฉริยะ เพราะเหตุว่าผู้ที่ให้ท่านได้ ก็ต้องให้ได้ในขณะที่กำลัง
มัจฉริยะออกจากใจได้ ถ้าผู้นั้นพยายามให้ท่านอยู่เนื่อง ๆ มัจฉริยะ
ที่เกิดขึ้นแล้วก็หมดไปเนื่อง ๆ ให้ท่านคราวใดมัจฉริยะ ก็หมดไป
ในคราวนั้น ถึงมัจฉริยะจะเกิดขึ้นอีก เมื่อให้ท่านอีกก็หมดไป
ในที่สุดมัจฉริยะนั้น ก็เหลืออยู่ไม่ได้ ยกตัวอย่างเช่นพระพุทธเจ้า
ของเราทั้งหลาย ซึ่งได้ทรงบำเพ็ญทานบารมีมาเป็นลำดับ จนนับชาติ
นับภพไม่ได้ มาถึงชาติเป็นพระเวสสันดร ก็ได้ทรงบริจาคทานเริ่มแต่
ประสูติแล้วใหม่เป็นต้นมา จนกระทั่งได้ราชาภิเษก เมื่อได้ราชาภิเษก
แล้วก็ทรงตั้งโรงทาน บริจาคทานเสมอไป กระทั่งถึงให้พญาเศวตกญฺช
ราชพาหนะเป็นทานไป แก่พวกพราหมณ์ ในที่สุดก็ให้ท่าน
กระทั้งพระปิยบุตร และพระอัคมเหสียอดเสนาหา ครั้นมาถึงชาติเป็น
พระสิทธัตถราชกุมาร ก็ได้ทรงสละเสียบสน ทรงสละราชสมบัติ
พระอัคมเหสี พระราชโอรส บ้านเมือง กระทั่งถึงสมบัติจักรพรรดิ
อันจะมาถึง โดยไม่มีความอาลัยแม้แต่สักเล็กน้อย แล้วก็เสด็จออกส
มหาภิเนษกรรม ในท้ายที่สุดก็ได้สำเร็จเป็นพระพุทธเจ้า ตัดกิเลส
มัจฉริยะเป็นต้น ได้เด็ดขาดทุกประการ ๆ หากจะมีคำถามว่า มัจฉริยะ
ไม่ใช่อะไร จึงต้องสละเสียบ ก็ต้องมีคำตอบว่า มัจฉริยะ เป็น
เหตุให้เกิดข้าศึกศัตรูรอบข้าง ทั้งเป็นเหตุตัดทอนลาภผล ที่จะต้องได้
ทุกประการ คนที่มีมัจฉริยะย่อมไม่มีใครรักใคร่นับถือ มีแต่เกลียดชัง
เมื่อมีทุกข์ภัยเกิดขึ้นก็ไม่มีใครยื่นมือช่วยเหลือ เวลายากจนขัดสนก็ไม่มี
ใครเมตตากรุณา ต่อไปในชาติหน้าแม้แต่ผ้าจะนุ่ง ข้าวจะกิน ก็หา
ได้ยาก ตัวอย่างดังเศรษฐีคนหนึ่ง ซึ่งกล่าวไว้ในคัมภีร์พระธรรมบท
เป็นอุทาหรณ์ ใจความว่า เศรษฐีคนนั้นเป็นคนมีทรัพย์สมบัติมาก มีตัว
เงินที่เก็บไว้ไม่ต้องใช้นั้นถึง ๘๐ โกฏิ เศรษฐีนั้นชื่อว่า อานันทเศรษฐี

เขาไม่เคยได้ให้ทานเลย แม้แต่สักครั้ง ไม่ใช่เพียงแต่เขาไม่ให้ด้วย
 คนเองเท่านั้น เขายังแนะนำสั่งสอนพวกญาติของเขาไม่ให้ทานอีกด้วย ทุก
 กิ่งเคื่อนเขาได้ประชุมพวกญาติแล้ว ให้โอราสั่งสอนบุตรของเขา ซึ่งมี
 ชื่อว่ามุลสิริกุมารว่า ลูกเอ๋ย เจ้าอย่าเข้าใจว่าทรัพย์ ๘๐ โกฏินี้เป็นของมาก
 เจ้าไม่ควรให้ทานซึ่งทรัพย์ที่มีอยู่นี้ ทั้งเจ้าต้องพยายามให้ได้ทรัพย์ใหม่มาร
 เพิ่มเติมอยู่เป็นนิจไป เมื่อเจ้าทำทรัพย์เก่าให้สิ้นไป เพียงครึ่งละ
 กหาปณะเท่านั้น ทรัพย์ ๘๐ โกฏิก็จะต้องหมดไป เพราะฉะนั้น เจ้าจงจำ
 ไว้ว่า น้ำมันหยอดจگر เมื่อหยอดทีละน้อยๆ ก็ยังรู้จักหมด จอมปลวก
 ที่ตัวปลวกก่อขึ้นทีละน้อยๆ ก็ยังรู้จักใหญ่โต ผู้เป็นบัณฑิตเห็นความสิ้น
 ไปแห่งน้ำมันหยอด ได้เห็นความใหญ่โตขึ้นแห่งจอมปลวก ดังนั้นแล้ว
 ต้องพยายามรวบรวมทรัพย์สมบัติไว้ จึ่งจะอยู่ครองเรือนได้ ดังนี้ เขาได้
 สั่งสอนบุตรของเขาอย่างนั้นวันละ ๓ เวลา ทุกกิ่งเคื่อน ๆ ต่อมาภายหลัง
 เวลาเขาจะตายเขาก็ไม่ได้บอกขุมทรัพย์ใหญ่ ๕ ขุม แก่บุตรของเขา เมื่อ
 เขาตายแล้วก็ไปเกิดเป็นบุตรของคนจัณฑาล ในบ้านน้อยตำบลหนึ่ง ส่วน
 บุตรของเขาก็ได้เป็นเศรษฐีแทนต่อไป ๆ นับแต่วันที่เขาถือปฏิสนธิไป คน
 ขอรทานทั้งพันตระกูลในตำบลนั้นก็ขอรทานไม่ได้ พวกคนขอรทานจึงรวมกัน
 ขอบสลาก สลากกาลกัณณได้ถูกมารดาของเขาดึง ๓ ครั้ง มารดาของเขา
 จึงถูกขับไล่ออกจากหม้อให้ไปอยู่แต่ผู้เดียว เมื่อมารดาของเขาไปอยู่แต่ผู้
 เดียว เทียวขอรทานได้บ้างไม่ได้บ้าง ได้สัณฑนอกทนนอยากอยู่ กระทั่ง
 ๓ เดือนเขาออกมา เมื่อคลอดเขาออกมาแล้วเขามือเท้าหน้าตา หู จมูก
 ปาก คอ ไม่เหมือนกับคนธรรมดา ดุน่าเกลียดน่าชังยิ่งนัก วันใดมารดา
 ของเขาอัมไปขอรทานด้วย วันนั้น เป็นอันไม่ได้สิ่งใด แม้แต่ข้าวสักคำก็
 ไม่ได้ มารดาจึงทิ้งให้นอนคลุกดินอยู่ที่กระท่อมแล้ว พยายามขอรทาน
 มาเลี้ยงได้บ้างไม่ได้บ้าง วันที่ไม่ได้นั้นน้อยมาก วันที่ได้มีอยู่น้อย
 เมื่อเขาโตขึ้นมาพอเทียวขอรทานกินเองได้แล้ว มารดาจึงมอบกระบอง
 ขอรทานให้ บอกว่า ลูกเอ๋ย เจ้าจงเทียวขอรทานกินเองเถิด เขาก็เทียว

ขอทานไป จนกระทั่งถึงประตูบ้านเศรษฐี ซึ่งเป็นบุตรของเขาก็พอดี
เขาระลึกละชาติได้ว่า นี่เป็นบ้านของเราแล้วก็เข้าไป พวกนายประตูไม่
ทันได้สังเกตเห็น เวลานั้นลูกเล็ก ๆ ของมูลสิริเศรษฐี ซึ่งเป็นบุตรของเขา
ได้เล่นอยู่ที่ซุ้มประตูบ้านชั้น ๔ พอได้เห็นเขาก็ร้องไห้ด้วยความกลัว
พวกคนใช้จึงได้ไล่คอเขาออกไปให้พ้นบ้าน พอถึงในขณะนั้นองค์พระ
ศาสดาจารย์ ซึ่งมีพระอานนทเถรเจ้าเป็นผู้ตามเสด็จ ได้เสด็จไปบิณฑบาต
ถึงที่นั้น ได้ตรัสสั่งให้พระอานนทเถรเจ้าเข้าไปเรียกมูลสิริเศรษฐีออกไป
ตรัสถามว่า เศรษฐีรู้ไหมว่าเด็กนั้นคือใคร เมื่อเศรษฐีทูลตอบว่าไม่ทราบ
พระเจ้าข้า จึงตรัสว่า เด็กนั้นแหละ คืออานนทเศรษฐี ซึ่งเป็นบิดาของเธอ
เมื่อเศรษฐีนั้นไม่เชื่อ จึงตรัสว่า นี่แน่ะอานนทเศรษฐี เจ้าจงบอกขุมทรัพย์
ใหญ่ ๕ ขุม ให้แก่บุตรของเจ้า เมื่อตรัสดังนั้นแล้ว เด็กซึ่งมีรูปร่างคล้ายกับ
บิดาจนนักได้บอกขุมทรัพย์ทั้ง ๕ ให้แก่มูลสิริเศรษฐีผู้เป็นบุตรของตน ๆ
มูลสิริเศรษฐีก็เชื่อ ได้รับเด็กนั้นเข้าไปเลี้ยงดูไว้ที่บ้าน โดยฐานะเคยเป็น
บิดาคนมาในชาติก่อน เด็กนั้นก็พอมความสุขต่อไป สันเรื่องอานนทเศรษฐี
เพียงเท่านั้น ๆ เรื่องอานนทเศรษฐีนี้เป็นเรื่องชี้ให้เห็นว่า มัจฉริยะ
คือความตระหนี่เหนียวแน่น เป็นของไม่ดีทั้งในชาตินี้และชาติหน้า เพราะ
ฉะนั้น ผู้มีปัญญาทั้งหลายจึงได้กำจัดมัจฉริยะออกเสีย แล้วจำแนกแจก
ทานตามสมควรแก่กำลังทรัพย์ของตน เมื่อต่อไปชาติหน้า คนก็ได้มี
ความสุขสำราญ ในคติสถานนั้น ๆ เพราะฉะนั้น จึงว่าการให้ทาน เป็น
เครื่องกำจัดมลทินคือมัจฉริยะ จึงเรียกว่าการให้ทานเป็นบุญอย่างหนึ่ง
คือเป็นเครื่องฟอกจิตใจอย่างหนึ่ง ๆ การรักษาศีล และการภาวนาเป็นต้น
ที่ยังไม่ได้ยกขึ้นอธิบายนั้น ก็ล้วนแต่เป็นเครื่องฟอกจิตใจให้บริสุทธิ์ทั้งนั้น
ผู้ที่มีจิตใจบริสุทธิ์แล้ว ย่อมถูกผลบุญนั้นพาไปสู่สุขสบาย เปรี๊ยะเหมือน
กับน้ำในแม่น้ำทั้งหลาย ซึ่งไหลไปรวมที่มหาสมุทร ฉะนั้น ๆ สันเนอความ
ในเทศนาภิกขุเพียงเท่านั้น.

เอวัง ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ๆ

กัณห์ที่ ๑๒๓

คัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค
ว่าด้วยแม่น้ำคือบุญกุศล และแม่น้ำใหญ่ทั้ง ๕

จตุตาโรเม ภิกขเว ปุณฺณภิสนฺหา กุสลาภิสนฺหา สุขสุสาหารา
กตเม จตุตาโรติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค
กัณห์ที่ ๑๒๓ ว่าด้วยแม่น้ำคือบุญกุศล และแม่น้ำใหญ่ทั้ง ๕ เพื่อให้เป็น
ประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอดกาลนาน
หาประมาณมิได้

บาลี

ดำเนินความตามว่าพระบาลี อันมีในพระสูตรที่ ๒ แห่งสคา-
ถกปัญญากสิณทวารกที่ ๔ ซึ่งได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้น แห่งเทศนานั้นว่า
ครั้งหนึ่ง สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ประทับอยู่ที่พระเชตวนารามกรุง
สาวัตถี ฯ ครั้งนั้นพระองค์ทรงแสดงแก่ภิกษุทั้งหลายว่า ดูก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย แม่น้ำคือบุญกุศลอันนำมาซึ่งความสุข มีอยู่ ๔ ประการ ฯ
แม่น้ำคือบุญกุศล ๔ ประการนี้ ได้แก่ประการใดบ้าง ฯ ดูก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย ได้แก่การที่อริยสาวกประกอบด้วยความเลื่อมใส อันไม่หวั่นไหว
ในพระพุทธเจ้า ในพระธรรมเจ้า ในพระสงฆ์เจ้า และอยู่ครองเรือนด้วย
ใจอันปราศจากความตระหนี่ ด้วยการเป็นผู้รู้จักแจกแบ่ง มีมออันล้างไว้
เพื่อการให้ทาน เป็นผู้ยินดีในการให้ทาน เป็นผู้ควรแก่การขอ เป็นผู้
ยินดีในการให้และการแบ่งปัน ดังนี้ ครั้นตรัสดังนี้แล้ว ก็ได้ทรงแสดง
เนื้อความต่อไปว่า ไม่ใช่เป็นการง่ายในการที่จะนับประมาณ ซึ่งบุญ
แห่งอริยสาวกผู้ประกอบด้วยแม่น้ำ คือบุญกุศล ๔ ประการนี้ ว่าแม่

น้ำคอบญกุลเท่านั้นเป็นของนำมาซึ่งสุข เท่านั้น จะถึงซึ่งความนับว่าเป็น
กองบุญใหญ่ นับไม่ได้ ประมาณไม่ได้โดยแท้

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย แม่น้ำใหญ่ คือ กงคา ยมุนา อจิรวดี
สรภู มหิ ไหลไปในที่ใด ก็ไม่ใช่ง่ายในการที่จะนับประมาณน้ำในที่นั้น
ว่ามีเท่านั้นหรือนาน หรือเท่านั้นร้อยหรือนาน เท่านั้นพันหรือนาน เท่านั้นแสน
หรือนาน จะถึงซึ่งความนับว่า เป็นน้ำมากนับไม่ได้ ประมาณไม่ได้ ฉะนั้น
บุญกุศลของอริยสาวก ผู้ประกอบด้วยแม่น้ำ คือ บุญกุศล ๕ ประการนี้
ก็ไม่ใช่ง่ายในการที่จะนับประมาณว่าแม่น้ำ คือ บุญกุศลเท่านั้นนำสข
มาให้เท่านั้น ถึงซึ่งความนับว่าเป็นกองบุญใหญ่ นับไม่ได้ประมาณไม่ได้ ฉะนั้น
ครั้นตรัสดังนี้แล้ว ก็ได้ตรัสพระคาถาเหมือนกับในพระสูตรที่ ๑ นั้นว่า

มโหณรี อปริมิต มหาสรี พหุภรว รตนกณามาลย์
นชฺโช ขตา นรคณสงฆเสวิตา ปุตุ สวนต์ อูปยนติ สาคร
เอว นรี อนุนปานวตฺตทหิ เสยฺยยานิสชฺชตฺถรณสฺส ทายก
ปฺปญฺณสฺส ธารา อูปยนติ ปณฺธิตํ นชฺโช ขตา วาริวหา สาคร ฯ

ซึ่งแปลว่า แม่น้ำเป็นอันมาก ซึ่งเป็นที่อาศัยแห่งหมู่คนเมื่อไหลไป
ก็ย่อมไหลไปสู่มหาสมุทรสาคร ซึ่งเป็นแม่น้ำใหญ่ เป็นแม่น้ำหา
ประมาณมิได้ เป็นแม่น้ำมากล้นมาก เป็นแม่น้ำท่วมแกวอยู่เป็น
อันมาก ฉะนั้น ผลแห่งบุญก็ย่อมนำคนผู้เป็นบัณฑิต ผู้ให้ทานข้าว น้ำ
ที่นอน ที่นั่ง และเครื่องปลาตไปเหมือนกับแม่น้ำทั้งหลาย อันไหลไปสู่
มหาสมุทรสาคร ฉะนั้น ดังนี้ สันเนอความในพระสูตรนี้เพียงเท่านั้น

อรรถกถา

ในอรรถกถาแห่งพระสูตรนี้ว่า แม่น้ำใหญ่ทั้ง ๕ นั้น ย่อมมีน้ำไหล
อยู่เป็นนิจ น้ำนั้นไหลไปรวมกันในมหาสมุทร ดังนี้ แต่ในอรรถกถานี้ไม่ได้
อธิบายว่า แม่น้ำใหญ่ทั้ง ๕ นั้นอยู่ที่ไหน เป็นอย่างไร ฯ แม่น้ำใหญ่

ทั้ง ๕ คือ คงคา ยมุนา อจิรวดี สรภู มหิ นมออกชื่อในหนังสือพระพุทธศาสนา
 อยู่เสมอ เพราะฉะนั้น จึงควรที่จะกล่าวถึงแม่น้ำใหญ่ทั้ง ๕ นี้ไว้ในเทศนา
 กถาจน แต่ว่าเป็นการยากที่จะกล่าวให้กว้างขวางสขมคัมภีร์ภาพ เพราะ
 ว่ายังไม่พบคัมภีร์ที่กล่าวถึงแม่น้ำใหญ่ทั้ง ๕ นี้ ไว้ให้ชัดเจน กว้างขวาง ๆ
 คัมภีร์จักรวาลที่ปนี ซึ่งนับว่า เป็นคัมภีร์ละเอียดที่สุด ในเรื่อง
 โลกจักรวาล กับภูิกามหาวรรควินัย ก็ได้กล่าวถึงแม่น้ำใหญ่ทั้ง ๕ นี้
 ไว้คล้าย ๆ กัน ดังจักนำมาแสดงในบัดนี้ กล่าวคือ ในคัมภีร์จักรวาลที่ปนี
 ได้กล่าวไว้ว่า แม่น้ำใหญ่ทั้ง ๕ คือ คงคา ยมุนา อจิรวดี สรภู มหิ นม
 ปรากฏอยู่ในอรรณกะแห่งนิทานวรรค อันว่าด้วยทศพลญาณ ๑๐ ประการ ๆ
 แล้วท่านอาจารย์ในสัตตสุริยสูตรว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ทรง
 แสดงไว้แก่ภิกษุทั้งหลายว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อดวงอาทิตย์
 ที่ ๓ ปรากฏขึ้น แม่น้ำใหญ่ทั้ง ๕ คือ คงคา ยมุนา อจิรวดี สรภู มหิ
 ก็เหือดแห้งไปดังนี้ แล้วกล่าวต่อไปว่า ควรเห็นว่าที่กล่าวถึงแม่น้ำใหญ่
 ทั้ง ๕ ไว้ในพระสูตรนั้น ด้วยว่าแม่น้ำใหญ่ทั้ง ๕ นั้น เป็นของมีชื่อเสียง
 ปรากฏ ๆ บัณฑิตควรกล่าวถึงแม่น้ำทั้ง ๕ ที่ไหลออกจากปากราชสีห์
 เป็นต้น ๆ เพราะแม่น้ำใหญ่ทั้ง ๕ นั้นก็ควรกล่าวว่า เป็นมหานที
 ควรเห็นว่า ท่านกล่าวถึงแม่น้ำคงคาเป็นต้น ว่าเป็นมหานทีไว้ในพระ
 บาลีนั้น ก็เพราะมีชื่อเสียงปรากฏแก่คนทั้งหลาย ๆ บาลีทั้งปวงนั้น
 ควรทราบตามนัยที่กล่าวไว้ในอรรณกะทั้งหลาย มีอรรณกะอฏฐังคุตระ
 เป็นต้น ๆ ด้วยว่า ในอรรณกะแห่งอฏฐังคุตระเป็นต้นนั้นว่า นทีที่ไหลออกจาก
 ตะวันออกได้ไหลเวียนรอบสระอนาคต ๓ รอบไม่เข้าใกล้ันที่อีก ๓ นอกนั้น
 แล้วไหลไปทางตะวันออกแห่งป่าหิมพานต์ เข้าไปสู่มหาสมุทร ๆ นที
 ทั้งหลาย ซึ่งไหลออกจากทางทิศตะวันตก และทิศเหนือ ก็ไหลรอบสระ
 อนาคต ๓ รอบเหมือนกัน แล้วไหลแยกไปตามป่าหิมพานต์ ทางทิศ
 ตะวันตกและทิศอุดร เลยไปถึงมหาสมุทร ๆ ส่วนนทีที่ไหลออกจาก
 ปากด้านทักษิณ ไหลเวียนรอบสระอนาคต ๓ รอบแล้วไหลตรงไปตามหลัง
 แผ่นศิลาได้ถึง ๑๐ โยชน์ ไปกระทบภูเขา แล้วพุ่งขึ้นในอากาศ สูงได้ถึง

๖๐ โยชน์ วัดสายน้ำโดยรอบได้ ๑ คาวุต คือ ๓ ร้อยเส้นแล้วตกลงบนแผ่นศิลา
อันชื่อว่า ดิยัคคพา ๑ แผ่นศิลา ก็ตกกำลังแห่งน้ำเขาชะ น้ำเขาชะแผ่นศิลา
แล้วเกิดเป็นสระโบกขรณีใหญ่ ชื่อว่าดิยัคคพา อันมีประมาณได้ ๕๐ โยชน์
ในทันที น้ำในทันทีได้ทำลายฝั่งสระโบกขรณีเข้าไปสู่แผ่นศิลาดัง ๖๐ โยชน์
ทำลายแผ่นดินให้ทะเลไปเป็นอโมงคัม ถึง ๖๐ โยชน์ แล้วไปกระทบภูเขา
ที่ขวางอยู่ข้างหน้า ซึ่งมีชื่อว่า ภูเขาวิชฌบรรพตแล้วแตกไป แม่น้ำ ๕ สาย
คล้ายกับนมมอทั้ง ๕ ๑ แม่น้ำ ๕ สายนั้น ไหลรอบสระอโนดาต ๓ รอบ
จึงเรียกว่า อารัญญคองคาในทันที ๑ สายน้ำที่ไหลตรงไปตามแผ่นศิลาดัง ๖๐
โยชน์นั้นเรียกว่า อากิถเนคาคา ๑ สายน้ำซึ่งพลุ่งขึ้นไปในอากาศ
สูงได้ ๖๐ โยชน์ แล้วตกลงมาเป็นน้ำนั้น เรียกว่า อากาสคองคา ๑ สาย
น้ำใน ๕๐ โยชน์บนแผ่นศิลา อันชื่อว่า ดิยัคคพานั้น เรียกว่าดิยัคคพา
โบกขรณี ๑ น้ำที่ทำลายฝั่งแห่งสระโบกขรณีนั้น เข้าไปในแผ่นศิลา ลึก
ได้ ๖๐ โยชน์ เรียกว่าพหลคองคา ๑ สายน้ำที่ทำลายพื้นดินต่อจากแผ่นศิลา
นั้นไปได้ ๖๐ โยชน์นั้นเรียกว่า อมมังกคองคา ๑ สายน้ำทั้ง ๕ ที่กระทบ
ภูเขาวิชฌบรรพต แล้วแตกแยกกัน ก็ถึงซึ่งความนับว่า แม่น้ำทั้ง ๕
คือคองคา ขมุนา อจิรวดี สรรภู มณี ๑ ควรทราบว่า แม่น้ำใหญ่ทั้ง ๕ นั้น
ไหลมาจากบ่าหิมพานต์ ดังนี้ เหตุที่แสดงมาตามคัมภีร์จักรวาลที่ป็นแล้ว
ก็ยังไม่ชัดเจนหลายคำ เช่นคำว่า ปากราชสีห์เป็นต้น เพราะฉะนั้น จึงจะได้
ยกเอาเนื้อความในคัมภีร์สารัตถที่ป็นนี้ ฎีกาแห่งวินัย มาแสดงต่ออีกไป
คือ ในฎีกาวินัยได้กล่าวไว้ว่า ในข้างทั้ง ๔ แห่งสระอโนดาตนั้น มีสัณฐาน
เหมือนกับปากสัตว์ ๔ จำพวก คือ มีสัณฐานดังปากสีห์ ๑ มีสัณฐานดัง
ปากช้าง ๑ มีสัณฐานดังปากม้า ๑ มีสัณฐานดังปากโคสุภราช ๑ ซึ่งเป็นที่
ไหลออกแห่ง แม่น้ำทั้ง ๔ ๑ ริมฝั่งแม่น้ำที่ไหลออกทางปากสีห์นั้น
ย่อมมีสีห์อยู่มาก ๑ ริมฝั่งแม่น้ำที่ไหลออกทางปากช้าง ปากม้า
ปากโคสุภราชก็มีช้าง ม้า โคสุภราชอยู่มาก ๑ แม่น้ำที่ไหลออก
จากทิศตะวันออก ก็ไหลรอบสระอโนดาต ๓ รอบ ไม่เข้าใกล้แม่น้ำทั้ง ๔
นอกนั้น ได้ไหลไปตามบ่าหิมพานต์ด้านตะวันออก เข้าไปสู่มหาสมุทร ๑

ต่อไป ก็มีเนื้อความเหมือนกันกับที่แสดงมาแล้ว ตามคัมภีร์จักรวาฬที่ป็น
 นั้น เป็นอันว่าคำว่าปาราชสัทเป็นต้นนั้น ได้ปรากฏในฎีกาแห่งวินัย
 ชัดเจนดังที่มาแล้ว แต่ยังไม่ชัดเจนอย่างหนึ่ง เพราะไม่ได้บอกไว้ว่าแม่น้ำ
 ใหญ่ทั้ง ๕ นั้นกว้างและลึกเท่าไร เป็นแต่ได้ความชัดว่า แม่น้ำใหญ่ทั้ง ๕
 ไหลออกมาจากสระติยัคคพา อันกว้างได้ ๕๐ โยชน์ ๑ สระติยัคคพานั้น
 ก็เนื่องมาจากแม่น้ำ ซึ่งไหลออกจากสระอนินดาตทางทิศทักษิณ ดังนี้ ๑
 สระอนินดานั้น ท่านกล่าวไว้ในฎีกาแห่งวินัยว่า เป็นสระใหญ่
 สระหนึ่งในป่าหิมพานต์ ซึ่งยาวกว้างลึกได้ ๕๕ โยชน์ วัดโดยรอบได้
 ๑๕๐ โยชน์ ๑ สระอนินดานั้น มีเขาล้อมรอบอยู่ ๕ เขา คือ เขาสุทศนุกู
 เขาจิตตกุกู เขากาฬกุกู เขาคันธมาทนกูกู เขาเกลาสกูกู ๑ เขาสุทศนุกูนั้น
 เป็นเขาทองคำสูงได้ ๒ ร้อยโยชน์ โค้งคดข้างใน มีฐานตั้งปากกาครอบ
 สระอนินดาน้อย ๑ เขาจิตตกูกู สำเร็จแล้วด้วยแก้วทั้งปวง เขากาฬกูกู
 สำเร็จด้วยไม้ไผ่ชั้น เขาคันธมาทนกูกู สำเร็จด้วยดิน คือเป็นภูเขาหินข้าง
 ในมีสีเหมือนถั่วทองเต็มไปด้วยไม้หอม ๑๐ ประการคือไม้รากหอม ไม้กฤษณา
 เป็นต้น ๑ ไม้แก่นหอม ไม้จันทร์ เป็นต้น ๑ ไม้กระพุ่มหอม ไม้สน เป็นต้น ๑
 ไม้เปลือกหอม ไม้กานพลู เป็นต้น ๑ ไม้สะเค็ดหอม ไม้มะขวิดเป็น
 ต้น ๑ ไม้รสหอม ไม้กำยาน เป็นต้น ๑ ไม้ใบหอม ไม้ตะมาล เป็นต้น ๑
 ไม้ดอกหอม ไม้จำปาแดงจำปาขาว เป็นต้น ๑ ไม้ผลหอม ไม้จันทน์เป็น
 ต้น ๑ ไม้กลิ่นหอม เพราะเป็นไม้หอมทุก ๆ อย่าง ๑ เหล่านี้ ไม้หอม
 เหล่านี้ มีอยู่ที่ภูเขาคันธมาทน์ ๑ ที่ภูเขาคันธมาทน์นั้น มีกำแพงมณ
 ีถาทองคำ ถ้ำเงิน อันกว้างใหญ่ และมีจอมภูเขาชื่อว่านันทมุลกะ
 เป็นที่อาศัยอยู่แห่งพระปัจเจกพุทธเจ้า แล้วกล่าวว่าสระอนินดานั้น ไม่ถูก
 แสงจันทร์ แสงอาทิตย์เลย ด้วยมีภูเขาโค้งทั้ง ๕ ภูเขา ตั้งประสานกัน
 ล้อมบดอยู่เบื้องบน และมีถ้ำสำหรับลงอาบพร้อมทั้งบันไดแก้วอยู่เรียบร้อย
 แล้วกล่าวว่า ที่ข้างทั้ง ๔ แห่งสระอนินดานั้น ได้มีทางไหลออกแห่งน้ำ
 มีฐานตั้งปากสัตว์ ๔ จำพวก มีปาราชสัทเป็นต้นดังแสดงมา พน
 สระอนินดานั้นเป็นศิลาล้วน น้ำในสระอนินดานั้นไม่มีสัตว์น้ำเลย มีน้ำ

ใสอย่างแก้วผลึกเป็นทองอาบแห่งพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า พระ
 อรหันต์และฤษีทั้งหลายทัณฑ ๑ สระอโนดาตเป็น สระหนึ่ง ใน
 สระทั้ง ๑ ซึ่งมีอยู่ในป่าหิมพานต์ ดังนี้ สระทั้ง ๑ นั้น คือสระอโนดาต ๑
 สระกัลณมณฑล ๑ สระรการ ๑ สระฉัททันต์ ๑ สระกเลาะ ๑
 สระมถเทากัน ๑ สระสัพปาตะ ๑ สระทั้ง ๑ กว้างยาวและลึกได้ ๕๕
 โยชน์ วัดโดยรอบได้ ๕๐ โยชน์เหมือนกันทั้งนั้น ดังนี้ เท่าว่ามานัก
 เพื่อขอให้เห็นว่า แม่น้ำใหญ่ทั้ง ๕ คือ คงคา ชมุนา อจิรวดี สรรภู มหานี
 ต้นน้ำอยู่ในป่าหิมพานต์ ดังที่แสดงมา ส่วนปลายน้ำย้อมมหาสมุทร คือ
 แม่น้ำทั้ง ๕ นี้ ได้ไหลไปรวมมหาสมุทรทั้งนั้น ๑ สันเนอความในเทศนา
 กณฺชนเพยงเท่านั้น.

เฮว่ กั๋ม คั๋วปะการฉะเน ๗

ପିଲାଟିଏ

คัมภีร์สังยตตนิกาย มหาวารวรรค

ว่าด้วยแม่น้ำคอบุญกุศล ๔ ประการกับเรื่องนางลาวเทพธิดา

จตุตถาโรเม ภิกขเว บัณฑิตาภิสนฺหา กุสลาภิสนฺหา สุขสุสาหารา ฯ
กตเม จตุตถาโร ฯ อีธ ภิกขเว อริยสาวโก พุทฺธเช อเวจฺจปฺปสาเท
สมนนาคโต โหติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงกัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค
กัณฑ์ที่ ๑๒๔ ว่าด้วยแม่น้ำกอบุญกุศล ๔ ประการ สืบต่อไป เพื่อให้
เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอด
กาลนานหาประมาณมิได้

บาฬี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี อันมีในพระสูตรที่ ๓ แห่งสคาถ-
ปญญาภิสังขารวรรคนี้ว่า ครึ่งหนึ่ง สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ประทับ

อยู่ที่พระเชตวนารามกรุงสาวัตถี ฯ ครั้นนั้นพระองค์ได้ทรงแสดงธรรมแก่
ภิกษุทั้งหลายว่า แม่น้ำ คือ บุญกุศล อันนำมาซึ่งความสุขนั้นอยู่ ๔ ประการ
ตรัสดังนี้แล้ว จึงตรัสเป็นกถาถามขตาปจณา ใครเพื่อจะทรงวิจจนา
ด้วยพระองค์เองว่า แม่น้ำคือ บุญกุศลอันนำมาซึ่งความสุข ๔ ประการนั้น
ได้แก่สิ่งใด แล้วทรงวิจจนาว่า

ได้แก่การที่อริยสาวก ประกอบด้วยความเลื่อมใส อันไม่
หวั่นไหว ในพระพุทธรเจ้า ๑ ในพระธรรมเจ้า ๑ ในพระสงฆ์เจ้า ๑ เป็น
ผู้ประกอบด้วยปัญญา อันรู้จักความเกิดดับ อันเป็นปัญญาทำลาย
กิเลส เป็นปัญญาทำให้สันทุกข์โดยชอบ

บุญแห่งอริยสาวก ผู้ประกอบด้วยแม่น้ำ คือบุญกุศล ๔ ประการนี้
ไม่ใช่เป็นการง่ายในการที่ จะนับประมาณว่ามีอยู่เท่าไร จะถึงซึ่งความ
นับว่าเป็นกองบุญใหญ่ที่นับประมาณไม่ได้โดยแท้ ฯ ครั้นสมเด็จพระผู้มี
พระภาคเจ้า มีกระแสพระธรรมเทศนาอย่างนั้นแล้ว จึงตรัสเป็นพระ
คาถาต่อไปว่า

โย ปุณฺณกาโม กุสเล ปฏิจฺฉิโต ภาวติ มลฺลํ อมตสฺส ปตฺติยา
โส ธมฺมสाराธิโก ขเย รโต น เวธติ มจฺจุราชาคมสฺมึ
ซึ่งแปลว่า ผู้ใดใคร่บุญตั้งอยู่ในกุศล อบรมหนทางเพื่อถึงซึ่งสิ่งที่
ไม่ตาย ผู้นั้นชื่อว่า ผู้ได้แก่นแห่งธรรม ชื่อว่าผู้นั้นดีในความสันกิเลส
ผู้นั้นย่อมไม่หวั่นไหวในเวลาที่ใกล้ตาย ดังนี้ ถิ่นเนอความในพระสูตรนี้
เพียงเท่านั้น

อรรทกถา

ในอรรทกถาแห่งพระสูตรนี้ว่า ผู้ใคร่บุญนั้น ได้แก่ผู้ต้องการบุญ ฯ
คำว่า ผู้ตั้งอยู่ในกุศลนั้น ได้แก่ผู้ตั้งอยู่ในมรรคกุศล ฯ คำว่า
อบรมมรรค เพื่อถึงซึ่งสิ่งที่ไม่ตายนั้น คือ อบรมอหัตมรรคเพื่อถึงซึ่ง
นิพพาน ฯ คำว่า ได้แก่นแห่งธรรมนั้น อธิบายว่า อริยผล ชื่อว่า

แก่นแห่งธรรม ผู้ได้ริบผล ชื่อว่า ผู้ได้แก่นแห่งธรรม ฯ คำว่า ผู้ยินดีในความสิ้นไปนั้น ได้แก่ผู้ยินดีในความสิ้นกิเลส ดังนี้

ธัมมัตถาธิบาย

ในอรรถาธิบายว่า ผู้ใดใคร่บุญคือการบุญ ตั้งอยู่ในกุศลคือ มรรคกุศล อบรมมรรค คือ อบรมอหัตมรรค เพื่อดึงสิ่งที่ไม่ตายคือ เพื่อดึงนิพพาน ผู้นั้นชื่อว่า ผู้ได้แก่นแห่งธรรม คือ ผู้ได้ริบผล ซึ่งเรียกว่าแก่นแห่งธรรม ชื่อว่า ผู้ยินดีในความสิ้นไปแห่งกิเลส ผู้นั้นย่อมไม่ หวั่นไหวในเวลาใกล้ถึงความตาย อันนี้เป็นเนื้อความในคาถานี้ ส่วน ข้อความในคาถานี้ ที่ควรยกขึ้นอธิบายอีกนั้น ยังมีอีกหลายคำ เริ่มแต่คำว่าผู้ใคร่บุญ คือ ผู้ต้องการบุญเป็นต้น ฯ น่าจะมีคำถามว่า ผู้ใคร่บุญ คือผู้ต้องการบุญนั้น ได้แก่บุคคลชนิดใด ก็ควรมีคำแก้ไขว่า ได้แก่บุคคลที่รู้จักบุญ รู้จักผลแห่งบุญได้เป็นอย่างดี เพราะเมื่อผู้ใดรู้จักบุญ รู้จักผลแห่งบุญได้ดีแล้ว ผู้นั้นย่อมเกิดฉันทะคือความพอใจในบุญ ย่อมอยากได้บุญ เมื่ออยากได้บุญแล้ว ก็ต้องแสวงหา เมื่อทางใดจะได้บุญ ก็ทำทางนั้น อันนี้ว่าตามธรรมชาติแห่งจิตของบุคคล เพราะจิตของบุคคลมีอยู่ว่า เมื่อรู่ว่าสิ่งใดดีก็ต้องการสิ่งนั้น

แต่ความรู้นั้น ย่อมผิดบ้างถูกบ้างเป็นธรรมดา ของที่ไม่ดี แต่เข้าใจว่าเป็นของดี แล้วยินดีอยากได้ก็ย่อมมีอยู่ ของที่ดีแต่ไม่รู้ว่าเป็นของดีแล้วไม่อยากจะได้ก็ย่อมมีอยู่ โดยเหตุนี้แหละผลที่ได้จึงต่างกัน คือ ของที่ไม่ดี เมื่อเข้าใจว่า ดีแล้วอยากได้ เมื่ออยากได้ก็แสวงหา เมื่อแสวงหาได้สมประสงค์แล้ว ก็ได้ผลที่ไม่ดี ส่วนของดีเมื่อรู่ว่าดีแล้วอยากได้ เมื่ออยากได้ก็แสวงหา เมื่อแสวงหาได้ก็ได้อผลดี เพราะฉะนั้น คนเราจึงทุกข์สุขต่างกัน เลวดีต่างกัน แต่สำหรับผู้รู้ว่าเป็นบุญกุศลเป็นของดีแล้วอยากได้นั้น ชื่อว่าเป็นผู้เข้าใจถูก เป็นผู้รู้ถูก เมื่ออยากได้แล้วก็พยายาม เมื่อพยายามก็ได้ผลดี คือความสุขต่อไป ผู้ที่ใคร่บุญ คือต้องการบุญ แล้วพยายามกระทำบุญนั้น มีอยู่มากนักหนา

แต่ว่าควรสาธกยกมาแสดงเพียง ๒ เรื่องเท่านั้น คือ เรื่องนาง लाखเทพ-
ธิดา กับเรื่องอมรินทราธิราชเท่านั้น

เรื่องนาง लाखเทพธิดานั้น มีกล่าวไว้ในพระธรรมบท ภาค ๕ ว่า ครึ่ง
หนึ่ง พระมหากัสสปเถระเจ้า เข้ามาสนทนาอยู่ที่ถ้ำปีปลุกหาตลอด ๗
กัวารเวลาถึงกาลกำหนดแล้ว ก็ออกจากสมาบัติ เล็งดูแนววกกขาจาร
ด้วยทิพพจักขุญาณ ก็ได้เห็นหญิงคนแก่ซึ่งเผื่อนาข้าวสาละอยู่ กำลัง
เก็บเอารวงข้าวสาละไปควั่นเป็นข้าวตอก พิจารณาว่า หญิงนั้นจะมีศรัทธา
หรือไม่ ก็ทราบว่าไม่มีศรัทธา จึงคิดต่อไปว่า หญิงนั้น จักสงเคราะห์
แก่เราได้หรือไม่ ก็ทราบว่า หญิงนั้น มีศรัทธาแล้วกล่าวจะสงเคราะห์แก่
อาตมาได้ ครั้นเขาสงเคราะห์อาตมาแล้ว เขาก็จะได้สมบัติใหญ่ ทราบ
ดังนี้แล้ว จึงได้ครองบาตรจีวร ไปยืนอยู่ที่ใกล้นาข้าวสาละ แห่งกลุณิคา
นั้น ๆ พอกุลธิดานั้น ได้แลเห็นพระมหากัสสปเถระเจ้าเท่านั้น ก็มิจิต
เนื่องโศปลาบปลมไปด้วยนิตี กล่าวว่า ขอพระผู้เป็นเจ้าจงหยุดยั้งก่อน
แล้วกรับนำข้าวตอกใส่บาตรพระเถระเจ้า ครั้นใส่บาตรแล้ว ก็กราบไหว้
ตั้งความปรารถนาว่า ขอให้ข้าพเจ้า มีส่วนแห่งธรรมที่พระผู้เป็นเจ้าได้
เห็นแล้วนเถิด ฯ พระเถระเจ้าก็อนุโมทนาว่า จงสำเร็จดังปรารถนา

นางกุลธิดานั้น ก็ให้อำลาพระเถระเจ้า แล้วเดินกลับไป พอ
ไปถึงคันทาแห่งหนึ่ง ก็มุงพิชรายกาจตัวหนึ่ง กัดกุลธิดานั้นให้ล้มลง
กุลธิดานั้น ก็มิจิตเลื่อมใสอยู่ในทานของตน ในขณะจะใกล้ตาย พอตาย
แล้ว ก็ขึ้นไปเกิดในกนกวิมาน อันมีประมาณ ๓๐ โยชน์ ในดาวดึงส์
สวรรค์ มีอัทภาพได้ ๓ คาวต ประดับด้วยเครื่องประดับทั้งปวง แล้ว
รู้สึกตัวขึ้นเหมือนกับตนขึ้นจากท่อนฉะนั้น

นางเทพธิดานั้น จึงพิจารณาว่า สมบัติที่เราได้ด้วยสิ่งใด ก็ทราบว่า
ได้ด้วยผลแห่งการถวายข้าวตอก แก่พระมหากัสสปเถระเจ้า จึงคิดว่า
สมบัตินี้ เราได้ด้วยบุญเพียงเล็กน้อย เราไม่ควรประมาท เราควรจะไป
ทำข้อวัตรปฏิบัติแก่พระผู้เป็นเจ้า เพื่อจะได้ทำสมบัติอันนี้ ให้ถาวรต่อไป
พอกิดดังนี้แล้ว ก็ลงมาจากสวรรค์ มาบัดควาตบบริเวณกุฎี ซึ่งเป็นที่

อยู่ของพระเถระเจ้า แล้วก็ตักน้ำกินน้ำใช้ไว้ ฯ เมื่อพระเถระเจ้าได้แลเห็นสิ่งทั้งนางเทพธิดานั้นทำไว้ ก็เข้าใจว่า คงจะมีภิกษุหนุ่มหรือสามเณรองค์ใดองค์หนึ่งมาทำไว้ ฯ ถึงวันที่ ๒ นางเทพธิดานั้น ก็ได้ไปทำอย่างนั้นอีก พระเถระเจ้าก็เข้าใจอย่างนั้นอีก ฯ ถึงวันที่ ๓ พอพระเถระเจ้าได้ขึ้นเสียงไม้กวาด และได้เห็นแสงสว่างแห่งสรีรกาย ของนางเทพธิดานั้นส่องไปตามช่องลูกดานแห่งประตู จึงเปิดประตูออกดู แล้วถามว่า นั่นใคร ? นางเทพธิดานั้นตอบว่า ข้าพเจ้าคือนางเทพธิดาข้าวตอก ซึ่งเป็นอุปัชฌายิกาของท่าน ฯ พระเถระเจ้าจึงว่า อุปัชฌายิกาซึ่งมีชื่ออย่างนี้ของเราไม่มีมิใช่หรือ ? นางเทพธิดานั้นจึงว่า เมื่อข้าพเจ้าเฝ้านาข้าวสาละย ได้เอาข้าวตอกใส่บาตรพระผู้เป็นเจ้าด้วยความเลื่อมใส เวลาเดินกลับไปก็ถูกงูกัดตาย แล้วขึ้นไปเกิดในดาวดึงส์เทวโลก ฯ ข้าพเจ้าได้มาทำอย่างนี้ ก็เพื่อจะทำทักขิสมัตถ์ของข้าพเจ้าให้ถาวร ฯ พระเถระเจ้าจึงถามว่า เมื่อวานนี้กับวันก่อน เธอได้มาบิณฑบาตที่นี่ และได้มาตักน้ำไว้ใช้ไหม ? นางเทพธิดานั้นตอบว่า ใช่ ฯ พระเถระเจ้าจึงว่า อย่าได้มาทำอย่างนี้อีกต่อไป ที่ทำแล้วก็เป็นอันทำแล้ว ฯ นางเทพธิดานั้นจึงว่า ขอพระผู้เป็นเจ้าอย่าให้ข้าพเจ้าฉิบหาย จงโปรดให้ข้าพเจ้าได้ทำข้อวัตรแก่พระผู้เป็นเจ้า เพื่อจะให้สมบัติของข้าพเจ้าถาวร ฯ พระเถระเจ้าจึงว่า ไปเถิดเทพธิดา อย่าให้พระธรรมกถึกทั้งหลายในอนาคตกาลแสดงได้ว่า นางเทพธิดานางหนึ่ง ได้มาทำข้อวัตรปฏิบัติตลอดถึงตักน้ำฉันน้ำใช้ ไว้ถวายแก่พระมหากัสสปเถระเจ้า อย่าให้เขาว่าอย่างนี้ได้ จำเดิมแต่นั้นไป เธอจงอย่าได้มาทำอย่างนี้อีก ฯ นางเทพธิดานั้น ก็อ่อนวอนอีกเป็นหลายครั้ง พระเถระเจ้าจึงกล่าวพร้อมไปกับคณะมือ เพื่อเป็นการสำคัญว่า เธอไม่รู้จักประมาณของเธอ แล้วนางเทพธิดานั้น ก็ไม่อาจจะคอยดั่งอยู่ จึงเหาะขึ้นไปประคองมือร้องให้อยู่ที่อากาศว่า ขอพระผู้เป็นเจ้าจงอย่าทำสมบัติของข้าพเจ้าให้ฉิบหายเลย จงโปรดให้ข้าพเจ้าทำสมบัติของข้าพเจ้าให้ถาวรเถิด

ในขณะนั้นพระพุทธองค์ ซึ่งทรงประทับอยู่ที่พระคันธกุฏี ไกลจากที่พระมหากัสสปอยู่เนิ่นหลาย ๑๐ โยชน์ ก็ได้ทรงสดับเสียงร้องไห้แห่งนางเทพธิดานั้น จึงทรงเปล่งรัศมีไป ให้นางเทพธิดานั้น เป็นประหนึ่งว่า พระองค์ประทับอยู่ในที่เฉพาะหน้าแล้วตรัสว่า ดูก่อนเทพธิดา การสำรวมเป็นหน้าที่ แห่งกัสสปผู้รับบุตรของเราตถาคต ส่วนการเข้าใจว่านี้เป็นประโยชน์ของเรา แล้วกระทำบุญนั้น เป็นหน้าที่ของบุคคลทั้งหลาย ผู้ต้องการบุญ เพราะการทำความบุญย่อมทำให้ได้ความสุขทั้งในโลกนี้ และโลกหน้า ครนตรัสดังนี้แล้ว จึงได้ทรงแสดงธรรมว่า ถ้าบุคคลจะทำความบุญต้องทำเนื่อง ๆ ต้องทำให้เกิดความพอใจในบุญ เพราะการสะสมบุญไว้น้อมนำมาซึ่งความสุขดังนี้ ฯ นางเทพธิดานั้นได้ฟังดังนี้แล้ว ก็ได้ถึงโสดาปัตติผล และท่านกล่าวว่า จากที่พระพุทธองค์ประทับอยู่กับที่เหวดาอยู่นั้น ไกลกันถึง ๔๕ โยชน์ สันเรื่องนางเทพธิดาผู้ใคร่ต่อบุญ คือ ผู้ต้องการบุญ แล้วพยายามกระทำบุญ เพียงเท่านั้น

ส่วนเรื่องท้าวโกสีย์เทวราชนั้น ก็มักกล่าวไว้ในพระธรรมบทเหมือนกันซึ่งมีใจความว่า ท้าวโกสีย์เทวราชนั้น ได้ทรงปลอมพระองค์ลงมาใส่บาตรของพระมหากัสสปเถระเจ้า ด้วยความอยากได้บุญกุศลให้ยิ่ง ๆ ขึ้นไป ดังนี้ ฯ คำอื่น ๆ ที่มีอยู่ในคาถาแห่งพระสูตรซึ่งแสดงมาในเบื้องต้นแล้ว นั้น ของดไว้เพียงเท่านั้น

เอวံ กัมมํ ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณห์ที่ ๑๒๕

คัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค

ว่าด้วยผู้ขอว่ามทรัพย์มากในทางพุทธศาสนา

จตุหิ ภิกขเว ธมฺเมหิ สมณฺณาคโต อริยสาวโก อจฺจุโตะ มหะพุทฺธโน
มหาโกโค มหายุสสตี วุจฺจติติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค
กัณฑ์ที่ ๑๒๕ ว่าด้วยผู้ชอว่ามีทรัพย์มากในทางพุทธศาสนา เพื่อให้เป็น
ประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอดกาล
นานหาประมาณมิได้

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี อันมีในพระสูตรที่ ๔ แห่งสคาถก-
ปญญาภิสันทวรรคนี้ว่า ครึ่งหนึ่ง สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ประทับ
อยู่ที่พระเชตวนารามกรุงสาวัตถี ฯ ครึ่งหนึ่ง พระองค์ทรงแสดงแก่ภิกษุ
ทั้งหลายว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ประกอบด้วยธรรม ๕ ประการ
เราเรียกว่าเป็นผู้มั่งคั่ง เป็นผู้มั่งคั่งมาก มีโภคะมาก มียศมาก ฯ
ธรรม ๕ ประการนั้น คือ ประการใดบ้าง ฯ คือ การที่อริยสาวกในพระ
ธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ประกอบด้วยความเลื่อมใส อันไม่หวั่นไหวในพระ
พุทธเจ้าว่า อติปิ โส ภควา อรหัง สมมาสมพุทฺธो วิชฺชา จรณสม-
ปนฺโน สุกโต โลกวิทู อนุตฺตโร ปุริสทมฺมสารถิ สตฺถา เทวมนุสฺसान์
พุทฺธो ภควา ดังนี้ ๑ ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระ
ธรรมว่า สุวากุขาโต ภควตา ธมฺโม สมนํทิฏฺฐิโก อกาลิโก เอหิปสฺสิโก
โอปนยิโก ปจฺจตฺตํ เวทิตพฺโพ วิญญูหิ ดังนี้ ๑ ประกอบด้วยความเลื่อม
ใสอันไม่หวั่นไหวในพระสงฆ์ว่า สุปฏิปนฺโน ภควโต สาวกสงฺโฆ
อุชุปฺฏิปนฺโน ภควโต สาวกสงฺโฆ ฌายปฏิปนฺโน ภควโต สาวกสงฺโฆ
ยทิตฺถํ จตฺตาริ ปุริสยฺศานิ อญฺช ปุริสปุคฺคลา เอส ภควโต สาวก-
สงฺโฆ อาหุเนยฺโย ปาหุเนยฺโย ทกฺขิณเนยฺโย อญฺชลิกรณฺเยโย อนุตฺตรํ
ปญฺญกฺขเขตฺตํ โลกสฺส ดังนี้ ๑ ประกอบด้วยศีลอันเป็นที่รักของพระ
อริยเจ้า อันไม่ขาด ไม่ทะลุ ไม่ต่างพร้อย ไม่เป็นทาสแห่งตัณหา เป็น
ศีลที่ผู้สรรเสริญ เป็นผู้ที่ไม่ต้องลบล้าง ว่าอันเป็นอย่างไร เป็นศีล
ที่ทำให้เกิดสมาธิ ดังนี้ ๑ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ประกอบด้วย

ธรรม ๔ ประการนั้นแล เราเรียกว่าเป็นผู้มั่งคั่ง เป็นผู้มั่งคั่งมาก เป็นผู้มั่งคั่งมาก
โกตะ เป็นผู้มั่งคั่งมาก ดังนี้ สันเนอความในพระสูตรนี้เพียงเท่านั้น

อรรถกถา

ในอรรถกถาแห่งพระสูตรนี้ว่า คำว่า เป็นผู้มั่งคั่ง และเป็นผู้มั่งคั่งมากนั้น ได้แก่เป็นผู้มั่งคั่งด้วยอริยทรัพย์ ๑ ประการ เป็นผู้มั่งคั่งมาก ก็คืออริยทรัพย์ ๑ ประการ ทว่าเป็นผู้มั่งคั่งมาก ก็หมายถึงอริยทรัพย์ ๑ ประการ ดังนี้

ธัมมัตถาธิบาย

ในอรรถาธิบายว่า อริยทรัพย์ ๑ ประการนั้น ข้อมมีแก่อริยสาวก ผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการ คือ ผู้มีความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวใน พระพุทธเจ้า พระธรรมเจ้า พระสงฆ์เจ้า และมัสสบริสุทธิข้อทุกเมื่อ ฯ ถ้าผู้ใดประกอบด้วยธรรม ๔ ประการนี้แล้ว ผู้นั้นจึงจะมีอริยทรัพย์ ๑ ประการเต็มที่ ถ้าไม่ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการนี้ตราบใด ก็ยังชื่อว่าไม่มีอริยทรัพย์ ๑ ประการไม่เต็มที่อยู่ตราบนั้น ขอท่านผู้ฟังทั้งหลาย จงเข้าใจเถิดว่า ผู้ที่ยังไม่เป็นอริยสาวก คือ ยังไม่เป็นพระโสดาบัน ก็ยังไม่ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการ ได้คงที่ จะมีบ้างก็เพียงบางครั้งบางคราว เมื่อยังไม่ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการอยู่ตราบใด ก็ยังไม่ชื่อว่าไม่มีอริยทรัพย์ ๑ ประการอยู่ตราบนั้น ฯ หากจะมีคำถามว่า ผู้ที่นับถือพระพุทธศาสนา บินดีต่อการให้ทาน รักษาศีล เจริญสมาธิวิปัสสนาอยู่เสมอ จะเรียกว่า เป็นผู้มั่งคั่งด้วยอริยทรัพย์ ๑ ประการแล้วหรือไม่ ก็ต้องมีคำแก้ว่า ยังเรียกไม่ได้ว่า มีอริยทรัพย์ ๑ ประการ จะเรียกได้ก็เพียงว่า เป็นผู้ได้แลเห็นอริยทรัพย์ ๑ ประการ บ้างแล้วเท่านั้น จะเรียกว่าเป็นผู้มั่งคั่งด้วยอริยทรัพย์ ๑ ประการนั้นยังไม่ได้

ข้อนี้เปรียบเหมือนกับอะไร เปรียบเหมือนกับคำว่า คนมั่งคั่ง ฯ คือ คำว่า คนมั่งคั่งนั้น หมายถึงคนที่มีเงินมากอยู่แล้ว หมายถึงคนที่มี

ทรัพย์อยู่คงที่แล้ว ไม่ใช่หมายถึงคนที่ได้ ๆ เสีย ๆ บางคราวก็ได้ทรัพย์
 มาก บางคราวก็เสียทรัพย์ไปมาก ทรัพย์นั้นยังไม่คงที่ หรืออีกนัย
 หนึ่ง เปรียบเหมือนกับคำว่า คนมีความรู้ ๆ คือ คนที่เขาเรียกว่ามีความรู้
 นั้น เขาต้องหมายถึงคนที่ได้เล่าเรียนมาก จดจำสิ่งที่ได้เล่าเรียนไว้ได้
 มาก เข้าใจดีในสิ่งที่ได้เล่าเรียนไว้มากแล้วนั้น จนตีความแตกในสิ่ง
 ที่ได้เล่าเรียนนั้น ๆ เขาไม่ได้หมายถึงคนที่ได้เรียนได้มากแต่ลืมเสีย หรือ
 ไม่ลืมแต่ว่าไม่เข้าใจว่า เพราะบางคนเรียนความรู้ได้วันละมาก ๆ แต่
 ไม่เข้าใจลืมเสีย บางคนเรียนได้เท่าไรก็จำได้เท่านั้น บางคนเพียงแต่จำได้
 เท่านั้น แต่ไม่เข้าใจดี คนพวกนี้เขายังไม่เรียกว่าคนมีความรู้ ข้อน
 ฉะนั้น คำที่เขาเรียกว่าคนมีทรัพย์ ก็ไม่ได้หมายความว่า คนที่หาทรัพย์ได้
 มาก แต่ทรัพย์ไม่อยู่ได้เท่าไรก็หมดเท่านั้น ได้มาหมดไป ได้มาหมดไป
 เขาไม่ได้หมายถึงคนชนิดนี้ เขาหมายถึงคนที่ได้ทรัพย์มากแล้ว เก็บ
 ไว้ได้มาก เพราะฉะนั้น ผู้ที่ให้ทาน รักษาดีลามากก็จริง แต่ว่าทานศีลนั้น
 ยังไม่อยู่คงที่ เช่นวันน รับประทานอาหาร พรงนสลกขาด วันนให้
 ทาน พรงนก็มักไม่ยอมให้ทานทุกชนิด นีเปรียบเหมือนคนที่เรียนได้
 แล้วลืม ได้แล้วลืมหมด ซึ่งเขายังไม่เรียกคนมีความรู้ หรือเปรียบ
 เหมือนกับคนหาทรัพย์ ซึ่งหามาได้แล้วหมดไป ที่เขายังไม่เรียกว่าคนมี
 ทรัพย์ ฉะนั้น

เพราะฉะนั้น ให้เข้าใจเถิดว่า เมื่ออริยทรัพย์ ๗ ประการ ยังไม่มี
 อยู่คงที่อยู่ตราบใด ก็ยังไม่เรียกว่าผู้มีอริยทรัพย์ตราบนั้น โดยเหตุนี้ จึงได้
 มีเรื่องปรากฏอยู่เสมอว่า คนนั้น คนนั้น เป็นคนได้ทำบุญให้ทานไว้มาก
 แต่ว่า เวลาจะตายได้เกิดเป็นอย่างนั้นอย่างนั้น เช่นเกิดความเสียใจใน
 เรื่องความประพฤติของตน หรือเกิดความโกรธขึ้น ในเวลาจะใกล้ตาย
 ตายแล้วก็ไปเกิดในอบายภูมิ ดังนั้น ที่เป็นอย่างนั้น ก็เพราะคนคนนั้นยังไม่
 ได้เป็นอริยสาวก ยังไม่มีอริยทรัพย์ ๗ ประกายอยู่คงที่ ยังเป็นปุถุชน
 อยู่ แต่ว่าเป็นปุถุชนที่ดีงาม ถ้าเป็นอริยสาวก มีอริยทรัพย์ ๗ ประการ
 อยู่คงที่แล้ว เวลาใกล้ตายย่อมไม่มีใจขุ่นมัวด้วยเหตุใจเหตุหนึ่ง เวลา

ตายแล้วต้องไปเกิดในสุคติภูมิ คือ สวรรค์เป็นแน่ แต่ว่าถึงปฏุชนที่ได้
แลเห็น อริยทรัพย์อย่างนั้น ถึงยังไม่มีอริยทรัพย์ประจำอยู่คงที่
ก็ยังคงว่าผู้ที่ยังไม่เคยเห็นอริยทรัพย์เลย เพราะอริยทรัพย์ที่ได้เคยแล
เห็นแล้วนั้น อาจช่วยได้ในเวลาใกล้ตาย

โดยเหตุนี้ จึงได้มีเรื่องกล่าวไว้เสมอว่า คนนั้น คนนี้ได้ทำบุญไว้
เวลาจะใกล้ตาย ได้เกิดความคิดใจในบุญกุศลที่ตนได้ทำไว้ ก็ขึ้นไปเกิด
ในสวรรค์ ดังนี้ เพราะฉะนั้น ถึงพวกเราเหล่าปฏุชนก็ควรพยายามให้
ได้พบเห็นอริยทรัพย์บ้างตามสติปัญญาของตน จึงจะเป็นคนดี ก็อริย-
ทรัพย์ ๘ ประการนั้น คือประการใดบ้าง เมื่อมีคำถามเช่นอย่างนี้ ก็ย่อม
จะมีผู้ตอบได้มากกว่า อริยทรัพย์ ๘ ประการนั้น คือ ศรัทธา ศีล หิริ
โอตตปเปะ พาหุสัจจะ จาคะ ปัญญา ดังนี้ แต่ว่าผู้ที่เข้าใจให้ละเอียด
ลึกซึ้งในอริยทรัพย์ ๘ ประการว่า อย่างไรก็ดีแก่อะไรแน่ย่อมหายาก

เช่นจะถามว่า ศรัทธานั้นได้แก่สิ่งใด ก็จะมีคนโดยมากตอบได้ว่า
ได้แก่ความเชื่อ หากจะถามต่อไปว่า เชื่ออะไร ก็จะมีผู้ตอบได้ว่า เชื่อสิ่งที่
ควรเชื่อ เมื่อจะถามต่อไปสิ่งที่ควรเชื่อนั้นได้แก่สิ่งใด ก็จะมีผู้ตอบได้
ว่า ได้แก่กรรมและผลแห่งกรรม เมื่อจะซักต่อไปว่า ความเชื่อกรรมนั้น
คือ เชื่ออย่างไร ความเชื่อผลแห่งกรรมนั้น คือ เชื่ออย่างไร ก็จะมีผู้ตอบ
น้อยลง หากจะถามต่อไปว่า ความเชื่อกรรมและความเชื่อผลแห่งกรรม
นั้น หรือเป็นศรัทธาที่เป็นอริยทรัพย์ ผู้ก็จะตอบว่าไม่ใช่ เพราะความ
เชื่อกรรม ความเชื่อผลแห่งกรรมนั้น ยังเป็นความเชื่ออย่างต่ำ ถึงพระ
พุทธเจ้ายังไม่เกิดขึ้น ความเชื่ออย่างนั้นก็มีอยู่ พวกดาบสฤๅษีที่เป็นกรรม
วาที ก็ได้สอนให้เชื่อกรรมและเชื่อผลแห่งกรรมได้อยู่ ส่วนความเชื่อ
ที่เป็นอริยธรรมนั้น ไม่ใช่ความเชื่ออย่างนี้ ได้แก่ความเชื่อ ซึ่งความ
ศรัทธาของพระพุทธเจ้า ซึ่งเรียกว่าตถาคตโพธิศรัทธาต่างหาก ฯ ผู้มี
ความรู้อย่างนี้จะต้องตอบอย่างนี้

หากจะถามต่อไปว่า ตถาคตโพธิศรัทธา คือ ความเชอซึ่งความ
ตรัสรู้ของพระพุทธเจ้านั้น ไดแกเชอวอยางไร ผู้มีความรู้แตกฉานใน
พระไตรปิฎก ก็ตองตอบว่า อธิปปัสส ภควา อรหิ สุมมาสมพุทโธ เปน
ต้น จนตลอดพระพุทธศตวรรษ ๓ ผู้มีความรู้จะตองตอบอยางนี้

หากจะมผนกว่า ฉันทิเชออยางนี้เหมือนกัน แตทำไมฉันทจึงไม
เปนพระอรียเจ้า ใหผนนึกถามตัวเองวาทเราเชอตาม อธิปปัสส นั้น
เราเชอด้วยความไดยินไดฟัง ไดเลาไดเรียน ไดจดไดจำมาจากผอน มา
จากแบบแผน มาจากคัมภีร์ หรือวาเปนความเชอที่เกิดขึ้นเอง อยาง
แน่วแนในใจของเรา วาพระพุทธเจ้าเปน อรหิ จริง ด้วยเหตุนี้ ๆ เปน
สุมมาสมพุทโธ จริงด้วยเหตุนี้ ๆ ตั้งนเป้นต้น ผนนก็จะตองตอบตัวเอง
ไดวา โอ ความเชอของเราเนี้ ไมใชความเชอที่เกิดขึ้นเองอยางแน่ว
แน เปนความเชอตามที่ได้ยินไดฟัง ได้ศึกษาเลาเรียน ได้จดจำคตินึก
เท่านั้น เมอตอบตัวเองไดอยางนี้แลว ก็ตอบตัวเองไดวา เพราะเหตุนี้เอง
เราจึงยังไมไดเปนพระอรียสาวก ต่อเมอใด ความเชอถือนั่นแนใน
พระพุทธเจ้า พระธรรมเจ้า พระสงฆเจ้า เกิดขึ้นเองในใจอยางแจ่มแจ้ง
เมอนั้นแหละเราจึงจักไดชอวา เปนพระอรียเจ้า

โดยเหตุนี้ จึงวา ปุถุชนเราถึง จะเป้นผใหทานรักษาศีลเจริญภาวนา
อยอยางไรก็ตามก็ยังไมชอวา เปนผมอริยพรม เพราะแมแตเพียงอริย-
พรมที่ยังไมเขาใจดี เมอถูกถามก็ยังตอบผิด ๆ ถูก ๆ หรือบางคน
ตอบไมไดเสียเลยก็มี เมอเป้นเช่นนั้น พวกเราปุถุชนควรจะทอยางไร
จึงจะมีอริยพรมขึ้นได้ มีคากัใจวา ควรทตามพระอรียเจ้า เมอไดยิน
ไดฟังวา บุคคลทอยางไรจึงได้เป้นพระอรียเจ้า เราควรพยายามทอยาง
นั้น เราทราบวาทางใดจะใหเป้นพระอรียเจ้าได้ เราควรพยายามท
ทางนั้น ใหมากใหเนือง ๆ

เชนเราไดยินไดฟังวา ทางพระอรียเจ้าตองเป้นทางประกอบด้วย
องค ๘ ประการ มีสัมมาทิฎฐิเป้นต้น และเราก็ควรพยายามเอาความเขา
ใจในทางอันประกอบด้วยองค ๘ ประการนั้น ใหได้ เมอไดมีความเข้าใจ

แล้ว ให้พยายามกระทำตาม เมื่อพยายามกระทำตาม ก็เรียกว่าเดิน
ตามทางพระอริยเจ้า เมื่อเดินตามทางพระอริยเจ้า ก็จะต้องได้พบเห็น
คือ จะต้องได้พบเห็นธรรมอันแท้จริง คือ อริยสัจธรรม เหมือนอย่าง
พระอริยเจ้า ในเวลาใดเวลาหนึ่ง ไม่ชาติหนึ่ง ชาติหนึ่งเป็นแน่แท้ เปรียบ
เหมือนเรารู้ว่าทางใด เป็นทางที่จะได้โลกียทรัพย์ คือ เงินทองแล้ว
เราพยายามทำทางนั้น ไม่วันใดก็วันหนึ่ง เราจะต้องได้ทรัพย์ คือ
เงินทอง หรือของที่เขาใช้แทนเงินทอง เช่น ธนบัตรเป็นต้น ฉะนั้น โดย
เหตุนี้ จึงรวมใจความได้ว่า ต้องอดสาหะพยายามให้ทาน รักษาศีล สดับตรับ
ฟังพระธรรมเทศนา เจริญสมถวิปัสสนาไปให้เสมอ จึงจักหวังได้อริย-
ทรัพย์ ๘ ประการ สำเร็จเป็นพระอริยเจ้าในเวลาใดเวลาหนึ่ง ซึ่งจะ
มาถึงข้างหน้า โดยเที่ยงแท้ไม่สงสัย ฯ สันเนือความในเทศนา
กณฺธนเพียงเท่านั้น.

เอวํ ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กณฺฐก ๑๒๖

คัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค

ว่าด้วยผู้มั่งคั่งในทางศาสนา

อตุลํ ภิกฺขเว ฐมเมหิ สมณฺณาคโต อริยสาวโก อหฺมโณ มหฺตฺรโน
มหาโกโค มหาโยโสติ วุจฺจติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค
กณฺฐก ๑๒๖ ว่าด้วยผู้มั่งคั่งในศาสนา สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์
แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอดกาลนาน
หาประมาณมิได้

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี อันมีในพระสูตรที่ ๕ แห่งสคาถก-
 ปุณฺณาสันทวรรคนี้ว่า ครึ่งหนึ่ง สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ประทับ
 อยู่ที่พระเชตวนาราม กรุงสาวัตถี ฯ ในครึ่งนั้นพระองค์ทรงแสดงแก่
 ภิกษุทั้งหลายว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ประกอบด้วยธรรม
 ๔ ประการ เราเรียกว่าผู้มั่งคั่ง เป็นผู้มั่งคั่งมาก มีโภคะมาก มี
 ยศมาก ธรรม ๔ ประการนั้น คือ ประการใดบ้าง ฯ คือ การที่
 อริยสาวกในพระธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ประกอบด้วยความเลื่อมใส อันไม่
 หวั่นไหวในพระพุทธเจ้าว่า อติป โส ภควา อรหํ สมมาสมพุทฺธो
 วิชชาจรณสมุปฺปนโน สุกโต โลกวิทู อนุตฺตโร ปุริสทมฺมสารถิ
 สตุถา เทวมนุสฺसानํ พุทฺธो ภควา ดังนี้ ๑ ประกอบด้วยความ
 เลื่อมใส อันไม่หวั่นไหวในพระธรรมว่า สุวากุขาโต ภควตา ฌมฺโม
 สนนฺทิจิโก อกาลิโก เอหิปสฺสโก โอปนยิโก ปจฺจตฺตํ เวทิตพฺโพ
 วิญญูหิ ดังนี้ ๑ ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระสงฆ์ว่า
 สุปฺปฏิปฺปนโน ภควโต สาวกสงฺโฆ อชุปฺปฏิปฺปนโน ภควโต สาวกสงฺโฆ
 ฌายปฺปฏิปฺปนโน ภควโต สาวกสงฺโฆ สามิจิปฺปฏิปฺปนโน ภควโต สาวก-
 สงฺโฆ ยทิตํ จตฺตาริ ปุริสยฺกานิ อญฺช ปุริสปุคฺคลา เอส ภควโต
 สาวกสงฺโฆ อาหุเนยฺโย ปาหุเนยฺโย ทกฺขิณฺเนยฺโย อณฺชลิกรณฺเณยฺโย
 อนุตฺตรํ ปุณฺณกฺเขตฺตํ โลกสฺส ดังนี้ ๑ ประกอบด้วยศีลอันเป็นที่รัก
 ของพระอริยเจ้า อันไม่ขาด ไม่ทะลุ ไม่ต่างพร้อย ไม่เป็นทาสแห่ง
 ตัณหา เป็นศีลที่ผู้สรรเสริญ เป็นศีลที่ไม่ต้องลบล้าง ว่าชอบเป็น
 อย่างไร เป็นศีลที่ทำให้เกิดสมาธิ ดังนี้ ๑ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อริย-
 สาวกผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการนี้แล เรียกว่า เป็นผู้มั่งคั่ง เป็นผู้
 มั่งคั่งมาก เป็นผู้มั่งคั่งมาก เป็นผู้มั่งคั่งมาก ดังนี้ สันเนอความใน
 พระสูตรนี้เพียงเท่านั้น

อรรถกถา

ในอรรถกถาไม่ได้อธิบายเนื้อความในพระสูตรนี้ไว้อย่างไร เพราะท่านเห็นว่า เหมือนกับในพระสูตรก่อน เพราะฉะนั้น จึงให้เข้าใจว่า อรรถกถาแห่งพระสูตรก่อน ก็เหมือนอรรถกถาแห่งพระสูตรนี้ คือ ในพระสูตรก่อนว่า คำว่า เป็นผืนมุ้งและมีทรัพย์มาก มีโภคะมาก นั้น หมายถึงอริยทรัพย์ ๗ ประการ ดังนี้ เพราะฉะนั้น ข้อความที่ควรยกขึ้นแสดงในกัณฑ์นี้ ก็เพียงแต่อริยทรัพย์ ๗ ประการเท่านั้น ๆ อริยทรัพย์ ๗ ประการนั้น ได้มีกล่าวไว้ในคัมภีร์ เป็นอันมาก เช่นกล่าวไว้ในคัมภีร์สัตตกนิบาท อังคุตตรนิกาย วรรคที่ ๑ พระสูตรที่ ๖ เป็นต้น แต่ในคัมภีร์ไม่มีปรากฏชัดว่า พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงไว้เมื่อไร เป็นแต่กล่าวว่า ได้ทรงแสดงไว้ในครั้งประทับอยู่ที่พระเชตवनาราม กรุงสาวัตถี เท่านั้น ถึงอย่างนั้นก็ดี ก็ไม่ใช่ข้อสำคัญนักหนา สำคัญอยู่เพียงว่า อริยทรัพย์ ๗ ที่สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้ทรงแสดงไว้นั้นว่าอย่างไร เพราะฉะนั้น จึงจะได้ยกเอาเนื้อความในคัมภีร์สัตตกนิบาท อังคุตตรนิกาย มาแสดงให้ท่านทั้งหลายฟังต่อไปว่า

ครั้งหนึ่ง สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้ทรงแสดงแก่ภิกษุทั้งหลายว่า สติมานิ ภิกขเว ๗ ๑ กตมานิ สุต สุตธาณํ สีสณํ ๑ ๒ หิริณํ โอตตปฺปณํ สุตธาณํ จาคณํ ปญฺญาณํ เป็นต้น ซึ่งมีเนื้อความว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ทรัพย์นั้นมีอยู่ ๗ ประการ ๆ ทรัพย์ ๗ ประการนี้ ได้แก่สิ่งใด ได้แก่ทรัพย์คือสรตฺธา ๑ ทรัพย์คือ ศีล ๑ ทรัพย์คือหิริ ๑ ทรัพย์คือโอตตปฺปะ ๑ ทรัพย์คือสุตะ ๑ ทรัพย์คือจาคะ ๑ ทรัพย์คือปัญญา ๑

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ทรัพย์ คือ สรตฺธานั้นได้แก่สิ่งใด ได้แก่การที่อริยสาวก ในพระธรรมวินัยนี้ เป็นผู้เชือกถือซึ่งความตรัสรู้ของพระศาสดาเจ้าว่า อิตฺถิ โส ภควา อรหํ สมมาสมพุทฺโธ วิชชาจรณสมปยุโน สุกโต โลกวิทู อนุตฺตโร ปุริสทมมสารถิ สตฺถา เทวมนุสฺसानิ

พุทฺโธ ภควา ดังนี้ อันนํและภิกษุทั้งหลาย เรียกว่าทรมัยคอสรรตฺธา

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ทรมัย คือ ศีลนั้น ได้แก่สิ่งใด ๆ ได้แก่การที่อริยสาวก ในพระธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ตเว้นจากปาณาติบาต อทินนาทาน กาเมสุมิฉฉาจาร มุสาวาท สุราเมรัย อันนํและภิกษุทั้งหลาย เรียกว่าทรมัย คือ ศีล ๆ ทรมัยคอสรรตฺธา ได้แก่สิ่งใด ได้แก่การที่อริยสาวกในพระธรรมวินัยนี้ เป็นผู้มีความละอาย ต่อกาย-หิริจิต วิจิหริจิต มโนหิริจิต เป็นผู้ละอายต่อการกระทำสิ่งที่เป็นบาปอกุศลทั้งหลาย ๆ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ทรมัย คือ โอตตปฺปะนั้น ได้แก่สิ่งใด ได้แก่การที่อริยสาวกในพระธรรมวินัยนี้ เป็นผู้สะดุ้งกลัวต่อกายหิริจิต วิจิหริจิต มโนหิริจิต เป็นผู้สะดุ้งกลัวต่อการกระทำสิ่งที่เป็นบาปอกุศลทั้งหลาย

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ทรมัย คือ สุตะนั้น ได้แก่สิ่งใด ได้แก่การที่อริยสาวกในพระธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ได้สดับฟังมาก เป็นผู้ทรงไว้ซึ่งสิ่งที่ได้สดับฟังแล้ว เป็นผู้สะสมไว้ซึ่งสิ่งที่ได้สดับฟังแล้ว ธรรมเหล่านี้เป็นของดี ทั้งในเบื้องต้น ท่ามกลาง ที่สุด ประกาศพรหมจรรย์อันบริสุทธิ์ บริบูรณ์สิ้นเชิง พร้อมทั้งอรรถพยัญชนะ ก็ได้สดับฟังธรรมเหล่านั้นมา ได้จำธรรมเหล่านั้นไว้ ได้สะสมธรรมเหล่านั้นไว้ด้วยวาจา คือ ได้ท่องจนคล่องปาก ได้เพ่งธรรมเหล่านั้นด้วยใจ คือ ได้คิดธรรมเหล่านั้นจนคล่องใจ ได้แทงตลอดคิดด้วยความเห็นในธรรมเหล่านั้น คือ ได้ดีใจความธรรมเหล่านั้นแตก อันนํและภิกษุทั้งหลาย เรียกว่าทรมัย คือ สุตะ

ทรมัย คือจากะนั้น ได้แก่สิ่งใด ได้แก่การที่อริยสาวกในพระธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ขุครองเรือนด้วยใจอันปราศจากมลทิน คือความตระหนี่ เป็นผู้จากะอันมั่นแล้ว เป็นผู้มออันล้างไว้แล้ว เป็นผู้ยินดีในการสละ เป็นผู้ควรแก่การขอ เป็นผู้ยินดีในการให้ปัน

ทรัพย์ คือ บัญญานัน ได้แก่สิ่งใด ได้แก่การที่อริยสาวกเป็นผู้มีปัญญา คือประกอบด้วยปัญญา อันรู้จักความเกิด ความดับ อันเป็นปัญญาบริสุทธิ์ เป็นปัญญาทำลายกิเลส เป็นปัญญาให้ถึงซึ่งความสันทุกข์โดยชอบ ดังนี้ ครั้นตรัสดังนี้แล้ว จึงได้ตรัสพระคาถาเหล่านี้ไว้ว่า

สทุชาธน์ สัลลณ	หิริ โอตตปปีย์ ธน
สุตชนนจ จาโค จ	ปญญา เว สตตมม ธน
ยสฺส เอตา ธนา อตฺถิ	อิตฺถิยา ปุริสสฺส วา
อหฺลิตฺโตติ ทํ อามุ	อโมฆํ คสฺส ชีวิตํ ฯ
ตสฺมา สทุชนจ สัลลนจ	ปสาทํ ธมฺมทสฺสน
อนุญฺเจก เมธาว	สรี พุทฺธานสาสน

ซึ่งมีเนื้อความว่า ทรัพย์คือศรัทธา ทรัพย์คือศีล ทรัพย์คือหิริ โอตตปปะสตะ จาคะ บัญญา รวมเป็น ๘ ประการด้วยกัน ทรัพย์ทั้ง ๘ ประการนี้ มียกแก่สตรบุรุษใด ผู้ทั้งหลายกล่าวว่า สตรบุรุษนั้นเป็นผู้ไม่ขัดสนชีวิตแห่งสตร บุรุษนั้นไม่เป็นโมฆะ คือ ไม่เปล่าจากประโยชน์ ฯ เพราะฉะนั้น ผู้มีความคิดดี ผู้ระลึกถึงพระพุทธศาสนา คือ คำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ควรประกอบเมอง ๆ ซึ่งศรัทธา คือ ความเลื่อมใส การเห็นชอบ ดังนี้

เนื้อความในพระสูตรที่ ๖ ซึ่งได้ยกขึ้นแสดงไว้แล้วนั้น เป็นเครื่องชี้ชัดว่า อริยทรัพย์ ๘ ประการนั้น ประการไหนได้แก่สิ่งใด แต่ว่าจักได้ฟังข้อความอีก เพื่อให้เป็นที่ย่าง่าย แก่ผู้สดับฟังทั้งหลาย กล่าวคือ อริยทรัพย์ข้อแรกซึ่งได้แก่ศรัทธา หมายตถาคตโพธิสัทธา คือความเชื่อถือซึ่งความตรัสรู้ของพระตถาคตเจ้า ตามที่กล่าวไว้ในพระพุทฺธคุณ มีอิตฺปิ โส ภควา อรหํ เป็นต้น ส่วนการเชื่อถืออย่างอื่นนั้น ไม่จัดเป็นอริยทรัพย์ จัดเฉพาะความเชื่อถือว่า พระพุทฺธเจ้าเป็นผู้ประเสริฐจริงตามที่กล่าวไว้ในพระพุทฺธคุณเท่านั้น ฯ เพราะเหตุไรศรัทธาอย่างอื่น คือ กัมมสัทธา การเชื่อกรรม วิปากสัทธา การเชื่อผลแห่งกรรม กัมมัสสกตาสัทธา การเชื่อว่ากรรมเป็นของ ๆ ตน จึงไม่จัดเป็นอริย-

ทรัพย์ ๆ แก้ว เพราะศรัทธาทั้ง ๓ นี้ มีได้ในภายนอกพระพุทธศาสนา ถึงเวลาที่ไม่มีพระพุทธเจ้าเกิดขึ้นก็ได้ ด้วยว่าพวกดาบส ฤาษี ที่เป็น กรรมวาที ได้ชี้แจงเรื่องกรรมให้คนทั้งหลายเข้าใจนั้นมีย่อย ส่วน ตถาคตโพธิสัทธาน มีเฉพาะแต่เมื่อมีพระพุทธเจ้าเกิดขึ้นเท่านั้น ๆ พระ อริยเจ้านอกจากสมัยมีพระพุทธเจ้าเกิดขึ้นก็เป็นอันไม่มี เฉพาะมีในคราว มีพระพุทธศาสนาเท่านั้น

อริยทรัพย์ข้อที่ ๒ คือศีลนั้นก็ได้ชี้ไว้ชัดในพระสูตรว่า ได้แก่ศีล ๕ ซึ่งเป็นศีลของคฤหัสถ์ ซึ่งเป็นอริยสาวก เพราะบาลียกไว้ว่า ทรัพย์คือ ศีลนั้น ได้แก่การที่อริยสาวกเป็นผิงตเว่นจากปาณาติบาต อทินนาทาน กาเมสุมิจจารา มสาวาท สุราเมรัย ๆ หากจะมีคำถามว่า ก็ศีล ๘ ศีล ๑๐ ศีล ๒๒๗ นั้นเล่าไม่จัดเป็นอริยทรัพย์หรือ มีคำแก้ว่า จัด เป็นอริยทรัพย์ทั้งนั้น เพราะศีลเหล่านั้น ก็เข้าอยู่ในศีล ๕ ทั้งนั้น มีศีล ๕ เป็นรากแก้วทั้งนั้น เมื่อศีล ๕ บริสทศต์แล้ว ศีลเหล่านั้นก็ พลอยบริสทศต์ไปด้วย เมื่อศีลเหล่านั้นบริสทศต์ ศีล ๕ ก็พลอยบริสทศต์ เพราะฉะนั้น จึงไม่จำเป็นต้องกล่าวว่า ศีลเหล่านั้นเป็นอริยทรัพย์ เพราะเมื่อศีล ๕ เป็นอริยทรัพย์ ศีลเหล่านั้นก็ต้องเป็นอริยทรัพย์ โดย ไม่ต้องสงสัย เพราะศีลเหล่านั้นสูงขึ้นไปกว่าศีล ๕

อริยทรัพย์ข้อที่ ๓ คือ หิรินั้น ในพระบาลีได้ชี้ไว้ชัดว่า ได้แก่ความ ละอายต่อการกระทำความชั่วซึ่งเรียกว่า ทุจริต บาป อกุศล ความละอาย อย่างอื่น ไม่จัดเป็นอริยทรัพย์

อริยทรัพย์ข้อที่ ๔ คือ โอตตัปปะนั้น ในพระบาลีก็ได้ชี้ไว้ชัดว่า ได้ แก่การสะดุ้งกลัวต่อการกระทำความชั่ว ซึ่งเรียกว่า ทุจริต บาป อกุศล การสะดุ้งกลัวอย่างอื่น ไม่เป็นอริยทรัพย์ ๆ ผู้ที่มีอริยทรัพย์ คือหิริกับ โอตตัปปะ ย่อมรู้สึกละอายใจ รู้สึกสะดุ้งกลัวขึ้นมาในใจ ในเวลาจะ ทำความชั่ว ท่านเปรียบว่า หญิงสาวอายชายหนุ่ม หรือชายหนุ่ม อายหญิงสาว ฉะนั้น ผู้มีหิริจึงเป็นอริยทรัพย์ ก็รู้สึกละอายทุจริตบาป อกุศล ฉะนั้น ๆ คนขี้ขลาดก็สะดุ้งกลัวต่ออสรพิษ พอเห็นอสรพิษก็

รู้สึกสะดุ้งเฮือก จันใด ผู้ทมิฬอริขรพัย คือ โอดตปปะก็รู้สึกสะดุ้งกลัวต่อ
ทจริตบาปอกศล จันนั้น ที่เป็นอย่างนั้นก็เพราะเห็นว่าทจริตบาปอกศลนั้น
เป็นของไม่ดี โดยแจ่มแจ้งในใจ

อริขรพัยข้อที่ ๕ คือ สุตะนั้น ในพระบาลีก็ได้ชี้ไว้ชัดว่า ได้
แก่การสดับฟังซึ่งพระธรรม อันเป็นคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ไม่ใช่
การสดับฟังอย่างอื่น ส่วนการสดับฟังอย่างอื่นไม่จัดเป็นอริขรพัย

คำว่าจากะนั้น ในพระบาลีก็ได้ชี้ไว้ชัดว่า ได้แก่การยินดีในการสละ
แบ่งปัน ด้วยความไม่รู้สึกตระหนักรู้แน่นหนาแน่น ๆ ผู้ที่ให้ปันด้วยความ
รู้สึกตระหนักรู้แน่นหนาแน่นนั้นก็มีอยู่ แต่ที่ให้ปันนั้นก็เพราะเหตุอันบังคับ
เช่นเพราะอยากได้ชื่อเสียง เป็นต้น ไม่ใช่เพราะไม่มีความตระหนักรู้ประจำใจ
การให้ปันด้วยหมดความตระหนักรู้ต่างหาก จึงจัดเป็นอริขรพัย ๆ ใน
คัมภีร์ต่าง ๆ ได้กล่าวไว้ว่า พระอริยสาวกเมื่อมีผู้ใดขอสิ่งใด ต้องให้
สิ่งนั้น แม้นตนจะไม่มีบริโภคหรืออุปโภคก็ตาม เช่นมีข้าวจะบริโภคเพียง
ชั่วเวลาเดียวเท่านั้น เมื่อให้ไปแล้วก็จะหาบริโภคในวันนั้นอีกไม่ได้ ถึง
อย่างนั้นก็ตาม เมื่อมีผู้ขอก็ต้องให้หมด อันนี้เป็นด้วยพระอริยสาวกหมด
ความตระหนักรู้แน่นหนาแน่นแล้ว การให้ปันด้วยยังรู้สึกตระหนักรู้อยู่ ไม่จัด
เป็นอริขรพัย จัดเป็นทานธรรมดาเท่านั้น

อริขรพัยข้อที่ ๗ นั้น ก็ได้ความชัดตามพระบาลี ได้แก่วิบัติสนา
บัญญัติ ไม่ได้หมายบัญญัติอย่างอื่น หมายเฉพาะวิบัติสนาบัญญัติ
คือ ความรู้แจ้งเห็นแจ้งในสภาวะธรรมทั้งปวง ตามความเป็นจริง ส่วน
บัญญัติรู้จักบาปบุญคุณโทษ ประโยชน์หรือไม่ใช่ประโยชน์อย่างอื่นนั้น
ไม่จัดเป็นอริขรพัย เพราะไม่ทำให้สิ้นกิเลส ไม่ทำให้สิ้นทุกข์โดย
ชอบ โดยเหตุดังที่วามาแล้วจึงได้ใจความว่า ศรัทธา ศีล หิริ
โอตตปปะ พาหุสัจจะ จากะ บัญญา ที่เป็นอริขรพัยนี้ ต้องหมาย
เฉพาะศรัทธา ศีล หิริ โอตตปปะ พาหุสัจจะ จากะ บัญญา ดังที่
วามาแล้วนี้ ๆ ผู้ทมิฬอริขรพัยถึง ๗ ประการนี้ เรียกว่าผู้ไม่ขัดสน
เรียกว่ามีชีวิตไม่เป็นโมฆะ คือ ไม่เปล่าจากมรรคผล ๆ ชีวิตของ

ผู้ไม่ได้มรรคผล องค์พระทศพลเรียกว่าเป็นโมฆะ ดังนี้ ๑ สบ
 เนอความในเทศนากถ์เห็นเพียงเท่านั้น.

เอวัง ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กถาที่ ๑๒๗

คัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค

ว่าด้วยองค์ ๔ แห่งพระโสดาบัน

จตุหิ ภิกขเว ชมเมหิ สมณฺนาคโต อริยสาวโก โสตาปโน โหติ
 โอวิปาสกโม นิยโต สมโพธิปรายโนติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค
 กถาที่ ๑๒๗ ว่าด้วยองค์ ๔ แห่งพระโสดาบัน สืบต่อไป เพื่อให้เป็น
 ประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอดกาลนาน
 หาประมาณมิได้

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี อันมีในพระสูตรที่ ๖ ในสกาลก-
 ปุณฺณาสันทวรรค ซึ่งได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนานี้ว่า ครึ่งหนึ่ง
 สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ประทับอยู่ที่พระเชตวันาราม กรุงสาวัตถี ฯ
 ในครั้งนั้น พระองค์ได้ทรงแสดงแก่ภิกษุทั้งหลายว่า อริยสาวกผู้ประกอบ
 ด้วยธรรม ๔ ประการ คือ ความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธ พระ
 ธรรม พระสงฆ์ และความประกอบด้วยศีลอันบริสุทธิ์ ซื่อว่าเป็นผู้ถึง
 กระแสธรรม เป็นผู้มีความไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้คดีแน่นอน
 เมื่อผู้จะรู้ตักขานา

ในพระสูตรที่ ๗ ว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่นิโครธา-
 รามกรุงกบิลพัสดุ์ ฯ ในครั้งนั้น นั้นทิวสกกยะออกไปเฝ้าถวายบังคม

แล้วก็นั่งลงในที่สมควรแก่ตน ฯ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า
 ลูกก่อนนั้นทึยะ อริยสาวกผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการ ชื่อว่าเป็นผู้ถึง
 กระแสธรรม เป็นผู้มีความไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้คดีแน่นอน เป็นผู้
 จะรู้ดีข้างหน้า ฯ ธรรม ๔ ประการนั้นได้แก่สิ่งใด ฯ ได้แก่การที่
 อริยสาวก ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธ พระ
 ธรรม พระสงฆ์ และประกอบด้วยศีลอันบริสุทธิ์ ดังนี้

ในพระสูตรที่ ๘ ว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแก่ภิกษุทั้งหลาย
 ว่า ลูกก่อนภิกษุทึยะ อริยสาวกผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการ ชื่อว่าเป็นผู้
 ถึงกระแสธรรม มีความไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา มีคดีแน่นอน เป็นผู้
 จะรู้ดีข้างหน้า ฯ ธรรม ๔ ประการนั้น ได้แก่สิ่งใด ได้แก่การที่อริยสาวก
 ประกอบด้วยความเลื่อมใส อันไม่หวั่นไหวในพระพุทธ พระธรรม
 พระสงฆ์ และประกอบด้วยศีลอันบริสุทธิ์ ดังนี้

ในพระสูตรที่ ๙ ว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ตรัสแก่มหานาม
 สักกยะ เหมือนกับในพระสูตรที่ ๘

ในพระสูตรที่ ๑๐ ว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงแสดงแก่
 ภิกษุทั้งหลายว่า องค์เครื่องถึงความ เป็นพระโสดาบัน มีอยู่ ๔ ประการ
 คือ การคบสัปบุรุษ ๑ การฟังธรรมของสัปบุรุษ ๑ การทำไว้ในใจ
 โดยถูกต้อง ๑ การปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ๑ ดังนี้ จบวรรคน
 เพียงเท่านั้น

ธัมมัตถาธิบาย

ในอรรถกถาไม่ได้อธิบายเนื้อความแห่งพระสูตรนี้ไว้อย่างไร เพราะ
 ฉะนั้น จึงจะได้อธิบายต่อไป ซึ่งเนื้อความแห่งพระสูตรเหล่านี้ คือ
 ในพระสูตรที่ ๖ นั้น ว่าด้วยธรรมของพระโสดาบัน ซึ่งเรียกอีกอย่าง
 หนึ่งว่า องค์แห่งพระโสดาบัน ๔ ประการ ฯ ในพระสูตรที่ ๗ ที่ ๘
 ที่ ๙ ก็ว่าด้วยองค์แห่งพระโสดาบัน ๔ ประการเหมือนกัน แปรแต่ผู้
 เป็นประธานในการฟังเท่านั้น คือ ในพระสูตรที่ ๗ นั้นมีภิกษุทึยะ

เป็นประธานในการฟัง ๆ ในพระสูตรที่ ๘ นั้น มีกัทธิยสังกยะเป็นประธาน
ในพระสูตรที่ ๙ นั้น มีมหานามสังกยะเป็นประธาน ในพระสูตรที่ ๑๐ นั้น
พระพุทธองค์ได้ทรงแสดงแกกัณฐทั้งหลายว่า

ในพระสูตรที่ ๑๐ ซึ่งว่าด้วยองค์เครื่องให้ถึงความเป็นพระโสดาบัน
มีอยู่ ๔ ประการ คือ การคบสัปบุรุษ ๑ การฟังธรรมของสัปบุรุษ ๑ การ
กระทำไว้ในใจโดยอุกทาง ๑ การปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ๑ ดังนี้
นั้น ไม่ใช่องค์แห่งพระโสดาบัน เพียงแต่เป็นธรรมที่ไม่ให้^๕เป็นพระโสดาบัน
เท่านั้น ๆ กัธรมทั้ง ๔ ข้อ มีการคบสัปบุรุษเป็นต้นนั้น เป็นเครื่อง
ให้ถึงความ^๕เป็นพระโสดาบัน ได้อย่างไร ? ได้อย่างนี้ คือ การคบ
สัปบุรุษ มีพระพุทธเจ้าเป็นต้น ก็เป็นเหตุให้^๕ได้ฟังธรรมของสัปบุรุษ เมื่อ
ได้ฟังธรรมของสัปบุรุษแล้ว ก็เป็นเหตุให้^๕นึกถึงธรรมของสัปบุรุษไปใน
ทางที่ชอบ เมื่อนึกถึงธรรมของสัปบุรุษไปในทางที่ชอบแล้ว ก็เป็น
เหตุให้^๕ได้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม คือสมควรแก่โลกุตตรธรรม เมื่อ
ปฏิบัติธรรมสมควรแก่โลกุตตรธรรมแล้ว ก็เป็นเหตุให้^๕ได้โลกุตตรธรรม ให้
สำเร็จพระอริยเจ้า

ก็การคบสัปบุรุษนั้น ได้แก่การทำอะไรก็ได้^๕ได้แก่การเข้าใกล้
ด้วย^๕ความเลื่อมใสนับถือ การน้อมใจไปด้วยความพอใจ การกระทำ
อย่าง^๕นี้เรียกว่า การคบสัปบุรุษ ๆ การคบสัปบุรุษนั้น ไม่ได้หมาย
ความว่า การเที่ยวเตร่ด้วยกัน ร่วมกิน ร่วมนอนกัน โดยฐานมิตรสหาย
เพราะทำอย่างนั้น ไม่เป็นหนทางที่จะให้^๕ได้ฟังคำสอนของท่าน ต้อง
คบท่านด้วยการเข้าใกล้ คือ การไปมาหาสู่ด้วยความเคารพนับถือ เมื่อ
มีความเคารพนับถือเป็นมูลรากแล้ว ก็เป็นเหตุให้^๕อยากไปมาหาสู่ ต่อ
นั้นไปก็^๕เป็นเหตุให้^๕ได้ฟังคำสั่งสอนของท่าน การที่จะทำอย่างนั้นได้ ต้อง
อาศัยศรัทธา คือ ความเชื่อนั่น ว่า สัปบุรุษ มีพระพุทธเจ้าเป็นต้นนั้น
เป็นผู้ประเสริฐ อาจให้เกิดความสุขความเจริญแก่ตนได้

ข้อนั้นกล่าวไว้ในจังกีสุตตบาลีวรรคที่ ๕ แห่งกัมภีร์มัชฌิมปิณณาสกั
ว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ทรงแสดงแก่การทวาชพราหมณ์ว่า
สทุทธาชาโค อุปสงกมตี อุปสงกมิตวา ปยิริปาสติ เป็นต้น แปลว่า
บุคคลเกิดศรัทธาแล้ว จึงไปหา ครั้นไปหาแล้วก็เข้าไปนั่งใกล้ เมื่อ
เข้าไปนั่งใกล้ก็เงยหลัง เมื่อเงยหลังก็ฟังธรรม ครั้นฟังธรรมแล้วก็
จำไว้ จำไว้ได้แล้วก็พิจารณาเนอความ เมื่อพิจารณาเนอความ ธรรม
ทั้งหลายก็สมควรแก่การเพ่ง คือธรรมทั้งหลายก็ปรากฏขึ้นว่า ท่านกล่าว
ศีลไว้ในที่นี้ กล่าวสมาธิไว้ในที่นี้ ครั้นธรรมทั้งหลายปรากฏขึ้นอย่างนั้น
แล้วก็เกิดฉันทะ คือเกิดความพอใจใคร่จะทำตาม เมื่อเกิดฉันทะ
แล้วก็เกิดอุตสาหะ คือเกิดความพยายาม ครั้นเกิดอุตสาหะพยายาม
แล้วก็ตรึงตรองตามลักษณะแห่งสภาวะธรรม มี อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา
เป็นต้น ครั้นตรึงตรองแล้วก็ถึงความเพียรพยายามกระทำไป เมื่อ
ถึงความเพียรพยายามกระทำไป ก็ได้ทำให้แจ้งซึ่งความจริงอย่างเขม
ด้วยนามกาย เห็นแจ้งแทงตลอดซึ่งธรรมนั้นด้วยปัญญา ดังนี้

เพราะฉะนั้น จึงได้ใจความว่า การคบสัปบุรุษนั้น ได้แก่การเชื่อถือ
ว่า ผู้นั้นเป็นสัปบุรุษ เมื่อเชื่อถือแล้ว ก็ไปมาหาสู่ด้วยความตั้งใจอยาก
ฟังคำสั่งสอนของท่าน เหมือนเราเห็นว่า ผู้นั้นเป็นครูบาอาจารย์ที่มีความรู้
น่านับถือของเรา แล้วเราก็ออกไปมาหาสู่ เพื่อให้ได้ความรู้ เมื่อ
เราไปมาหาสู่แล้ว ท่านก็ต้องพูดให้เป็นคติแก่เรา ไม่อย่างใดก็อย่างหนึ่ง
เมื่อเราตั้งใจจดจำไว้ แล้วนำไปกระทำตาม เราก็ได้รับผลดี เพราะ
ฉะนั้น การคบสัปบุรุษด้วยความนับถือดังที่มานี้แล้วนี้ จึงเป็นองค์แรก
ที่จะให้ได้เป็นพระโสดาบัน ฯ องค์ที่ ๒ ก็คือ การได้ฟังธรรมของ
สัปบุรุษ องค์ที่ ๓ ก็คือ การได้กระทำไว้ในใจซึ่งธรรมของสัปบุรุษ
โดยถูกต้อง องค์ที่ ๔ ก็คือปฏิบัติตามคำสอนของสัปบุรุษ ให้สมควร
แก่โลกุตตรธรรม เมื่อทำได้อย่างนั้นแล้วก็ไม่แคล้วจากโลกุตตรธรรม ก็
จะทำตนให้เป็นพระอริยเจ้าได้ ไม่ในชาตินั้นก็ชาติต่อไป เพราะฉะนั้น
ธรรม ๔ ประการนี้ จึงเรียกตามพระบาลีว่า โสดาปัตติลังกา ซึ่งแปลว่า
องค์เครื่องถึงซึ่งโสดา

พหุศาสนิกชนทั้งหลาย ที่มุ่งหมายซึ่งโลกุตตรธรรม อันจะนำตนให้พ้นทุกข์ทั้งปวง ควรปฏิบัติตามองค์ ๔ ประการน้อยเนื่อง ๆ คือ เมื่อรู้ว่าผู้ใดเป็นผู้มีนิสัยเป็นสัปบุรุษ ทั้งมีความรัก ให้หมั่นไปมาหาสู่ผู้นั้น ด้วยความเคารพนับถือ หรือไม่อย่างนั้น ก็ให้หมั่นไปฟังพระธรรมเทศนา เมื่อทำอย่างนั้นเสมอ องค์ ๔ ประการนั้นก็จะมีขึ้น เป็นองค์ ๔ ประการที่มีขึ้นแล้ว ก็ต้องไม่แคล้วจากความเป็นพระโสดาบัน ไม่ชาติหนึ่งก็ชาติหนึ่ง

อันธรรมที่พระท่านแสดงนั้น ย่อมมีอยู่มากมายหลายประการ แต่ว่าล้วนแต่เป็นประโยชน์แก่การปฏิบัติทั้งนั้น เปรียบเหมือนยาสำหรับแก้โรค ถึงแม้ว่าจะมีมากอย่างหลายประการ แต่ก็ยังเป็นประโยชน์ในทางแก้โรคทั้งนั้น ยาอย่างหนึ่งก็แก้โรคอย่างหนึ่ง ๆ โรคทุกชนิด ย่อมทำให้เกิดความทุกข์ทรมานทุกข์ แก่ผู้เป็นโรคทั้งนั้น ไม่ว่าโรคชนิดใด เพราะฉะนั้น คำว่า โรค จึงแปลว่าเครื่องเสียดแทง ฯ เมื่อโรคหายแล้วก็หายความทรมานทุกข์ มีความสุขกายสบายใจ ขอนั้นใด ก็เลสทั้งสัน ก็เปรียบเหมือนกับโรคทั้งนั้น เพราะเหตุว่า ก็เลสทั้งสัน เมื่อเกิดขึ้นในใจของผู้ใดแล้ว ย่อมทำให้ผู้นั้นไม่สบายใจ ทำให้ผู้นั้นทรมานทุกข์ เช่นกิเลส คือ ความรัก ความเกลียด ความโกรธ ความอยากได้ออยากคืออยากมั่งอยากมีเกิดขึ้นในขณะใด ใจของผู้นั้นก็ต้องทรมานทุกข์ในขณะนั้น เมื่อรักก็อยากได้สิ่งรัก เมื่อไม่ได้ใจก็ไม่สบาย เมื่อเกลียดก็อยากหลีกเลี่ยงให้พ้น เมื่อโกรธก็อยากด่าอยากว่า เมื่อโลภก็อยากได้ออยากคืออยากมั่งอยากมี กิเลสอื่น ๆ นอกจากที่ยกขึ้นว่าแล้วนี้ ก็ยังมีอีกเป็นอันมาก ล้วนแต่ให้ผลอย่างเดียวกัน คือ ความทรมานทุกข์ ความไม่สบายใจ เหมือนกันทั้งนั้น

สิ่งใดเล่าจะแก้โรค คือ กิเลสได้ สิ่งนั้นนอกจากคำสอนของสัปบุรุษ มีพระพุทธเจ้าเป็นต้นแล้ว เป็นอันไม่มี ได้ใจความว่า มีแต่พระธรรม คำสอนของสัปบุรุษ มีพระพุทธเจ้าเป็นต้นเท่านั้น จะรักษาโรค คือ กิเลสได้ เพราะฉะนั้น จึงได้มีคำสรรเสริญพระธรรมไว้ว่า อุปสมโก

ปริณิพพานโก แปลว่า พระธรรมเป็นเครื่องสงบระงับ เป็นเครื่องดับ
ความร้อน ดังนั้น ก็มี สกุกตวา ชมมรตน์ โอสถิ อุตตมัม วร
ปริหาหุสสมน์ ซึ่งแปลว่า เคารพพระธรรมรัตนะ อันเป็นโอสถประเสริฐ
สูงสุด อันเป็นเครื่องระงับความกระวนกระวาย ดังนั้นก็มี เพราะฉะนั้น
จึงได้ใจความว่า พระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งสาม เมื่อว่าโดย
ทางธรรมแล้ว ก็คือดับความกระวนกระวายเท่านั้น

เพราะฉะนั้น ขอให้ท่านทั้งหลายเข้าใจเถิดว่า ผู้ใดชอบธรรม
ข้อใด หรือหมวดใด เรื่องใด ธรรมข้อนั้น หมวดเรื่องนั้นแหละ เป็นธรรม
โอสถอันประเสริฐ สำหรับแก้โรคของผู้นั้น อย่าถือว่า ธรรมนี้ไม่ดี
เรื่องนี้ไม่ดี เพราะคำสอนของพระพุทธเจ้า ย่อมมีทั้งเรื่องทั้งข้อธรรม
ท่านจึงว่า คำสอนของพระพุทธเจ้าประกอบด้วยองค์ ๕ ประการ คือ สุตตะ
เคยยะ ไวยากรณ์ คาทา อุทาน อิติวุตถ ขาดก อัฟกตธรรม เวทลละ
ดังนั้น องค์เหล่านี้ พวกชาวบ้านหรือชาววัดโดยมากเข้าใจดี ก็เพียง
คำว่า สุตตะ ซึ่งเรียกว่าพระสูตร กับคำว่าคาทา และขาดก เท่านั้น
นอกนั้น น้อยคนที่จะเข้าใจดีว่า คำไหนได้แก่สิ่งไร แต่ในเทศนา
กณฺฐน ก็ไม่จำเป็นที่จะอธิบายองค์ ๕ น้อออกไป เพียงแต่ให้เข้าใจว่า
คำสอนของพระพุทธศาสนา เมื่อว่าโดยองค์แล้ว ก็ย่อมมีอยู่ ๕ อย่าง ดังที่
ว่ามาแล้ว

ใน ๕ อย่างนี้ เมื่อย่อลงก็คงมี ๒ อย่าง คือว่าด้วยธรรมอย่างหนึ่ง
ว่าด้วยเรื่องประกอบกับธรรมอย่างหนึ่งเท่านั้น ทว่าด้วยธรรมนั้น เช่นใน
คัมภีร์อังกุตตรนิกาย ซึ่งว่าด้วยหมวดธรรมเป็นข้อ ๆ หลายหมวดหลายหมื่น
ด้วยกัน ส่วนทว่าด้วยเรื่องนั้น เช่นในคัมภีร์ขาดก ยกเรื่องพระโพธิสัตว์
ทั้ง ๕๐๐ ชาติ ขนแสดงเป็นต้น ขอพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย จงเข้าใจ
เถิดว่า คำสอนในศาสนาทางสาม ทั้งตัวเรื่องและธรรม ล้วนเป็นธรรม
ของสัพปบุรุษทั้งนั้น เพราะล้วนเป็นคำสอนของพระพุทธเจ้า และพระสาวก
ทั้งนั้น จึงควรที่จะตั้งใจฟังแล้วจดจำไว้ นำไปปฏิบัติตาม เพื่อให้
ได้คุณงามความดี มีอุปนิสัยแห่งอริยมรรคอริยผลต่อไปในภายภาคหน้า
สนนอความในเทศนากณฺฐนเพียงเท่านี้ เอิ๊ว ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฑ์ที่ ๑๒๘

คัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค

ว่าด้วยผู้ชื่อว่าไม่ยากจนขัดสน

จตุหิ ภิกขเว ชมเมหิ สมณาคโต อริยสาวโก โสตาปนโน
โหติ อวินิปาตธมโม นียโต สมโพธิปราชโนติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค
กัณฑ์ที่ ๑๒๘ ว่าด้วยผู้ชื่อว่าไม่ยากจนขัดสน สืบต่อไป เพื่อให้เป็น
ประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลายตลอดกาลนาน
หาประมาณมิได้

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี อันมีในพระสูตรที่ ๑ แห่งสัปปัญญ-
วรรคที่ ๖ นั้นว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงแก่ภิกษุทั้งหลาย
ว่า อริยสาวกผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการ ชื่อว่าเป็นผู้ถึงกระแส
ธรรม มีความไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา มีคติแน่นอน เป็นผู้จะรู้ดีข้างหน้า ๆ
ธรรม ๔ ประการนั้น ได้แก่สิ่งใด ? ได้แก่การที่อริยสาวกในพระธรรม
วินัยนี้ ประกอบด้วยความเลื่อมใส อันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้า ว่า
อิตปิ โส ภควา อรหัง แม้ด้วยเหตุอันนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้านั้นจึงได้
พระนามว่าเป็นพระอรหันต์ ๆ สมมาสมพุทฺธโ ได้พระนามว่า เป็น
พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ๆ วิชาจรณสมปฺนโน ได้พระนามว่า เป็น
สมบุรณด้วยวิชาจรณะ ๆ สุกโต ได้พระนามว่าเป็นผู้ทรงดำเนินดี
ในเหตุการณ์ทั้งปวง ๆ โลกวิทู ได้พระนามว่าเป็นผู้ทรงล่วงรู้โลก
แจ่มแจ้ง ๆ อนุตฺตโร ปุริสทมฺมสารถิ ได้พระนามว่าเป็นผู้เยี่ยมใน
การฝึกฝนบุรุษที่ควรฝึกฝน ๆ สดฺถา เทวมนุสฺसानํ ได้พระนามว่า

เป็นครูของเทพยตามนุษย์ทั้งหลาย ฯ พุทฺโธ ได้พระนามว่า เป็นผู้ทำให้
เทพยตามนุษย์ทั้งหลายตรัสรู้ ฯ ภควา ได้พระนามว่า เป็นผู้แจก
ความรู้ให้แก่เทพยตามนุษย์ทั้งหลายดังนี้ ๑

ได้แก่การที่อริยสาวกประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหว ใน
พระธรรม ว่า สุวักขาโต ภควตา ธมฺโม สนฺทิฎฺฐิโก ธรรมที่เห็นเอง
ที่มิใช่ไม่เลือกเวลา ที่ควรเรียกให้มาคู้ ที่ควรนำเข้ามาใส่ใจ ที่ผู้ต้อง
แจ้งด้วยตนเอง เป็นธรรมที่สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงไว้แล้ว
ดังนี้ ๑

ได้แก่การที่อริยสาวกประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหว ใน
พระสงฆ์ว่า สุปฏิปันโน ภควโต สาวกสงฺโฆ พระสงฆ์ผู้เป็นสาวกของ
พระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นผู้ปฏิบัติดีแล้ว ฯ อสุปฏิปันโน ภควโต
สาวกสงฺโฆ พระสงฆ์ผู้เป็นสาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นผู้ปฏิบัติ
ตรงแล้ว ฯ ฉายปฏิปันโน ภควโต สาวกสงฺโฆ พระสงฆ์ผู้เป็นสาวก
ของพระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นผู้ปฏิบัติเพื่อธรรมอันควรรู้ ฯ สามิจปฏิ-
ปันโน ภควโต สาวกสงฺโฆ พระสงฆ์ผู้เป็นสาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า
เป็นผู้ปฏิบัติสมควรแก่มรรค ผล นฤพาน ฯ ยถิทํ จตุตตาริ ปุริส-
ยุดานํ อฏฺฐํ ปุริสปุคฺคลา พระสงฆ์ผู้เป็นสาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น
ได้แก่บุรุษ ๘ คู่ ๔ จำพวก ฯ เอส ภควโต สาวกสงฺโฆ พระสงฆ์ผู้
เป็นสาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น ฯ อาหุเนยฺโย เป็นผู้ควรแก่
ของค่านับ ปาหุเนยฺโย เป็นผู้ควรแก่ของต้อนรับ ทกฺขิเนยฺโย เป็นผู้
ควรแก่ของถวายโดยเคารพ อณฺชลิกรณฺเณยฺโย เป็นผู้ควรแก่การยกมือไหว้
อนุตฺตรํ ปุณฺณกฺเขตฺติ โลกสฺส เป็นนาบุญอันเยี่ยมของโลก ดังนี้ ๑

ได้แก่การที่อริยสาวก ประกอบด้วยศีลอันเป็นที่รักใคร่ของพระ
อริยเจ้า อันไม่ขาด ไม่ทะลุ ไม่ค้างพรัอย ไม่เป็นทาสแห่งตัณหา ไม่
แปดเปื้อนด้วยตัณหา เป็นศีลที่ผุสรวรรเสริญ เป็นศีลที่ทำให้เกิดสมาธิ ฯ
คก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการนี้แล ชื่อ
ว่าเป็นพระโสดาบัน คือ เป็นผกกระเสธรรม เป็นผู้มีความไม่ตกต่ำเป็น
ธรรมดา เป็นผู้มคตแก่นอน เป็นผู้จะรุดข้างหน้า

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสคาถาไว้ต่อไปว่า

ขสฺส สทฺธา ตถาคเต องฺลา สุปฺติฏฺฐิตา
 สํลนฺจ ขสฺส กถฺยานํ อริยกนฺตํ ปสฺสิตํ ฯ
 สงฺเข ปสาโท ขสฺสคฺติ อชฺชุกตฺนฺจ ทสฺสนํ
 อทฺธิทฺโทติ ทํ อาหุ อโมฆนตฺสฺส ชฺวีตํ ฯ
 ตสฺมา สทฺธนฺจ สํลนฺจ ปสาทํ ชมฺมทสฺสนํ
 อนฺนุญฺเจถ เมชาวํ สรํ พุทฺธานสาสนํ

ซึ่งแปลว่า ผู้ใดมีศรัทธาตั้งอยู่ดี ไม่หวั่นไหวในพระตถาคตเจ้า มีศีล
 อันดี เป็นศีลที่พระอริยเจ้ารักใคร่ อันเป็นศีล ที่พระอริยเจ้าสรรเสริญ
 มีความเลื่อมใสในพระสงฆ์เจ้า มีความเห็นตรง ผู้มีบุญญาทั้งหลาย
 กล่าวว่า ผู้นั้นไม่ใช่ผู้ขัดสน ชีวิตของผู้นั้น ไม่เปล่าจากผลประโยชน์
 เพราะฉะนั้น เมื่อผู้มีบุญญานึกถึงคำสอนของพระพุทธเจ้า ก็ควรประกอบ
 เนื่อง ๆ ซึ่งศรัทธา ศีล ความเลื่อมใส ความเห็นซึ่งธรรม ดังนี้ สัน
 เนอความในพระสูตรนเพียงเท่านั้น

อรรถกถา

ในอรรถกถา ไม่ได้อธิบายเนอความแห่งพระสูตรนี้ ไว้แต่อย่างไร
 เพราะฉะนั้น จึงจะได้อธิบายเนอความในพระสูตรนี้ ออกไปในชื่อว่า ผู้มี
 ศรัทธา ศีล สุตตะ จาคะ บุญญา เป็นผู้ชื่อว่า ไม่ยากจนขัดสนนั้น
 ว่าเป็นเพราะเหตุไร ฯ คำว่า ขากจนขัดสนนั้น มีอยู่ ๒ อย่าง คือ จน
 ทรพฺยํภายนอก ๑ จนทรพฺยํภายใน ๑ การจนทรพฺยํภายนอก ก็
 เรียกว่ายากจนขัดสน การจนทรพฺยํภายใน ก็เรียกว่ายากจนขัดสน ฯ
 ผู้มีทรพฺยํภายนอก ก็เรียกว่าผู้ไม่ยากจนขัดสน ผู้มีทรพฺยํภายใน ก็
 เรียกว่าไม่ยากจนขัดสน ฯ ข้อที่ว่าผู้มีทรพฺยํภายนอก เรียกว่าผู้ไม่
 ยากจนขัดสนนั้น เป็นที่เข้าใจกันแจ่มแจ้งอยู่แล้ว ส่วนคำว่าผู้มีทรพฺยํ
 ภายใน เรียกว่าผู้ไม่ยากจนขัดสนนั้น ยังไม่เป็นที่เข้าใจกันแจ่มแจ้ง
 เพราะฉะนั้น จึงควรตั้งปัญหาอีกว่า เหตุไรผู้มีทรพฺยํภายใน คือ ศรัทธา

ศีล สุตะ จาคะ บัญญา จึงเรียกว่าผู้ไม่ยากจน ฯ แก้วว่า เพราะมีความสุขใจ เหมือนกับคนมีทรัพย์ภายนอกนั้น

อีกอย่างหนึ่ง ผู้มีธรรม ๕ อย่าง คือ ศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ บัญญา เชื่อว่ามีเครื่องปลื้มใจ มีเครื่องอันใจอยู่เต็มที่แล้ว ฯ ที่ว่ามีเครื่องปลื้มใจ มีเครื่องอันใจอยู่เต็มทั้น ก็เพราะเหตุว่า คุณธรรม ๕ ประการนี้ จะทำให้ผู้นั้นมีความสุขกายสบายใจ ทั้งในเวลาเป็นและเวลาตาย เปรียบเหมือนกับคนมีทรัพย์ภายนอก ซึ่งได้ความปลื้มใจ ความอันใจนั้น คือ ธรรมตามทรัพย์ภายนอก เขาก็ย่อมปลื้มใจ ย่อมอันใจ ว่าทรัพย์ของเรามีอยู่ เราจะต้องการสิ่งใด ก็จะได้สิ่งนั้น แล้วว่าทรัพย์ภายนอกนั้น ให้สำเร็จความประสงค์ได้ เฉพาะในเวลายังมีชีวิตอยู่เท่านั้น ส่วนทรัพย์ภายใน ย่อมให้สำเร็จความประสงค์ในเรื่องผลอันดี ทั้งในเวลามีชีวิตและเวลาตายไปแล้ว ฯ ทรัพย์ภายนอกช่วยได้แต่ในเวลามีชีวิตอยู่ จะช่วยในเวลาตาย เพื่อไม่ให้ตกทุกข์ได้ยากในข้างหน้านั้นไม่ได้ ส่วนทรัพย์ภายในย่อมช่วยได้ ผู้ใดมีทรัพย์ภายใน คือ ศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ บัญญา แล้ว ผู้นั้นเป็นอันไม่ต้องตกทุกข์ได้ยากในเวลาตาย เพราะทรัพย์ภายในของเขาจะต้องช่วยเขาให้ได้ไปเกิดเกิด ๆ มีสุข อย่างต่ำก็ได้กลับมาเกิดเป็นมนุษย์อีก แต่โดยมากก็ให้ไปเกิดในสวรรค์ ฯ เมื่อไปเกิดในสวรรค์ ก็ต้องได้รับความสุขในสวรรค์ ซึ่งดีกว่าสุขในมนุษย์หลายร้อยเท่า เพราะฉะนั้นจึงว่า ผู้มีทรัพย์ภายใน เรียกว่าผู้ไม่ยากจนจัดสน เพราะเป็นผู้ที่จะได้ความสุข ในภายหน้ายิ่งกว่าสุขในชาติทั้งหลายร้อยเท่า?

ผู้ที่มีทรัพย์ภายใน ที่เรียกว่าผู้ไม่ยากจนจัดสน ได้เคยมีเรื่องมาแล้ว แต่ในครั้งพระพุทธเจ้าของเราทั้งหลายยังทรงพระชนม์อยู่ กล่าวคือ ครั้งหนึ่ง พระพุทธเจ้าของเราทั้งหลาย ประทับอยู่ที่พระเวฬุวันกรุงราชคฤห์ ครั้นนั้น พระองค์ได้ทรงปรารภบุรุษคนหนึ่ง ซึ่งมีชื่อว่า สุปปพุทธกฤฎิ ให้เป็นต้นเหตุ แล้วตรัสเทศนาซึ่งกาลว่า จรณติ พาลา ทุมฺเวธา เป็นต้น ฯ เรื่องสุปปพุทธะนี้ ได้มีมาแล้วในคัมภีร์อุทาน ฯ

มีเนื้อความว่า ในคราวนั้น สุปปพุทธภูมิจึงฟังพระธรรมเทศนาของสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าอยู่ในภายนอกประชุมชน แล้วได้ถึงโศคาบัตติผล ครั้นได้ถึงโศคาบัตติผลแล้ว ก็ประสงค์จะกราบทูลให้พระพุทธองค์ทรงทราบ แต่ไม่อาจฝ่าเข้าไปในท่ามกลางประชุมชนได้ พอประชุมชนถวายบังคมพระพุทธองค์ แล้วตามส่งพระพุทธองค์ไป เขาก็ได้ออกเดินทาง เพื่อจะไปเฝ้าพระพุทธองค์ที่พระเวฬุวันมหาวิหาร

ในกาลครั้งนั้น ท้าวสักกเทวราชก็ทรงทราบว่า สุปปพุทธภูมินี้ ประสงค์จะทำคุณธรรมที่ตนได้แล้วในพระพุทธศาสนาให้ปรากฏ เราจะทดลองบรูณดู คิดดังนี้แล้ว จึงได้ปรากฏพระองค์ยืนอยู่บนอากาศ ตรัสลงมาว่า สุปปพุทธะ เธอก็เป็นมนุษย์ยากจนขัดสน เป็นมนุษย์กำพร้า เราจะให้ทรัพย์อันนับไม่ได้แก่เธอ แต่ว่าเธอจงกล่าวว่า พระพุทธเจ้าไม่ใช่พระพุทธเจ้า พระธรรมเจ้าไม่ใช่พระธรรมเจ้า พระสงฆ์เจ้าไม่ใช่พระสงฆ์เจ้า เราไม่ต้องการพระพุทธเจ้า ไม่ต้องการพระธรรมเจ้า ไม่ต้องการพระสงฆ์เจ้า เพราะไม่มีประโยชน์อันใดแก่เรา เธอจงว่าอย่างนี้ เมื่อเธอว่าอย่างนี้ได้แล้ว เราจะให้ทรัพย์แก่เธอนับไม่ถ้วน

ในลำดับนั้น สุปปพุทธภูมิจึงถามขึ้นว่า ท่านเป็นใคร ฯ ท้าวสหสันยัตตรัสตอบว่า เราเป็นท้าวสักกเทวราช ฯ สุปปพุทธภูมิจึงคือบรูณโรคเรื้อนซึ่งมีชื่อว่าสุปปพุทธะนั้น จึงกล่าวขึ้นว่า เฮ้ย ท่านอันธพาล ท่านไม่มีหิริ ท่านไม่มีขยาอาย ท่านไม่ควรจะพูดกับเรา ท่านว่าเราเป็นทุกตะ เป็นคนยากจนขัดสน เป็นคนกำพร้า เราไม่ใช่ทุกตะ ไม่ใช่ยากจนขัดสน เราเป็นผู้มีความสุข เป็นผู้มั่งคั่งมาก สัตว์หรือบุรุษคนใด มีทรัพย์คือศรัทธา ศีล หิริ โอตตัปปะ สุตะ จาคะ ปัญญา สัตว์หรือบุรุษนั้น ผู้ทั้งหลายเรียกว่าผู้ไม่ยากจนขัดสน ชีวิตของสัตว์หรือบุรุษนั้น เรียกว่าไม่เป็นโมฆะ ฯ อริยทรัพย์ ๘ ประการนี้มีอยู่แก่บุคคลเหล่าใด บุคคลเหล่านั้น พระพุทธเจ้า หรือพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย ไม่ทรงเรียกว่า ผู้ยากจนขัดสน ดังนี้

เมื่อท้าวโกสีย์เทวราชได้ทรงสดับถ้อยคำของสุปปพุทธกฤติ ดังนี้แล้ว ก็ทรงละสุปปพุทธกฤติไว้เสียที่ระหว่างทาง แล้วเสด็จไปเฝ้าพระพุทธองค์ กราบพลว่เรื่องโต้ตอบกันทุกประการแก่พระพุทธองค์ ๆ พระพุทธองค์จึง ตรัสว่า ดูก่อนสักกะ ผู้เช่นพระองค์ตั้งรอยตงพนักดี ก็ไม่อาจที่จะให้ สุปปพุทธกฤติกล่าวว่า พระพุทธเจ้าไม่ใช่พระพุทธเจ้า หรือว่าพระธรรมเจ้า ไม่ใช่พระธรรมเจ้า หรือว่าพระสงฆ์เจ้าไม่ใช่พระสงฆ์เจ้าเป็นอันขาด ๆ เฝ้าสุปปพุทธะก็ได้ไปเฝ้าพระพุทธองค์ พระพุทธองค์ทรงปราศรัยด้วยความ ชื่นชมยินดี แล้วก็กราบทูลซึ่งคุณธรรมที่ตนได้สำเร็จแล้วนั้นแก่พระพุทธองค์ กราบพลว่เสร็จแล้วก็ลุกขึ้นถวายบังคมลา ๆ แต่สุปปพุทธกฤตินั้น ถวายบังคม ลาออกไปไม่ช้า ก็มีแม่โคตัวหนึ่งได้ขวิดเขาให้ถึงซึ่งความตาย

ดังได้สดับมาว่า แม่โคเมตวันนั้นเป็นนางยักษิณตนหนึ่ง ซึ่งได้ จำแลงเป็นแม่โคขวิดคนทั้ง ๔ คือ ปุกกุสาติกกลบุตร ๑ พาหิยทารุจิระ ๑ คัมภะหาฐิกโจรมาต ๑ สุปปพุทธกฤติ ๑ ให้ถึงซึ่งความตายมาถึงรอยชาติ แล้ว ๆ ดังได้สดับมาว่า ในอดีตกาลล่วงแล้วมา คนทั้ง ๔ นั้นได้เกิด เป็นบุตรเศรษฐี ๔ คน ได้พาหญิงนครโสภณีนคนหนึ่งไปเที่ยวสวนอุทยาน อยู่จนตลอดวัน พอถึงเวลาเย็น บุตรเศรษฐีทั้ง ๔ คนนั้นก็คิดว่า ใน หนนี้ไม่มีพ่อน้อยเลย พวกเรามาหญิงนครโสภณีน เอาทรัพย์พนักหาปณะ ที่พวกเราให้แก่เขาคืนมา กับเอาเครื่องแต่งตัวทั้งหมด แล้วพากันกลับ ไป จะเป็นการดี ๆ หญิงนครโสภณีนนั้นก็ได้นถ้อยคำอันนั้น จึงคิดว่า พวกนี้ไม่มีพ่อน้อยเลย ได้อภิรมย์อยู่กับเราแล้วคิดจะฆ่าเรา เราจะแก้ แค้นพวกนี้ให้ได้ แล้วตั้งความปรารถนาไว้ว่า ขอให้ข้าพเจ้าได้เกิดเป็น ยักษิณ พวกนี้ฆ่าข้าพเจ้าอย่างไร ก็จงให้ข้าพเจ้าได้ฆ่าพวกน่อย่างนั้น ปรารถนาอย่างนั้นแล้ว ก็ถูกบุตรเศรษฐีทั้ง ๔ นั้นฆ่าเสีย เมื่อเขาตายไปก็ ไปเกิดเป็นนางยักษิณ ได้ฆ่าลูกเศรษฐีทั้ง ๔ คนนั้นให้ถึงซึ่งความตายด้วย การจำแลงเป็นแม่โคมาถึงรอยชาติแล้ว

มีเนื้อความต่อไปว่า เมื่อภิกษุทั้งหลายได้ทราบว่ สุปปพุทธกฤติ ถูกแม่โคขวิดตายแล้ว ก็พากันไปกราบทูลพระพุทธองค์ให้ทรงทราบ

แล้วทูลถามว่า สุปปพุทธกุธนั้นมียศเป็นอย่างไร เหตุไรเขาจึงได้เป็น
โรคเรื้อน พระเจ้าข้า ฯ พระพุทธองค์จึงตรัสตอบว่า สุปปพุทธกุธ
นั้น ได้สำเร็จโศดาปัตติผล แล้วขึ้นไปเกิดในดาวดึงส์พิภพ การที่เขา
ได้เป็นโรคเรื้อนนั่น เพราะเหตุที่เขาได้พบพระปัจเจกพุทธเจ้าพระนามว่า
ตครสิขี แล้วถูกขี้สาบด้วยความเกลียดชัง เวลาเขาตายจากชาตินั้นแล้ว
ได้ไหม้อยู่ในนรกตลอดกาลนาน แต่บาปกรรมยังไม่สิ้น จึงได้มาเกิดเป็น
บุรุษโรคเรื้อน ดังนี้

เรื่องนี้แหละเป็นเรื่องขี้ให้เห็นชัดว่า ผู้มีอริยทรัพย์ เรียกว่า ผู้มี
ทรัพย์มากเพราะเขามีสุขใจ ทั้งในชาตินี้และชาติหน้า ฯ สิ้นเนื้อความใน
เทศนาภิกษุณเฑียรเทศน์.

เอวี่ ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฑ์ที่ ๑๒๙

คัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค

ว่าด้วยคนชั้นสูงน้อยกว่าคนชั้นต่ำ

เอกั สมัย ภควา สาวตถุณิ วิหริ เชตวนเ อนาถปิณฺฑิกสุส
อาราเมติ.

ณ บัณฑิต อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค
กัณฑ์ที่ ๑๒๙ ว่าด้วยคนชั้นสูงน้อยกว่าคนชั้นต่ำ สืบต่อไป เพื่อให้เป็น
ประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอดกาลนาน
หาประมาณมิได้

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี อันมีในพระสูตรที่ ๒ แห่งสัปตัญญู-
วรรคที่ ๖ ซึ่งได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนานี้ว่า ครึ่งหนึ่ง

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ประทับอยู่ที่พระเชตวนาราม กรุงสาวัตถี ฯ
 ครั้นนั้น มฤคฆ้องค์หนึ่งจำพรรษาอยู่ที่กรุงสาวัตถี ได้ไปที่กรุงกบิลพัสดุ์
 ด้วยกิจธุระอย่างหนึ่ง ในเวลาออกพรรษาแล้ว

พวกศากยะชาวกบิลพัสดุ์ได้ทราบว่า มฤคฆ้องค์หนึ่งจำพรรษา
 อยู่ที่กรุงสาวัตถี ออกพรรษาแล้ว ก็มาที่กรุงกบิลพัสดุ์ แล้วพากัน
 ไปนมัสการใต้ถุนถึงองค์พระศาสดาจารย์ว่า ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า สมเด็จพระ
 ผู้มีพระภาคเจ้า ไม่มีพระโรคอย่างใดบ้างหรือ ทรงมีกำลังดีอยู่
 หรือ ฯ ภิกษุองค์นั้นก็ตอบว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ไม่มีพระโรค
 ใดๆ ยังมีพระกำลังดีอยู่ ฯ แล้วพวกศากยะจึงถามพระสารีบุตร
 โมคคัลลาน์ และภิกษุสงฆ์ต่อไปว่า ไม่มีโรคภัยอย่างใด ยังมีกำลังดี
 อยู่หรือ ฯ ภิกษุองค์นั้นก็ตอบว่า ไม่มีโรคภัยอันใด ยังมีกำลังดีอยู่ ฯ
 พวกศากยะจึงกล่าวกันว่า ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า ในระหว่างพรรษานี้ พระผู้
 เป็นเจ้า ได้สดับฟังเรื่องอะไร มาจากสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ฯ
 ภิกษุนั้นตอบว่า อาตมาได้สดับฟังมาจากสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า
 พวกภิกษุที่ได้สำเร็จเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันไม่มีอาสวะ เพราะ
 สันอาสวะทั้งหลายในอภัพณ มื่อย่น้อย ส่วนที่สันสังโยชน์เบื้องต่ำ
 ๕ ประการ แล้วขึ้นไปเกิดในพรหมโลก ปรีนิพพานในพรหมโลก
 ไม่กลับมาจากพรหมโลกนั้น มื่อย่น้อย ฯ อีกอย่างหนึ่ง อาตมาได้
 สดับรับฟังมา ต่อพระพักตร์ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า พวกภิกษุ
 ที่สันสังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ ประการ แล้วขึ้นไปเกิดในพรหมโลก ปรี-
 นิพพานในพรหมโลก ไม่กลับมาจากพรหมโลกนั้น ก็ยังมีมื่อย่น้อย
 ส่วนพวกภิกษุที่สันสังโยชน์ ๓ ประการ กับมีราคะ โทสะ โมหะ
 เบาบาง ได้เป็นพระสกทาคามี จะมาสู่โลกนี้อีกครั้งเดียว แล้วก็สิ้น
 ทกข์นั้น ยังมีมื่อย่น้อยกว่า ฯ อาตมาได้ฟังมาอีกอย่างหนึ่งว่า พวกภิกษุ
 ที่สันสังโยชน์ ๓ ประการ ที่มีราคะ โทสะ โมหะ เบาบาง ที่เป็น
 พระสกทาคามี ที่จะกลับมาสู่โลกนี้อีกเพียงครั้งเดียว แล้วก็สิ้นทกข์
 นั้น ก็ยังมีมื่อย่น้อย ส่วนภิกษุที่สันสังโยชน์ ๓ ประการ ที่เป็น

พระโสดาบัน มีความไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา มีคติแน่นอน เป็นผู้ดี
ข้างหน้านั้น ยังมีมากกว่า ดังนั้น สมนะความในพระบาลีเพียงเท่านั้น

อรรถกถา

ในอรรถกถาแห่งพระสูตรว่า ข้อที่สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า
ได้ตรัสตั้งทักขณนั้นเล่าให้พวกสาวกยะฟังนั้น เป็นอันตรัสตามประเพณี
ด้วยว่าภิกษุผู้เป็นพระโสดาบัน ยังถือว่าไม่ถึงที่สุดเพียงเท่านั้น ต้อง
รวบรวมอินทรีย์ พลละ โขณงค์ มาเจริญวิปัสสนาแล้ว จึงจะถึง
สกทาคามีมรรค ผู้ได้เป็นพระสกทาคามีแล้ว ก็จะต้องเจริญวิปัสสนา
จึงจะถึงอนาคามีมรรค ผู้ได้เป็นพระอนาคามีแล้ว ก็จะต้องเจริญวิปัสสนา
อีก จึงจะถึงอรหัตมรรค ดังนั้น

ธัมมัตถาธิบาย

ในอรรถาธิบายว่า ข้อที่สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสไว้ว่า
ภิกษุผู้สันอาสวะกิเลส มีน้อยกว่าพระอนาคามี พระอนาคามี มีน้อยกว่า
พระสกทาคามี พระสกทาคามี มีน้อยกว่าพระโสดาบันนั้น ย่อม
ตรัสตามปกติธรรมดา ด้วยว่าปกติธรรมดา ย่อมมีน้อยกว่า ชนสูงย่อม
น้อยกว่าชนต่ำ ชนต่ำย่อมมากกว่าชนสูง คนดีย่อมน้อยกว่าคนเลว
คนเลวย่อมมากกว่าคนดี ดังนั้น แท้มีข้อที่สำคัญยิ่งว่า เมื่อคนทั้งหลาย
ได้ยินเนื้อความในพระสูตรนี้แล้ว เข้าใจว่าพระอรหันต์ มีน้อยกว่าพระ
อนาคามี พระอนาคามี มีน้อยกว่าพระสกทาคามี พระสกทาคามี
มีน้อยกว่าพระโสดาบัน ดังนั้น แล้วก็จะได้พยายามกระทำตนให้มาก
ไปด้วยวิริยะ ปัญญา ให้มากไปด้วยกำลัง ๕ ประการ คือ ศรัทธา
วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา เพราะเมื่อกำลัง ๕ ประการนี้มน้อย ก็จะไม่
อาจที่จะทำตนให้ก้าวขึ้นไปสู่ชั้นสูงได้เป็นลำดับไป ฯ ต่อเมื่อกำลัง
๕ ประการ คือ ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา นี้นี้มาก จึงอาจ
จะทำตนให้ก้าวขึ้นไปสู่ชั้นสูงได้เป็นลำดับไป

อันอานุภาพแห่งธรรม อันเป็นกำลัง ๕ ประการนี้ ไม่ใช่แต่จะให้
สำเร็จมรรค ผล นิพพาน เป็นพระอริยเจ้าเท่านั้นหาไม่ได้ ด้วยว่าธรรม
ที่เป็นกำลัง ๕ ประการนี้ เมื่อบุคคลนำไปใช้ในทางใด ก็ให้สำเร็จ
ทางดีในทางนั้น เช่นนำไปใช้ในการศึกษาเล่าเรียน หรือในการงาน
การศึกษเล่าเรียนหรือการงานนั้น ก็จะดั้นเป็นลำดับไป ๆ อย่างใด
จึงเรียกว่านำไปใช้ในการศึกษาและการทำงาน อย่างนี้ คือ เมื่อผู้ใดเชื่อว่า
การศึกษาวชิราวุธ จักเป็นการดี เชื่อว่าการทำงาน จักให้ผลดี ผู้นั้น
เรียกว่า นำศรัทธาไปใช้ในการศึกษาและการทำงาน ๆ เมื่อเชื่อว่าการ
ศึกษาและการทำงานอันนี้ จักมีผลดีข้างหน้าเป็นแน่ แล้วก็พากเพียร
พยายามศึกษาเล่าเรียนไป กระทำไป ขณะศึกษาและกระทำนั้น ก็มี
สติเอาใจใส่อยุ่เสมอ มีสมาธินั้นใจอยู่เสมอ มีปัญญารอบรื้อยในสิ่ง
ที่ศึกษา และสิ่งทกระทำนั้นอยู่เสมอ เมื่อเป็นอย่างนี้ สิ่งทกระทำนั้น
จักต้องเจริญขึ้นเป็นลำดับไป ๆ เมื่อผู้นั้นสำเร็จการศึกษแล้ว ก็จัก
ได้ใช้วิชาที่ศึกษาไปประกอบการทำงาน แล้วก็จะได้ผลแห่งการทำงานเป็น
พอใจ

หากผู้ใดนำธรรมที่เป็นกำลัง ๕ ประการนี้ ไปใช้ในทางธรรม คือ
ในการเจริญสมถวิปัสสนา ผู้นั้นก็จักได้ก้าวขึ้นสู่ความเป็นพระโสดาบัน
พระสกทาคามี พระอนาคามี พระอรหันต์ เป็นลำดับไป แต่ว่าก็ย่อม
เป็นของยากเป็นลำดับไป บางคนได้เป็นพระโสดาบัน อยู่ถึง ๑ ชาติ
จึงได้เป็นพระสกทาคามี พระอนาคามี พระอรหันต์ ก็มี บางคนได้
เป็นพระโสดาบันแล้ว ต้องปฏิบัติไปอีกถึง ๒ ชาติ ๓ ชาติ จึงได้
สำเร็จเป็นพระอรหันต์ก็มี บางคนได้เป็นพระโสดาบันแล้ว ต้องปฏิบัติ
ไปอีกถึง ๔ ชาติ ๕ ชาติ ๖ ชาติ จึงได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ก็มี ถึงพระ
สกทาคามี พระอนาคามี ทว่าจะได้เป็นพระอรหันต์นั้น ก็ย่อมเป็นได้
ยากเหมือนกัน ข้อนั้นเป็นเพราะเหตุแห่งกรรมตา หรือออกอย่างหนึ่งว่า
เป็นเพราะธรรมที่เป็นกำลัง ๕ ประการนั้น อ่อนและกล้าผิดกัน ผู้ใด
ธรรมที่เป็นกำลัง ๕ ประการนั้นอ่อน ผู้นั้นก็สำเร็จยาก ผู้ใด

ธรรมที่เป็นกำลัง ๕ ประการนั้นแก่กล้า ผู้ขึ้นสำเร็จได้ง่าย แต่ใน
อรรถกถาแห่งคัมภีร์ปกคณบัญญัติกล่าวไว้ว่า ผู้ใดมีมรรควิบัสสนา คือ
การเห็นแจ้งซึ่งมรรคก่อนไป ผู้ขึ้นสำเร็จได้ยาก ผู้ใดมีมรรควิบัสสนา
แก่กล้า ผู้ขึ้นก็สำเร็จง่าย ดังนี้ ข้อสำคัญที่สุดซึ่งควรถือไว้เป็นคติ
จากพระสูตรนี้ ก็แต่เพียงว่า การที่จะทำตนให้ขึ้นสู่ชั้นสูงได้นั้น
ย่อมเป็นของยาก เพราะฉะนั้น จึงต้องบากบั่นให้มาก ต้องให้มรรม
ที่เป็นกำลัง ๕ ประการ คือ ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา
ให้มาก

ศรัทธานั้น ได้แก่ ตถาคตโพธิศรัทธา คือ เชื่อว่าพระพุทธเจ้า เป็น
ผู้ประเสริฐสุด ตามที่กล่าวไว้ในพระพุทธคุณทุกประการ มี อธิปไตย
ภควา อรหิ เป็นต้น ฯ วิริยะนั้น ได้แก่ความเพียรชอบ ๔ ประการ
ซึ่งย่อลงว่า ได้แก่การละความชั่ว พยายามทำความดี ฯ สตินั้นได้
แก่ระลึกไปในทางที่ชอบ มีระลึกไปในกาย เวทนา จิต ธรรม
เป็นต้น ฯ สมาธินั้น ได้แก่ความตั้งใจมั่น ที่เกิดด้วยการเจริญ
กรรมฐาน ฯ ปัญญานั้น ได้แก่วิบัสสนาปัญญา คือ ความเห็นแจ้งตาม
เป็นจริง ในขั้น ๔ ชาติ อายตนะ อินทรีย์ ซึ่งมีที่กล่าวไว้พิสดาร
ในคัมภีร์ต่าง ๆ มีคัมภีร์วิสุทธิมรรคเป็นต้น

ขอพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย จงเข้าใจเถิดว่า ธรรม ๕ ประการ
นั้นแหละ เป็นกำลังที่จะทำให้ได้สำเร็จมรรค ผล นิพพาน จึงควรที่จะ
ใช้ธรรม ๕ ประการนี้ ในการบำเพ็ญกุศลธรรมทั้งปวง มีให้ทาน
รักษาศีล สดับฟังพระธรรมเทศนาเป็นต้นให้เนื่อง ๆ ผลที่สุดก็จะได้
สำเร็จวิเวก หลุดพ้นจากอาสวะกิเลส ได้สำเร็จธรรมวิเศษ คือ พระ
อรหัต อันบันเทิงในสุขวิเวกและกองทุกข์ทั้งปวง แล้วจักล่วงสู่ถึงซึ่งพระ
อมตมหานิพพาน ในอวสานชาติเป็นเที่ยงแท้ไม่สงสัย ฯ สันเนอความ
ในเทศนาถ้อยคำนี้เพียงเท่านั้น.

เอวံ ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฐกัณฐ ๑๓๐

คัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค

ว่าด้วยภุมิแห่งอริยสาวก

เอกัง สมณัง ภควา พาราณสียัง วิหริติ อัสปิคนเน มิคทาเย ฯ
อถ โข ธรรมทินโน อุปาสโก ปณฺหิ อุปาสกสฺส เตหิ สหุติ เยน ภควา
เคนฺอุปสงฺกมิ อุปสงฺกมิตฺวา ภควนฺตํ อภิวาเทตฺวา เอกมนฺตํ นิสิตฺติ

ณ บัณฑิต อาตมภาพักได้แสดงคัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค
กัณฐกัณฐ ๑๓๐ ว่าด้วยภุมิแห่งอริยสาวก เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธ
ศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอดกาลนานหาประมาณมิได้

บาลี

ดำเนินความความวาระพระบาลี อันมีในพระสูตรที่ ๓ แห่ง
สัปตปัญจวรรคที่ ๖ ซึ่งได้ยกขึ้นไว้แล้วนั้นว่า ครั้งหนึ่ง สมเด็จพระผู้มี
พระภาคเจ้า ประทับอยู่ที่ป่าอัสปิคนนิคทายวัน ใกล้เมืองพาราณสี ฯ
ในครั้งนั้น ธรรมทินนอุปาสกพร้อมกับอุปาสก ๕๐๐ คน ออกไปเฝ้ากราบ
ทูลว่า ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าจงทรงว่ากล่าวสั่งสอนพวกข้าพระองค์ เพื่อ
ให้เป็นประโยชน์สุขแก่พวกข้าพระองค์ ตลอดกาลนานเถิด พระเจ้าข้า ฯ
สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า เธอทั้งหลายต้องศึกษาว่า พระสูตร
เหล่านี้ที่พระศาสดาเจ้าทรงแสดงไว้ ทมเนอความลึกซึ้ง ที่เป็น
โลกุตตระ ที่ประกอบกับการกล่าวถึงความว่างเปล่า พวกเราจักเข้าถึง
พระสูตรเหล่านั้น ตามเวลาที่สมควร ดังนี้

ธรรมทินนกุมารจึงกราบทูลขึ้นว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ไม่ใช่
เป็นการง่าย ที่พวกข้าพระองค์ ผู้ครองเรือนซึ่งนอนเบียดบุตรธิดา ซึ่ง

ตกแต่งสรีระกายด้วยจันทร์หอมของชาวกาสิ ทัดทรงดอกไม้ของหอม
เครื่องหอมทาตัว ทบดินในเงินและทอง จักเข้าถึงซึ่งพระสูตรที่
พระตถาคตเจ้าทรงแสดงไว้ ทลกล ทมเนอความลก ที่เป็นโลกุตตระ
ทมความว่างเปล่า พระเจ้าข้า ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าจงทรงแสดงธรรม
ที่ยังขึ้นไป แก่ข้าพระองค์ทั้งหลายผู้ตั้งอยู่ในสิกขาบท ๕ นี้เถิด พระ
เจ้าข้า ฯ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสว่า ถ้าอย่างนั้น เธอ
ทั้งหลายควรศึกษาว่า พวกเราก็คือเป็นผู้ประกอบด้วยความเลื่อมใส อัน
ไม่หวั่นไหวในพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ จักเป็นผู้ประกอบด้วย
ศีลอันเป็นที่รักใคร่ของพระอริยเจ้า อันไม่ขาด ไม่ทะลุ ไม่ต่างพร้อย
ไม่เป็นทาสแห่งตัณหา ไม่มีตัณหาเกี่ยวข้อง เป็นศีลที่ผู้สรรเสริญ
เป็นศีลที่ทำให้เกิดสมาธิ ดังนี้ ฯ ธรรมทึนนอบาสก จักราบทุก
ชนว่า องค์แห่งพระโสดาบัน ๔ ประการนี้ มีอยู่ในพวกข้าพระองค์
ข้าพระองค์เห็นอยู่ในธรรมเหล่านี้ เพราะพวกข้าพระองค์เป็นผู้ประกอบด้วย
ความเลื่อมใส อันไม่หวั่นไหวในพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์
และเป็นผู้ประกอบด้วยศีล อันเป็นที่รักใคร่ของพระอริยเจ้า อันไม่ขาด
ไม่ทะลุ ไม่ต่างพร้อย ไม่เป็นทาสแห่งตัณหา ไม่มีตัณหาถูกต้อง
เป็นศีลที่ผู้สรรเสริญ เป็นศีลที่ทำให้เกิดสมาธิ พระเจ้าข้า ฯ สมเด็จพระ
ผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า เป็นลาภของพวกเธอ พวกเธอได้
ลาภดีแล้ว ในการที่พวกเธอยืนยันพระโสดาปัตติผล ดังนี้ สันเนอความ
ในพระสูตรนี้ เพียงเท่านั้น

อรรถกถา

ในอรรถกถาแห่งพระสูตรนี้ว่า ธรรมทึนนอบาสกนั้น เป็น
อุบาสกคนหนึ่งในจำพวกอุบาสก ฯ คือในครั้งพุทธกาลนั้น มีอุบาสก
ซึ่งมีบริวาร ๕ ร้อยอยู่ ๑ คนด้วยกัน คือ ธรรมทึนนอบาสก ๑ วิสาข-
อุบาสก ๑ อุกคคฤหบดี ๑ จิตตคฤหบดี ๑ หัตถกะอาพวกะ ๑ จุลล-

อนาถปิณฑิกะ ๑ รวมเป็น ๗ คนด้วยกัน คนทั้ง ๗ นี้ มีอุบาสกเป็น
บริวารคนละ ๕ ร้อย ด้วยกันทั้งสิ้น ๑ คำว่า ลักขังว่าไว้ในพระสูตรนั้น
ได้แก่พระสูตรที่มีธรรมลักขัง มีสัลลสูตรเป็นต้น ๑ สูตรที่มีอรท
ลักขณัน มีเปตตราสูตรเป็นต้น สูตรที่แสดงโลกุตตระนั้น มีสังขตสังขต
เป็นต้น พระสูตรที่แสดงความว่างเปล่านี้ มีัชชนิกสูตรเป็นต้น ๑
คำว่า พวกเราจะเข้าถึงนั้น คือ พวกเราจักได้ซึ่งเนื้อความ ใน
พระสูตรนั้น ๑ คำว่า พวกเราควรศึกษาอย่างนั้นนั้น คือ พวกเรา
จะทำให้บริบูรณ์ซึ่งข้อปฏิบัติ อันเปรียบเหมือนดวงจันทร์ หรือเปรียบ
เหมือนนรท ๑ ผลัด หรือปฏิบัติของนักปราชญ์ หรือปฏิบัติอันเป็นมหา
อริยวงศ์ ควรศึกษาอย่างนี้ ๑ เป็นอันว่า สมเด็จพระบรมศาสดาได้ทรง
บอกภาระ ที่เกินความสามารถของพวกอุบาสกเหล่านั้น ด้วยประการ
ดังนี้ ๑ ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะว่าได้ยินว่า อุบาสกเหล่านั้น ตั้งอยู่
ในภุมิของตน แล้วยังขอโอวาทอีก เป็นประหนึ่งว่าจะสามารถจะยกซึ่ง
ภาระทั้งปวงได้ โดยไม่เห็นเป็นการแปลกอะไร ๑ เพราะฉะนั้น เมื่อ
สมเด็จพระบรมศาสดาจะทรงบอกภาระที่เหนือความสามารถ จึงได้ตรัส
อย่างนั้น ดังนี้

ในอรรถาธิบายว่า อุบาสกเหล่านั้น เป็นผู้ตั้งอยู่ในคุณธรรมตาม
ภูมิชั้นของตนแล้ว แต่ยังทูลให้สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงสอนอีก
พระองค์จึงได้ทรงสอน ให้ปฏิบัติตามพระสูตรหลัก ๆ ที่มีเนื้อความลึก ๆ
ที่เป็นโลกุตตระ ที่เกี่ยวกับความว่างเปล่าว่า ให้ปฏิบัติตามพระสูตรนั้น
เมื่ออุบาสกเหล่านั้นทูลว่า ไม่สามารถจะปฏิบัติตามพระสูตรเหล่านั้นได้
แล้วทูลขอให้แสดงธรรมให้ยิ่งขึ้นไปกว่าสิกขาบททั้ง ๕ พระองค์จึงได้ทรง
แสดงองค์แห่งพระโสดาบัน ๔ ประการ ดังที่แสดงมาแล้วนั้น ๆ กับพระสูตร
หลัก คือ ที่มีธรรมลึก มีสลลสูตรเป็นต้น ที่มีอรรถลึก คือมีเนื้อความ
ลึก มีเปตตราสูตรเป็นต้น ที่เป็นโลกุตตระ คือ ที่แสดงเนื้อความ

แห่งโลกุตตระ มีสังขตสังขตเป็นต้น ที่เกี่ยวกับความว่างเปล่า คือ
ที่แสดงความว่างเปล่า มีฉัชนิกสูตรเป็นต้นนั้น นำใครฟัง นำใคร
ทราบว่า พระสูตรเหล่านั้น มีอยู่ในคัมภีร์ไหน มีเนื้อความว่าอย่างไร
เพราะอุปาสกซึ่งเป็นโสดาบันเหล่านั้นเห็นว่า พระสูตรเหล่านั้น เหลือ
ความสามารถของพวกตน ซึ่งเป็นคนอยู่ครองเรือนจะกระทำตามได้ ๆ
ก็เห็นว่า พระสูตรเหล่านั้นยากที่จะนำมาแสดงในเทศนาภักคณ์ให้สิ้นเชิงได้
เพียงแต่จะบอกว่า พระสูตรเหล่านั้นอยู่ในคัมภีร์ไหนบ้าง เท่านั้น ก็เป็น
ของยากอยู่แล้ว โดยเหตุนี้ จึงได้พยายามค้นดูในพระไตรปิฎกทั้งสี่ว่า
พระสูตรเหล่านั้นอยู่ในคัมภีร์ไหนบ้าง ก็ได้พบเห็นว่า สลลสูตรนั้นอยู่
ในคัมภีร์สังขตนิกาय ขันธวารวรรค ตอนราชสังขต

เปตราชสูตรนั้น อยู่ในคัมภีร์ไหนยังไม่พบ อสังขตสังขตนั้น
อยู่ในคัมภีร์สังขตนิกาय สพายตนวรรค ฉัชนิกสูตรนั้น อยู่ในคัมภีร์
สังขตนิกาय ขันธวารวรรค

ต่อไปนี้ จักได้ยกเอาเนื้อความในสลลสูตร มาแสดงสืบต่อไป
กล่าวคือ ในราชสังขตพระสูตรที่ ๑ ซึ่งมีชื่อว่าสลลสูตรนั้น กล่าวว่า
ครั้งหนึ่ง สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ประทับอยู่ที่พระเชตวนาราม กรุง
สาวัตถี

ครั้งนั้น พระราชา เข้าไปเฝ้าถวายบังคมแล้ว ถวายลงในที่สมควร
แก่ตน ครั้นนั่งลงเรียบร้อยแล้ว จึงกราบทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า
มีคำกล่าวกันอยู่ว่า มาร ๆ ดังนี้ ด้วยเหตุเพียงเท่าไร จึงชื่อว่า
มาร พระเจ้าข้า ๆ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนราชา เมื่อ
รูปมีอยู่ ความตายหรือผู้ควรให้ตาย ต้องมีอยู่ หรือว่าผู้ใดตาย ผู้นั้นก็
ต้องมีอยู่ เพราะฉะนั้นแหละราชนั้น เธอจึงเห็นว่ามีรูปเป็นมาร จึงเห็นว่า
รูปเป็นผู้ควรให้ตาย จึงเห็นว่าเป็นผู้ตาย จึงเห็นว่าเป็นผู้ใด จึงเห็นว่าเป็นผู้
ดังหัวผี จึงเห็นว่าผู้เป็นดังสัตว์ คือ เป็นผู้ดังลูกศร จึงเห็นว่าผู้เป็นทุกข์
จึงเห็นว่าผู้เป็นเหตุแห่งทุกข์ บุคคลเหล่าใดเห็นรูปนั้นอย่างนี้ บุคคล
เหล่านั้น ชื่อว่าเห็นชอบ ๆ ดูก่อนราชา เมื่อเวทนามีอยู่ ความตาย

หรือผู้ควรให้ตาย หรือผู้ตายก็ต้องมีอยู่ เพราะฉะนั้นแหละราชะ เธอ
จึงเห็นว่า เวทนาเป็นมาร เป็นผู้ควรให้ตาย เป็นผู้ตาย เป็นโรค
เป็นหวัฬ เป็นลูกศร เป็นทกข์ เป็นต้นเหตุแห่งทุกข์ บุคคลเหล่าใด
เห็นอย่างนี้ บุคคลเหล่านั้นชื่อว่าเห็นชอบ

ดูก่อนราชะ เมื่อสัญญาว่ามีอยู่ ผู้ตายหรือผู้ควรให้ตาย หรือผู้ตาย
อยู่ก็ต้องมีอยู่ เพราะฉะนั้นแหละราชะ เธอจึงเห็นว่าสัญญานี้เป็นมาร
เป็นผู้ควรให้ตาย เป็นผู้ตายอยู่ เป็นโรค เป็นหวัฬ เป็นลูกศร เป็น
ทกข์ เป็นมูลรากแห่งทุกข์ บุคคลเหล่าใดเห็นอย่างนี้ บุคคลเหล่านั้น
ชื่อว่าเห็นถูก ฯ ดูก่อนราชะ เมื่อสังขารทั้งหลายมีอยู่ ความตาย
หรือผู้ควรให้ตาย หรือผู้ตายอยู่ก็ต้องมี เพราะฉะนั้นแหละราชะ เธอ
จึงเห็นว่าสังขารทั้งหลายนี้เป็นมาร เป็นผู้ควรให้ตาย เป็นผู้ตายอยู่
เป็นโรค เป็นหวัฬ เป็นลูกศร เป็นทกข์ เป็นมูลรากแห่งทุกข์ บุคคล
เหล่าใดเห็นอย่างนี้ บุคคลเหล่านั้นชื่อว่าเห็นถูก

ดูก่อนราชะ เมื่อวิญญาณมีอยู่ ความตายหรือผู้ควรให้ตาย หรือ
ผู้ตายอยู่ก็ต้องมีอยู่ เพราะฉะนั้นแหละราชะ เธอจึงเห็นว่า วิญญาณนั้น
เป็นมาร เป็นผู้ควรให้ตาย เป็นผู้ตายอยู่ เป็นโรค เป็นหวัฬ เป็นลูกศร
เป็นทกข์ เป็นมูลรากแห่งทุกข์ ฯ บุคคลเหล่าใดเห็นอย่างนี้ บุคคล
เหล่านั้นชื่อว่าเห็นถูก ฯ พระราชาเถระเจ้า จึงทูลถามขึ้นว่า การเห็น
ถูกมีประโยชน์อย่างไร พระเจ้าข้า ฯ ตรัสตอบว่า การเห็นถูกมีประโยชน์
ที่จะทำให้เบื่อหน่าย ฯ การเบื่อหน่ายมีประโยชน์อย่างไร พระเจ้าข้า ฯ
มีประโยชน์ คือความคลาย ฯ ความคลาย มีประโยชน์อย่างไร พระ
เจ้าข้า ฯ มีประโยชน์ คือ ความหลุดพ้น ฯ ความหลุดพ้นมีประโยชน์
อย่างไร พระเจ้าข้า ฯ มีประโยชน์ คือ นิพพาน ฯ นิพพานมีสิ่งใด
เป็นประโยชน์

ดูก่อนราชะ เธอได้ถามเลขปัญหาไปเสียแล้ว เธอไม่อาจถือเอา
ที่สุขแห่งปัญหาได้ คืบว่าการประพฤติกุศลกรรม ย่อมหยั่งลงสู่ นิพพาน

มีนพพานเป็นที่สุด ดังนี้ สันเนอความในสัลลสูตร ซึ่งว่าด้วยลูกศร
เพียงเท่านั้น

เนอความในสัลลสูตรนี้ เป็นเนอความที่ว่าด้วยธรรมอันลึกซึ้ง
ทงนนั้น ฯ สูตรที่ว่าด้วยธรรมอันลึกซึ้งเช่นนั้น ไม่ใช่จะมีแต่สัลลสูตร
ถึงแม้ในพระสูตรอื่น ก็ยังมีอยู่อีกมาก เพราะฉะนั้น ในอรรถกถาท่านจึงว่า
มีสัลลสูตรเป็นต้น ฯ ที่ว่าสัลลสูตร ว่าด้วยธรรมอันลึกซึ้งนั้น คืออย่างไร
คือ ว่าด้วยรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ว่าเป็นมาร เป็น
โรค เป็นหวัฬ เป็นลูกศร เป็นทกข์ เป็นมลรากแห่งทกข์ ฯ
ทว่าอย่างนี้ ล้วนแต่เป็นธรรมอันลึกซึ้งทงนนั้น ยากทคฤหัสถ์ทั้งหลายจะ
พิจารณาให้เข้าใจแจ่มแจ้งได้ ว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร
วิญญาณ เป็นมารอย่างไร เป็นโรคอย่างไร เป็นหวัฬอย่างไร เป็น
ลูกศรอย่างไร เป็นทกข์อย่างไร เป็นมลรากแห่งทกข์อย่างไร ส่วน
พระสูตรอื่น ๆ ซึ่งมีเนอความอันลึกซึ้ง ที่ว่าด้วยโลกุตตรธรรม ว่าด้วย
ความว่างเปล่า ก็ล้วนแต่เป็นพระสูตรที่คฤหัสถ์ผู้คลุกเคล้าด้วยบุตรภรรยา
จะเข้าใจไว้ได้แจ่มแจ้ง นอกจากบรรพชิตผู้สละกิจกังวลทั้งปวงแล้ว ที่
ตั้งใจเจริญสมณวิปัสสนาให้มาก ให้แก่กล้าเท่านั้น เพราะฉะนั้น ธรรม-
ทินนอุบาสก จึงได้กราบทูลว่า ยากทข้าพระองค์ทั้งหลายผู้นอนเบียด
บุตรภรรยา ผู้ตกแต่งสรีรกายด้วยจันทน์แห่งชาวกาสี ผู้ตัดทรงดอกไม้ของ
หอมเครื่องบ่มทา ผู้ยินดีต่อเงินและทอง จะทำตามพระสูตรหลัก ทม
เนอความลึก ที่เป็นโลกุตตระ ที่เกี่ยวกับความว่างเปล่า พระเจ้าข้า
ดังนี้ ส่วนพระสูตรอื่น ๆ ที่อ้างไว้ในเทศนาถันทนั้นนั้น ของดไว้ไม่นำ
มาแสดง ขอท่านผู้ฟังทั้งหลายจงเข้าใจว่า พระสูตรเหล่านี้ ล้วน
แต่กระทำตามได้ยาก ทั้งเข้าใจก็ยากทงนนั้น เพราะฉะนั้น ธรรมอันใด
ที่เหมาะสมแก่ภูมิฆราวาส ธรรมอันนั้นแหละ เป็นธรรมที่ฆราวาสทั้งหลาย
ควรสนใจ ดังนี้ สันเนอความในเทศนาถันทนี้เพียงเท่านั้น.

เอว้ ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฐก ๑๓๑

คัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค

ว่าด้วยอุบาสกผู้มีบุญญาเป็นต้น

เอกิ สมยํ ภควา สกฺกสฺส วิหริ กปฺปิตฺตํ นิกฺกโรจฺจราเม ฯ
เคน โข ปน สมฺเบเน สมฺพหุลา ภิกฺขุ ภควโต จีวรกมฺมํ กโรนฺตติ.

ณ บัดนี้ อาคณภาพักได้แสดงคัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค
กัณฐก ๑๓๑ ว่าด้วยอุบาสกผู้มีบุญญาเป็นต้น สืบต่อไป เพื่อให้เป็น
ประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอดกาลนาน
หาประมาณมิได้

บาลี

คำเนินความตามวาระพระบาลีอันมีในพระสูตรที่ ๔ แห่งสัลลปัณฺณ-
วรรคที่ ๖ ซึ่งได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนานั้นว่า ครึ่งหนึ่งสมเด็จพระ
ผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่นิโครธาราม กรุงกบิลพัสดุ์ ในแคว้นแคว้น
สักกะ ฯ ในครั้งนั้น มีภิกษุหลายองค์ด้วยกันพากันทำจีวรถวายสมเด็จพระ
ผู้มีพระภาคเจ้า ด้วยเห็นว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้ามีจีวรอัน
สำเร็จแล้ว ก็จักเสด็จจาริกไปโดยเวลาล่วงไปแห่ง ๓ เดือน ฯ महानาม
ศากยะได้ทราบว่า มีภิกษุเป็นอันมากพากันทำจีวรถวายสมเด็จพระ
ผู้มีพระภาคเจ้า ด้วยเห็นว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า มีจีวรอันสำเร็จ
แล้ว ก็จักเสด็จจาริกไปในเวลาล่วงไปแห่ง ๓ เดือน ฯ महानามศากยะจึง
ไปเฝ้าถวายบังคม แล้วก็นั่งลงกราบทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า
ข้าพระองค์ได้สดับมาว่า พวกภิกษุเป็นอันมาก ได้พากันทำจีวรถวาย
สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ด้วยเห็นว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้ามีจีวร
อันสำเร็จแล้วจะเสด็จจาริกไปในเวลาล่วงไตรมาส ฯ ข้าพระองค์ไม่ได้

สักระบบพึงต่อพระพักตร์สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า อุบาสกผู้มีบุญญา
ผู้เป็นไขหนัก ควรต่ออุบาสกผู้มีบุญญาจะว่ากล่าวสั่งสอน พระเจ้าข้า

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า ตุก่อนมหานาม อุบาสกผู้มีบุญญา
ผู้เป็นไขหนัก ควรต่ออุบาสกผู้มีบุญญาจะทำให้เบาใจด้วยกรรมอันเป็น
เหตุให้เบาใจ ๔ ประการว่า ความเลื่อมใส อันไม่หวั่นไหวในพระพุทธ
พระธรรม พระสงฆ์ และความมั่นคงในศีลอันบริสุทธิ์ของท่านมีอยู่ดังนี้

ตุก่อนมหานาม อุบาสกผู้มีบุญญาซึ่งเป็นผู้เป็นไขหนัก ควรต่ออุบาสกผู้มี
บุญญาจะทำให้เบาใจด้วยกรรม ๔ ประการนี้ แล้วควรกล่าวว่า ความ
หวั่นไหวในมารดาบิดา ของเธอมีอยู่หรือไม่ ถ้าเขาตอบว่ามีอยู่ ก็ควรกล่าวว่า
เธาย่อมมีความตายเป็นธรรมดา ถ้าเธอหวั่นไหวต่อมารดาบิดา หรือไม่ก็
ตาม เธอก็จะต้องตายโดยแท้ ขอเธอจงละความหวั่นไหวในมารดาบิดานั้น
เสีย ถ้าเขาตอบว่าได้ละความหวั่นไหวในมารดาบิดาแล้ว

ก็ควรถามเขาต่อไปว่า เธอมีความหวั่นไหวในบุตรภรรยาหรือไม่
ถ้าเขาตอบว่า มี ก็ควรบอกว่า ถึงเธอจะหวั่นไหวในบุตรภรรยาหรือไม่
ก็ตาม เธอก็จะต้องตายโดยแท้ เธอจงละความหวั่นไหวในบุตรภรรยา
เสีย ถ้าเขาตอบว่าได้ละความหวั่นไหวในบุตรภรรยาแล้ว ก็ควรถามเขาว่า
เธอมีความหวั่นไหวในกามคุณ ๕ อันเป็นของมนุษย์อยู่หรือไม่ ถ้าเขาตอบว่า
ยังหวั่นไหวอยู่ ก็ควรบอกว่า กามคุณ ๕ อันเป็นของทิพย์ดีกว่ากามคุณ ๕
อันเป็นของมนุษย์มาก ขอเธอจงหนีจิตจากกามคุณของมนุษย์เสีย
จงน้อมจิตไปในเทพเจ้าชั้นจาตุมหาราชิกา ถ้าเขาตอบว่า จิตของเรา
ออกจากกามของมนุษย์แล้ว น้อมไปในเทพเจ้าชั้นจาตุมหาราชิกา แล้ว
ก็ให้กล่าวว่า เทพเจ้าชั้นดาวดึงส์ยิ่งดีกว่าเทพเจ้าชั้นจาตุมหาราชิกา
มาก ท่านจงให้จิตของท่าน ถอนจากเทพเจ้าชั้นจาตุมหาราชิกาเสีย
จงน้อมจิตไปในเทพเจ้าชั้นดาวดึงส์ ถ้าเขาตอบว่า จิตของเราออกจาก
เทพเจ้าชั้นจาตุมหาราชิกาแล้ว น้อมไปในเทพเจ้าชั้นดาวดึงส์ แล้ว
ก็ควรกล่าวว่า เทพเจ้าชั้นยามา ยิ่งดีกว่าเทพเจ้าชั้นดาวดึงส์ ท่านจงทำ
จิตให้ออกจากเทพเจ้าชั้นดาวดึงส์เสีย จงน้อมจิตไปในเทพเจ้าชั้นยามา

ถ้าเขาตอบว่า จิตของข้าพเจ้าได้ออกจากเทพเจ้าชั้นดาวดึงส์แล้ว ได้น้อม
ไปในเทพเจ้าชั้นยามาแล้ว ก็ให้กล่าวถึงเทพเจ้าชั้นตีสิต ชั้นนิมมาบรรต
ชั้นปรินิมิตตวสวัตติ และพรหมโลก เป็นลำดับขึ้นไป ถ้าเขากล่าวว่า จิตของ
เราได้ออกจากเทพเจ้าชั้นปรินิมิตตวสวัตติแล้ว ได้น้อมไปในพรหมโลก
แล้ว ก็ควรกล่าวว่า ถึงพรหมโลกก็ยังเป็นของไม่เที่ยง ไม่ยั่งยืน ชัณฐะ
เข้าในสังขาร ขอท่านจงทำจิตให้ออกจากพรหมโลก จงรวมจิตมาใน
ความคัมภันธุ์ ๕ ฯ ถ้าเขากล่าวว่า จิตของเราออกจากพรหมโลกแล้ว
น้อมไปในความคัมภันธุ์ ๕ แล้ว ดังนี้ ฯ ดูก่อนมหานาม อุบาสกผู้มีจิต
หลุดพ้นแล้วอย่างนี้ กับภิกษุผู้มีจิตหลุดพ้นแล้ว เราไม่กล่าวว่าต่างกัน
อย่างไรในทางหลุดพ้น ดังนี้ สันเนอความในพระสูตรนี้เพียงเท่านั้น

อรรถกถา

ในอรรถกถาแห่งพระสูตรนี้ว่า คำว่า อุบาสกผู้มีบุญญานัน หมายถึง
พระโสดาบัน ฯ คำว่า จงน้อมใจไปนั้น คือจงตั้งใจไว้ ฯ คำว่า เราน้อมใจ
ไปแล้ว คือตั้งใจไว้แล้ว ฯ คำว่า ผู้มีจิตหลุดพ้นอย่างนี้ หมายถึงผู้มีจิต
หลุดพ้นด้วยอรหัตผล ฯ คำว่า ไม่ต่างกันอย่างนี้ คือผู้มีจิตหลุดพ้นอย่างนี้
จะเป็นอุบาสกหรือภิกษุ ก็ไม่มีเหตุต่างกันอย่างนี้ ฯ ด้วยว่าอันประมาณ
ในคุณธรรมที่มากถึง มีการปฏิบัติลานพระเจดีย์ ไม่สริมหาโพธิ์ และปฏิบัติ
ในชั้นชกวัตร ๘๐ ประการ ย่อมไม่มีแก่ภิกษุสงฆ์ ฯ ความต่างกันแห่ง
อุบาสกและภิกษุทั้งหลายในเมื่อได้สำเร็จมรรคผลแล้ว ย่อมไม่มี ดังนี้

ธัมมัตถาธิบาย

ในอรรถาธิบายว่า พระสูตรนี้ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรง
แสดงไว้เพื่อให้อุบาสกผู้มีบุญญาชั้นโสดาบัน สั่งสอนอุบาสกผู้มีบุญญา
ชั้นโสดาบันในเวลาเจ็บไข้ด้วยถ้อยคำทั้งหลาย ดังที่แสดงมา คือเริ่มต้น
แต่ให้ถามว่า ท่านมีความหวังไขในมารดาบิดาหรือ ถ้าเขาตอบว่ามี ก็
ให้กล่าวว่า ท่านมีความตายเป็นธรรมดา ท่านจักหวังไขในมารดาบิดา หรือ

ไม่ก็ตาม ท่านก็จักต้องตายโดยแท้ ขอท่านจงละความห่วงใยในมารดา บิดาเสีย ฯ ถ้าเขาตอบว่า ได้ละความห่วงใยในมารดาเสียแล้ว ก็ให้ถามต่อไปว่า ท่านมีความห่วงใยในบุตรภรรยาหรือไม่ ถ้าเขาตอบว่ามี ก็ให้กล่าวว่า ท่านจะมีความห่วงใยในบุตรภรรยาหรือไม่ก็ตาม ท่านก็จักต้องตายโดยแท้ ท่านจงสละความห่วงใยในบุตรภรรยาเสีย ฯ ถ้าเขาตอบว่า ละแล้ว ก็ให้ถามต่อไปว่า ท่านยังห่วงใยในกามคุณ ๕ ที่เป็นของมนุษย์ อยู่หรือไม่ ถ้าเขาตอบว่ายังห่วงใยอยู่ ก็ให้กล่าวต่อไปว่า กามคุณ ๕ อันเป็นของทิพย์ดีกว่ากามคุณของมนุษย์ ดังนี้เป็นต้น จนกระทั่งลงท้ายให้เขา น้อมใจไปในการดับขันธ ๕ คือ ในการหลุดพ้นจากกิเลสทั้งปวงอันเป็น เครื่องตกแต่งให้เกิดขันธ ๕ อีก

พระพุทธโฆษาจารย์ได้ทรงวางไว้ เพื่อให้สอนอบาสกผู้เป็นโสดาบัน ดังที่มานี้ เห็นว่าแม้แต่อบาสกผู้ยังเป็นปุถุชนอยู่ ก็ควรจะสอนอย่างนี้ เพราะการสอนอย่างนี้ เป็นการประเสริฐนักหนา แต่ว่าผู้เจ็บไข้ นั้น เป็น คนไม่มีปัญญา ไม่มีความรู้ในศาสนา ไม่สามารถจะละความห่วงใยในมารดา บิดา บุตรภรรยาทรัพย์สมบัติได้ ก็ให้พยายามพูดให้เข้าใจว่า ถึงจะห่วงใย หรือไม่ก็ตาม ท่านก็ต้องตายโดยแท้ เมื่อท่านตายด้วยความห่วงใย ท่าน ก็ไม่มีความสุข เมื่อท่านตายแล้วก็จะไม่ได้ไปเกิดในที่ดี ถ้าท่านละ ห่วงใยเสียได้ โดยนี้กว่าถึงเราจะห่วงใยสักเท่าไรก็ตาม เราก็ต้องตาย เป็นอันไม่รอดความตาย เราจะห่วงใยเขาทำไม คนเราเกิดมาก็ต้องมี กรรมเป็นของ ๆ ตัว เมื่อเขาได้ทำกรรมดีไว้ คือ ได้ทำบุญกุศลไว้ในชาติ ก่อนหรือในชาตินี้ เขาก็จักมีความสุข ถ้าเขาไม่ได้ทำบุญกุศลไว้ เขาก็ จักมีความทุกข์ เมื่อกรรมเขามาถึงแล้ว ถึงเขายังมีชีวิตอยู่เขาก็ต้องได้ รับทุกข์ ถ้าบุญเขามาถึง ถึงไม่มีเราเขาก็ต้องมีสุข ท่านต้องนึกอย่างนี้ให้ มาก เมื่อท่านนึกอย่างนี้ให้มากแล้ว ท่านก็จะละความห่วงใยเสียได้ เมื่อ ท่านละความห่วงใยเสียได้แล้ว ท่านก็จะมีความสุขใจ

คนเราเมื่อจะไปทางไหน ถ้ามีความห่วงหน้าห่วงหลังอยู่ ก็ไม่สบาย ใจ ไปทางไหนก็ไม่สะดวก ก่อนแต่เราจะไป เราต้องตัดความห่วงใยให้สิ้น

ข้างหลังจะเป็นอย่างไรก็ตาม การไปของเราคราวนี้ เป็นการไปจากสิ่ง
 ทั้งปวง มีร่างกายเป็นต้น เราจะต้องไปสร้างสิ่งทั้งปวงใหม่ ไปสร้างร่าง
 กายใหม่ ถ้าใจเราสบาย เราก็จะไปสร้างร่างกายใหม่ของเรา ให้มีความ
 สุขยิ่งขึ้นไปกว่านี้อีกก็ได้ เมื่อนึกอย่างนั้นแล้ว ให้พยายามนึกถึงบุญกุศล
 สัจจะที่เคยได้กระทำมา ไม่อย่างใดก็อย่างหนึ่ง คือ อย่างไหนตัวชอบมาก
 ก็ให้นึกถึงอย่างนั้น ลงท้ายให้นึกว่าบุญ ๆ หรือให้นึกถึงคุณพระพุทธ
 พระธรรม พระสงฆ์ โดยพิสดาร หรือโดยย่อ อย่างใดอย่างหนึ่งเป็น
 อารมณ์ หรือให้นึกแต่เพียงย่อ ๆ ว่า พระ ๆ อย่างนี้ก็ได้อีก เพราะเมื่อนึกอย่าง
 นี้ ใจจักผ่องใส จะมีความสบาย ใจจะไม่ห่วงใยสิ่งใด เมื่อตายแล้วก็จะ
 ได้ไปเกิดในที่มีความสุข คือ จะได้ไปเกิดในสวรรค์ชั้นใดชั้นหนึ่งเป็นแน่
 แม้แต่มีบุญคุณทลัมาณพ ซึ่งเป็นบุตรมีฉันทิฏฐิ ที่ไม่เคยรู้จักบาป
 บุญคุณโทษ เพียงแต่ได้เห็นพระพุทธเจ้า เสด็จไปโปรดในเวลาจะใกล้
 ตายเท่านั้น เขาก็ยังได้ไปเกิดในสวรรค์

มีใจความว่า เวลาบุญคุณทลัมาณพใกล้จะตายนั้น พระพุทธเจ้า
 ได้เสด็จไปทักทายบ้านของเขา ได้เปล่งรัศมีเข้าไปในเรือนของเขา ซึ่ง
 เวลานั้นเขาได้นอนอยู่ตระเบียง หันหน้าเข้าไปในเรือน พอเขาได้เห็น
 รัศมีคือแสงสว่าง เชี่ยวขาวเหลืองแดง ส่องเข้าไป ดังนี้ เขาก็หันหน้า
 กลับออกมา พอได้เห็นแล้วเห็นพระพุทธเจ้ายืนอยู่ประตูบ้าน เขาก็คิดว่า
 พระพุทธเจ้าเป็นผู้ประเสริฐนักหนา แต่เราได้บิดามารดาเป็นคนอันธพาล
 เราจึงไม่ได้ใกล้พระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐเช่นนั้น เวลานั้นเราจะทำอะไรก็
 ไม่ได้เสียแล้ว ได้แต่นึกให้ด้วยความโศกเท่านั้น เมื่อเขานึกอย่างนั้น พระ
 พุทธเจ้าก็ทรงทราบว่าพอละ แล้วจึงเสด็จกลับไป พอพระพุทธเจ้าเสด็จ
 ไปลับตาเขา เขาก็ตายขึ้นไปเกิดเป็นเทพบุตรอยู่ในดาวดึงส์สวรรค์ ด้วย
 ความเลื่อมใสนับถือ ต่อพระพุทธเจ้าเท่านั้น

เมื่อเล่าให้เป็นผู้เป็นไขหนักได้ฟังดังนี้ จะเป็นการดีมาก แต่ข้อสำคัญ
 มีอยู่ว่า ผู้เป็นไขหนักนั้นจะพอใจฟังหรือไม่ ถ้าเขาไม่พอใจฟังก็ให้หยุด
 การเล่า อย่าได้เล่าต่อไป เพียงแต่ให้สอนเขาว่า นรกสวรรค์นี้พพาน

มื่อยเป็นแน่ ถ้านักถึงบาปในเวลาใกล้จะตาย บาปก็ต้องพาไปนรก เพราะฉะนั้น อย่าได้นักถึงบาป ให้นักถึงแต่บุญที่เราได้ทำบุญไว้แล้ว เราได้ทำบุญไว้แล้วดังนี้เรื่อยไป เวลานั้นให้นักถึงบุญอย่างใดอย่างหนึ่ง เช่นตนเคยได้ใส่บาตรก็ให้นักถึงการใส่บาตรไปด้วย ถ้านตนเคยได้บวชเรียนเขียนอ่านในพระพุทธศาสนา ก็ให้นักถึงการบวชเรียนเขียนอ่านไปด้วย หรือตนเคยได้รักษาศีลฟังธรรมไว้แต่เมื่อไร ก็ให้นักถึงไปด้วย เพราะจะช่วยใจสบาย เวลาตายแล้วจักได้ไปเกิดในสวรรค์ ฯ มีพระบาลีรับรองอย่างจิตเต ปรีสุทฺธสฺส สุกตํ ปาฏิกงฺขา ซึ่งแปลว่า เมื่อจิตบริสุทธิ์แล้วต้องหวังได้สุคติ คือ ต้องหวังได้ไปเกิดในที่ที่มีสุข ดังนี้ ฯ เวลาจะใกล้ตายเป็นเวลาสำคัญยิ่ง เพราะถ้านในเวลานั้น ให้นักถึงบาปอย่างใดอย่างหนึ่งขึ้นมา บาปนั้นก็ต้องได้ช่อง แล้วพาไปนรก หรือเปรต อสุรกาย ดิรัจฉาน อย่างใดอย่างหนึ่ง เช่นอย่างบุรุษเข็ญใจคนหนึ่ง ซึ่งตายแล้วได้ไปเกิดเป็นลูกสุนัขเป็นอุทาหรณ์

ใจความว่า บุรุษเข็ญใจคนนั้นได้พาภรรยาไปอาศัยกินข้าวอยู่ที่บ้านมหาเศรษฐีคนหนึ่ง เขาได้ออดข้าวมาแล้ว ๑ วันแล้ว สำหรับกินวันนั้นเขาได้กินข้าวมากเกินไป ทั้งเขานึกชมสุนัขตัวหนึ่งของมหาเศรษฐี ซึ่งได้กินข้าวด้วย जानเงินว่า โอ ! สุนัขตัวนี้มีบุญมากกว่าเรา แต่เมื่ออยู่ในคืนวันนั้นเขาก็ได้ถึงซึ่งความตายด้วยอาหารไม่ย่อย เมื่อเขาตายแล้วก็ได้มาเกิดเป็นลูกสุนัขตัวนั้น เพราะเขาได้นึกชอบนึกชมว่าสุนัขตัวนี้มีบุญ ดังนี้ เพราะฉะนั้น ผู้จะใกล้ตายให้นักถึงแต่ความดีที่ตัวได้ทำไว้ อย่างใดอย่างหนึ่ง ดังที่ว่าแล้วนี้ ฯ สันเนอความในเทศนาภักขันเพียงเท่านั้น.

เอว้ ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฐ์ที่ ๑๓๒

คัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค

ว่าด้วยธรรมอันเป็นเหตุให้ได้ปัญญา

อชฺศุคาโรเม ภิกฺขเว ชมฺมา ภาวิตา พหุลีกตา โสคาปคฺคิณ-
สจฺฉิกิริยาเย สํวคฺคณคฺคิ.

ณ บัณฑิต อชฺศุคาโรเม ได้แสดงคัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค
กัณฐ์ที่ ๑๓๒ ว่าด้วยธรรมอันเป็นเหตุให้ได้ปัญญา สืบต่อไป เพื่อให้
เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลายตลอด
กาลนาน หาประมาณมิได้

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี อันมีในพระสูตรที่ ๕ แห่งสัป-
ปัญญาวรรคที่ ๖ นั้นว่า ครึ่งหนึ่ง สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ประทับอยู่ที่
พระเชตวันาราม กรุงสาวัตถี ฯ ครึ่งหนึ่ง พระองค์ได้ทรงแสดงแก่ภิกษุ
ทั้งหลายว่า ธรรม ๔ ประการนี้ บุคคลอบรมแล้ว ทำให้มากแล้ว ย่อม
เป็นไปเพื่อกระทำให้แจ้งซึ่งโสคาปคฺคิณ ฯ ธรรม ๔ ประการนั้น คือ
ประการใดบ้าง ฯ สปปริสุปปสํเสว คือ การคบสัปบุรุษ ๑ สัทธัมมัสสวณะ
คือ การฟังธรรมของสัปบุรุษ ๑ โขนิโสมนสิการ คือ การทำไว้ในใจ
โดยอุกทาหนุ ๑ ฐัมมานุฐัมมปฏิบัติ คือ การปฏิบัติธรรมสมควรแก่
ธรรม ๑ ฯ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๔ ประการนี้แล บุคคลอบรม
แล้ว ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อกระทำให้แจ้ง ซึ่งโสคาปคฺคิณ ดังนี้

ในพระสูตรที่ ๖ ว่า ธรรม ๔ ประการนี้ บุคคลอบรมแล้ว ทำ
ให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อกระทำให้แจ้ง ซึ่งสกทาคามิผล ฯ ใน
พระสูตรที่ ๗ ว่า ธรรม ๔ ประการนี้ ย่อมเป็นไป เพื่อกระทำให้แจ้ง

ซึ่งอนาคามีผล ฯ ในพระสูตรที่ ๘ ว่า กรรม ๔ ประการนี้ ย่อมเป็นไป
เพื่อกระทำให้งั่งซึ่งอรหัตผล ฯ ในพระสูตรที่ ๔ ว่า กรรม ๔ ประการ
นี้ ย่อมเป็นไปเพื่อความได้บุญ ฯ ในพระสูตรที่ ๑๐ ว่า กรรม ๔
ประการนี้ ย่อมเป็นไปเพื่อความเจริญบุญ ฯ ในพระสูตรที่ ๑๑ ว่า
กรรม ๔ ประการนี้ ย่อมเป็นไปเพื่อความไพบลีย์ แห่งบุญ ฯ จบ
สัปปัญญาวรรคที่ ๖ เพียงเท่านั้น

อรรถกถา

ในอรรถกถาแห่งพระสูตรที่ ๘ ว่า พระเสขะ ๗ จำพวก ชื่อว่า
ผู้ได้บุญ ฯ ส่วนพระอรหันต์ ชื่อว่าผู้ได้บุญแล้ว ฯ ในบทต่อไป
มีบทว่า เพื่อความเจริญบุญเป็นต้น ก็เหมือนนั้น ดังนี้

ปาลิ

ในมหาบุญญวรรคที่ ๑ มีอยู่ ๑๓ พระสูตรด้วยกัน พระสูตรที่ ๑ ว่า
กรรม ๔ ประการนี้ เป็นไปเพื่อบุญใหญ่ ฯ พระสูตรที่ ๒ ว่า
กรรม ๔ ประการนี้ เป็นไปเพื่อบุญอันหนาแน่น ฯ พระสูตรที่ ๓ ว่า
กรรม ๔ ประการนี้ เป็นไปเพื่อบุญอันไพบลีย์ ฯ พระสูตรที่ ๔ ว่า
กรรม ๔ ประการนี้ เป็นไปเพื่อบุญอันลึกซึ้ง ฯ พระสูตรที่ ๕ ว่า
กรรม ๔ ประการนี้ เป็นไปเพื่อบุญอันหาประมาณมิได้ ฯ พระ
สูตรที่ ๖ ว่า กรรม ๔ ประการนี้ เป็นไปเพื่อบุญอันกว้างขวาง ฯ
พระสูตรที่ ๗ ว่า กรรม ๔ ประการนี้ เป็นไปเพื่อความมากด้วยบุญ ฯ
พระสูตรที่ ๘ ว่า กรรม ๔ ประการนี้ เป็นไปเพื่อบุญอันรวดเร็ว ฯ
พระสูตรที่ ๙ ว่า กรรม ๔ ประการนี้ เป็นไปเพื่อบุญอันว่องไว ฯ
พระสูตรที่ ๑๐ ว่า กรรม ๔ ประการนี้ เป็นไปเพื่อบุญอันร่าเริง ฯ
พระสูตรที่ ๑๑ ว่า กรรม ๔ ประการนี้ เป็นไปเพื่อบุญอันเล่นไป ฯ
พระสูตรที่ ๑๒ ว่า กรรม ๔ ประการนี้ เป็นไปเพื่อบุญอันเฉียบแหลม ฯ

พระสูตรที่ ๑๓ ว่า ธรรม ๔ ประการนี้ เป็นไปเพื่อปัญญาอันทำลายกิเลส
ดังนี้ จมมภาปัญญาวรรคที่ ๑ โสคาปัตติสังยุตเพียงเท่านั้น

อรรถกถา

ในอรรถกถาว่า ควรทราบเนื้อความในบททั้งปวง ตามนัยที่กล่าว
ไว้ในคัมภีร์ปฏิสัมภิทาวา ปัญญาอันถือเอารอบ ซึ่งประโยชน์ใหญ่
ชื่อว่าปัญญาใหญ่ ดังนี้ เป็นต้น และท่านบอกไว้ว่า คำนอกนั้นมีเนื้อความ
คณฺหํ คณฺหํ คณฺหํ

ธัมมัตถาธิบาย

ในอรรถาธิบายว่า ปัญญานั้น แปลว่า ความรู้ แต่ว่าความรู้นั้น
ย่อมมีหลายอย่างต่าง ๆ กัน ทำให้ปรากฏในมหาปัญญาวรรคนี้ มีอยู่ ๑๒
อย่างด้วยกัน คือ มหาปัญญา อันได้แก่ปัญญาใหญ่ • ปุถุปัญญา อันได้
แก่ปัญญาหนานั่น • วิปุลปัญญา อันได้แก่ปัญญาไพศาลย์ ๆ คัมภีร์ปัญญา
อันได้แก่ปัญญาลึกซึ้ง • อปฺปมัตตปัญญา อันได้แก่ปัญญาหา
ประมาณมิได้ • ภูริปัญญา อันได้แก่ปัญญากว้างขวาง • สัมมปัญญา อัน
ได้แก่ปัญญารวดเร็ว • ลหุปัญญา อันได้แก่ปัญญาอันว่องไว • หาสมปัญญา
อันได้แก่ปัญญาร่าเริง • ชวนปัญญา อันได้แก่ปัญญาเล่นไป • ติกข-
ปัญญา อันได้แก่ปัญญาเฉียบแหลม • นิพเพธิกปัญญา อันได้แก่ปัญญา
ทำลายกิเลส • ดังนี้ ปัญญาทั้ง ๑๒ อย่างนี้ ในอรรถกถาบอกไว้ว่า มี
อยู่ในคัมภีร์ปฏิสัมภิทา เพราะฉะนั้น จึงจักได้ยกเอาใจความในคัมภีร์
ปฏิสัมภิทานั้นมาแสดง สืบต่อไป คือ ในคัมภีร์ปฏิสัมภิทาวา มหาปัญญา
จึงแปลว่า ปัญญาใหญ่นั้น ได้แก่ปัญญา อันถือเอารอบซึ่งประโยชน์ใหญ่
ซึ่งธรรมใหญ่ ซึ่งนิรุตติใหญ่ ซึ่งปฏิภาณใหญ่ ซึ่งสิลขันธ์ใหญ่ ซึ่ง
สมาธิขันธ์ใหญ่ ซึ่งปัญญาขันธ์ใหญ่ ซึ่งวิมุตติขันธ์ใหญ่ ซึ่งอริยสัจ

ใหญ่ จัณฐิปัญฐานใหญ่ สัมมปธานใหญ่ อิทธิบาทใหญ่ อินทรีย์
ใหญ่ พละใหญ่ โพชฌงค์ใหญ่ อริยมรรคใหญ่ สามัญผลใหญ่
อภิญญาใหญ่ นิพพานอันเยี่ยม ดังนี้ ฯ ได้ใจความว่า ความรอบรู้
ซึ่งอรรถธรรมใหญ่ ๆ คือ ซึ่งธรรมสูง ๆ ซึ่งได้แก่นิรุตติ และปฏิภาณ
สีลขันธ สมาธิขันธ ปัญญาขันธ วิมุตติขันธ วิมุตติญาณทัสสนขันธ
ฐานาฐานะ และวิหารสมาบัติ อริยสัจ โพธิปักขิยธรรม ๓๗ เรียก
ว่าปัญญาใหญ่

ความรอบรู้ในขันธ ชาติ อายตนะ ปฏิจจสมุปบาท ความว่าง
เปล่า อรรถธรรม นิรุตติ ปฏิภาณ สีลขันธ สมาธิขันธ ปัญญาขันธ
วิมุตติขันธ วิมุตติญาณทัสสนขันธ ฐานาฐานะ วิหารสมาบัติ อริยสัจ ๔
โพธิปักขิยธรรม ๓๗ อริยมรรค อริยผล อภิญญา และนิพพาน ซึ่งเป็น
ของหนาแน่นดังพื้นแผ่นดินปรุพี ซึ่งหนาได้ ๒ แสน ๔ หมื่นโยชน์ เรียก
ว่าปถุปัญญา แปลว่า ปัญญาหนา

ความรอบรู้ซึ่งอรรถธรรม และนิรุตติ ปฏิภาณ สีลขันธ สมาธิ-
ขันธ ปัญญาขันธ วิมุตติขันธ วิมุตติญาณทัสสนขันธ ฐานาฐานะ
วิหารสมาบัติ อริยสัจ และโพธิปักขิยธรรม ๓๗ อริยมรรค อริยผล
อภิญญา และนิพพานอันไพบลย์ ชื่อว่าวิปถุปัญญา ซึ่งแปลว่า
ปัญญาไพบลย์

ความรอบรู้ในขันธ ชาติ อายตนะ ปฏิจจสมุปบาท ความว่างเปล่า
อรรถธรรม นิรุตติ และปฏิภาณ สีลขันธ สมาธิขันธ ปัญญาขันธ
วิมุตติขันธ วิมุตติญาณทัสสนขันธ ฐานาฐานะ วิหารสมาบัติ อริยสัจ ๔
กับโพธิปักขิยธรรม ๓๗ และอริยมรรค อริยผล อภิญญา นิพพาน อัน
ลึกซึ้ง เรียกว่าคัมภีรปัญญา ซึ่งแปลว่า ปัญญาลึกซึ้ง

ความรอบรู้อันครอบงำเสียซึ่งราคะ โทสะ โมหะ อันเป็นกิเลส
และครอบงำเสียซึ่งอุปกิเลส มัโกระ อุปนาหะเป็นต้น ตลอดถึงทวาริต
ทั้งปวง เรียกว่าภุริปัญญา ซึ่งแปลว่า ปัญญากว้างขวาง ดังพื้น
แผ่นดินปรุพี

ความร่ำทำให้ศีล และอินทรีย์สังวร โภชนมัตตัญญูตา ชาค-
 ธิยานุโยค สลขันธ์ สมาธิขันธ์ ปัญญาขันธ์ วิมุตติขันธ์ วิมุตติญาณ
 หัสสนขันธ์ บริบูรณ์ได้เร็ว และปัญญาอันแทงตลอด ซึ่งฐานาฐานะได้
 เร็วพลัน ปัญญาอันทำให้วิหารสมบัติบริบูรณ์ได้เร็วพลัน ปัญญาอัน
 แทงตลอด ซึ่งอริยสัจโดยเร็วพลัน ปัญญาอันอบรม ซึ่งโพธิปักขิย-
 ธรรม ๓๖ และอริยมรรคได้เร็วพลัน ปัญญาอันกระทำให้งังซึ่งอริยผล
 ได้เร็วพลัน ปัญญาอันแทงตลอดซึ่งอภิญญาได้รวดเร็ว ปัญญาอัน
 กระทำให้งัง ซึ่งนิพพานได้โดยเร็ว เรียกว่าสัมปัญญา แปลว่า ปัญญา
 รวดเร็ว

ปัญญาอันทำให้บริบูรณ์ซึ่งธรรมทั้งหลาย มีศีลเป็นต้น ดังว่ามาน
 ได้โดยว่องไว เรียกว่าลหุปัญญา แปลว่า ปัญญาว่องไว ฯ ปัญญาอัน
 ทำให้ธรรมทั้งหลาย มีศีลเป็นต้น ดังที่ว่ามาแล้วบริบูรณ์ขึ้น ด้วย
 ความร่ำเรงยินดี เรียกว่าหาสปัญญา แปลว่า ปัญญาร่ำเรง ฯ ปัญญา
 อันแล่นไปโดยเร็วพลัน ในการรู้จักขันธ์ ๕ ทุกชนิดว่า เป็น อนิจจัง
 ทุกขัง อนตตา ก็คือ ปัญญาอันแล่นไปโดยเร็ว ในการรู้จักอายตนะภายใน
 ภายนอก และปฏิjosสมุปบาทได้โดยเร็ว เรียกว่าชวนปัญญา แปลว่า
 ปัญญาอันแล่นไป ฯ ปัญญาอันทำลายกิเลสได้โดยเร็วพลัน ทำให้
 สำเร็จคุณธรรม คือ อริยมรรค อริยผล ปฏิสัมภิตา ๔ อภิญญา ๖ ได้
 โดยเร็วพลัน เรียกว่าคิกขปัญญา แปลว่า ปัญญาเฉียบแหลม ฯ ปัญญา
 อันทำให้เบื่อหน่าย ต่อกิเลสทั้งปวง เรียกว่านิพเพธิกปัญญา แปลว่า
 ปัญญาทำลายกิเลส ดังนี้ แต่ในคัมภีร์ปฏิสัมภิตา ได้แจกปัญญาไว้แปลก
 จากที่มานอก ๔ อย่าง รวมเป็น ๑๖ อย่างด้วยกัน แต่ว่าไม่จำเป็นต้อง
 ขกมาแสดง

ขอให้เข้าใจว่า ปัญญาทั้ง ๑๒ อย่าง มีมหาปัญญาเป็นต้น ซึ่ง
 แสดงมาแล้วนั้น ล้วนแต่เป็นปัญญาในทางธรรมทั้งนั้น เหตุที่จะให้ได้
 ปัญญาทั้ง ๒ อย่างนั้น ก็ได้แก่ธรรม ๔ ประการ คือ การคบสัปปุริส •
 การฟังธรรมของสัปปุริส • การกระทำไว้ในใจ ซึ่งธรรมของสัปปุริส

โดยชอบโดยดี ๑ การปฏิบัติตามธรรมให้สมควรแก่โลกตตรธรรม ๑ รวม
เป็น ๔ ประการด้วยกัน ดังนี้ ธรรมทั้ง ๔ ประการนี้ สมเด็จพระผู้มี
พระภาคเจ้าได้ตรัสไว้ว่า บุคคลอบรมแล้ว ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นเหตุ
ให้ได้ปัญญาเหล่านั้น ดังนี้ เพราะฉะนั้น ผู้ต้องการปัญญาในทางธรรม
ก็จงอบรมธรรม ๔ ประการนั้นให้มาก ก็จักได้ปัญญาในทางธรรม ดังที่
ได้อธิบายมา ฯ สันเนือความในเทศนาภังค์นั้นเพียงเท่านั้น.

เอวํ ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฑ์ที่ ๑๓๓

คัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค ว่าด้วยการอบรมสมาธิ

สาวตุถีนีทานํ ฯ สมาธิ ภิกขเว ภาเวถ ฯ สมาหิตो ภิกขเว
ภิกขุ ขตภาตํ ปชานาตีติ

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค
กัณฑ์ที่ ๑๓๓ ว่าด้วยการอบรมสมาธิ สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์
แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลายตลอดกาลนาน

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี อันมีในพระสูตรที่ ๑ แห่งสมาธิ
วรรค ในสังขสังยุตต์นั้นว่า ครึ่งหนึ่ง สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่
พระเชตवनาราม กรุงสาวัตถี ฯ ครึ่งนั้น พระองค์ได้ทรงสอนภิกษุทั้งหลาย
ว่า เธอทั้งหลายจงอบรมสมาธิ คือ ทำสมาธิให้เกิด เพราะผู้มีสมาธิย่อมรู้
ตามเป็นจริง ? รู้อะไรตามเป็นจริง ฯ รู้ทุกข์ รู้เหตุให้เกิดทุกข์

ทุกข์ รู้ความดับทุกข์ รู้ทางไปถึงความดับทุกข์ ได้ตามเป็นจริง เพราะฉะนั้น เธอทั้งหลายควรทำการประกอบว่า อันนี้เป็นทุกข์ อันนี้เป็นเหตุให้เกิดทุกข์ อันนี้เป็นการดับทุกข์ อันนี้เป็นทางไปให้ถึงความดับทุกข์ ดังนี้ สันเนอความในพระสูตรนี้เพียงเท่านั้น

อรรถกถา

ในอรรถกถาแห่งพระสูตรนี้ว่า ภิกษุเหล่านั้น เป็นผู้เสื่อมจากเอกัคคตาจิต เพราะฉะนั้น พระพุทธองค์ จึงได้ทรงสอนให้อบรมสมาธิ เพื่อกำจัดสำเร็จคุณวิเศษ เมื่ออบรมสมาธิแล้ว ย่อมรู้หรือยสัจ ๔ ได้ตามเป็นจริง ๑ อริยสัจ ๔ ย่อมมีปรากฏขึ้น เพราะมีพระพุทธเจ้าเกิดขึ้น อริยสัจ ๔ เป็นของมีการพรรณนาหาปริมาณมิได้ มีบทและพยัญชนะหาปริมาณมิได้ ผู้รู้แจ้งแทงตลอดอริยสัจ ๔ แล้ว การหมุนเวียน ย่อมไม่เจริญต่อไป เพราะฉะนั้น พระองค์จึงทรงสอนให้ภิกษุเหล่านั้น ประกอบความเพียร เพื่อให้รู้ว่าเป็นทุกข์ สิ่งนี้เป็นเหตุให้เกิดทุกข์ สิ่งนี้เป็นความดับทุกข์ สิ่งนี้เป็นทางไปให้ถึงความดับทุกข์ ดังนี้

ธัมมัตถาธิบาย

ในอรรถาธิบายว่า การประกอบความเพียรเพื่อให้รู้ว่าเป็นทุกข์ สิ่งนี้เป็นเหตุให้เกิดทุกข์ สิ่งนี้เป็นความดับทุกข์ สิ่งนี้เป็นทางไปให้ถึงความดับทุกข์ ซึ่งรวมใจความว่า เพื่อให้รู้จักอริยสัจ ๔ นั้น ก็ได้แก่การพยายามทำให้เกิดสมาธิ เมื่อเกิดสมาธิแล้ว จึงจักเกิดปัญญารู้แจ้งแทงตลอดอริยสัจ ๔ ๑ การที่จะทำให้เกิดสมาธินั้น ก็ต้องทำตามวิธีสมถกรรมฐาน ๑ วิธีทำสมถกรรมฐานนั้น มีอยู่ถึง ๔๐ ประการ แล้วแต่จะชอบวิธีไหน หรือแบบไหน ๑ เมื่อผู้ใดชอบกรรมฐานแบบใดแบบใด ก็ให้พยายามทำกรรมฐานแบบนั้นบทนั้น

แบบทำให้เกิดสมาธิ ซึ่งเรียกว่ากรรมฐาน ๔๐ ประการนั้น ท่าน
 กล่าวไว้ในวิสุทธิมรรค โดยละเอียดพิสดารแล้ว จักยกมาแสดงแต่พอ
 สมควรแก่เวลา คือ แบบทำสมาธิที่ ๑ นั้น ได้แก่การเพ่งดูปฐวิกสิณ
 คือ เพ่งดูวงกลมอันทำด้วยดิน ๑ วงกลมอันทำด้วยดินนั้น ท่านให้ทำ
 ด้วยสัดินแดงล้วน วิธีทำนั้น ท่านให้เอาไม้ ๔ อัน ผูกเป็น ๔ มุม
 ให้แน่น แล้วเอาผ้าหรือแผ่นหนังเรือเสือลำแพนขึงลงไป ทำให้แน่น
 หนาเหมือนกับขึงหน้ากลอง แล้วเอาดินสีแดงล้วน อย่าให้ปนสีอื่น
 อย่าให้ปนกรวดทราย มาตาลงให้หนา แล้วทำให้ราบ ตากในร่มให้แห้ง
 แล้วขัดให้เกลี้ยง อย่าให้มีรอยหักหรือรอยแตกร้าว ให้ทำเป็นวงกลม
 เหมือนวงเดือน ให้กว้าง ๑ คืบ กับ ๔ นิ้ว เมื่อทำสำเร็จดีแล้ว ให้นำ
 ไปเพ่งดูในที่อยู่ของตน หรือในที่แห่งใดแห่งหนึ่งก็ได้ เวลาจะเพ่งดูนั้น
 ให้วางวงกลมนั้นลงท่อน ให้ห่างกับที่นั่งของตัว ๒ ศอกคืบ แล้วนั่งลง
 บนตั่งอันมีเท้าสูง ๑ คืบ ๔ นิ้ว เมื่อนั่งดีแล้ว ให้หลับตานึกถึงโทษแห่ง
 กามคุณ และนึกถึงคุณแห่งการออกจากกามคุณพอสมควรแล้ว ให้
 ค่อย ๆ ลมตาขึ้นจ้องดูวงกลมดินนั้น แล้วให้หลับตาอีก ในขณะที่หลับ
 ตาอีกนั้น ให้นึกว่าดิน ๆ อยู่สักครู่หนึ่ง แล้วให้ลมตาดูอีก ดูแล้วหลับตา
 นึกอย่างนั้นอีก ๆ ทำอย่างนี้หลายครั้ง ๆ จนวงกลมดินนั้น เห็น
 ปรากฏในนัยน์ตา เวลาหลับตา เหมือนกับเห็นเวลาดีแล้ว ให้เลิกกลับ
 ไปยังที่อยู่ของตน ส่วนวงกลมดินซึ่งเรียกว่า ปฐวิกสิณนั้น ไม่ต้องเอา
 กลับไป เมื่อไปถึงที่อยู่แล้ว ให้นั่งหลับตานั่งดูเหมือนอย่างนั้นอีก ถ้าไม่
 ปรากฏเห็นเหมือนก่อน ให้กลับไปดูอีก เมื่อปรากฏเห็น ก็ให้นั่งหลับตา
 นึกว่าดิน ๆ อย่างนี้เรื่อยไป เพราะเมื่อทำอย่างนี้ ก็เลื่อยอมสงบไป ๆ
 ใจก็มันเข้า ๆ โดยลำดับ จนเป็นอุปจารสมาธิ วงกลมดินที่เห็นติดตานั้น
 เรียกว่า อคคหนิมิต แปลว่า นิมิตติดตา เมื่อนิมิตติดตาอย่างถาวรแล้ว
 ย่อมมีนิมิตอีกชนิดหนึ่งปรากฏ นิมิตชนิดนี้ เรียกว่า ปฏิภาคนิมิต แปล
 ว่า นิมิตเทียบเคียง ๆ นี้นิมิตเทียบกับวงกลมมันเอง เป็นแต่ปรากฏ
 เห็นชัดเจนว่าวงกลมมันมากนั้ก มีอาการผ่องใสเหมือนกับกระจกและสังข์

ที่เขาขัดใหม่ เหมือนดวงจันทร์ที่พ้นจากกลีบเมฆ ๆ เมื่อมีปฏิภาคนิมิตเกิดขึ้นแล้ว นิวรณ์และกิเลสทั้งหลายในใจของผู้นั้นย่อมสงบไป ใจของผู้นั้นย่อมตั้งมั่นอยู่ด้วยอุปจารสมาธิ จนเลื่อนขึ้นไปสู่อัปปนาสมาธิ โดยลำดับ อันนับว่า ปฐมฌานซึ่งมีองค์ ๕ คือ วิตก วิจารณ์ ปีติ สุข เอกัคคตา ฯ แล้วเลื่อนขึ้นสู่ทุติยฌาน ทุติยฌาน จตตฌาน เป็นลำดับไป เมื่อได้สำเร็จจตตฌานแล้ว จะแสดงฤทธิ์อย่างไรก็ได้ เช่น จะทำอากาศให้เป็นดินก็ได้ จะทำน้ำให้เป็นดินก็ได้ จะบิน เดิน นั่ง นอนอยู่ในอากาศเหมือนกับในดินก็ได้ จะนิรมิตสิ่งอื่น ๆ ก็ได้ทั้งนั้น เมื่อได้สำเร็จจตตฌาน จิตเป็นสมาธิแล้ว หากน้อมใจไปพิจารณาซึ่งสังขารทั้งปวง หรือพิจารณาตามปฏิจกสมุปบาท ก็จะรู้จักทุกข์ รู้จักเหตุให้เกิดทุกข์ รู้จักความดับทุกข์ รู้จักทางไปถึงความดับทุกข์ ได้โดยแจ่มแจ้งตามเป็นจริง ฯ ส่วนแบบทำสมาธิ ต่อจากแบบที่หนึ่งนั้น เรียกว่า อาโปกสิณ และเตโชกสิณ วาโยกสิณ นิลกสิณ ปิต्तกสิณ โลหิตกสิณ โอทาทกสิณ อาโลกกสิณ อากาสกสิณ เป็นลำดับไป รวมเป็นกสิณ ๑๐ ฯ กสิณ ๑๐ นี้ ย่อมมีแบบทำทั้งนั้น นอกจากกสิณ ๑๐ ก็มี อสุภ ๑๐ อนุสสติ ๑๐ พรหมวิหาร ๔ รวมเป็น ๓๔ ส่วนแบบที่ ๓๕, ๓๖, ๓๗, ๓๘ นั้น ได้แก่รูปฌาน ๔ คือ เมื่อได้รูปฌาน ๔ ด้วยกรรมฐาน ๓๘ อย่างใดอย่างหนึ่งแล้ว จึงจะหัดทำรูปฌาน ๔ ได้ ฯ แบบ ๓๘ นั้น เรียกว่าอาหารปฏิกุลสัญญา คือ การจำซึ่งความน่าเกลียดในเรื่องอาหาร ด้วยการพิจารณาทั้ง ๑๐ ขณะ คือ ขณะไป ขณะแสวงหา ขณะบริโภคน ขณะอาศัย ขณะเก็บ ขณะยังไม่สุข ขณะสุขแล้ว ขณะเป็นผล ขณะไหลออก ขณะแปดเปื้อน ซึ่งมีคำอธิบายไว้โดยละเอียดพิสดารในคัมภีร์วิสุทธิมรรคแล้ว ฯ แบบที่ ๔๐ นั้น ได้แก่การนึกถึงธาตุ ๔ เป็นอารมณ์ โดยมี สัมมฐาน ทิส โอกาส เขต แห่งอาการ ๓๒ ในร่างกาย แล้วให้นึกพิจารณา โดยอาการแบบกายหลายประการ ฯ แบบที่ ๓๘ และแบบที่ ๔๐ นี้ เป็นแบบที่พอกระทำได้ง่ายกว่าแบบอื่นทั้งสน เพราะฉะนั้น จึงจักได้อธิบายไว้ต่อไป คือ แบบที่ ๓๘ ซึ่งเรียกว่า

อาหารปฏิภูลสัญญา ซึ่งให้นึกถึงความน่าเกลียด ในเรื่องอาหารทั้ง ๑๐
 ขณะนั้น มีคำอธิบายว่า คำว่า ขณะไปนั้น ได้แก่ขณะไปหาอาหาร
 ให้พิจารณาความสกปรกที่พบเห็นตามระยะทาง เมื่อไปหาอาหาร แล้ว
 นึกว่า โอ ! อาหารเป็นของน่าเกลียดจริง เพราะทำให้เราได้พบของน่า
 เกลียดตามระยะทาง

คำว่า ขณะแสวงหานั้น คือ ขณะแสวงหาอาหาร ในขณะนั้น ถ้าได้
 พบของน่าเกลียด ก็ให้รับนึกว่า ! อาหารเป็นของน่าเกลียดจริง เพราะ
 ทำให้เราพบสิ่งที่น่าเกลียดในขณะที่แสวงหาอาหาร ฯ คำว่า ขณะบริโภคนั้น
 คือ ในขณะที่กำลังบริโภค ให้นึกถึงอาหารที่กำลังเคี้ยว ซึ่งเกลือก
 กล้วด้วยน้ำลายในปาก อันเป็นของน่าเกลียด แล้วให้นึกว่า โอ ! อาหาร
 เป็นของน่าเกลียดจริง ฯ คำว่า ขณะอาศัยนั้น คือ อาหารที่บริโภค
 เข้าไป ย่อมเข้าไปอาศัยอยู่กับคิ เสลด หนอง เลือด ให้นึกว่า อาหาร
 ที่เข้าไปปนอยู่ อาศัยอยู่ กับคิ เสลด หนอง เลือด เหล่านั้น ย่อม
 เป็นของน่าเกลียดมาก ฯ คำว่า ขณะยังไม่สุกนั้น ได้แก่ขณะหาอาหาร
 ในท้อง ยังไม่สุกด้วยไฟธาตุ ยังถูกเสมหะหุ้มห่ออยู่ ให้นึกว่า อาหาร
 ในท้องที่ถูกเสมหะหุ้มห่ออยู่นั้น ย่อมเป็นของน่าเกลียดมาก ฯ คำว่า
 ขณะสุกแล้วนั้น ได้แก่ขณะอาหารในท้องสุกด้วยไฟธาตุ คือ อาหารนั้น
 เมื่อถูกไฟธาตุเผาให้ย่อยยับไปแล้ว ก็กลายเป็นคูล ให้นึกว่าอาหารใน
 ท้องที่สุกแล้ว กลายเป็นคูลนั้น ย่อมเป็นของน่าเกลียดมาก ฯ คำว่า
 ขณะเป็นผลนั้น ได้แก่อาหารที่บริโภคแล้วย่อมให้เกิดผล คือ ให้เกิด
 เป็นผม ขน เล็บ หน้ เนื้อ เป็นต้น ซึ่งล้วนแต่เป็นของน่าเกลียด
 ทั้งนี้ ถ้าอาหารนั้นย่อยไม่ดี ก็ให้เกิดโรคต่าง ๆ มีหิด กลาก เกลื้อน
 โรคเรื้อน ลงแดง เป็นต้น เมื่อนึกอย่างนี้ทวามานแล้ว ให้นึกว่า โอ !
 อาหารเป็นของน่าเกลียดจริง

คำว่า ในขณะไหลออกนั้น คือ อาหารที่บริโภคเข้าไปแล้ว ย่อม
 กลายเป็นของน่าเกลียด ไหลออกทางตา หู จมูก ปาก ทวารหนัก
 ทวารเบา และขุมขนทั่วไป กลายเป็นขุ ขตา ขจุม ขพิน ข เขียว

ขแห่งอ ขโคลต่าง ๆ เมื่อนึกกันอย่างแล้ว ให้นึกว่า โอ ! อาหารเป็นของ
น่าเกลียดจริง

คำว่า ขณะแปดเปอนนั้น คือ อาหารที่บริโภคนั้นเข้าไปแล้ว ย่อม
กลายเป็นของน่าเกลียดไหลออกทางช่องหู ช่องตา ช่องจมูก ช่องปาก
ช่องขี้ ช่องน้ำ และไหลออกตามขมขน แปดเปอนร่างกาย ทำให้
ร่างกายสกปรกขึ้น เมื่อนึกอย่างนั้น ให้นึกว่า โอ ! อาหารเป็นของน่าเกลียด
จริง ๆ เมื่อหัดนึกถึง ๑๐ ขณะ ดังที่ว่ามานี้ ย่อมรู้สึกรู้ว่าอาหารเป็น
ของน่าเกลียดจริง ๆ แล้วนวัตร ๕ สงบไป เมื่อนวัตร ๕ สงบไปแล้ว
สมาธิก็เกิดขึ้น เมื่อสมาธิเกิดขึ้น เป็นชั้นปฐมฌาน ทุคิยฌาน ตติยฌาน
จตุตถฌาน แล้วให้น้อมใจไปในความสันตาสวากิเลส พิจารณาซึ่งสังขาร
ทั้งปวง ให้เห็นเป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา หรือพิจารณา ปฏิจจสมุป
บาท แล้วก็จگرูแจ้งแทงตลอดซึ่งอริยสัจ ๔ มีทุกข์เป็นต้น แล้วได้
สำเร็จอริยมรรค อริยผล เป็นลำดับไป จนกระทั่งถึงอรหัตต์เป็นที่สุด
ส่วนแบบทำสมาธิที่ ๔๐ คือ คือ ธาตววิภูฐาน การกำหนดธาตุ ๔ นั้น เป็น
อันยากมาแสดงในเทศนากัณฐกนั้นไม่ได้ เพราะหมดเวลาแล้ว จึงขอยุติ
เทศนากัณฐกไว้เพียงเท่านี้

เอวี่ ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กณฐกที่ ๑๓๔

คัมภีรสังยุตตนิกาย มหาวารวรรค

ว่าด้วยการประกอบความสังัด

ปฏิสกลาเน ภิกขเว โยคมาปชชถ ฯ ปฏิสกลีโน ภิกขเว
ภิกขุ ขถากุติ ปชานาติ ฯ กิณฺจ ขถากุติ ปชานาติติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีรสังยุตตนิกาย มหาวารวรรค
กณฐกที่ ๑๓๔ ว่าด้วยการประกอบความสังัด สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์

แก่พระพุทธศาสนา
ประมาณมิได้

และพุทธศาสนิกชนทั้งหลายตลอดกลาณานา

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี อันมีในพระสูตรที่ ๒ แห่งสมาธิ
วรรคที่ ๑ ในสังขสังยุตต์นั้นว่า ครึ่งหนึ่ง สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า
ประทับอยู่ที่พระเชตวันารามกรุงสาวัตถี ฯ ครึ่งนั้น พระองค์ทรงสอนภิกษุ
ทั้งหลายว่า เธอทั้งหลายจง ประกอบในความสังัด เพราะผู้สังัดย่อม
รู้ตามเป็นจริง ฯ รู้อะไรตามเป็นจริง ฯ รู้ว่าเป็นทุกข์ เป็นเหตุให้เกิดทุกข์
นี้เป็นความดับทุกข์ นี้เป็นทางไปถึงความดับทุกข์ เพราะฉะนั้น เธอ
ทั้งหลายควรกระทำความประกอบว่า นี้เป็นทุกข์ นี้เป็นเหตุให้เกิดทุกข์ นี้
เป็นความดับทุกข์ นี้เป็นทางไปถึงความทุกข์ ดังนี้ สันเนอความ
ในพระสูตรนี้เพียงเท่านั้น

อรรถกถา

ในอรรถกถาว่า พระสูตรนี้เนื้อความสั้น แล้วกล่าวไว้แต่เพียงว่า
ที่ว่าให้ประกอบในความสังัดนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสไว้
เพื่อให้ได้กายวิเวก แก่ภิกษุทั้งหลายผู้ไม่ได้กายวิเวกเท่านั้น ดังนี้

ธัมมัตถาธิบาย

ในอรรถาธิบายว่า ข้อสำคัญในพระสูตรนี้ ก็คือเรื่องความสังัด อัน
ได้แก่กายวิเวก กายวิเวกนั้น แปลว่า ความสังัดกาย ฯ ความสังัด
กายนั้น ได้แก่การหลีกออกจากหมู่ไปอยู่แต่ผู้เดียว ด้วยตั้งใจเจริญ
กรรมฐานในที่สงัดแห่งใดแห่งหนึ่ง ซึ่งมีกำหนดไว้ในบาลีและอรรถกถา
โดยมากกว่า ได้แก่เสนาสนะที่สงัด ซึ่งจำแนกออกไปเป็น ๘ แห่ง
ด้วยกัน คือป่า ๑ โคนต้นไม้ ๑ ภูเขา ๑ ชอกเขา ๑ ถ้ำ ๑
ป่าช้า ๑ กลางป่าอันสงัด ๑ กลางแจ้งอันสงัด ๑ ลอมฟาง ๑ ฯ

บ้านนั้น หมายบาทย่อยที่ห่างบ้าน ๕๐๐ ชวฺสน ซึ่งเท่ากับ ๒๕ เส้น ๆ
 ที่กำหนดไว้ ๒๕ เส้นนี้ ก็เพื่อประสงค์จะให้พอไปมาบิณฑบาตได้ง่าย
 ไม่ให้เป็นการลำบากแก่ภิกษุเหล่านั้น ๆ โคนต้นไม้ นั้น หมายโคนต้นไม้
 ห่มร่มเงาดี พ้ออาศัยบังแดดบังฝนได้สบาย ส่วนกุเขา ชอกเขา
 ถ้ำ บำช้า กลางป่าอันสงัด กลางแจ้งอันสงัด ลอมฟางนั้น ต้องหมาย
 เฉพาะที่ไม่มีรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ อันจะทำให้เกิด
 ความยินดียินร้าย ๆ พระภิกษุในพระพุทธศาสนา ที่มุ่งหมายพระ
 นิพพาน ควรหาอยู่ในที่สงัดเหล่านี้แห่งใดแห่งหนึ่ง ตามสมควรแก่
 นิสัยของตน ตามสมควรแก่ธาตุและฤดู คือ ผู้ใดเป็นคนราคะจริต
 หนักไปในทางชอบสวยงาม ผู้นั้นเป็นคนธาตุลม ต้องหาอยู่ในที่สงัด
 คือ ป่าที่เงียบไม่มีเสียงอีกทีอย่างใด หรือที่เงียบแห่งใดแห่งหนึ่ง ๆ
 ผู้ใดเป็นคนโทสจริต คือ มากไปด้วยความฉุนเฉียว ผู้นั้นเป็นคน
 ธาตุเสมหะ กับธาตุปีศาจมาก ต้องหาอยู่ตามโคนต้นไม้ ๆ ผู้ใดเป็นคน
 โมหจริต ชอบหลงมกมาย ผู้นั้นเป็นคนธาตุเสมหะเสมอ ผู้นั้น
 ต้องอยู่ในป่า อันนี้เรียกว่าหาที่อยู่ให้เหมาะแก่นิสัย แต่ต้องให้
 เหมาะกับฤดูทั้ง ๓ ด้วย คือ ฤดูร้อนต้องให้อยู่ในป่า ๆ ฤดูหนาวต้อง
 ให้อยู่ในโคนต้นไม้ ๆ ฤดูฝนต้องให้อยู่ในกุเขา ชอกเขา ถ้ำ แห่งใด
 แห่งหนึ่ง เมื่อหาที่อยู่ได้อย่างนั้นแล้ว ก็เรียกว่าเป็นผู้หลีกออกจากหม่อบแต่
 ผู้เดียว แต่ว่าการที่จะรู้ได้ว่าเราเป็นราคะจริต หรือโทสจริต หรือ
 โมหจริตนั้น ต้องยากหน่อย ต้องจำหลักซึ่งท่านกล่าวไว้ในคัมภีร์
 วิสุทฺธิมรรค ดังจักนำมาแสดงในบัดนี้ กล่าวคือ ในคัมภีร์วิสุทฺธิมรรค
 ท่านได้อธิบายจริตไว้ ๖ อย่าง แต่คำว่าจิตนั้น ให้เข้าใจเสียก่อนว่า
 ได้แก่ นิสัยใจคอ

ผู้ใดชอบในทางไหนมาก ก็เรียกว่ามีจิตในทางนั้น จิตนั้นมียุ
 มาก แต่โดยหลักใหญ่แล้ว มีเพียง ๖ ประการเท่านั้น คือ ราคะจริต ๑
 โทสะจริต ๑ โมหะจริต ๑ สัทธาจริต ๑ พุทธิจริต ๑ วิตก-
 จริต ๑ ๑ ราคะจริต แปลว่า นิสัยรัก คือ นิสัยชอบสวยชอบงาม

โกเก เป็นผู้หนักในทางความรัก มากไปในทางความรัก คนชนิดนี้มี
 ๕ ๕ นาละเลงหัวใจสีแดง ๑ โทสจริตนั้น แปลว่า นิสสัยโกรธ คือ นิสสัย
 ชอบโกรธง่าย ๆ ชอบฉุนเฉียวง่าย ๆ หนักไปในทางความโกรธ มาก
 ไปในทางความโกรธ คนชนิดนี้มีนาละเลงหัวใจมีสีดำ ๑ โมหจริต
 นั้น แปลว่า นิสสัยโง่ คือ ชอบหลงเชื่อผู้อื่น เชื่อว่าดกคดตาม ชั่วก็ชั่ว
 ตาม ไม่มีปัญญาสอดส่องหาเหตุผล เป็นคนลักษณะโง่ หนักไปใน
 ทางโง่ มากไปในทางโง่ คนชนิดนี้มีนาละเลงหัวใจชมพู ๑ สัทธาจริต
 นั้น แปลว่า นิสสัยเชื่อง่าย เชื่อโดยไม่เลือกว่าเป็นสิ่งที่ควรเชื่อหรือไม่
 หนักไปในทางเชื่อ มากไปในทางเชื่อ ถูกแนะนำทางไหน ก็เชื่อทาง
 นั้น ๑ พุทธิจริตนั้น แปลว่า นิสสัยชอบรู้ คือ นิสสัยชอบความรู้
 ไม่ว่าความรูชนิดใดเป็นชอบทั้งนั้น ๑ วิตกจริตนั้น แปลว่า นิสสัยคตินึก
 คือ ชอบคตินึกไปในสิ่งต่าง ๆ เมื่อพบเห็นสิ่งไหนเข้าเป็นต้องหยิบมาคิด
 มานึก เป็นนิสสัยที่ไม่ติดแน่นอยู่ในสิ่งเดียว

นิสสัยทั้ง ๖ นี้รวมกันเข้าได้ คือ ราคะจริต ได้แก่นิสสัยรักกลัวรัก
 งาม กับสัทธาจริต นิสสัยเชื่อง่ายรวมกันเข้าได้ เพราะมีลักษณะ
 คล้ายกัน คือ นิสสัยรักกลัวรักงามชอบติดอยู่ในที่น่ายรัก เสน่หาสิ่ง
 ที่น่ายรัก ไม่ละสิ่งน่ายรัก ฉันทะ นิสสัยเชื่อง่ายก็ติดอยู่ในสิ่งที่ดี และ
 เสน่หาสิ่งที่ดี ไม่ละสิ่งที่ดี ฉันทะ โดยเหตุนี้ นิสสัยทั้ง ๒ นี้จึงรวม
 กันเข้าได้ เป็นอันว่าคนหนักในทางราคะ ก็หนักในทางสัทธา คน
 หนักในทางสัทธา ก็หนักในทางราคะ ๑ โทสจริต อันได้แก่นิสสัย
 ขิโกรธ กับพุทธิจริต อันได้แก่นิสสัยชอบความรู้ ทั้ง ๒ นี้ก็รวมกันเข้าได้
 คือ ความโกรธ เป็นเหตุให้มีความรู้แรงกล้าในเวลาใจเป็นอกุศล ส่วน
 ความรู้เล่าก็เป็นเหตุให้มีความโกรธเกิดขึ้นได้เร็ว พุดง่าย ๆ ก็คือ คน
 ขิโกรธ ย่อมมีปัญญาดี คนปัญญาดีก็ย่อมเป็นคนขิโกรธ

อีกอย่างหนึ่งว่า ความโกรธชอบติดอยู่ในสิ่งที่เป็นอกุศล เสน่หา
 แต่สิ่งชั่วให้โกรธ เป็นไปโดยการละขังคำว่า สัตว์ บุคคล ตัวตน

เราเขา คือ เมื่อโกรธขึ้นมาแล้วมักลืมตัวและคนเห็นว่า จะทักขร่อน
 อย่างไม่ คนมีปัญญาชอบคิดอยู่ในฝ่ายกุศล ชอบคิดถึงสิ่งที่ไม่ดีตาม
 ความเป็นจริง เป็นไปโดยอาการละซึ่งสังขาร คือ เมื่อปัญญาเกิดขึ้น
 ก็ละสังขารที่เคยยึดถือเสีย รวมความว่า ขโกรธกับปัญญาอยู่ด้วย
 กันได้ คนใดขโกรธคนนั้นก็มีปัญญา คนใดมีปัญญาคนนั้นก็มัก
 ขโกรธ ฯ โมหจริต คือ นิสัยโง่ กับวิตถกจริต นิสัยชอบนึก
 ชอบคิด ก็รวมกันเข้าได้ เพราะนิสัยโง่ย่อมไม่เป็นประโยชน์ในทางทำ
 ความดี ส่วนนิสัยชอบนึกชอบคิดก็เป็นเหตุให้เกิดความเข้าใจผิดได้เร็ว
 อีกอย่างหนึ่ง ความโง่ย่อมไม่ตั้งมั่นอยู่ในความดี ย่อมกลับกลอกได้ง่าย
 ฉะนั้น ความชอบคิดชอบนึกก็กลับกลอกไปมาได้ง่าย ฉะนั้น
 โดยเหตุที่นิสัยทั้ง ๖ น รวมกันเข้าได้ดังที่กล่าวมาแล้ว จึงเป็น
 อันว่า เมื่อกล่าวถึงนิสัยทั้ง ๓ เบื้องต้น คือ นิสัยรักสวขงาม นิสัย
 โกรธจนเฉียว นิสัยโง่แล้ว เป็นอันกล่าวถึงนิสัยอีก ๓ เบื้องปลาย
 นั้นด้วย

ทำอย่างไร จึงจะจับได้ว่า ใครมีนิสัยอย่างไร หรือจะจับได้ว่าเรา
 เองมีนิสัยอย่างไร ต้องทำอย่างนี้ คือ ต้องจำหลัก ๕ ประการนี้ไว้
 ให้ได้ แล้วสังเกตดูใจของตัว และดูความเป็นไปของผู้นอนอยู่เสมอ
 ก็จะจับได้ว่า เรานิสัยอย่างไร คนนั้นหรือคนนั้นมีนิสัยอย่างไร ฯ
 หลัก ๕ ประการนี้ คือ อริยาบท อันได้แก่การยืน เดิน นั่ง นอน ๑
 กิจการ อันได้แก่การทำสิ่งต่าง ๆ ๑ โภชนาหาร คือ อาหารที่บริโภค ๑
 การประจวบ คือ การดู การฟัง การสดุดม การลมรส การ
 ถูกต้องสิ่งต่าง ๆ ๑ ธรรมประจำตัว ๑ รวมเป็น ๕ อย่างด้วยกัน ดังนี้

ใน ๕ อย่างนี้ มีคำอธิบายว่า คนนิสัยรักสวขงาม ย่อมเดิน
 เรียบร้อยเป็นปกติ ยกเท้าขึ้นและวางเท้าลงก็ค่อย ๆ เบา ๆ เรียบ ๆ
 รอยเท้ากระโหย่งกลางมาก คนชนิดนี้เรียกว่าคนราคะจริต หนักไปใน
 ทางความรัก ฯ คนนิสัยขโกรธ เดินไม่เรียบ ยกเท้าขึ้นและวางเท้า
 ลงก็แรงและรีบร้อน รอยเท้าหนักปลาย คือ ปลายนิ้วเท้าจิกลงไป

คล้ายกับจะขุดดิน ๆ คนนิสสัยโง่ เดินท่าทางอ่อนแอ ขกเท้าขึ้นและวางเท้าลง ก็คล้ายกับกลัวจะหุบขาจากหนาม รอบเท้าหนักขึ้นด้วยหนักปลายด้วย ๆ รวมความย่อ ๆ ว่า การเดินของคนนิสสัยชอบรักสวกรักงามข้อมอ่อนโยนเรียบร้อยนาคู การเดินของคนขี้โกรธ ข้อมแข็งกระด้างไม่น่ารัก การเดินของคนโง่ ข้อมเป็นไปตามแต่จะได้ อันนี้ว่าด้วยการเดิน ๆ ส่วนการนอน คนนิสสัยรักสวกรักงาม ข้อมนอนนาคูเวลาจะนอนก็ค่อย ๆ นอน ปุ่ที่นอนก็เรียบร้อย เวลาปุ่ก็ค่อย ๆ ปุ่ไม่รีบร้อน เวลาตื่นก็ค่อย ๆ ลุกออกจากที่นอน ไม่ผลุนผลัน มีเสียงขานตอบเบา ๆ ซ้ำ ๆ

คนนิสสัยขี้โกรธ เวลาปุ่ที่นอนก็รีบปุ่พอให้แล้ว เวลาจะนอนก็หงั่วลงนอนที่เคียว เวลาตื่นก็รีบลุกขึ้นผลุนผลัน มีเสียงขานตอบเหมือนกับคนโกรธ ๆ คนนิสสัยโง่ปุ่ที่นอนก็ไม่เป็นแบบ บางแห่งก็ตึง บางแห่งก็หย่อน นอนก็เกะกะ มือเท้าก็เปะปะตามแต่จะได้ ชอบนอนคว่ำเสมอ เวลาตื่นนอนก็ซำซัดขาด กว่าจะลุกจากที่นอนได้ก็กินเวลานาน ๆ ส่วนการขืน และการนั่งนั้นให้เทียบเคียงกับการเดินและการนอนดังที่กล่าวมาแล้ว ส่วนนิสสัยอีก ๓ นั้น ให้เข้าใจว่ารวมอยู่กับนิสสัย ๓ ที่กล่าวมาแล้วทั้งนั้น อันนี้ว่าสำหรับการนอน ๆ ส่วนกิจการนั้น มีอธิบายว่า คนนิสสัยรักสวกรักงามทำการงานละเอียดถี่ถ้วน นาคู นาชม เรียบร้อย งดงาม ๆ คนนิสสัยขี้โกรธทำงานท่าทางขึงขังไม่ข้อมท้อ แต่ว่าการงานไม่เรียบร้อย ทำอย่างผลุนผลัน ๆ คนนิสสัยโง่ ทำงานไม่เด็ดขาด ตัวอย่างเช่นการมัดกวาดเป็นต้น คนนิสสัยรักสวกรักงาม กิริยาที่จับไม้กวาดก็นาคูขึงขัง กวาดก็แรง แต่รอยกวาดแลเห็นปรากฏบางแห่งหนักบางแห่งเบา กวาดไม่เรียบร้อย ทั้งเสียงกวาดก็ดัง ๆ คนนิสสัยโง่ จับไม้กวาดหลวม ๆ กวาดก็ไม่สะอาดดี กวาดไปตามแต่จะได้ ๆ ทำนุ่งผ้าคนนิสสัยรักสวกรักงามก็นุ่งเรียบร้อยดี นุ่งสวย นุ่งไม่สูงไม่ต่ำ นุ่งอย่างไหนจะ

สวยก็นั่งอย่างนั้น ๆ คนนิสัยขี้อริชฌนง่อมไม่เรียบร้อย ชอบนั่งสูง ๆ ถ้าคาดเข็มขัดก็คาดแน่นหนา ขณะนั้นก็ทำท่าแข็งแรง ทำท่ารับร้อน ๆ คนนิสัยโง่งมตามแต่จะได้นั่ง ไม่รู้จักบรรจงให้สวยงาม นั่งก็ช้า นิ่งไม่สวยงาม ไม่รู้จักคิดที่จะนั่งให้สวยงาม ถึงจะเห็นแบบอย่างที่เขา นั่งกับสวยงาม ก็นั่งไม่เป็นเหมือนเขา

ส่วนโภชนาหารนั้น คนนิสัยรักสวยรักงาม ย่อมชอบอาหารที่มีรสกลมกล่อม คำข้าวก็กลมกล่อม ค่อย ๆ ทยิบอาหารเข้าปาก กินอาหารละมุนละม่อมน่าดู ไม่เร็วนัก ไม่ช้านัก ๆ คนนิสัยขี้อริชฌนชอบอาหารหยาบ ๆ อาหารเปรี้ยว ๆ ทำคำข้าวก็ใหญ่ กินก็รีบร้อน ๆ คนนิสัยโง่งม ชอบอาหารตามแต่จะได้นั่ง คำข้าวก็ไม่กลมกล่อม กินข้าวมูมมามเลอะปากเลอะมือ ๆ การประจบนั้น คือ คนนิสัยรักสวยรักงาม ได้เห็นรูปที่พอใจอย่างใดอย่างหนึ่งก็พอใจ ถือรูปเป็นใหญ่ ไม่คิดถึงความคิดความเสียในรูปนั้น เพียงแต่รูปนั้นสวยก็เป็นที่พอใจ ๆ คนขี้อริชฌน เมื่อได้เห็นรูปซึ่งไม่เป็นที่พอใจแล้วก็ไม่ต้องการดูเสียเลย ถึงผู้นั้นจะมีคุณความดีอย่างไรก็ตาม ๆ คนนิสัยโง่งม เมื่อได้เห็นสิ่งใดก็ดูเฉย ๆ ไม่รู้จักคิดไม่รู้จักชม ใครว่าดีก็ทำตาม ใครว่าชั่วก็ชั่วตาม อันนี้สำหรับการดู ส่วนการฟัง การสดุดม การลุ่มรส การถูกต้อง โผฏฐัพพะ ก็ขอให้เทียบกันกับการดูรูป ซึ่งว่ามาแล้ว

ธรรมประจำตัวนั้น คือ คนนิสัยรักสวยรักงามเป็นคนมีมารยา คือ เป็นคนเจ้าเล่ห์ เป็นคนชอบโอ้อวด ชอบถือตัว ชอบในทางลามก บกใหญ่โตสูง ไม่มีความสันโดษ ตั้งเป็นต้น ๆ คนนิสัยขี้อริชฌน เป็นคนมีความโกรธ ความผูกโกรธ ความลบหลู่บุญคุณผู้อื่น ความดีเสมอ ความริษยา ความตระหนี่เป็นต้น ประจำใจ ๆ คนนิสัยโง่งม เป็นคนมีความง่วงเหงาอ่อนแอ มีความกระสับกระส่าย มีความรำคาญจุกจิก มีความล่งเลสงสัย มีความถือมั่น ตั้งเป็นต้น ๆ ส่วนคนนิสัยเชื่อง่าย ซึ่งรวมเข้าในนิสัยรักสวยรักงามนั้น เป็นคนชอบให้ปัน ชอบคบคนดี ชอบฟังคำ

สั่งสอน มากไปด้วยความร่าเริง ไม่เกียจคร้าน เลื่อมใสในสิ่งที่ควร
เลื่อมใสเป็นต้น ๆ คนนี้สัจชอบความรู้ ซึ่งรวมกันเข้ากันได้กับคน
นี้สัจขโภชนัน ชอบคบคนดีเหมือนกัน ชอบบริโภคอาหารแต่พอดี เป็น
คนมีสติสัมปชัญญะ เป็นคนไม่เห็นแก่การนอน สดใจในสิ่งที่ควร
สด หมั่นในสิ่งที่ควรหมั่นเป็นต้น ๆ คนนี้สัจชอบนึกคิด เป็น
คนชอบพูด ชอบเพื่อนฝูงหลาย ๆ คน ไม่ชอบทำความดี ไม่ตั้งใจ
ทำงาน เวลากลางคืนคิดฟุ้งว่าจะทำนั่นทำนี่ เวลากลางวันก็พล่าน
หยาบโหน่นฉวยนี้ไม่เป็นอันตั้งใจทำสิ่งใด ตั้งเป็นต้น ๆ สันคำอธิบาย
และหลักสังเกตนิสัยของตัว และคนอื่นเพียงเท่านั้น ส่วนอารมณ์ของนิสัย
ทั้ง ๖ อย่างนี้ ยังมีอยู่อีก แต่ของดีไว้นำมาแสดง เป็นอันว่าจบเทศนา
กันชนเพียงเท่านั้น.

เอว้ ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ๆ

กัณฑ์ที่ ๑๓๕

คัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค

ว่าด้วยอริยสัจ ๔ โดยนัยที่ ๑ ถึงที่ ๗

เบ หิ เกจิ ภิกขเว อติตมทุธานํ กุลปุตฺตา สมฺมา อคารสุมา
อนคาริยํ ปพฺพชิสฺส สพฺเพ เต จตฺถุนํ อริยสัจจํ ขถาภูตํ อภิสมฺมาชาติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค
กัณฑ์ที่ ๑๓๕ ว่าด้วยอริยสัจ ๔ โดยนัยที่ ๑ ถึงที่ ๗ สืบต่อไป เพื่อให้เป็น
ประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลายตลอดกาลนาน
หาประมาณมิได้

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี อันมีในพระสูตรที่ ๓ แห่งสมาธิวรรค
ที่ ๕ ในสังขสังยุตต์ว่า ครึ่งหนึ่งสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่

พระเจ้าเวทวามาราม กรุงสาวัตถี ฯ ครั้นนั้นพระองค์ทรงแสดงแก่ภิกษุทั้งหลาย
 ว่า กุลบุตรเหล่าใดในอดีตกาล ได้ออกจากบ้านเรือนโดยชอบ แล้ว
 บรรพชาในธรรมวินัยอันไม่มีบ้านเรือน กุลบุตรเหล่านั้นทั้งสิ้น ก็ย่อม
 บรรพชา เพื่อยุติตามเป็นจริงซึ่งอริยสัจ ๔ ฯ กุลบุตรเหล่าใดในอนาคตกาล
 ได้ออกจากสถานบ้านเรือนโดยชอบแล้ว จักบรรพชาในธรรมวินัย
 อันหาบ้านเรือนมิได้ กุลบุตรเหล่านั้นทั้งสิ้นจักบรรพชา เพื่อยุติ
 ตามเป็นจริงซึ่งอริยสัจ ๔ ทั้งนั้น ฯ กุลบุตรเหล่าใดในบัดนี้ออกจากบ้าน
 เรือนโดยชอบ แล้วบรรพชาในพระธรรมวินัยหาบ้านเรือนมิได้ กุลบุตร
 เหล่านั้นทั้งสิ้น ก็ย่อมบรรพชาเพื่อยุติตามเป็นจริงซึ่งอริยสัจ ๔ ทั้งนั้น ฯ
 อริยสัจ ๔ นั้นคือสิ่งใด คือ ทุกขอริยสัจ ๑ ทุกขสมุทัยอริยสัจ ๑ ทุกข-
 นิโรธอริยสัจ ๑ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ ๑ ฯ เพราะฉะนั้น
 แลละภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายควรทำความประกอบ เพื่อให้รู้ว่า อันนี้
 เป็นทุกข์ อันนี้เป็นทุกขสมุทัย อันนี้เป็นทุกขนิโรธ อันนี้เป็นทุกข
 นิโรธคามินีปฏิปทา ดังนี้ สันเนอความในพระสูตรนี้เพียงเท่านั้น

อรรถกถา

ในอรรถกถาแห่งพระสูตรนี้ กล่าวไว้แต่รูปแห่งศัพท์เพียงศัพท์
 เดียวเท่านั้น ฯ ศัพท์ที่ท่านแก้ไว้นั้น คือ ศัพท์ว่า อภิสขมาย ท่านแก้
 ว่า อภิสมตถย ส่วนคำแปลก็แปลว่า เพื่อความเรียงเหมือนกัน นอก
 ไม่มีกล่าวไว้อย่างใด เพราะฉะนั้น จึงจะได้แสดงต่อไปเป็นอรรถาธิบายใน
 เรื่องอริยสัจ ๔

คืออริยสัจ ๔ ซึ่งจักแสดงต่อไปนั้น จักแสดงตามคัมภีร์วิสุทธิมรรค
 ซึ่งนับว่าเป็นคัมภีร์ที่สำคัญคัมภีร์หนึ่ง เมื่อท่านจะแสดงอริยสัจ ๔ ไว้ใน
 คัมภีร์วิสุทธิมรรคนี้ ท่านตั้งเป็นคาถาไว้ว่า

วิภาคโต นิพพจนลกขณาทิปุปเกหโต อตฺตตฺตฤทฺธารโต เจว
 อนฺนาธิกโต ตถา เป็นต้น ซึ่งมีเนื้อความว่า ผู้ทั้งหลาย ควรทราบวินิจฉัย
 ซึ่งอริยสัจ ๔ นั้น โดยวิภาค ๑ โดยนิพจน์ ๑ โดยลักษณะเป็นต้น ๑

โดยอรรถ ๑ โดยพจน์อรรถ ๑ โดยไม่หย่อนไม่ยิ่ง ๑ โดยลำดับ ๑ โดย
วินิจฉัยชาติเป็นต้น ๑ โดยกิจแห่งญาณ ๑ โดยประเภทแห่งธรรมทั้งหลาย
อันอยู่ในภายใน ๑ โดยอุปมา ๑ โดยหมวดสี ๑ โดยความสุญญ ๑ โดย
ชนิด ๑ โดยสภาพและวิสภาพ ๑ ดังนี้ ต่อไปเป็นคำที่ท่านอธิบายตาม
หลักวินิจฉัยข้างต้นทั้ง ๑๕ นั้น คำว่า โดยวิภาคนั้น คือ โดยการแจก
ใจความแห่งอริยสัจ ๔ อย่างละ ๔ คือ ทุกขสัจก็มีใจความ ๔ อย่าง ได้แก่
แก่การบีบคั้น การถูกรังแก การเร่าร้อน การแปรปรวน ๑ สมุทัย
มี ๔ ได้แก่การประมวลมา การเป็นต้นเหตุ การประกอบ การกัณฑ์ ๑
นิโรธมี ๔ ได้แก่การสลัดออก การสัจ ไม่มีอะไรแต่ง ไม่ตาย ๑
มรรค ๔ ได้แก่การนำออก เป็นเหตุ การเห็น การเป็นใหญ่

คำว่า โดยนิพจน์นั้น คือ โดยการแยกศัพท์ ได้แก่การแยกโดยวิธี
ต่อไป คำว่า ทุกข์ แยกออกเป็น ๒ คือ ทุกข์ คำหนึ่ง ขะ คำหนึ่ง ๑
แปลว่า เกลียด ขั้ว เช่น คนทั้งหลายเรียกบุตรที่น่าเกลียดว่า บุตรขั้ว ๑
จะ แปลว่า เปลา เช่น เขาเรียกอากาศที่ว่างว่า ที่เปล่า ๑ โดยความ
ประสงค์ว่า ที่ชื่อว่าเป็นที่น่าเกลียด เพราะเป็นเหตุแห่งสิ่งที่ไม่ประสงค์ มี
อุบัตถะต่าง ๆ เป็นต้น ๑ ที่ชื่อว่าเปล่า เพราะปราศจากความขุ่นความสว
งาม ความสบาย ความเป็นตัวตนอันพาลชนถือ ๑ รวมกันเข้าเป็นคำเดียว
ว่า ทุกข์ แปลว่า เป็นสิ่งที่น่าเกลียดและว่างเปล่า ๑ คำว่า สมุทัย ก็แยก
เป็น ๓ คือ สัมผัส แปลว่า พร้อม ๑ อเหตุ แปลว่า เกิด ๑ อยะ แปลว่า เหตุ ๑ โดย
อธิบายว่า เมื่อพร้อมด้วยปัจจัยที่เหลือแล้ว ต้องให้ทุกข์เกิด ๑ รวม
เป็นคำเดียวว่า สมุทัย แปลว่า เมื่อพร้อมเหตุก็เกิดทุกข์ ๑ โรธะ แปลว่า เทียว
ก็แยกออกเป็น ๒ เหมือนกัน นี้ แปลว่า ไม่มี ๑ โรธะ แปลว่า เทียว
ไป ๑ ได้แก่การเทียวไปแห่งทุกข์ คือ การเทียวไปในสงสาร ๑ รวม
เป็นคำเดียวว่า ทุกขนิโรธ แปลว่า ไม่มีการเทียวไปแห่งทุกข์ หรือ
ความดับทุกข์ ๑ คำว่า ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา แยกออกเป็น ๖ คำ
แต่ไม่แปลกอะไรกับที่ไม่แยก โดยเหตุที่ได้ความอย่างเดียวกันว่า ทาง
ถึงซึ่งความไม่มีแห่งการเทียวไปแห่งทุกข์ เพราะบ้ายหน้าเฉพาะต่อความ

คัมภักชัณเณ คือ ทำความคัมภักชัณเณให้เป็นที่ขัดหน่วง ๆ คำว่า อริยสัจ
แปลตามที่ท่านแยกไว้ว่า ความจริงที่พระอริยะแห่งตลอด ๑ ความจริง
แห่งพระอริยะ ๑ ความจริงที่ให้สำเร็จความเป็นพระอริยะ ๑ ความจริง
อย่างถูกแท้ ๑ รวมเป็น ๔ อย่างด้วยกัน

อย่างที่ ๑ บาลีว่า เอตานิ พุทธาทโย อริยา ปฏิวิชฌเนติ ฯ อย่างที่ ๒
บาลีว่า อริยสสฺส สัจจานิ อย่างที่ ๓ บาลีว่า อริยภาวสิทธิโต สัจจานิ ฯ
อย่างที่ ๔ บาลีว่า อริยานิ สัจจานิ ฯ อริยา นิตติ ตถานิ อวิตถานิ อวิส-
วาทกานิตติ อตุโล ฯ รวมทั้ง ๔ นัย เป็นอริยสัจ แปลอย่างที่เคยแปลแล้ว

คำว่า โดยประเพณีลักษณะเป็นต้น คือ คำว่า ทกข์ มีการเบียด-
เบียนเป็นลักษณะ มีการเร้าร้อนเป็นรส มีการเป็นไปเป็นเครื่องปรากฏ ฯ
สมุทัย มีการเป็นแดนเกิดเป็นลักษณะ มีการตัดไม่ขาดเป็นรส มีการ
กังวลเป็นเครื่องปรากฏ ฯ นิโรธ มีการสงบเป็นลักษณะ มีการไม่เคลื่อน
เป็นรส มีการไม่มีเครื่องหมายเป็นเครื่องปรากฏ ฯ มรรค มีการนำออก
เป็นลักษณะ มีการละกิเลสเป็นรส มีการออกเป็นเครื่องปรากฏ ฯ
อีกอย่างหนึ่ง มี ๒ นัย คือ นัยที่ ๑ ว่า สัจจะทั้ง ๔ โดยลำดับ มีความ
เป็นไป เครื่องเป็นไป ความหยุด เครื่องหยุดเป็นลักษณะ ฯ นัยที่ ๒
ว่า มีการถูกปรุง การคั้นรณ การไม่ถูกปรุง การเห็นเป็นลักษณะ

คำว่า โดยอรรถนั้น คือ โดยใจความ ได้แก่ของแท้แห่งพระอริยะ
อธิบายว่า เป็นของไม่วิปริต ไม่กลับกลายเปลี่ยนแปลง ย่อมเป็น
ที่เหี่ยวไปแห่งญาณของพระอริยะแท้ทีเดียว ด้วยว่า ทกข์ก็เป็นทุกขอยู่
นั่นเอง ไม่กลายเป็นอย่างอื่น ถึงสมุทัย นิโรธ มรรค ก็เหมือนกัน

คำว่า โดยพื้นอรรถนั้น คือ โดยถกใจความแห่งคำว่า สัจจะที่แปลว่า
ความจริง คำนี้มีใจความมากอย่าง มีชื่อเรียกต่าง ๆ แล้วแต่คำที่เติมลง
ข้างหน้าใหม่ ได้แก่คำว่า วาจาสัจ จริงวาจา วิริยสัจ จริงดเว้น ทิฏฐิสัจ
จริงตามความเห็น ปรมัตถสัจ จริงโดยปรมัตถ์ อริยสัจ จริงโดยที่ถูกต้อง

คำว่า โดยไม่หย่อนไม่ยิ่งนั้น คือ พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดง
อริยสัจไว้เพียง ๔ ไม่ขาดไม่เกิน ใครจะคิดว่าขาดแล้วเพิ่มเข้า ใครจะคิดว่า

เกินไปแล้วตัดออกไม่ได้เลย ๑ หรือจะตีว่าความเกิดเป็นต้นไม่ใช่ทุกข์
ก็ไม่ได้ ๑ ทั้ง ๒ นล้วนแต่มีพระพุทธพจน์เป็นเครื่องอ้าง ๑ ใจความว่า
ภิกษุทั้งหลาย ไม่ว่าสมณะหรือพราหมณ์ผู้ใดผู้หนึ่ง พึงพูดขึ้นว่า อริยสัจ
ข้อแรกคือทุกข์ ที่พระสมณโคตมแสดงไม่ถูก เรารักรักอริยสัจแรกคือทุกข์
นี้ เรากับปัญญตอริยสัจแรกคือทุกข์อย่างอื่น ดังนี้ ข้อนั้นเป็นไปไม่ได้
เช่นนั้นเป็นต้น ๑ อีกอย่างหนึ่ง ที่ทรงแสดงไว้ ๔ โดยมีพระพุทธประสงค์
๔ อย่าง คือ

เพื่อจะทรงชี้ทุกข์อันเป็นไปพร้อมด้วยเหตุ และความไม่เป็นไปแห่ง
ทุกข์ พร้อมด้วยอุปาย ๑

เพื่อจะทรงชี้ให้เห็นว่า ทุกข์เป็นของควรรู้ให้รอบคอบ เหตุให้
ให้เกิดทุกข์เป็นของควรละ ความดับทุกข์เป็นของควรรู้ให้แจ่มแจ้ง ทาง
ดับทุกข์เป็นของควรทำให้เกิดขึ้น ๑

เพื่อจะทรงชี้ให้เห็นว่า ทุกข์เป็นทั้งตั้งแห่งตัณหา สมุทัย คือ
ตัวตัณหา ทุกขนิโรธ คือ ความดับตัณหา ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา คือ
อุปายเครื่องดับตัณหา ๑

เพื่อจะทรงชี้ให้เห็นทุกข์เป็นอาลัย สมุทัยเป็นตัวยินดีในอาลัย
ความดับทุกข์เป็นตัวถอนอาลัย ทางให้ถึงความดับทุกข์เป็นตัวอุปายถอน
อาลัย คำว่า อาลัย แปลว่า เกาะเกี่ยวบ้าง แปลว่า อาศัยบ้าง ๑

คำว่า โดยลำดับนั้น คือ โดยลำดับแห่งการแสดง อธิบายว่า การ
ที่ทรงแสดงทุกข์สัจก่อน เพราะทุกข์เป็นสิ่งที่รู้กันโดยง่าย โดยเหตุที่
เป็นของหยาบ และเป็นของทัมทั่วไปแก่สรรพสัตว์ แล้วทรงแสดง
สมุทัยเป็นที่ ๒ เพื่อจะให้แลเห็นเหตุให้เกิดทุกข์ นิโรธเป็นที่ ๓
เพื่อจะให้ทราบว่าจะดับผลได้เพราะดับเหตุ มรรคสัจเป็นที่ ๔ เพื่อ
ให้เล็งเห็นอุปาย อันเป็นเครื่องบรรลุมรรคดับทุกข์

อีกอย่างหนึ่ง ที่ทรงแสดงทุกข์ก่อน เพื่อจะให้เกิดสลดใจแก่สัตว์
ผู้ยินดีในภวสุข แล้วทรงแสดงสมุทัยเป็นที่ ๒ เพื่อให้มองเห็นว่า ทุกข์

ต่าง ๆ ไม่ได้มาจากสิ่งอื่น มีอิศวรณมิตเป็นต้น มาจากตัดหนามเอง ๆ
 นิโรธเป็นที ๑ เพื่อให้เกิดความดีใจแก่ผู้ใคร่จะหนีจากทุกข์ ๆ มรรค
 เป็นที ๔ เพื่อให้เกิดความดับทุกข์นั้นสมประสงค์ ๆ ส่วนนัยก่อน
 ไปนั้น ของคไว์แสดงในกัณฑ์ต่อไป เพราะยังมีเนื้อความอีกมาก ขอ
 ท่านผู้ฟังทั้งหลายจงเข้าใจว่า ตามนัยที่แสดงมาแล้วนั้น ล้วนแต่ที่จะให้
 รุ่งเรืองแห่งตลอดของอริยสัจ ๔ นั้น ๆ เพราะฉะนั้น จงจำไว้ว่า ที่ทรง
 แสดงมาแล้วนั้นเพียง ๑ นัยเท่านั้น คือ เพียงการแจกใจความแห่งอริยสัจ ๑
 การแยกศัพท์ในอริยสัจ ๑ การว่าด้วยลักษณะแห่งอริยสัจ ตลอดถึงรส
 และเครื่องปรากฏ ๑ ว่าถึงใจความแห่งอริยสัจ ๑ ถูกใจความแห่งอริยสัจ ๑
 ว่าถึงความไม่เยื้องไม่ยั้งแห่งอริยสัจ ๑ ว่าโดยลำดับแห่งอริยสัจ ๑ หากจะ
 มีผู้ถามว่า อริยสัจ ๔ นั้น เมื่อว่าโดยวิภาค ๑ คือ โดยการแจกใจความนั้น
 ได้แก่สิ่งใด ก็จะต้องได้ว่า ได้แก่การแจกความหมายแห่งอริยสัจ ๔ ออก
 เป็นอย่างละ ๔ ๆ คือ ทุกขสัจ หรือที่เรียกว่าทุกขสัจนั้น หมายความว่า ๔ อย่าง
 คือ หมายความว่า การบีบคั้นก็เป็นทุกข์อย่าง ๑ การถูกปรุงแต่งก็เป็นทุกข์
 อย่าง ๑ การเร่าร้อนก็เป็นทุกข์อย่าง ๑ การแปรปรวนก็เป็นทุกข์อย่าง ๑ ที่
 ว่านี้ โดยอธิบายว่า สิ่งที่เราเรียกกันว่าทุกขนั้น ก็คือ การถูกบีบคั้น ถูกปรุง
 แต่ง ความเร่าร้อน ความแปรปรวน เช่นเมื่อมีผู้ใดพาหนะมาบีบคั้น
 เราด้วยเหตุใดเหตุหนึ่ง มีบีบคั้นในทางภาษาอากรเกินกำลังเป็นต้น เรา
 ต้องรู้สึกว่าเป็นทุกข์ เพียงแต่เราถูกชนเข้าเท่านั้น เราก็ยังรู้สึกว่า
 เป็นทุกข์ เพราะฉะนั้น การถูกบีบคั้น ก็เป็นความหมายความแห่งคำว่าทุกข์
 อย่างหนึ่ง ๆ คำว่า ถูกปรุงแต่งนั้น หมายความว่า ที่เราได้เกิดมาเป็นตัวตน
 คนสัตว์ แล้วได้รับทุกข์ต่าง ๆ นี้ ก็เพราะถูกตัดขาดตกแต่ง เพราะฉะนั้น
 จึงว่าการถูกปรุงแต่ง ก็เป็นความหมายแห่งทุกข์แห่งหนึ่ง ส่วนความ
 เร่าร้อน และความแปรปรวนนั้น ใคร ๆ ก็ย่อมทราบว่า เป็นทุกข์ทั้งนั้น
 เพราะฉะนั้น ความเร่าร้อนก็เป็นความหมายว่า เป็นทุกข์อย่าง ๑ การ
 แปรปรวนก็เป็นทุกข์อย่าง ๑ ส่วนสมุทัย อันได้แก่ตัณหา นั้น มีความ
 หมาย ๔ ประการ คือ ที่เรียกว่าสมุทัย ก็หมายความว่า ประมวลมาซึ่ง

ทุกข์ต่าง ๆ ๑ เป็นต้นเหตุแห่งทุกข์ ๆ ๑ เป็นเครื่องประกอบในเรื่อง
ทุกข์ต่าง ๆ ๑ เป็นเครื่องกังวลในเรื่องทุกข์ต่าง ๆ ๑ ๑ ทว่า ยังเป็น
ที่เข้าใจยากแก่ผู้อ่อนความรู้ทั้งหลาย เพราะฉะนั้น จึงชักขยายออกไป
อีกชั้นหนึ่งว่า คำว่า ประมวลมาซึ่งทุกข์ต่าง ๆ นั้น อธิบายว่า ตัณหา
นั้นเปรียบเหมือนนายหมวดนายกองผู้ใหญ่ สำหรับรวบรวมมาซึ่งทุกข์
แก่สรรพสัตว์ทั้งหลาย ๑ คำว่า เป็นต้นเหตุนี้ อธิบายว่า ตัณหาเป็น
ต้นเหตุให้เกิดทุกข์ทั้งปวง ๑ คำว่า ประกอบนั้น คือ ตัณหาประกอบ
สรรพสัตว์ไว้ในทุกข์ทั้งปวง เช่นประกอบไว้ให้ติดอยู่กับตรภรรย, ทรัพย์
สินเงินทอง เป็นต้น ๑ คำว่า กังวลนั้น อธิบายว่า ตัณหาเป็นเครื่อง
กังวลของสรรพสัตว์ทั้งปวง ทำให้สรรพสัตว์ทั้งปวงกังวลอยู่ในอารมณ์
ต่าง ๆ ทั้งมีวิญญานและไม่มีวิญญาน ดังนี้ ส่วนข้อความนอกนี้ ก็
ขอได้นักอธิบายเอาตามสมควรแก่ปัญญา เพราะจะของดเทศนาแก่ผู้
เพียงเท่านี้.

เอวี่ ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ๑

กัณฑ์ที่ ๑๓๖

คัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค

ว่าด้วยอริยสัจ ๔ โดยนัยที่ ๘

เย หิ เกจิ ภิกขเว อติตมทุธานิ กุลปุตตา สมมา อคารสุมา
อนาคาริยิ ปพฺพชิตา ยถากุติ อภิสเมสุ สพฺเพ เต จตฺตาริ อริยสจฺจานิ
ยถากุติ อภิสเมสุตฺติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค กัณฑ์
ที่ ๑๓๖ ว่าด้วยอริยสัจ ๔ โดยนัยที่ ๘ สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่
พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลายตามสมควรแก่เวลา

ปาติ

คำเน้นความตามวาระพระบาลี อันมีในพระสูตรที่ ๔ แห่งสมาธิ
วรรคที่ ๑ ในสังขสัจจกัณฑ์ว่า ครึ่งหนึ่ง สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า
ประทับอยู่ที่พระเชตวันารามกรุงสาวัตถี ฯ ครึ่งหนึ่ง พระองค์ทรงแสดงแก่
ภิกษุทั้งหลายว่า กุลบุตรเหล่านี้ในอดีตกาล ออกจากบ้านเรือนโดยชอบ
บรรพชาในพระธรรมวินัยอันหาบ้านเรือนมิได้ แล้วได้ร่ำตามเป็นจริง
กุลบุตรเหล่านั้นทั้งสี่ ล้วนได้ร่ำตามเป็นจริงแล้ว ซึ่งอริยสัจ ๔
ทั้งนั้น ฯ กุลบุตรเหล่านี้ ในอนาคตกาล ออกจากบ้านเรือนโดยชอบ
บรรพชา ในพระธรรมวินัย อันหาบ้านเรือนมิได้ กุลบุตรเหล่านั้นทั้งสี่ ก็จัก
ร่ำตามเป็นจริง ซึ่งอริยสัจ ๔ ทั้งนั้น ฯ กุลบุตรเหล่านี้ในบัดนี้ ได้ออก
จากบ้านเรือนโดยชอบ มาบรรพชาในพระธรรมวินัย อันหาบ้านเรือน
มิได้ร่ำตามเป็นจริง กุลบุตรเหล่านั้นทั้งสี่ ก็ร่ำตามเป็นจริงซึ่งอริยสัจ ๔
ทั้งนั้น ฯ อริยสัจ ๔ นั้น คือสิ่งใดบ้าง ฯ คือ ทุกขอริยสัจ ๑ ทุกข-
สมุทัยอริยสัจ ๑ ทุกขนิโรธอริยสัจ ๑ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ ๑ ฯ
เพราะฉะนั้นแหละ ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลาย ต้องทำความประกอบ
เพื่อให้รู้ว่าอันนี้เป็นทุกข์ อันเป็นทุกขสมุทัย อันเป็นทุกขนิโรธ อัน
เป็นทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ฯ สิ้นเนื้อความในพระสูตรนี้เพียงเท่านั้น

อรรถกถา

ในอรรถกถาไม่ได้กล่าวอย่างไร เพราะฉะนั้น จึงจักได้แสดงอริยสัจ ๔
โดยนัยที่ ๔ อันมีในคัมภีร์วิสุทธิมรรค ต่อจากกัณฑ์ก่อนนั้นสืบไป
กล่าวคือ นัยที่ ๔ ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคนี้ว่า ได้แก่การวินิจฉัย ชาติทุกข์
เป็นต้น ว่าสิ่งไหน ได้แก่อะไร ฯ คำว่า วินิจฉัยนั้น แปลว่า คำตัดสิน
คำชขาด เมื่อตัดสินว่าอย่างไรได้แก่สิ่งใด เช่น จะถามว่า ทุกข์นั้น
ได้แก่สิ่งใด ก็ชขาดไว้ว่า ได้แก่ธรรม ๑๒ ประการ ที่พระพุทธเจ้าได้ทรง

แสดงไว้ ๑ ธรรม ๑๒ ประการนั้น ได้แก่ความเกิด ๑ ความแก่ ๑ ความเจ็บ ๑ ความตาย ๑ ความเศร้าใจ ๑ ความรำไร ๑ ความไม่สบาย ๑ ความน้อยใจ ๑ ความคับใจ ๑ ความประจวบกับสิ่งอันไม่เป็นที่รัก ๑ ความพลัดพรากจากสิ่งอันเป็นที่รัก ๑ ความไม่ได้สมประสงค์ ๑ แต่เมื่อว่าโดยย่อ ได้แก่อุปาทานชั้นที่ ๕ ๑ สิ่งเหล่านี้แหละเรียกว่าทุกข์ ๑ ทุกขสมุทัยนั้น ท่านก็ชี้ไว้ชัดว่าได้แก่ตัณหา ๓ ประการ ๑ ทุกขนิโรธนั้น ได้แก่นิพพาน ทุกขนิโรธคามินีปฏิปาทนั้น ได้แก่ทางประกอบด้วยองค์ ๘ มีทางเห็นชอบเป็นต้น

คำว่า ชาติตุภข์ เป็นต้นนั้น มีคำอธิบายต่อไปว่า ชาตินั้นหมายความว่า ความหลายอย่าง ดังหมายภพที่เกิดขึ้น หมายความว่าคนชาติต่าง ๆ ๑ หมายถึงที่ถูกการตกแต่งให้มิให้เป็นขึ้น ๑ หมายถึงปฏิสนธิจิต ๑ หมายถึงการหลุดจากกรรมมารดา ๑ หมายถึงตระกูลต่าง ๆ ๑ หมายถึงศีลของพระอริยเจ้า ๑ แต่คำว่า ชาติตุภข์ ซึ่งแปลว่าความเกิดเป็นทุกข์ ในอริยสัจนี้ หมายถึงการเกิดแห่งชั้นเริ่มแต่ปฏิสนธิไป จนกระทั่งหลุดแห่งสัตว์จำพวกที่เกิดในครรภ์ ๑ หมายถึงการเกิดแห่งชั้นด้วยปฏิสนธิจิตแห่งสัตว์ชาติอื่น ๑ ทั้ง ๒ อย่างนี้ ว่าโดยปริยายทั้งนั้น ส่วนนิปริยาย คือ การว่าโดยตัดลัดนั้น ได้แก่การปรากฏขึ้นเริ่มแต่แรกไป แห่งทุกข์ของสัตว์ทั้งหลายที่เกิดในภพนั้น ๆ ๑ คำว่า ชาตฺติ ซึ่งแปลว่าความเกิดนั้น เมื่อว่าโดยลักษณะ ก็มีการเกิดเป็นลักษณะ อธิบายว่า สิ่งใดมีการเกิดเป็นลักษณะ สิ่งนั้นแหละเรียกว่าชาติ หากจะถามว่า คำว่า ชาตฺติมีลักษณะอย่างไร ก็ตอบได้ว่า มีการเกิดเป็นลักษณะ ๑ หากจะว่าโดยรส คือโดยหน้าที่แล้ว ก็มีการหลุดเป็นรส หากมีคำถามว่า ความเกิดมีสิ่งใดเป็นรส ก็ให้ตอบว่า มีการหลุดเป็นรส ๑ เมื่อจะว่าโดยเครื่องปรากฏ ก็มีการโผล่ขึ้นจากภพก่อน เป็นเครื่องปรากฏ หากจะมีคำถามว่า ความเกิดมีสิ่งใดเป็นเครื่องปรากฏ ก็ตอบได้ว่า มีการโผล่ขึ้นมาจากภพก่อนเป็นเครื่องปรากฏ อีกอย่างหนึ่งว่า มีการเต็มไปด้วยทุกข์เป็นลักษณะ ๑ หากจะมีคำถามขึ้นว่า ความเกิดเป็นทุกข์อย่างไร ก็ให้แก้ว่า ความ

เกิดเป็นท้ออาศัยแห่งทุกข์ทั้งสน ๆ ก็ทุกข์ทั้งสนนั้นได้แก่สิ่งใด ให้ตอบว่า
 ได้แก่ทุกข์เจ็บ ทุกข์แปร ทุกข์สังขาร ทุกข์ปกปิด ทุกข์ไม่ปกปิด
 ทุกข์โดยอ้อม ทุกข์โดยตรง หากจะถามว่า ทุกข์เหล่านี้ อย่างไรหนได้แก่
 สิ่งใด ก็ให้แก้ว่าทุกข์เจ็บนั้น ได้แก่ความรู้สึกไม่สบายกาย ไม่สบายใจ
 อันเกิดด้วยความเจ็บไข้ต่าง ๆ ๆ ทุกข์แปรนั้น ได้แก่ความรู้สึกสบายกาย
 สบายใจ เพราะความรู้สึกสบายกายสบายใจนั้น ย่อมแปรไปเป็นทุกข์อีก
 ไม่คงที่อยู่ได้ ๆ ทุกข์สังขารนั้น ได้แก่ความรู้สึกเฉย ๆ กับสังขาร
 ในภุมิทั้ง ๓ ๆ ทว่าความรู้สึกเฉย ๆ กับสังขารในภุมิทั้ง ๓ เป็นทุกข์
 สังขารนั้น เพราะถูกความเกิด และความดับ บับคั่นอยู่เสมอ ๆ
 ทุกข์ปกปิดนั้น ได้แก่ความเจ็บกาย มีเจ็บหู เจ็บฟัน เป็นต้น และความ
 เจ็บใจ ด้วยราคะ โทสะ เป็นต้น ที่เรียกว่าทุกข์ปกปิด ก็เพราะต้องถาม
 ผู้เจ็บก่อนจึงจะรู้ได้ และเพราะความพยายามไม่ปรากฏ ๆ ทุกข์ไม่ปกปิด
 นั้น ได้แก่ทุกข์ที่เกิดจากการทำร้ายร่างกาย เพราะไม่ต้องถามก็รู้กันได้ว่า
 ผู้ถูกทำร้ายร่างกายนั้น เป็นทุกข์ ทั้งความพยายามก็ปรากฏ ๆ ทุกข์โดย
 อ้อมนั้น ได้แก่ชาติทุกข์เป็นต้น ยกทุกข์เจ็บออกเสีย ๆ ทุกข์โดยตรงนั้น
 ได้แก่ทุกข์เจ็บไข้ ๆ ในทุกข์ทั้ง ๑๒ อย่างนั้น ทว่าความเกิดเป็นทุกข์
 ก็เพราะเป็นเหตุแห่งทุกข์ในอบาย ๑ เพราะเป็นเหตุแห่งทุกข์ในมนุษย ๑ ๆ
 ทุกข์ในมนุษยนั้น หมายความว่าความลำบาก เริ่มแต่อยู่ในท้องมารดาเป็นต้นไป
 จนกระทั่งถึงวันตายเป็นที่สุด ๆ ทุกข์ที่อยู่ในท้องมารดานั้น ท่านอธิบาย
 ไว้ว่า มีอยู่ ๓ ประการ คือ ประการที่ ๑ ได้แก่ความลำบาก ซึ่งอยู่ในที่
 คับแคบ ในที่เต็มไปด้วยซากอสุภต่าง ๆ คลบไปด้วยกลิ่นอันเหม็น
 ร้ายกาจ น่าเกลียดยิ่งนัก ร้อนด้วยไออุ่นอันมีในท้องมารดา ถูกคัมเหม็น
 ขาวคัมมืดถูกนั่งเหมือนแบง เขยัดคัมเหยียดเท่าเป็นต้นไม่ได้ ๆ ประการ
 ที่ ๒ ว่า ขณะที่มารดาพลาดล้มลงกิด ขน เค้น นัง นอนกิด ทารกที่อยู่ในท้อง
 นั้นมีตัวขัดไปมา ขย่อนข้นขย่อนลง รู้สึกตกใจกลัวยิ่งนักหนา เปรียบ
 เหมือนลูกเนื้อทรายที่อยู่ในเงื่อมมือนักเลงสุรา และเหมือนลูกงูอันอยู่ใน
 เงื่อมมือหมอง ฉะนั้น เวลามารดาบริโภคของเป็นร้อน เปรี้ยว เค็มมัน

ต้นลงไป ทารกที่อยู่ในครรภ์มารดา ก็รู้สึกเย็นนัก รู้สกร้อนนัก รู้สึก
เมสบนัก ฯ ประการที่ ๓ เวลาที่จะคลอดนั้น ทารกนั้น รู้สึก
เจ็บกาย เปรียบเหมือนกับช้างที่ถูกไสออกไปในทางช่องแคบฉะนั้น ด้วยว่า
เวลาจะคลอดนั้น ลมกัมมัชชวาท คือลมอันเกิดจากกรรม ได้พัดทารก
ซึ่งอยู่ในครรภ์นั้นให้มึนศีรษะกลับลงเบื้องต่ำ เหมือนกับคนตกลงไปในเหว
อันลึก ทารกนั้นรู้สึกตกใจยิ่งนัก พอดกกิ่งช่องคลอดก็รู้สึกลำบากยิ่งนัก
เปรียบเหมือนกับถูกหนีบด้วยเครื่องยนต์ และเปรียบเหมือนกับสัตว์นรกที่
ถูกหนีบด้วยภูเขานั้น ดังนั้น ส่วนทุกข์ขณะที่จะคลอดใหม่นี้ก็ยังมีอยู่อีก คือ
พอคลอดเสร็จแล้ว ก็มีผุ้จับต้อง มีผู้ให้อาบน้ำล้างเช็ดเป็นต้น ฯ ในเวลานั้น
ทารกนั้นรู้สึกเจ็บร่างกายยิ่งนัก ประหนึ่งว่าถูกแทงด้วยเข็ม หรือถูกแลด้วย
มีดโกนฉะนั้น ดังนั้นไป ก็ได้รับทุกข์นานาประการ เพราะความเกิด
เป็นบุตรากแห่งทุกข์ต่าง ๆ ดังที่กล่าวมาแล้วนี้ จึงว่าความเกิดเป็นทุกข์

ความแก่นั่นมีอยู่ ๒ อย่าง คือแก่ปกปิด อันได้แก่ความแก่เรอไป ๑
แก่เปิดเผย อันได้แก่ความแก่ที่ปรากฏ มีพื้นหลุด ผมหงอก ผิวหนังหตห
เป็นต้น ๑ ๑ ความแก่ที่ปรากฏ จัดเป็นทุกข์อริยสัจ ฯ ความแก่นั่นเป็นความแก่
แห่งขันธ์เป็นลักษณะ มีการไถ่เข้าไปหาความตายเป็นรส มีการสิ้นความ
เป็นหนุ่มสาว เป็นเครื่องปรากฏ ฯ ที่จัดว่าความแก่เป็นทุกข์ ก็เพราะเป็น
ทุกข์แห่งสังขาร และเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ต่าง ๆ มีทุกข์เจ็บปวด เมื่อย
ขบเป็นต้น ฯ ความตายนั้นก็มีอยู่ ๒ อย่างเหมือนกัน คือ ตายปกปิด
ได้แก่ตายเป็นนิจเรอมาเริ่มแต่วันเกิด ฯ ตายเปิดเผย อันได้แก่สน
ลมหายใจ ๑ ตายอย่างหลังนี้เป็นทุกข์อริยสัจ ฯ ความตายนี้ มีการ
เคลื่อนไหวเป็นลักษณะ มีการพลัดพรากเป็นรส มีการละคิดเป็นเครื่องปรากฏ
ที่ว่าความตายเป็นทุกข์ ก็เพราะเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ ฯ ความเศร้าใจนั้น
ได้แก่ความตรอมใจด้วยเหตุต่าง ๆ เมื่อว่าโดยลักษณะแล้ว ก็มีความแผด
เผาในใจ ความแค้นผากในใจเป็นลักษณะ มีความตรอมใจเป็นรส มี
ความเศร้าใจถึงสิ่งล่วงไปเป็นเครื่องปรากฏ ฯ ที่ว่าเป็นทุกข์ ก็เพราะ
เป็นทุกข์เจ็บ และเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ ความร่ำไรรนั้น ได้แก่ความบ่น

๑๕๒ พระสัทตันตปิฎก คัมภีร ๓ สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค เล่ม ๓

เพื่อควัวจา คุวยแต่ต่าง ๆ มีบ่นเพอถึงผทตยไปเป็นต้น เมื่อว่า
โดยลักษณะ ก็มีการบ่นเป็นลักษณะ มีการคิดถึงคุณและโทษ แห่งผู้
ล่องลับไปแล้วเป็นรส มีการหมกมุ่นเป็นเครื่องปรากฏ ฯ ที่เรียกว่า
ความรำไรเป็นทุกข์ ก็เพราะเป็นทุกข์แห่งสังขาร และเพราะเป็นเหตุ
ให้เกิดทุกข์อื่น ๆ อีก ฯ คำว่า ความทุกข์นั้น ได้แก่ความไม่สบายกาย
เมื่อว่าโดยลักษณะแล้ว ก็มีการเบียดเบียนกายเป็นลักษณะ มีการน้อย
ใจเป็นรส มีการเจ็บกายเป็นเครื่องปรากฏ ฯ ที่เรียกว่าเป็นทุกข์ ก็เพราะ
เป็นทุกข์เจ็บ และเพราะเป็นเหตุให้เกิดทุกข์อื่นอีก ฯ ของคำอธิบาย
ในเรื่องทุกข์ไว้เพียงเท่านั้น.

เอว ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฑ์ที่ ๑๓๗

คัมภีรสังยุตตนิกาย มหาวารวรรค

ว่าด้วยอริยสัจ ๔ ตามนัยที่ ๘

เข หิ เกจิ ภิกขเว อติตมทุธานิ สมณา วา พุราหุมนา วา
ขถาภูติ อภิสมพชณิสฺสตี.

ณ บัณฑิต อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีรสังยุตตนิกาย มหาวารวรรค
กัณฑ์ที่ ๑๓๗ ว่าด้วยอริยสัจ ๔ ตามนัยที่ ๘ ต่อจากกัณฑ์ที่แล้วมา เพื่อ
ให้ประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลายตลอด
กาลนาน

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี อันมีในพระสูตรที่ ๕ แห่งสมาธิ-
วรรคที่ ๑ ในสังขสังยุตตนัย ครึ่งหนึ่ง สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า
ประทับอยู่ที่พระเชตวันาราม กรุงสาวัตถี ฯ ครึ่งนั้น พระองค์ทรงได้

แสดงแก่งิภิกษุทั้งหลายว่า สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใด อันมีมาแล้วใน
 อดีตกาล ได้รู้ดังตามเป็นจริง สมณพราหมณ์เหล่านั้นทั้งสน กัลวัน
 แต่ได้รู้ดังตามเป็นจริงในอริยสัจ ๔ ทั้งนั้น ฯ สมณะหรือพราหมณ์
 เหล่าใด ในอนาคตกาลจ้กรู้ดังตามเป็นจริง สมณะหรือพราหมณ์
 เหล่านั้นทั้งสน กัลวันแต่จ้กรู้ดังตามเป็นจริง ในอริยสัจ ๔ ทั้งนั้น ฯ
 สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดในบัดนี้ รู้ดังตามเป็นจริงอยู่ สมณะหรือ
 พราหมณ์เหล่านั้นทั้งสน กัลวันแต่รู้ดังตามเป็นจริง ในอริยสัจ ๔ ทั้งนั้น ฯ
 เพราะฉะนั้นแหละ ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายควรทำการประกอบว่า
 อันนี้เป็นทุกข์ อันนี้เป็นเหตุให้เกิดทุกข์ อันนี้เป็นความดับทุกข์ อันนี้
 เป็นทางไปถึงความดับทุกข์ ดังนี้ สนเนื้อความในพระสูตรนี้เพียงเท่านั้น

ในพระสูตรที่ ๖ ว่า สมณพราหมณ์เหล่าใดในอดีตกาล ประกาศ
 ความรู้ดังตามเป็นจริงแล้ว สมณพราหมณ์เหล่านั้นทั้งสน กัลวันแต่
 ประกาศความรู้ดังตามเป็นจริง ในอริยสัจ ๔ ทั้งนั้น ฯ สมณพราหมณ์
 เหล่าใด ในอนาคตกาล จ้กประกาศความรู้ดังตามเป็นจริง สมณ-
 พราหมณ์เหล่านั้นทั้งสน กัลวันแต่จ้กประกาศความรู้ดังตามเป็นจริง
 ซึ่งอริยสัจ ๔ ทั้งนั้น ฯ สมณพราหมณ์เหล่าใดในบัดนี้ ประกาศอยู่ซึ่ง
 ความรู้ดังตามเป็นจริง สมณพราหมณ์เหล่านั้นทั้งสน กัลวันแต่
 ประกาศซึ่งความรู้ดังตามเป็นจริง ซึ่งอริยสัจ ๔ ทั้งนั้น ฯ อริยสัจ
 ๔ นั้น คือ สิ่งใด ? คือ ทุกข์ เหตุให้เกิดทุกข์ ความดับทุกข์ ทาง
 ไปถึงความดับทุกข์ ฯ เพราะฉะนั้นแหละภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลาย
 ควรทำความประกอบว่า นทุกข์ นเหตุให้เกิดทุกข์ นความดับทุกข์
 นทางไปถึงความดับทุกข์ ดังนี้ สนเนื้อความในพระสูตรนี้เพียงเท่านั้น

อรรถกถา

ในอรรถกถาแห่งพระสูตรที่ ๕ นั้นว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า
 ได้ทรงแสดงอริยสัจ ๔ ไว้ตามอัธยาศัยของผู้ทั้งหลาย ด้วยการทรงแสดง

อย่างนั้น ฯ ในอรรถกถาแห่งพระสูตรที่ ๖ ว่า คำว่า ประกาศซึ่งความ
 รุดยงนั้น คือ ประกาศที่เราเป็นผุ้รุดยง ฯ ก็ในพระสูตรนี้ สมเด็จพระ
 พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ทรงมุ่งหมาย พระสัพพัญญูพุทธเจ้าทั้งหลาย
 ด้วยคำว่าสมณพราหมณ์ ดังนี้

ธัมมัตถาธิบาย

ในอรรถาธิบายว่า พระสูตรที่ ๕ ที่ ๖ นั้น ล้วนแต่ชี้ให้เห็นว่า
 ผุ้รุดยงตามเป็นจริงนั้น ล้วนแต่รุดยงในอริยสัจ ๔ ทั้งนั้น จึงเป็นอันว่า
 อริยสัจ ๔ เป็นของสำคัญยิ่ง ถ้าผู้ใดไม่รุดยงอริยสัจ ๔ ผู้นั้นก็ไม่ชื่อว่า ผุ้รุดยง
 ตามเป็นจริง ผุ้รุดยงอริยสัจ ๔ จึงเรียกว่าผุ้รุดยงตามเป็นจริง คือ รุดด้วย
 รุดยงด้วย ฯ แต่การรุดยงอริยสัจ ๔ นั้น มีอยู่ ๒ อย่าง คือ รุดเป็นโลกีย์ ๑
 รุดเป็นโลกุตระ ๑ ฯ รุดเป็นโลกีย์นั้น ได้แก้รุดตามที่ได้ยินได้ฟัง
 ได้ศึกษาเล่าเรียน ได้คิดนึกตรึกตรอง ในเรื่องอริยสัจ ๔ ทั้งรู้ไม่ตลอด
 ไม่แจ่มแจ้ง ส่วนความรุดเป็นโลกุตระนั้น หมายถึงรุดยงอริยสัจ ๔ ด้วย
 ความรุดแจ่มแจ้งแทงตลอดยกขึ้นในใจของตนเอง รุดพร้อมด้วยองค์ ๓ คือ
 รู้ว่าอนันเป็นทุกข์ อนันเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ อนันเป็นความดับทุกข์
 อนันเป็นทางไปถึงความดับทุกข์ ดังนี้ ๑ รู้ว่าทุกข์นั้นเป็นของควรรอบรู้
 เหตุให้เกิดทุกข์นั้น เป็นของควรละ ความดับทุกข์นั้น เป็นของควรทำให้
 แจ่มแจ้ง ทางไปถึงความดับทุกข์นั้น เป็นของควรทำให้เกิด ดังนี้ ๑ รู้ว่า
 ทุกข์นั้น เราได้รอบรู้แล้ว เหตุให้เกิดทุกข์นั้น เราได้ละแล้ว ความ
 ดับทุกข์นั้น เราได้ทำให้แจ่มแจ้งแล้ว คือ ได้ทำให้สำเร็จแล้ว ทางไปถึง
 ความดับทุกข์นั้น เราได้ทำให้เกิดแล้ว ดังนี้ ๑ ฯ ที่รุดเป็นโลกุตระ
 นั้น ต้องรุดพร้อมด้วยองค์ ๓ ดังที่กล่าวมาแล้ว ฯ ในองค์ ๓ นั้นย่อลง
 ก็คงเป็นองค์ ๒ คือ รุดด้วย กระทำได้ด้วย ฯ เพราะฉะนั้น จึงได้ใจความ
 ว่า ความรุดยงอริยสัจ ๔ ที่เป็นโลกีย์นั้น คือ เพียงแต่รุดอย่างเดียว ทำตาม
 ด้วยไม่ได้ คือ เพียงแต่รู้ว่า อนันเป็นทุกข์ อนันเป็นเหตุให้เกิดทุกข์
 อนันเป็นความดับทุกข์ อนันเป็นทางไปถึงความดับทุกข์ ดังนี้ ๑ รุดแต่

เพียงว่าทุกข์^{๘๕๗}เป็นของควรรอบรู้^{๘๕๘} เหตุให้เกิดทุกข์^{๘๕๙} เป็นของควรละ
 ความดับทุกข์^{๘๖๐}เป็นของควรทำให้แจ้ง^{๘๖๑} ทางไปถึงความดับทุกข์^{๘๖๒} เป็น
 ของควรทำให้เกิด^{๘๖๓} ดังนี้^{๘๖๔} รู้อย่างนั้นเท่านั้น^{๘๖๕} อย่างที่ ๓ นั้นไม่รู้^{๘๖๖}
 คือ ไม่รู้ว่าทุกข์^{๘๖๗} เราได้รอบรู้แล้ว^{๘๖๘} เหตุให้เกิดทุกข์^{๘๖๙} เราได้ละแล้ว^{๘๗๐}
 ความดับทุกข์^{๘๗๑} เราได้ทำให้แจ้งแล้ว^{๘๗๒} ทางไปถึงความดับทุกข์^{๘๗๓} เรา
 ก็ได้ทำให้เกิดแล้ว^{๘๗๔} ที่ไม่รู้อย่างนั้น^{๘๗๕} ก็เพราะว่าตนยังไม่ได้รอบรู้ทุกข์^{๘๗๖}
 ยังละเหตุให้เกิดทุกข์^{๘๗๗}ไม่ได้ ยังทำความดับทุกข์^{๘๗๘}ให้แจ้งไม่ได้^{๘๗๙} ยังหาทาง
 ไปถึงความดับทุกข์^{๘๘๐}ให้เกิดไม่ได้^{๘๘๑} เมื่อใดได้รอบรู้ทุกข์^{๘๘๒}แล้ว ได้ละเหตุ
 ให้เกิดทุกข์^{๘๘๓}แล้ว ได้ทำให้แจ้งความดับทุกข์^{๘๘๔}แล้ว ได้หาทางไปถึง
 ความดับทุกข์^{๘๘๕}ให้เกิดแล้ว^{๘๘๖} เมื่อนั้นก็ว่าความรู้นั้นเป็นโลกุตตระ^{๘๘๗} เมื่อ
 ได้อธิบายมาอย่างนั้นแล้ว^{๘๘๘} ก็จะเห็นได้ว่า อริยสัจ ๔ เป็นของรู้ได้ยาก
 เป็นของทำตามได้ยาก^{๘๘๙} คือ เพียงแต่รู้อย่างเดียวเท่านั้น^{๘๙๐} ก็ยากอยู่แล้ว
 ยิ่งการทำตามด้วยก็ยิ่งเป็นของยาก^{๘๙๑} ขอให้ผู้ฟังทั้งหลาย^{๘๙๒} จงคิดดูเถิดว่า
 เท่าที่เราดูเราเห็นมาแล้ว^{๘๙๓} มีใครบ้างที่รอบรู้ทุกข์^{๘๙๔}ได้ ที่ละเหตุให้เกิด
 ทุกข์^{๘๙๕}ได้ ที่ทำให้แจ้งความดับทุกข์^{๘๙๖} ที่หาทางไปหาความดับทุกข์^{๘๙๗}
 ให้เกิดขึ้นได้แล้ว^{๘๙๘} เมื่อเราคิดดูก็จะเห็นว่า ยังไม่เคยเห็นใครเลย เพียง
 แต่ได้ยินได้ฟังว่า พระพุทธเจ้า^{๘๙๙} พระอรหันต์^{๙๐๐} อรหันต์ทั้งหลาย^{๙๐๑} เท่านั้น
 เป็นผู้แจ้งแทงตลอดอริยสัจ ๔^{๙๐๒} เพราะฉะนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า^{๙๐๓}
 จึงได้ทรงสอนภิกษุทั้งหลายไว้ว่า^{๙๐๔} เธอทั้งหลายควรทำความประกอบ
 เสียให้รู้ว่า^{๙๐๕} อันนั้นเป็นทุกข์^{๙๐๖} อันนั้นเป็นเหตุให้เกิดทุกข์^{๙๐๗} อันนั้นเป็นความ
 ดับทุกข์^{๙๐๘} อันนั้นเป็นทางไปถึงความดับทุกข์^{๙๐๙} ดังที่แสดงมาแล้วนั้น^{๙๑๐} ฯ
 ข้อที่ตรัสอย่างนั้น^{๙๑๑} มีคำอธิบายว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า^{๙๑๒} ได้ทรง
 สอนให้ภิกษุทั้งหลายเพียรทำสมณธรรม^{๙๑๓} เพื่อให้รู้^{๙๑๔}อริยสัจ ๔^{๙๑๕} ดังนี้^{๙๑๖} ฯ
 การทำสมณธรรมนั้น^{๙๑๗} ก็คือการตั้งใจเจริญสมถกรรมฐาน^{๙๑๘} และวิปัสสนา
 กรรมฐานให้แก่กล้าขึ้น^{๙๑๙} เพราะเมื่อกรรมฐานทั้ง ๒ น^{๙๒๐} อย่างใดอย่าง
 หนึ่งแก่กล้าแล้ว^{๙๒๑} ก็จะรู้จักอริยสัจ ๔^{๙๒๒} ได้โดยตลอดพร้อมด้วยองค์ ๓^{๙๒๓}
 เพราะฉะนั้น^{๙๒๔} ควรที่เรทั้งหลายจะเอาใจใส่ต่อกรรมฐาน^{๙๒๕} ตามสมควรแก่^{๙๒๖}

๑๕๖ พระสุตตันตปิฎก คัมภีร์ที่ ๓ สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค เล่ม ๓
นิสัยของทณ เพื่อเป็นอุปนิสัย แห่งมรรค ผล นิพพาน ในอนาคตกาล
ภายภาคหน้า

ก็ในเทศนาภังคะนั้น จักได้แสดงอริยสัจ ๔ ตามนัยที่ ๔ ต่อจาก
ภังคะก่อนนั้นไป คือ แสดงเริ่มแต่คำว่า ความน้อยใจเป็นต้นไป ฯ
กล่าวคือ ความน้อยใจที่เรียกว่าเป็นทุกข์นั้น ได้แก่อะไร แก้วว่า ได้แก่
ความไม่สบายใจ หรือความไม่ดีใจ ฯ ความไม่สบายใจ หรือความ
ไม่ดีใจนี้ เมื่อว่าโดยลักษณะแล้ว ก็มีการบังคับหัวใจเป็นลักษณะ
มีการแค้นใจเป็นรส มีการเจ็บใจเป็นเครื่องปรากฏ ฯ ที่จัดว่าเป็นทุกข์
ก็เพราะเป็นทุกข์เจ็บ และเพราะทำให้กายเป็นทุกข์ด้วย ฯ ด้วยว่า ผู้
ทุกข์ใจหนักเข้า ย่อมสยายผมร้องไห้คร่ำครวญบ้าง ต้องตอกชกเสียบ้าง
กินยาตายบ้าง ผูกคอตายบ้าง ดังนี้เป็นต้น

คำว่า ความคับใจเป็นทุกข์นั้นได้แก่สิ่งใด แก้วว่า ความอึดอัดใจ
อันเต็มไปด้วยทุกข์อย่างยิ่ง เป็นต้นว่า ทกข์ เพราะสันทรพย์ สันญาติมิตร
อุปถัมภ์ ฯ ความคับใจนี้ มีการร้อนใจเป็นลักษณะ มีการตรอมใจใหญ่
เป็นรส มีการชบชืดเป็นเครื่องปรากฏ ฯ ที่ว่าความคับใจเป็นทุกข์
ก็เพราะเป็นทุกข์แห่งสังขาร และเพราะทำให้ร่างกายชบพอม

คำว่า การประจวบด้วยสิ่งไม่เป็นที่รักเป็นทุกข์นั้น ได้แก่สิ่งใด
แก้วว่า ได้แก่การพบปะคนหรือสัตว์ที่สงของ อันไม่เป็นที่พอใจ ฯ เมื่อ
ว่าโดยลักษณะ ก็มีการพบเห็นสิ่งที่ไม่ต้องประสงค์เป็นลักษณะ มีการ
แค้นใจเป็นรส มีความไม่เจริญใจเป็นเครื่องปรากฏ ฯ ที่ว่าเป็นทุกข์
ก็เพราะเป็นเหตุให้เกิดทุกข์

คำว่า ความพลัดพรากจากสิ่งอันเป็นที่รักนั้น ได้แก่สิ่งใด แก้วว่า
ได้แก่การจากคนหรือสัตว์ที่สงของ อันเป็นที่รักใคร่พอใจ ฯ เมื่อว่า
โดยลักษณะ ก็มีการจากสิ่งที่ไม่ต้องประสงค์เป็นลักษณะ มีการให้เกิดความ
เสียใจเป็นรส มีการเสียมเป็นเครื่องปรากฏ ฯ ที่ว่าเป็นทุกข์ ก็เพราะ
เป็นเหตุให้เกิดทุกข์ คือเป็นเหตุให้ให้เกิดความเสียใจ

คำว่า การไม่สมประสงค์นั้น ได้แก่สิ่งใด แก้วว่า ได้แก่การไม่สม
ประสงค์ในทางไม่อยากเกิด ไม่อยากแก่ ไม่อยากเจ็บ ไม่อยากตาย

และไม่อยากเศร้าใจ ไม่อยากรำไร ไม่อยากทุกข์ ไม่อยากน้อยใจ ไม่อยากคับใจ เมื่อไม่อยากอย่างนี้ แต่ไม่สมประสงค์ ก็เป็นทุกข์ คือ เมื่อนึกว่า ขอเราอย่าได้เกิดแก่เจ็บตาย เมื่อไม่สมประสงค์ ก็เป็นทุกข์ หากนึกว่า ขออย่าได้พบทุกข์ต่าง ๆ เลย อย่าได้เศร้าใจเลย อย่าได้มีเรื่องรำไรเลย อย่าให้มีทุกข์เลย อย่าให้มีความน้อยใจเลย อย่ามีเรื่องคับใจเลย อย่าพบปะสิ่งที่ไม่รักใคร่พอใจเลย อย่าพลัดพรากจากสิ่งซึ่งรักใคร่พอใจ เมื่อไม่สมประสงค์ ก็เป็นทุกข์ ๆ ความไม่สมประสงค์นี้ เมื่อว่าโดยลักษณะ ก็มีการประสงค์สิ่งที่ไม่ควรได้ เป็นลักษณะ มีการแสวงหาสิ่งนั้นเป็นรส มีการไม่เป็นไปตามความประสงค์เป็นเครื่องปรากฏ ๆ ทว่าความไม่สมประสงค์เป็นทุกข์นั้น ก็เพราะเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ต่าง ๆ อีก

คำว่า ทุกข์โดยย่อนั้น ได้แก่สิ่งใด แก้วว่า ได้แก่อุปาทานชั้นที่ ๕ คือ ทุกข์ต่าง ๆ นั้นมีอยู่มาก หากพระพทธองค์จะทรงยกขึ้นแสดงที่ละอย่าง ๆ เหมือนกับทรงยกความเกิดเป็นต้นจนทรงแสดงนั้น จะทรงแสดงอยู่ตั้งหลายกัปก็จะไม่รู้สิ้นสุด เพราะฉะนั้น พระพทธองค์จึงรวมกล่าวในชั้นที่ ๕ ว่า ชั้นที่ ๕ นี้แหละเป็นทุกข์ ดังนั้น สันเรื่องทุกข์ตามนัยที่ ๘ อันมีในคัมภีร์วิสุทธิมรรคเพียงเท่านั้น

ในสมุทัย และนิโรธ กับมรรคนั้น มีคำอธิบายตามนัยที่ ๒ สมุทัยนั้น ได้แก่ตัณหา ๓ ประการ คือ กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา ฯ นิโรธนั้น ได้แก่การดับตัณหาทั้ง ๓ ประการ เมื่อดับตัณหาทั้ง ๓ ประการนี้ได้แล้ว ก็ได้ชื่อว่า ดับทุกข์ ถ้าตัณหาทั้ง ๓ ประการ ยังไม่ดับไปตราบใดทุกข์ทั้งหลาย มีทุกข์เกิด ทุกข์แก่ ทุกข์เจ็บ ทุกข์ตาย เป็นต้น ก็ย่อมตราบนั่น เปรียบเหมือนต้นไม้ที่ยังมีรากแก้วมั่นคงอยู่ ถึงจะตัดต้นไม้ไปแล้ว ต้นไม้นั้นก็ยังงอกได้อีกฉะนั้น ฯ คำว่า มรรคนั้น ได้แก่ทางอันประกอบด้วยองค์ ๘ ประการ คือ ความเห็นชอบ ๑ ความดำริชอบ ๑ ความพูดชอบ ๑ ความทำชอบ ๑ ความเลื่อมใสชอบ ๑ ความพยายามชอบ ๑ ความระลึกรู้ชอบ ๑ ความตั้งใจมั่นชอบ ๑ ความ

เห็นชอบนั้น ได้แก่ปัญญา อันต้อวิชาเสียได้ขาด เมื่อว่าโดยลักษณะ
ก็ไต่แก้ความเห็นตกเป็นลักษณะ ความประกาศของแท้เป็นรส ความ
ทำลายอวิชาเป็นเครื่องปรากฏ ฯ ความดำริชอบนั้น ได้แก่การ
ขกจิตขึ้นสู่ทางนิพพาน อันว่าความดำริผิดได้อย่างเด็ดขาด ฯ การ
พูดชอบนั้น ได้แก่การงดเว้นขาดจากวจีหุจรีตทุกประการ ฯ การ
ทำชอบนั้น ได้แก่การงดเว้นขาดจากการทำผิดทางกาย ๓ ประการ ฯ
การเลี้ยงชีวิตชอบนั้น ได้แก่การตัดขาดจากการหาเลี้ยงชีวิตในทางผิด ฯ
ความพยายามชอบนั้น ได้แก่ความพยายามอยู่ในสิ่งที่ชอบทุกประการ ฯ
ความระลึกชอบนั้น ได้แก่ความระลึกแล้วจำได้ คือ ความไม่หลง ฯ
ลืม ฯ ฯ ความตั้งใจมั่นชอบนั้น ฯ ได้แก่ความมีใจมีอารมณ์อันเดียว
มีใจแน่วแน่อยู่ในทางชอบ คือ ทางเจริญมาน หรือเจริญสมณธรรม
ต่าง ๆ ดังนี้ สันคำอธิบายอริยสัจตามนัยที่ ๘ ที่กลั่นจากคัมภีร์
วิสุทธิมรรคเพียงเท่านั้น. เอวํ กัมมํ ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณชาที ๑๓๘

คัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค

ว่าด้วยวิตก ๓

มา ภิกขเว ปาเปเก อกุสเล วิตกเก วิตกเกถ ฯ เสขุขัตติ ฯ
กามวิตกํ พยาปาหวิตกํ วิหีสาวิตกํ ฯ ตํ กิสุส เหตุ ฯ เนเค
ภิกขเว วิตกกา อตฺถสณฺหิตาติ

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค
กัณชาที ๑๓๘ ว่าด้วยวิตก ๓ ประการ สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์
แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอดกาลนาน
หาประมาณมิได้

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี อันมีในพระสูตรที่ ๑ แห่งสมาธิ
 วรรคที่ ๑ ในสังขยัตถ์ว่า ครึ่งหนึ่ง สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า
 ประทับอยู่ที่พระเชตวันาราม กรุงสาวัตถี ฯ ครึ่งนั้น พระองค์ทรง
 แสดงแก่ภิกษุทั้งหลายว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายอย่าถึง
 วิตก ที่เป็นบาปอกุศล คือ อย่าถึงกามวิตก พยาบาทวิตก วิหิงสา-
 วิตก ฯ ข้อนั้น เพราะเหตุไร ? เพราะวิตกทั้ง ๓ นี้ ไม่ประกอบ
 ด้วยประโยชน์ ไม่เป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ ไม่เป็นไปเพื่อความเบอ
 หน่าย ไม่เป็นไปเพื่อความคลาย ไม่เป็นไปเพื่อความดับ ไม่เป็นไป
 เพื่อความสงบ เพื่อความรุ่ง เพื่อความรดี เพื่อนิพพาน ฯ เมื่อเธอ
 ทั้งหลายจะนึกองงกว่า อันนั้นเป็นทุกข์ อันนั้นเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ อันนั้น
 เป็นความดับทุกข์ อันนั้นเป็นทางไปถึงความดับทุกข์ ฯ ขอน เพราะ
 เหตุไร ? เพราะเหตุว่า การนี้ทุกอย่างนี้ เป็นของมีประโยชน์ เป็นเบื้องต้น
 แห่งพรหมจรรย์ เป็นไปเพื่อความเบอหน่าย เป็นไปเพื่อความคลาย
 เป็นไปเพื่อความดับ เพื่อความสงบ เพื่อความรุ่ง เพื่อความรดี เพื่อ
 นิพพาน ฯ เพราะเหตุนี้แหละภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายควรทำความ
 ประกอบว่า อันนั้นเป็นทุกข์ อันนั้นเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ อันนั้นเป็นความ
 ดับทุกข์ อันนั้นเป็นทางไปถึงความดับทุกข์ ดังนี้ สันเนอความใน
 พระสูตรนเพียงเท่านั้น

อรรถกถา

ในอรรถกถาไม่ได้กล่าวไว้อย่างไร เพราะฉะนั้น จึงจักได้แสดง
 เป็นอรรถาธิบายต่อไป คือ ในพระสูตรนี้ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า
 ได้ทรงสอนไว้ว่า อย่าได้ถึงกามวิตก พยาบาทวิตก วิหิงสาวิตก ซึ่ง
 เป็นบาปอกุศล เพราะไม่เป็นประโยชน์อันใด ไม่ทำให้สำเร็จมรรคผล
 นิพพาน เมื่อจะนึกก็งนึกถึงอริยสัจ ๔ จึงจะมีประโยชน์ในทางมรรคผล

นิพพาน ลงท้ายพระองค์ทรงสอนไว้ว่า ภิกษุทั้งหลาย ต้องทำความ
ประกอบ คือ ทำความเพียร เพื่อให้รู้ซึ่งอริยสัจ ๔ ดังมี อานิ เป็นข้อใหญ่
ใจความในพระสูตรนี้

มีความนึก ๓ ประการ คือ การนึกถึงกามวิตก พยาบาทวิตก วิหิง-
สาวิตก ซึ่งว่าเป็นบาปอกุศลนั้น เป็นบาปอกุศลอย่างไร เป็นบาป
อกุศลสำหรับบุคคลทั่วไป หรือสำหรับพระภิกษุทั่วไป ๆ แก้วว่า เป็น
บาปอกุศลอย่างไร คือ การนึกถึงกามวิตก คือ นึกถึงอารมณ์ ที่ตนรักใคร่
พอใจ ทั้งมีวิญญูญาณ หรือไม่มีวิญญูญาณนั้น เมื่อนึกถึงแล้วทำให้เกิด
กิเลสตัณหา มีราคะ ความกำหนัดยินดีเป็นต้น หากตายลงในขณะ
นั้น ก็ต้องไปตกนรก หรือไปเกิดเป็นดิรัจฉาน อย่างใดอย่างหนึ่งเป็น
แน่ ๆ ถ้าหากยังไม่ตาย ก็ทำให้ใจทรนทราย ด้วยอยากได้ อยากพบ
อยากเห็นสิ่งที่ตนรักใคร่พอใจนั้น เมื่อเป็นอย่างนั้น ก็เป็นเหตุให้แสวง
หา เมื่อแสวงหาได้โดยทางชอบก็ดีไป ถ้าแสวงหาไม่ได้โดยทางชอบ
ก็ต้องแสวงหาโดยทางผิด เมื่อแสวงหาโดยทางผิด ก็จะต้องได้รับ
โทษตามสมควรแก่ความผิด เมื่อแสวงหาไม่ได้ ก็ต้องเป็นทุกข์ ต้อง
เศร้าใจ หากแสวงหาได้ก็เป็นสุขใจ แต่เมื่อสิ่งที่ตนรักใคร่ ซึ่งแสวง
หามาได้แล้วนั้นดับไป พลัดพรากไป ตนก็ต้องเป็นทุกข์ ต้องเศร้าใจ

ข้อที่ว่ากามวิตก การนึกถึงสิ่งที่ตนรักใคร่พอใจเป็นของไม่ดี เพราะ
ถ้าตายในขณะนั้น ก็จะต้องไปเกิดในนรก หรือในดิรัจฉาน สำหรับบุคคล
ทั่วไปนั้น มีเรื่องอะไรเป็นอุทาหรณ์ ๆ แก้วว่า มีเรื่องปลาใหญ่ตัวหนึ่ง
เป็นอุทาหรณ์ ๆ เรื่องปลาใหญ่นั้น มีในคัมภีร์อะไร มีว่าอย่างไร ?
แก้วว่า มีในคัมภีร์พระเจ้า ๕๐๐ ชาติ

มีเรื่องมาว่า ครึ่งหนึ่ง พระพุทธเจ้าของเราทั้งหลาย ได้เกิดเป็น
ทิสปาโมกขอาจารย์อยู่ในเมืองตักกศิลา สั่งสอนไตรเพทแก่มาณพ ๕๐๐
คน ๆ เย็นวันหนึ่ง ทิสปาโมกขอาจารย์นั้น ได้พาพวกลูกศิษย์บริวาร
ลงไปอาบน้ำที่แม่น้ำ ได้ไปพบปลาใหญ่ตัวหนึ่ง ซึ่งพวกชาวประมงจับ
ขึ้นมาทิ้งไว้ที่หาดทราย ๆ ขณะนั้น กำลังที่ปลาใหญ่ตัวนั้น นึกและพูด

ถึงนางปลาบอกว่า โอ การที่เราถูกไม้เสียบยิงบนไฟ เราก็อารมณ์เสียเป็นทุกข์
เท่าไรนัก การที่นางปลาซึ่งเป็นคู่รักของเรา จะคิดว่าเราไปหลงนางปลา
ตัวอื่น นี้นแหละเป็นทุกข์ยิ่งกว่าที่เราจะถูกยิงอยู่บนไฟ ดังนี้

ทีสาปาโมกขอจารย์ ซึ่งแตกฉานในภาษาทั้งปวง จนกระทั่งภาษา
สัตว์ก็รู้ ได้ยินดังนั้นก็คิดว่า เมื่อเราเห็นอยู่ อย่าให้ปลาใหญ่ตัวนี้ ต้อง
ไปตกนรกเลย เพราะปลาใหญ่ตัวนี้ กำลังนึกถึงกามวิตกอยู่ เวลาเขา
ฆ่าตายก็จะต้องไปตกนรก เมื่อคิดอย่างนั้นแล้ว จึงได้ขอซื้อปลาใหญ่ตัว
นั้น จากพวกประมง แล้วก็นำปลาใหญ่ตัวนั้นไปทรมานน้ำ สั่งสอนว่า
เจ้าอย่าได้ประมาทหลงระเริงกับฝูงนางปลาจนมาติดแห ติดอวนของพวก
จับปลาอีกเลย ว่าดังนี้แล้วก็ปล่อยลงน้ำไป ดังนี้ เรื่องนี้แหละ เป็น
เรื่องตัวอย่างอันดี สำหรับชี้ให้เห็นว่า ไม่ว่าฆราวาสหรือบรรพชิต ก็ไม่
ควรนึกถึงกามวิตก เพราะถ้าตายในขณะที่คิดถึง ก็จะต้องไปตกนรกหรือ
ไปเกิดเป็นสัตว์ดิรัจฉาน แต่ว่า การที่จะห้ามใจไม่ให้คิดถึงเลยทีเดียว
นั้น ย่อมห้ามได้ยาก เพราะฉะนั้น จึงเลือกเวลาคิด อย่าได้คิดเวลา
จะนอน หรือเวลาเจ็บไข้ ฯ หากคิดเวลาจะนอน เมื่อคิดแล้วก็ให้ลง
ท้ายว่า ความรักไม่สำคัญอะไร เพราะสิ่งทั้งปวงเป็นของไม่เที่ยงแท้แน่นอน
ทั้งนั้น ให้ลงท้ายอย่างนั้น แล้วพยายามนึกถึงเรื่องอื่นต่อไปจนกว่าจะ
หลับ ถึงในเวลาเจ็บไข้ หากจะนึกถึงความรัก ก็ให้นึกบ้างเป็นบางเวลา
แต่ลงท้ายให้พยายามนึกว่า ความรักไม่ได้ทำให้เราไปเกิดในสวรรค์ได้ หรือ
พยายามนึกว่า สิ่งทั้งปวงเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ บังคับไม่ได้ทั้งนั้น
คนที่เรารัก ของที่เรารัก ก็ไม่เที่ยง ไม่คงที่ เป็นทุกข์ เราจะบังคับ
ให้คงที่อยู่ไม่ได้ คือ เราจะบังคับให้เป็นอย่างนั้นอย่างนั้น สมใจเรานั้น
ทุกอย่างนั้นไม่ได้ เราจะต้องนึกถึงทำไม เรานึกถึงบุญกุศลของเรา ยัง
คิดว่า

ข้อที่ว่า เมื่อนึกถึงกามวิตก คือ นึกถึงอารมณ์ที่ตนรักใคร่ พอใจ
แล้วเป็นเหตุให้ใจทรนทรายนั่น ไม่จำเป็นที่จะต้องฟังตัวอย่างเพราะผู้ผ่าน

ปฐมวัยมาแล้ว ผ่านความเป็นหนุ่มเป็นสาวมาแล้ว เมื่อนักถอยหลังดู ก็ยอมรับได้ว่าเป็นจริง ๆ ข้อที่ว่า เมื่อแสวงหาไม่ได้ก็เป็นทุกข์นั้น บางทีเป็นทุกข์กระทั่งถึงความตาย ข้อนี้นักตัวอย่างอยู่ในคัมภีร์มงคลที่ป็นว่า ครั้งหนึ่ง บุตรชายของช่างกลบกลในเมืองเวสาลี ได้ไปเห็นพวกเจ้าหญิงในพระราชวัง แล้วก็เกิดความรัก เวลากลับบ้านก็ไม่วายคิดถึง ได้คิดถึงจนกับกินไม่ได้ นอนไม่หลับ บิดาจะว่ากล่าวสั่งสอนอย่างไร จะห้ามปรามอย่างไรก็ไม่เชื่อ ลงท้ายเขาก็ต้องตาย เพราะฉะนั้น กามวิตกไม่ดีสำหรับคนทั่วไป ไม่ว่าคฤหัสถ์หรือบรรพชิต ยิ่งบรรพชิตก็ยิ่งเป็นของไม่ดี เพราะเหตุว่า ไม่ใช่เรื่องที่บรรพชิตจะต้องคิด ๆ อันกามวิตกเป็นเรื่องของคฤหัสถ์ต่างหาก แต่คฤหัสถ์ก็ยังเลือกเวลาคิด เพราะถ้าตายลงในขณะคิด ก็ต้องไปตกนรก หรือไปเกิดเป็นสัตว์ดิรัจฉาน ดังที่วามาแล้วนั้น

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า คือ พระพุทธเจ้าของเราทั้งหลาย ได้ทรงสอนภิกษุทั้งหลายไว้ในเรื่องกามวิตกนั้นนักหนา เพื่อไม่ให้เกิดราคะกิเลสแก่ภิกษุทั้งหลาย เช่นทรงแสดงไว้ในอาทิตตปริยายสูตรว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย การที่ถูกแทงจุกขุนทรย์ด้วยขเหล็กแดงยังดีกว่า การที่ภิกษุยินดีในรูปที่ตนได้เห็น ๆ การที่จโสดนทรย์ด้วยขเหล็กแดงยังดีกว่าภิกษุที่ยินดีในเสียง ซึ่งได้ยินด้วยหู การที่ภิกษุถูกเขี่ยคลันด้วยมดโกนอันคม ยังดีกว่าการที่ภิกษุติดใจในอาหารที่รุกรสด้วยลิ้น การที่ภิกษุถูกแระด้วยมดอันคม อันลกเป็นเปลวไฟตามร่างกาย ยังดีกว่าการที่ภิกษุยินดีในโผฏฐัพพะ ที่จะต้องรุกรสด้วยกายวิญญูณ ขอนี้ เพราะเหตุไร เพราะเหตุว่าภิกษุชน ตายลงในขณะนั้น ก็ต้องไปเกิดในคติใดคติหนึ่งไม่นรกกัณเฑียรจมาน ดังนั้นแล้ว เพราะฉะนั้นจึงว่า การนึกถึงสิ่งที่ตนรักใคร่พอใจ ไม่ว่าคนหรือสัตว์ที่สิ่งของอย่างใด เรียกว่ากามวิตกทั้งนั้น กามวิตกนั้นเป็นของไม่ดี ไม่ว่าคฤหัสถ์หรือบรรพชิต บรุษหรือสตรี ไม่ควรคำนึงถึง หากอดไม่ได้ ก็ให้นึกเป็นบางครั้งบางคราว ดังที่แสดงมา

พยาบาทวิตก วิหิงสาวิตกนั้นเล่า ก็ไม่ควรแก่บุคคลทั้งปวง ฯ พยาบาทวิตกนั้น ได้แก่สิ่งใด ได้แก่การนึกในเรื่องพยาบาท ฯ พยาบาทนั้น ได้แก่การทำให้ประโยชน์สุขของผู้อื่นเสียไป คือ ได้แก่การนึกว่าขอให้ผู้อื่นจงพินาศ จงฉิบหาย จงตายโหง หรือจะต้องภัยอันตรายต่าง ๆ ฯ การนึกอย่างนี้ เรียกว่านึกพยาบาท ฯ การนึกพยาบาทนี้ ย่อมมีโทษน้อยและมาก ตามสมควรแก่ผู้ที่ถูกนึกพยาบาท คือ ถ้านึกพยาบาทผู้มีคุณความดีน้อย ก็มีโทษน้อย คือ บาปน้อย ถ้านึกพยาบาทผู้มีคุณความดีมาก มีศีลธรรมมาก ก็มีโทษมาก การนึกพยาบาทนี้ ย่อมเกิดขึ้นได้ด้วยความโกรธ ในเหตุใดเหตุหนึ่ง ฯ การนึกสาปแช่งผู้อื่น นึกอยากให้ผู้อื่นฉิบหาย ตายโหง ซึ่งเรียกว่าพยาบาทนี้ ก็ย่อมไม่ควรแก่คนทั้งปวง ไม่ว่าคนชั่วดี หรือบรรพชิตอย่างไร เพราะว่าการนึกอย่างนี้เป็นบาปอกุศล ผลร้ายจะต้องมีแก่ผู้นึก เพราะมีหลักอยู่ว่า นึกอยากให้เขาฉิบหาย เราฉิบหาย อยากให้เขาตายโหง เราตายโหง ดังนี้

วิหิงสาวิตกนั้น ได้แก่สิ่งใด ฯ แก้วว่า ได้แก่การนึกเบียดเบียน ฯ นึกอย่างไร เรียกว่านึกเบียดเบียน ฯ นึกอยากฆ่าอยากตีผู้อื่น อยากทำร้ายร่างกาย และทรัพย์สินสมบัติของผู้อื่น เรียกว่านึกเบียดเบียน การนึกอย่างนี้คล้ายกับนึกพยาบาท แปรต่างกันแต่เพียงว่า นึกพยาบาทนั้น ได้แก่การนึกสาปแช่ง ส่วนการนึกเบียดเบียนนี้ ได้แก่การนึกอยากกระทำด้วยตนเอง หรือด้วยใช้ผู้อื่น เพื่อให้ผู้อื่นถึงความพินาศฉิบหาย ด้วยการกระทำ ดังนี้ การนึกอย่างนี้ ก็ไม่ควรแก่คนทั้งปวง เพราะถ้าตายลงในขณะนึก ก็จะต้องตกนรก หรือไปเกิดเป็นสัตว์ดิรัจฉาน ไม่อย่างใดก็อย่างหนึ่ง ทั้งเป็นการผิดศีลธรรมของมนุษย์อยู่มาก ด้วยเหตุว่ามนุษย์ไม่ควรจะนึกพยาบาทกัน ไม่ควรนึกเบียดเบียนกัน ควรนึกแต่เมตตา กรุณาต่อกันเท่านั้น

สำหรับภิกษุทั้งหลายนั้น พระพุทธเจ้าทรงสอนให้นึกในเรื่องอริยสัจ ๔ คือ ให้นึกว่าอนันเป็นทุกข์ อนันเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ อนัน

๑๖๔ พระสุตตันตปิฎก คัมภีร์ที่ ๓ สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค เล่ม ๓

เป็นความคับทุกข์ อันเป็นทางไปถึงความคับทุกข์ เพราะการนึก
อย่างนี้ ข้อมเป็นการนึกมีประโยชน์ใหญ่ในทางธรรม เป็นการนึกที่จะให้
สำเร็จมรรค ผล นฤพาน ดังนี้.

เอวี่ กัมม ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณชาที่ ๑๓๔

คัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค

ว่าด้วยไตรจณานกถา

มา ภิกขเว ปาปกัมม อกุศล จิต্তัมม จินตณ สสฺสโต โกลโกติ วา
อสสฺสโต โกลโกติ วา อนตฺวา โกลโกติ วา อนนตฺวา โกลโกติ วาติ.

ณ บัณฑิต อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค
กัณชาที่ ๑๓๔ ว่าด้วยไตรจณานกถา สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่
พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลายตลอดกาลนานหาประมาณ
มิได้

บาลี

ดำเนนความตามวาระพระบาลีอันมีในพระสูตรที่ ๘ ว่า ครึ่งหนึ่ง
สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่พระเชตวันารามกรุงสาวัตถี ฯ ครึ่ง
นั้นพระองค์ทรงสอนภิกษุทั้งหลายว่า เธอทั้งหลายอย่าคิดสิ่งที่เป็นบาป
อกุศล คือ อย่าคิดว่า โลกยังขึ้นหรือไม่ยังขึ้น • โลกมีที่สุดหรือไม่มี
ที่สุด • ชั้พบกับสรีระเป็นอันเดียวกันหรือต่างกัน • สัตว์ตายแล้วเกิด
หรือไม่เกิด • สัตว์ตายแล้วเกิดอีกก็มี หรือไม่เกิดอีกก็มี • เธอ
ทั้งหลายอย่าคิดอย่างนี้ เพราะว่าการคิดอย่างนี้ไม่มีประโยชน์ ไม่เป็น
เบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ ไม่เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อความ
คลาย เพื่อความดับ เพื่อความสงบ เพื่อความรู้อย่าง เพื่อความรู้ดี

เพื่อนพพาน

เมื่อเธอทั้งหลายจะคิด ควรคิดว่า อันนั้นเป็นทุกข์ อันนั้นเป็นเหตุให้
เกิดทุกข์ อันนั้นเป็นความคับทุกข์ อันนั้นเป็นทางไปถึงความคับทุกข์
เพราะการคิดอย่างนั้นเป็นการคิดมีประโยชน์ การคิดอย่างนั้นเป็นเบื้องต้น
แห่งพรหมจรรย์ เป็นเหตุให้เกิดความเบื่อหน่าย เป็นเหตุให้เกิดความ
คลาย ความดับ ความสงบ ความรู้ยิ่ง ความรู้ดี และนิพพาน
เพราะฉะนั้นแหละภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายควรทำความเข้าใจว่า
อันนั้นเป็นทุกข์ อันนั้นเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ อันนั้นเป็นการคับทุกข์ อัน
นั้นเป็นทางไปถึงความคับทุกข์ ดังนี้ สันเนอความในพระสูตรนี้เพียงเท่านั้น

ในพระสูตรที่ ๕ ว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแก่ภิกษุทั้งหลาย
ว่า เธอทั้งหลายอย่าโต้เถียงกันว่า ท่านไม่รู้จักรัทธิมวินัย เราจัก
ธรรมวินัย ท่านรู้จักรัทธิมวินัยได้อย่างไร ท่านปฏิบัติผิด เราปฏิบัติ
ถูก คำที่ควรกล่าวก่อนท่านกล่าวเสียภายหลัง คำที่ควรกล่าวภายหลัง
ท่านกล่าวเสียก่อน ถ้อยคำของเรามีประโยชน์ ถ้อยคำของท่านไม่มีประ-
โยชน์ ความประพฤติของท่านผิด ท่านถูกเราต่อว่าแล้ว ถูกเราข่มจี
แล้วเพื่อให้เปลื้องคำต่อว่า ท่านจงเปลื้องคำต่อว่าเสีย ถ้าท่านสามารถ
ดังนี้ ฯ เพราะเหตุไรจึงว่าอย่างนั้น ฯ เพราะคำโต้เถียงอย่างนั้นย่อม
ไม่มีประโยชน์ ไม่เป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ ไม่เป็นไปเพื่อความ
เบื่อหน่าย เพื่อความคลาย เพื่อความดับ เพื่อความสงบ เพื่อความ
รู้ยิ่ง เพื่อความรู้ดี เพื่อนิพพาน ฯ เมื่อเธอทั้งหลายจะสนทนากัน
ควรสนทนากันว่า สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ สิ่งนั้นเป็น
ความคับทุกข์ สิ่งนั้นเป็นทางไปถึงความคับทุกข์ ฯ เพราะการสนทนา
กันอย่างนั้นเป็นของมีประโยชน์ เป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ เป็นไป
เพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อความคลาย เพื่อความดับ เพื่อความสงบ
เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความรู้ดี เพื่อนิพพาน ฯ เพราะฉะนั้นแหละ เธอ
ทั้งหลายควรทำความเข้าใจว่า สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นเหตุให้เกิด
ทุกข์ สิ่งนั้นเป็นความคับทุกข์ สิ่งนั้นเป็นทางไปถึงความคับทุกข์ ดังนี้

ในพระสูตรที่ ๑๐ ว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแก่ภิกษุทั้งหลาย
ว่า เธอทั้งหลายอย่ากล่าววิจารณ์กกาต่าง ๆ คือ ราชกถา เรื่องพระ
ราชา • โจรกถา เรื่องโจร • มหามัจจกถา เรื่องมหาอำมาตย์ • เสนา
กถา เรื่องเสนา • ภยกถา เรื่องภัย • ขุทธกถาเรื่องรบ • อันนกถา
เรื่องข้าว • ปายกถา เรื่องน้ำ • วัตถุกถา • เรื่องผ้า • สยนกถา เรื่อง
ที่นอน • มาลากถา เรื่องดอกไม้ • คันธกถา เรื่องของหอม • ญาตี-
กถา เรื่องญาติ • ขานกถา เรื่องขานพาทนะ • คามกถา เรื่องบ้าน •
นิคมกถา เรื่องนิคม • นครกถา เรื่องนคร • ชนปัทกถา เรื่องชนบท •
อิตถิกกถา เรื่องสตรี • ปุริสกถา เรื่องบุรุษ • สุรกถา • เรื่องคนแก้ว
กล้า • วิสาขกถา เรื่องตรอกน้อยตรอกใหญ่ • กุมภัญฐานกถา เรื่อง
หญิงดักน้ำ • ปุพฺพเปตกถา เรื่องผู้ตายไปก่อน • นานัตตกถา เรื่อง
ต่าง ๆ • โลภักขาภิกขา เรื่องสร้างโลก • สมุทหัทธักขาภิกขา เรื่องสมุทร •
อิตกฺวาวกถา เรื่องความเสื่อมความเจริญ •

เพราะเหตุไรจึงไม่ควรพูดถึงเรื่องเหล่านี้ ฯ เพราะเหตุว่าการพูด
กันถึงเรื่องเหล่านี้เป็นของไม่มีประโยชน์ ไม่เป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์
ไม่เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อความคลาย เพื่อความดับ เพื่อ
ความสงบ เพื่อความรุ่ง เพื่อความรดี เพื่อนิพพาน ฯ ดูก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย เมื่อเธอทั้งหลายจะสนทนากัน ควรสนทนากันว่า สิ่งนี้เป็น
ทุกข์ สิ่งนี้เป็นเหตุให้เกิดทุกข์ สิ่งนี้เป็นความดับทุกข์ สิ่งนี้เป็นทางไป
ถึงความดับทุกข์ เพราะการสนทนากันอย่างนี้เป็นของมีประโยชน์ เป็น
เบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อความคลาย
เพื่อความดับ เพื่อความรุ่ง เพื่อความรดี เพื่อนิพพาน ฯ เพราะ
ฉะนั้นแหละภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจึงควรทำความประกอบว่า สิ่ง
นี้เป็นทุกข์ สิ่งนี้เป็นเหตุให้เกิดทุกข์ สิ่งนี้เป็นความดับทุกข์ สิ่งนี้เป็น
ทางไปถึงความดับทุกข์ ดังนี้ สนทน่อความในพระสูตรนี้และในสมาธิ
วรรคที่ ๑ เพียงเท่านั้น

อรรถกถา

ในอรรถกถาไม่ได้กล่าวถึงพระสูตรที่ ๘ ที่ ๙ ไว้เลย ได้กล่าวถึงแต่พระสูตรที่ ๑๐ เท่านั้น คือท่านได้อธิบายไตร่จณานกถาไว้ว่า ที่เรียกว่าไตร่จณานกถานี้ เพราะเป็นเครื่องขัดขวางต่อสวรัคณิพพาน ฯ คำว่าราชกถา พูดถึงพระราชานัน ได้แก่การพูดปรารภด้วยถ้อยคำนานาประการ เป็นต้นว่า พระเจ้ามันธราช พระเจ้าธรรมาโศกเป็นผู้มีอำนาจมาก หรือว่าพระราชองค์โน้นเป็นผู้มีรูปสวย น่าคน่านับถือ ดังนี้ แต่จะพูดให้เป็นทางกรรมฐานว่า พระราชองค์โน้นถึงมีอำนาจยิ่งใหญ่ถึงถึงซึ่งความสนใจ ความเลื่อมใส ความแตกดับไป ดังนี้ใช้ได้ ถึงแม้ว่าการพูดถึงใจและมหาอำนาจ ก็มีคำอธิบายเหมือนอย่างนี้ ฯ การพูดถึงการรบที่ต้องห้ามนั้น คือไม่พูดให้เป็นกรรมฐาน เช่นพูดว่าคนโน้นถูกคนนั้นฆ่า ถูกคนนั้นแทงในทรวงแล้วดังนี้ เป็นต้น แต่ถ้าพูดให้เป็นกรรมฐาน เช่นพูดว่าโลกย่อมตกอยู่ในอำนาจกิเลส จึงเกิดเหตุฆ่ากันอย่างน่าสลดใจ ดังนี้ใช้ได้

การพูดถึงข่าวนานัน ถ้าพูดด้วยการเชยชมยินดีก็ไม่สมควร แต่ถ้าพูดให้เป็นบุญกุศล เช่นพูดว่า ข่าวน่าทึ่งสงามกลิ่นหอมเช่นนั้น ควรให้ทานแก่ผู้มสลดจนเป็นต้น ย่อมเป็นการสมควร ถึงแม้ว่าการพูดถึงเครื่องนุ่งห่ม ทอผ้า ทนอด ดอกไม้ของหอมไปในทางบุญกุศลดังที่วานก็สมควร ฯ การพูดถึงญาติและยานพาหนะนั้น ถ้าพูดด้วยความยินดีว่าญาติของเราเป็นผู้แก้วกล้าสามารถ เมื่อก่อนพวกเราได้เที่ยวด้วยพาหนะที่สวยงาม ดังนี้ย่อมไม่สมควร ถ้าพูดให้เป็นประโยชน์ว่า ญาติของพวกเราได้ถึงถึงความแตกดับไปแล้ว ตามธรรมดาสังขารดังนี้ก็ดี หรือพูดว่า เมื่อก่อนเราเคยได้ให้ทานยานพาหนะเช่นนั้น แก่พระภิกษุสงฆ์ ดังนี้ก็ดี ก็สมควร ฯ ในเรื่องบ้านเป็นต้น ถ้าพูดว่า บ้านหรือบนนั้นฝนไม่ดี ข้าวปลาอาหารดี ข้าวปลาอาหารไม่ดี คนในบ้านโน้นเป็นคนแก้วกล้าสามารถดังนี้ ย่อมไม่สมควรแก่ภิกษุทั้งหลาย แต่ถ้าพูดให้เป็น

ประโยชน์ คือ พุทว่าคนในบ้านโน้น เป็นคนมีศรัทธา มีศีลธรรมอันดี หรือพุทว่าคนในบ้านโน้นได้ถึงซึ่งความแตกดับไปแล้ว ดังนี้ ย่อมสมควร แก่ภิกษุทั้งหลาย

ข้อที่พุทถึงนิคมนครชนบทเป็นต้นก็เหมือนนั้น ฯ ข้อที่พุทถึง หนิงนั้น ถ้าพุทด้วยความยินดีโดยอาศัยรูปพรรณสัณฐานเป็นต้น ย่อม ไม่สมควรแก่ภิกษุทั้งหลาย แต่ถ้าพุทว่าหนิงคนนั้นเป็นผู้มีศรัทธา มี ความเลื่อมใส บัดนี้ได้ถึงซึ่งความตายไปแล้ว ดังนี้ ย่อมสมควร ฯ การ พุทถึงคนแก่ชราแล่นนั้น คือ ถ้าพุทด้วยความยินดีว่า พลรบคนนั้นเป็นผู้ แก่ชราแล้ว ดังนี้ย่อมไม่สมควร แต่ถ้าพุทว่าพลรบคนนั้นเป็นคนที่ศรัทธา เลื่อมใส แต่ได้ถึงซึ่งความตายไปแล้วย่อมเป็นการสมควร ฯ การพุท ถึงครอกน้อยครอกใหญ่ด้วยความยินดี เช่นพุทว่าคนในครอกโน้นเป็น คนแก่ชราสามารถย่อมไม่สมควร แต่ถ้าพุทว่าคนในครอกโน้นเป็น คนมีศรัทธาเลื่อมใสก็ได้ถึงซึ่งความตายเสียแล้วดังนี้ ย่อมสมควร

การพุทถึงหญิงศัคนา ถ้าพุทด้วยความรักความยินดีก็ย่อมไม่สมควร แต่ถ้าพุทถึงคุณธรรมของเขาย่อมสมควร ฯ การพุทถึงผู้ที่ตายไปก่อนนั้น ได้แก่การพุทถึงญาติที่ล่วงไปแล้ว ฯ การพุทถึงญาติที่ล่วงไปแล้วนั้นมิ วจนัยเหมือนกับพุทถึงญาติที่ยังมีชีวิตอยู่ ฯ คำว่า พุทถึงเรื่องญาติ ฯ นั้น ได้แก่การพุทที่ไม่มีประโยชน์มาจากหัวข้อที่ได้ยกขึ้นไว้แล้ว ทั้งใน เบื้องต้นและเบื้องปลายนี้ ฯ การพุทถึงเรื่องโลกนี้ ได้แก่การพุทกันใน เรื่องไม่เป็นสาระ เช่นพุทว่าในโลกนี้คนโน้นสร้าง ที่เรียกว่ากาเผือกเพราะ กระจกมันขาว ที่เรียกว่านกยางเพราะโลหิตมันแดงดังนี้ เป็นต้น การพุท อย่างนี้เรียกว่าไม่มีประโยชน์ ฯ การพุทถึงสมุทรรนี้ก็หมายพุทด้วยถ้อย คำที่ไม่มีประโยชน์ การพุทถึงความมีความเป็นต่าง ๆ นั้น ได้แก่การพุท ถึงซึ่งความเที่ยงและความขาดสูญแห่งโลก เช่นพุทว่าโลกนี้เที่ยง ยิง ยืน ไม่รู้จักแปรผันหรือพุทว่าโลกนี้ขาดสูญ เมื่อคนและสัตว์ตายแล้ว ย่อมไม่เกิดเป็นอะไรต่อไป การพุทเหล่านี้ทั้งสน เรียกว่าตริจณานกถา เป็นคำพุทที่ขัดขวางค่อทางสวรัคณิพพานทั้งนั้น เป็นการพุทที่ไม่สมควร

แก้บรรพชิตทั้งนั้น ถึงแม้ว่าคฤหัสถ์เป็นอุบาสกก็ไม่ควรพูดถึงกัน เพราะฉะนั้น พระพุทธองค์จึงได้ทรงห้ามไว้ว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายอย่าพูดถึงเรื่องราวานกต่าง ๆ ดังนี้ สันเนอความในอรรถกถา และเทศนา กัณฺฐกัณฺโณเพชงเทวาน.

เอวํ ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฺฐกัณฺโณ ๑๔๐

คัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค

ว่าด้วยพระธัมมจักกัปปวัตตนสูตร

เอวมเม สุตํ ฯ เอกํ สมยํ ภควา พาราณสียํ วิหริ อัสปิคนเน มิกทาเขตติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค กัณฺฐกัณฺโณ ๑๔๐ ว่าด้วยพระธัมมจักกัปปวัตตนสูตร สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลายตลอดกาลนาน หาประมาณมิได้

บาลี

คำเนินความตามวาระพระบาลี อันมีในพระสูตรที่ ๑ แห่งพระธัมมจักกัปปวัตตนวรรคที่ ๒ นั้นว่า ครึ่งหนึ่งสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่ป่าอัสปิคนมิกทายวันใกล้เมืองพาราณสี ฯ ในคราวนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสแก่พวกภิกษุปัญจวัคคีย์ว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ทสฺส ๒ อย่างนี้ คือ สิ่งลามกทั้ง ๒ อย่างนี้ บรรพชิตไม่ควรเกี่ยวข้อง ฯ สิ่งลามก ๒ อย่างนี้ได้แก่สิ่งใด ฯ ได้แก่การติดอยู่ในกามสุข ซึ่งเป็นของเลวทราม

เป็นของชาวบ้าน เป็นของปถุชน ไม่เป็นของพระอริยะ ไม่มีประโยชน์ ๑
การกำหนดให้ลำบากซึ่งเป็นทุกข์ ไม่ใช่ของอริยะ ไม่ประกอบด้วยประ
โยชน์ ๑ ๑. คุณอนภิกขุทั้งหลาย ปฏิปทากลาง ๆ ไม่เข้าใกล้สิ่งลามก
ทั้ง ๒ นั้นเป็นปฏิปทาที่พระตถาคตเจ้าได้รู้ดีอยู่แล้ว เป็นปฏิปทาที่ทำให้เกิด
จักขุ ทำให้เกิดความรู้ เป็นปฏิปทาเป็นไปเพื่อความสงบ เพื่อความ
รู้อย่าง เพื่อความรู้ดี เพื่อนิพพาน ๑. ปฏิปทากลาง ๆ ที่พระตถาคตเจ้าได้รู้ดี
ที่ทำให้เกิดจักขุ ทำให้เกิดความรู้ ทำให้เกิดความสงบ ทำให้เกิดความ
รู้อย่าง ทำให้เกิดความรู้ดี ทำให้สำเร็จนิพพานนั้น ได้แก่สิ่งใด ๆ ได้แก่
อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ๑. อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ นั้น
ได้แก่สิ่งใด ๆ ได้แก่สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัม
มันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวาชามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ ๑. อันนี้
แหละภิกษุทั้งหลายเป็นปฏิปทากลาง ๆ ที่พระตถาคตเจ้าได้รู้ดี สิ่งที่ทำให้
เกิดจักขุ ทำให้เกิดความรู้ เป็นไปเพื่อความสงบ เพื่อความรู้อย่าง เพื่อ
ความรู้ดี เพื่อนิพพาน

คุณอนภิกษุทั้งหลาย สิ่งนั้นแหละเป็นทุกข์อริยสัจจ์ คือความเกิดก็
เป็นทุกข์ ความแก่ก็เป็นทุกข์ ความเจ็บก็เป็นทุกข์ ความตายก็เป็นทุกข์
ความประจวบด้วยของที่ไม่เป็นธรรมก็เป็นทุกข์ ความพลัดพรากจากของ
รักก็เป็นทุกข์ ประสงค์สิ่งใดไม่ได้สิ่งนั้นก็เป็นอย่างนั้น ทุกข์นั้นเมื่อว่าโดย
ย่อก็ได้แก่อุปาทานขันธทั้ง ๕

คุณอนภิกษุทั้งหลาย อันนี้เป็นทุกข์สมุทัยอริยสัจจ์ คือ ตัณหา
อันทำให้เกิดอีก อันไปกับความพลัดพรากอันนี้ อันเป็นตัณหาในสิ่งนั้น ๆ
ตัณหานี้ได้แก่สิ่งใด ๆ ได้แก่กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา

คุณอนภิกษุทั้งหลาย อันนี้เป็นทุกข์นิโรธอริยสัจจ์ ๑. ทุกขนิโรธอริย
สัจจ์ คือ ความคลายโดยไม่เหลือ ความดับโดยไม่เหลือซึ่งตัณหา
ความสละตัณหา ความเลิกตัณหา ความปล่อยตัณหา ความไม่เกี่ยวข้อง
กับตัณหา

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อัน^๕นั้นเป็นทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา^๕อริยสัจจ์^๕ ๆ
นี้^๕ ได้แก่^๕อริยมรรค^๕อันประกอบด้วยองค์ ๘^๕ ๆ อริยมรรค^๕อันประกอบด้วย
องค์ ๘^๕ นี้ ได้แก่^๕สังโตะ^๕ ๆ ได้แก่^๕สัมมาทิฏฐิ^๕ สัมมาสังกัปปะ^๕ สัมมาวาจา^๕
สัมมากัมมันตะ^๕ สัมมาอาชีวะ^๕ สัมมาวายามะ^๕ สัมมาสติ^๕ สัมมาสมาธิ^๕

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย จักษุ^๕ได้เกิดแล้วแก่เรา^๕ ญาณ^๕ได้เกิดแล้วแก่
เรา^๕ บัญญา^๕ได้เกิดแล้วแก่เรา^๕ วิชา^๕ได้เกิดแล้วแก่เรา^๕ ความสว่าง^๕ได้เกิด
แล้วแก่เรา^๕ ในธรรม^๕ทั้งหลายที่เราไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า^๕ อัน^๕นั้นเป็น
ทุกขอริยสัจจ์^๕ ๆ ทุกขอริยสัจจ์^๕นั้นเป็นของควรรอบรู้^๕ ๆ ทุกขอริยสัจจ์^๕
เราก็ได้รอบรู้แล้วดังนี้^๕ ๑ อัน^๕นั้นเป็นเหตุให้เกิดทุกข์^๕ เหตุให้เกิดทุกข์^๕
เป็นของควรละ^๕ เราก็ได้ละแล้ว^๕ ๑ อัน^๕นั้นเป็นความดับทุกข์^๕ ๆ ความ
ดับทุกข์^๕เป็นของควรทำให้แจ้ง^๕ เราก็ได้ทำให้แจ้งแล้ว^๕ ๑ อัน^๕นั้นเป็นทาง
ไปถึงความดับทุกข์^๕ ๆ ทางไปถึงซึ่งความดับทุกข์^๕เป็นของควรทำให้เกิด
เราก็ได้ทำให้เกิดแล้ว^๕ ๑

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ความ^๕รู้^๕ ความ^๕เห็น^๕ ตามเป็นจริง^๕ซึ่งมีการเวียน
รอบ ๓^๕ มีอาการ ๑๒^๕ ในอริยสัจจ์^๕ ๔^๕ของเรา^๕ ยังไม่บริสุทธิ์^๕ดีตราบไต่^๕
เราก็ยังไม่ยืนยันว่าเรา^๕ได้สำเร็จ^๕ซึ่งความ^๕รูดี^๕เองอย่างเยี่ยมใน^๕โลกกับทั้ง^๕เทวโลก
มารโลก^๕ พรหมโลก^๕ พร้อมทั้ง^๕สมณพราหมณ์^๕ เทพยดา^๕ มนุษย์
ทุกหมู่เหล่า^๕ ๆ เมื่อใดความ^๕รู้^๕ ความ^๕เห็น^๕ ตามเป็นจริง^๕ ซึ่งมีการเวียน
รอบ ๓^๕ มีอาการ ๑๒^๕ ในอริยสัจจ์^๕ ๔^๕ของเรา^๕ บริสุทธิ์^๕ดีแล้ว^๕ เมื่อนั้นเราจึงยืนยัน
ว่า เรา^๕ได้สำเร็จ^๕ความ^๕รูดี^๕เองอย่างเยี่ยมใน^๕โลก กับทั้ง^๕เทวโลก^๕ มารโลก^๕
พรหมโลก^๕ พร้อมทั้ง^๕สมณพราหมณ์^๕ เทพยดา^๕ มนุษย์ทุกหมู่เหล่า^๕ ๆ
ความ^๕รู้^๕ความ^๕เห็น^๕ ได้เกิดขึ้นแล้วแก่เราว่า^๕ ความ^๕หลุดพ้น^๕ของเราไม่กำเริบ
ไม่กลับกลอกไปมา^๕ ความ^๕เกิด^๕ครั้ง^๕นี้เป็นครั้ง^๕สุดท้าย^๕แล้ว^๕ บัดนี้^๕ไม่มีความ^๕เกิด
อีกต่อไปแล้ว^๕ ๆ ครั้น^๕สมเด็จพระ^๕ผู้มีพระ^๕ภาคเจ้า^๕ทรง^๕แสดง^๕ธรรม^๕จบลง^๕ดังนี้
แล้ว^๕ พวก^๕ภิกษุ^๕ปัญจวัคคีย์^๕ก็^๕ดีใจ^๕ ได้^๕เปลื้อง^๕เปลื้อง^๕ยัง^๕ต่อ^๕ด้วย^๕คำ^๕ของ^๕สม
เด็จพระ^๕ผู้มีพระ^๕ภาคเจ้า^๕

ก็^๕แลเมื่อ^๕สมเด็จ^๕พระ^๕ผู้มีพระ^๕ภาคเจ้า^๕ทรง^๕แสดง^๕ไวยากรณ์^๕น้อย^๕ ธรรม
จักขุ^๕อันปราศจาก^๕ธุลีมลทิน^๕ ก็ได้^๕เกิด^๕แก่^๕พระ^๕โกณฑัญญะ^๕เถรเจ้า^๕ว่า^๕ ไม่ว่า

สิ่งใดซึ่งมีความเกิดเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งมวล ล้วนมีความดับไปเป็นธรรมดา ดังนี้ ฯ เมื่อสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงประกาศพระธรรมจักรนี้ แล้วกุมเทพยดาเจ้าทั้งหลายก็บาร้องให้ได้ยินต่อ ๆ กันไปว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ทรงประกาศพระธรรมจักรอันเยี่ยมที่ป่าอสิปัตตมิกทายวัน ใกล้เมืองพาราณสี ซึ่งเป็นพระธรรมจักรที่สมณพราหมณ์เทพยเจ้ามารพรหมหรือผู้ใดหนึ่งในโลกประกาศได้ตอบไม่ได้ ฯ เทพเจ้าชั้นจาตุมหาราชก็ได้ฟังเสียงของภุมเทวดาทั้งหลาย แล้วก็บาร้องต่อกันไปว่า โน่นแน่ะ ที่ป่าอสิปัตตมิกทายวันโน้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงประกาศพระธรรมจักรอันเยี่ยม ซึ่งสมณพราหมณ์เทพยตามารพรหมผู้ใดคนหนึ่งประกาศได้ตอบไม่ได้ดังนี้ แล้วเทพยเจ้านดาวตังส์ ชันยามา ชันดูลีล ชันนิมมานรดี ชันปรนิมมิตวสวัตดี ชันพรหมกายิกา ก็ประกาศต่อ ๆ กันไปโดยนัยนี้

เป็นอันว่าเสียงของเทพยดาทั้งหลายนั้นได้ยินต่อ ๆ กันขึ้นไปตลอดถึงพรหมโลกในขณะนั้นครั้นนี้ ด้วยประการดังนี้ ฯ ทั้งหมดนั้นโลกธาตุนี้ก็หวาดไหว แสงสว่างอย่างใหญ่อันหาประมาณมิได้ ก็ปรากฏขึ้นในโลก ล่วงเทวานุภาพแห่งเทพยเจ้าทั้งหลาย

ลำดับนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงได้ทรงเปล่งอุทานขึ้นว่า อญฺญาสิ วต โภ โกณฺฑญฺโณ อญฺญาสิ วต โภ โกณฺฑญฺโณ ดังนี้ คำนี้แปลว่าอัญญาโกณฑัญญะได้รู้แล้วหนอ ฯ โดยเหตุนี้คำนี้จึงได้เป็นชื่อของท่านว่าพระอัญญาโกณฑัญญะ ดังนี้ สันเนือความในพระบาลีอันมีในพระสูตรนี้เพียงเท่านี้

อรรถกถา

ในอรรถกถา แห่งพระัมมจักกัปปวัตตนสูตรนี้ว่า คำว่า พาราณสี นั้น เป็นชื่อแห่งพระนคร ฯ หนึ่ง คำว่า อสิปัตตมิกทายวัน นั้น เป็นชื่อแห่งป่า ซึ่งเป็นที่ไปอาศัยอยู่แห่งหมู่ฤษีทั้งหลาย แต่คำว่า มิกทายวัน นั้น ได้ชื่อขึ้นทีหลัง คือที่มานั้น ได้เป็นที่พระราชาทรงหลายพระราชทาน

อกัยแก่เนื้อทั้งหลายตลอดถึงนกซึ่งอยู่ในนั้น ๆ พระสัพพัญญูทั้งหลาย
 ซึ่งเกิดขึ้นแล้วบ่มไปประทับที่นั่น เพื่อทรงประกาศพระธรรมจักร ๆ พระ
 บังเณรพุทธเจ้าทั้งหลาย ซึ่งออกจากนิโรธสมบัติในเมื่อล่วง ๗ วันไป ก็มา
 จากเง่อมภูเขานั้นหมดละโดยทางอากาศ ทรงกระทำกิจมีสงระพระพักตร์
 บ้วนพระโอษฐ์เป็นต้นที่สระอโนดาต แล้วก็ประชุมทำอโศกกรรมที่
 นั้น เมื่อจะเสด็จกลับไปสู่ภูเขากันธมาสน์ ก็ได้เสด็จไปจากที่นั่นโดย
 อากาญญกับฤๅษีทั้งหลาย มาตกลงที่นั่น เพราะฉะนั้น ที่นั่น
 จึงได้ชื่อว่า อสิปัตตะ ซึ่งแปลว่า ป่าเป็นที่ตกลงแห่งฤๅษี ๆ คำว่า
 สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกพวกปัญจวัคคีย์ฤๅษีว่า ดูก่อนภิกษุ
 ทั้งหลายดังนี้ มีคำอธิบายว่า เมื่อสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรง
 บำเพ็ญบารมีทั้งหลาย เริ่มแต่ได้กระทำอภินิหาร ในที่ใกล้ป่าทมูล แห่ง
 พระตบิงกรพุทธเจ้านั้นมา จนกระทั่งถึงปัจฉิมชาติ ได้เสด็จออกทรง
 บรรพชา แล้วเสด็จไปที่ควงไม้ศรีมหาโพธิ์ ได้ประทับนั่งบนอปราชี-
 บัลลังก์ ที่ภายใต้ไม้ศรีมหาโพธิ์นั้น ได้ทรงบำเพ็ญสมาธิพร้อมทั้งพลเสนา
 แล้วระลึกได้ ซึ่งบพเพนิวาสในปฐมยาม ได้สำเร็จทิพพจักขุในมัชฌิมยาม
 พอลถึงปัจฉิมยามก็ได้ทำให้หมื่นโลกธาตุสะท้อนสะท้อนสว่างไสว ได้สำเร็จ
 ซึ่งพระสัพพัญญุตญาณ แล้วประทับอยู่ที่บริเวณไม้ศรีมหาโพธิ์ ตลอด ๗
 วัน ๗ หน ซึ่งเรียกว่า ๗ สัปดาห์ จึงได้มีมหาพรหมมาทูลขอให้ทรง
 แสดงธรรม พระองค์จึงทรงพิจารณาตัสถะโลก แล้วได้เสด็จไปสู่เมือง
 พาราณสีด้วยความอนุเคราะห์โลก ได้ทรงทำให้พวกปัญจวัคคีย์ฤๅษีเข้าใจ
 ในพระดำรัสของพระองค์ แล้วก็มีพระพุทธประสงค์ จะทรงประกาศ
 พระธรรมจักร จึงได้ตรัสขึ้นว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ดังนี้ แล้วก็เริ่ม
 ทรงประกาศพระธรรมจักรต่อไป

เนื้อความในพระธรรมจักรนั้น มีคำที่ควรอธิบายออกไปเป็นตอน ๆ
 คือตอนต้น ซึ่งว่าด้วยที่สุด ๒ อย่างนั้น มีคำอธิบายว่า ที่สุด ๒ อย่างนั้น ได้
 แก่ส่วนลามก ๒ ส่วน ๆ พร้อมกับที่พระพุทธองค์ได้ทรงยกบทว่า เทวเม
 ภิกขเว อนุตตา ซึ่งแปลว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ที่สุด ๒ อย่างนี้ ดังนี้

พระสรเสียงของพระองค์ได้ดังแผ่ตลอดถึงอเวจีเบื้องต่ำ ส่วนเบื้องบนนั้น
ตลอดถึงที่สุดแห่งภพ ซึ่งเรียกว่าภวคคพรหม แล้วแผ่ไปตลอดหมื่นโลกธาตุ ฯ
ในคราวนั้น พรหมมีจำนวนได้ ๑๘ โภคิ ก็ได้มาประชุมพร้อมกันที่ป่าอิสิปตน
มฤคทายวัน ฯ ดวงอาทิตย์ก็ลับแสงลงไปในด้านปัจฉิมทิศ ดวงจันทร์
ซึ่งเต็มดวงประกอบด้วยอาสัพพัญญู ก็ได้ปรากฏขึ้นมาในด้านปัจฉิม
ทิศตะวันออก ฯ ในคราวนั้นเมื่อสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจะทรงประกาศ
ซึ่งพระธรรมจักกัปปวัตตนสูตรนี้ ก็ได้ตรัสขึ้นว่า เทวเม ภิกขเว อนตา
ซึ่งแปลว่า ทที่สุด ๒ อย่างนี้ อันบรรพชิตไม่ควรเกี่ยวข้องตั้งนี้เป็นต้น ฯ
คำว่าบรรพชิตนั้น ได้แก่ผู้ตัดเครื่องประกอบแห่งภพหัตถ์เสียแล้ว เข้าถึงซึ่ง
ความบรรพชา ฯ คำว่าไม่ควรเกี่ยวข้องนั้น คือ ไม่ควรติดอยู่ ฯ คำว่า
กามสุขัลลิกานุโยค นั้น ได้แก่การประกอบเนื่อง ๆ ซึ่งกามสุขในวัฏฏคาม
และกิเลสกาม ฯ คำว่า หิโน นั้น แปลว่า เป็นของลามก ฯ คำว่า
คัมโมมนัน แปลว่า เป็นของแห่งผู้อยู่ในบ้าน คือ ฆราวาส ฯ คำว่า
โปณุชฌนิโกนั้น แปลว่า เป็นของที่อันธพาลชนสะสมมา ฯ คำว่าอนริโย
ซึ่งแปลว่า ไม่ใช่ของอริยะนั้น คือไม่ใช่ของบริสุทธิ ไม่ใช่ของสูงสุด
ไม่ใช่ของอริยะเจ้าทั้งหลาย ฯ คำว่า อนตถสญฺหิโต ซึ่งแปลว่า ไม่
ประกอบด้วยประโยชน์นั้น คือไม่อาศัยเหตุอันนำมาซึ่งความสุข ฯ คำว่า
อตตกิลมณานุโยโค ซึ่งแปลว่า การประกอบเนื่อง ๆ ซึ่งความลำบากแก่
ตนนั้น ได้แก่การกระทำซึ่งความทุกข์ให้แก่ตน ฯ คำว่า ทุกฺโข ซึ่ง
แปลว่า เป็นทุกข์นั้น คือนำมาซึ่งความทุกข์ ด้วยการทำให้ตัวตาย ด้วย
เหตุต่าง ๆ มีนอนบนหนามเป็นต้น คำว่า กระทำซึ่งจักขุนี้ก็คือ กระทำ
ซึ่งญาณนี้ก็คือ หมายความว่า ทำให้เกิดปัญญา ฯ คำว่า เพื่อความสงบ
นั้น คือเพื่อความสงบกิเลส ฯ คำว่าเพื่อความรยงนั้น คือเพื่อความรยง
ซึ่งสัจจะทั้ง ๔ ฯ คำว่า เพื่อความรตมน คือเพื่อรตัวไปในสัจจะทั้ง ๔ นั้น
คำว่า เพื่อนพยานนั้น คือเพื่อกระทำให้แจ้งซึ่งนพพาน ฯ คำใดที่ควร
กล่าวซึ่งยังไม่ได้ยกขึ้นกล่าวในตอนนั้น คำนั้นได้กล่าวมาแล้วในที่นั้น ๆ
ในหนหลัง ฯ ส่วนสังกถาคือข้อว่าด้วยอริยสัจ ๔ ได้มีพิสดารอยู่ใน
คัมภีร์วิสุทธิมรรคโดยประการทั้งปวงแล้ว

คำว่า มีรอบ ๓ นั้น หมายสังขญาณ คือความรู้ซึ่งสังขะ ๑ กิจจญาณ คือความรู้ซึ่งสังทกควรทำ ๑ กตญาณ คือความรู้ว่าได้ทำแล้ว ๑ ซึ่งมีอยู่ในอริยสัจทั้ง ๔ ๑ มีคำอธิบายว่า ความรู้ตามเป็นจริงในสังขะ ๔ ว่าอันนี้เป็นทุกข์ อันเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ อันเป็นความดับทุกข์ อันเป็นทางไปถึงความดับทุกข์ ดังนี้ เรียกว่าสังขญาณ ๑ ความรู้ที่ทุกข์เป็นของควรรอบรู้ เหตุให้เกิดทุกข์เป็นของควรละ ความดับทุกข์เป็นของควรทำให้แจ้ง ทางไปถึงความดับทุกข์ เป็นของควรทำให้เกิดดังนี้ ชื่อว่ากิจจญาณ ๑ ความรู้ที่ ทุกข์ที่เราได้รอบรู้แล้ว เหตุให้เกิดทุกข์ที่เราได้ละแล้ว ความดับทุกข์ที่เราได้ทำให้แจ้งแล้ว ทางไปถึงความดับทุกข์ที่เราได้ทำให้เกิดแล้ว ดังนี้ เรียกว่า กตญาณ ๑ คำว่า มีอาการ ๑๒ นั้น หมายความว่า ๓ นั้น ซึ่งมีอยู่ในอริยสัจ ๔ อย่างละ ๓ ๑ คือ อริยสัจหนึ่ง ๑ มีความรู้ ๓ อย่างนี้ ประจำทั้งนั้น ๑ คำว่า ความรู้ความเห็นนั้น ได้แก่ความเห็นอันได้แก่ความรู้ ซึ่งเกิดขึ้นด้วยอำนาจรอบ ๓ และอาการ ๑๒ ดังที่กล่าวมาแล้วนี้ ๑ คำว่าธรรมจักกัณฺฐนั้น ในอันหมายมรรค ๓ ผล ๓ แต่ในพระสูตรนี้หมายปฐมมรรคเท่านั้น ๑ คำว่า พระธรรมจักรนั้นหมายปฏิวะชญาณ คือความรู้แจ้งแทงตลอด ๑ หมายเทศนาญาณ คือ ความรู้ในการแสดง ๑ ๑ ถึงแม้ว่าเทศนาญาณ อันเป็นไปในทางแสดงสังขธรรมด้วยอาการ ๑๒ ของพระพุทธเจ้าผู้ประทับนั่งที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ปฏิวะชญาณ คือความรู้แจ้งแทงตลอดอันมีอาการ ๑๒ ซึ่งเกิดขึ้นในสังขะ ๔ ของพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ประทับนั่ง ณ โพธิบัลลังก์ก็คิ ก็นามว่าธรรมจักร ๑ คำทั้ง ๒ นี้ ได้แก่พระปริชาญาณอันเป็นไปในพระอุระของพระทศพล ๑ เป็นอันว่าสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงประกาศพระปริชาญาณนั้นด้วยเทศนาอันนี้ ชื่อว่าทรงทำให้พระธรรมจักรเป็นไป ๑ ในชั่วเวลาที่พระอัญญาโกณฑัญญะเฝ้าฯ กับพรหม ๑๘ โกฏีได้ตั้งอยู่ในโศดาปัตติผลนั้น ชื่อว่าสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้ากำลังให้พระธรรมจักรเป็นไปอยู่ เมื่อพวกนั้นตั้งอยู่ในโศดาปัตติผลแล้ว ชื่อว่าได้ให้พระธรรมจักรเป็นไปแล้ว ๑ คำว่า เมื่อสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงประกาศ

พระธรรมจักรแล้วนั้น ก็มโนมเทพดาทั้งหลายได้ส่งเสียงสาธุการขึ้นเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ดังนี้ นันท์ก็มาถามว่า ๑ คำว่า แสงสว่างนั้น ได้แก่แสงสว่างแห่งพระสัพพัญญุตญาณ ๑ ด้วยว่าแสงสว่างนั้น ได้สว่างยิ่งกว่าอานภาพแห่งเทพดาทั้งหลาย ๑ คำว่า อัญญาสิ วต โภ โกณทัญญู ซึ่งแปลว่า โภณทัญญู ได้รู้แล้วหนอดังนั้น ดังแผ่ไปตลอดหมื่นโลกธาตุในขณะนั้น ๑ สันเนือความในอรรถกถาแห่งพระธัมมจักกัปปวัตตนสูตรเพียงเท่านั้น.

เอวํ ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ๑

กัณฐกัณ ๑๔๑

คัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค

ว่าด้วยเนื้อความตอนต้นแห่งธัมมจักกัปปวัตตนสูตร

เอวมเม สุตํ ๑ เอกํ สมยํ ภควา พาราณสียํ วิหริติ อสีปตเน มิคทาเย ตตฺร โข ภควา ปญฺจวคฺคิเย ภิกฺขุ อามนฺเตสํติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพก็ได้แสดงคัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค กัณฐกัณ ๑๔๑ ว่าด้วยเนื้อความตอนต้นแห่งพระธัมมจักกัปปวัตตนสูตร ตามฎีกาแห่งพระธรรมจักร สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลายตลอดกาลนาน หาประมาณมิได้

บาลี

คำเนนความตามฎีกาว่า ในพระธัมมจักกัปปวัตตนสูตรนี้ มีคำปฏิญาณของพระอานนตเถรเจ้าอยู่ ๒ คำ คือ คำว่า เอวมเม สุตํ ดังนี้ ๑ คำว่า เอวมเม สุตํ นี้แปลว่า พระธัมมจักกัปปวัตตนสูตรนี้เป็นของข้าพเจ้าผู้ชื่อว่าอานนท์ ได้สดับมาแล้วเฉพาะพระพักตร์ของ

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ด้วยอาการเช่นนั้น กล่าวคือ ครบหนง สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ประทับอยู่ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน อันมีไม้ไผ่ใกล้กันกับพระนครพาราณสี พระพุทธองค์ได้ตรัสเรียกพวกปัญจวัคคีย์ฤๅษีขึ้นด้วยคำว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ดังนี้

เมื่อพระภูทกจารย์ได้กล่าวดังนี้แล้ว ได้เริ่มกล่าวต่อไปถึงเรื่องที่พระพุทธเจ้าของเราทั้งหลาย ได้เกิดเป็นสุเมธดาบสไว้ว่า ในที่สุดแห่ง ๔ อสงไขยกับแสนกัลป์ นับถอยหลังตั้งแต่ภัพทกัลป์ไปนั้น พระพุทธเจ้าของเราทั้งหลาย ได้เกิดเป็นพราหมณกุมาร มีนามโวหารว่าสุเมธมานพ ได้สำเร็จศิลปศาสตร์ทั้งปวง เมื่อมารดาบิดาล่วงลับไปแล้ว จึงสละทรัพย์สินอันนับเป็นโกฏิ ๆ ออกให้เป็นทาน เพื่อเป็นประโยชน์แก่คนทั้งหลาย แล้วก็ออกไปบรรพชาอยู่ในป่าหิมพานต์ ได้สำเร็จฌานอกิญญา แล้วเหาะมาทางอากาศ ได้เห็นคนทั้งปวงกำลังชำระมรรคา เพื่อจะอัญเชิญพระที่บังกรัสมาสัมพุทธเจ้า ให้เสด็จเข้าไปสู่พระนครอมรวดี จากพระวิหาร ๆ พระสุเมธดาบสได้เห็นดังนั้น ก็ลงไปรับอาสาชำระมรรคากับคนทั้งหลาย แต่เมื่อมรรคานั้นยังไม่สำเร็จ ก็พ้อติพระพุทธที่บังกรเสด็จมาถึง สุเมธดาบสก็ลาดหนึ่งเสื่อลงบนเบือกตมแล้วทอดกายลงให้เป็นสะพาน เพื่อให้พระพุทธที่บังกรกับพระภิกษุแสนองค์เสด็จได้ไปแทนสะพาน ๆ ในกาลครั้งนั้น พระพุทธที่บังกรกับพระภิกษุสงฆ์ทั้งปวงก็ได้เสด็จได้ไปบนสรีรกายแห่งสุเมธดาบส ครั้นแล้วพระพุทธที่บังกรจึงทรงพยากรณ์ว่า พุทธงุโร เอโส ดาบสองคนเป็นหน่อพระพุทธเจ้า เขาจะได้สำเร็จเป็นพระสัมพันธูปพุทธเจ้าพระองค์หนึ่งทรงพระนามว่า พระโคตม ในที่สุด ๔ อสงไขยกับแสนมหากัลป์ ในข้างหน้าโน้น ดังนี้

ก่อนนั้นมาพระพุทธเจ้าของเราทั้งหลาย ก็ได้พบพระพุทธเจ้าอีก ๒๓ องค์ มีพระโกณฑัญญะพุทธเจ้าเป็นต้น ซึ่งต่อจากพระที่บังกรนั้นไป จนกระทั่งถึงพระกัสสปพุทธเจ้าเป็นที่สุด แล้วพระองค์ได้เสวยพระชาติ

เป็นพระเวสสันดร ได้ทรงสละพระอัครมเหสีและพระราชโอรสธิดา ให้
เป็นยอคถาณบารมี แล้วได้ขึ้นไปเกิดเป็นสันตสิทธเทวราชอยู่ในดุสิตสวรรค์
พอพระชนมายุครบถ้วนแล้ว ก็มีเทพเจ้าในหมื่นจักรวาล มาประชุม
กันเชื้อเชิญให้ลงมาตรัสเป็นพระพุทธเจ้า พระองค์ทรงเล็งดูปัญจมหา
วิโลกนะ ๕ ประการ แล้วก็ทรงรับคำเชิญแห่งเทพเจ้าทั้งปวง แล้ว
พระองค์ก็จุติจากดุสิตสวรรค์ ลงมาถือปฏิสนธิในพระครรภ์แห่งพระนาง
สิริมหามายาในกรุงกบิลพัสดุ์ราชธานี เมื่อพระองค์ประสูติแล้ว ก็ได้
เสวยสุขเป็นลำดับมาจนกระทั่งได้ราชาภิเษก เสวยราชสมบัติอยู่ใน
ปราสาททั้ง ๓ สมควรแก่ฤดูทั้ง ๓ ต่อมาพระองค์ได้ทรงเห็นเทวทูตทั้ง ๔
แล้วก็เสด็จออกบรรพชา เมื่อได้ทรงบรรพชาแล้ว ก็ได้ทรงแสวงหาทาง
ตรัสรู้ตลอดกาลนาน พอถึงวันเพ็ญแห่งวิสาขมาส พระองค์ก็ได้ตรัสรู้
เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เมื่อตรัสรู้แล้วได้ ๗ สัปดาห์ พอถึงสัปดาห์
ที่ ๘ ก็มีมหาพรหมในหมื่นโลกธาตุ มีสหัมบดีพรหมเป็นหัวหน้า ได้ไป
ทูลอาราธนา เพื่อให้ทรงแสดงธรรมโปรดสัตว์โลก ฯ ในคราวนั้น พระ
องค์จึงทรงนึกถึงอาฬารดาบสว่า เป็นผู้บัญญัติเฉลียวฉลาด ทั้งมีกลุ
่นน้อยสมควรจะได้รับเทศนาก่อนบุคคลทั้งปวง ฯ พอทรงดำริดังนี้ ก็
มีเทวดาองค์หนึ่งไปกราบทูลว่า อาฬารดาบสได้สิ้นชีวิตไปแล้วได้ ๑ วัน
พระองค์ทรงพิจารณาว่า อุตกดาบสก็เป็นผู้สมควรรับธรรมเทศนา
พอดีในเวลานั้น ก็มีเทวดาองค์หนึ่งไปกราบทูลว่า อุตกดาบสก็สิ้น
อายุเสียแล้วแต่เวลาพลบค่ำวานนี้ พระองค์จึงทรงนึกว่า เราจะแสดง
ธรรมแก่ใครก่อนหนอ ใครหนอจะสามารถล่วงรู้ซึ่งธรรมของเราได้ จึง
ทรงเห็นว่า พวกปัญจวัคคีย์ฤๅษีก็มีอุปการคุณแก่เรา ด้วยได้ปฏิบัติ
เราในเวลาย่ำเพ็ญทุกกรกิริยา ทั้งมีวาสนาบารมี สมควรจะได้รับธรรม-
เทศนา ก่อนกว่าบุคคลทั้งปวง ควรเราตถาคตจะไปแสดงธรรม แก่
พวกปัญจวัคคีย์ฤๅษี ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน อันมีอยู่ในแคว้นมคธ
แดนเมืองพาราณสี ฯ ครั้นทรงดำริดังนี้แล้ว ก็เสด็จเข้าไปบิณฑบาต
ที่อุรุเวลาเสนานิคม เวลากลับจากบิณฑบาตฉันจังหันเสร็จแล้ว ก็ทรง

ปรารถนาจะเสด็จไปที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ซึ่งอยู่ไกลกันกับที่นั้น ๑๗
โยชน์ ฯ จึงทรงดำริว่า ชรรณาพรพุทธเจ้าทั้งหลายไปปางก่อน ได้
เสด็จไปโดยอัมพรวิภาทางอากาศ แล้วเสด็จลงทรงแสดงพระธัมมจักกัปป-
วัตตนสูตรที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เราตถาคตนี้จะสมควรไปโดยทางอากาศ
หรืออย่างไรหนอ ก็ทรงเห็นว่า อุปกาชีวกจะได้พบเราในระหว่างทาง
ถ้าเราไปโดยทางปฐพี เขาจะได้มีนิสัยแห่งอนาคามีและอรหัตต์ต่อไป
เขาจะได้ออกบรรพชาในศาสนาของเรา ถึงแม้ว่าเราจะต้องเดินทาง
ลำบากก็ช่างเถิด ทรงดำริดังนี้แล้ว ก็เสด็จดำเนินด้วยพระบาทอัน
ประกอบด้วยพระลักษณะที่พบพระบาท ถึง ๑๐๘ ประการ ที่เรียกว่า
มงคล ๑๐๘ ฯ ครั้นนั้น ก็บันดาลอัสภรณ์นานาประการ คือ พันพัสสาธาร
อันได้บันดาลราบรื่นเสมอดังหน้ากลอง ปราศจากเปือกตมเสี้ยนหนาม
หลักคอ หึงมีลมจำพวกหนึ่งพัดเอาหยากเขื้อเชื้อฝอยไปทิ้งเสียในที่ไกล
ลมอีกจำพวกหนึ่ง ได้พัดเอาทรายเรียบรายลงในทางที่จะเสด็จไป ลม
อีกจำพวกหนึ่ง ได้หอบเอาน้ำในสระอโนดาต มาพรมลงทรมรรคา เพื่อ
มิให้ผงฝุ่นธุลีฟุ้งขึ้นได้ ลมอีกจำพวกหนึ่งพัดเอาเกษรดอกไม้มาเรียบรายลง
ให้หอมตลบอบอวล เพื่อสักการบูชา ฯ พระพุทธองค์ก็ทรงเปล่ง
พระรัศมี ๖ ประการ คือ เขียว ขาว แดง เหลือง หงสบาท อันได้แก่
สีเหลืองแก่คล้ายกับสีเทาแห่งหงส์ กับสีเลื่อม ออกจากพระกายเป็นถ้อง
เป็นแถว ช้อยขึ้นช้อยลงดงามประหลาดหลากตา รัศมีบางจำพวกก็
เขียวขจีสีใสสด ดังแก้วมรกตและดอกอัญชัน หรือจอมเมฆ หรือบก
แมลงภู่ แมลงทับ และดอกนิลอุบล ฯ บัณฑิตโย พระรัศมีสีเหลืองนั้น
ก็เหลืองขอบกล ประหนึ่งว่า หรดาลทอง ถ้ามีดังนั้นก็รุ่งเรืองดังดอก
กรรณิกา และแผ่นทองสุวรรณธรรมชาติธรรมดา ฯ โลหิตา พระรัศมี
ที่แดงนั้นเล่าก็แดงงามวิจิตรเหมือนกับแสงอาทิตย์แรกอุทัย ถ้ามีดังนั้น
ก็งามดังผ้ารัตนกัมพลแดงและแสงดอกโกมุท ฯ โอทาตรสีโย พระ
รัศมีสีขาวนั้นก็ขาวบริสุทธิ์ ดุจพระจันทร์ในวันเพ็ญเดือน ๑๒ ถ้ามีดังนั้น
ก็ดุจแผ่นเงินและดาวประกายพุกาม และจุนแห่งสังข์หรือน่านมโค

อันขาววิจิตร ๆ มนุษย์เชษฐา พระรศมี^{๔๔๗}ที่เป็นหงสบาทนั้น ก็แดงอ่อน
 ประเลาเล่^{๔๔๘} ประหนึ่งว่าดอกกะเบาและดอกเข่ง พระรศมี^{๔๔๙}ที่เลื่อมมัน
 ก็เป็นประหนึ่งว่าแก้วผลึกและแก้วไพฑูรย์ ๆ พระรศมี^{๔๕๐}ทั้งหลายได้แผ่
 ออกจากพระกายของพระพุทธองค์ แล้วก็เวียนวนไปเป็นทักษิณาวรรต
 จึงแผ่ไปตลอดทิศทั้งปวง ประหนึ่งว่าจะบาร้องให้สัตว์โลกทั้งปวงทราบ
 ว่า พระพุทธเจ้าได้เกิดขึ้นในโลกแล้ว ๆ พระรศมี^{๔๕๑}ทั้งหลายนั้น ได้
 แผ่ไปจรดต้นไม้ และกอหญ้าสดาวลัย ในอรัญญประเทศราวป่า กระทำ
 ช่างพฤษชาติทั้งหลายนั้นให้วิจิตรอย่างปักไว้ด้วยธงชัย และธงแผ่นผ้า
 อันมีสี ๖ ประการ ดินชาติแผ่กาลดาวลัย และรุกขชาติทั้งหลาย
 นั้น มีต้นลำทังก้านกอรูปไปด้วยดอกใบช่อผลอันวิจิตร อย่างประหนึ่ง
 ว่า ประดับประดิดงิ้วแล้วไปด้วยแก้ว ๘ ประการ พันภูมิภาคสถานนั้น งาม
 เสมือนหนึ่งว่าล้อมไปด้วยแก้วประพาฬ อันหลอมกว้าง ๆ ใน ๒ ข้าง
 มรรคานั้น ก็เต็มไปด้วยหม่อมฤคามาฤคทั้งหลาย เป็นต้นว่า ช้าง ม้า
 กระต่าย มหิงสา สุนัข สละมั่ง กวาง หอย เสือ สิงห์ ๆ บรรดาสัตว์
 อันมีในไพรสณฑ์ราวป่า เมื่อได้แลเห็นรศมีขององค์พระศาสดา ก็พิศวง
 งวยงงไม่อาจจะนิ่งอยู่ได้ จึงได้กล่อนกล่อนกันมาคืบคั้งไปทั้ง ๒ ข้าง
 มรรคา ๑ พระรศมี^{๔๕๒}ทั้งหลายนั้น ก็แผ่ไปจับกายแห่งสัตว์ทั้งหลายให้
 งดงาม ประหนึ่งว่าประดับไปด้วยแก้ว ๘ ประการ เปรียบปานดังว่ารูปปั้น
 และรูปเขียนอันช่างผู้ฉลาดกระทำให้วิจิตร แล้วนำมาประดิดงิ้วประดับ
 ไว้ใน ๒ ข้างมรรคานั้น ๆ หม่อมบุษบาชาติอันบินมาในนภาลิขอากาศ
 นั้น แต่พอผ่านเห็นพระรูปพระโฉม พระรศมี สีสรรพ์ ของพระ
 พุทธองค์แล้วก็พิศวงหลงไหล ไม่อาจที่จะบินไปได้ ต่างก็ราบปีกไว้
 เชบชมพระพุทธรูปวิลาส รศมีพระพุทธองค์ที่พลุ่งขึ้นไปในอากาศนั้น
 ก็ไปจับตัวนกทั้งหลายให้มีกายอันงดงาม ประหนึ่งว่าประดับด้วย
 แก้ว ๘ ประการ คู้ขึ้นไปก็คล้ายกับว่าเพดานโลกชาติ อันวิจิตรไปด้วย
 ดาวนาคและดาวทอง ช่างช่างผู้ฉลาดหากระทำให้วิจิตร แล้วนำขึ้นไป
 ประดับไว้ คู้ขึ้นไปในอากาศ อากาศก็งาม ดุภูมิภาค ๆ ก็งาม ดูไป ๒

คราบข้างมรรคานั้น ก็งามประหลาดนักหนา ฯ หม่อมพฤกษชาติทั้งหลาย
อันหาจิตวิญญูณมิได้ ก็ประหนึ่งว่ามจิตวิญญูณ ได้น้อมยอศทอดกึ่งลงมา
เพื่อกระทำสักการบูชาพระพุทธองค์ ด้วยดอกไม้อันประกอบไปด้วยกลั่น
และเกษร หอมฟุ้งจรจาย ประกอบด้วยเสียงแมลงผึ้งแมลงภู่ ดูประหนึ่ง
ว่าเสียงดุริยดนตรี ฯ พระพุทธองค์ทรงดำเนินไปในคราวนั้น พร้อม
ด้วยพระสิริวิลาสอันงดงาม เปรียบดังพญาไกรสรราชสีห์ หรือ
พญาช้างฉัททันต์ตัวประเสริฐ ซึ่งเที่ยวไปโดยลำพังผู้เดียว หรือมิฉะนั้น
ก็เปรียบดังพระเจ้าจักรพรรดิราช เสด็จโดยลำพังพระองค์เดียว หรือ
มิฉะนั้น ก็เปรียบดังองค์อมรินทร์ราช ซึ่งปราศจากเทพบริวารเสด็จไป
ในบางสถานโดยลำพังพระองค์เดียวฉะนั้น ดังนี้ ของคนเฝ้าความข้างหน้า
อันมีในฎีกาธรรมจักรไว้เพียงเท่านั้น. เอวัง ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กณฑ์ที่ ๑๔๒

คัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค

ว่าด้วยพระธัมมจักกัปปวัตตนสูตร ตามฎีกา

อหุทสา โข อุปโก อาชีวกโก ภควนฺตํ อนฺตรา จ อยํ อนฺตรา
จ โพรธิ อหุชานมคฺคปฏิปนฺนํ ทิสฺวาน ภควนฺตํ เอคทโวจาติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค
กณฑ์ที่ ๑๔๒ ว่าด้วยพระธัมมจักกัปปวัตตนสูตร ตามฎีกา สืบต่อไป เพื่อให้
เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลายตลอดกาลนาน

บาลี

ดำเนินความตามฎีกา แห่งพระธัมมจักกัปปวัตตนสูตรนั้นว่า อุปโก
อาชีวกโก ฝ่ายว่า ในกาลครั้งนั้น อุปกาชีวก ซึ่งเดินมาตามทาง

มรรคาหนทาง ในระหว่างเมืองราชคฤห์กับไม้มหาโพธิ์ต่อกัน อุปกาชัวก
นั้น เห็นถ้องแถวพระรัศมีสมเด็จพระมหากรุณาเจ้า ก็บังเกิดพิศวง
อัศจรรย์ใจว่า อะไรนั่นเลื่อมๆ พรายๆ ประหลาดใจยิ่งนัก จะว่าตะวันขอแสง
ก็ผิด ตะวันอะไรมาขอแสงปานนี้ หรือจะว่าผีแสงเทวดาพระโพธิ์เจ้าป่า
มาหลอกหลอนก็ผิดที่ ไซ้ว่ามรรคาอันนี้เราไม่เคยเดินเมื่อไร ก็เคยไปมา
หลายครั้งหลายคราวแล้ว ไม่เหมือนครั้งนี้เลย อะไรนั่นหนอเข้าไปที่ต้นไม้
ต้นไม้ก็เลื่อมๆ พรายๆ ไปที่แผ่นดินเล่าก็เลื่อมๆ พรายๆ ขึ้นไปบน
อากาศเล่าก็เลื่อมๆ พรายๆ ดูทักทายอาตมานักเห็นประหลาดหลากตา ที่แดงๆ
นี้จะว่าเพลิงก็ผิด ถ้าเห็นว่าเพลิงแล้วกายของอาตมาจะมีร้อนหรือ ผ้า
ของอาตมาจะมีไหม้หรือ น้าหาสมิได้ ทขาวๆ นี้จะว่าน้ำก็ผิด ถ่าน้ำแล้วกาย
ของอาตมาจะมีเย็นหรือ ผ้าของอาตมาจะมีเปียกหรือ นี่จึงไม่เป็นกระนั้น
จะเป็นอะไรนั่นหนอ อุปกาชัวกตะแม็กก็มาสงสัยสนทน่ห้หนักหนา เหลียว
ซ้ายแลขวาเดินพลางคกลางก็เห็นสมเด็จพระสรเพชญ์พุทธเจ้า อันเสด็จ
บวรรัตนตรัยพระพุทธรังสีอันลาลิศ ประดับด้วยทิวตติงสมหาบุรุษลักษณะ
ประกอบด้วยพระอัสติยานุพยัญชนะ รุ่งเรืองไปด้วยพระรัศมี อันแวดล้อม
พระองค์มีประมาณข้างละวาๆ ประกอบด้วยพระเกตุมาลาระเบียบพระเกตุ
อันงามเลิศ ทรงซึ่งสุคติอันใหม่ มีดวงพระพักตร์ปริมณฑลอันแผ่ไพศาล
งามดุจพระอาทิตย์เมื่อแรกอุทัยที่วกาล

อุปกาชัวก แลเห็นสมเด็จพระพุทธเจ้าแล้ว ก็บังเกิดขนพองสยอง
เกล้าตกตะลึงไป จึงมาดำริเห็นว่า เออเนเลื่อมๆ พรายๆ อาตมาสงสัย
ไปอันเล่า มีวรัศมีของบุรุษผู้หนึ่งเดียว มนุสฺสโส วา อถวา เทโว
บุคคลผู้จะเป็นมนุษย์หรือเทวดาประการใดหนอ จะว่าเทวดาก็ผิด ถ้าวา
เป็นเทวดาก็จะทรงเครื่องประดับประดาอาภรณ์ และจะมาทรงผ้าแดงทรง
บาตรใบ นี้จะรอยจะเป็นมนุษย์เป็นแน่ แต่ว่ารูปหากจะงามเอง งามนี้
กระไรงามยิ่งนัก อาตมาเห็นแล้วก็ขนพองสยองเกล้า ศีรษะของเราพอง
ขึ้นเหมือนดังฉัตร หทัยวัตถุของอาตมาเต็มไปด้วยบิตติปริตเปรมปล้มอยู่

ด้วยความยินดี ขาขุ่นเห่นจะเป็นบรรพชิตมั่นคง จึงมาทรงจิวรและบาตร
อย่าเลยจำอาตมาจะปราศรัยสักหน่อย คำริฉะนแล้ว สกฺขาคการโว
มีความเคารพอันเกิดในพระผู้มีพระภาคเป็นกำลัง

อุปกาชวกเดินเข้าไปใกล้แล้วก็ปราศรัยว่า ดูกรอาวุโส วิปัสสนานิ
โฆ เต อินฺทฺริยานิ อินฺทฺริยํของท่านนํ่องโสปราศจากมลทิน ฉวีวรรณ
แห่งท่านนํบรสิทุทเลอมประกัสสร งามล้ำเลิศกว่าบุคคลทั้งปวง โภนาโมสี
ท่านนํนามปรากฏชื่อไร บรรพชาของท่านนํมีเฉพาะด้วยบุคคลใด ใคร
เป็นครูเป็นอาจารย์สั่งสอนท่าน ท่านชอบใจในลัทธิของบุคคลผู้ใด เมื่อ
อุปกาชวกปราศรัยได้ตามด้วยประการฉะนี้ สมเด็จพระพุทฺธองค์เมือจะ
ทรงแสดงให้ปรากฏแก่อุปกาชวกว่า พระองค์เป็นที่เฉลิมแห่งนักปราชญ์
ทั้งหลายทั้งปวง จึงมีพระพุทฺธฎีกาตรัสเป็นบาทพระคาถาว่า สพฺพวิทูหมสมิ
สพฺเพสํ ฐมเมสํ อนุปฺริตโต ดังนี้ มีเนื้อความว่า ดูกรอุปกาชวก
ตถาคตนครอบจำเสียบชงกรรมอันยุติในภูมิ ๓ ทุกสิ่งสรรพ สัตว์ในมณฑล
แห่งไตรภพนี้ ตถาคตครอบจำเสียบได้สิ้น สพฺพวิทู ตถาคตตรัสรูซง
กรรมอันยุติในภูมิ ๔ ธรรมอันเป็นกามาวจรภูมิ รูปาวจรภูมิ อรูปาวจรภูมิ
โลกุตตรภูมินั้น ตถาคตตรัสรู้สิ้นสุดทั้งปวงหาเศษมิได้ สพฺพฐมเมสํ
อนุปฺริตโต ตถาคตนํมิได้คิดแผดไปในกิเลสธรรมทั้งปวง ๆ นั้น ปราศจาก
สันดานแห่งตถาคตแล้ว สพฺพญชโห ตถาคตนํละเสียบชงกรรมทั้งปวง
อันยุติในภูมิ ๓ ตณฺหญชโย ราคะดำณญณาอันกระทำให้สันดานนั้นขุ่นมัว
เศร้าหมองนั้น ก็สันชาตจากสันดานตถาคตแล้ว ตถาคตนํตรัสรูซง
พระสัทธรรมด้วยคิด้วยพระองค์เอง หากธูบาอาจารย์มิได้ สหิโส เม
วิชชติ บุคคลผู้ใดจะเสมอด้วยตถาคตนํมิมีแล้ว นตฺถิ ปฏิปฺภคฺโค
ตถาคตนํหาก่เปรียบมิได้ ในมณฑลแห่งไตรภพ “อรหา” ตถาคตนํหัก
เสียบชงกักแห่งสังสารจักร ตรัสรู้พระสัทธรรมด้วยพระองค์เอง ด้วย
อาการมิได้วิปริต “สีตฺถิโกโต” ตถาคตนํบังเกิดมีสันดานอันเย็น เป็น
บรมสุขระงับทุกข์ทั้งปวงด้วยพระสัทธรรม เสด็จมาบัดนี้จะไปสู่บ่าอัส-
ปนตมฤคทายวัน ในแคว้นแคว้นเมืองพาราณสี จะบันลืออมฤตเกรมีเสียบ

อันไพเราะ คือ จะตรัสเทศนามหาธรรมจักกัปปวัตตนสูตร โปรดสัตว์โลก
อันมีคมนอนธการอยู่ด้วยอำนาจวิชชาอัน ให้สว่างเห็นทางพระนิพพาน
ในกาลครั้งนั้น

ดี สัตวา เมื่ออุปกาชวกได้สวณาการ ก็บังเกิดพิศวงว่า แท้จริง
สมณะองค์นี้เป็นมนุษย์อัศจรรย์นักหนา ทั้งถ้อยคำจากที่ไพเราะสละ
สลวย เพราะทั้งนำถ้อยคำ งาม งาม ทั้งคุณวิเศษเล่าก็มาก หากจะ
เสมอมิได้ อุชชิตโต อุปกาชวกชื่นชมดีใจนักหนา จึงว่าแก่
สมเด็จพระมหากรุณาว่า ดูกรอาวโส ท่านปัญญาคือของท่านเป็นอรหันต์
ในปริณิพพานแห่งไตรภพ ข้าพเจ้าเห็นจริงด้วยแล้ว ท่านนี้จะได้อะไร
อนันตจินะ ผจญเสียได้ซึ่งหม่มมารหาที่สุดมิได้

เมื่ออุปกาชวกกล่าวดังนี้ สมเด็จพระมหากรุณาปรารถนาประทับ
ถ้อยคำแห่งอุปกาชวกให้มัน เปรียบประดุจพระยาธรรมบัตติ ประทับซึ่ง
พระราชสาสน์ อันลี้ภัยด้วยดินสออัน ให้มันด้วยตราราชสีห์ จึงมีพระ
พุทธภูคาตรัสว่า ดูกรอุปกาชวก ปตตะ อาสวกุขย์ บุคคลทั้งหลายใด
ถึงซึ่งสันตวาสะกิเลสแล้ว มาที่สาว ชีนา โหนติ แต่บรรดาบุคคลที่สัน
ตวาสะกิเลสนั้น มีนามบัญญัติชื่อว่าจินะ เหมือนตถาคตสันตวาสะ จิตา
เม ปาปกา ฐมา ตถาคตชนะได้ซึ่งกองอกุศลธรรมอันลามกทั้งปวง
เหตุดังนี้ ตถาคตจึงทรงบัญญัตินามชื่อว่า อนันตจินะ เอว วุตเต เมื่อ
สมเด็จพระบรมนราสภสัมมาสัมพุทธเจ้า มีพระพุทธวจนะภาษิตฉะนี้
อุปกาชวกจึงสรรเสริญว่า อาวโส ดูกรอาวโส นามบัญญัติชื่อว่า
อนันตจินะนั้น พึงมีแก่ท่านเถิด ว่าแล้วอุปกาชวกนั้นก็สนิสนะ กรอก
สนิสนะของอาตมา อุมมกั กเหตวา ถือเอามรรคาหนทางแวงแล้วก็ไป
ตามอัธยาศัย

ในกาลครั้งนั้น ส่วนสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้ทรงสวัสดิภา
เสด็จพระพุทธดำเนินมาโดยอนุกรมลำดับ ครั้นเพลาสายัณห์สมัย ก็
บรรลุดังบาฬีสัปตมฤตทายวัน ปณจวคคิยา ภิกขุ วันนั้นบัญญัติวัคคิยภิกขุ
ทั้ง ๕ อาบน้ำชำระกายแต่ยังวัน นั่งสมาธิประชุมกันแล้ว ก็ระลึกถึง

องค์สมเด็จพระพุทธเจ้า จึงส่งสนทนาเจรจากันถึงพระพุทธเจ้าว่า ดูก
 อาวุโส คิดขึ้นมาถึงสมณโคตม แล้วก็เป็นที่น่าเอ็นดูเรอนัก เรา
 ชวนกันมาเสียสิน บานันเธอจะอยู่กับใคร เธอจะนั่งอยู่ที่ไหน จะอยู่ที่
 นั้นหรือจะไปที่อื่นแล้วเป็นประการใด เรามาแล้วเธอจะมีระลึกถึงเรา
 อยู่บ้างหรือ เมื่อบัญญัติข้อภิกขุทั้ง ๕ สนทนากันอยู่ฉะนี้ สมเด็จพระ
 ผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จเข้าไปสู่ที่ใกล้ ฝ่ายว่า ถ้องแถวพระรัศมี มีพรรณหก
 ประการนั้น ก็ส่องสว่างกระจ่างแจ้งเข้าไปในที่อยู่แห่งบัญญัติข้อภิกขุ
 ทั้ง ๕ กระทำอาการประหนึ่งว่า จะบอกประพจน์ข่าวสาส์นว่า บัดนี้
 สมเด็จพระศาสดาจารย์ เสด็จมาสู่สำนักแห่งท่านแล้ว ฝ่ายบัญญัติ
 ภิกขุทั้ง ๕ เมื่อเห็นแสงพระรัศมีโอภาสสว่างมากก็สะดุ้งตกใจว่า เออแล้วก็
 ไฟไหม้บ้านมากระมิง พิเคราะห์ไปก็เห็นผดแสงไฟ ก็ชวนกันสงสัยว่า
 แสงอะไรนี้หนอจึงประหลาดหนักหนา ว่าตะวันยอแสงก็ผดไป ตะวัน
 ยอแสงทุกวัน เป็นไรจึงไม่งามเหมือนอย่างนั้น นี่งามแปลดเป็นสีแดง
 สีเหลือง สีเขียว เลื่อม ๆ พราย ๆ แกรมกันไป จะว่าเป็นแสงอะไรนี้
 หนอ ชวนกันแลไปตามถ้องแถวรัศมี ก็เห็นองค์สมเด็จพระมหากรุณา
 อันเสด็จออกมาจากวนสัณตะประเทศราวป่า งามเล่ห์ประหนึ่งว่าพญา
 ช้างชาติฉันทันต์ อันออกจากเกาะแก้วมณีนีล ถ้ามินั้นเปรียบดุจดั่ง
 ปริมณฑลแห่งพระจันทร์อันแฉ่มออกจากกลีบเมฆ

บัญญัติข้อภิกขุทั้ง ๕ เมื่อเห็นสมเด็จพระมหากรุณาเสด็จมาครั้ง
 นั้น จึงว่าแก่กันว่า ดูกอรุโสภา เราชวนกันดูให้แน่ โนนพระสมณโคตม
 หรือมิใช่ อ้อพระสมณโคตมละสินะ ออกชอยู่เดี๋ยวนี้มาแล้ว นมมา
 เทียวตามหาเราแลหรือ อยู่คนเดียวไม่ได้ลำบากใจเข้าแล้วสินะ จึง
 อุตสาหะเสาะมา ดุรูปร่างพระสมณโคตมเป็นไร แต่เพียงละความเพียร
 เสียไปเทียวบิณฑบาตฉนั้น สัรรพพรรณงามชวนพอดพอร้ายไปเมื่อไร
 มานี่เธอจะไปข้างไหน เธอก็จะมาหาพวกเรานี้แหละ เราอย่าเรียก อย่า
 หา อย่าพูด อย่าจา มากี่พากันนั่งเสียให้สิ้นด้วยกัน ใครอย่าให้วนบ

นมัสการ อย่ารับบาตรรับจีวร อย่าต้อน อย่ารับ อย่าหำน้ำให้ล้างเท้า
เสียมมิได้ด้วยเธอเป็นเลกกษัตริย์ เราก็จะปัดเอาสนะไว้ เธอชอบใจจะนั่ง
ก็นั่ง เธอมีชอบใจไม่นั่งก็แล้วไป เมื่อบัญญัติด้วยภิกขุว่าแก่กันฉะนั้นแล้ว
ก็นั่งอยู่

ภควา สมเด็จพระสัมพันธัญญเจ้า รัแล้วที่จะเสื่อมคลายพระกรุณา
ก็ถามได้ ทรงพระกรุณาเป็นปกติอยู่อย่างนั้นแหละ เมื่อสมเด็จพระ
พุทธองค์เสด็จเข้ามาถึงที่ใกล้ ด้วยเดชเดชกำลังพระมหากรุณาธิคุณนั้น
ก็เผอิญให้บัญญัติด้วยภิกขุทั้ง ๕ ล้มคำที่ปฏิญาณกันไว้ ให้บังเกิดความ
เคืองขุ่นนัก เปรียบเหมือนตอจวบตรอนเห็นมารดาบิดาอันแก่เฒ่าชราพลัด
พรากจากไปนานแล้ว และมีความเคืองขุ่นนัก อุชฺชาย ปจฺจุคนฺตฺวา
และบัญญัติด้วยภิกขุนั้นพากันลุกขึ้นแล้ว ก็ออกไปกระทำมัจจุคฺคมนาการ
รับเสด็จ บางองค์รับบาตรจีวร บางองค์ตักอุทกมาสรงพระบาท บาง
องค์ปลาตอาสนะ บางองค์จับเอาพัดมาไว้ ชนชมยินดีขุ่นนัก เอว
สุขนิสฺสนเณ ภควติ เมื่อสมเด็จพระพุทธองค์ทรงนิสฺสนาการ นั่งเป็นสุข
แล้ว บัญญัติด้วยภิกขุจึงกล่าวคำประพฤติปราศรัยว่า อาวุโส โคตม
ศุกราวุโส พระโคตม สรรยन्दํ ยนต์คือสรีรกายอันประกอบด้วยจักร
คืออริยาบททั้ง ๔ มหฺวารทั้ง ๕ นั้น พระโคตมยังจะอดกลั้นได้ ยังเลียง
ดูได้อยู่หรือ เทวบัณฑิตบาตได้พองบพอดน้อยอยู่หรือ มีสูล่ามากด้วย
บัณฑิตบาตหรือเป็นประการใด

ภควา สมเด็จพระสรเพชญ์พุทธองค์ ได้ทรงสดับบัญญัติด้วยภิกขุ
เรียกพระองค์ว่าอาวุโสครั้งนั้น พระพุทธองค์มิได้ทรงพระปริวิตกว่า
บัญญัติด้วยภิกขุเป็นแต่ชาติพราหมณ์ออกบวชบรรพชากร มาเรียกเราผู้
เป็นตถาคตอันเป็นขัตติยชาติอันสูงศักดิ์ด้วยคำว่า อาวุโส ฉะนี้ ไม่สมควร
นักหนา บัญญัติด้วยหยาบช้าดูถูกดูหมิ่นเราผู้เป็นตถาคต พระองค์จะ
ได้โหม่นสัซัดเคืองฉะนั้นหาไม่ได้ พระหฤทัยชื่นชมไปด้วยกำลังพระมหา
กรุณา มีพระพุทธปฏิภาตรัสแก่บัญญัติด้วยภิกขุด้วยสรพวาจาอันอ่อนหวาน
ว่า

ภิกขเว ดูกภิกขุทั้งหลาย มา สมุทจารถ ท่านทั้งปวงอย่าได้
เรียกตถาคตว่าอาวุโส ไม่สม ไม่ควร ตถาคตได้บรรลุปรมาภิเสกสัม-
โพธิญาณ ประหารเสียซึ่งกิเลสธรรมทั้งปวงแล้ว สมมาสมพุทฺธ
ตถาคตตรัสสรรพนุชยธรรมทั้งปวงด้วยพระองค์เอง โอทถ ท่าน
ทั้งปวงจงเงยโศตลงคอยสดับรับพุทธโอวาทของตถาคต แล้วจงปฏิบัติ
ตามเถิด ท่านทั้งปวงก็จะได้ตรัสรู้ซึ่งธรรมอันพิเศษ อันกลุบุตรบรรพชา
ในพระสุทธศาสนาแล้ว ถึงได้ซึ่งธรรมเห็นประจักษ์ในอรรถภาพชาติใน
เอวํ วุตเต เมื่อองค์สมเด็จพระนราสภทรงประกาศิตฉะนี้ บัญจวคคัย
ภิกขุยังสงสัยอยู่จึงตอบว่า อาวุโส โคตม ข้าแต่อาวุโส พระโคตม ๆ
ว่าข้าพเจ้ายังสงสัยอยู่ เมื่อพระโคตมตั้งปณิธานจริยาในอริยปฏิบัติ
กระทำทุกกรกิริยาอยู่ในครั้งนั้น ยังว่ามีอาจจะตรัสรู้ได้ เมื่อละเสียซึ่ง
ความเพียรเวียนมาสู่ความมกมากแล้ว แล้วได้ตรัสรู้แล้ว ข้าพเจ้าเห็น
เป็นที่น่าสงสัยยิ่งนัก เมื่อบัญจวคคัยภิกขุยังสงสัยอยู่นั้น สมเด็จพระมหา
มุนีนาถศาสดา เมื่อพระองค์จะตัดสินเสียซึ่งภูเขาอันสูง ค้อมานะแห่ง
บัญจวคคัยภิกขุ ด้วยพระขรรค์แก้ววชิร คือพระปัญญา ครงนั้นจึงมี
พระพุทธฎีกาตรัสว่า ภิกขเว ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ท่านทั้งปวงยังจะ
ระลึกได้อยู่หรือ ถ้อยคำเช่นนี้ตถาคตได้ตรัสแก่ท่านเมื่อครั้งไรบ้าง โน
เหต ภนฺเต ข้าแต่พระองค์ผู้มพระพักตร์เป็นอันงาม ถ้อยคำอย่างนี้
พระองค์จะได้ตรัสแก่ข้าพระองค์แต่ในกาลก่อนก็หาไม่ได้ เออ ก็เมื่อ
กระนั้นแล้วท่านทั้งปวงมาสงสัยไปไยเล่า โอทถ ท่านทั้งปวงจงเงย
โศตลงคอยสดับเถิด

เมื่อมีพระพุทธฎีกาตรัสฉะนี้ พระสุรสำเนียงของพระพุทธองค์เจ้าน
ตลอดไปเบื้องใต้ทราบทั่วถึงอเวจี ทุลลโก ดูกุชาวเราทั้งหลาย
สมเด็จพระพุทธเจ้าจะได้มาอุบัติตรัสในโลก แต่ละพระองค์นั้นยากนัก
ที่จะได้พบจะได้เห็น ทุลลภํ ชมฺมสฺสวณํ พระธรรมเทศนานี้แล้ว ก็ยาก
ที่จะได้สดับรับฟัง สทฺธา ทุลลภา เกิดมาแล้วซึ่งจะมีศรัทธาเลื่อมใส
ในพระบรมพุทฺธศาสนานักยากนัก เราท่านทั้งหลายแต่เวียนตายเวียน

เกิดอยู่ในวัฏสงสารน จะรู้จักว่าสักกชาติกร้อยครั้ง อสฺสขลฺ แต่หน้าตา
 ทร่องให้รำไรนั้น ถ้าได้เหือดแห้งไปและจะเก็บไว้ประสมไว้ก็จะมาก
 กว่าน้ำใน ๔ มหาสมุทร มั่งสะนั้นเล่า ถ้าได้เบียดได้แถมได้ทรุดได้โถมไป
 และจะเก็บไว้ประสมไว้ก็มากกว่าพนแผ่นพสุธานอก อฐินฺนํเล่าถ้าได้
 สันได้สุญฺ และจะประสมไว้ ก็จะสูงกว่าเขาพระสุเมรุณอก แต่ข้าศึก
 คือ รากะ โทสะ โมหะ ทิฏฐิ อวิชชา ตัณหา ครอบงำทำให้เวทนา
 อยู่ในวัฏสงสารช้านานนักหนาแล้ว ทนแหละเราจะได้เห็นหลังแห่ง
 ข้าศึกแล้ว ชาวเรามาเร็ว ๆ เกิด มาเราจะไปส่ำบ่อสิปตมฤคทายวัน จะ
 ได้ทันฟังพระสัทธรรมเทศนา ผุ่เทพยดานรืองบ่าวกันต่อ ๆ ไป
 เกล่อนกล่นกันมาฟังพระสัทธรรมเทศนา เบื้องบนตราบเท่าถึงภวคคพรหม
 โดยขวางนั้น ตลอดบ่อสิปตมฤคทายวันแล้ว แล้วก็ตลอดบ่อ
 พระหิมพานต์อันกว้างไกลได้สามโยชน์ แล้วก็ตลอดไปถึงแสนโกฏิ
 จักรวาล

ภุมมาเทวา สหุทมนุสฺสาเวสุ ๕๕๖ ขณะนั้นผุ่เทพเจ้าทั้งปวงก็เอิกเกริก
 เป็นโกลาหลรืองบ่าวแก่กัน ภุมมา ๕๕๗ ภุมเทวดานั้นก็เกริ่นขึ้นไปถึงชั้น
 จาตุมหาราชิกา ๆ เกริ่นขึ้นไปถึงชั้นดาวดึงสา ๆ ก็เกริ่นต่อ ๆ กันขึ้น
 ไปตราบเท่าถึงอกนิฏฐภวคคพรหมว่า มาริสา ๆ ดุราเนะท่านทั้งหลาย
 ผู้เนียรทุกข์ โอสารถ สโมสารถ มาเกิดมารามาชวนกันลงไปสโมสร
 ประชุมให้พร้อมเพรียงกันในบ่อสิปตมฤคทายวัน ฟังธรรมเทศนา
 หลุ่ลภา ชาวเราทั้งปวงเกิดมาครั้งน เป็นบุญลาก่อนใหญ่หลวงเป็นหนักหนา
 บดินสเบ็จพระผุมพระภาคเจ้าจะตรัสธรรมเทศนา พระธัมมจักกัปปวัตน-
 สูตร อันสมณพราหมณ์จำพวกอื่น ในหมื่นโลกธาตุมีอาจเพื่อจะ
 แสดงได้

ที่ปฐุปนคณฐมาลาทิหตุธา แต่ล้วนมีม้อถอดอกไม้และของหอม
 และรูปเทียนปที่ปชวาลา สุขุมตฺตภาวํ นิมนิตฺวา นิमितฺกายให้เล็กและ
 ละเอียดเป็นอนุปรมาณู ที่อันน้อย ๕๕๘ ๕๕๙ ๕๖๐ ๕๖๑ ๕๖๒ ๕๖๓ ๕๖๔ ๕๖๕
 เทพยดาอยู่ได้ ๒๐ องค์ก็มี ๓๐ องค์ก็มี ๔๐ องค์ก็มี ๕๐ องค์ก็มี

๖๐ องค์กัม ๗๐ องค์กัม ๘๐ องค์กัม ๙๐ องค์กัม ๑๐๐ องค์กัม พัน
องค์กัม ถึงอย่างนั้นก็ยังไม่มีใครจะจู่จะพอกัน ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน
นั้นเต็มติดกันไปหาระหว่างมิได้ บรรดาเพชดาในหมื่นจักรวาลนั้นพากัน
มาประชุมกันในจักรวาลอันแสน แต่พื้นแผ่นดินขึ้นไ้ดราบเท่าถึงภวคพรหม
รุ่งเรืองไปด้วยรัศมีเครื่องประดับประดาอาภรณ์ และรัศมีกายแห่งเทพยดา
อันทรพรหมทั้งปวง

ตสมิ สมเย ในสมัยครั้งนั้น เป็นอุตตราสาพหนักขัตถุยกัเพญเดือน ๘
เพลานั้นเป็นเพลาสายัถหัตตะวันเย็น พระสุริยอัสดงคตลกลับเกลี่ยม
เขาพระสุเมรุมาศ ทสฺสนาย วิคเต วิย ดุจมิใคร่จะเคลื่อนคลาไ้จากที่
จะคอยทศนาการชมพระพุทธรสิริแห่งสมเด็จพรหมหากรุณา รชนิกเร
ฝ่ายพระจันทรเทพบุตรนั้น ก็แจ่มแจ้งจรัสขั้ขึ้นมาในประเทศอากาศ ปสฺสิ-
ตุกามะ วิย มีอาการประหนึ่งว่าจะเชยชมพระรูป พระโณม พระสิริวิลาส
แห่งสมเด็จพรหมหากรุณา นรทมมสารถิ สมเด็จพรหรรเพชญพุทเจ้า ผู้
ฉลาดในการที่จะทราบสัตว์ให้เสื่อมพยศอันร้าย เปรียบดุนายสารถิ
ทราบขั้สังสินชพชาติ พระพุทธรองค้เจ้าทรงพรหมหากรุณาปรารณจะร้อ
ขั้เงวไนยสรพสัตัวออกจากห้วงแห่งวัฏฏสงสาร พระองค์จึงตกแต่งขั้
ธรรมราชรถอันใหญ่หลวงแน่นหนา ประดับประดาวิจิตรไปด้วยแก้ว ๗
ประการ สีลรัตน แก้วกล่าวคือศีล ๑ สมาริรัตน แก้วกล่าวคือสมาธิ ๑ ปณฺณ
รัตน แก้วกล่าวคือปัญญา ๑ วิมุตติรัตน แก้วกล่าวคือพระอรหัตผล ๑
วิมุตติญาณทสฺสนรัตน แก้วกล่าวคือปัจเจกเวกขณญาณ ๑ โพชฌณรัตน
แก้วกล่าวคือโพชฌงค์ ๑ ปฏิสมุภิทารัตน แก้วกล่าวคือพระปฏิสัมภิทา ๑

โยชิตี เมื่อพระองค์ทรงประกอบธรรมราชรถให้วิจิตรบรรจงแล้วไป
ด้วยแก้ว ๗ ประการ ตั้งพรณนามาฉะนแล้ว จตฺสจฺจณณจกั สมเด็จ
พระพุทธรองค้ก็ทรงจัดแจง ขั้จักรทั้ง ๓ แล้วไปด้วยพระจตฺสจฺจณณ
คือปัญญาอันพิจารณาเห็นในอรรคแห่งอริยสัจทั้ง ๔ สมมุปปชานสินชว
แล้วพระองค์ก็ทรงเทียมนขั้สังสินชพชาติทั้ง ๔ ตัว คือพระสัมมปปชานทั้ง ๔
ประการ เวเนขุภริติ สมเด็จพรหรรศาสตาคารยปรารณจะนำไปขั้

ธรรมราชาอันบรรทุกเต็มไปด้วยเวไนยสรรพสัตว์นั้นไปสู่ทิศอันเกษม คือ
พระอมฤตมณฑาครนฤพาน พหลปทุมคัคคิ ปรารณากะแวงเวไนยเสียซึ่ง
มรรคาอันประกอบด้วยเบือกและตม คือกามสุขัลลิกานุโยค ทนมนคัคคิ
ปรารณากะเหล็กเสียซึ่งมรรคา อันร้อนด้วยเปลวเพลิง คืออิตถกิล-
มถานุโยค จะดำเนินไปตามทางตรง คือองค์พระอัญญังคิกมรรค ๔
ประการ

ครั้งนั้น พระพุทธองค์จึงได้มีพระพุทธบริหารดำรงสรีรกายด้วยอภิวรรค
ภิกขุด้วยพุทธานุภาพ ภิกขุเว ดังนี้แล้ว จึงโปรดประทานพระธรรมเทศนา
พระธัมมจักกัปปวัตตนสูตร ด้วยวาระพระบาลี ดังนี้ว่า เทวเม ภิกขเว
อนุตตา ปพฺพชิตน น เสวิตพฺพา เป็นต้นซึ่งมีคำแปลดังจักปรากฏใน
กัณฑ์ข้างหน้า ส่วนในกัณฑ์นี้ ของดไว้เพียงเท่านี้.

เอวํ กิเม ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฑ์ที่ ๑๔๓

คัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค

ว่าด้วยพระธัมมจักกัปปวัตตนสูตรตามฎีกา

เทวเม ภิกขเว อนุตตา ปพฺพชิตน น เสวิตพฺพา โยจายํ
กามสฺส กามสุขัลลิกานุโยโค หีนो คมโม โปถุชฺชนิโก อนริโย
อนตฺตสญฺหิโตติ

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค
กัณฑ์ที่ ๑๔๓ ว่าด้วยพระธัมมจักกัปปวัตตนสูตรตามฎีกา สืบต่อไป
เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย
ตลอดกาลนานหาประมาณมิได้

งามสุขัลลิกานุโยคน^๕ เป็นของชั่ว เป็นของลามก สุสาน
 ปติตกฺขโป วิบ มีครวนาคจจากอสฺสก อันทอดทิ้งกลิ้งอยู่ในสุสาน
 ประเทศป่าช้า อญฺจิกงฺขลุปมา ถ้ามีฉะนั้น เบญจกามคุณ^๕นี้ เปรียบประดุจ
 ร่างอัฐิอันเปล่าทอดทิ้งกลิ้งอยู่เหนือเมตหนักล^๕ บุคคลอันบริโศก^๕กาม-
 คุณ^๕นั้น มีครวนาคจดังว่า สุนัขอันกัดทั้งซึ่งร่างอัฐิอันเปล่า จะได้
 อิ่มหนำมาตรว่าหน้อยหนึ่งหามิได้ สุนัขอุปมา ลักษณะที่ยินดีบริโศก
 เบญจกามคุณ^๕นั้น มีครวนาคจดังว่าความฝัน เพราะเหตุว่า แปรปรวน
 เป็นอันไปในขณะครู่เดียว ยามเดียว ไม่ยั่งยืน อังการกาสุปมา กามคุณ-
 ๕ น^๕ มีอุปมาดุจดังขุมถ่านเพลิงอันพลิก บุคคลยินดีบริโศกเบญจ
 กามคุณ^๕นั้น มีแต่ครวนาคจดังว่า บุคคลอันตกลงในขุมถ่านเพลิง มี
 แต่จะถึงแก่มรณภาพเป็นเบื้องหน้า แม้มีตาบก็จะได้เสวยทุกขเวทนา
 แทบประดาตาย ฉันทใดก็ดี บุคคลอันมัวเมาอยู่ด้วยคำฤษณาน^๕ ก็น่า
 ที่จะเวียนตาย เวียนเกิด เวียนทุกขเวทนา อยู่ในวัฏฏสงสารเป็นสาหัส

สาครรจ์ มีอุปไมยตั้งนั้น วิสรุทฺขผลุปมา เบญจกามคุณทั้ง ๕ น
 มีครุณาจตุจตุว่าผลไม้อันมีพิษ บุคคลอันยินดีบริโภคกามคุณนั้น มีครุณา
 จตุจตุว่าบุคคลอันหลงบริโภคซึ่งผลไม้อันมีพิษ อสุปมา ถ้ามีฉะนั้น
 เบญจกามคุณทั้ง ๕ น มีครุณาจตุตาบ และกระบี่ หอก และหลาว
 บุคคลผู้หลงอยู่ด้วยเบญจกามคุณนั้น มีครุณาจตุจตุว่าบุคคลอันต้อง
 ประหารด้วยดาบ และกระบี่ หอก และหลาว มีแต่จะได้รับความลำบาก
 เป็นเบื้องหน้า ถ้ามีตายก็จะได้ทุกข์เวทนาแทบบรรดาตาย จะได้ผล
 ได้ประโยชน์มาตราว่าน้อยหนึ่ง เพราะบริโภคซึ่งเบญจกามคุณนั้นหาไม่ได้

อาสยฺหเตฉนํ กามสุขัลลิกานุโยค คือสภาวะกำหนดยินดี
 บริโภคกามคุณนี้ จึงได้ชื่อว่า หินะ ว่าเป็นของชั่ว ลามก เลวทราม
 คมฺโม กามสุขัลลิกานุโยคนี้ เป็นของชาวบ้าน สิงคณํ วิย สมนฺตโก
 จจากอสฺส อັນเป็นของแห่งสุนัขจึงจอกทั้งปวง กุณฺราสี วิย ถ้า
 มีฉะนั้น มีครุณาจตุจตุว่ากองคูล อັນเป็นของแห่งกิมิชาติหม่นนอน
 ทั้งปวง วณฺณิกา วิย มีฉะนั้น จตุทํนาครํอັນเป็นของแห่งสุกรทั้งปวง
 คีหิณํ สมนฺตโก กามสุขัลลิกานุโยคนี้ เป็นของแห่งคฤหัตถ์ จะได้เป็น
 ของแห่งบรรพชิตก็หาไม่ได้ มีครุณาจตุจตุว่าลูกข้าง อັນเป็นของเล่น
 แห่งทารกน้อย ๆ โปถุชฺชนิกโก กามสุขัลลิกานุโยคนี้ เป็นของแห่งปฤชชน
 อັນเป็นพาล ปฤชชนย่อมสะสมเนื่อง ๆ บริโภคเนื่อง ๆ อัจฉริยฺกณฺธิกา
 วิย มีครุณาจตุจตุว่าปลาข้าว และเกลบ รำ อັນเป็นเดน อັນบุคคลละทิ้งไว้
 เหวไว้ในราง เป็นอาหารแห่งสุกร ๆ บริโภคเนื่อง ๆ กุณฺดปํ วิย อັນ
 มีครุณาจตุจตุว่าหลุมลูก อັນเป็นที่เสพเนื่อง ๆ แห่งสุนัขบ้าน และสุนัข
 จึงจอกเป็นคัน เป็นประธาน สุสานํ วิย ถ้ามีฉะนั้น มีครุณาจตุ
 ภาชา อັນโสโครกไปด้วยร่างอสุก และเป็นทั้งสองเสพแห่งสุนัขและแร้ง
 กาทั้งปวง เป็นสรรพสาธารณ

วจฺจกฺกํ วิย ถ้ามีฉะนั้น กามสุขัลลิกานุโยคนี้ มีครุณาจตุจตุว่า
 อັນเป็นสรรพสาธารณทั่วไปแต่ชนทั้งปวง และโสโครกปฏิกูลพึงเกลียด
 พึงชัง อาจมฺพุทํ วิย ถ้ามีฉะนั้น มีครุณาจตุจตุว่าน้ำล้างอาวม

และหม้อล้างอาวม อันเป็นสรรพสาครณ์ทั่วไปแก่ชนทั้งปวง อนริโย
 กามสุขัลลิกานุโยคน^๕ มิได้เป็นของแห่งพระอริยบุคคล ๆ มิได้ปรารถนา
 จณฺทาลาน^๖ ภริยา วิย มีครุวนาดูจตั้งว่าภรรยาคนจณฺทาล อันมิได้เป็น
 ที่ปรารถนาแห่งพราหมณ์มหาศาลทั้งหลาย ผู้มีชาติตระกูล สุขน-
 สุกราน^๗ อจาโร วิย และกิริยามรรยาทเสวนะประโยค มิได้เป็นของแห่ง
 พระอริยบุคคล มีครุวนาดังว่ามรรยาทแห่งสุนัขและสุกร อันมิได้เป็น
 ของแห่งพญาไกรสรราชสีห์

หินชจฺฉาน^๘ กมม^๙ วิย ถ้ามีฉะนั้น กามสุขัลลิกานุโยคน^๕ มิได้
 เป็นของแห่งพระอริยบุคคล มีครุวนาดูจการอันชั่ว และมีได้เป็นของ
 แห่งบุคคลผู้บริบูรณ์ไปด้วยชาติ ด้วยตระกูล อนตฺตสณฺหิโต กามสุขัล-
 ลิกานุโยคน^๕ จะได้นำมาซึ่งประโยชน์มาตราว่าน้อยหนึ่งหามิได้ มีแต่
 จะได้ทำให้ได้ทุกข์ ให้ถึงซึ่งความตายความหายนะ ยกขึ้นปริศนาคถิตนุสาร^{๑๐}
 วิย มีครุวนาดูจตั้งว่ามรรคากันดาร อันนางยักษิณีหวงแหนอยู่ ผู้ใดไป
 ทางมรรคานั้น ก็มิแต่จะได้ทุกข์ มีแต่จะถึงความตาย ความหายนะ
 อาสวโส วิย ถ้ามีฉะนั้น มีครุวนาดูจตั้งว่าอสรพิษ อันมิได้กระทำให้
 เป็นประโยชน์แก่บุคคลผู้ใดผู้หนึ่ง ขรธาราย มธ วิย ถ้ามีฉะนั้น ดู
 จตั้งว่าน้ำผึ้งอันเกิดอยู่ในคมกริช ผู้ใดโลภอาหารเป็นคนมักกิน เห็นแต่
 จะกิน ลมเลียรสนา^{๑๑} ออบนาน้ำผึ้งทคมกริช ลมก็จะขาดถึงแก่ความตาย
 ฉนฺโตกิต^{๑๒} บุคคลมัวเมาบริโภคมกคุณ^{๑๓} ก็มิแต่จะได้ความตายความ
 หายนะ มีอุปไมยดังนั้น

อมุพสฺสณฺณาย วิสผลภโก วิย บุคคลอันมัวเมาหล่มหลงอยู่ด้วย
 ราคะดำฤชณ^{๑๔} มีครุวนาดูจบุคคลอันหลงบริโภค ซึ่งผลไม้อันมีพิษ
 ด้วยสัญญาว่าผลมะม่วง มีแต่จะให้ทุกข์ มีแต่ความตายความหายนะ
 เป็นเบื้องหน้า จะให้เป็นคุณอันใดอันหนึ่งหามิได้ ถ้ามีฉะนั้น บุคคล
 ที่หลงบริโภคมกคุณ^{๑๕} มีครุวนาดูจสัตว์นรก อันหลงเข้าไปในนรก
 อันใหญ่ ด้วยสำคัญสัญญาว่าเป็นบ้านเมือง ยกขึ้นนิยา สวโส วิย

ถ้ามีละนั้น มีกรรมาตังว่าบุคคล อันสมัครสังวาสอยู่กินกับนางยักษิณี
ด้วยสำคัญว่าเป็นหญิงมนุษย์ มีแต่จะได้ความหาญนะเป็นเบื้องหน้า
ถ้ามีละนั้น คงคังว่า กายอันหลงกินซึ่งซากข้าง อันลอยไปในแม่น้ำ
ด้วยสำคัญว่าเป็นยานอันดีจะไม่จมลง เมื่อโลกอาหารเห็นแต่จะกิน
เผือกินซากอสุภข้าง อันลอยไปตามกระแสน้ำ ซากอสุภนั้นลอย
ไป ๆ จนถึงมหาสมุทรอันลึกแล้ว กานัน ก็มีอาจสามารถจะบินกลับเข้า
ฝั่งได้ ก็จมอยู่ในซากอสุภข้าง ตราบเท่าจนตายในท้องพระมหาสมุทร
นั้นแลเมื่อนั้นใด บุคคลอันหลงบริโภคกามคุณนี้ ก็มีแต่จะต้องทุกข์
ต้องภัย มีแต่ความขาก ความลำบาก ความตาย ความหาญนะ จะได้
เป็นประโยชน์น้อยหน่าหนึ่งหามิได้ มีอุปไมยดังนั้น บัณฑิตยชาติสาธุชน
ผู้มีปรีชา พึงสนนินฐานทราบความเถิดว่า บท คือ กามสุขัลลิกานุโยคนี้
สมเด็จพระผู้ทรงพระภาคเจ้า ตรัสเทศนา แสดงโทษแห่งเบญจกามคุณ
นักปัญจวัคคีย์ภิกษุทั้ง ๕ ในรัชมัจฉกัปปวัตตนสุตตันตเทศนา โดยอเนก-
ปริยาย ด้วยประการดังพรรณนามาฉะนี้

แม้งถึงในมหาทุกขกัณฑ์ชกสูตรนั้น พระองค์ก็ทรงเทศนาแสดง
โทษแห่งกามคุณทั้ง ๕ เป็นอเนกปริยายมากกว่ามาก แก่ภิกษุทั้งหลาย
ในพระนครสาวัตถี มีกระแสพุทธบริหารทรงภาษิตว่า โก จ ภิกขเว
กามานํ อสสาโท ตถาภิกษุทั้งหลาย กามคุณนี้มีอยู่ ๕ ประการ คือ
รูป ควรจะพึงรู้ด้วยจักขุวิญญาณ ๑ รส ควรจะพึงรู้ด้วยชีวหาวิญาณ ๑
เสขง ควรจะพึงรู้ได้ด้วยโสตวิญาณ ๑ กลิ่น ควรจะพึงรู้ได้ด้วยฆานวิญาณ ๑
โณภูัพพะ ควรจะพึงรู้ได้ด้วยกายวิญาณ ๑ เป็น ๕ ประการด้วยกัน ตถา
ภิกษุทั้งหลาย กามคุณทั้ง ๕ ประการนี้ เป็นที่ปรารถนา เป็นที่ยึด
เป็นที่พึงใจ ประกอบในการควรจะพึงกำหนด อิม โข ภิกขเว ตถา
ภิกษุทั้งหลาย สุขและโสมนัสอันใด อาศัยซึ่งกามคุณทั้งหลายนี้ แล้ว
และบังเกิดสุขและโสมนัสนั้น ได้ชื่อว่ายึดในกามคุณ

โก จ ภิกขเว อาหีนโว ตถาภิกษุทั้งหลาย โทษแห่งกามคุณ
ทั้งหลายนี้ เป็นดังๆ ตถาภิกษุทั้งหลาย กลบตรบางพวกในโลกนี้
เลบงชีวิตด้วยศิลปศาสตร์อันใด คือ ตั้งไว้ซึ่งสำคัญข้อแวมอแล้ว และ

นัยคณนา คือ นัยมิได้ขาด ปืนคณนา คือ นัยเป็นหมวด แลดู
 ชงหนาแล้วกรว่า ข้าวเปลือกโนนนาน มีประมาณเท่านั้น ๆ แลดูต้นไม้
 แล้วกรว่าผลไม้ในต้นไม้ มีประมาณเท่านั้น ๆ อากาเส โอโธเกตุวา
 แลขึ้นไปในอากาศแล้วกรว่า สกณชาติหม่นกทั้งหลาย มีประมาณ
 เท่านั้น ๆ เลียงชีวิตด้วยการถากไร่ไถนา เลียงชีวิตด้วยพาณิชย์กรรม
 ค้าขายทางน้ำทางบก เลียงชีวิตด้วยโครัชกรรม รักษาโคของตนก็ดี
 ของผู้อื่นก็ดี ขาขงโครสเลียงชีวิต เลียงชีวิตขงถอดด้วยอาวุธแล้ว
 และกระทำการบำเรอราช เลียงชีวิตด้วยเป็นราชบุรุษ กระทำราชการ
 ด้วยมีศิลปศาสตร์ข้าง และศิลปศาสตร์มาเป็นต้น สัตสส ปฏิมาตยา
 อันหนาวหากเบียดเบียน อันร้อนหากเบียดเบียน ลมและแดดหาก
 แผลดเผา เหลือบขบ ยุงกัด ต้องสัมผัสสิ่งเล็กและสิ่งใหญ่ กายเหี่ยวแห้ง
 ด้วยการอยากข้าวและอยากน้ำ

ภิกขเว ดุกรภิกขุทั้งหลาย ภิกขาถเลียงชีวิตด้วยมทธาศิลปศาสตร
 นนกด ภิกขาถลำบากกายด้วยหนาวและร้อนกด ทงน ล้วนเป็น
 โทษแห่งกามคุณ ทุกขกฺขนโร กองทุกข์เห็นประจักษ์น มีกามคุณเป็น
 เหตุ เป็นเหตุแห่งกามคุณ เป็นโทษแห่งกามคุณ มีกามคุณเป็นโทษ
 ดุกรภิกขุทั้งหลาย เมอกลุบุตรนเพียรพยายามเพื่อจะเลียงชีวิต ดึงน
 เต โภคา สมบัติทั้งหลายน ก็มีได้สำเร็จแก่บุคคลผู้นั้น ๆ ก็โสภเสรา
 เสียวใจ ลำบากกาย ลำบากจิต ปรีทวนการตอกขกเศียร ถึงขงหลงไหล
 พนเพื่อนสดี ออกกว่าจว่า โมฆ วัต เม อุฏฺฐานวิริขิ ความเพียรของ
 เราน เปลาเห้ พยายามของเราน หาผลประโยชน์มิได้ เสียวเพียร เสียว
 ที่พยายาม ภิกขเว ดุกรสงมทั้งหลาย ทงนล้วนเป็นโทษแห่งกามคุณ
 ทุกขราสี กองทุกข์เห็นประจักษ์เป็นไปดงน ก็เพราะมีกามคุณเป็นต้นเหตุ
 เป็นเหตุแห่งกามคุณ มีกามคุณเป็นโทษ เป็นโทษแห่งกามคุณ

ตสส เจ ภิกขเว ดุกรภิกขุทั้งหลาย เมอกลุบุตรนเพียร
 พยายามเพื่อหาเลียงชีวิตด้วยประการฉะน เต โภคา หากว่าสมบัติ
 ทั้งหลายน สำเร็จแก่กลุบุตรน ก็ย่อมได้เสวยขงทุกขโทมนัส มี

รักษาซึ่งสมบัตินั้นเป็นเหตุ ด้วยใส่ใจว่าทำอย่างไรดีหนอ ท้าวพระยา
 จึงจะไม่นำซึ่งทรัพย์ของเราไปได้ โจรทั้งหลายจึงจะไม่นำทรัพย์ของเรา
 ไปได้ เหลิงจึงจะมีได้ไหม้ทรัพย์ของเราได้ น้ำจึงจะไม่พัดเอาทรัพย์ของ
 เราไปได้ ศัตรูหมู่ร้ายจึงจะไม่นำทรัพย์ของเราไปได้ ให้วิตกวิจารณ์เป็น
 ทกข์ไป ด้วยการจะรักษาทรัพย์ ดังนี้ ตสฺส เอว อารกฺขโต เมื่อกุลบุตร
 นั้น รักษาปกครองซึ่งทรัพย์ ด้วยประการดังแสดงมาฉะนี้ ท้าว
 พระยาทั้งหลาย ก็นำไปเสียซึ่งทรัพย์สมบัตินั้น โจรทั้งหลาย ก็ลักไปซึ่ง
 ทรัพย์สมบัตินั้น มิฉะนั้นไฟไหม้เสีย มิฉะนั้นน้ำพัดไปเสีย มิฉะนั้น
 ศัตรูหมู่ร้าย ญาติที่มีได้เป็นทริก ลักเอาทรัพย์ไปเสีย กุลบุตรนั้นก็เศร้าโศก
 เสียใจ ลำบากกาย ลำบากจิต ปรีเทวนา ร่ำไร ตोक ชกฺเศียร
 ถึงซึ่งหลงไหล พันเพื่อนสดี ออกกว่าจว่า ทรัพย์อันใดที่เป็นของ ๆ เรา
 ทรัพย์นั้น หาเป็นของเราไม่แล้ว มิได้มีแก่เราแล้ว ภิกฺขเว ดูกรภิกษุ
 ทั้งหลาย โทษนั้นก็เป็นโทษแห่งกามคุณ ทุกฺขราสี กองแห่งทุกข์เห็น
 ประจักษ์เป็นไปดังนี้ ก็เพราะมีกามคุณเป็นเหตุ เป็นเหตุแห่งกามคุณ มี
 กามคุณเป็นโทษ เป็นโทษแห่งกามคุณ

ปุณ จปริ ภิกฺขเว ดูกรภิกษุทั้งหลาย ยังเหตุอื่นอีกเล่า พระยา
 ทั้งหลาย วิวาทกันกับพระยา กษัตริย์ทั้งหลาย วิวาทกันกับกษัตริย์
 พราหมณ์ทั้งหลาย วิวาทกันกับพราหมณ์ คหบดีทั้งหลาย วิวาทกันกับ
 คฤหบดี มารดาวิวาทกันกับบุตร ๆ วิวาทกันกับมารดา บิดาวิวาทกันกับ
 บุตร ๆ วิวาทกันกับบิดา พี่วาทกันน้อง พี่ชายวิวาทกันกับน้องหญิง ๆ วิวาท
 กันกับพี่ชาย สหายวิวาทกันกับสหาย ก็เพราะมีกามคุณเป็นเหตุ เป็นเหตุ
 แห่งกามคุณ เต กลหวิวาทมาปเนนา ชนทั้งหลาย มีพระยาและกษัตริย์
 เป็นต้นนั้น ถึงซึ่งทะเลาะวิวาทกันแล้ว ก็เพียรพยายามประหัดประหาร
 กันด้วยมือบ้าง เพียรพยายามขว้างกันด้วยก้อนดินบ้าง เพียรพยายามตี
 กันด้วยท่อนไม้บ้าง เพียรพยายามฟันแทงกันด้วยศาสตราอาวุธบ้าง เต
 ตตถ มรณเป นิจฺฉณฺติ ชนทั้งหลาย มีพระยาและกษัตริย์เป็นต้นนั้น
 ก็ถึงซึ่งมรณะบ้าง ถึงซึ่งทุกข์แทบประดาตายบ้าง ภิกฺขเว ดูกรภิกษุ

ทั้งหลาย อหิงสา วิเวก อากาเรหะเลาะวิเวกกันนี้ มีกามคุณเป็นเหตุ
เป็นเหตุแห่งกามคุณ เป็นโทษแห่งกามคุณ มีกามคุณเป็นโทษ

ปุณ จปร ภิภุขเว คุกรภิภุขทั้งหลาย ยังเหตุอื่นอีกเล่า ชน
ทั้งหลาย ถือเอาซึ่งดาบและโล่หี ผูกสอดซึ่งแล่งธนู ถือเอาซึ่งบนไฟ
และบนขา แยกกันเป็นสองกอง แล้วก็เข้าสู้สงคราม รบกัน ณ ที่ยุทธภูมิ
ยิงไปซึ่งลูกบนบ้าง พังไปซึ่งหอกบ้าง พันด้วยดาบบ้าง บางพวก
เล่าก็ยิงมาซึ่งลูกบน พังมาซึ่งหอก พันด้วยดาบ เต ชนา ชนทั้งหลาย
นั้น ถึงซึ่งมรณภาพ ล้มตายในที่รบบ้าง ถึงซึ่งทุกข์ประดาตายบ้าง ภิภุขเว
คุกรภิภุขทั้งหลาย อากาเรหะเลาะวิเวกกันนี้ ห่มเหงมาพัวพันกันถึงแก่
มรณะ ล้มตายบ้าง ถึงซึ่งทุกข์แทบประดาตายบ้าง หงนล้วนเป็นโทษ
แห่งกามคุณ ทุกขราสี กองทุกข์เห็นประจักษ์เป็นไปดังนี้ ก็เป็นโทษ
แห่งกามคุณ มีกามคุณเป็นเหตุ เป็นเหตุแห่งกามคุณ

ปุณ จปร ภิภุขเว คุกรภิภุขทั้งหลาย ยังเหตุอื่นอีกเล่า ชน
ทั้งหลาย ถือเอาซึ่งดาบและโล่หีเช่น ผูกสอดซึ่งลูกศรอีกในแล่งธนู เล่น
ไปโดยอวดถาวเลปน่ะ และอุปการิยะ อธิบายว่า มนุษย์ทั้งหลาย ถือซึ่ง
เชิงเทินด้วยอิฐ มีสัณฐานดังกับม้า ภายนอกนั้นทำด้วยฟัน เชิงเทิน
กระทำด้วยประการดังนี้ เรียกชื่อว่า อุปการิยะ เชิงเทินทั้งหลายนั้น
ถ้าแลหาด้วยเบือกตม ก็ได้ชื่อว่าอวดถาวเลปน่ะ มนุษย์ทั้งหลาย อหิง
สา เบือกท่าแห่งเชิงเทินทั้งหลายนั้นแล้ว ก็แหงด้วยสาตราวุธทั้งหลาย
มีลาวเหล็กเป็นต้น มนุษย์ทั้งหลาย ภายนอกนี้อาจจะเล่นขึ้นมาได้
เหตุกำแพงนั้นแล แล้วก็เล่นหนีไป บางพวกก็ยิงด้วยบน บางพวก
ก็แหงด้วยหอก บางพวกก็แกว่งดาบเป็นแสงวาว มนุษย์ทั้งหลายนั้น
ถือซึ่งบนก็ยิงด้วยบน ถือซึ่งหอกก็แหงด้วยหอก บางพวกก็เหลาตกลง
ไปซึ่งโคนมัยอันร้อน บางพวกก็ชักด้วยขอสับ ด้วยคราดเหล็ก ลากขึ้น
มาแล้วก็ตัดศีรษะด้วยดาบ เต มนุสสา มนุษย์ทั้งหลายนั้น ตายในที่
รบกัน ถึงซึ่งลำบากแทบประดาตายนั้นกัม อหิง ภิภุขเว กามาน
อาทั้นโว คุกรภิภุขทั้งหลาย สภาวะถึงซึ่งมรณะตายในที่รบ และถึงซึ่ง

ทุกขเวทนาแบบประคาศาย หงน เป็นโทษแห่งกามคุณทั้งหลาย ทุกข-
ราสี กองทุกข์เห็นประจักษ์เป็นไปดังนี้ มีกามคุณเป็นเหตุ เป็นเหตุ
แห่งกามคุณ

ปณ จปร ภิภขเว คุกรภิกขสงฆ์ทั้งหลาย ยังเหตุอื่นอีก ชน
ทั้งหลายตตชงทตอแห่งเรือนกต ตชงบ้านแล้วและกระทำชงรีบปล้นกต
ควมคมกันเข้าประมาณห้าสิบหกสิบ แล้วแลจับเป็นนํามาที่ดี ปรีปนเก
ติฏจนฺติ คอยมอง คอยอยู่แทบหนทาง คอยปล้นชงคนเดินทางกต
ปรหาร คจณฺติ คบหาชงภรรยาแห่งผู้นกต พระยาทั้งหลายจับได้ชง
มนุษย์เหล่านั้น ยังชนให้กระทำชงกรรมกรรมประการต่าง ๆ มีเขมย
ด้วยหวายเป็นต้น เหมือนพรรณนามาแล้วแต่หลัง

คุกรภิกขทั้งหลาย โทษนเป็นโทษแห่งกามคุณ ทุกขราสี กองทุกข์
เห็นประจักษ์ เป็นไปดังนี้ ก็เพราะมีกามคุณเป็นเหตุ เป็นเหตุแห่ง
กามคุณ คุกรภิกขทั้งหลาย ยังเหตุอื่นอีกแล้ว มนุษย์ทั้งหลายประพฤ
ติชงทุจริตด้วยกาย ประพฤติชงทุจริตด้วยวาจา ประพฤติชงทุจริต
ด้วยใจ มนุษย์ทั้งหลายนั้น ครั้นประพฤติกายทุจริต วชิทุจริต มโน-
ทุจริตแล้ว กายสส เกทา ปรมมรณา ครั้นทำลายเบญจขันธ์เบื้องหน้า
แต่จจิต ก็ไปบังเกิดในดิรัจฉาน กำเนิดเปรตวิสัย อสุรกาย นรก
คุกรภิกขทั้งหลาย โทษนเป็นโทษแห่งกามคุณ ทุกขราสี กองทุกข์
เห็นประจักษ์เป็นไปในปรโลกดังนี้ มีกามคุณเป็นเหตุ เป็นเหตุแห่ง
กามคุณ คุกรภิกขทั้งหลาย โย กาเมสฺ จนฺตฺราควินโย อากาเรทํนํเสย
ชงฉนฺตฺราคะ ความกำหนัดในกามคุณอันใดกต กิริยาทํนํเสยและละชง
ฉนฺตฺราคะความปรารถนา และความกำหนัดในกามคุณนี้ ได้ชื่อว่ามาก
นิสสรณะ ได้แก่พระนิพพาน เหตุฉนแล สมเด็จพระศาสดาจารย์
จึงได้ทรงเทศนาแก่ปัญจวัคคีย์ภิกขุทง ๕ ในธัมมจักกัปปวัตตนสูตรนํว
หิโน ลามโก กามสุขัลลิกานุโยค คือ กำหนัดยินดีในเบญจกามคุณน
เป็นของชั่วของลามก มิได้เป็นของแห่งพระอริยเจ้า มิได้ประกอบด้วย
ประโยชน์ บุคคลผู้เป็นบรรพชิตในพระวรพุทธศาสนา ฟังจะละเว
เสียบย่ำได้สองเสพสมาคม อย่าได้นิยมนํวเป็นของดี

อตตกิลมณฺโณ โยคํ ยํ อตตกิลมณฺโณ โยคํ เถละ ก็เป็นของเลว
 ลามกเหมือนกัน อตตกิลมณฺโณ โยคํ เถละ คือ ปฏิบัติผิดซึ่งลัทธิภาย
 นอกพระบรมพุทฺธศาสนา แท้จริงลัทธิแห่งจิตตยฺนิครนถ์ภายนอกพระ
 ศาสนานี้ มีมากกว่ามาก เป็นหลายพวก หลายพันธุ์ อเจลโก บางพวก
 ถ้อยเจลล กปฏิบัติไม่นุ่งผ้าเลย เปลือยกายอยู่เป็นนิจ มุตตตจาโร
 บางพวกถ้อยมุตตตจาโร ปฏิบัติยืนถ่ายปัสสาวะเป็นนิจนิรันดร์ หตฺถาวเลขา
 บางพวกถ้อยหตฺถาวเลขา ปฏิบัติถ่ายอุจจาระแล้วชำระด้วยนิ้วมือ เอกาคาริกโก
 บางพวกถ้อยเอกาคาริกปฏิบัติ รับก้อนกัฏฐในเรือนอันเดียว เอกาโลปี
 บางพวกถ้อยกินอาหารแต่มีอละคำ ๆ ทวาการิกโก บางพวกถ้อยทวาการิก-
 ปฏิบัติ รับก้อนข้าวในเรือนสองเรือน เอกิสฺสาว อิตฺติยา บางพวกถ้อย
 รับก้อนข้าวอันสตรผู้เดียวให้ เอกาปีโก ทสาหานิ บางพวกถ้อยบริโภค
 อาหารมือหนึ่งแล้วงดไปสัปดาห์ บางพวกบริโภคมือหนึ่งแล้วงดไปทั้งเดือน
 บางพวกก็บริโภคแต่ปลายข้าว บางพวกก็บริโภคแต่ข้าวแดง สากภกฺโข
 บางพวกบริโภคแต่ผักดอง บริโภคแต่ผลไม้ ตณฺหุลภกฺโข บางพวก
 บริโภคแต่ข้าวสาร กุณฺฑกภกฺโข บางพวกบริโภคแต่รำ วากจโร
 บางพวกก็นุ่งผ้าอันทำด้วยปอ เกสกมฺพโล นุ่งผ้าอันกระทำด้วยผมคน
 นุ่งผ้าอันกระทำด้วยขนสัตว์ นุ่งผ้าอันกระทำด้วยขนนกเค้า กณฺฏกสยิกโก
 บางพวกก็นอนในหนาม รโฆชลลฺลโร บางพวกก็หมกตัวอยู่เป็นนิจ
 ไม่อาบน้ำชำระกาย สภาวะที่ถือลัทธิภายนอกพระศาสนาต่าง ๆ นานาเป็น
 อาทินั้น เรียกว่าอตตกิลมณฺโณ โยคํ กระทำนั้นหาผลประโยชน์มิได้
 ลำบากกายเสียเปล่า ทุกฺโข มิแต่จะได้รับความทุกข์ ความลำบากไป
 เบื่องหน้า สวิสฺสุโพวีย ลัทธิแห่งจิตตยฺนิครนถ์ มีครุวดาตุจนํ้าอ้อยอัน
 ระคนไปด้วยยาพิษ ผู้ใดบริโภคแล้วผู้นั้นก็จะถึงแก่ภรรณภาพ จะได้เป็น
 ประโยชน์มาตรวาหน้อยหนึ่งหาไม่ได้

ขรภสฺสขโยจิตฺตมุตฺตํ วิย ถ้ามีฉะนั้น ลัทธิแห่งจิตตยฺนิครนถ์
 หังปวงนี้ มีครุวดาตุจนํ้าอันประกอบด้วยยาพิษอันเข้มแข็ง ผู้ใด
 สำคัญว่าเป็นยาและหลงดื่มกิน ผู้นั้นก็จะถึงซึ่งความตาย ถ้ามีตายก็จะได้

เสวยทุกขเวทนาแทบประดาตาย อันจะได้สำเร็จเภสัชชกิจระงับโรค
อันใดอันหนึ่งนั้นหาไม่ได้ ขกา อันนี้แลมีอุปมาฉันใด ลัทธิแห่งจิตตีย์
นิครนถ์ทั้งปวงนี้ ก็มีอุปมาขเหมือนดังนั้น

ถ้ามีฉะนั้น บุคคลใดปฏิบัติในลัทธิแห่งจิตตีย์นั้น จักตั้งว่าบุคคล
อันกินซึ่งน้ำเต้าขมอันประกอบด้วยยาพิษ จะได้เป็นคุณอันใดอันหนึ่ง
หาไม่ได้ มีแต่จะให้ลำบากกายเสียเปล่า อนริโย บุคคลถือลัทธิแห่ง
จิตตีย์ทั้งปวงนี้ จะได้เป็นของแห่งพระอริยเจ้าหาไม่ได้ เป็นของแห่งคน
อันธพาล สลภาน์ อคัมภี ปตน์ บุคคลผู้ปฏิบัติตามลัทธิมิจฉาภิฏฐินั้น
มีครุณาตุดตกแต่น อันใดค้ำในกองเพลิง มีแต่จะได้รับความ
หายนะเป็นเบื้องหน้า อนตฺถสณฺหิโต อตฺตกิลมถานุโยคนี้ จะได้เป็น
ประโยชน์ मात्रว่าน้อยหนึ่งหาไม่ได้ มีแต่จะกระทำไม่ได้ความหายนะ
เวรียกฺโข จักตั้งว่ามหาภัยอันผู้กวเร แลติดตามพินาตฆ่าให้ถึงความตาย
ความหายนะฉะนั้น

อาสวีสกฺหนฺ วิย ถ้ามีดังนั้น จักตั้งว่าบุคคลอันหลงจับอสรพิษ
ในหมัด ด้วยสำคัญว่าเชือก อย่าสงสัยว่าอสรพิษจะไม่ขบตัว จักบุคคล
อันตกไปอยู่ในเหวอันลึก อย่าสงสัยเลยว่า กายจะไม่แหลกละเอียดไป
ถ้ามีฉะนั้น จักบุคคลอันใดค้ำในกองเพลิง อย่าสงสัยเลยว่าเพลิงจะ
ไม่สังหาร บุคคลผู้ปรารถนาจะไคร่พ้นจากวัฏฏสงสาร และหลงปฏิบัติ
ตามลัทธิภายนอกพระศาสนานี้ ก็มีแต่จะได้รับความลำบากกายเสียเปล่า
จะได้พ้นทุกข์สำเร็จความปรารถนาหาไม่ได้ แท้จริง ลัทธิแห่งจิตตีย์
นิครนถ์ภายนอกพระศาสนานี้ ข้อมล่อลวงคนอันธพาลให้ลุ่มหลงเหมือน
ด้วยศัตรูอันมาเป็นมิตร กล่าวล่อลวงให้หลงแล้ว แนะนำไปตัดศีรษะเสีย
ในป่าช้า เหตุฉะนี้ ตถาคตจึงตรัสเทศนาว่า อตฺตกิลมถานุโยค ถือ
ลัทธิภายนอกพระศาสนานี้ เป็นของอันชั่ว เป็นของอันลามก มีควรที่บรรพชิต
ในพระพุทธศาสนาจะพึงส้องเสพสมาคม ดังน สันเนอความในกามสุขัลลิก
กานุโยค และอตฺตกิลมถานุโยคเพียงเท่านั้น

กัณฑ์ที่ ๑๔๔

คัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค

ว่าด้วยอริยมรรค ๘ ประการ

เอเต เต ภิกขเว อุโก อนฺเต อนุปคมฺม มชฺฌิมา ปฏิปทา
ตถาคเตน อภิสมฺพุทฺธา จกฺขุกรณี ญาณกรณี อุปสมาย อภิญฺญา
สมฺโพธาย นิพฺพานาย สํวตฺตตติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค
กัณฑ์ที่ ๑๔๔ ว่าด้วยอริยมรรค ๘ ประการ สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์
แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลายตลอดกาลนานหา
ประมาณมิได้

บาลี

ดำเนินความตามฎีกาแห่งพระธัมมจักกัปปวัตตนสูตรนั้นว่า บุคคลผู้
ปรารถนาจะไคร่พ้นจากวัฏฏสงสาร ละเสียซึ่งมราวาสอกบรรพชา ใน
พระพุทธศาสนาของตถาคตแล้ว พึงปฏิบัติตามหนทางสายกลาง คือ พระ
อัมมวงคิกมรรคทั้ง ๘ ประการ ตถาคเตน อภิสมฺพุทฺธา พระอัมมวง-
คิกมรรค ตถาคตตรัสรู้ประจักษ์แจ้งด้วยพระอนาวรรณญาณอันพิเศษ
จกฺขุกรณี พระอัมมวงคิกมรรคนี้ เป็นเหตุให้เห็นแจ้งในทุกขสัจและ
นิโรธสัจ ญาณกรณี เป็นเหตุให้รู้แจ้งในสมุทัยสัจและมรรคสัจ อุปสมา
ย อภิญฺญา สมฺโพธาย พระอัมมวงคิกมรรคเป็นปัจจัยที่จะให้ระงับกิเลส
เป็นปัจจัยจะให้กำหนดซึ่งพระจตุราริยสัจ ให้ตรัสรู้พระจตุราริยสัจ เป็น
ปัจจัยที่จะให้เห็นแจ้งประจักษ์ซึ่งพระอมฤตตนฤพาน อฏฺฐังกิโก มคฺโค
พระอัมมวงคิกมรรคทั้ง ๘ ประการนี้ อริยา เป็นของแห่งพระอริยเจ้า

เป็นธรรมอันอุดมล้ำเลิศประเสริฐ จกกวตติ วิย มีครุวนาดุจลมเตโช
 บรมจักรเพชรราชราช อันทรงซึ่งพระเดชาคณเป็นอันมาก และหม่อมอริราช
 ทั้งปวง ย่อมสยดสยอง มีอาจเพื่อจะต้านต่อ รอดุทธพระองค์ได้
 สมุทโท วิย พระอัมภางคิกมรรคณ เป็นที่ประชุมแห่งโพธิปักขิยธรรม
 ทั้งปวง มีครุวนาดุจตั้งว่าพระมหาสมุทรอันเป็นที่ประชุมแห่งแม่น้ำทั้งปวง
 แม่น้ำน้อยใหญ่แต่บรรดามันในโลกธาตุนั้น ย่อมมีกระแสนใหญ่ไหลหลั่ง
 ถังไปสู่พระมหาสมุทรทั้งสนั่นนั้น จะได้พ้นพระมหาสมุทรหามีได้ ฉนโค
 กคิ พระอัมภางคิกมรรคณก็เป็นที่ประชุม แห่งพระโพธิปักขิยธรรมทั้งปวง
 คือ พระสติปัญญาและสัมมปปธาน และอิทธิบาท และอินทรีย์ และพละ
 และโพชฌงค์มีอุปมัยคังนั้น อธิกโมพภูโต พระอัมภางคิกมรรคณ
 เป็นยอดมงคลพิเศษแห่งกุศลธรรมทั้งปวง มณีภูโป วิย เวชนุตโต
 ดุจตั้งว่าแก้วมณีอันเป็นยอดเวชยันตปราสาท แห่งสมเด็จพระนรินทราธิราช
 สัพพกามทโท มณี วิย ถ้ามีจะนั้นดุจแก้วมณีโชติแปดเหลี่ยม อันให้
 สำเร็จมโนรทความปรารถนาทั้งปวง เวชยนตรโก อนุตตโร ถ้ามีจะนั้น
 ดุจตั้งว่าเวชยันตรถ อันเป็นยานประเสริฐของสมเด็จพระนรินทราธิราช เอตาทิส
 ยานํ พระอัมภางคิกมรรคณเป็นยานอันอุดม เหตุฉะนั้นถ้าผู้ใดได้ปฏิบัติ
 ตามแล้ว นิพพานสุเสว สนฺติเก บุคคลผู้นั้นจะถึงที่สำนั ก คือ นิพพาน
 เป็นเที่ยงแท้

จึงทรงพระมหากรุณาตรัสเป็นปจฉาว่า เสขยถิหิ อันพระอัมภาง-
 คิกมรรค ๘ ประการนั้น เป็นประการใด จึงทรงวิสัชนาว่า พระอัมภาง
 คิกมรรค ๘ ประการนั้น คือ สัมมาทิฏฐิ ประการ ๑ สัมมาสังกัปปो
 ประการ ๑ สัมมาวาจา ประการ ๑ สัมมากัมมันโต ประการ ๑ สัมมา-
 อาชีโว ประการ ๑ สัมมาวาชาโม ประการ ๑ สัมมาสติ ประการ ๑
 สัมมาสมาธิ ประการ ๑ เป็น ๘ ประการ

สัมมาทิฏฐินั้น ถ้าจะว่าโดยออกฤกษ์ ได้แก่ปัญญาอันกล้าหาญ
 มีพระนิพพานเป็นอารมณ์ ถอนเสียได้ซึ่งอวิชชาอันสลับแล้ว และ
 ให้เห็นแจ้งซึ่งพระจตุราริยสัจ ถ้าจะว่าโดยกำหนดเบื้องต่ำ แต่กัมมัตสก-

ตาญาณ คือ บัญญาที่พิจารณาเห็นว่า กระทำบุญได้บุญ กระทำบาปได้บาป แต่เท่านั้น ก็นับว่าเป็นสัมมาทิฐิได้

และสัมมาสังกับไปนั้น ได้แก่วิตกเจตสิก คือ วิตกไปในที่อันชอบ มีต้นว่าวิตกที่จะบำเพ็ญทานรักษาศีล วิตกที่จะออกทรงบรรพชา วิตกในที่จะไม่ผูกพยาบาท อาฆาต จองเวร วิตกที่จะไม่เบียดเบียนแก่สัตว์ ถ้าจะว่าโดยอุกฤษฏ์ สัมมาสังกับไป นี้ได้แก่วิตกที่ยกพระนิพพาน เป็นอารมณ์

และสัมมาวาจา^๕นั้น คือ กล่าวถ้อยคำอันเป็นวจีสัจจิต ปราศจาก มุสาวาท เปสฺสญญวาท ผรุสวาท สัมผัสปลापวาท

สัมมากัมมันโต^๕นั้น คือ กระทำการอันดี เป็นการสุจจิต ปราศจาก ปาณาติบาต อทินนาทาน กาเมสมิงฉาจาร สุราเมรัย

สัมมาอาชีโว^๕นั้น คือ เลี้ยงชีวิตชอบธรรม ปราศจากมิจฉาชีพ มิได้กระทำการโกหกมารยาเลี้ยงชีวิต

สัมมาวาจาโม^๕นั้น คือสัมมัมปธานทั้ง ๔ ประการ คือ ความเพียร เพื่อจะละเสียซึ่งอกุศลที่ตนเคยกระทำ จัดเป็นสัมมัมปธานประการ ๑ กระทำความเพียรเพื่อจะมีให้อกุศลที่ยังไม่บังเกิดนั้น มิให้บังเกิดขึ้นได้ ก็จัดเป็นสัมมัมปธานประการ ๑ กระทำความเพียร บำเพ็ญกุศลที่ตนยังไม่เคยบำเพ็ญนั้น ก็จัดเป็นสัมมัมปธานประการ ๑ กระทำความเพียร บำเพ็ญกุศลที่ตนเคยบำเพ็ญให้เพิ่มพูนภิชโชภาพ ก็จัดเป็นสัมมัมปธานประการ ๑ ทั้ง ๔ ประการนี้แล ได้ชื่อว่าสัมมาวาจาโม

และสัมมาสติน^๕นั้น คือ บำเพ็ญพระสติปัฏฐานทั้ง ๔ ประการ คือ กายานุสสนาสติปัฏฐาน ประการ ๑ เวทนานุสสนาสติปัฏฐาน ประการ ๑ จิตตานุสสนาสติปัฏฐาน ประการ ๑ ธัมมานุสสนาสติปัฏฐาน ประการ ๑ อธิบายว่า เจริญพระสติปัฏฐาน มีสติลุ่มลึกพัวพันอยู่ในที่พิจารณา ลมอัสสาสะบัสสาสะผูกพันในที่พิจารณาทั้ง ๓ คือ สุขและทุกข์และอุเบกขา ผูกพันอยู่ในที่พิจารณาจิต ผูกพันอยู่ในที่พิจารณา ซึ่งนวัตรธรรม เป็นอาทิ ให้เห็นสังขารธรรมทั้ง ๔ กองนี้เป็นทุกข์ อนิจจัง อนัตตา

นแลได้ชื่อว่าสัมมาสติ ถ้าจะว่าโดยกำหนดเบื้องต้น แต่สติที่ระลึก
ในการบุญ เป็นต้นว่าระลึกที่จะบำเพ็ญทานรักษาศีล ระลึกถึงคุณ
พระรัตนตรัย ระลึกถึงคุณท่านผู้มคฺค เป็นต้นว่า มารดาบิดา ครูอุปัชฌาย์
อาจารย์ แต่เพียงนึกเป็นสัมมาสติได้

และสัมมาสมาธินั้น คือ เจริญพระอุปจารสมาธิ และอัปปนาสมาธิ
อุปจารสมาธินั้น คือ จิตตั้งมั่นในที่ใดจะได้สำเร็จชงฉาน และอัปปนา-
สมาธินั้น คือ องค์สมาบัติปฐมฌานเป็นอาทิ มีบุญจมนานเป็น
ปริโยสาน ถ้าจะว่าโดยกำหนดเบื้องต้น แต่จิตที่แน่งลงในขณะเมื่อบำเพ็ญ
ทาน และรักษาศีล จำเริญภาวนา สดับฟังพระธรรมเทศนาแต่ละ
ขณะ ๆ เป็นขณิกสมาธินั้น ก็จัดเป็นสัมมาสมาธิได้ สิริเข้าด้วยกัน
จึงเป็นพระอัฐางคิกมรรค ๘ ประการ ๆ นี้เป็นที่ประชุมแห่งพระโพธิปักขิย
ธรรมทั้งปวง

พระธรรมเทศนาพระธัมมจักกัปปวัตตนสูตรนี้ มีพระโพธิปักขิยธรรม
นั้นเป็นคม มีพระปฏิจสงมุปาบทธรรมเป็นก้า มีพระจตุราริยสัง
นั้น เป็นกง อธิบายค้งนยติโดยพระคากว่า เณมีย จตุสจจณจ
อรานั ปจจยั มคั นากิจเจ สทฐมมึ อณณมณณั ปวตเตนโต ฐมมจกณณติ
ปจจจติ มีเนื้อความว่า เณมีย จตุสจจั พระธัมมจักกัปปวัตตนสูตรน
สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า พระองค์จ้ดเอาจตุราริยสังเป็นกง อราน
ปจจยั จัตถัจจยั คือ พระปฏิจสงมุปาบทธรรมนั้นเป็นก้า นากิจเจ
สทฐมมึ แล้วก็จ้ดเอาจพระสัตตติงสโพธิปักขิยธรรมนั้น มาเป็นคม
อณณมณณั ปวตเตนโต สมเด็จพระพุทธองค์เจ้าตรัสแสดงพระธรรม
เทศนาทั้งปวงนี้ ให้นันนัยอันกระทบไหลถึงกันตลอดถึงกัน คือ พระองค์
ตรัสเทศนาพระจตุราริยสังนั้น มินันนัยอันตลอดถึงพระปฏิจสงมุปาบท
ตลอดถึงสัตตติงสโพธิปักขิยธรรม ถึงที่ตรัสเทศนาพระโพธิปักขิยธรรม
นั้น ก็แสดงให้นันนัยตลอดถึงพระปฏิจสงมุปาบท ตลอดถึงพระ
จตุราริยสัง ถึงที่ตรัสเทศนาพระปฏิจสงมุปาบทนั้นแล้ว ก็เทศนาไปมินันนัย
ตลอดถึงพระจตุราริยสัง ตลอดถึงสัตตติงสโพธิปักขิยธรรม อาศัย

เหตุที่พระพุทธองค์ตรัสเทศนามันขึ้นก่อนกระทบตลอดถึงกันฉะนั้น จึงมีนาม
บัญญัติชื่อว่า พระธรรมจักรมีอุปมาฉันใด สกฏจกกรถจกก็ อิว
มีครวนาตจจักรเกวียน และจักรรถ ธรรมดาว่าจักรเกวียนและจักรรถ
นั้น เมื่อมีแต่คุมหากำกงมิได้ หรือมีฉะนั้น มีแต่กำหากงและคุมมิได้
หรือมีแต่กงหากำและคุมมิได้ ก็ยังมีได้ชื่อว่าจักรเกวียนจักรรถก่อน ถึง
มาครว่า มีพร้อมทั้งคุมทั้งกงทั้งกำ บริบูรณ์ทั้ง ๓ สิ่งแล้วกต ถ้าและเป็น
แผนก ๆ เอาไว้ต่าง ๆ กัน ยังมีได้คุมกันเข้าเป็นอันเดียว ก็ยังมีได้
ชื่อว่าจักรเกวียนจักรรถก่อน ต่อมาช่างผู้ฉลาดเอาคุมมาเจาะให้ติดแล้ว
เอากำนั้นติดเข้าในคุมแล้ว เอากงนั้นมาสวมลงในปลายกำ กระทำให้ติด
ในคุมเป็นอันดีแล้วกาลใด ก็มื่อนามปรากฏว่าจักรเกวียนจักรรถในกาลนั้น
เสวยตา อันนั้นแลมีอุปมาฉันใด พระจตุราริยสังขธรรมทั้ง ๔ ประการ
คือ ทุกขสังข สมุทัยสังข นิโรธสังข มรรคสังข ก็ฉะนั้น

เมื่อพระองค์ตรัสเทศนา ตรงไปตามเรื่องพระจตุราริยสังขสิ่งเดียว
ได้เนื้อความอยู่แต่ในพระจตุราริยสังขนั้น ก็ปรากฏชื่อว่า อริยสังข
เทศนาจะได้มีนามปรากฏว่า พระธรรมจักรหามิได้ และสัตตตังสโพธิ-
บักขิยธรรมนั้นเล่า เมื่อสมเด็จพระพุทธองค์เจ้าตรัสเทศนาไปแล้วตาม
เรื่องพระโพธิบักขิยธรรมสิ่งเดียว ได้เนื้อความแต่ในพระโพธิบักขิยธรรม
นั้น ก็มื่อนามปรากฏชื่อว่าโพธิบักขิยธรรมเทศนา จะได้ชื่อว่าพระธรรมจักร
หามิได้ ต่อพระพุทธองค์ตรัสเทศนาพร้อมทั้ง ๓ คือ พระโพธิบักขิยธรรม
เทศนา พระปฏิจจนสมุปบาทเทศนา พระจตุราริยสังขเทศนา ให้มี
อรรถอันเจือไปในเรื่องความตลอดถึงกันแล้ว กาลใด จึงได้ชื่อว่า
พระธรรมจักรในกาลเมื่อนั้น มีอุปมาขุดจดังว่า กงและกำและคุม
อันนายช่างคุมเข้าด้วยกัน เป็นอันเดียวแล้ว และได้มีนามปรากฏ
ชื่อว่า จักรเกวียนจักรรถฉะนั้น และพระจตุราริยสังขที่จัดเป็น
กงแห่งธรรมจักรนี้ ถ้าแสดงแต่พระอริยสังขอันใดอันหนึ่งแต่สิ่งเดียว ไม่
แสดงให้พร้อมกันทั้ง ๔ ถ้ามีฉะนั้นแสดงแต่สองแต่สาม ไม่แสดงให้
พร้อมทั้ง ๔ ประการแล้ว ก็มิอาจให้สำเร็จกิจเป็นกงแห่งพระธรรม

จักรนั้นได้ ต่อเมื่อแสดงพร้อมทั้ง ๔ ประการ คือ แสดงทุกขสังแล้ว
แสดงสมุทยสัง แสดงนิโรธสัง แสดงมรรคสังพร้อมทั้ง ๔ แล้ว จึง
จัดเป็นกองแห่งพระธรรมจักรนั้นได้มีครุวนาฉันได มีครุวนาดูเกาเขยข้าง
ผู้ฉลาดอันกระทำซึ่งกงเกวียนและกงรถฉนั้น

ธรรมดาว่านายช่าง ซึ่งกระทำกงเกวียนและกงรถนั้น ข้อมกระทำ
ไม้ฝักมะขามไม่ครบ ๔ อัน ทุกกง ๆ ถ้ากระทำไม้ฝักมะขามไม่ครบ ๔ อัน
กระทำแต่อันหนึ่งสองอัน สามอัน ก็ที่จะเป็นกงนั้น ก็ไม่อาจสำเร็จ
มโนรถความปรารถนาได้ ต่อเมื่อใดกระทำไม้ฝักมะขามครบ ๔ อัน
บริบูรณ์แล้ว จึงจะอาจสามารถให้สำเร็จกิจเป็นกงรถกงเกวียนได้ เสดยยก
อันนั้นแลมีครุวนาฉันได พระจตุราริยสังซึ่งสำเร็จกิจเป็นกองแห่งพระธรรม
จักรนั้น ก็อาศัยเหตุที่พระพุทธองค์ตรัสเทศนาบริบูรณ์พร้อมทั้ง ๔
ประการ มีอุปมาดังนั้น และปฏิจสงสมุปบาทธรรม ซึ่งจัดเป็นก้า
แห่งพระธรรมจักรนั้น จัดเอาวิชาเป็นก้าอันหนึ่ง สังขารเป็นก้า
อันหนึ่ง วิญญานเป็นก้าอันหนึ่ง นามรูปเป็นก้าอันหนึ่ง สฬายณะ
เป็นก้าอันหนึ่ง เวทนาเป็นก้าอันหนึ่ง ตัณหาเป็นก้าอันหนึ่ง อุปาทานเป็น
ก้าอันหนึ่ง ภพเป็นก้าอันหนึ่ง ชาติเป็นก้าอันหนึ่ง ชรามรณะเป็นก้า
อันหนึ่ง สรรเป็นก้าแห่งพระธรรมจักร ๑๒ อันด้วยกัน และพระ
โพธิปักขิยธรรมทั้งปวง คือ พระสติปัฏฐานทั้ง ๔ สัมมัปปธาน ๔
อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อัญญักกิมรรค ๘ ทั้ง ๓๗
ประการนี้ จัดเป็นคุมแห่งพระธรรมจักรนั้น เพราะเหตุว่าเป็นที่ประชุม
แห่งพระปฏิจสงสมุปบาทธรรม มีวิชาและสังขารเป็นต้นเป็นเดิม มี
ครุวนาดูคุมเกวียนและคุมรถ อันเป็นที่ประชุมแห่งกรรมทั้งปวง ธรรมดา
ว่าก้าเกวียนและก้ารถนั้น ข้อมประชุมลงในคุมสนทุก ๆ อัน จะได้
ปราศจากคุมหามีได้ คุมเป็นที่ประชุมแห่งก้าทั้งหลายแลมีฉันได พระ
โพธิปักขิยธรรมทั้ง ๓๗ นี้ ก็เป็นที่ประชุมแห่งพระปฏิจสงสมุปบาทธรรม
มีวิชาและสังขารเป็นต้นเป็นประธาน มีอุปมาดังนั้น

แท้จริงพระโยคาวจรอันเจริญพระสติปัฏฐาน และพระสัมมปป-
 ธาน พระอิทธิบาทนั้นก็ดี เจริญพระอินทรีย์และพละ โพชฌงค์ อภิญญาภิมรรค
 ๘๔ จะได้ปราศจากพิจารณาสังขารและวิญญูณ ปราศจากพิจารณานาม
 รูป สพายตนะ ผัสสะ เวทนา ตัณหา อุปาทาน นั้นหามิได้ แต่ล้วนพิจารณา
 สังขารเป็นอารมณ์ พิจารณานามรูปเป็นอารมณ์ พิจารณาสพายตนะ
 ผัสสะ เวทนา เป็นอารมณ์ สันด้วยกัน เหตุฉะนี้ พระโพธิ์บักขิยธรรม
 ๕ หิง ๓๗ มีพระสติปัฏฐานเป็นอาทิน จึงจัดเป็นคัมเป็นทีประชุมแห่งกำ
 อังกถาคือ พระปฏิจสงมุขปาทธรรมทั้งปวง นักปราชญ์พึงสันนิษฐาน
 เกิดว่า พระธรรมเทศนาอันพระศาสดาจารย์ตรัสเทศนานั้น มีพระ
 โพธิ์บักขิยธรรมเป็นคัม มีพระปฏิจสงมุขปาทเป็นกำ มีพระจตุราริยสัง
 เป็นกง ตรัสเทศนานั้นมีอรรถไหลถึงกัน สำแดงแต่คัมก็ไหลตลอดถึงกำกง
 สำแดงแต่กำก็ไหลตลอดถึงคัม สำแดงแต่กำก็ไหลตลอดคัมกง จะ
 ไหลเฉพาะแต่กำหามิได้ ไหลแต่สิ่งหนึ่งแล้วก็พาทั้งไหลพร้อม ๆ กัน
 ธรรมนั้นกระทบถึงกัน ตลอดถึงเบื้องต้น ท่ามกลาง และเบื้องปลาย นี้และ
 เรียกว่าพระธรรมจักร ๆ นมนี้ย้อนเกี่ยวพาตพันกันเป็นอันดี เหมือน
 อย่างพระจตุราริยสังทั้ง ๔ จัดเป็นกงนั้น เมื่อพระพุทธองค์ตรัส
 เทศนาทุกขอริยสัง ก็มีอรรถอันตระการถึงสมุทยสัง และนิโรธสัง
 มรรคสัง เมื่อพระพุทธองค์ตรัสเทศนา สมุทัยสังก็มีอรรถอันกระทบถึง
 ทุกขสัง นิโรธสัง มรรคสัง เมื่อตรัสเทศนานิโรธสัง ก็มีอรรถกระทบ
 ถึงทุกขสัง สมุทัยสัง มรรคสัง เมื่อตรัสเทศนามรรคสัง ก็มีอรรถกระทบ
 ถึงทุกขสัง สมุทัยสัง นิโรธสัง

พระพุทธองค์ตรัสเทศนาอริยสังแต่ละอัน ๆ ก็มีอรรถได้ละ ๔ ๆ
 คือ ทุกขอริยสังนั้น มีอรรถได้ ๔ ประการ ปิณฑุโก มีอรรถว่าเบียด
 เบียน ประการ ๑ สังขตตุโก มีอรรถว่าบังจยประชุมแต่ประการ ๑ สนตูปตุโก
 มีอรรถว่าเดือดร้อนประการ ๑ วิปริณามตุโก มีอรรถว่าแปรปรวนประ
 การ ๑ เป็น ๔ ประการด้วยกัน อรรถเบื้องต้น คือ ปิณฑุโกนั้น เป็น
 ลักษณะแห่งตน คือ เป็นลักษณะแห่งทุกขอริยสังสังแท้ แสดงอรรถว่า

ปิณฑุโลนั้น หวังจะให้เห็นใจความว่ากองทุกข์ ๑๒ ประการ คือ
ชาติทุกข์ อันบังเกิดแก่สัตว์อันอุบัติบังเกิด เอากำเนิดในวิญญูสงสาร
นกค ฆราทุกข์อันมีลักษณะกระทำในอินทรีย์คร่ำคร่าวิกลวิปริต กิด
พยาธิทุกข์อันมีลักษณะ ให้ป่วยไข้ลำบากเวหนามีประการต่าง ๆ กิด
มรณทุกข์อันมีลักษณะตัดเสียซึ่งชีวิตอันทรียกิด โสภทุกข์อันมีลักษณะ
ให้เคืองรอนระส่ำระสายอยู่ ณ ภายในกิด ปรีเทวทุกข์ อันมีลักษณะ
ให้รื่องให้รำไร มีน้ำตาอันหลังไหลฟุ้งฟองนองเนตรนั้นกิด ทุกข์อัน
มีลักษณะกระทำจิตให้หดหู่สลดระทดทอดใจใหญ่่นักกิด โทมนัสทุกข์
อันมีลักษณะให้น้อยเนื้อต่ำใจ ขัดเค้นขึงเคียดนั้นกิด อุปายาสทุกข์อันมี
ลักษณะให้สะอ้อนอาลัยกิด อปัปีเขหิสัมปโยคทุกข์ อันมีลักษณะให้ขัดข้อง
หมองมัวครอมใจ เหตุประกอบอยู่ด้วยสิ่งอันมิได้เป็นทรกนั้น กิด
ปิเขหิวิปปโยคทุกข์ อันมีลักษณะให้โสภสัลย์โสกาในกาลเมื่อพลัดพราก
จากสัตว์และสังขารอันเป็นทรกนั้นกิด ขมปิณฺณ น ลกตติมปิ ทุกข์
ทุกข์อันมีลักษณะให้หม่นหมองหมกมุ่นวุ่นวายใจ ในขณะที่เมื่อปรารภนา
สิ่งใด และมีได้สมความคตินั้นกิด กองทุกข์ทั้ง ๑๒ ประการนี้
ย่อมเบียดเบียนสัตว์ให้ได้ความลำบากเวหนา เกิดมาเป็นสัตว์มีชีวิตแล้ว
ก็เหียงทุกข์จะเบียดเบียนจะได้ปราศจากทุกข์นั้นหาไม่ได้

เหตุฉะนั้นสมเด็จพระสรเพชญ์พุทธเจ้าจึงทรงแสดงอรรถ คือ บิพ-
นคฺโค เป็นลักษณะแห่งตน แห่งทุกข์อริยสัจด้วยประการนี้ และ
อรรถเป็นคำรบ ๒ คือ สังขตคฺโค นั้น มีอรรถอธิบายตลอดถึงสมุทัยสัจ
จะให้เห็นใจความว่ากองทุกข์นี้ บังเกิดด้วยตัณหา ๆ นั้นเป็นปัจจัย
ประชุมแต่งให้เกิดกองทุกข์ทั้งปวง สิ่งอื่น ๆ เป็นปัจจัยให้เกิดทุกข์
ตกแต่งกองทุกข์ให้แก่สัตว์ เหมือนด้วยตัณหาหาไม่ได้ พระพุทธองค์
ประสงค์จะให้เห็นใจความตลอดถึงสมุทัยสัจฉะนี้ จึงเทศนาแสดงอรรถ
คือ สังขตคฺโค เป็นอรรถแห่งทุกข์อริยสัจเป็นคำรบ ๒ และอรรถ
เป็นคำรบ ๓ คือ สนฺตาปคฺโค นั้น มีอรรถอธิบายตลอดถึงมรรคสัจ
ให้เห็นใจความว่า กองทุกข์ทั้งปวงจะกระทำให้สัตว์เคืองรอนระส่ำระสาย

เพราะเหตุที่สัตว์ทั้งหลายมาประมาทอยู่ ไม่อศสาหะปฏิบัติตามมรรคสัง
อันประกอบด้วยองค์ ๘ ประการ มีสัมมาทิฐิเป็นต้น มีสัมมาสมาธิ
เป็นปริโยสาน ถ้าสัตว์ทั้งหลายอศสาหะปฏิบัติตามมรรคสังอยู่แล้ว กอง
ทุกข์ทั้งปวง ก็จะมีได้บังเกิดมี กองทุกข์ที่จะกระทำให้เกิดร้อนระส่ำ
ระสายกัน ก็เพราะเหตุที่ไม่ปฏิบัติตามมรรคสัง

พระพุทธองค์ประสงค์จะให้เห็นความชัดตลอดถึงมรรคสังณะนี้ จึง
แสดงซึ่งอรรถ คือ สมนตาปกุโธ เป็นอรรถแห่งทุกขอริยสังเป็นคัมภ ๓
และอรรถเป็นคัมภ ๔ คือ วิปริณามตุโธ นั้น มีอรรถอธิบายตลอดถึง
นิโรธสัง ให้เห็นใจความชัดว่า กองทุกข์ทั้งปวงมีชาติทุกข์เป็นต้น
จะกระทำให้สัตว์โลกซึ่งถึงวิปริตต่าง ๆ นั้น ก็เพราะเหตุที่ยังมิได้สำเร็จ
ซึ่งนิโรธสัง คือพระนิพพาน ท่านผู้ว่าสนาบาธรมิปัญญาแก่กล้า ได้
สำเร็จพระอริยมรรคอริยผล กระทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพาน ได้พระนิพพาน
เป็นอารมณ์แล้วกาลใด กองทุกข์ทั้งปวงก็จะสิ้นสุด จะเป็นสุขเพียง
แต่ไม่แปรปรวนวิปริต อันจะแปรปรวนวิปริตอยู่ในอำนาจทุกข์นั้นก็เพราะ
เหตุที่มิได้กระทำให้แจ้งซึ่งนิโรธสัง พระพุทธองค์ประสงค์จะให้เห็นความ
ชัดตลอดถึงนิโรธสังณะนี้ จึงทรงแสดงอรรถ คือ วิปริณามตุโธ
เป็นอรรถแห่งทุกขอริยสังเป็นคัมภ ๔ สรรเข้าด้วยกัน เป็นอรรถแห่ง
ทุกขอริยสัง ๔ ประการ ดังนี้ สันเนือความในเทศนาภณจนเพียงเท่านั้น.

เอวံ ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฑ์ที่ ๑๔๕

คัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค

ว่าด้วยอรรคแห่งอริยสัจ ๔

อายุหนตุโก นิทานตุโก สงฺโขคตุโก ปลิโพชตุโก นิสฺสรณตุโก
อปลิโพชตุโก อสงฺขตตุโกติ.

ณ บัณฑิต อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค
กัณฑ์ที่ ๑๔๕ ว่าด้วยอรรคแห่งอริยสัจ ๔ สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์
แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอดกาลนานหา
ประมาณมิได้

อรรถกถา

คำเนินความตามฎีกา แห่งพระธัมมจักกัปปวัตตนสูตรนี้ว่า อรรค
แห่งสมุทฺทยสัจนี้มี ๔ ประการเหมือนกัน คือ อายุหนตุโก มีอรรถว่า
ประมวลมาประการ ๑ นิทานตุโก มีอรรถว่าเป็นเหตุประการ ๑ สงฺโขคตุโก
มีอรรถว่า ประกอบประการ ๑ ปลิโพชตุโก มีอรรถว่าเป็นกังวลประการ ๑
เป็น ๔ ประการด้วยกัน อรรคเป็นปฐม คือ อายุหนตุโก นั้น เป็นลักษณะ
แห่งสมุทฺทยสัจ แสดงสมุทฺทยสัจเป็นแท้ อายุหนตุโกนั้น แปลว่า ประมวลมา
อธิบายว่า ตัณหานั้น เป็นเจ้าหมู่เจ้ากรรมใหญ่ เป็นพนักงานตักแตง
ซึ่งกองทุกข์ให้แก่สัตว์ทั้งปวง ประมวลมาซึ่งกองทุกข์ให้แก่สัตว์ทั้งปวง
ไม่เลือกหน้า ตัณหานั้นว่าโดยสังเขปมี ๒ ประการ คือ อตฺตัตถตฺตันทา
ประการ ๑ ปรัตตตฺตันทาประการ ๑ อตฺตัตถตฺตันทานัน คือ ปรรณนา
จะให้ประโยชน์แก่ตนเอง จะให้สมบัติพื้นฐานศฤงคาร บริวาร
ทั้งปวงมาเป็นของตน แลปรัตตตฺตันทานัน คือ ปรรณนาจะช่วยบุคคล
อื่น แต่บรรดาที่ตนรักใคร่ มีบุตรภรรยาเป็นต้นเป็นประธาน และความ
ปรรณนาทั้ง ๒ ประการนี้ ครั้นไม่สำเร็จดังความคิดหมาย ก็ย่อมให้

เกิดทุกข์เนื่อง ๆ มีรูชาติ แม้ว่าจะได้สำเร็จโดยใจคิดหมายก็ดี และอาการ
ซึ่งจะได้ นั้น ไม่ได้ด้วยรวดเร็วฉับพลันทันใจนึกหมาย ก็ย่อมให้เกิด
ทุกข์ เศร้าหมองในอารมณ์นั้นเนื่อง ๆ มีรูแล้ว และกองทุกข์ทั้งปวงนั้น
อันจะบังเกิดแก่สรรพสัตว์ทั้งปวงทั่วไปในไตรภพโลกนี้ ย่อมบังเกิด
ด้วยอำนาจแห่งตัณหานั้นเที่ยงแท้ โดยกำหนดที่สุดแต่สัตว์อันเล็กน้อย
เป็นต้น ว่าเรือดโรนั้น ก็ย่อมบังเกิดทุกข์ เพราะเหตุมีความ
ปรารถนา ตามวิสัยแห่งตนที่เป็นสัตว์อันเล็กน้อย ชื่นชอบว่าประกอบ
อยู่ด้วยตัณหานั้นแล้ว ก็เที่ยงที่ประกอบอยู่ด้วยทุกข์ด้วยภัย ประกอบ
อยู่ด้วยอุปัทวอันตรายต่าง ๆ แสนทุกข์แสนลำบาก จะบังเกิดแก่สัตว์
ทั้งปวง ก็บังเกิดเพราะตัณหาหากตกแต่งให้ ตัณหาหากกระทำให้
ตัณหาประมวลมาทุกสิ่งทุกประการ

สมเด็จพระศาสตราจารย์ จะให้เห็นลักษณะแห่งสมุทยสัจฉะนี้ จึง
ทรงแสดงอรรถเป็นปฐม คือ อายุหนตุโก เป็นลักษณะแห่งตน แห่ง
สมุทยสัจด้วยประการฉะนี้ และอรรถเป็นคัมภ ๒ คือ นิพานตุโก นั้น
มีอรรถาธิบายตลอดถึงทุกขอริยสัจ ให้เห็นความชัดว่า กองทุกข์จะมี
แก่สรรพสัตว์สัตว์ทั้งปวงนั้น ก็อาศัยแก่ตัณหาเป็นเหตุ มีเหตุคือตัณหา
แล้วสำหรับแต่ที่จะให้เกิดผล กล่าวคือกองทุกข์ทั้งปวง มีชาติทุกข์
เป็นต้น เป็นประธาน พระพุทธองค์ทรงประสงค์จะให้เห็นใจความตลอด
ถึงทุกขอริยสัจฉะนี้ จึงทรงแสดงอรรถ คือ นิทานตุโก เป็นอรรถแห่ง
สมุทยสัจคัมภ ๒ และอรรถแห่งสมุทยสัจเป็นคัมภ ๓ คือ สัมโบคตุโก นั้น
มีอรรถาธิบายตลอดถึงนิโรธสัจ จะให้เห็นใจความว่า ข้อซึ่งตัณหา
จะประกอบสัตว์ทั้งปวงไว้ในวัฏฏสงสารนั้น จะประกอบไว้ได้ ก็เพราะ
เหตุที่สัตว์ทั้งปวง ยังมิได้กระทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพาน สันดานนั้นยัง
มีคมัวอยู่ด้วยราคะ โทสะ โมหะ ยังมิได้เห็นแจ้งในนิพพานธรรม ตัณหา
จึงประกอบไว้ในอำนาจแห่งตนได้ ให้เวียนตายเวียนเกิด เวียนเอา
กำเนิดในวัฏฏสงสารมิได้สิ้นสุด เพราะเหตุที่สัตว์มิได้กระทำให้แจ้ง

ซึ่งพระนิพพาน พระพุทธองค์ประสงค์จะให้เห็นอรรถตลอดถึงนิโรธสัง
 ฉะนั้น จึงแสดงอรรถ คือ สงฺโฆคตฺโต เป็นอรรถแห่งสมุทฺยสังคัมภ ๓
 และอรรถแห่งสมุทฺยสังเป็นคัมภ ๔ คือ ปลิโพชคตฺโต นั้น มีอรรถาธิบาย
 ตลอดถึงมรรคสัง จะให้เห็นความชัดว่า สัตว์ทั้งหลายจะเป็นธุระกังวล
 อยู่ด้วยกิเลสตาม แลผัสสกาม แลผัสสกาม จะเปลื้องธุระกังวลเสียมิได้นั้น เพราะ
 เหตุที่ไม่ปฏิบัติตามมรรคสังอันบริบูรณ์ องค์ ๘ ประการ มีสัมมาทิฏฐิ
 เป็นต้น ถ้าอศุส่ำที่ปฏิบัติตามมรรคสังอยู่แล้ว ก็อาจจะเปลื้องธุระ
 กังวลทั้งปวงได้ ซึ่งจะเป็ญธุระกังวลด้วยอำนาจแห่งตัณหา ลุอำนาจแห่ง
 ตัณหาเป็นนิตย์นั้น เพราะเหตุที่ละเมินเสียมิได้ ปฏิบัติตามมรรคสัง
 พระองค์จะให้เห็นใจความชัดเจนตลอดถึงมรรคสังฉะนี้ จึงแสดงอรรถ คือ
 ปลิโพชคตฺโต เป็นอรรถสมุทฺยสังคัมภ ๔ สิริเข้าด้วยกันเป็นอรรถแห่ง
 สมุทฺยสัง ๔ ประการฉะนี้

และอรรถแห่งนิโรธสังนี้ก็มี ๔ ประการเหมือนกัน นิสฺสรณคตฺโต
 คือ อรรถว่าสลัดออกจากภพประการ ๑ อปลิโพชคตฺโต คือ มีอรรถว่าหา
 กังวลมิได้ประการ ๑ อสํขตฺโต มีอรรถว่า หาบี้งจยประชุมแค้นมิได้
 ประการ ๑ อมตคตฺโต มีอรรถว่าเป็นอมฤตยธรรม คือ ความที่ไม่รู้ตาย
 ประการ ๑ เป็น ๔ ประการด้วยกัน แสดงอรรถเป็นปฐม คือ นิสฺสรณคตฺโต
 นั้น เป็นลักษณะแห่งนิโรธสังแท้ จะให้เห็นเป็นใจความว่า บุคคลผู้
 ได้สำเร็จพระนิพพานแล้ว บุคคลนั้นก็จะยกตนออกพ้นจากวัฏฏสงสาร
 มิได้เวียนตายเวียนเกิด เวียนเอากำเนิดสืบต่อไปในภพเบื้องหน้า ขึ้น
 ชื่อว่า ได้สำเร็จพระนิพพานแล้ว ก็จะยกตนออกพ้นจากวัฏฏสงสาร
 ได้เป็นแท้ พระพุทธองค์ประสงค์จะให้เห็นอรรถาธิบายฉะนี้ จึงแสดง
 อรรถปฐม คือ นิสฺสรณคตฺโต เป็นลักษณะแห่งนิโรธสัง ด้วยประการฉะนี้
 และอรรถอันเป็นคัมภ ๒ คือ อปลิโพชคตฺโต นั้น มีอรรถาธิบายตลอดถึง
 สมุทฺยสัง จะให้เห็นใจความว่า สัตว์ทั้งปวงซึ่งจะเป็นธุระกังวลอยู่ด้วย
 กิเลสตาม พัสสกามนั้น เป็นเพราะมีสันดาน ยังประกอบอยู่ด้วยตัณหา
 ถ้าได้สำเร็จนิพพาน ตัดตัณหาเสียได้ขาดจากสันดานแล้ว ก็จะส

ชُرกะกังวลทั้งปวง จะมีได้กังวลอยู่ด้วยกิเลสตาม และผัสสตาม อันจะเป็นชُرกะกังวลนั้น เป็นเหตุที่ละตัณหาเสียยังมิได้ พระพุทธองค์ประสงค์จะให้เห็นใจความตลอดถึงสมุทสัจจะนี้ จึงแสดงอรรถ คือ อปฺลิโพชตฺโต เป็นอรรถแห่งนิโรธสัจจํ คํารบ ๒ และอรรถเป็นคํารบ ๓ คือ อสํชตฺโต นั้น มีอรรถอธิบายตลอดถึงมรรคสัจ จะให้เห็นใจความว่า โยคาวจรเจ้าผู้มีปัญญา พิจารณาเห็นว่านายช่างเรือน กล่าวคือ ตัณหา นั้น ข่อมตกแต่งเครื่องเรือน คือ รูปกายให้แก่สัตว์ทั้งปวง ให้สัตว์ทั้งปวงเวียนทุกข์ เวียนยาก ทนวิบากอยู่ในเรือนของตน อันจะคิดอ่านหาอุบายหลบหลีกหนีไปจากเรือน อันตณฺหาตกแต่งไว้นั้น ก็อาศัยแก่ปฏิบัติตามมรรคสัจจํ นั้น ๆ และจะเป็นอุบายที่จะให้พ้นจากเรือน คือ ตัณหานั้นได้ นายช่างเรือน คือ ตัณหา ก็มิอาจจะตกแต่งเครื่องเรือน คือ รูปกายนี้ ได้ อาศัยแก่ปฏิบัติตามมรรคสัจ พระพุทธองค์ประสงค์จะให้เห็นใจความตลอดถึงมรรคสัจจะนี้ จึงแสดงอรรถ คือ อสํชตฺโต เป็นอรรถแห่งนิโรธสัจเป็นคํารบ ๓ และอรรถเป็นคํารบ ๔ คือ อมตฺตฺโต นั้น มีอรรถอธิบายตลอดถึงทุกขอริยสัจ คือ จะให้เห็นว่า นิโรธสัจนั้น เป็นอมฤตที่จะระงับโรค กล่าวคือ กองทุกข์ทั้งปวง บุคคลอันเป็นโรค ๑๒ ประการ มีเวียนตายเวียนเกิด เวียนเอาจำเนตเป็นต้น เป็นประธานนั้น ถ้าได้ดื่มกินน้ำอมฤต คือ พระนิโรธสัจแล้ว โรคทั้ง ๑๒ ประการ มีชาติทุกข์เป็นต้นนั้น ก็จะระงับดับหายไปเป็นอันแท้ ตกว่า กองทุกข์ทั้งปวงจะสิ้นจะสูญไปนั้น อาศัยแก่พระนิพพาน พระศาสดาจารย์ จะให้เห็นใจความตลอดถึงทุกขอริยสัจจะนี้ จึงแสดงอรรถ คือ อมตฺตฺโต เป็นอรรถแห่งนิโรธสัจเป็นคํารบ ๔ สิริเข้าด้วยกัน จึงจะเป็นอรรถแห่งนิโรธสัจ ๔ ประการ

และอรรถแห่งมรรคสัจก็มี ๔ ประการ เหมือนกัน นิขยานตฺโต คือ มีอรรถว่า นำตนออกจากภพประการหนึ่ง เหตุวตฺโต มีอรรถว่าเป็นเหตุประการหนึ่ง นิทสฺสนตฺโต มีอรรถว่า สำแดงออกประการหนึ่ง

อธิปตฺยตฺโต มีอรรถว่าเป็นใหญ่ประการหนึ่ง เป็น ๔ ประการด้วยกัน อรรถ
เป็นปฐม คือ นิยฺยานตฺโต นั้น เป็นลักษณะแห่งมรรคสังแก่

สมเด็จพระพุทฺธองค์ประสงคฺจะให้เห็นใจความว่า บุคคลอันเป็น
สัตบุรุษ ปราธมาจะข้ามซึ่งมหาสมุทร กล่าวคือ วัฏฏสงสารนั้น จะ
ข้ามได้ก็อาศัยแก้มรรคสัง มรรคสังนี้เป็นสํเภาะธรรมอันล้ำเลิศใหญ่
หลวง มิได้รู้เอียงรู้โคลง มิได้รู้เพียบรุ่งม มิได้รู้แตกรู้ทำลายเลย
เป็นสํเภาะอันมั่นคงแน่นหนา มิได้จลาจลทวนทวนขึงนัก ถึงลมพายุ
จะพัดกลั้วสัททำไต่ ๆ ก็มิอาจหวาดไหวสะเทือนสะท้าน สํเภาะล้ำไต่จะ
ป่วนป่วนเปรี้ยบเห็บด้วยสํเภาะ คือ มรรคสังนี้ไม่มีเลย อาศัยว่าสํเภาะ
ทั้งปวงนั้น มิอาจจะข้ามโลกียสมุทรได้ อันจะข้ามโลกียสมุทรได้นั้น
แต่สํเภาะมรรคสังนี้สิ่งเดียว โลกียสมุทรนี้ น้ำ กล่าวคือ ปรีเทวทุกข์
และโทมนัสทุกข์ และอุปายาสทุกข์ ลักษณะที่ร้องให้รำไร ขัดเนื้อ
แค้นใจ โสกาอาลัยให้สะอื้นนั้น จัดเป็นน้ำในโลกียสมุทร ๆ ประกอบด้วย
ละลอกอันใหญ่หลวงมหึมา กล่าวคือ ชาติ และชรา พยาธิ มรณะ อาเกียรณ
ด้วยผละเสนา และปลาร้ายทั้งหลายเป็นอันมากกว่ามาก กล่าวคือ
ราคะ โทสะ โมหะ และมัจฉริยะธรรม โลกียสมุทรนี้ ลึกล้ำคัมภีร์ภาพ
ขึงนัก สํเภาะนั้นนอกจากมรรคสังแล้ว มิอาจจะข้ามได้ ขืนข้าม
ไปก็จะเป็นอันตราย แตกทำลายออกด้วยละลอกและคลื่นไม่ผันได้ เสา
และใบก็จะหักกระเด็นไปไม่ทวนทาน ผุ่งคนก็จะพินาศหายนะ เป็น
ภิกษาหารแห่งพาลมัจฉาชาติ อันร้ายกาจหายาบช้า ทะเลไต่จะมีลม
พายุกลั้วเหมือนทะเลโลกียนหามิได้ สํเภาะอันอุดม กล่าวคือ มรรคสัง
แล อาจจะชนประชุมชนให้ข้ามพ้นทะเลโลกนี้ได้

สมเด็จพระมหากรุณาปราธมาจะให้เห็นใจความฉะนี้ จึงแสดง
อรรถ คือ นิยฺยานตฺโต เป็นอรรถแห่งมรรคสังเป็นปฐม เป็นลักษณะ
แห่งมรรคสังแก่ และอรรถที่คำรบ ๒ ตัว เหตุวตฺโต นั้น มีอรรถอธิบาย
ตลอดถึงสมุทฺยสัง จะให้เห็นใจความว่า บุคคลอันข้ามไปให้พ้น
จากทะเลโลก และข้ามไปมิได้นั้น เพราะมีสันดานอาภูลมุลมองอยู่

ด้วยมูลเหตุ คือ ตัณหา ๆ ยังข่มข้ายัจจัตถ์จนด้นอันเป็นนิจกาลหาบัญญัติ
จะพิจารณาโทษแห่งตัณหานั้นมิได้ อุปาทานนั้นเข้าอุดเข้าหมุน ให้
กำลังแก้ตัณหา ตัณหานั้นมีกำลังกล้า หาคับบัญญัติจะหักจะรานลง
มิได้ ไม่หาสำเภาคือมรรคสัจ จึงมีอาจจะข้ามทะเลโลกนี้ได้ ถ้ามี
องค์บัญญัติอันเป็นสัมมาทิฐิในสัจจัตถ์พิจารณาเห็นว่า ตัณหาเป็นเหตุ
ให้เกิดทุกข์เกิดภัย เกิดอุปัทวอันตรายต่าง ๆ เห็นโทษแห่งตัณหา
ฉะนแล้ว และอดสัจปฏิบัติตามทางแห่งมรรคสัจ หาสำเภา คือ
มรรคสัจได้แล้วก็จะเรือ จะขน จะข้าม อาตมะให้พ้นจากโลกียสมุทรได้
มูลเหตุ คือ ตัณหาจะข่มข้ายัจจัตถ์นั้น ก็อาศัยแก้ปฏิบัติตามมรรคสัจ

สมเด็จพระพุทธองค์ประสงค์จะให้เห็นความชัด ตลอดถึงสมุทยสัจ
ฉะน จึงแสดงอรรถ คือ เหตุตฺถุโถ เป็นอรรถแห่งมรรคสัจคำรบ ๒
และอรรถอันเป็นคำรบ ๓ คือ นิทฺสฺสนตฺถุโถ นั้น มีอรรถอธิบายตลอดถึง
นิโรธสัจ จะให้เห็นใจความชัดว่า มรรคสัจนั้นเป็นอบายที่จะแสดง
ให้เห็นประจักษ์แจ้งนิโรธสัจ เมื่อปฏิบัติตามมรรคสัจแล้ว ก็อาจ
สามารถที่จะได้พบ ได้เห็นซึ่งนิโรธสัจ คือ พระนิพพานเป็นแท้ พระ
พุทธองค์ประสงค์จะให้เห็นใจความตลอดถึงนิโรธสัจฉะน จึงแสดงอรรถ
คือ นิทฺสฺสนตฺถุโถ นั้น เป็นอรรถแห่งมรรคสัจเป็นคำรบ ๓ และอรรถ
เป็นคำรบ ๔ คือ อธิปตฺยตฺถุโถ นั้น มีอรรถอธิบายตลอดถึงทุกขอริยสัจ
ประสงค์จะให้เห็นใจความชัดว่า มรรคสัจนั้นเป็นใหญ่ในที่จะระงับทุกข์
ทั้งปวง กองทุกข์ทั้งปวงจะดับจะสูญฉะน อาศัยแก้ปฏิบัติตามมรรคสัจ
ฉะน มีกรวนาดุจดั่งว่า โอสถและมนต์อันวิเศษสำหรับที่จะระงับพิษ
ถ้ามีฉะน ประคองต่อธารน้ำฝนอันตกลงเป็นอันดี และยังพชขาวกล้า
ให้มีผลบริบูรณ์ ให้ปราศจากฉาดถกภัย มรรคสัจนั้นเป็นใหญ่ในที่จะ
ให้ระงับทุกข์ มีชาติทุกข์เป็นต้นเป็นประธาน สมเด็จพระบรมศาสดา
จารย์ปรารภจะให้เห็นใจความตลอดถึงทุกขอริยสัจฉะน จึงแสดงอรรถ
คือ อธิปตฺยตฺถุโถ เป็นอรรถแห่งมรรคสัจเป็นคำรบ ๔ เข้ากับจึงเป็นอรรถ
แห่งมรรคสัจ ๔ ประการ สำแดงมาฉะน ยุติด้วยพระคาถาสาธกว่า

ปจฺมํ สกลกฺขณเมกปทํ
 ทุติยปทสฺส นิตฺสสนโต จ
 สมฺนิ ทุณฺนิมา สมฺพุ สนิท
 วิชฺเช กมฺโต ปจฺเมน วิณา

แปลว่า เอกปทํ อันว่าบทอันหนึ่ง ปจฺมํ ที่แรก สกลกฺขณํ เป็นลักษณะ
 แห่งตน ปณฺหิตโต อันว่านักปราชญ์ วิณา เว้นแล้ว ปจฺเมน ปเทน
 จากบทที่แรก วิชฺเช พึงจำแนกออก สจฺจานิ ซึ่งอธิบายสิ่งทั้งหลาย
 สมฺนิ คือ สมุทฺยสํ และมรรคสํ และนิโรธสํ ทุณฺนิมา คือ ทุกขสํ
 และนิโรธสํ และมรรคสํ สมฺพุ คือ สมุทฺยสํ และมรรคสํ และ
 ทุกขสํ สนิท คือ สมุทฺยสํ และนิโรธสํ และทุกขสํ นิตฺสสนโต
 เหตุแสดงออก ทุติยปทสฺส ซึ่งบทอันเป็นคํารบ ๒ เป็นต้น กมฺโต
 โดยลำดับ

อธิบายว่า บทละอัน ๆ ที่เป็นปฐมนั้น คือ บิพฺพนตฺโต นนฺบท ๑
 อายฺหเนตฺโต นนฺบท ๑ นิสฺสรณตฺโต บท ๑ นิยฺยานตฺโต นนฺบท ๑ ทั้ง ๔
 บทนี้ได้อธิบายว่า บทเป็นปฐม เหตุว่าเป็นเบื้องต้น ในที่แสดงอรรถ
 แห่งพระจตุราริยสํ บททั้ง ๔ บทนี้ ได้อธิบายว่าสกลลักษณะ เพราะเหตุว่า
 บิพฺพนตฺโต นั้น แสดงลักษณะแห่งทุกขอาริยสํเป็นแท้ ในบท อายฺหเนตฺโต
 นั้นเล่า ก็แสดงลักษณะแห่งสมุทฺยสํเป็นแท้ ในบท นิสฺสรณตฺโต
 นั้นเล่า ก็แสดงลักษณะแห่งสมุทฺยสํเป็นแท้ ในบท นิยฺยานตฺโต นั้น
 ก็แสดงอรรถแห่งมรรคเป็นแท้ เหตุฉะนั้นจึงได้อธิบายว่า เป็นสกลลักษณะ
 และข้อซึ่งว่า ให้นักปราชญ์เว้นเสียซึ่งบทเป็นปฐมแล้ว ให้จำแนก
 แยกออกซึ่งอาริยสํทั้ง ๔ แสดงบทอันเป็นคํารบ ๒ คํารบ ๓ คํารบ ๔
 ตามลำดับ ๆ คือ จะให้เห็นอธิบายว่า ในทุกขอาริยสํนั้น มีบท
 สํขตฺตฺโต เป็นบทคํารบ ๒ มีบท สนฺดาปตฺโต เป็นบทคํารบ ๓ มีบท
 วิปริณามตฺโต เป็นบทคํารบ ๔ และบทเบื้องต้น คือ บิพฺพนตฺโต ที่แสดง
 ลักษณะแห่งทุกขอาริยสํเป็นแท้นั้น ให้ละเว้นเสีย อย่าเอามานับเข้า
 ให้นับแต่บทคํารบสอง คํารบสาม คํารบสี่ อักษรทั้งสาม คือ สะมะนิ

ที่มีในคาถา แปลออกมา สมุทัยสัจ มรรคสัจ นิโรธสัจนั้น นักปราชญ์
 พึงรู้ว่า สะ อักขระนั้นเล็งเอาเชิงบท สังตตโก อันเป็นบทคำรบสอง
 และ มะ อักขระนั้น เล็งเอาเชิงบท สนตปตโก อันเป็นบทคำรบสาม
 นิ อักขระนั้น เล็งเอาเชิงบท วิปริณามตโก อันเป็นบทคำรบสี่ แสดง
 อรรถาธิบายว่า บทว่า สังตตโก นั้น เป็นอรรถ แห่งทุกขอริยสัจเป็น
 คำรบ ๒ ก็จริง แต่ทว่ามีข้อความตลอดถึงสมุทัยสัจ บท สนตปตโก
 นั้นเล่า เป็นอรรถแห่งทุกขอริยสัจเป็นคำรบสามก็จริง แต่ทว่ามี
 ข้อความตลอดถึงมรรคสัจ บท วิปริณามตโก นั้นเล่า เป็นอรรถแห่งทุกข
 อริยสัจเป็นคำรบสี่ก็จริง แต่ทว่ามีข้อความตลอดถึงนิโรธสัจ และ
 อักขระทั้งสาม คือ ทุนิมะนั้น เล็งกันกับบทเป็นคำรบสอง คำรบสาม
 คำรบสี่ ซึ่งมีในสมุทัยสัจ อักขระทั้งสาม คือ สะมะทุนั้น เล็งกันกับบท
 เป็นคำรบสอง คำรบสาม คำรบสี่ ซึ่งมีในนิโรธสัจ อักขระทั้ง ๓ คือ
 สะนิทุนั้นเล่า ก็เล็งกันกับบทคำรบสอง คำรบสาม คำรบสี่ ซึ่งมีใน
 มรรคสัจ อักขระตัวต้นเล็งบทสอง อักขระตัวกลางเล็งบทสาม อักขระ
 ตัวปลายเล็งบทสี่ เหมือน ๆ กัน แสดงอรรถาธิบายนั้นตราบเท่าถึงกัน พึง
 รู้ตามนัยที่แสดงมานั้นเกิด

บัดนี้ จะได้แสดงอรรถ คือ ปัพพตโก ซึ่งเป็นกลลัทธิแห่ง
 ทุกขอริยสัจ แสดงลักษณะแห่งทุกขอริยสัจเป็นแท้นั้น ขึ้นแสดงพอ
 เป็นเอกเทศ แต่จะได้แก้ไขในบทว่า ทุกชั้นนั้นก่อน นักปราชญ์ผู้
 มีปรีชาพึงสันนิษฐานเกิดว่า ท่อักขระนั้น แปลว่า พึงเกลียด ว่าเป็นทตัง
 แห่งอันตรายเป็นอันมาก จะอักขระนั้นแปลว่า สูญเปล่า จากอันเที่ยงแท้
 มั่นคง สูญเปล่าจากงามจากดี จากที่เป็นสุขเป็นอาตมา อันคนพาล
 หาปัญญาเปรียบมิได้นั้น ย่อมดำริ ว่าเที่ยง ว่าแท้ ว่างาม ว่าดี ว่า
 เป็นสุข อันพระอริยเจ้าทั้งหลาย ท่านสำคัญสัญญาว่า พึงเกลียด
 ว่าเป็นทตังแห่งอุบัตหะโดยแท้ ประการหนึ่ง นพาทกั ทุกข์ ทุกชั้น
 ถ้าไม่เบียดเบียนสัตว์ในกาลใด สัตว์ทั้งปวงก็ไม่ลำบากเวทนาในกาล

๒๖๘ พระสูตรตันตปิฎก คัมภีร์ที่ ๓ สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค เล่ม ๓

นั้น เราท่านเกิดมาเป็นสัตว์ เป็นชีวิต เป็นหญิง เป็นชายนี้ หลีกแก่งองทุกข์อันนี้ไม่ได้ไปไม่พ้น จึงต้องเวียนวนท่องเที่ยวอยู่ในวัฏฏสงสาร กลับไปกลับมา สิ้นกาลพันล้านนับชาติ นับภพไม่ได้ ก็เพราะว่า ทุกข์นั้น ติดตามเบียดเบียนทุกชาติ ๆ ไป ดังนั้น สมน้อมความในเทศนาภิกขุนี้ เพียงเท่านั้น

เอวี่ ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณห์ที่ ๑๔๖

คัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค

ว่าด้วยชาติทุกข์เป็นต้น

คตฺถ กตฺมา ชาตํ ทุกฺขา ชราํ ทุกฺขา พฺยาธิํ ทุกฺขา มรณํ ทุกฺขํ โสภปริเทวทุกฺขโทมนสฺสุปาयाสาปติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค กัณห์ที่ ๑๔๖ ว่าด้วยชาติทุกข์เป็นต้น สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์ แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอดกาลนรนา ประมาณมิได้

บาลี

คำเนนความในนิตเทสวารว่า ภิกฺขเว ตุก่อนภิกษุทั้งหลาย กองทุกข์นั้นมถึง ๑๓ กอง คือ ชาติทุกข์กอง ๑ ชราทุกข์กอง ๑ พยาธิทุกข์กอง ๑ มรณทุกข์กอง ๑ โสภทุกข์กอง ๑ ปริเทวทุกข์กอง ๑ ทุกขทุกข์กอง ๑ โทมนัสทุกข์กอง ๑ อุปายาสทุกข์กอง ๑ อปัปีเขหิสัมปโยคทุกข์กอง ๑ ปีเขหิวิปปโยคทุกข์กอง ๑ ขัมมัจฉังนลภติทุกข์กอง ๑ บัญจุปาทานักขันธทุกข์กอง ๑ เป็น ๑๓ กอง ด้วยกันฉะนี้ ชาติทุกข์นั้น บังเกิดแก่สัตว์

ทั้งหลาย อันปฏิสนธิในกำเนิดทั้ง ๔ ประการ คือ อณฑะ ชลาพุชะ
 สังเสทชะ อุปปาทิกะ อณฑะนั้น คือปฏิสนธิในฟองไข่ ชลาพุชะ
 นั้น ปฏิสนธิในครรภ์แห่งมารดา เหมือนอย่างเราท่านทั้งปวงนี้ สังเสทชะ
 นั้น ปฏิสนธิในเหงื่อและโคล เหมือนอย่างตักแตน เลือด ขง เป็น
 อาทิจะนั้น กุปปาทิกะนั้น ได้แก่เทวดา ครั้นปฏิสนธิแล้ว ก็เกิดขึ้นมา
 โตใหญ่ มีวัยวัฒนากาลประมาณ ๑๖ ปี มีเครื่องประดับประดาอาภรณ์
 บริบูรณ์ เหมือนกับนางอัมพปาลิคนิกาแพศยานั้น ชาติทุกข์อย่างนี้
 มีทั่วทุกตัวสัตว์ เบียดเบียนสัตว์ให้ได้ความลำบากเวทนา เหตุเวียนไป
 เวียนมา เขากำเนิดในวัฏสงสารนี้ไม่รู้สิ้น รุสสุต ไม่รุสสุต รุยังเลย เสมอไป
 ทุกชาติทุกภพ จะนับประมาณมิได้ เหตุการณ์ดังนี้ ดูกาลจิงครัส
 เทสนาเรียกว่า ชาติทุกข์สัตว์ทั้งหลายเอาชาติปฏิสนธิในท้องนี้มาอายตนะ
 บริบูรณ์บ้าง มิได้บริบูรณ์บ้าง และสัตว์ที่ปฏิสนธิในเหงื่อโคลนั้นกิด
 และสัตว์ที่ปฏิสนธิเป็นอุปปาทิกะกิด ก็เสวยชาติทุกข์อันยิ่งยวดเหมือน
 กันฉะนั้น อันสัตว์ทั้งหลายทั้งเกิดในชลาพุชะ คือปฏิสนธิในครรภ์
 แห่งมารดา ก็ย่อมเสวยชาติทุกข์เป็นอันมาก

ปจมี กลล โหติ

กลลา โหติ อมพุท

อมพุทา ขายเต เปสิ

เปสิยา ขายเต จโน

จนา ขายนติ สาขปิ

เกสา โลมา นขาปิ จ

สัตว์ทั้งหลายที่ปฏิสนธิในครรภ์แห่งมารดานั้น เมื่อแรกนั้นเป็น
 กลละอยู่น้อยนักหนา ทำหยาบค้ำม้นงาหยาบค้ำม้น อันคิออยู่ที่ปลาย
 ขนทรายจามรี มีพรรณอันใสดั่งน้ำมันน่าย เป็นอยู่ ๑ วัน แล้ว
 ก็เป็นอัมพุทะ อันขึ้นเข้าคุดงาล้างเนอนั้น ๑ วัน แล้วก็เป็นขนเนื้อ
 อยู่ ๑ วัน แล้วก็แน่นเข้าเป็นแท่งเนื้อ มีสัณฐานดั่งไขไก่ออยู่ ๑ วัน
 แล้วจึงแตกออกเป็นบุญงสาข ๕ แห่ง คือ ศีรษะ และหัตถ์ทั้ง ๒ เป็น
 เท้าทั้ง ๒ อยู่ ๑ วัน จึงเกิดเกสา โลมา นขา ทันตา ตโจ

ตโต ปฏฺจาบ จาเดิมแต่นั้น ก็ตั้งแต่จะเสวยทุกข์เวทนา อยู่ใน
 อุทรประเทศแห่งมารดานั้น เป็นเบื้องหน้าหาที่อุปมามีได้ นิ่งทับซง

อาหารเก่าของมารดาฉันไว้ ทูนอาหารใหม่ของมารดาไว้ น ๑๗ ศรัยะ
 แก่งคน และหารกนั้นนั่งกระหย่อง ยกมือทั้งสองขึ้นคาง กอดเข้าของตน
 เงินหลัออกไปข้างพื้นท้องของมารดา เงินหน้าเข้ามาข้างกระดูกหลัง
 แห่งมารดา เหมือนหนึ่งวานรนั่งอยู่ในโพรงไม้เมื่อฝนตก พังผัด
 คีรณนั้นหุ้มกายอยู่ มีอาจจะเหยียดหัดได้และบาทาออกไปได้ เสวยทุกข-
 เวทนาอยู่ในอุทรประเทศแห่งมารดานั้นสาหัส จัดได้ชื่อว่าอยู่ในขุมนรก
 มีคมนอนธการยิ่งนัก มีกลิ่นอสุระในอุทรประเทศนั้นต่าง ๆ เหมือน
 อบตลบอยู่ทุกกวาราดรี เป็นที่พึงเกลียดยิ่งนักหนา เตโชธาตุ
 ของมารดานั้น เผาให้ร้อนรันทนเวทнал้าปาก ดูก้อนเนื้ออัน
 บุคคลหนึ่งอยู่ในหม้อก็เหมือนกัน สัตว์ทั้งหลายอยู่ในครรภ์แห่งมารดา
 เสวยทุกขเวทนาแสนสาหัสฉะนี้ ได้ชื่อว่า คัพภิกันติกมุลกทุกข์ จัด
 เป็นชาติทุกข์เป็นปฐม ด้วยประการฉะนี้

ประการหนึ่ง ทุกข์อันใด เมื่อมารดาพลาดล้มลงก็ดี มารดาเดินไป
 เดินมาก็ดี กลับตัวไปมาก็ดี ลูกขึ้นและนั่งลงก็ดี สัตว์อยู่ในครรภ์
 นั้น เสวยทุกขเวทนา ให้สะดุ้งตกใจหวาดหวั่นไหวทั่วสรรพางค์กาย
 ดุจลูกทรายอ่อน อันอยู่ในเงื่อมมือนักเลงสุรา ถ้ามีฉะนั้น ดุจตัวน้อย
 อยู่ในเงื่อมมือหมองู กายให้ขาดไปขาดมา ขัดขึ้นขัดลง ให้กลิ้งไปกลิ้งมา
 ขย่อนขึ้น ขย่อนลง ไม่ตรงอยู่ได้ คุน่าลำบากเวทนานักหนา ประการหนึ่ง
 เมื่อมารดากินของเย็นเข้าไป สัตว์ในครรภ์ก็เย็นเยือกสยดสยอง ดุจสัตว์
 อยู่ในนรกอันเย็นก็เหมือนกัน เมื่อมารดากินของร้อนเข้าไป มีต้นว่า
 ขาวยาคุ สัตว์ที่อยู่ในครรภ์นั้น ก็ให้ทนทุกข์คั้นรนดุจท่าฝนถ่านเพลิง
 อันเรยราชบนศรัยะ ประการหนึ่ง เมื่อมารดากินของเผ็ดของเค็มเข้าไป
 สัตว์อยู่ในครรภ์นั้น ก็ให้เจ็บให้แสบทั่วสรรพางค์กาย ดุจคนทั้งหลาย
 ต้องราชอาชญา เขาแล่นเอาเกลือหากก็เหมือนกัน เสวยทุกขเวทนาแสน
 สาหัสนัก ทุกข์อย่างนี้ก็ได้ชื่อว่า คัพภปริหารมุลกทุกข์ จัดเป็นชาติทุกข์
 คำรบ ๒

ประการหนึ่ง ทกข์อันใดเมื่อยังอยู่ในครรภ์มารดา และนอนขวางอยู่ในอทรประเทศออกมาได้ หมอแพทย์ต้องจับหัดบิดาหา ชักลากออกมา ทกข์อันนั้นชื่อว่าคัพภวิบัติมุลกทกข์ จัดเป็นชาติทุกข์คํารบ ๓

ประการหนึ่ง ในเมื่อลมกัมมัชวาท พัดกลับเอาตัวสัตว์นั้นให้บาทาขึ้นเบื้องบน และมีศีรษะลงเบื้องต่ำ และขัดขวางลงในทวาร मुख จวบคัลลอันตกลงในเหวอันลึกไคร้อยชั่วบุรุษ สุดแสนที่จะพลิกพลิกแล้ว สะดุ้งตกใจหวั่นไหว

เมื่อจะออกจากทวาร मुख นั้น ก็แสนเวทนายิ่งนัก คงข้างสารอันออกจากช่องตาล ถ้ามืดมิดนั้น คงสัตว์ในสังฆาตนรก อันถูกเข่าบีบไว้ให้เป็นจนไปก็เหมือนกัน เสวยทุกข์แสนเวทนา อย่างนั้นทุกกัพทุกชาติไปได้ชื่อคัพภชายิกมุลกทกข์ จัดเป็นชาติทุกข์คํารบ ๔

ประการหนึ่ง เมื่อทารกออกจากครรภ์แห่งมารดา อันมุลลรับเอาด้วยมือแล้วและล้างขี้ตัส ทกข์อันนั้นคงแห่งด้วยปลายเข็ม และเชือดด้วยมีดอันคม ให้เจ็บปวดทรมันสรรพาค์ ทกข์อันนั้นได้ชื่อว่า คัพภนิกขมมมุลกทกข์ จัดเป็นชาติทุกข์คํารบ ๕

ประการหนึ่ง จำเดิมแต่ทารกนั้น ออกจากครรภ์มารดาแล้ว และเจริญวัยวัฒนากาลขึ้นมา บางทีบุพพกรรมหนหลังอันใดอันหนึ่งติดตามมา ให้ต้องโทษอาชญา เขาจองจำด้วยขื่อคานัม และต้องตต้องเขมบน ต้องฆ่าเสียกัม บางทีให้เคียดแค้นขงโกรธขึ้นมา ฆ่าตัวเองเสีย และผูกคอตายเสีย และกินยาตายเสียกัม เสวยทุกข์เวทนา มีประการหนึ่ง ๆ ดังพรรณนามาฉะนี้ ได้ชื่อว่าอิตฺตูปักกมมุลกทกข์ จัดเป็นชาติทุกข์คํารบ ๖

ประการหนึ่ง ทกข์อันใดที่เกิดมาเป็นมนุษย์แล้ว และต้องเครื่องศัสตราวุธแห่งผู้อื่นกต และต้องประหารด้วยไม้ค้อนก่อนคินแห่งผู้อื่นกต ทกข์อันนั้นได้ชื่อว่า ปฐักกมมุลกทกข์ จัดเป็นชาติทุกข์คํารบ ๗

แท้จริง แต่บรรดาทุกข์ทั้งปวงซึ่งบังเกิดมีแก่บุคคลที่เกิดในโลกนี้ทุกตัวคน อันมีชาติเป็นปัจจัย ย่อม ถึงสัตว์ในนรกนั้น ได้เสวยทุกข์ต่าง ๆ มีเพลิงเผาผลาญเป็นอาทิ นั้น ก็มีชาติเป็นปัจจัยให้ปฏิสนธิ ชื่อว่า อิตฺตูปักกมมุลกทกข์ จัดเป็นชาติทุกข์คํารบ ๘

ประการหนึ่ง สัตว์ทั้งหลาย นับว่าบังเกิดในคิริงจานกำเนิดนั้น ได้เสวยทุกข์เวทนาลำบาก เพราะบุคคลตีด้วยไม้แส้ และแทงด้วยปฏัก ตีด้วยไม้ก้อน ขวางด้วยก้อนดิน และฆ่าเสียให้สิ้นชีวิตก็ดี ก็เพราะชาติทุกข์เป็นปัจจัย ให้ปฏิสนธิในคิริงจานกำเนิดนั้น ก็จัดเป็นชาติทุกข์ คำรบ ๕

ประการหนึ่ง ถ้าสัตว์เกิดในเปตวิสัยนั้น ทุกขเวทนาอดข้าวอดน้ำ ทนลมทนแดดเป็นอาทินั้น ก็จัดเป็นชาติทุกข์คำรบ ๑๐ ประการ แกะไข ในชาติทุกข์ ตามพระบรมพุทธานุญาต ที่สมเด็จพระพุทธองค์ตรัสเทศนา ในปฏิสนธิทเทสวารกัฏฐ์ตั้งแต่เพียงเท่านั้น

เมื่อพระพุทธองค์จะตรัสเทศนาชราทุกข์ ในปฏิสนธิทเทสวาร จึงมีพระพุทธบรรหารตรัสว่า ตตฺถ กตมา ย เตสํ สตุตฺตานํ ตมฺหิ ตมฺหิ สตุตฺตนิกาเย ชรา ชรณฺตา ขณฺโณจฺจิ ปาลิโณจฺจิ วลิตฺตงฺกา อายฺโน สํหรานิ อินฺทริยานํ ปริปาโก อยํ วุจฺจติ ชรา เนื้อความว่า ภูมิขเว คุกร ภูมิทั้งหลาย ชราอันใดที่ตกาศตรัสเทศนาไว้ในอุทเทสวาร ชราอันนี้มีสภาวะเป็นดังๆ ภูมิขเว คุกรภูมิทั้งหลาย ยา ชรา อันว่าชราอันใดมีสภาวะกระทำให้อินทรีย์คร่ำคร่า วิกลวิการ วิปริตต่าง ๆ มีผมหงอก ฟันหัก แก้มตอบ ผิวหนังหดหู่ เป็นเกลียวเหี่ยวแห้ง ตามืด หูหนวก เป็นอาทิ ควรที่จะสมเพชเวทนานั้น ตกาศตรัสเรียกว่าชราทุกข์ และชราทุกข์นั้น บุคคลทั้งหลายหาเล็งเห็นด้วยมังสจักขุไม่ ถ้าเว้นไว้แต่บุคคลที่ประกอบด้วยปัญญา จักขุนั้นจึงจะเล็งเห็นโดยแท้ เปรียบดุจเพลิงไหม้ไปแล้วดับไป เพลิงนั้นก็ได้ปรากฏที่ไหม้ แต่ถ่านและถ่านนั้นปรากฏแก่ชนทั้งหลาย ยถา แลมีอุปมาฉันใด ความชราทุกข์นั้นหาปรากฏแก่บุคคลทั้งหลายไม่ บุคคลทั้งหลายเห็นผู้ใดผมหงอกก็คิดเห็นฟันหักแก้มตอบก็คิด เห็นผิวหนังหดหู่เป็นเกลียวเหี่ยวแห้งก็คิด เห็นตามืดหูหนวกก็คิด จึงรู้ว่าความชรามาถึงปรากฏ ยถา ก็มีอุปมาเหมือนที่ เพลิงไหม้ปรากฏฉะนั้น ถ่านนั้น ดองน้ำท่วมบ่า และพัดกิ่งไม้และใบไม้ และหยากเขื่อเชือกฝอยลอยไปถึงที่ใด ชนทั้งหลาย ก็รู้ว่าน้ำท่วมไปถึง

๕๕ ทนน ถ้ามีฉะนั้น ๕๖ จงลมพายพัดยั้งกิ่งก้านสาขาแห่งพฤกษาชาติทั้งหลาย
ให้หักทบเหวาลง ๕๗ ครนลมนั้นสงบไปหาปรากฏไม่ ๕๘ แต่ชนทั้งหลาย
เห็นกิ่งก้านสาขาแห่งพฤกษาชาติทั้งหลาย ๕๙ อักหักทบเหวาทาลายลงไม่
๖๐ ก็รู้ว่าลมพายพัด ขตา แลมีฉะนั้น ๖๑ ชนทั้งหลายเห็นเขาพนันหักแก้มตบ
เห็นตามัดหูหนัก ๖๒ เห็นกรัษกายคร่ำคร่า ๖๓ เห็นผมหงอก ๖๔ เห็นผิวหนังหดหู่
๖๕ ก็รู้ว่าความชรามาถึง มีอุปมาดังนั้น

๖๖ ประการหนึ่ง ๖๗ ชราทุกข์นั้น ๖๘ ข้อมจับอายุสัตว์ทั้งหลายให้น้อยลงข้าง
หน้า ๖๙ ให้มากขึ้นข้างหลัง ๗๐ จงสตรีทอหูกพุ่งไปพุ่งมากที่ทะเลแสน ๆ ๗๑ หูกนั้น
น้อยลงข้างหน้ามากขึ้นข้างหน้า ๗๒ ฉะนั้นก็คิด ๗๓ ชราทุกข์ก็ชักอายุสัตว์ให้น้อย
ลงข้างหน้า ให้มากขึ้นข้างหลัง ก็เหมือนกันฉะนั้น ๗๔ อธิบายว่า เกิดมา
มีอายุร้อยปี ๗๕ ครนล่วงไปวันหนึ่ง ๗๖ ก็ขาดจากร้อยปีวันหนึ่ง ๗๗ ครนล่วงไปได้
เดือนหนึ่ง ๗๘ ก็ขาดจากร้อยปีเดือนหนึ่ง ๗๙ ครนล่วงไปปีหนึ่ง ๘๐ ก็ขาดจากร้อยปี
ลงมาปีหนึ่ง ๘๑ ยังอยู่แต่ ๙๙ ปี ๘๒ ตกว่าความชรา ๘๓ ข้อมจับอายุแห่งสัตว์ทั้งหลาย
ไปสู่มรณะเป็นนิจกาล ๘๔ ทุกวันทุกคืนไปมิได้ขาดสาย ๘๕ ประการหนึ่ง
๘๖ ชราข้อมกระทำอันทรียทั้ง ๖ ๘๗ มีจักขุนอันทรียเป็นอาทินั้น ๘๘ ให้เศร้าหมอง
ขุ่นมัวคร่ำคร่า ๘๙ ทวัตติงสาการ ๙๐ มีเกศาเป็นอาทินั้นเล่า ๙๑ วิกลวิการ
วิปริตต่าง ๆ ๙๒ ร่างกายก็เหี่ยวแห้ง ๙๓ พังเกลียดพิงซัง ๙๔ ควรจะสงสารสังเวช
นักหนา

๙๕ ประการหนึ่ง ๙๖ กายแห่งเราท่านนั้น ๙๗ มีต้นหาเป็นนายข้างปลุกขึ้น
๙๘ เมอแรกนั้นขกกระดูกขึ้นเท่าทงสองขนเป็นแท่นรองเบื้องตา ๙๙ แล้วจึงยก
๑๐๐ ขนขงกระดูกแข็งและกระดูกขาขึ้นเป็นเสา ๑๐๑ แล้วจึงยกขนขงกระดูกสะเอว
เป็นรอด ๑๐๒ สวมกระดูกสขาขึ้นเป็นกลอน ๑๐๓ ข้อมกระดูกสันหลังเป็นอกไก่
๑๐๔ แล้วจึงยกขนขงกระดูกคอ ๑๐๕ และกระดูกไหล่เป็นขอเป็นดั่งตงลง ๑๐๖ ขกกระดูก
๑๐๗ ศรษะขึ้นให้ตรงเป็นข้อฟ้า ๑๐๘ เกล้ามวยผมเป็นยอดแห่งข้อฟ้า ๑๐๙ ห้อยขง
๑๑๐ แขนซ้ายขวาเป็นบ้านลม ๑๑๑ หนังหุ้มกระดูกออกเป็นฝา ๑๑๒ แล้วจึงตรง
๑๑๓ ทรากับตอกและหวาย ๑๑๔ คือเอ็นน้อยและเอ็นใหญ่ ๑๑๕ แล้วบริกรรมทาด้วยปูน
๑๑๖ และนาเชือก ๑๑๗ คือเนือและเลือดเสร็จแล้ว ๑๑๘ ก็ประกอบประตุ ๕ แห่ง ๑๑๙ คือ

ทวารทั้ง ๕ จักขุทวาร ๒ โสตทวาร ๒ ฆานทวาร ๒ มขทวาร ๑
 บัสนทวาร ๑ อจจารทวาร ๑ เป็นทวาร ๘ ฉะนั้นแล้ว จึงตั้งไว้ซึ่ง
 สัมปญฺชกรทั้ง ๕ แห่ง คือจักขุประสาท ๑ โสตประสาท ๑ ฆานประสาท ๑
 ชิวหาประสาท ๑ กายประสาท ๑ ดังนั้นแล้ว จึงโบกผิวภายนอก คือตโจหนัง
 และทาไปด้วยน้ำยาอันเหลืองและขาว คือขมิ้นและแบ่งเป็นอาทิ กระทำ
 ซึ่งดวงจิตเป็นเจ้าเรือน คืออรรถาพณ เมื่อขณะกาลลมพายุพัด คือชรา
 มาขจัดเบียดเบียนบิณฑบาตแล้วประการใด เรือนคืออรรถาพณ ก็มีอาจ
 จะตั้งมั่นถาวรอยู่ได้ ก็ให้หว่านไถวสันคลอนไปมา ให้คร่ำคร่าขราลง
 ทุกคืนวัน อิริยาบถทั้ง ๔ นั้น ทพผลาพลลง จะลุกจะนั่งก็กระทำเสียง
 คราง จะยืนเดินก้าวย่าง ก็กระทำเสียงครางครวญ เสวยทุกขเวทนานั้น
 ต่าง ๆ ประการหนึ่ง พระอาทิตย์อุทัยขึ้นมาแล้ว ถึงพระจันทร์อันรุ่งเรือง
 นั้น ก็จักสูญเสียบปราศจากรัศมีเศร้าหมองลง ฉะนั้นก็คิด ความชรา
 ถ้ามั่นมาถึงแล้ว ก็ให้สัตว์ทั้งหลาย ซึ่งมีวัฏฏมนากาล และมีรูปโฉม
 อันโสภณอยู่นั้น ให้โรยราเศร้าสร้อย ปราศจากสิสรวัพพรรณะ ปราศจาก
 กำลังวังชา ให้รัชกายานั้นเหี่ยวแห้งลงทุกวันทุกเวลา เป็นที่เกลียด
 หวัง ตถา ก็มีอุปมา ดังพระอาทิตย์อุทัยขึ้นมาฉะนั้น ความชราข้อม
 เบียดเบียนสัตว์ให้เสวยทุกขเวทนาฉะนั้น เตน วุจติ เหตุการณ์ดังนั้น
 ตถาคตจึงตรัสเทศนา ขอว่าชราทุกข์ด้วยประการฉะนี้

อนันั้น สมเด็จพระพุทธองค์ทรงตรัสเทศนา ในพยาธิทุกข์นั้น
 ต่อไปด้วยพระบาลีว่า ภิกขเว อิมสมิ อุตตภาเว ธาตุวิสมตานิหิ
 การณเหิ สมภูจिता เอเต พยาธิโน ทุกฺขาเยว มินฺเนอความวํ ภิกขเว
 ตุก่อนภิกษุทั้งหลาย พยาธิบังเกิดขึ้นในกายแห่งสัตว์ทั้งหลาย เพราะ
 เหตุมิได้เสมอแปรปรวนแห่งธาตุ คือบางทีให้เป็น บางทีให้ร้อน กระวน
 กระวาย ระส่ำระสายอยู่ภายใน ให้สรีรกายนั้นฉิบหาย เปรียบดุจเพลิง
 อันเกิดแต่ไม้ขีดไฟ ถ้ามีฉะนั้น เปรียบดุจดังลูกม้าสินธพชาติอาชาไนย อัน
 บังเกิดในท้องแม่ลา ลูกม้านั้นบังเกิดในท้องแม่ลา นั้น เมื่อจะออก
 จากท้องแม่ ก็ต้องทำลายท้องแม่ออกด้วยกับเท้าทั้ง ๔ แห่งตน จึงออกได้

ถ้ามีฉะนั้น เปรียบประคองตั้งไม้กาฝาก อั่นงอกขึ้นในคำคบไม้ต้นใด
ก็ย่อมครอบงำไม้ต้นนั้น ให้หายชะง่อนยับไป ถ้ามีฉะนั้น เปรียบคจ
ลูกไม้้อและชุกไม้ไผ่ พยาธิทั้งหลาย มีลักษณะว่า ไข่เจ็บเห็บเห็บ
เมื่อขบนั้น บังเกิดขึ้นในกายแห่งสัตว์ในกาลใด ก็ให้สัตว์ทั้งหลาย
ถอยกำลังวังชา ให้รักษากายชะง่อนยับไป มีอุปไมยเหมือนลูกม้าอาชาไนย
และไม้กาฝาก และลูกไม้้อ และชุกไม้ไผ่ฉะนั้น แท้จริงพยาธิทุกขนี้
ทำให้รักษากายหวั่นไหวไปมาไม่เป็นสุข มีแต่ความทุกข์เวทนา กระวน
กระวายไปเบื้องหน้า ถึงพระอริยเจ้าทั้งหลาย มีสมเด็จพระพุทธเจ้า
เป็นประธานก็ดี พยาธิทั้งหลาย ก็ย่อมเบียดเบียนบ่าเหมือนกัน เหตุ
ฉนั้น ตถาคตจึงตรัสเทศนาชื่อว่าพยาธิทุกข์ ด้วยประการฉะนี้ แกะไขใน
พยาธิทุกข์ตามอรรถกถาพระธรรมจักรกัปปะถิตลงเพียงเท่านั้น.

เอวี่ กัมม ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฑ์ที่ ๑๔๗

กัมมวิริสังยุตตนิกาย มหาवारวรรค

ว่าด้วยมรณทุกข์เป็นต้น

ตตถ กตมัม ยา เตสํ เตสํ สตุตถานํ ตมฺหา ตมฺหา สตุตฺตนิกาเย
จตุตฺติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงกัมมวิริสังยุตตนิกาย มหาवारวรรค
กัณฑ์ที่ ๑๔๗ ว่าด้วยมรณทุกข์เป็นต้น สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์
แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอดกาลนาน
หาประมาณมิได้

ปาลี

จำเนียรความว่า ภิกขเว ตถาภิขย^๕ ทงหลาย ธรรมทงหลาย กอ
 จตตบจิต^๕แห่งสตัวกต^๕ ทาลายขันธ^๕แห่งสตัวกต^๕ ทงเสยชงกเพวระ^๕แห่งสตัว
 กต^๕ ขาดชวตนทรย^๕แห่งสตัวกต^๕ ธรรมเหล่าน^๕ ตถาคตเรยภชอ^๕ว่า
 มรณธรรมสนด้วยกัน และมรณะอนัน^๕ เป็นทเกิดทุกข^๕แก่สตัวทงปวง
 นันมากนั๊กหนา เพราะวาสตัวทงหลาย เมื่อจะไกลถึงมรณกาล
 เตโชธาตุ ในสรัรกายนันบงเกิดกลา^๕ขน ให้สตัวทงปวงร้อนรณกระวน
 กระวายระส่ำระสายไปทวัสรพางค์ เปรียบคจเอาคบเพลิงมาวางไวในที่
 เหนอลมก^๕เหมือนกัน อนัน^๕เป็นมรณทุกข้อย่างหนึ่ง และสตัวทงหลาย
 ทกระทำกรรมอันหยาบขาลามกไว้ด้วย กาย วาจา หามความเมตตา
 กรณาไม^๕ ครันเมื่อจะไกลมรณะ^๕ทุกขนิมิตก็ปรากฏ ก็ให้เห็น
 เพลิงในนรกกิต^๕ บางทก็ให้เห็นนายนิรยบาล ถือเครื่องสาตราวุธ
 มาแวดล้อม บางทก็ให้เห็นโชครวน บางทก็เห็นแรงกามาแวดล้อมอยกม^๕
 สตัวนันนก็สะคังตกใจ เสยตายชวต^๕ มิใครจะดับจิตจากรางให้พะว้า
 พะวังต่าง ๆ บางจำพวกก็ร้องกระวนกระวายขวั^๕ไขว้ไปมา หาสติอารมณ์
 มิได้ บางจำพวกก็โหม่นสน้อยใจตัวเอง ด้วยตัวนันเป็นคนพาล
 หาได้บำเพ็ญการกุศลไม^๕ กลวัภยในนรก อนัน^๕ก็จัดเป็นมรณทุกข
 อย่างหนึ่ง และบุคคลทมิโภโคยไอศริยสมบัติ และมีญาติมิตรสหาย
 เป็นอันมาก เมื่อจะดับจิตจากรางให้พะว้าพะวังกังวล ด้วยสมบัติ
 พัสฐาน สดุงการทงปวง ห่วงใยด้วยบุตรภรรยาภคณาญาติ และมีตร
 มิใครจะดับจิตจากรางเลย อนัน^๕ก็เป็นมรณทุกขประการหนึ่ง และบุคคล
 ททานพันธนาการจองจำไว้นน^๕กิต และบุคคลททานตัดเท้าตัดมือเสียนน^๕
 กิต และบุคคลททานเอาไปประหารชวตเสียนน^๕กิต เมื่อนายเพชฌฆาต
 เจอดเงอด้วยดาบอันคมกล้า จะฟันลงนน^๕กิต คนเหล่านกลวัความตาย
 แสนสาหัส เสวยทุกขเวทนาหาทสุดมิได้ อนัน^๕ก็เป็นมรณทุกข
 ประการหนึ่ง นีแหละ เราท่านทงหลายทเป็นคนยากคนมีผู้ดีเชิญใจกิต^๕

เมื่อยังเที่ยวท่องอยู่ในวิญญูสงสาร เกิดมาเป็นสัตว์ เป็นบุคคลมีชีวิต
เมื่อจิตจะออกจากร่างนั้น ให้กลัวภัย คือ ความตายเสียตายชวตนั้น
หาที่สุดมิได้ เว้นไว้แต่ท่านที่ได้ธรรมวิเศษ นอกท่านนั้นก็กลัวความตาย
ทุกตัวสัตว์ ทุกตัวคน เหตุฉะนั้นและ ตถาคต จึงเรียกว่ามรณทกข์ ดัง
พรรณนามาฉะนี้

ประการหนึ่ง มรณะนี้ ย่อมย้ายสัตว์ทั้งหลาย ให้พินาศสิ้นสูญ
สิ้นนั้นนักกว่านัก เปรียบปานดังภูเขอันสูงกลลงมาแต่ทิศทั้ง ๔ และ
ทับขยบดเอาสัตว์ทั้งหลาย ให้แหลกเป็นจนไปฉนั้นใด มรณภัยนี้
ก็ย้ายสัตว์ทั้งหลายเหมือนฉะนั้น นักปราชญ์ผู้มีปัญญาพึงสันนิษฐานเถิดว่า
ทุกชน ทั้ง ๔ ประการ คือ ชาตฤกษ์ และชราฤกษ์ พยาธิฤกษ์ และมรณ
ทุกชนเปรียบอุปมาเหมือนข้าศึก ๔ คน ตัวเราท่านทั้งปวงนี้เปรียบอุปมา
คังว่า คนที่เป็นเวรข้าศึก ๔ คนนั้น ตั้งแต่แสงหาอุบายที่จะฆ่าบุรุษที่เป็น
เวรนั้นเสียให้สิ้นชวต ข้าศึกคนหนึ่ง จึงเข้าไปหาบุรุษนั้น กระทำ
เป็นมิตรสหายรักใคร่ประโลมล่อลวงว่า สวณอุทยานแห่งหนึ่ง ประกอบ
ด้วยผลพฤษภามาก ภูมิภาคนั้นราบรื่น มีร่มอันเย็น มีน้ำอันใสสะอาด
สนุกสนาน เป็นที่สำราญชนอารมณ์ มาเราจะพาท่านไปในสถานนั้น

ฝ่ายบุรุษผู้นั้น จะได้ว่าเข้าข้าศึกหาได้ สำคัญใจว่าเป็นมิตร
เป็นพรรค ก็หลงระเรีงไปตาม ครั้นถึงกลางป่าข้าศึกที่เป็นคารบสอง
ก็ออกจับเอาบุรุษผู้นั้น ทูบถองแทบประดาตาย ข้าศึกเป็นคารบสาม
ก็ออกตขายาขยบุรุษผู้นั้น ให้นอนกลิ้งนิ่งแน้อยู่เหนือพนปรุพ ข้าศึก
เป็นคารบสี่นั้น มมอกอดดาบอันคมกลาวงออกมาตดศีรษะบุรุษนั้น ให้
ขาดเด็ดสิ้นชวตนั้นทรย์ อันนั้นแหละมีอุปมาฉนั้นใด ชาตฤกษ์นั้นไซ้
เปรียบด้วยข้าศึกเป็นปฐมนั้น มาล่อลวงเราท่าน ให้ถือปฏิสนธิใน
ตระกูลต่าง ๆ มีขัตติยมหาศาล และพราหมณมหาศาล เป็นต้น
เป็นประธาน ว่าเป็นที่สนุกสนานสำราญใจ ข้าศึกที่เป็นคารบสอง
คือ ชราฤกษ์นั้น ก็ออกจับตัวเราท่าน รับทุบถองกระทำให้ทุพพลภาพ
ถอยกำลังลง ให้ขัดขวางให้เมื่อยมึน ตามืด มืดมนก ฟั่นหัก แก้มตบ

ผมหงอก ผิวหนังหดหู่ สันหลังคดโค้ง ชี โกรงนั้นสะพร่งไปด้วย
 แถวเอ็นควรรจะเวทนา ขาศักเป็นคำรบสาม คือ พยาธิทุกชั้นนั้น ก็ออก
 มาโอบคั่นทำขำยัปชาเราท่านทั้งปวง ให้ไข ให้เจ็บ ให้เหน็บ ให้ขอก
 เสียดแทงทั่วสรรพางค์ บางทีกเป็นโรคต่าง ๆ มีจักขุโรค โสตรโรคเป็น
 ประธานนานนับเดือนก็มี นับปีก็มี ทนทุกข์เวทнал้าบากแสนสาหัส
 หาที่จะอุปมามีได้ ทนนไขร้ขาศักทสี่ คือ มรณทุกชั้นนั้น ก็มาตัดศีรษะ
 เหมือนดังเราท่านถึงมรณกาล ดับสังขารชาติขีวิตินทรีย์ มีอุปมา
 เหมือนด้วยขาศัก ๔ คน ด้วยประการฉะนี้

สมเด็จพระผู้ทรงสวัสดิภาพ ตรัสเทศนาในมรณทุกชั้นนั้นแล้ว
 ลำดับนั้น จึงตรัสเทศนา โสภทุกข์ ปริเทวทุกข์ ทกขทุกข์ โทม-
 นัสทุกข์ อุปายาสทุกข์ นั้นต่อไป ด้วยพระบาลีเป็นอาทิว่า ญาติ-
 พยสเนน วา โภคพยสเนน วา ทุกขมฺเมเนน มฺหุจฺจุสฺส โสภทุกฺขชาติ
 วุจฺจติ เนอความว่า ภิกษุเว ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ลักษณะแห่งความ
 โสภนั้น มีสภาวะกระทำน่าจิตแห่งสัตว์เราท่านให้เดือดร้อนระส่ำระสาย
 ให้กระวนกระวายแห่งเหือดไป จะนอนก็ไม่หลับ จะรับประทาน
 ก็ไม่ได้ ด้วยญาติหายณะกิด ด้วยสมบัติสันสุญกิด อันนั้นแลชื่อว่า
 โสภ เบียดเบียนในสันดานแห่งสัตว์เราท่านทั้งปวง ให้เสวยทุกข์เวทนา
 เนือง ๆ

ปริเทวทุกชั้นนั้นเล่า ก็มีลักษณะให้ร้องไห้รำไร มีน้ำตาอันหลังไหล
 พุ่มฟายนองเนตร เหตุด้วยมารดาบิดา และบุตรภรรยาคนาญาติ
 กระทำกาลกริยาตายกิด และเป็นเหตุด้วยสมบัติสันสุญกิด ให้บ่น
 เพื่อละเมอบ้าไปทุกวันทุกเวลา เสวยทุกข์เวทนาเป็นเนืองนิจนิรันดร์
 อันนั้นแลชื่อว่าปริเทวทุกข์ กระทำให้น้ำจิตแห่งสัตว์ทั้งปวงเดือดคิน
 อยู่เนือง ๆ

ทกขทุกชั้นนั้น กายก็ ทุกข์ อสาดิ ทุกข์อันใดกระทำให้
 น้ำจิตหดหู่ทอดถอนใจใหญ่ ด้วยทุกข์อันบังเกิดขึ้นแต่โรคาพาชนกิด
 และทุกข์อันบังเกิดขึ้นแก่ตนต้องราชอาญา ท่านเข็ญนตและจองจำไว้

๕ ๘๔ นนกด และท่านตัดหัตถบาทเสียนนกด ๕ ๘๔ และมีกายอันเวทналำบาก
อยู่แต่ผู้เดียว ก็จัดได้ชื่อว่าทุกขทุกข์ประการหนึ่ง ตัวเป็นคนจนทรพล
เชื่องใจ แลเห็นชนทั้งหลาย เขานั่งห่มตกแต่งประดับประดาด้วยเครื่อง
สรรพากรณต่าง ๆ แต่ตัวอาตมานี้กระไรยากจนเชื่องใจ ไม่มีอันใด
จะตกแต่งนั่งห่มด้วยเขา เห็นเข้าแล้วก็ถอนใจใหญ่สลดสังเวชว่าอนิจจา ๆ
ตัวของอาตมานี้ช่างยากจนนักหนา เกิดมาช่างกระไรไม่เทียมเขาเลย ทุกข์
อันนี้แลได้ชื่อว่า ทุกขทุกข์

โหมณีสทุกข์นั้น พระพุทธองค์ตรัสเทศนาว่า ยม เจตสิก อสาดิ
เจตสิก ทุกข์ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ทุกข์อันใดที่ประกอบในจิต กระทำ
น้ำจิตแห่งสัตว์ให้เคืองแค้นแน่นอราไม่มีความสุข ไม่มีความสุข ให้น้อยใจ
ไปทุกเมื่อ ทุกข์อันนี้แลตถาคตเรียกว่าโหมณีสทุกข์

อนัตตนั้น พระพุทธองค์ จึงตรัสเทศนา ในอุปายาสทุกข์ ด้วย
พระบาลีว่า ญาตีพยุสเนน วา ๑ ล ๑ ทุกขมฺเมณ ผุฏฺฐสฺส อายาโส
คฺฉน เนอความว่า ภิกษุเว ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ทุกข์อันใดให้บังเกิด
สะอ่นอาลัยด้วยแค้นใจ เพราะเหตุด้วยหายนะแห่งญาติเกิด เพราะเหตุ
แห่งมารดาบิดาอันกระทำกาลกริยากัด และหายนะแห่งสมบัติยศบริวาร
เกิด ให้สะอ่นอาลัยใหญ่หลวง เดือดร้อนอยู่ในสันดานแห่งสัตว์ทั้งปวง
ทุกข์อันนี้แลชื่อว่า อุปายาสทุกข์ นักปราชญ์ผู้มีปัญญาพึงสันนิษฐาน
เถิดว่า โสภทุกข์นั้น เหมือนกับน้ำมันอันบุคคลแรกเคี้ยวในภาชนะเดือดอยู่
ฉะนั้น ปรีเทวทุกข์นั้น เหมือนกับน้ำมันอันบุคคลเร่งไฟให้ลุกออกมา
จากภาชนะนั้น อุปายาสทุกข์นั้น เหมือนกับน้ำมันอันบุคคลตักแล้ว
เหลืออยู่ในภาชนะนั้น อธิบายว่า โสภทุกข์นั้น บังเกิดขึ้นภายใน กระทำ
ให้น้ำจิตนั้นเดือดร้อนในภายใน ปรีเทวทุกข์นั้น เมื่อบังเกิดขึ้นกระทำน้ำตา
ให้ไหลออกฟุ้งฟองนองเนตร ปราภฏแก่ชนทั้งปวง อุปายาสทุกข์ เมื่อ
บังเกิดนั้น ให้น้ำตาแห้งไป ให้ขัดแค้นแน่นอราอนอยู่แต่ในภายในจิต

ลำดับนั้น สมเด็จพระพิชิตมาร จึงตรัสเทศนา ในอัปปิเยหิ-
สัมปโยคทุกข์นั้นด้วยบาลีว่า อธิ ขสฺส เต อนิฏฺฐา กนฺทนฺตา อมฺนาปา

รูปา สหหา คนฺธา รสา โณฏฐพฺพา ฯลฯ อํ วุจฺจติ อปฺปิ-
 เขหิ สมฺปโยโค ทุกฺโข เนอความวํ ภิกฺขเว ตุมฺหิวกฺขมฺหํหลาย
 อารมณฺ์ ๕ คือ รูปารมณฺ์ สัททารมณฺ์ คันธารมณฺ์ รสารมณฺ์ โณ-
 ฏฐพฺพารมณฺ์ อันมิได้เป็นที่ปรารถนา มิได้เป็นที่รักใคร่ มิได้เป็นที่ชอบใจ
 ถ้าแม้บุคคลผู้ใดได้คบหาสมาคมเข้าแล้ว ก็มิจัดเป็นทุกข์ให้เกลียด ให้ชัง
 มิใคร่จะนั่งใกล้ นอนใกล้ ยืนใกล้ อยากจะไปเสียให้พ้น อาศัย
 ด้วยว่าน่าจิตนั้น ไม่รัก ไม่ใคร่ ไม่ปรารถนา แลมาพบเข้าจะนั้น
 ตถาคตจึงเรียกชื่อว่า อปฺปิเขหิสมฺปโยคทุกฺข์ จัดเป็นทุกข์ขอรบสัจ
 ประการหนึ่ง

ในปฺปิเขหิวิปฺปโยคทุกฺข์นั้นเล่า ก็พึงเข้าใจเถิดว่า รูปารมณฺ์กิตฺติ
 สัททารมณฺ์ คันธารมณฺ์ รสารมณฺ์ โณฏฐพฺพารมณฺ์กิตฺติ ถ้ามีความปรารถนา
 มีความรักใคร่ ชอบเนอเจริญใจอยากไปนอนด้วย ไปนั่งด้วย อยาก
 จะยืนด้วย เทียวด้วย อยากจะสมาคมคบหาด้วยทุกวัน ทุกเวลา
 และพลัดพรากจากไปเสีย ก็จัดเป็นปฺปิเขหิวิปฺปโยคทุกฺข์ประการหนึ่ง
 บุคคลทั้งหลายในโลก แม้พลัดพรากจากมารดาบิดา จากพี่ชายและ
 น้องหญิง จากภรรยา ญาติสาโลหิตมิตรและอำมาตย์ อันเป็น
 ที่รัก ที่ใคร่นั้น ก็จัดเป็นปฺปิเขหิวิปฺปโยคทุกฺข์ประการหนึ่ง บุคคล
 พลัดพรากจากที่กินที่อยู่ จากสมบัติพัสถาน ศฤงคารบริวาร จากยศศักดิ์
 ก็จัดเป็นปฺปิเขหิวิปฺปโยคทุกฺข์ เป็นทุกข์ขอรบสัจ คํารบ ๑๐ ประการ

ลำดับนั้น สมเด็จพระโลกุตตมาจารย์ จึงตรัสเทศนา ในขัมมปิ-
 จังนลกตฺตทุกฺข์ ต่อไปว่า ขาติ ขรา มรณะ โสกะ ปรีเทวทุกฺข์
 โทมนัสอุปายาส ฐมฺมานํ สุตฺตานํ อิจฺฉา อุปฺปชฺชติ ดังนี้ เนอความวํ
 ภิกฺขเว ตุมฺหิวกฺขมฺหํหลาย ความปรารถนาคือ ย่อมมีทั่วทุกตัวสัตว์อัน
 บังเกิดมาว่า ตัวอาตมาน้อยได้แก่ขรา อย่าได้รู้ไข้อย่ารู้ตาย อย่า
 รู้โสกเศร้ารำไร สะอื้นอาลัยกับแก่นใจ สิ่งใด สิ่งหนึ่งเลย ปรารถนา
 ฉะนั้น เมื่อไม่สำเร็จความปรารถนาก็เป็นทุกข์ และขัมมปิจังนลกตฺต
 ทุกฺขํ คือ ทุกฺข์ประกอบในกาย ๑ ทุกฺข์ประกอบในจิต ๑ ทุกฺข์อัน

ประกอบในภพนั้น ได้แก่บุคคลทั้งหลาย อันกระทำกิกรรมและ
 วาณิชกรรม กระทำการตากไร่ไถนา ขวนขวายทรมานกายอดุสสำห
 กระทำกรำแดดกรำฝน ไม่คิดแก่ยาก ไม่คิดแก่เหนื่อย ด้วยภวะ
 หมายใจจะได้ผล ครั้นไม่ได้ดังใจปรารถนาก็เป็นทุกข์ และบุคคลไป
 ค้าขายอดุสสำห้ำมน้ำ ข้ามบกข้ามใจ ครั้นไม่ได้กำไรสำเร็จประโยชน์
 ก็โกรธโทษใจของตัวเอง แล้วก็เป็นทุกข์นั้น ได้ชื่อว่า เป็นทุกข์ อัน
 ประกอบในกาย และทุกข์อันประกอบในจิตนั้น ได้แก่บุคคลอัน
 ปรารถนายศถาบรรดาศักดิ์ทาง และปรารถนาลาภสักการะเงินทองเป็นต้น
 และมีได้สำเร็จสมเจตนานั้น ชื่อว่าทุกข์อันประกอบในจิต และทุกข์
 ๒ ประการนี้ บ่อมกระทำให้เกิดร้อนอยู่ในสันดานแห่งสัตว์นั้น เหน็นเนื่องจน
 ตถาคคจึงเรียกว่า มัมมิจฉังนลภติทุกข์

อันคัมภีร์ จิงตรัสเทศนา ในบัญญัติปาทานักขันธทุกข์ ด้วยพระบาลี
 ว่า รูปุปาทานกฺขนฺโธ เวทณุปาทานกฺขนฺโธ สญฺญูปาทานกฺขนฺโธ สงฺขา-
 รูปุปาทานกฺขนฺโธ วิญฺญาณูปาทานกฺขนฺโธ อิมะ วุจฺจนฺติ สงฺขิตฺเตน ปญฺจ-
 ปาทานกฺขนฺธาปี ทุกฺขา อธิบายความตามวาระพระบาลีว่า ภิกษเว
 คุกรภิกษุทั้งหลาย รูปขันธนั้น ก็เป็นอารมณ์แก่อุปาทาน เวทนา
 ขันธ ก็เป็นอารมณ์แก่อุปาทาน สัญญาขันธ ก็เป็นอารมณ์แก
 อุปาทาน สังขารขันธ ก็เป็นอารมณ์แก่อุปาทาน วิญญานขันธ
 ก็เป็นอารมณ์แก่อุปาทาน เหตุว่าขันธทั้ง ๕ นั้น ยังเป็นโลกียอยู่
 จึงได้ชื่อว่า อุปาทานขันธ อุปาทานนั้นแปลว่าก่อกั้น แปลว่าเป็นเชอ
 แห่งตัณหา และขันธทั้ง ๕ แห่ง พระอริยเจ้าใน จะเป็นโลกียอยู่
 ก็แต่รูปขันธสิ่งเดียว เวทนาขันธ สัญญาขันธ สังขารขันธ วิญญาน
 ขันธ ทั้ง ๔ นั้น เป็นโลกุตระหาได้ชื่อว่า อุปาทานขันธไม่ ขันธทั้ง ๕
 ซึ่งเป็นโลกียนั้น ตถาคคตรัสเรียกชื่อว่า สงฺขิตฺเตน ปญฺจูปาทานกฺขนฺธา
 เหตุเป็นเหตุแห่งกองทุกข์ทั้งปวง มีชาติทุกข์เป็นต้น มัมมิจฉังนลภติ
 ทุกข์เป็นปริโยสาน นักปราชญ์ผู้มีปัญญา ปรารถนาจะใคร่ตรัส
 ซึ่งทุกข์อริยสัจ ก็พึงพิจารณาตามนัยอันพรรณนามาในหนหลังนั้นเกิด

บัดนี้ จะแก้ไขในอรรถแห่งอุปาทานชั้นหกซ์ต่อไป ตาม
 อรรถกถาวิภังค์ และคัมภีร์พระวิสุทธิมรรคนี้ให้แจ้ง โยคาพจรกมล
 ฌัมปัญญา ปรรตนาซึ่งอธิบายว่า กิฬรฺเกิดว่า อุปาทานชั้น
 หกซ์ ๕ นี้ เป็นที่เกิดแห่งทุกขอธิบาย ๑๒ ประการ มีชาติทุกข เป็นต้น
 มีมัจฉัจฉนลกคฺทุกข เป็นปรีโยสาน เพราะเหตุอุปาทานชั้นหกซ์ ๕ นี้
 เป็นที่เกิดแห่งกองทุกขทั้งปวง มีชาติทุกข เป็นต้น เปรียบดุจพื้นแผ่นดิน
 ปรุพี อันเป็นที่เกิดแห่งพฤษชาติ และเครื่องคทาชาติทั้งปวง ประการ
 หนึ่ง กองทุกขทั้งปวง มีชาติทุกข เป็นต้น เป็นประธานนั้น ข้อม
 เบียดเบียนสังขาร อุปาทานชั้นหกซ์ ๕ นี้เป็นเนืองนิจนิรันดร์ไม่
 เว้นไม่ว่าง เปรียบดุจเพลิงบาอันไหม้ลามติดชาติ และพฤษชาติ
 และเครื่องคทาวัลย์ทั้งปวง อันเป็นเชื่อนักเหมือนกัน ประการหนึ่ง
 วงกลมในเป้าหมาย อันเป็นที่พงหอก และแหลนหลาว และยิงธนู
 แห่งชนทั้งหลาย อันลอบศัลปศาสตร์แห่งตนนั้น ฉนฺได อุปาทานชั้น
 หกซ์ ๕ แห่งเราทั้งปวงนี้ ก็เป็นทงหมายแห่งกองทุกขทั้งหลาย มีชาติ
 ทุกข เป็นต้น คอยจะเบียดเบียนบิชาบายทุกเวลารাত্রี ก็มีอุปไมย
 เหมือนวงกลมในเป้าหมายฉะนั้น โคณ วิภ จ ประการหนึ่ง อุปาทาน
 ชั้นหกซ์ ๕ นี้ เปรียบประคองคังคัวโค ๆ นั้น จะเดินไป ณ สถานที่ใดก็
 จะยืน ณ สถานที่ใดก็ดี หัสสมกสาทิ จ เหลือบและยิง และแมลงหวี่
 เป็นต้นนั้น ก็ติดตามตอมกายโคไปในสถานที่นั้น ฉนฺไดก็ดี อุปาทาน
 ชั้นหกซ์ ๕ นี้ จะจุติปฏิสนธิในภพใด ๆ ก็ดี กองทุกขทั้ง ๑๒ ประการ
 นั้น ก็ติดตามเบียดเบียนบิชาไปในภพนั้น ๆ เป็นนิจนิรันดร์ ไม่เว้น
 ไม่ว่าง ไม่ห่าง ไม่ไกล ตถา ก็มีอุปไมยเหมือนเหลือบและยิง
 อันติดตามตัวโคไปฉะนั้น ประการหนึ่ง คาโม วิภ อุปาทานชั้นหกซ์
 เปรียบเหมือนคังบ้านไปตั้งอยู่ในสถานที่ใด มหาโจรทั้งหลายนั้น ก็
 หอยปล้นวิ่งชิงลักในสถานที่นั้น กองทุกข ๑๒ ประการ มีชาติทุกข
 และชราทุกขเป็นต้นนั้น เปรียบเหมือนด้วยมหาโจรทั้งหลาย ที่ติดตาม
 บิชาเบียน ล้างผลาญชั้นหกซ์ ๕ แห่งสัตว์ทั้งหลายในโลกนี้ มีอุปไมย

เหมือนดังนั้น เหตุดังนี้ โยคาวจรกฺลบุตรผู้มีปัญญาปรารถนา
จะเลิขให้พ้นจากกองทุกข์ดังพรรณนามาฉะนี้แล้ว อายมโงยนิเตในอุปาทาน
ขันธทั้ง ๕ พึงพิจารณาให้เห็นโทษในอุปาทานขันธทั้ง ๕ นั้นว่า ข้อมประกอบ
ไปด้วยทุกข์ในเบื้องต้น และท่ามกลาง และที่สุด

เบื้องต้นนั้น มีชาติทุกข์เป็นรากเหง้า มีชราทุกข์และพยาธิทุกข์
นั้น เป็นท่ามกลาง มีมรณทุกข์นั้น เป็นยอดสุด อุปาทานขันธทั้ง ๕
นั้นท่านจัดเป็นธรรม ๒ ประการ คือ รูปธรรมประการ ๑ นามธรรม
ประการ ๑ รูปขันธนั้น เรียกว่ารูปธรรม ด้วยอรรถว่า ข้อมสันตฺสู
ด้วยวิโรธิปัจจัยมยฺเหยนและร้อนเป็นต้น เวทนาขันธ สัญญาขันธ สังขาร
ขันธ วิญญานขันธ ทั้ง ๔ นั้น เรียกว่านามธรรม ด้วยอรรถว่า
น้อมไปในอารมณ์ทั้งปวง มีรูปารมณฺ์เป็นต้น โยคาวจรกฺลบุตรผู้มีปัญญา
ครั้นรู้แจ้งในรูปธรรม ดังนั้นแล้ว ก็พึงปลงธรรมสังเวช ในรูปธรรม นาม-
ธรรมยติหน่วงเอาเป็นอารมณ์ จำเรณฺุทุกขานุสฺสนา ภาวนา
ปริกรรมว่า นามรูป ทุกข์ ว่าเกิดมาเป็นรูปธรรม นามธรรมนั้น ข้อม
ประกอบไปด้วยชราทุกข์ พยาธิทุกข์ มรณทุกข์ เป็นต้นฉะนี้ ไม่เว้น
สักคนเดียว ประการหนึ่ง บุคคลที่เป็นปุถุชน ไม่ได้สดับฟังพระธรรม
เทศนานั้น ครั้นทุกข์ทั้งปวง เป็นต้นว่า ชราทุกข์กิด พยาธิทุกข์กิด
มรณทุกข์กิด มาถึงตัวเข้าแล้วก็สะดุ้งตกใจ โสการว่าให้นั้นต่าง ๆ บุคคล
ที่เป็นอริยสาวกได้ฟังธรรมเทศนาแห่งพระตถาคตแล้ว เมื่อทุกข์ทั้งปวง
นั้นจะมาถึง ก็อาจจะระงับดับลงได้ ด้วยปลงปัญญาพิจารณาเห็นว่า สัตว์
ทั้งหลายเกิดมาในโลกนี้ ถึงจะมีฤทธามากสักเท่าใดก็ดี จะมีเงินทอง
แก้วแหวนสักเท่าใดก็ดี จะมีอิสริยยศบริวารยศมากสักเท่าใดก็ดี ทุกข์เหล่านี้
จะได้เกรง ได้กลัว จะได้เว้น ได้ว่าง จะได้เว้นหน้าสักคนเดียวหาไม่ได้
มาถึงทั่วทุกตัวสัตว์สัน

ตสฺมา เหตุดังนี้แล ตถาคตจึงตรัสเทศนาว่า ทุกขอริยสัจ
พระอริยเจ้าทั้งหลายนั้น ท่านเห็นกองทุกข์โดยแท้ เป็นความจริงของ

พระอริยเจ้า ประการหนึ่ง สมเด็จพระสรเพชญ์พุทธเจ้า^{๘๔} พระปัจเจกพุทธเจ้า^{๘๕} ท่านย่อมตรัสรู้ทุกขอริยสัจทั้งปวง ด้วยพระสยัมภูญาณ คือ เห็นด้วยปัญญาของพระองค์เอง แต่พระอัครสาวกก^{๘๔} พระอัครสาวก^{๘๕} พระปถวิสาวก^{๘๔} ท่านได้รู้ ได้เห็นกองทุกข์เหล่านี้ ด้วยสุตมยญาณ เพราะว่าได้ฟังพระธรรมเทศนา จึงได้เห็นโดยแท้ เหตุฉะนี้แล สมเด็จพระทศพลญาณ จึงประทานธรรมเทศนา^๘ ชื่อว่า ทุกขอริยสัจ เป็นความจริงของพระอริยเจ้า มั่นคงพระรณนามาณะ^๘ สันเนอความในเทศนากันขึ้นเพ่งเท่านั้น.

เอว^{๘๔} กัม^๘ ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฑ์ที่ ๑๔๘

คัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค

ว่าด้วยทุกขสมุทัย

ตถ^๘ กตม^๘ ทุกขสมุทัย^๘ อริยสัจ^๘ ยาย^๘ ตณหา โปโนพุกวิกา
นนุทราคสหคคา ตคร^๘ ตครากินน^๘ทินคิ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค
กัณฑ์ ๑๔๘ ว่าด้วยทุกขสมุทัยอริยสัจ สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์
แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอดกาลนาน
หาประมาณมิได้

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลีว่า ภควา องค์สมเด็จพระผู้ทรง
สวัสดิภาคเจ้า เมื่อพระองค์ทรงพระมหากรุณา ตรัสเทศนาในทุกข-
อริยสัจเสร็จลงแล้ว ลำดับนั้น จึงทรงพระมหากรุณา ตรัสเทศนาใน

ตัณหานันมี ๓ ประการ คือ กามตัณหาประการ ๑ ภวตัณหา
 ประการ ๑ วิภวตัณหาประการ ๑ กามตัณหานัน ได้แก่โลภจิต อัน
 ปรรณนาในเบญจกามคุณ และปรรณนาจะบังเกิดในมนุษยคติ และ
 จกามาจรทั้ง ๖ ชั้นนั้นชื่อว่า กามตัณหา อธิบายว่า บุคคลทั้งหลาย
 บำเพ็ญทาน รักษาศีล สร้างกองกุศลทั้งปวง ด้วยปรรณนาจะใคร่ได้
 มนุษยสมบัติ และสวรรค์สมบัติ ชั้นจกามาจรนั้น ชื่อกามตัณหา
 ตถาคตตรัสเรียกว่า ทุกขสมุทัยอริยสัจ เหตุว่าพระอริยเจ้าทั้งปวง
 ทานเห็นแท้ และภวตัณหานัน ได้แก่โลภจิตแห่งพระโยคาวจร อัน
 ประกอบด้วยสัสสตทิฏฐิ เห็นไปว่า ถ้าบังเกิดในรูปพรหมก็ดี อรูปพรหม

๘๔ กติ จะได้มีความแก่ชรา ความมรณะนั้นห้ามมิได้ มันคงมิได้จลาจลเชื้อแท้
ฉะนี้ และมีจิตยินดี เจริญงานสมาบัติด้วยภวโลกจิตปรารธนาจะไปบังเกิด
ในรูปพรหมนั้น ได้ชื่อว่าภวตัณหา จัดเป็นทุกขสมุทัยอริยสัจประการหนึ่ง

วิภวตัณหานั้น คือ โลภจิตอันประกอบด้วยอหิงสาจิต ยินดีใน
งานสมาบัติ ด้วยสำคัญสัญญาว่า ถ้าแม้ได้บังเกิดในพรหมโลกแล้ว
จะได้กลับมาบังเกิดในมนุษย์นั้นห้ามมิได้ ก็จะดับสังขารธรรมทั้งปวงขาด
เข้าสู่นิพพานในพรหมโลกนั้น ท่านที่เป็นโยคาวจรจำพวกหนึ่ง ถือ
อหิงสาจิตฉะนี้ และมีโลกจิตยินดี ปรารธนาจะไปบังเกิดในรูปภพ
นั้น ได้ชื่อว่าวิภวตัณหา จัดเป็นทุกขสมุทัยอริยสัจประการหนึ่ง และ
วิภวตัณหานั้น คือ โลภจิตอันประกอบด้วยอหิงสาจิต ยินดีในงาน
สมาบัติด้วยสำคัญสัญญาว่า ถ้าแม้ได้ไปบังเกิดในพรหมโลกแล้ว จะได้
กลับลงมาบังเกิดในมนุษย์โลกนั้นห้ามมิได้ ก็จะดับสังขารธรรมทั้งปวงขาด เข้าสู่
นิพพานในพรหมโลกนั้น ท่านที่เป็นโยคาวจรจำพวกหนึ่ง ถืออหิงสา-
จิตฉะนี้ และมีโลกจิต ยินดีปรารธนาจะไปบังเกิดในรูปภพนั้น ได้
ชื่อว่าวิภวตัณหา จัดเป็นทุกขสมุทัยอริยสัจประการหนึ่ง

นักปราชญ์ผู้มีปัญญาพึงสนนิษฐานเข้าใจเกิดว่า ตัณหา ๓ ประการ
นี้ ได้ชื่อว่าทุกขสมุทัยอริยสัจ ด้วยอรรถว่าเป็นเหตุบังจยให้เกิดกองทุกข์
มีชาติทุกข์เป็นต้นดังที่กล่าวมาแล้ว กามตัณหาที่ปรารธนาเบญจกามคุณ
ทั้ง ๕ นั้น เป็นเหตุ เป็นบังจย ให้เกิดกองทุกข์ในกามภพ ภวตัณหา
และวิภวตัณหานั้น ก็เป็นเหตุบังจยให้เกิดกองทุกข์ มีชาติทุกข์เป็นต้น
ในพรหมโลกทั้ง ๒ ชั้น คือ รูปภพและอรูปภพ เหตุดังนั้น ท่านจึงแก้
อรรถแห่งสมุทัยนั้นว่า ตัง วิณา นาณญโต ทุกข์ น โหติ น จ ตัง ตโต
ทุกขเหตุ อติ สจจัม วิสตุติกา กองทุกข์ทั้งมวลมีชาติทุกข์เป็นต้นนั้น
จะได้เกิดมาแต่ก่อนห้ามมิได้เป็นอันขาด บ่อเกิดมาแต่ตัณหาสิ่งเดียว
ถ้าเว้นจากตัณหานั้นแล้ว ชาติทุกข์ ชราทุกข์ พยาธิทุกข์ มรณทุกข์
นั้นไม่มีเลยเป็นอันขาด นักปราชญ์ผู้มีปัญญา ควรจะพิจารณาปลง
ธรรมสังเวชเกิดว่า ตัณหาตัวเดียววนเวียนและ พาให้สัตว์เวียนว่ายอยู่ใน

วิญญูสงสาร สันกาลขำนานนัภพณ์ชาติมิได้ ไม่เห็นที่สำนักอาศัย
 ไม่เห็นฝั่งเลย ตถาคตจึงตรัสเรียกค้นหา ๆ นั้น ชื่อว่าสมุทัย เพราะค้นหา
 นั้นเป็นเหตุ เป็นปัจจัย ให้เกิดกองทุกข์ทั้งปวง พระอริยเจ้าท่านเห็น
 เหตุแห่งนั้น จึงมีบัญญัติเรียกชื่อว่า ทุกข์สมุทัยอริยสัจ สมเด็จพระ
 สรรเพชญพุทธเจ้าตรัสเทศนา ประเภทแห่งสมุทัยอริยสัจ ๓ ประการ ดังนี้
 แล้ว เมื่อจะตรัสเทศนาค้นหาอันเป็นไปในอารมณ์ต่าง ๆ นั้น จึงตรัส
 เป็นกถากถามยตาปุจฉาว่า สา โข ปเนสา ตณฺหา กตฺถ อุปฺปชฺชมานา
 อุปฺปชฺชติ กตฺถ นีวสฺमानา นีวสติ ความว่า ภิกขเว ดูก่อนภิกษุ
 สงฆ์ทั้งหลาย ค้นหาเมื่อจะบังเกิดขึ้นนั้น เกิดในสถานที่ใด เมื่อจะ
 แผ่ซ่านเนื่องไปนั้น แผ่ซ่านไปในสถานที่ใด จึงตรัสวิสัชนาด้วย
 พระองค์ว่า ยัม โลเก ปิยรูปํ สาตรูปํ เอตฺถเสสา ตณฺหา อุปฺปชฺชมานา
 อุปฺปชฺชติ สิ่งใดเป็นที่รักใคร่ เป็นที่ชอบเนื้อใจ เป็นที่ยินดีปรารถนา
 ปราโมทย์ ค้นหานั้นก็บังเกิดขึ้นแต่สิ่งนั้น ประพฤติซ่านไปเนื่อง ๆ
 ในสิ่งนั้น และค้นหาจนถึง ๑๐๘ ประการ ค้นหา ๑๐๘ ประการนั้น
 จะจัดเป็นประการใดเล่า อ้อ จัดในกามภพ ๓๖ ประการ เป็นกามค้นหา
 จัดในรูปภพ ๓๖ ประการ เป็นภพค้นหา จัดอรุภพ ๓๖ ประการ
 เป็นวิภวค้นหา จึงเป็นค้นหา ๑๐๘ ประการฉะนี้

ในกามค้นหา ๓๖ นั้น คือ ตัณหานั้น คือ ค้นหาเป็นไปใน
 อดีต ๑๒ เป็นไปในปัจจุบัน ๑๒ เป็นไปในอนาคต ๑๒ จึงเป็น
 กามค้นหา ๓๖ ด้วยกัน คือ ความรักความยินดีนั้น บังเกิดขึ้นใน
 อายตนะภายใน ๖ ประการ บังเกิดในอายตนะภายนอก ๖ ประการ
 เป็นค้นหา ๑๒ ประการด้วยกัน ค้นหาที่เป็นภายใน ๖ ประการนั้น คือ
 จักขวายตนะประการ ๑ โสทายตนะประการ ๑ ฆณายตนะประการ ๑
 ชิวหายตนะประการ ๑ กายายตนะประการ ๑ มนายตนะประการ ๑
 เป็นค้นหาภายใน ๖ ประการฉะนี้ และค้นหาภายนอก ๖ ประการนั้น
 คือ รูปายตนะประการ ๑ สัทธายตนะประการ ๑ คันธายตนะประการ ๑
 รสายตนะประการ ๑ โผฏฐัพพายตนะประการ ๑ ฐัมมายตนะประการ ๑

เป็นตัณหาภายนอก ๖ ประการ ฉะนั้น ที่เป็นตัณหาภายใน ๖ ประการนั้น
จะอธิบายเป็นประการใด อธิบายว่า เมื่อบุคคลทั้งหลายเอากระจก
มาส่องดูเห็นจักขุทั้งสอง เห็นหูทั้งสอง เห็นจมูก เห็นลิ้น เห็นรูปกาย
ของตนนั้น ให้บังเกิดความรักใคร่ยินดีในใจของตนเองว่า จักขุของเรา
หูของเรา จมูกของเรา รูปกายของเรา งามทุกสิ่งทุกประการ
หาที่ติมิได้ ให้ชมในใจ รักใคร่ในใจของตนเอง ฉะนั้น ได้ชื่อว่าตัณหา
เกิดในอายตนะภายใน ๖ ประการ ที่ตัณหาเกิดในภายนอก ๖ ประการ
นั้น จะอธิบายเป็นประการใด อธิบายว่า เมื่อบุคคลทั้งหลายแลเห็น
สรรพสิ่งที่งามที่ดี ให้บังเกิดความรักขึ้นก็ดี ได้ฟังเสียงที่ไพเราะ
ในเสียงทั้งหลาย ให้บังเกิดความรักก็ดี ได้สูดดมกลิ่นหอมสรรพสิ่ง
ทั้งปวง ให้เกิดความรักขึ้นก็ดี ได้ลิ้มเลียรสอร่อยสรรพสิ่งทั้งปวง
และบังเกิดความรักขึ้นก็ดี ได้สัมผัสของที่อ่อนละเอียดยศสรรพสิ่งทั้งปวง
ให้บังเกิดความรักขึ้นก็ดี ได้คิดถึงธรรมอันใดเป็นที่ชอบใจ และ
บังเกิดตัณหารักใคร่ยินดีปรารถนาเร่งบันเทิงจิต และตัณหาปรารถนาคิด
จะใคร่ได้ซึ่งรูปารมณ์ สัททารมณ์ คันธารมณ์ รสอารมณ์ โภญฐัพพารมณ์
นั้น ตถาคตจึงตรัสเรียกชื่อว่า ตัณหาเกิดในอายตนะภายใน ๖ ประการ
ฉะนั้น นี้นแหละตัณหาภายใน ๖ ประการ ภายนอก ๖ ประการ ที่พรรณนา
มาฉะนั้น จึงเป็นตัณหา ๑๒ ประการด้วยกัน ซึ่งจัดเป็นอดีต ๑๒ ประการ
เป็นปัจจุบัน ๑๒ ประการ เป็นอนาคตนั้นก็ ๑๒ ประการ สิริเข้าด้วย
กันจึงเป็นกามตัณหา ๓๖ ประการ ก็มีด้วยประการฉะนี้

ประการหนึ่ง ตัณหาเหล่านี้ บังเกิดมาแต่โลกจิตฝ่ายข้างอกุศล แต่
ล้วนเป็นบาปสันถ์นั้น สมเด็จพระมหากรุณา จินตรัสเทศนาว่า อารม-
มณคหณลกฺขโณ มกฺกฏเลโป วิย โลกจิตนี้มีลักษณะถ้อยมั่นซึ่งอารมณ์
คือ วัตถุที่ตนรักใคร่ปรารถนา มิได้ละมิได้วาง นำจิตนั้นรั้งตรึงตรายอยู่
ในวัตถุสิ่งของอันตนปรารถนานั้น แน่นแน่นนักหนา มีครวนาคจวนร
อันคิดตั้ง ธรรมดาวานอันคิดตั้งนั้น เต็มทัดแต่ที่นั้นก่อน ครั้นวาน
นั้นเอาเท้าทั้ง ๔ ข้างลง ด้วยคิดว่าจะไปให้พ้น จตุตาโร ปาธา เท้า

ทั้ง ๔ นั้น กิตติตั้งด้วย เป็น ๕ แห่งด้วยกันทั้งท่งนั้น ครนวานรเอา
ปากลงกัด ปากนั้นกิตติเข้าเป็น ๖ แห่งเข้าด้วยกัน วานรนั้นอาจจะ
ไหวติงกายได้ แน่นแน่นเข้าหนักหนา เสาขยา อันนั้นแหลมมีครวนาฉันใด
โลกจิตนี้มีลักษณะให้รักให้ใคร่ รัตรังตรังตราอยู่ในวัตถุสิ่งของอันตน
ปรารถนา มีอุปไมยเหมือนดังนั้น อภิสงครโส ตตตกपालจิตตมสเปสิ
วิย โลกจิตนี้มีกริยาอันกระทำให้อารมณ์ของอยู่เป็นนิจ อธิบายว่า
โลกจิตนี้ เมื่อบังเกิดขึ้นเป็นหลายครั้งหลายคราวแล้ว ก็ย่อมกระทำ
ให้อารมณ์ขัดข้อง ตรังตราอยู่ในวัตถุสิ่งของอันตนรักใคร่นั้น เป็นเนื่องนิจ
มีครวนาฉันใด มีครวนาคุดจ้งจ้งช่นเนื้อ อันบุคคลทั้งลงในกระเบื้อง
อันร้อน เนื้อทอด ๆ นั้น ถ้าบุคคลหยิบเอาทั้งลงในกระเบื้องอันร้อนแล้ว
เนื้อนั้นกิตติกรังอยู่ในกระเบื้องนั้นฉันใดกิตติ โลกจิตนี้บังเกิดมีหลายครั้ง
หลายคราวแล้ว ก็ให้อารมณ์นั้นตรังตราอยู่ในสิ่งของทั้งปวง ให้รัก
ให้ใคร่ยินดีปรารถนาอยู่ในสิ่งของทั้งปวง อันเป็นที่ปรารถนาแห่งตน มี
อุปไมยเหมือนดังนั้น

ค้นหาโลกจิตนี้ เมื่อบังเกิดกล่าหาญในสันดานแล้ว ก็อาจจะ
จำแนกแจกทานแก่สมณพราหมณาจารย์ และบางกวนพิภก คนกำพร้า
อนาถาได้ ให้รักใคร่อยู่ในสิ่งของแห่งตน จะหยิบจะยกออกไป
ทำบุญให้ทานนั้น หยิบยกเอาไปไม่ได้ น้ำใจนั้นติดชาบอยู่ในสิ่งของ
ทั้งปวง เกลยชนมสิสาท วิย เปรียบดังผ้าขาวอันบุคคลย้อมด้วยเขม่า
อันเจือกันกับน้ำมันขางนั้น ถึงจะซักบ่อยครั้งพันครั้งสักเท่าใด ๆ ก็อาจจะ
จะกระทำให้ขาวบริสุทธิ์ออกได้ เขม่ากับน้ำมันขางนั้น กิตติคอยท่พานั้น
กว่าจะขาดจะยับไปฉันใดกิตติ ค้นหา คือ โลกจิตนี้ เมื่อบังเกิด
กล่าหาญอยู่ในสันดานแล้ว ก็ให้น้ำจิตนั้นติดชาบรักใคร่อยู่ในสิ่งของ
ทั้งปวง มิให้หยิบยกไปบริจาคทานได้ มีอุปไมยเหมือนผ้าขาว
ย้อมด้วยเขม่ากับน้ำมันขาง และซักมิได้หายดำฉนั้น และค้นหา คือ
โลกจิตนี้ ก็บังเกิดอาภุคมูลมอมองอยู่ในสันดาน แห่งสัตว์ทั้งปวงเป็น
อันมากหนักหนา

อาศัยเหตุฉะนี้ สมเด็จพระมหากรุณาจักรัสสะเทสนา ในกัททาลก
 บัณฑิตชาคณันว่า ภิกขเว ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ตัณหาอันบังเกิดใน
 สันดานแห่งสัตว์ทั้งปวงนี้ เป็นอันมากกว่ามากนัก สเจ รุบีโน ภเวยฺย
 คณฺหาณ ถ้าแลบังเกิดเป็นรูปเป็นร่างอย่างใดอย่างหนึ่งว่า ต้นไม้
 และเครือเถา อยฺย จุกุวาโล ห้องจักรวาลอันนี้ อติสมุพาโต ก็จะมี
 คับแค้นยิ่งนัก มิใคร่จะพอที่จะใส่ตัณหาของบุคคลทั้งปวง เพราะเหตุว่า
 บุคคลผู้ปรารถนา คนโน้นก็ปรารถนา ๆ ของบุคคลแต่ละคน ๆ
 จะชนใส่ลงในลำสำเภาก็มิได้หมดได้สิ้น ตัณหาอันบังเกิดมีในสันดาน
 แล้วเมื่อใด ก็จะทำให้กระทำอกุศล มีต้นว่าปาณาติบาต ในกาลเมื่อนั้น
 อกุศลกรรมอันหยาบช้าสาหัสสมควรจะกระทำได้เลย ถ้าลู่อ่านาจนแก่
 ตัณหาแล้ว ก็อาจจะกระทำได้ทุกสิ่งทุกประการ ตัณหาหนายอยู่ใน
 สันดานแล้ว ก็ย่อมให้กระทำอกุศลกรรมอันลามกต่าง ๆ นานา เหตุฉะนี้
 ศกาคจักรัสสะเทสนาว่า ตัณหา คือ ความปรารถนารักใคร่ยินดีใน
 ขันธาติโลกนํ เป็นทุกขสมุทัยสํ เพราะเหตุว่า เป็นที่เกิดแห่งกองทุกข์
 มีชาติทุกข์เป็นต้นเป็นประธาน ประการหนึ่ง สัตว์ทั้งหลายอันประกอบ
 ด้วยกามตัณหา คือ ปรารถนาเบญจกามคุณในมนุษย์โลกนํ ย่อมกระทำ
 อกุศลกรรม ๑๐ ประการ คือ กายทุจริต ๓ วาจทุจริต ๔ มโนทุจริต ๓
 กายทุจริต ๓ ประการนั้น คือ กระทำปาณาติบาต ฆ่าสัตว์ตัดชีวิตตัวเป็นให้
 จำตาย กระทำอทินนาทาน ฉก
 กามเมสมิจฉาจาร ประพฤติล่วงประเวณีภรรยาแห่งท่าน วาจทุจริต ๔ ประการ
 นั้น คือ กล่าวมุสาวาทโกหกมารยา ไม่กล่าวตามพททวจนะ ไม่กล่าวตาม
 บทกถุหมายพระอัยการ กล่าวเปสุญญวาท ส่อเสียดท่านผู้อื่น ด้วยเห็น
 แก้อามิสสินจ้าง กล่าวพรุสวาท คำหยาบช้าทารุณ กล่าวสัณผัปปลาป
 วาจาตลกคะนอง มโนทุจริต ๓ ประการนั้น คือ อภิชฌาโลภจิต มักได้
 มั่งหมายเอาของผู้อื่น พยาบาทผูกกรรมจองเวรแก่ท่านผู้อื่น มิจฉาทิฏฐิ
 ถือผิดเป็นชอบ อกุศลทุจริต ๑๐ ประการนี้ ไม่ควรจะทำเลย ครั้น
 กามตัณหาบังเกิดขึ้นในสันดานแล้ว ย่อมกระทำไม่ได้ไม่กล่าวแก่บาป ไม่

ละอายแก่บาป ด้วยน้ำจิตไม่เคยหยาบช้า ไม่ควรกล่าวก็กล่าวขึ้นได้
อาศัยด้วยค้นหาปรารถนาในเบญจกามคุณนั้น เข้าอุดหนุนคำช้อยใน
สันดาน จึงอาจหาญกระทำได้พุดจาได้ อปายาภิมา ครั้นกระทำ
กาลกิริยาแล้ว ก็บ่ายหน้าไปส่อบาย นี่แหละจึงจักได้ชื่อว่า กามค้นหา
เป็นปัจจัยให้บังเกิดกองทุกข์ในกัมภพ เรียกว่าทุกข์สมุทัยสัง

ประการหนึ่ง สัตว์ทั้งหลายปรารถนาสมบัติในมนุษย์นาคี และ
ปรารถนาสมบัติในฉกามาจรสวรรค์ทั้ง ๖ ชั้นนั้นกิต และอุดหนุนคำเพ็ญ
ทาน รักษาศีล สร้างกองการกุศลอันประกอบด้วยกายสุจริต วาจสุจริต
มโนสุจริต ครั้นจตุจิตไปได้ไปบังเกิดในมนุษย์โลก เสวยบรมย์ชมสมบัติ
ในมนุษย์โลกนั้นกิต บางที่ได้ขึ้นไปบังเกิดในชั้นฉกามาจร เสวย
ทิพย์โภโคโยสรีบสมบัติ ในสวรรค์เทวโลกนั้นกิต ก็จัดได้ชื่อว่า
กามค้นหา เป็นปัจจัยให้บังเกิดกองทุกข์ เรียกว่าทุกข์สมุทัยอริยสัง

ประการหนึ่ง โยคาวจรกัลปบุตรประกอบความเพียรในสมถกรรมฐาน
และวิปัสสนากรรมฐาน ด้วยภาวะปรารถนาจะไปบังเกิดในรูปภพ และอรุภพ
นั้น ครั้นได้อานสมาบัติสมความปรารถนาแล้ว ก็ขึ้นไปเกิดในชั้นรูปพรหม
ทั้งหลายนั้นบ้าง ในรูปพรหมทั้ง ๔ ชั้นนั้นบ้าง ด้วยถือสัสสตทิฏฐิ
และอุจเฉททิฏฐิว่า รูปพรหมและอรุพรหมนั้น ไม่มีความแก่ ความชรา
ไม่มีพยาธิ และมรณะ ถือฉะนี้จัดได้ว่า ภวค้นหา และวิภวค้นหา
เป็นปัจจัยให้บังเกิดกองทุกข์เป็นต้น เป็นประธาน เพราะเหตุความ
ปรารถนาอย่างนั้น ยังจะให้สัตว์ทั้งหลายเวียนตายเวียนเกิด ยังจะเวียนเอา
กามันนิค ประกอบด้วยจุติปฏิสนธิอยู่ ยังหาสันภพสันชาติ ขาดจากกองทุกข์
ในวัฏฏสงสารไม่ ตถาคตจึงตรัสเรียกว่า ทุกข์สมุทัยอริยสังประการหนึ่ง
พระโยคาวจรกัลปบุตรทั้งหลาย ประกอบด้วยวิจารณ์ปัญญา พิจารณาเห็น
สังสารกัย และอธิบายทุกข์นั้นโดยแท้ อุดหนุนคำเพ็ญบำเพ็ญกองการกุศล
มีบริจาคทานและรักษาศีล จำเรณูเมตตาทาวนา หน่วงเอาพระไตรลักษณ์
คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เป็นอารมณ์ให้เนืองนิจ ยังนำจิตให้คิดถึง

พระพุทธคุณ มีพระอรหันต์เป็นต้น และพระธรรมคุณ มีสวากขาโต
เป็นประธาน และพระสังฆคุณ มีสุปฏิปันโนเป็นต้น และจำเริญไ
ห้องพระสมณกรรมฐาน และวิปัสสนากรรมฐาน ด้วยหมายจะรื้อตนให้พ้น
จากวิญญูสงสาร บัดหน่วงเอาพระนิพพานเป็นอารมณ์ นั้นแหละจัดชื่อว่า
ปฏิบัติให้สิ้นภพสิ้นชาติ ให้ขาดจากกองทุกข์ทั้งปวง อย่าให้หนักหน่วง
ห่วงใยอยู่ในภพทั้ง ๓ พึงปฏิบัติขจัดตัดหา ๓ ประการ คือ
กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา ซึ่งเป็นเหตุเป็นปัจจัย ที่จะให้
เวียนว่ายเสวยทุกข์อยู่ในภพ ๓ ประการ สมด้วยพระพุทธบริหารตรัส
เทศนาแก่ภิกษุทั้งหลาย ในสุกรโปลิกาวัตถุ ในนิทานวรรค จำจะชัก
วัตถุเข้ามาสาธกให้เป็นนิตฺตสนุทาหรณ์ แห่งเนื้อความนี้ว่า

เอกสมิ กิร ทิวเส ดังได้สดับมา วันหนึ่งสมเด็จพระบรมศาสดา
เสด็จเข้าไปทรงบาตรในเมืองราชคฤห์ ทอดพระเนตรเห็นนางสุกรโปลิกา
ลูกสุกรตัวหนึ่ง แล้วทรงแย้มพระโอษฐ์ให้ปรากฏ ครั้นนั้น พระอานนต-
เถรเจ้าได้เห็นซึ่งทันตโกภาสมณฑล อันเคลื่อนออกจากพระโอษฐ์ จึง
ทูลถามซึ่งเหตุที่แย้มพระโอษฐ์ว่า ภนฺเต ภควา ข้าแต่พระองค์ผู้ทรง
สวัสดิภาค ดังข้าพระองค์จะขอลา พระพุทธองค์เจ้าทรงกระทำซึ่งแย้ม
พระโอษฐ์ให้ปรากฏนั้น ด้วยเหตุดังฤา พระพุทธองค์จึงเอนพระวาจา
ว่า อานนท ดูกูรอานนท นางสุกรโปลิกาลูกสุกรนั้น อานนทได้เห็น
หรือไม่ อาม ภนฺเต พระพุทธเจ้าข้า ข้าพระบาทได้เห็นแล้ว
ดูกูรอานนท นางสุกรนั้น ครั้นศาสนาพระกกุสนธสัมาสัมพุทธเจ้าโน้น
บังเกิดเป็นนางไก่ อยู่ในที่ใกล้อาสนศาลาโรงฉันอันหนึ่ง นางไก่นั้น
ได้ฟังเสียงสาธยายธรรม แห่งพระโยคาวจรภิกษุทั้งหลาย อันสาธยาย
ซึ่งพระวิปัสสนากรรมฐาน ก็มจิตยินดีในสัททมนต์นั้น และมีความ
เลื่อมใส ครั้นจติจากชาติเป็นนางไก่นั้นแล้ว ไปบังเกิดในราชตระกูลเป็น
พระราชธิดา มีนามบัญญัติชื่อว่า อพฺพราชกัญญา อยู่มาในอุปการ
สมัยเบื่องหน้า นางอพฺพราชกัญญานั้น เข้าไปสทสรวลัญชฐาน
ที่ถ้ำวัจจะ ก็ได้เห็นบุพพุทราสี กองแห่งหนอนในที่ถ้ำวัจจะ ยัง

ปทุวกสัญญา ให้บังเกิดในปทุวกราสีนั้น ปชมนุชานัน ปฏิลภี นางก็ได้
สำเร็จปฐมฌาน นางอุพพรัราชกัญญานัน อยู่ในราชตระกูลสิ้นกำหนด
อายุแล้ว ก็จุติจากราชตระกูลนั้นไปบังเกิดในพรหมโลก ตโต จิตฺวา
ครันจุติจากพรหมโลกแล้ว ก็ระคนอยู่ด้วยสามารถคติ อิทานิ มาถึง
ศาสนาแห่งตถาคต^๕ ก็มาบังเกิดในกำเนิดสุกร ตถาคตเห็นฉะนี้^๕ จึง
กระทำซึ่งขันธ์ให้ปรากฏ

ติ สุตวา พระอนนทเถรเจ้ากับพระสงฆ์ทั้งปวง ได้สดับซึ่ง
เหตุ^๕ นั้น ก็ได้ซึ่งธรรมสังเวชเป็นอันมาก สมเด็จพระบรมครูเจ้า ยังความ
สังเวช ให้บังเกิดแก่ภิกษุทั้งหลายนั้นแล้ว เมื่อจะแสดงซึ่งโทษแห่ง
ภวตัณหา จึงเสด็จขึ้นในวิถีระหว่างแห่งเรือนแล้ว ก็ตรัสเทศนาด้วย
พระภาษิตว่า

ขกาปี มุเล อนุปตฺตเว ทพฺเห
ฉินฺโนปี รุกฺโข ปฺนเรว รุกฺติ
เอวมฺปิ ตณฺหานุสฺสเย อนฺนุหเต
นิพฺพตฺติ ทุกฺขมิตฺถ ปฺนปฺปนํ

คังนเปตฺตํ^{๕๔} ซึ่งมีคำแปลและคำอธิบาย ดังจะปรากฏในกัณฑ์ข้างหน้า
ส่วนในกัณฑ์^{๕๕} ของดไว้เพียงเท่านั้น.

เอวํ กิมี ด้วยประการฉะนี้^{๕๕} ฯ

กัณฐาที่ ๑๔๔

คัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค

ว่าด้วยตัณหาเป็นมูลเหตุแห่งทุกข์

ขกาปี มุเล อนุปทฺทเว ทเพห
ฉินฺโนปี รุกฺโข ปุณฺเรว รุกฺติ
เอวมฺปี ตณฺหานุสเย อนฺนุหเต
นิพฺพตฺติ ทุกฺขมิตฺถํ ปุณฺปฺปุณฺนตฺติ.

ณ บัณฑิต^๕ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค
กัณฐาที่ ๑๔๔ ว่าด้วยตัณหาเป็นมูลเหตุแห่งทุกข์ สืบต่อไป เพื่อให้เป็น
ประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอดกาลนาน
หาประมาณมิได้

บาลี

ดำเนินความในพระคถาเห็นว่า ภิกฺขเว คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรมดา
ว่าตัณหา^๕ เป็นมูลเหตุให้เกิดทุกข์ ถ้าแลท่านทั้งหลายปรารถนาจะดับ
ทุกข์ ก็พึงปฏิบัติให้ถึงซึ่งความดับตัณหาก่อน^๕ จึงจะดับทุกข์ทั้งปวง
ให้เด็ดขาดไปได้ ถ้ายังมีได้ดับตัณหาก่อน^๕ ซึ่งจะดับทุกข์ทั้งปวงให้
ขาดไปได้นั้นไม่ได้ ถ้ายังมีได้ดับตัณหา ตัณหายังมีอยู่ในกมลสันดาน
ตราบไค กองทุกข์ทั้งปวงนั้นก็จะมีบังเกิดเนื่อง ๆ ไม่รู้สิ้นรู้สุดตราบนั้น

ฉินฺโนปี รุกฺโข ปุณฺเรว รุกฺติ เปรียบประดุจดังพฤษภาชาติอัน
บุคคลยังมีได้ตัดรากและกลับเป็นขึ้นมาได้อีก ธรรมดาต้นไม้อันบุคคลตัด

แต่กึ่งและลำต้น รากอันหยั่งลงไปในทิศทั้ง ๔ และรากอันหยั่งตรงลง
 ไปนั้นยังมิได้ทำลาย รากนั้นยังมีย่อย หาบัทวะอันตรายมิได้นั้น มีขำ
 มินานกาลล่วงไปมิได้เท่าใด ต้นไม้นั้นก็จะแตกจะสดขึ้นเป็นต้น เป็นลำ
 แตกกิ่งแตกก้านเจริญใหญ่เหมือนอย่างแต่ก่อนมิได้สาบสูญ อันนี้แล
 มีฉันทะ ต้นไม้และกิ่งไม้ทั้งปวงนั้น อุปไมยคอกองทุกข์อันมีรากแก้ว
 กล่าวแล้ว คือตัณหาสุขยังมิได้ขาด ด้วยอำนาจพระอรหัตตมรรคญาณ
 ก็บังเกิดวัฒนาการใหญ่หลวงเหมือนอย่างแต่ก่อน มิได้สาบสูญสิ้นเสร็จ
 ลงไปได้ แท้จริงตัณหาสุขอันประกอบไปด้วยทวารทั้ง ๖ คือ จักขทวาร
 โสภทวาร ฆานทวาร ชิวหาทวาร กายทวาร มโนทวารนั้น จัดเป็น
 อัมมัตติกตัณหาภายใน ๑๘ ประการ เป็นพาหิรตัณหาภายนอก ๑๘
 ประการ อันบัณฑิตพึงสันนิษฐานเถิดว่า ตัณหา ๓ ประการ คือ กาม-
 ตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา นั้น ท่านตั้งไว้เป็นเดิมเหตุแล้ว ท่านจึงเอา
 อายตนะภายในทั้ง ๖ คือ จักขวายนตนะ โสภายนตนะ ฆานายนตนะ ชิวหาายนตนะ
 กายายนตนะ มนายนตนะนั้นคุณลง จึงเป็นอัมมัตติกตัณหา ๑๘ ประการ แล้ว
 ท่านเอากามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา ๓ ประการนั้นตั้งไว้เป็นเดิมแล้ว
 เอาอารมณ์ทั้ง ๖ คือ รูปารมณ์ สัทธารมณ์ คันธารมณ์ รสารมณ์ โผฏ-
 ฐัพพารมณ์ ธรรมารมณ์นั้นคุณลงจึงเป็นพาหิรตัณหา ๑๘ ประการ แล้ว
 เอาอัมมัตติกตัณหา ๑๘ กับพาหิรตัณหา ๑๘ ประสมเข้าด้วยกัน จึงเป็นตัณหา
 ๓๖ แล้วจึงเอาตัณหา ๓๖ นั้นตั้งลงไว้ เอาอิทธา ๓ คือ อตัตถิธา อนาคตถิธา
 แล้วเอาปัจจุบันอิทธานั้นคุณลง จึงเป็นตัณหา ๑๐๘ ประการด้วยกัน ผู้มี
 ปรีชาพึงรู้เรื่องราวเป็นใจความเถิดว่า ตัณหา มีลักษณะให้ปรารถนา
 กิเลสกามและพัสดุกามนั้น เมื่อปราศจากสัสสตทัญญู และอูจเฉททัญญู
 หาสัสสตทัญญูและอูจเฉททัญญูจะเกิดพร้อมมิได้ ก็จะได้ชื่อว่ากามตัณหา
 ตัณหานั้นครั้นประกอบด้วยสัสสตทัญญู ถือว่าสัตว์เที่ยง โลกเที่ยง เห็น
 ว่าบังเกิดเป็นสัตว์แล้วไม่รู้อุสมบุญบรรลัขเลบ ประกอบด้วย สัสสตทัญญู
 ดังนี้แล้ว ก็จักได้ชื่อว่าภวตัณหา และตัณหานั้นครั้นประกอบด้วยอูจเฉท-
 ทัญญูนั้น เห็นไปว่าสัตว์ทั้งปวงนี้ตายแล้วสูญไปไม่เกิดอีกเลย ประกอบ

ด้วยอุจเฉททิฏฐิ ดังนี้ จักได้ชื่อว่าวิภวตัณหา กามตัณหา ภวตัณหา
วิภวตัณหาทั้ง ๓ ประการนี้ ย่อมให้มีความรัก ความยินดีในจักขุ
แห่งตน ให้มีความรักความยินดีในนาสิกแห่งตน ในมานะแห่งตน และ
ชีวหาแห่งตน และกายและน้ำใจแห่งตนเหมือนกันทั้งสิ้น จะได้แปลก
กันนั้นก็หาไม่ได้ กามตัณหานั้นจักขุก็รัก โสตะก็รักฆานะก็รัก ชิวหาที่รัก กายก็
รัก น้ำใจที่รักน้ำใจแห่งตน ข้างภวตัณหาที่สัมปยุตด้วยสัสสตทิฏฐินั้น
เล่า จักขุก็รัก รักโสตะ รักฆานะ รักชีวหา รักกาย รักน้ำใจแห่งตน
ตกว่า รักอายตนะทั้ง ๖ ภายในกายแห่งตนสันต์ด้วยกัน ข้างกามตัณหา
รักภายใน ๖ ข้างภวตัณหารักภายใน ๖ ข้างวิภวตัณหาที่สัมปยุตด้วย
อุจเฉททิฏฐินั้นเล่า ก็รักจักขุ โสตะ ฆานะ ชิวหา กาย รักน้ำใจแห่ง
ตน รักอายตนะภายใน ๖ ประสมเข้าด้วยกันจึงเป็น ๑๘ เรียกชื่อว่า
อัมมัตติกัตถะ โดยนัยที่กล่าวมาแล้วแต่หนหลัง และกามตัณหา ภวตัณหา
วิภวตัณหา ทั้ง ๓ ประการนี้

เมื่อรูป รักเสียง รักสัมผัส ถูกต้องเป็นของแห่งบุคคลผอน รักน้ำ
ใจแห่งบุคคลผอน รักสิ่งของสรรพพัสด แต่บรรดาที่เป็นภายนอก
ภายในกาลใด ก็จักเป็นพาหิรตัณหาได้ถึง ๑๘ ประการ ในกาลเมื่อนั้น
บัณฑิตพึงสันนิษฐานเกิดว่า กามตัณหานี้ย่อมรักซึ่งรูปทรงสัณฐานแห่ง
สัตว์และสังขารมีประการต่าง ๆ อย่างไรจึงเรียกว่ารูปสัตว์ อย่างไรจึง
เรียกว่ารูปสังขาร รักรูปทรงสัณฐานแห่งสามภรรยา รักรูปทรงแห่งทาสี
ทาสา คชาชาติ โค คาว อัสวะ มหิงสา รักรูปไก่ รูปนก รูปวิฬาร์เป็นอาทิ แต่
บรรดาที่เป็นสัตว์อันตนได้เลี้ยง รักรูปอันมีจิตวิญญาณ เห็นปานดังนี้
แล จักได้ชื่อว่ารักรูปทรงแห่งสัตว์ และข้อซึ่งรักรูปสัณฐานแห่งสังขาร
นั้น คือ รักรูปแก้ว รูปโต๊ะ รูปพาน รูปเตียง และเครื่องใช้เครื่องสอย
เครื่องประดับประดาอาภรณ์ทั้งปวงเป็นอาทิ แต่บรรดาที่หาวิญญาณมิได้
นั้นแลได้ชื่อว่ารักรูปทรงสัณฐานแห่งสังขาร

นเกวลี ไซ้แต่เท่านั้น ย่อมรักใคร่ในเสียงแห่งสัตว์และเสียงสังขาร
เสียงสัตว์นั้น คือเสียงพูดเสียงเจรจา เสียงขับ เสียงโห่ เสียงกริ่ง มีเสียง

ไก่ เลี้ยงนกเป็นอาทิ แต่บรรดาที่มีจิตวิญญาณนั้น ได้ชื่อว่าเสียงสัตว์ และเสียงสังขารนั้น คือ เสียงฉิ่ง เสียงฉาบ เสียงทับ เสียงโหม เสียงเกร์ ขลุ่ย ปี่ เป็นอาทิ แต่บรรดาที่มีจิตวิญญาณมิได้นั้นแล จัดได้ชื่อว่าเสียงสังขาร กามตัณหานั้น จักรักแต่รูปสังขาร จะรักแต่เสียงสัตว์ สังขารเท่านั้นหามิได้ ย่อมรักกลิ่น รักรส รักสัมผัสแห่งสัตว์และสังขารต่าง ๆ บัณฑิตพึงสันนิษฐานเกิดว่า ลักษณะที่รูปสัตว์และรูปสังขารอันเป็นภายนอกกายนั้นจัดเป็นตัณหาประการ ๑ ลักษณะที่รักเสียงสัตว์และเสียงสังขารอันเป็นภายนอกกายแห่งตนนั้นแล ก็จัดได้ชื่อว่าตัณหาอีกประการ ๑ ลักษณะที่รักกลิ่นสัตว์และกลิ่นสังขาร อันเป็นภายนอกกายก็จัดเป็นตัณหาประการ ๑ รักรสภายนอกก็จัดเป็นตัณหาประการ ๑ รักสัมผัสภายนอกก็จัดเป็นตัณหาประการ ๑ รักน้ำใจแห่งผู้อื่น รักรู้ซึ่งเหตุผลสิ่งใดสิ่งหนึ่งตามประเพณีโลกวิสัยนั้น ก็จัดเป็นตัณหาประการ ๑ ตกว่ากามตัณหาสิ่งเดียวนี้มีรักภายในกายถึง ๖ ประการ ดังนี้ กามตัณหานั้นแลที่รักรูป รักเสียง รักกลิ่น รักรส รักสัมผัส รักรู้เหตุผลตามประเพณีคฤหัสถ์โลก มีความรักภายนอกกายทั้ง ๖ ประการ เหมือนกันกับกามตัณหา

วิภวตัณหานั้นแล ที่รักรูป รักเสียง รักรส รักสัมผัส รักรู้เหตุผลตามประเพณีคฤหัสถ์โลก มีความรักภายนอกกาย ๖ ประการเหมือนกัน เป็นใจความว่า ข้างกามตัณหาที่มีความรักภายนอก ๖ ประการเหมือนกัน เป็นใจความว่าข้างกามตัณหา ก็มีความรักภายนอกนั้น ๖ ข้างวิภวตัณหาที่มีความรักภายนอก ๖ ข้างวิภวตัณหาที่มีความรักภายนอก ๖ เข้ากันเป็นพหุวิภวตัณหา ๑๘ ประการ ครั้นแล้วเอาอวิชฌมิตถิกตัณหา ๑๘ ประสมเข้าด้วยกันเป็นตัณหา ๓๖ แล้วจึงจัดเป็นตัณหาในอดีต ๓๖ จัดเป็นตัณหาในปัจจุบัน ๓๖ จัดเป็นตัณหาในอนาคตข้างหน้า ๓๖ เข้าด้วยกันจึงเป็น ๑๐๘ ประการ โดยนัยที่วิสัยนามาแล้วแต่หนหลัง ยสฺสา ฉตฺตีสติ โสตา จ สมเด็จพระบรมศาสดามีพระพุทธภูมิกำตรัสว่า ภิกขเว ดูกรภิกษุสงฆ์ทั้งหลาย ฉตฺตีสติ โสตา กระแสแห่งตัณหาทั้ง ๓๖ ประการ ซึ่งเป็นไปใน

อดีต และอนาคต และปัจจุบันนั้น ย่อมไหลไปในรูปารมณ์ สัทธารมณ์
คันธารมณ์ รสารมณ์ โผฏฐัพพารมณ์ อันเป็นที่รักใคร่ เป็นที่เจริญใจ
แห่งตนจะได้รู้สนึสนุนั้นก็หาไม่ได้ กระแสแห่งตัณหานั้นเชียวแรงกล้า
หาญยิ่งนัก สันดานแห่งบุคคลผู้ใดเลื่อนลอยไปตามกระแสแห่งตัณหา
แล้ว สันดานแห่งบุคคลผู้นั้นก็จัดเป็นญาณวิปัสสน์ปราศจากปัญญา ไม่
พิจารณาเห็นผิดเป็นชอบ คุณและโทษ บุญและบาป เมื่อปราศจากปัญญา
แล้ว ทิฏฐิก็บังเกิดในสันดานนั้นเนื่อง ๆ จะมากไปด้วยทิฏฐิเห็นผิดเป็น
ชอบเห็นชั่วเป็นดี จะมีแต่ความประมาทเป็นเบื้องหน้า จะได้เอื้อเฟื้อ
อาลัยในที่จะเจริญญาณและวิปัสสนาญาณทั้ง ๑๐ นั้น ก็หาไม่ได้ เมื่อหาญาณ
และวิปัสสนาญาณไม่ได้ สันดานก็มากไปด้วยทิฏฐิอันชั่ว และทิฏฐิอัน
ชั่วนั้นก็จะชักนำให้กระทำการอกุศลกรรมต่าง ๆ เมื่อกระทำการอกุศลกรรม
ต่าง ๆ ด้วยอำนาจทิฏฐิอันชั่วนั้นแล้ว ก็สำหรับแต่ที่จะให้นำมาซึ่งความ
หายนะในอิธโลกและปรโลก รากนิสสิตา แท้จริงความดำรงอาศัยซึ่ง
ตัณหา ความดำรงอันบังเกิดแต่ตัณหานั้น มีแต่จะกระทำให้ถึงซึ่งพินาศ
เลื่อมสูญจะได้เป็นคุณสิ่งใดสิ่งหนึ่งหาไม่ได้

ภิกษุเว ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ตัณหาที่ได้จัดได้ชื่อว่าโสทานั้น ด้วย
อรรถกว่าไหลไปสู่อารมณ์ โดยทวารทั้ง ๖ มีจักขุเป็นอาทิ นัยหนึ่ง
ได้ชื่อว่าโสทานั้น ด้วยอรรถว่าไหลไปในภพน้อยภพใหญ่ ตั้งแต่กามภพ
ตลอดถึงรูปภพ จะได้เว้นได้ว่างนั้นหาไม่ได้ นัยหนึ่งตัณหานักได้ชื่อ
ว่าลาคด้วยอรรถว่าเหมือนเรือเขา ชรรณว่าเรือเขาอันบังเกิดขึ้นแล้ว
และเกี่ยวพันรัดรึงผูกพันชาติให้อับเฉาให้แตกให้ลัดขึ้นได้ ขลา อัน
แลมีอุปมาฉันใด อุปไมยด้วยตัณหา ๆ นี้ ก็เกี่ยวประสานรัดสัตว์ทั้งหลาย
ไว้ ให้เวียนว่ายตายเกิดเฝ้ากำเนิดปฏิสนธิในภพน้อย ภพใหญ่
แล้ว ๆ เล่า ๆ ตมฺจ ทิสฺวา ลตฺติ ขาตํ นีแหละภิกษุทั้งหลายตัณหา
อันบังเกิดขึ้นในสันดาน เกี่ยวประสานรัดสัตว์ทั้งหลายไว้เหมือนเรือ
เขาเกลาดาเห็นสภาวะปานดังนี้ ท่านทั้งหลายพิจารณาเห็นว่าปมเหตุ
แห่งกองทุกข์แล้ว และปรารถนาจะดับทุกข์นั้น พึงตัดต้นเรือ

ตัณหา^๕เสียก่อน กระทำอาการให้เหมือนบรรพอันตัดเครื่องดาวลัย^๔ บรรพ
อันตัดเครื่องดาวลัยนั้น^๖ ข้อมตัดในเบื้องต้นนั้นก่อน^๗ จะได้ตัดข้างปลาย
ก่อนนั้นก็หาไม่ได้ สับสนหาเห็นต้นเครื่องอยู่ไหนแล้ว ก็เอามืออันคม
ประหารลงในที่นั้น^๘ เมื่อตัดต้นเครื่องขาดได้แล้ว^๙ ปลายเครื่องนั้นก็เหว
แกงถึงพินาศนิพพาน^{๑๐} มีอาจจะเป็นขั้นสืบต่อไปได้

ขกา อันนั้นแลเมื่ออุปมาฉันใด ก็มีอุปมาขดังตัณหา ท่านทั้งหลาย
ปรารถนา จะดับทุกข์นั้น^{๑๑} ก็พึงแสวงหาซึ่งมือนคม^{๑๒} คือ พระอรหันต์-
มรรคญาณ^{๑๓} พึงตัดต้นเครื่อง^{๑๔} อันกล่าว^{๑๕} คือ ตัณหา^{๑๖} นั้นเสีย ให้เด็ดขาดด้วย
อำนาจพระอรหันต์มรรคญาณ^{๑๗} เมื่อตัดต้นเครื่องตัดตัณหา^{๑๘} นั้นเด็ดขาดแล้ว ทุกข์
ทั้งปวง^{๑๙} ก็จะดับสูญมิได้บังเกิดอีกต่อไป อุปมาขดังเครื่องดาวลัยอันบุคคล
ตัดต้นเครื่องแล้ว^{๒๐} จึงเหวแกงมิได้เกิดอีกสืบต่อไปจะนั้น

สริทานิ สนิหิตานิ จ คุกรภิกขุทั้งหลาย ตัณหา^{๒๑} ตถาคตตรัสเทศนา
ว่า เหมือนด้วยขางมะพลับและขางรักณะนั้น^{๒๒} ขางรักก็เป็นขางไม้อันเหนียว
เมื่อได้ตัดได้กระชับสิ่งใด ๆ^{๒๓} แล้ว^{๒๔} ก็จะดิกระชับอยู่เป็นมันคงได้หลุด
ได้ถอน^{๒๕} อันนั้นแลเมื่อฉันใด ขางกล่าว^{๒๖} คือ ตัณหา^{๒๗} ก็ตัดกระชับจิตสันดานไว้
ให้รักใคร่ผูกพันติดอยู่ในอารมณ์ที่ตนปรารถนาไม่เคลื่อนคลายได้ มีอุปมา
ดั่งขางรัก^{๒๘} และขางมะพลับ^{๒๙} ที่ติดกระชับอยู่เป็นอันมันคง^{๓๐} มิได้หลุด
ได้ถอนนั้น^{๓๑} เหมือนด้วยพระชินอรส^{๓๒} หิมโลภียจิต^{๓๓} ยังรักใคร่พัวพันอยู่
ในบาตรและจีวรและเครื่องบริขารต่าง ๆ นน อาศัยแก่ขาง^{๓๔} คือ ตัณหา^{๓๕}
นั้นเป็นมูลเหตุ สัตว์ทั้งหลายที่ส่งอารมณ์ไปในวัตถุทาง กิเลสทาง จะ
มีความชื่นชมโสมนัส^{๓๖} จะมีความกำหนดจิตอยู่^{๓๗} ในรูป เสียง กลิ่น รส
สัมผัส^{๓๘} นั้น^{๓๙} ก็อาศัยแก่ขาง^{๔๐} คือ ตัณหา^{๔๑} เป็นมูลเหตุ บุคคลที่ลู่อ่านาจนแก่
ตัณหา^{๔๒} นั้น ข้อมแสวงหาซึ่งรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส แสวงหา
ความสุขในเบญจกามคุณ^{๔๓} สำคัญมั่นคงอยู่ว่า บริบูรณ์ด้วยกามคุณแล้วก็
เป็นสุข^{๔๔} เมื่อแสวงหาความสุขความยินดีในเบญจกามคุณ^{๔๕} ด้วยสามารถ
ลู่อ่านาจนแก่ตัณหาเห็นปานดังนี้^{๔๖} ก็น่าที่จะเหวแกงต้องล่องลอยเวียนว่ายตาย

เกิดในกระแสบัญชีสงสาร เวียนตายเวียนเกิด เวียนหนุ่ม เวียนแก่ เวียนไข้เจ็บ มีอาภัพจะล่วงข้ามพ้นจากชาติกันดาร ชรากันดาร พยาธิ-กันดาร มรณกันดาร ได้เพราะเหตุลุลู่อ่านาจนแก้ค้นหา

ตสนาย ปุรุษตา ปชา ตกรภิกษุทั้งหลาย บุคคลที่ลุลู่อ่านาจนแก้ค้นหา ค้นหาเข้าแวตล่อม เข้าคำช้อย่นั้น จะปรึเปรมเกษมสุขสบาย กายและจิตอยู่ได้ ก็แต่ในขณะเมื่อความทุกข์ ความพิบัติ ยังไม่ได้มาถึง ถ้าความทุกข์ ความพิบัติมาถึงเข้าแล้ว ก็สะดุ้งตกประหม่า เอาสติอารมณ์ มิได้ เปรียบดจกระต่ายอันคิดบ่วงนายพรานบ้า กระต่ายอันคิดบ่วง นายพรานบ้าที่ตกไว้ ในอรัญประเทศราวบ้านนั้น ข้อมมีกายอันประพริ้น ห้วนไหวขวัญหายกลัวแก่นายพราน ค้นหา นั้น เปรียบปานดังตัว นายพราน บุคคลที่ลุลู่อ่านาจนแก้ค้นหานั้น เปรียบประดุจกระต่าย ราวบ้านอันเป็นที่เรือนแห่งกระต่ายนั้น เปรียบดจกามคุณทั้ง ๕ คือ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ขณะเมื่อกระต่ายยังมิได้คิดบ่วงแห่งนาย พราน และมีความรื่นเริงบันเทิงใจ โลดเต็นไปตามอักษณาสัยแห่งตนนั้น เปรียบดังบุคคล ที่ลุลู่อ่านาจนแก้ค้นหา และชวนชวายนแสวงหาความสุข ความยินดี ในเบญจกามคุณทั้ง ๕ ประการ ขณะเมื่อกระต่ายคิดบ่วงแห่ง นายพราน และมีความสะดุ้งตกใจสะท้อนกาย ประพริ้นขวัญหายนั้น เปรียบดังพาลปุถุชนที่ลุลู่อ่านาจนแก้ค้นหา อันบ่วง คือ สังโยชน์หากมารัดรั้ง ไว้ มิให้ล่วงพ้นจากชาติกันดาร ชรากันดาร พยาธิกันดาร ได้คิด บ่วง คือ สังโยชน์ธรรมอยู่แล้ว และมีความสะดุ้งตกใจกลัวค่อภัย ทั้งปวง แต่บรรดาที่มาถึงแก้ตนนั้น แท้จริงสัตว์ทั้งหลาย ที่ติดอยู่ใน สังโยชน์ กล่าวคือค้นหานั้น ข้อมเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในวัฏสงสาร เวียนทุกข์ เวียนยาก ไม่รู้สิ้นรู้สุด ไม่มีกาล ไม่มีการกำหนดที่จะพ้น ทุกข์พ้นภัย

อาศัยเหตุฉะนี้ ท่านทั้งปวงจงอุตส่าห์บรรเทาเสียซึ่งค้นหา อย่า ได้เื้อเพื่ออาลัยอยู่ในค้นหา อันมีลักษณะให้ปรารภนาในเบญจกามคุณ นเลย จงปรารภนาพระนิพพาน อันปราศจาก รากะ โทสะ โมหะ

เกิด พระนิพพานนั้นแหละ เป็นที่เกษมศานต์เป็นบรมสุข โดยเที่ยง
แท้ หาทุกข์สิ่งใดสิ่งหนึ่งจะมาปนระคนอยู่มิได้ อุตส่าห์แสวงหาพระ
อรหัตมรรคญาณ ประหารตัณหาเสียให้ขาดเด็ด เป็นสมุจเฉตปหาน
ดำเนินขึ้นสู่วิเวกสถาน คือ พระอมตมหานฤพานนั้นเกิด ตั้งนี้ ฯ
สิ้นเนื้อความในเทศนาถันเพียงเท่านั้น.

เอวี่ ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฑ์ที่ ๑๕๐

คัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค

ว่าด้วยโทษแห่งตัณหา

น ตั ทฬั พุณฺณมาหุ ธีรา
ขทายสั ทารุขปฺพุพฺพชฺฌจ
สารตฺตรตฺตา มณิกุณฺณเลสุ
ปฺตฺเตสุ ทาเรสุ จ ยา อเปกฺขาติ.

ณ บัณฑิต อาคมภาพจักได้แสดงคัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค
กัณฑ์ที่ ๑๕๐ ว่าด้วยโทษแห่งตัณหา สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่
พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอดกาลนาน หา
ประมาณมิได้

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี อันมีในพระคาถา ซึ่งได้ยกขึ้นไว้
เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนานั้นว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ตรัสแก่
ภิกษุทั้งหลายว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ชรรณคว่าบ่วง คือ ตัณหา เป็น
บ่วงอันมั่นคง บ่วงใด ๆ จะมั่นคงแน่นหนาเหมือนด้วยบ่วง คือ ตัณหา

ก็หาไม่ได้ ขยายสั ทารชปพพชณจ ถึงเครื่องจำอันบุคคลกระทำด้วย
เหล็กเป็นต้นว่า โชตรวณนิกคิ เครื่องจำอันบุคคลกระทำด้วยไม้เป็นต้น
ชื่อว่า ขอว่าขอและคานนิกคิ เครื่องผูกอันบุคคลกระทำด้วยบ้านและปอ เป็น
ต้นว่า เชือกอันบุคคลพันให้สำหรับผูกมัดซึ่งนักโทษนิกคิ เครื่องผูกและ
เครื่องจำทั้งปวงนั้น ถึงจะผูกพันให้แน่นหนา ก็ไม่แน่นหนาเหมือนด้วย
เครื่องผูก เครื่องจำกล่าว คือ ตัณหาน์ เครื่องจำอื่น ๆ นั้น ถ้าบุคคลปรารถนา
จะตัดจะฟันด้วยพราและขวานทคม ๆ แล้ว ฉันทิตุ สกโกติ ก็อาจจะตัด
ฟันเสียได้ ตณหาสงขชาติ เครื่องจำกล่าว คือ ตัณหาน์ ถึงจะมีพราและขวาน
ทคม ๆ สักเท่าใด ๆ ก็อาจจะเอามาตัด เอามาฟันให้เด็ดขาดออกได้
ตณหาพณฺณํ เครื่องจำล่อง คือ ตัณหาน์ พันวิสัยที่จะตัดจะฟันให้เด็ดขาด
ออกด้วยคมพราและคมขวานได้

อาศัยเหตุดังนี้ จึงว่าเครื่องจำคือตัณหาน์นั้น อุตฺตรัทพพพณฺณํ
เป็นเครื่องจำอันมันคงยิ่งกว่าเครื่องจำทั้งปวง ตัณหาอันมีลักษณะให้รัก
ใคร่ ให้เอื้อเฟื้ออาลัยในบุตรภรรยา ให้กำหนดชินคืออยู่ในภพ มณิกุล-
จเลสุ ให้รักอยู่ในวัตถุสิ่งของทั้งปวง เป็นต้นว่ากณชลแก้วและกณชล
ทองอันวิจิตรบรรจงต่าง ๆ พุทธาทโย นักปราชญ์ทั้งหลายมีสมเด็จพระ
พุทธเจ้าเป็นต้นเป็นประธาน บ่อมออกพระโอษฐ์ตรัสว่า เป็นเครื่อง
จำอันมัน โอหารินฺ วา เครื่องจำ คือ ตัณหาน์ บ่อมจงจำผูกมัดสัตว์ไว้
ให้มันแล้ว ก็ฉุดคร่าปลัดไสสัตว์ทั้งหลาย ให้ตกไปในจตุรบาทยภูมิทั้ง ๔
คือ นรก และเปรต ตีรจฉาน และอสุรกายเป็นต้น สิกคิ เครื่องจำ คือ
ตัณหาน์ เป็นเครื่องจำอันหย่อน ผูกมัดจำจองซึ่งบุคคลผู้ใดแล้ว และ
จะกระทำให้ผู้นั้น มีผิวหนังและมังสเป็นรวรอย มีโลหิตอันเอิบอาบ
ซาบซึมออกมาตามผิวหนัง เหมือนเครื่องผูกอื่น ๆ นั้น ก็หาไม่ได้
ตณหาพณฺณํ เครื่องจำ คือ ตัณหาน์จำหย่อน ๆ จำไม่ให้รู้เนื้อรู้ตัว บุคคลที่
ต้องมัดต้องจำอยู่ด้วยเครื่องจำคือตัณหาน์ กระทำการไร้ การนา การค้าขาย
ทางชลมารค สกลมารค ได้โดยสะดวกมิได้ขัดได้ขวาง หุปฺปมณฺณจํ จำ
หย่อน ๆ ก็จริงแล แต่ทว่ายากนักที่บุคคลจะปลดปล่อยได้ กัจจนโปวีย

เปรียบปานประดุจดังเต่า อันบุคคลมัตด้วยเชือกแล้ว ยากนักที่จะ
เปลื้องตนได้ ขณฯ อันนั้นแลมีอันใด อุปไมยต่อบุคคลที่ต้องมัตต้อง
จำ กล่าวคือคณหา เครื่องจำคือคณหา ก็ยากที่จะปลดเปลื้องตนให้พ้นได้

ภิกขเว ดูกรภิกษุทั้งหลาย ตณฺหาพณฺธํ เครื่องจำคือคณหาอัน
มั่นคงแน่นหนาเห็นปานดังนั้น บุคคลจะตัดเสียให้ขาดนั้น อาสยแก้คาบ
คือ พระอรหัตมรรคญาณ ได้สำเร็จพระอรหัตมรรคญาณแล้ว เมื่อใด
ก็จะตัดบ่วง คือ คณหาให้ขาดเด็ด เป็นสมุจเฉทปหานได้ในกาลเมื่อนั้น
บุคคลแสวงหาซึ่งคาบ คือ พระอรหัตมรรคญาณนั้น พึงสละเสียซึ่ง
กามสุข อย่าได้เื้อเพื่ออาลัยในกามราคะ พึงยินดีในที่อันแสวงหาซึ่ง
ศีลคุณและชุตังคคุณ เพียรพยายามในอธิจิตและอธิปัญญา อันกล่าว
คือ สมถกรรมฐาน และวิปัสสนากรรมฐาน เพียรไป ๆ กว่าจะได้คาบ
คือ พระอรหัตมรรคญาณ สำเร็จมโนรทความปรารถนาในกาลใด ก็
จะตรอนเสียได้ ซึ่งเครื่องผูกเครื่องจำกล่าว คือ คณหาได้ ในกาลเมื่อนั้น

ภิกขเว ดูกรภิกษุทั้งหลาย เย ราคเรตฺตา สัตว์ทั้งหลายที่ยึด
ด้วยกามราคะนั้น บ่อมขัดข้องอยู่ด้วยกามราคะ และอำนาจแห่งโทโส
บ่อมลุ่มหลงอยู่ด้วยอำนาจ แห่งโมโห บ่อมประพฤติเป็นไปตามกระแส
แห่งคณหา ขัดข้องอยู่ด้วยคณหา มีอาจจะล่องไปให้พ้นจากข่าย คือ
คณหาได้ มกฺกญฺโก วิย เปรียบประดุจดังแมลงมุมอันชักใยแห่งตน
ออกแล้ว แลจึงไปเป็นตาข่ายสำหรับจะดักสัตว์ มีเหลือบและbung
เป็นอาทิ ธรรมดาว่าแมลงมุนั้น เมื่อชักใยแห่งตนออกเป็นตาข่ายไว้
แล้ว ก็นอนอยู่ในท่ามกลางแห่งตาข่าย ถ้าสัตว์เป็นต้นว่า เหลือบและ
bung มาติดเข้าที่ตาข่ายอันตนจึงไว้ ไหวถึงตนเข้าแล้วเมื่อใด แมลงมุนก็
ไต่ออกไปตามใยโดยเร็วพลัน จับเอาสัตว์นั้นได้แล้ว กจะะกินซึ่ง
เบือสมองแห่งสัตว์นั้นเป็นภิกขาหาร ครั้นกินเบือสมองสังเสร็จแล้ว แมลง
มุนก็กลับเข้าไปนอนอยู่ในท่ามกลางแห่งตาข่ายอีกเล่า จะได้ไปจากตา
ข่ายนั้นมิได้ ขณฯ อันนั้นแลมีอุปมาฉนใด อุปไมยต่อบุคคลที่

ขึ้นค้ำในกามราคะ และขัดข้องอยู่ด้วยโทโส ลุ่มหลงอยู่ด้วยโมโหเน้น
ก็ประพฤติดำกระแสนแห่งตัณหา ประพฤติตามความปรารถนาแห่งตน
มีอาจจะหักหาญใจแห่งตน ทัดตกไปตามกระแสนแห่งตัณหาอันได้ ก็เวียน
ไปตามอำนาจแห่งตัณหา อุปมาดังแมลงมุม อันเวียนอยู่ในใยแห่งตน
มิได้ล่วงไปพ้นใยแห่งตนได้

ตณฺหาสงฺฆาตา มกฺกฏกขาลา ใยแมลงมุม กล่าวคือ ตัณหา
อริยนักปราชญ์ทั้งหลาย ข้อมัดดีให้ขาดได้ ด้วยอำนาจพระอรหัตมรรคญาณ
ประหารให้เป็นสมุจเฉตมิให้กลับติดต่อเข้าได้ นิราลยา อริยนักปราชญ์
ทั้งหลายนั้น ข้อมปราศจากเอื้อเฟื้ออาลัยในสัตว์สังขาร บ่ายหน้า
เข้าสัหฺวังแก้ว อันกล่าวแล้ว คือ พระอมตมหานิพพาน สละเสียได้ซึ่งกอง
กิเลสทั้งปวงสิ้นเสร็จ เพราะเหตุที่ตัดใยเสียได้นั้นแหละเป็นต้นเป็นเดิม ๆ
วิตกกัมมิตสฺส ชนฺตโน ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลที่มีสันดานอันกามวิตก
พยาบาทวิตก วิหิงสาวิตก ข้ำบปทาอำนาจแก่อกุศลทั้ง ๓ มีจิตหนา
ไปด้วยราคะ สุภานุปลสฺสโน มีปกติพิจารณาซึ่งอารมณ์ ถือเอาสุภณิมิต
ว่ารูปทรงร่างกายนันทาม ถือนุพพยัญชนะ เรียกชื่อว่าเนตรงามเป็น
อาทิ ภิชฺโช ตณฺหา ปวชฺชตฺติ ข้อมมีกระแสนแห่งตัณหาเจริญภิชโชภาพ
ธรรมดาว่า บุคคลที่มีสันดานอันหนาไปด้วยราคะ พิจารณาเห็นว่า
งามว่าดีในเบญจกามคุณ ทพฺหํ กโรติ จัดได้ชื่อว่า กระทำบ่วงใส่ตัวเอง
รวมมัดตัวเอง ตักตัวเอง จัดได้ชื่อว่ากระทำเครื่องจำอันมั่นใส่ตัวเอง
เพราะเหตุตามใจตน และสละจิตไปในที่พิจารณาสุภณิมิต ว่ารูปทรงอัน
เหมาะอันคั่น

ภิกฺขเว ตุกรภิกฺษุทั้งหลาย วิตกอุปสมม จ โย รโต บ่วงแห่ง
มาร กล่าวคือ ตัณหาอันผูกมัดตรึงสัตว์ ให้เวียนว่ายตายเกิดอยู่ใน
ไตรภุมิภวภูเห็นปานดังนี้ ถ้าบุคคลผู้ใด ปรารถนาจะตรอนให้เตี้นขาด
สาบสูญ อสุภํ ภาวตฺติ สทา บุคคลผู้นั้นพึงเจริญซึ่งอสุภกาวนา ระงับ
ดับเสียซึ่งมิถาวิตก ยังปฐมณานให้บังเกิด ตั้งสติให้มั่นเป็นนิจนิรันดร
อย่าได้ลืมนสติ ในที่เจริญอสุภกรรมฐาน มีอุทฺธมาตคกกรรมฐานเป็นอาทิ

มีอฏฐิกรรมฐาน เป็นปริโยสาน พึงพิจารณาเอาจากอสุภที่ขบเหงใน
เป็นอารมณ์ ถ้ามีฉะนั้น ก็พึงพิจารณาเอาจากอสุภที่เขียวเป็นอารมณ์
ถ้ามีฉะนั้น ก็พึงพิจารณาเอาจากอสุภ ที่มีบุพโพอันใหญ่ไหลออกมาจาก
ทวารทั้ง ๘ นั้น เป็นอารมณ์

ทสวธิ อสุภกมฺมฐานํ อสุภกรรมฐานทั้ง ๑๐ ประการนั้น ตาม
แต่จะพิจารณาเกิด จะได้จำกัดเฉพาะให้พิจารณามีได้ ขณาสกฺขณสเน
อชฺชาศฺยชอภพิจารณา ซึ่งอสุภกรรมฐานอันใด ก็พึงพิจารณาซึ่งอสุภ-
กรรมฐานสิ่งนั้น เมื่อมีสติผูกพันเอาอสุภกรรมฐานเป็นอารมณ์ อยู่ดังนี้
แล้ว จิตที่พิจารณาเห็นเบญจขันธ์ว่า เหมาะว่าคตินั้น ก็จะปราศจากสันดาน
จะเห็นชัดว่า เบญจขันธ์ไม่เหมาะไม่ดี เป็นเครื่องอสุจิสุภัง เป็นเครื่อง
เน่า เครื่องเปื่อย เครื่องถมแผ่นพสุธา หาแก่นสารมิได้ ปานดังนี้แล้ว
ก็ให้จำเรณูอสุภกรรมฐานภาวนาเป็นลำดับไป ครอบงำได้สำเร็จ พระ
อรหันต์ ตัดบ่วง คือ ตัณหาชาติกาลใด ก็จะสิ้นทุกข์สิ้นภัยในวัฏฏสงสาร
ในกาลเมื่อนั้น นักปราชญ์ผู้หมั่นดำเนินญาณ พิจารณาจะพิจารณาให้
เห็นอสุจิสุภังในรูปกายแห่งบุคคลผู้นั้น พิจารณาจะระงับราคะ ซึ่ง
บังเกิดเผาผลาญในจิตสันดานแห่งตนนั้น ก็พึงพิจารณาว่า รูปกายแห่ง
สรรพสัตว์ทั้งหลาย เกิดมาในโลกนี้ ย่อมมีสภาวะแปรปรวนเป็นอนิจจัง
มิได้คงอยู่อันเป็นเที่ยงแท้ รูปกายที่นายช่างเรือน คือ ตัณหาตกแต่ง
ยกขึ้นซึ่งอฏฐิ ๓๐๐ ท่อน กำบังไว้ด้วยผิวหนังและมังสา ประดับไปด้วย
รัตนาถรณ์การสรรพากรณ อันวิจิตรบรรจงยั้มนักต่าง ๆ พิจารณาแต่กาย
นอกนั้นเห็นประหนึ่งว่า งดงามเพราะเพชร เนิลฉายหนักหนา อนิจจา
ที่เห็นนั้น เป็นเครื่องเปื่อย เครื่องเน่า เครื่องอสุจิสุภังที่เคี้ยว

แท้จริงข้างภายในกรัษกาย แห่งสรรพสัตว์ทั้งหลายนั้น เต็มไป
ด้วยมตรและคลุ เสมหะ มันเหลว และมันข้นระคนติดอยู่ทุกแห่งทุกตำบล
ปฏิกูลพึงเกลียดชังนัก เปรียบประดุจคังฝอนใหญ่อันเต็มไปด้วยบุพโพ
และโลหิต ประกอบไปด้วยบาดแผลนั้น ๕ แห่ง เป็นที่ปรารภนา เป็น
ที่ขบเหงแห่งมหาชนทั้งปวง แต่บรรดาที่มีจิตสันดาน เป็นอันธพาล

ปราศจากสติและปัญญา หนาไปด้วยกิเลส อาตมฺ รูปกายนี้^๕ได้ชื่อว่า^๕ ไซ^๕
 อยู่เป็น^๕ เจริญ^๕ บัว^๕ ขอบ^๕ เป็น^๕ นิจ^๕ เหตุ^๕ กาย^๕ น^๕ เป็น^๕ ที่^๕ ประ^๕ ชุม^๕ แห่ง^๕ กอง^๕ ทุก^๕ ข^๕ บุ^๕ค^๕ค^๕
 จะ^๕ รักษา^๕ กาย^๕ น^๕ ต้อง^๕ รักษา^๕ อยู่^๕ หึ่ง^๕ กลาง^๕ คับ^๕ และ^๕ กลาง^๕ วัน^๕ ไม่^๕ วาง^๕ เว้น^๕ โดย^๕ ที่^๕
 สด^๕ แค้น^๕ อยู่^๕ และ^๕ นอน^๕ อยู่^๕ กว้าง^๕ เว้น^๕ ต้อง^๕ เปลี่ยน^๕ อิริยา^๕ บถ^๕ สัน^๕ กาล^๕ ทุก^๕ เมื่อ^๕
 ถ้า^๕ ไม่^๕ เปลี่ยน^๕ อิริยา^๕ บถ^๕ ก็^๕ จะ^๕ เจ็บ^๕ ไซ^๕ ขอก^๕ เสีย^๕ ค^๕ เมื่อ^๕ ขบ^๕ ลำ^๕บาก^๕ เว^๕หนาม^๕
 ประ^๕การ^๕ต่าง^๕ ๆ

เหตุ^๕คัง^๕นั้น^๕ รูป^๕กาย^๕นี้^๕ จึง^๕ ได้^๕ ว่า^๕ ไซ^๕ อยู่^๕ เป็น^๕ นิ^๕จ^๕น^๕ิ^๕ร^๕น^๕ิ^๕ต^๕ร^๕ พัง^๕พิจารณา^๕
 ให้^๕ เห็น^๕ เป็น^๕ ธรรม^๕ สัง^๕เว^๕ช^๕ เกิด^๕ รูป^๕กาย^๕นี้^๕ จะ^๕ ผุ^๕ พัง^๕ จะ^๕ ทำ^๕ลาย^๕ เร็ว^๕ แรง^๕ เป็น^๕
 เครื่อง^๕ม^๕พ^๕ส^๕ธา^๕หา^๕แก่^๕น^๕ส^๕าร^๕มี^๕ได้^๕ ปริ^๕ช^๕ิน^๕ณ^๕มี^๕ที่^๕ รู^๕ปี^๕ โร^๕ค^๕น^๕ิ^๕ท^๕ธ^๕ แท้^๕จริง^๕รูป^๕
 กาย^๕นี้^๕ ย่อม^๕มี^๕ส^๕ภา^๕วะ^๕คร^๕่า^๕คร^๕่า^๕ ขุ^๕บ^๕ข^๕ิด^๕เห^๕ียว^๕แห่ง^๕ จะ^๕ ได้^๕ สด^๕ไส^๕ชน^๕อยู่^๕เป็น^๕
 ปก^๕ติ^๕นั้น^๕ก็^๕หา^๕มี^๕ได้^๕ เมื่อ^๕ถึง^๕ม^๕ห^๕ลัก^๕ะ^๕แก่^๕ข^๕รา^๕ลง^๕แล้ว^๕ ก็^๕วิ^๕ปริ^๕ต^๕แปร^๕ปร^๕วน^๕ไม่^๕
 ยัง^๕ไม่^๕ขึ้น^๕ เก^๕สา^๕ที่^๕ดำ^๕ก็^๕กลับ^๕เป็น^๕ขาว^๕ จัก^๕ม^๕ุ^๕ที่^๕แจ่ม^๕ใส^๕นั้น^๕ ก็^๕บัง^๕เกิด^๕มี^๕ค^๕ โส^๕ค^๕-
 ประ^๕สา^๕ท^๕ห^๕ว^๕อง^๕ไว^๕ก็^๕กลับ^๕ต^๕ง^๕หน^๕ัก^๕ไป^๕ ส^๕าร^๕พ^๕ัด^๕จะ^๕แปร^๕ปร^๕วน^๕ทุก^๕ประ^๕การ^๕ โร^๕ค^๕-
 น^๕ิ^๕ท^๕ธ^๕ รูป^๕กาย^๕นี้^๕เป็น^๕ที่^๕อยู่^๕แห่ง^๕โร^๕ค^๕ต่าง^๕ ๆ เป็น^๕ที่^๕เกิด^๕แห่ง^๕อา^๕พา^๕ช^๕เจ็บ^๕บ^๕า^๕
 มี^๕ประ^๕การ^๕ต่าง^๕ ๆ เป็น^๕เครื่อง^๕เ^๕น^๕ำ^๕ เครื่อง^๕เห^๕มี^๕น^๕ เครื่อง^๕เป^๕อ^๕ย^๕ เครื่อง^๕พ^๕ัง^๕
 ควร^๕จะ^๕สม^๕เพ^๕ช^๕เว^๕ท^๕นา ใน^๕อ^๕ร^๕ร^๕ก^๕ถ^๕า^๕ข^๕ย^๕า^๕ว^๕ความ^๕ว่า^๕ อ^๕ย^๕ กา^๕โย^๕ กาย^๕นี้^๕ถึง^๕
 จะ^๕ต^๕ง^๕อยู่^๕ใน^๕ป^๕ฐ^๕ม^๕ว^๕ัย^๕ ยัง^๕หนุ่ม^๕ ยัง^๕สาว^๕อยู่^๕ก็^๕ดี^๕ เพิ่ง^๕จะ^๕ประ^๕ส^๕ติ^๕จาก^๕คร^๕ร^๕ก^๕
 มา^๕ร^๕ตา^๕ได้^๕ ๑ วัน ๒ วัน มี^๕ส^๕ร^๕ร^๕พ^๕ร^๕ร^๕ณ^๕ะ^๕อัน^๕ง^๕าม^๕ค^๕จ^๕ต^๕ง^๕ส^๕ท^๕อง^๕ก^๕ิด^๕ สม^๕เด็จ^๕พระ^๕
 ชิน^๕ส^๕ร^๕ส^๕ัม^๕มา^๕ส^๕ัม^๕พ^๕ุ^๕ท^๕เจ้า^๕ ก^๕ิ^๕ต^๕ร^๕ส^๕ร^๕ี^๕ย^๕ก^๕ว่า^๕ เครื่อง^๕เ^๕น^๕ำ^๕ เครื่อง^๕เป^๕อ^๕ย^๕ เครื่อง^๕พ^๕ัง^๕
 เครื่อง^๕พ^๕ัง^๕ ด้วย^๕อ^๕ร^๕ร^๕ถ^๕ว่า^๕กาย^๕นี้^๕ เป็น^๕ที่^๕ส^๕ัน^๕ท^๕นา^๕การ^๕ ไหล^๕ หลั่ง^๕ถ^๕ง^๕ออก^๕มา^๕แห่ง^๕
 อ^๕สุ^๕จ^๕ิ^๕ลา^๕ม^๕ก^๕มี^๕ประ^๕การ^๕ต่าง^๕ ๆ

อ^๕ย^๕ กา^๕โย^๕ กาย^๕นี้^๕มี^๕ส^๕ภา^๕วะ^๕เกิด^๕มา^๕แล้ว^๕ ก็^๕จะ^๕พ^๕ัง^๕ทำ^๕ลาย^๕เป็น^๕อัน^๕น^๕ั^๕
 จะ^๕มี^๕น^๕ค^๕ง^๕ยัง^๕ข^๕น^๕อยู่^๕นั้น^๕ ก็^๕หา^๕บ^๕มี^๕ได้^๕ เหตุ^๕ค^๕นั้น^๕ถึง^๕จะ^๕ยัง^๕หนุ่ม^๕สาว^๕อยู่^๕ก็^๕ดี^๕ จะ^๕พ^๕ัง^๕
 ประ^๕ส^๕ติ^๕ได้^๕ ๑ วัน ๒ วัน มี^๕ผ^๕ี^๕ว^๕พ^๕ร^๕ร^๕ณ^๕ด^๕ัง^๕ท^๕อง^๕ก^๕ิด^๕ สม^๕เด็จ^๕พระ^๕พ^๕ุ^๕ท^๕ช^๕อง^๕ค^๕
 ก็^๕ท^๕ร^๕ง^๕ต^๕ร^๕ส^๕ว่า^๕ เป็น^๕เครื่อง^๕เ^๕น^๕ำ^๕ เป^๕อ^๕ย^๕ พ^๕ัง^๕ เปร^๕ียบ^๕ค^๕จ^๕โก^๕ส^๕โ^๕ว^๕หา^๕ร^๕ร^๕อง^๕
 เรียก^๕ส^๕ุน^๕ข^๕จ^๕ง^๕จ^๕อก^๕ว่า^๕ ข^๕ร^๕ส^๕ิง^๕คา^๕โล^๕ ๆ ส^๕ุน^๕ข^๕จ^๕ง^๕จ^๕อก^๕ถึง^๕จะ^๕หนุ่ม^๕ ยัง^๕น้อย^๕
 ยัง^๕เล็ก^๕ ยัง^๕อ่อน^๕ เพิ่ง^๕จะ^๕ส^๕อน^๕ค^๕เ^๕ิน^๕ ข^๕่าง^๕ เ^๕้า^๕ ห^๕อน^๕ได้^๕ก็^๕ดี^๕ โลก^๕ท^๕ง^๕ห^๕ล^๕าย^๕ก็^๕

เรียกว่า ขรสังคาสะ ๆ ด้วยกันสนมไขหรือ จะได้เฉพาะเรียกว่า ขรสัง-
คาสะแต่สนมไขจงจอกแก่นั้นห้ามได้ อันนั้นแหละมีฉันทิโธ อปโมขตั้งกายน
ถึงจะยังหน่มยังสาวกคิ เพ็งจะประสิดิได้ ๑ วัน ๒ วันก็คิ สมเด็จ
พระพุทธเจ้าทั้งหลาย ก็ยอมตรัสเรียกว่า เครื่องเนา เบอบ ผุ พัง
พระพุทธภูคาตรัสเทศนาว่า กายเป็นที่สนมนาการ ไหลออกแห่งอสุจิ
จากทวารทั้ง ๘ แต่ล้วนเป็นเครื่องเนาเหม็นเห็นสภาวะปานฉนั้น ย่อมจะ
ถึงซึ่งแตกทำลายเป็นอันรวดเร็วฉับพลัน จะได้เนิ่นช้านั้นก็ห้ามได้

มรณตโก ชีวิตแห่งสัตว์ทั้งปวงนี้ มีมรณะเป็นที่สุด เกิดมา
แล้ว ผู้ใดผู้หนึ่ง จะพ้นจากมรณภาพนั้นก็ห้ามได้ ย่อมจะถึงแก่
มรณภาพนั้นเหมือนกัน สันทุกรูป ทุกนาม ขานิมานี อวภูจانی อลา-
วเนว สารเท ซากอสุภอันบุคคลขนานมาทอดทิ้งไว้ ในที่ทั้งหลาย เป็นต้นว่า
ป่าชฎและป่าช้าทถึงซึ่งสภาวะ เบอบเนาทรุดโทรมลงแล้ว และมีอฏฐิ
เรขารายกระจัดกระจายอยุ่ฉนั้น เมื่อพิจารณาณอฏฐิเหมือนเปลือกน้ำเต้า
ในสรทกาลสมัย ธรรมดาว่าเปลือกน้ำเต้านั้น ก็เรียกว่าชำแตก ๆ อัน
ทอดทิ้งกลองอยู่เหนือพนเมทนิตล ในเทศกาลเดือนอ้ายเดือนยต่อกัน
เรียกสรทกาลสมัย ครั้นถูกต้องวาตพลาหกพระพายซาบพัด ก็ถึง
ซึ่งสภาวะกลิ้งไปกลิ้งมา กระจัดกระจายเรขารายอยุ่ในที่นั้น ๆ กาโปตกาน
และอฏฐิที่เรขารายกระจัดกระจายอยุ่ฉนั้น มีพรรณดจัสแห่งนกฟิราบ ควร
จะอนิจจังสังเวชนหนักหนา ตานี ทิสวา ท่านทั้งหลายทั้งปวงพิจารณา
เห็นว่า รูปกายเป็นร่างอฏฐิพึงเกลียด ถึงซึ่งเห็นสภาวะปานฉนั้น ดัง
ลือเล่าจะมายินดี ด้วยรูปกาย ดังลือจะมารัก มาใคร มาอาลัยอยุ่ใน
รูปกายนเล่า

อฏฐินิ นคริ กติ มีสโลहितเลปนึ แท้จริงกายนเป็นที่ประชุมอยุ่
แห่งขรามรณะ เป็นที่ประชุมแห่งมานะและมกขะ อันมีลักษณะให้
ขกขอตน และลบหลู่คุณท่านผู้มคณ ไซ้แต่เท่านั้น กายนเป็นที่ประชุม
แห่งโรคพยาธิอาพาธ บัวยไขมีประการต่าง ๆ จะมีอุปมาฉนั้น

อุปไมยดังขี้ผึ้งและนางอันบุคคลกระทำไว้ เพื่อจะใส่ซึ่งข้าวสกและข้าวสารถ่วงงาสาละเป็นต้น ธรรมดาว่าขี้ผึ้งและนางนั้นกระทำสำเร็จด้วยไม้และหวาย ชนทั้งหลายเอาไม้ต่าง ๆ ขกขึ้นและผูกด้วยหวาย ถักด้วยหวาย ทาด้วยดินมิให้ร่วนได้ ครั้นแล้วก็ขนข้าวเปลือกข้าวสารถ่วงงาสาละใส่ไว้ตามความปรารถนาแห่งตน ขกเอา อันนั้นแหละมีอุปมาฉันใด อุปไมยด้วยขี้ผึ้งและนาง กล่าวคือรูปกายนั้นก็สำเร็จไปด้วยไม้ กล่าวคือ อัญชิ ๓๐๐ ท่อน ผูกด้วยหวาย คือเอ็นน้อยเอ็นใหญ่ ทาด้วยดิน กล่าวคือ มังสัง อันข่มไปด้วยโลหิต ปิดบังไว้ด้วยเครื่องปิดและปิดบัง กล่าวคือ ผัวหนัง ใส่ไว้ซึ่งข้าวเปลือกและข้าวสารถ่วงงาสาละเป็นต้น

กล่าวคือ ความแก่ ความชรา โรคาพยาธิ และความมรณะ และมานะ และมักขะ อกุศลธรรม อันลามกทั้งปวงมีประการต่าง ๆ บัณฑิตผู้มีญาณคติพึงพิจารณาดู ให้เห็นอนิจจังสังเวชเนื่อง ๆ เกิด อัย กาโย กายนั้นเป็นทาสีไว้ซึ่งกองทุกข์กองภัย เป็นทาสีไว้ซึ่งโรคาพยาธิป่วยไข้ มีประการต่าง ๆ สารพัดที่จะชั่ว สารพัดที่จะลามก สารพัดที่จะเป็นเครื่องเฝ้า เบียด เหม็น เครื่องปฏิกุศลนั้น ย่อมสะสมเพิ่มเติมอยู่ในรูป กายนสน เมื่อวิจารณ์ปัญญาที่จะพิจารณาโดยละเอียดคนนั้นมีได้มี ก็เห็นไปว่างามว่าดี มีความปราถนาตามประเพณีคติโลก มิได้เห็นอนิจจังสังเวชในรูปกาย เพราะเหตุหาวิจารณ์ปัญญามีได้ เมื่อวิจารณ์ปัญญาพิจารณาโดยละเอียดแล้ว นำพึงเกลียดพิงชัง นำมีความสมเพทเวทนา มหุต นคติ แต่บรรดาอาการทั้งปวงซึ่งมีในรูปกายนั้น จะเลือกเอาที่ควรที่จะเช็ดถือเอาเป็นแก่นสารนั้น เลือกหาไม่ได้แต่สักสิ่งเดียวที่จะและจะลุ่มหลงมารักมาใคร่ จะมาถือเอาว่างามว่าดีในรูปกายนั้น มีพึงควรนัทหนา

ชนดิ เว ราชรถ แท้จริงชนเชื่อว่ารัชทายาท ย่อมมีสภาวะแก่เหล่าชราคร่ำคร่าลงทุกวันทุกเวลา มีอุปมาดุจราชรถอันประดับไปด้วยเครื่องรถอันพิจิตร ถึงซึ่งคร่ำคร่าแก่เฒ่าลง ธรรมดาว่ารถอันกระทำขึ้นใหม่ ๆ นั้น ย่อมประกอบไปด้วยสี่สรรพพระณะอันงามวิจิตร เป็นที่

เจริญใจแห่งบุคคลทั้งปวง เพราะเหตุสี่ชาติรทองนั้นยังสดยังช้อนอยู่ ยังไม่คร่ำไม่ค้ำลงหามิได้ กระหนกกระหนาบตามทวยกระจิงตึงกระจิงห้อย รกร้อยเครื่องบังเครื่องอลังการทั้งปวงนั้นเล่า ก็ยังไม่เศร้าซิด ยังสละสลวย ยังไม่หักไม่พัง ยังไม่บิ่นไม่ลี ยังไม่ล้วยไม่หลุด ยังมีแถมมั่งอนอยู่ ยังงามเพราเพริศอยู่ จึงเห็นงามไพจิตรพิสดารเป็นที่เฉลิมเจิมใจแห่งบุคคลทั้งปวง ราชรถที่กระทำใหม่่งดงามเห็นปานดังนี้ ถ้าบุคคลเอามาขับใช้ไปโน่นมานี้เป็นหลายครั้งหลายทีเข้าแล้ว ก็จะไม่หักจะค้ำจะเสร้าหมองจะบิ่นจะล้วยหลุดคร่ำคร่าลงทุกที อันนี้แหละมีฉันทิ์ โอปไมยตั้งกรัษกาย ราชรถกล่าวคือกรัษกายนี้ เมื่อชราธรรมมาตามเบียดเบียนช้ายแล้ว ก็จะไม่ถึงซึ่งสภาวะคร่ำคร่าเหี่ยวแห้ง วิกลวิปริตตามืด หุหนัก ฟั่นหัก แก้มตอบ ผิวหนังหดหู่ เรียวแรงทอดถอน้อยกำลังลงไป แปรปรวนไปทุกวันทุกเวลา

โลกุตตรชมโม น ชรี อเปติ แต่พระโลกุตตรธรรม ๘ ประการ คือ มรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑ นั้นแล ไม่รู้แก่ไม่รู้ชรา ไม่รู้วิปริตแต่สักสิ่งใดสิ่งหนึ่งเลย มีแต่จะให้สุขสวัสดิสถานในกมลหฤทัย และ สัตบุรุษทั้งหลาย มีสมเด็จพระพุทธเจ้าเป็นต้นเป็นประธาน ย่อมโสมนัสการสรรเสริญพระนวลโลกุตตรธรรม ๘ ประการนี้ว่า ถ้าเลิศประเสริฐเป็นที่สุขเกษมปราศจากทุกข์ และอุบัตหวัระอันตรายทั้งปวง บุคคลที่ได้สำเร็จพระนวลโลกุตตรธรรมนั้น ย่อมมีสันดานประกอบได้ด้วยความสุขปราศจากพยาบาทเดือดร้อน ไม่ขวนขวายในเบญจกามคุณ ย่อมเป็นสุขในกายและจิต มีความผาสุกสบายทั้งกายและจิต บุคคลที่เป็นปุถุชนยังประกอบด้วยความสุข ขวนขวายในเบญจกามคุณอยู่ ย่อมประกอบไปด้วยความทุกข์เดือดร้อนในกายและจิต จะหาความสุขสบายในกายและจิตหามิได้ เหตุใด เหตุว่าทุกข์โศกโรกภัย ความสะอั้นอาลัยทั้งปวงจะบังเกิดนั้น ย่อมบังเกิดแต่กามคุณ

กามโต ชายเต ภยิ แท้จริงความโศกาเศร้า โศกอาลัย ว่าไรให้สะอั้น ซึ่งจะบังเกิดแก่บุคคลนั้น ย่อมบังเกิดด้วยเหตุขวนขวายแสวง

หากิเลสคามและพัสดุกามนั้นแหละเป็นเดิม ถึงกับอันตรายต่าง ๆ เป็น
ต้นว่า ราชภัย โจรภัย อัคคีภัย อหกภัย ซึ่งจะบังเกิดแก่สัตว์ทั้งหลาย
ในปริณิณทลแห่งไตรภพนี้ ที่จะเกิดด้วยเหตุสิ่งอื่น ๆ นั้นหาไม่ได้ ย่อม
บังเกิดแต่ที่แสงหากิเลสคามและพัสดุกามนั้นแหละเป็นต้นเป็นเดิม ขึ้น
ชื่อว่าต้นเหาความปรารถนากามคุณ แสงหากิเลสคามพัสดุกามแล้ว
ก็นำที่จะมีแต่ความทุกข์ ความโศกสะอื้นอาลัย ภัยอุบัตถะอันตรายต่าง ๆ
เหตุฉะนบุคคลหิมบัญญัติ พึงอุตสาห์ทรมานกายทรมานจิต ให้บางเบา
บรรเทาจากความปรารถนาในกามคุณ อย่าหลงไหลหลงใคร่ในกามคุณ
พึงกระทำสันดาน ให้ปราศจากการขวนขวายในกิเลสคามและพัสดุกาม
นี้เกิด จึงจะเอาตัวรอดได้ เมื่อสันดานปราศจากเอื้อเฟื้ออาลัย มิได้
ขวนขวายในกิเลสคามพัสดุกาม ความโศกเศร้าโศกาอาลัยรำไรให้สะอื้น
และทุกข์ทั้งปวง ก็จะสิ้นสูญระงับดับไปเป็นอันแท้ ถ้าหาความประพฤ
ติขวนขวายมิได้ ไม่รักใคร่ ไม่เอื้อเฟื้อที่จะแสงหากิเลสคามพัสด
ุกามแล้ว ความโศกเศร้าโศกาอาลัย รำไรให้สะอื้นทุกข์ภัยทั้งปวง จะบัง
เกิดแต่ที่ดังล่อเล่า ผู้มีปัญญาพิจารณาเห็นว่า ทุกข์ภัยทั้งปวงอันบังเกิดนั้น
ย่อมบังเกิดแต่ความรักในกิเลสคามและพัสดุกาม เห็นปานฉะนี้แล้ว
และมีความปรารถนาจะละเสีย ซึ่งความรักในกิเลสคามและพัสดุกามนั้น
ก็พึงพิจารณาซึ่งโทษ ตามนัยอันมีในกุณฑลชาดก ที่พญาแร้งแสดง
โทษแห่งมาตุคาม ในที่เฉพาะหน้า แห่งพญานกคู้เหว่า กล่าวพระ
คาถาว่า

ปุลณฺณปี เปมํ ปจฺวิธเนน อธิบายว่า ชรรมคาวา มาตุคาม
ถึงบุรุษจะรักใคร่นับถือ จะยกแผ่นปฐพีอันเต็มไปด้วยทรัพย์สมบัติมอบ
เวนให้ ให้มาตุคามนั้นถึงซึ่งอิสรภาพเป็นใหญ่ในพื้นปฐพี พึงทะนุบำรุง
ถึงเพียงนี้ ก็อย่าพึงสำคัญมั่นหมายว่า มาตุคามนั้นจะมีได้คุ้มกัน
แคลนอาตมา อย่าพึงหมายคั่งนั้น พึงสันนิษฐานเถิดว่า มาตุคามนั้นจะ
เคารพยำเกรงอยู่ แต่ในกาลอันยังมิได้ถึงขณะ

ขณฺ์ ลทฺธา ถ้าได้ขณะชอบทั่วทั้ง เห็นจะข่มจะขี้ จะข่มเหงได้
แล้ว น้ามาตคามนฺ์ ก็กระทำซึ่งสิ่งหนาทกราตเกรียว ข่มข่มบุรุษที่ขก
สมบัติในพื้นปฐพีให้แก่ตน เป็นอันเที่ยงแท้ อย่าหลงไหลไปเลยว่
มาตคามนฺ์จะไม่ข่มขี้ เหตุฉนฺ์ ผู้มีบุญญาอย่าพึงวิสาสะ อย่าพึงไว้นือ
เชื่อใจแก่มาตคามนฺ์ ธรรมดาว่ามาตคามทงปวงนฺ์ ถึงสามหน่มรูป
ร่างนฺ์เหมาะงามบริบูรณ์ด้วยสมบัติ ประกอบด้วยอฏฐานวิริยะไม่เกียจ
คร้าน รักใคร่กันนฺ์ไม่เบื้อหน่าย จิตนฺ์ไม่ห่างจากความรัก ชอบนือ
เจริญใจกันเป็นทชฺนคิ ถ้ามีอันตรายมาถึง ฉกฉกเงินลงด้วยอันตรายอัน
ใดอันหนึ่งแล้ว มาตคามนฺ์ก็จะเห็นห่าง พึ่งขว้างร่างอย่าเสียได้ไม่
พึงนำพา

เหตุฉนฺ์ ผู้มีบุญญาอย่าพึงลุ่มหลง อย่าไว้นือเชื่อใจแก่มาตคาม
จะนำซึ่งทุกขภัยอันตรายทงปวงมาให้แก่อาตมา พึ่งอุตสาห์ปฏิบัติขจัดเสีย
ซึ่งความรักใคร่ในมาตคาม พึ่งบรรเทาเสียซึ่งตัณหา คือความปรารถนา
ในกิเลสภามและพัสดภาม อันเป็นรากเหง้าเค้ามูลแห่งความทุกข์ ดจ
พรรณนามาแล้วแต่หลัง วิสัชชนาในทุกขสมุทฺทัยอริยสัจที่ ๒ สันนือ
ความแต่เพียงเท่านั้น.

เอวํ กิมี ด้วยประการฉนฺ์ ฯ

กัณฺ์ที่ ๑๕๑

คัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค

ว่าด้วยภักดิ์อันเกิดจากความรักเป็นต้น

ตตถ กตมํ ทุกฺขนิโรธ อริยสจฺจํ โย ตสฺสสาเขว ตณฺุหาช
อเสสวिरาคนิโรธ จาโค ปญฺิณิสฺสคฺโค มุคฺติ อนาลโย อปฺปํ วุจฺจติ ภิกฺขเว
ทุกฺขนิโรธ อริยสจฺจนฺติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค
กัณฑ์ที่ ๑๕๐ ว่าด้วยภัยเกิดจากความรักเป็นต้น สืบต่อไป เพื่อให้เป็น
ประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอดกาลนาน
หาประมาณมิได้

บาลี

คำเนนความว่า สมเด็จพระมหากรุณา ตรัสเทศนาทุกขสมุทัย
อริยสัจจบลงแล้ว เมื่อจะตรัสเทศนาทุกขนิโรธอริยสัจนั้น จึงตรัส
ป้อนาด้วยพระบาลีว่า คตถ กตมํ ทุกขนิโรธ อริยสัจจํ คุกรภิกข
ทั้งหลาย ทุกขนิโรธ คือ ธรรมอันเป็นเครื่องดับทุกข์ ที่พระอริยเจ้าเห็น
แท้นั้นจะเป็นประการใด จึงได้ชื่อว่านิโรธ ตรัสป้อนาณะนั้นแล้ว ก็ตรัส
วิสัชนาด้วยพระองค์เองว่า โย ตสฺสาเยว ตณฺหาโย อเสสวिरคฺคิโนโร
คุกรภิกขทั้งหลาย อันว่าดับเสียซึ่งตัณหารอยแปดนั้น ด้วยอริยมรรค
มิได้เหลือได้เศษอันใดก็ดี กิริยาที่ละเสียได้ซึ่งตัณหารอยแปดนั้น ด้วย
พระอริยมรรคอันใดก็ดี และพ้นจากตัณหารอยแปดนั้น และหาอาลัยมิได้
อันใดก็ดี อันว่าดับเสียซึ่งตัณหารอยแปดนั้น และละเสียซึ่งตัณหารอย
แปดนั้น และพ้นจากตัณหารอยแปดนั้น และหาความอาลัยมิได้นั้นแหละ
ตถาคตเรียกว่าทุกขนิโรธอริยสัจ อธิบายว่า ดับตัณหารอยแปดประการ
ขาดจากสันดานมิได้เหลือได้เศษด้วยพระอริยมรรคนั้น ชื่อทุกขนิโรธ
นัยหนึ่งว่า ละเสียซึ่งตัณหามิได้อาลัยหวงแหนนั้นแหละ ได้ชื่อว่า
ทุกขนิโรธ จึงมีคำป้อนาสอดเข้ามว่า สมเด็จพระพุทธองค์ตรัสเทศนา
ว่า ทุกขนิโรธอริยสัจนั้นว่าด้วยทุกข์ต่างหาก ก็เหตุไฉนพระองค์จึงตรัส
เทศนาว่าด้วยดับตัณหาเล่า พระอรรถกถาจารย์ จึงมีคำวิสัชนาว่า จริง
อยู่ ในทุกขนิโรธนี้ แปลว่า ดับเสียซึ่งกองทุกข์ทั้งปวง มีชาติทุกข์
เป็นต้นนั้นก็จริงอยู่ แต่ทว่าพระองค์ทรงพระกรุณาตรัสเทศนาว่าด้วยดับ
เสียซึ่งตัณหารอยแปดประการให้หาเศษมิได้ ด้วยพระอริยมรรคนั้น เป็น
ลำต้นกิ่งก้านสาขาแห่งตัณหา ๆ นั้น เป็นรากเป็นเหง้า เมื่อตัดเหว้านยัง

ไม้ค้ำยันเสร็จตราบไค กองทุกข์ทั้งหลายมีชาติทุกข์เป็นต้น ก็ยังบัง
เกิดมีไปตราบนัน รุกขมูล วย เปรียบเหมือนค้ำยันไม้ อันบุคคลตัด
แต่ลำต้น โคนลงแต่กิ่งก้าน รากเหง้านั้นยังหาได้ขุดเสียไม่ ณ กาลใด
ต้นไม้ก็ย่อมจะงอกขึ้นใหม่ได้ในกาลนั้น ด้วยเหตุรากเหง้านั้นยังหา
ได้ขุดเสียไม่ในกาลใด ต้นไม้นั้นก็ย่อมจะงอกขึ้นใหม่ในกาลนั้น ถ้าแม้
ขุดรากขุดโคนขึ้นเสียให้สิ้นแล้วในกาลใด ต้นไม้นั้นก็มีอาจจะงอกขึ้นอีก
ได้ในกาลนั้น

ตสฺมา เหตุการณ์ดังนี้ สมเด็จพระมหาภิกษุเจ้าจึงตรัสเทศนาว่า
ค้ำยันซึ่งค้ำยันหาร้อยแปดให้หาเศษมิได้นั้น ชื่อว่าทุกข์นิโรธ ค้ำยันซึ่ง
กองทุกข์ทั้งปวง ประการหนึ่ง กองทุกข์ทั้งปวงจะมีมานั้น ก็อาศัยแก่
ค้ำยันหาร้อยแปดประการ สมเด็จพระศาสดาจารย์จึงตรัสเทศนาในทุกข์—
นิโรธนี้ว่า ค้ำยันหาร้อยแปดประการ หาได้ตรัสเทศนาว่าค้ำยันทุกข์ไม่
เปรียบเหมือนพญาไกรสรราชสีห์นั้น เมื่อบคคยภมฺมอินจะอิงอาศมา
แต่พอลูกบินมาถึงตัวแล้ว พญาไกรสรจะได้จับเอาลูกบินนั้นประหาร
เสียหามิได้ พญาไกรสรนั้น ก็เล่นโลดโผนโจนไปจับเอาตัวผู้ยงนั้น
พินาศฆ่าเสียให้ถึงแก่ความตาย ด้วยหมายใจว่า ตัวคนผู้ยงนั้น ยังมี
ชีวิตอยู่ตราบไค ลูกบินก็จักมาถึงตัวอาศมาตราบนันเป็นแท้ เหตุฉะนั้น
แลพญาไกรสรราชสีห์ จึงมิได้เอื้อเพื่อต่อลูกบิน จึงเล่นโลดโผน
โจนไปจับเอาตัวผู้ยงนั้นฆ่าเสีย ขกฯ แลมีกรรมฉนใด เมื่อสมเด็จพระ
พุทธองค์ตรัสเทศนาในทุกข์นิโรธริบสังข์ พระองค์หาได้ตรัสเทศนา
ว่าด้วยค้ำยันทุกข์ไม่ พระองค์ตรัสเทศนาว่าด้วยค้ำยันหาร้อยแปดประการ
นั้น ชื่อว่าทุกข์นิโรธริบสังข์ ตกฯ ที่มีอุปไมย เหมือนกับพญาไกรสร
อันเล่นไปจับเอาบุรุษที่ยงนั้นฆ่าเสียด้วยประการนั้น

สมเด็จพระพุทธองค์เจ้านั้น เปรียบเหมือนพญาไกรสรราชสีห์
ค้ำยันหาร้อยแปดนั้น เปรียบกับบุรุษที่ยงนั้น กองทุกข์นั้น เปรียบด้วยลูกบิน
ค้ำยันนั้น พระองค์ตรัสเทศนาว่า เป็นเหตุเป็นปัจจัย กองทุกข์ทั้งปวงมี
ชาติทุกข์เป็นต้นนั้น พระองค์ตรัสเทศนาว่า เป็นผล พระโยคาวจรกุล-

บุตรปรารถนาจะกระทำให้สิ้นทุกข์ สิ้นภัยในวัฏฏสงสาร ก็พึงอุตส่าห์ละ
 เสียซึ่งตัณหา อันเป็นเหตุแห่งกองทุกข์นั้นให้ขาดจากสันดานกาลใด กอง
 ทุกข์อันเป็นผล อันจะบังเกิดไปในเบื้องหน้านั้น ก็มีได้เป็นแท้ในกาล
 นั้น และภริยาที่ปฏิบัติละเสียซึ่งตัณหานั้น เป็นกิจแห่งองค์สมเด็จพระ
 พุทธเจ้าทุก ๆ พระองค์ ทรงปฏิบัติประคองค้ำพญาไกรสรราชสีห์ หมู่
 เคียงทั้งปวงนั้นปฏิบัติเหมือนอย่างสุนัขนั้น ธรรมดาว่าสุนัขนั้น ถ้าแม่ได้
 เห็นไม้ค้อนและก้อนดินอันบุคคลทิ้งมาแล้ว ก็แล่นไปคาบกัดเอาไม้ค้อน
 และก้อนดินนั้นโดยเร็ว ตัวคนที่ทิ้งมานั้นสุนัขหาได้นำพาไม่ ฉะนั้นใดก็ดูหมู่
 เคียงทั้งปวง ก็ปฏิบัติเหมือนอย่างสุนัขนั้น หมู่เคียงปฏิบัติปรารถนา
 จะให้บังเกิดกองทุกข์ในเบื้องหน้า บางจำพวกปฏิบัตินอนเหนือแผ่นดิน
 บางจำพวกก็ปฏิบัตินอนบนหนาม แล้วและข้างกายให้ร้อนทั้ง ๔ แห่ง คือ
 ก่อเพลิงขึ้นสี่ทิศแล้วก็นั่งอยู่ในท่ามกลาง จึงแหงนหน้าขึ้นแลดูพระ
 อาทิตย์นั้นไป ตราบเท่าจนอัสตังลงเป็นอาทิ ด้วยสำคัญในใจว่าปฏิบัติ
 ฉะนั้น อาจจะนำตนให้พ้นจากกองทุกข์ในวัฏฏสงสาร หมู่เคียงทั้ง
 หลายย่อมถือมิจฉาปฏิปฏิบัติเป็นอาทิฉะนั้น ด้วยหมายใจให้พ้นทุกข์
 ไม่รู่ว่าจะให้บังเกิดทุกข์ไปในวัฏฏสงสาร หมู่เคียงถึ้นนั้นปฏิบัติเปรียบ
 ปานดังสุนัข อันกัดเอาไม้ค้อนและก้อนดินที่เขาทิ้งมา จะนำพาต่อคนที่
 ทิ้งมานั้นหาไม่ได้

ประการหนึ่ง โยคาวจรกลุบุตรในพระบวรพุทธศาสนา ประกอบด้วย
 บัณฑิต และวิริยะอุตส่าห์พากเพียร ปฏิบัติตัดทอนเสียซึ่งตัณหา ให้
 เสรีจากสันดาน ก็พึงถือเอาอย่างบุรุษอันกระทำสวนนั้นเป็นอารมณ์เกิด
 ธรรมดาว่าบุรุษอันกระทำสวนแห่งตนนั้น ตัดตักลาคี ทิสวา ครั้นเห็น
 เกาไม้เตาขมอันงอกขึ้นในสวนแห่งตนแล้ว บุคคลผู้นั้นก็จับเอายอดแห่ง
 เกาไม้เตาขมนั้นได้แล้ว ก็สวนไปให้ถึงต้นถึงราก ไม้ ปดวา ครั้นสวน
 มาถึงโคนแล้ว บุรุษนั้นก็ถอนขึ้นขึงเกาไม้เตากับทั้งรากทิ้งเสีย น้ำเตา
 นั้นก็มีอาจจะงอกขึ้นได้สืบต่อไปในเบื้องหน้า ฉะนั้นใดก็ดู พระโยคาวจรผู้

มีเพียรก็พึงปฏิบัติตัดทอนเสียซึ่งรากและเหง้า บุรุษที่กระทำส่วนนั้น เปรียบ
ด้วยพระโยคาวจร ผู้กระทำความเพียรในพระบวรพุทธศาสนา

ที่ส่วนนั้นเปรียบด้วยอายตนะ ๑๒ ประการ คือ จักขวายตนะ
ประการ ๑ โสทายตนะประการ ๑ ฆานายตนะประการ ๑ ชิวหายตนะ
ประการ ๑ กายายตนะประการ ๑ มนายตนะประการ ๑ รูปลายตนะ
ประการ ๑ สัททายตนะประการ ๑ คันธายตนะประการ ๑ รสายตนะ
ประการ ๑ โผฏฐัพพายตนะประการ ๑ ฐัมมายตนะประการ ๑ เป็น
อายตนะ ๑๒ ประการ ด้วยกันฉะนี้

จักขวายตนะนั้น ได้แก่จักขุทั้ง ๒ ข้างและขา สมเด็จพระมหา-
กรุณา ตรีสเทสนาเรียกว่า จักขวายตนะ และโสทายตนะนั้น ได้แก่ทั้งสอง
ฆานายตนะนั้นได้แก่จมูก ชิวหายตนะนั้นได้แก่ลิ้น กายายตนะนั้นได้แก่กาย
ทั้งปวง อวัยวะน้อยใหญ่ทั้งปวง นอกออกไปกว่าจักขุและโสท นอก
ออกไปกว่าฆานะ และชิวหานั้น ได้ชื่อว่ากายายตนะส่วนทั้งนั้น มนายนตนะนั้น
ได้แก่ หทัยวัตถุ คือ เนื้อหัวใจนั่นเอง รูปลายตนะนั้น ได้แก่สรรพรูปทั้งปวง
อันเป็นภายนอกกาย สัททายตนะนั้น ได้แก่สรรพเสียงทั้งปวง คันธายตนะ
นั้น ได้แก่สรรพกลิ่นทั้งปวง รสายตนะนั้น ได้แก่สรรพรสทั้งปวง
โผฏฐัพพายตนะนั้น ได้แก่สิ่งของทั้งปวง ที่เราท่านสัมผัสถูกต้อง เรา
ท่านทั้งปวง ได้สัมผัสถูกต้องสิ่งใดด้วยกาย สิ่งนั้นแลได้ชื่อว่า โผฏฐัพพา-
ยตนะ และฐัมมายตนะนั้น ได้แก่จิตและเจตสิกทั้งปวง แต่บรรดาจิตและ
เจตสิกทั้งปวงนั้น จัดเป็นอายตนะ ชื่อว่าฐัมมายตนะ และอายตนะ ๑๒
ประการที่พรรณนามานี้ เป็นที่ประชุมแห่งคันหา เป็นบ่อเกิดแห่งคันหา

คสุม่า เหตุการณ์ดังนั้น สมเด็จพระมหากรุณา จึงตรัสเทศนาว่า
คันหานั้น เป็นรากเป็นเหง้าแห่งทุกข์ทั้งปวง คันคันทาสนจากสันดาน
แล้ว ทุกข์ทั้งหลาย มีชาติทุกข์เป็นต้น ก็ดับสิ้นด้วยกัน สมเด็จพระผู้ทรง
พระภาค มีพระพุทธันหารตรัสเทศนาว่า สว โข ปเนสา ภิกขเว
ตณฺหา กตฺถ ปหิยฺยมานา ปหิยฺยติ กตฺถ นิรุชฺฌมานา นิรุชฺฌติ

ตรัสปองว่า ภิกขเว ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สาโช ปเนสา ตณหา ก็แล
 ตณหานั้น อัมมคฺคจะละเสียได้ นั้น ย่อมละได้ในที่ตั้งๆ ตณหา
 นั้นเมื่อจะดับย่อมดับในที่ตั้งๆแล้ว ก็ทรงวิสัชนา
 ด้วยพระองค์เองว่า ยัม โลเก ปิยรูปุ สาตรูปุ สภาวธรรมอันใด อัมม
 สภาวะเป็นทพฺงรัก และมีสภาวะเป็นทยินฺคมีอยู่ในโลก เอตฺเตสา ตณหา
 ตณหานั้น เมื่อบุคคลจะละเสียได้ ก็ย่อมละได้ในสภาวธรรมที่เป็นทพ
 ฺงรักและเป็นทยินฺคณน และตณหานั้นเมื่อจะดับแล้ว ก็ย่อมดับในสภาวธรรม
 ที่เป็นทพฺงรัก และเป็นทยินฺคณน

ภิกขุ โลเก ปิยรูปุ สาตรูปุ สภาวธรรมอันมีสภาวะเป็นทพฺงรัก
 และมีสภาวะเป็นทยินฺคในโลกย่อมมีอยู่ จกฺขุ โลเก ปิยรูปุ จกฺขุ ก็มี
 สภาวะเป็นทพฺงรัก และมีสภาวะเป็นทยินฺคในโลก ตณหานั้นเมื่อบุคคล
 จะละเสียได้ ก็ย่อมละได้ในจักขุนั้น ตณหาเมื่อจะดับแล้ว ก็ย่อมดับ
 ในจักขุนั้น โสคํ โลเก โสคํก็มีสภาวะเป็นทพฺงรัก และมีสภาวะเป็นท
 ยินฺคในโลก ฆานะ จิวหา กาย นํโใจ ก็มีสภาวะเป็นทยินฺคในโลกอันใด
 ตณหานั้นเมื่อบุคคลจะละได้ ก็ย่อมละได้ในโสค และฆานะ จิวหากาย
 นํโใจ ทมสภาวะเป็นทรัก และมีสภาวะเป็นทยินฺคณน รูปา โลเก รูป
 อัมมสภาวะเป็นทรัก และมีสภาวะเป็นทยินฺคในโลกกิดิ เสียง และกลิ่น
 และรส และโณภูพพะ อัมมสภาวะเป็นทพฺงรัก และมีสภาวะเป็นทยินฺค
 ในโลกกิดิ และตณหานั้นเมื่อบุคคลจะละเสียได้ ย่อมละได้ในรูป เสียง
 กลิ่น รส โณภูพพะ ธรรม อัมมสภาวะเป็นทรัก และมีสภาวะเป็นทยินฺค
 นั้น และตณหาเมื่อจะดับนั้นแล้ว ก็ย่อมดับในรูปในเสียง ในกลิ่น ในรส
 ในโณภูพพะธรรม อัมมสภาวะเป็นทยินฺคณน จกฺขุวิญญาณํ โลเก และ
 วิญญาณอันอาศัยซึ่งจักขุ อาศัยซึ่งโสค อาศัยซึ่งฆานะ อาศัยซึ่งจิวหา
 อาศัยซึ่งกาย อาศัยซึ่งหทัยวัตถุ อัมมสภาวะเป็นทรัก และมีสภาวะเป็น
 ทยินฺคในโลกอันใด และตณหาเมื่อบุคคลจะละได้นั้น ก็ย่อมละได้ใน
 จกฺขุวิญญาณ โสควิญญาณ ฆานวิญญาณ จิวหาวิญญาณนั้น กายวิญญาณ
 มโนวิญญาณ อัมมสภาวะเป็นทรัก และมีสภาวะเป็นทยินฺคณน เมื่อ

จะดับก็ย่อมได้ในจักขุวิญญาณ โสทวิญญาณ ฆานวิญญาณ จิวหา-
วิญญาณ กายวิญญาณ มโนวิญญาณ อันมีสภาวะเป็นที่รัก และมีสภาวะ
เป็นที่ยินดีนั้น

จักขุสมผัสโส โลเก ตูกรภิกขุทั้งหลาย จักขุสัมผัส โสทสัมผัส
ฆานสัมผัส จิวหาสัมผัส กายสัมผัส มโนสัมผัส อันมีสภาวะเป็นที่รัก
และมีสภาวะเป็นที่ยินดีอันใดในโลก เหตุ ऐसा ตณฺหา และตัณหานั้น
เมื่อบุคคลจะละได้ ก็ย่อมละได้ในจักขุสัมผัส โสทสัมผัส ฆานสัมผัส
จิวหาสัมผัส กายสัมผัส มโนสัมผัส อันมีสภาวะเป็นที่รัก และมีสภาวะ
เป็นที่ยินดีนั้น และตัณหาเมื่อจะดับนั้นแล้ว ก็ย่อมดับในสัมผัสทั้ง ๖ มี
จักขุสัมผัสเป็นอาทินั้น จักขุสมผัสสชา เวทนา โลเก ตูกรภิกขุทั้งหลาย
เวทนาความเสวยอารมณ์ อันบังเกิดแต่จักขุสัมผัส โสทสัมผัส
ฆานสัมผัส จิวหาสัมผัส กายสัมผัส มโนสัมผัส อันมีสภาวะเป็นที่
รัก และมีสภาวะเป็นที่ยินดีอันใดในโลก

และตัณหานั้น เมื่อบุคคลจะละเสียได้ ก็ย่อมละได้ในเวทนา ความ
เสวยอารมณ์อันบังเกิดแต่สัมผัสทั้ง ๖ มีจักขุสัมผัสเป็นอาทินั้น และ
ตัณหาเมื่อจะดับแล้ว ก็ย่อมดับในเวทนา ความเสวยอารมณ์อันบังเกิด
ในสัมผัสทั้ง ๖ มีจักขุสัมผัสเป็นอาทินั้น และตัณหาเมื่อจะดับนั้นแล้ว ก็
ย่อมดับในเวทนา ความเสวยอารมณ์อันบังเกิดแต่สัมผัสทั้ง ๖ มีจักขุ
สัมผัสเป็นอาทินั้น รูปสัญญา โลเก ตูกรภิกขุทั้งหลาย สัญญา คือ
ความสำคัญ ๖ ประการ คือ รูปสัญญา สำคัญในรูป สำคัญในเสียง
สำคัญในกลิ่น สำคัญในรส สำคัญในโผฏฐัพพะ สำคัญในธรรม อัน
มีสภาวะเป็นที่รัก และมีสภาวะเป็นที่ยินดีอันใดในโลก เหตุ ऐसा ตณฺหา
ตัณหานั้นเมื่อบุคคลจะละได้ ก็ย่อมละได้ในสัญญาทั้ง ๖ มีรูปสัญญาเป็น
ต้น และตัณหาเมื่อจะดับแล้ว ก็ย่อมดับในสัญญาทั้ง ๖ มีรูปสัญญาเป็น
ต้น อันมีสภาวะเป็นที่รัก และมีสภาวะเป็นที่ยินดีนั้น รูปสญฺเจตนา โลเก
ตฺถ ภิกขุทั้งหลาย เจตนาทั้ง ๖ ประการ มีรูปสญฺเจตนาเป็นอาทิ มีมโน
สญฺเจตนาเป็นปริโยสาน อันมีสภาวะเป็นที่รัก และมีสภาวะเป็นที่ยินดี
อันใดในโลก

และตณหานัน เมื่อบุคคลจะละเสียได้ ก็ย่อมละได้ในเจตนาทั้ง ๖ มีรูปสัญญาเจตนาเป็นต้น อันมีสภาวะเป็นทริก และมีสภาวะเป็นที่ยินคินัน และตณหาเมื่อจะดับนั้นเล่า ก็ย่อมดับในเจตนาทั้ง ๖ มีรูปสัญญาเจตนาเป็นต้น มีสภาวะเป็นทริก และมีสภาวะเป็นที่น่าสนใจินัน รูปตณหา โลเก ตุก่อนภิกขุทั้งหลาย ตณหา คือความปรารถนา ๖ มีรูปตณหา คือปรารถนา ในรูปเป็นต้น อันมีสภาวะเป็นทริก และมีสภาวะ เป็นที่ยินคินันใดในโลก เอกุเตสา ตณหา และตณหานัน เมื่อจะละเสียได้ ก็ย่อมละได้ในตณหา ๖ ประการ มีรูปตณหาเป็นอาทินัน และตณหาเมื่อจะดับเล่า ก็ย่อมดับ ในตณหา คือความปรารถนา ๖ ประการ มีปรารถนาในรูปเป็นอาทิ อันมี สภาวะเป็นทริก และมีสภาวะเป็นที่ยินคินัน รูปวิตกโก โลเก ตุกร ภิกขุทั้งหลาย วิตก ๖ ประการ มีวิตกในรูปเป็นอาทิ อันมีสภาวะเป็นทริก และมีสภาวะเป็นที่น่าสนใจินัน อันใดในโลก

และตณหานัน เมื่อบุคคลจะละได้ ก็ย่อมละได้ในวิตก ๖ ประการ มีวิตกในรูปเป็นอาทินัน และตณหาเมื่อจะดับนั้นเล่า ก็ย่อมดับในวิตก ๖ ประการ มีรูปวิตกเป็นต้น อันมีสภาวะเป็นทริก และมีสภาวะเป็นท ยินคินัน

รูปวិชาโร โลเก ตุกรภิกขุทั้งหลาย วิचार ๖ ประการ มีวิچار พิจารณาในรูปเป็นอาทิ อันมีสภาวะเป็นทริก และมีสภาวะเป็นที่ยินคินัน โลกอันใด ตณหานัน เมื่อบุคคลจะละเสียได้นั้น ก็ย่อมละได้ในวิचार พิจารณานัน มีพิจารณาในรูปเป็นอาทินัน และตณหาเมื่อจะดับเล่า ก็ย่อม ดับใน วิचारพิจารณา มีพิจารณาในรูปเป็นอาทิ อันมีสภาวะเป็นทริก และเป็นที่ยินคินัน อิทํ วุจจติ ภิกขเว ทุกขนิโรธ อริยสัจจํ ตุกรภิกขุ ทั้งหลาย ตณหาอันบุคคล จะละได้ในอารมณ์ทั้ง ๖ มีรูปารมณเป็นต้น อันมีสภาวะเป็นทริก และมีสภาวะเป็นที่ยินคินันใดในโลกนินแผละ ได้ชื่อว่า ทุกขนิโรธอริยสัจ เป็นเครื่องดับทุกข์ทั้งปวงด้วยประการดังนี้

เป็นใจความว่า เมื่อสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสเทศนา ทุกขนิโรธอริยสัจนั้น พระพุทธองค์ ยกเอาต้นเหตุเป็นกิจที่ดับตณหา ทละ

ค้นหาเสียได้ ไม่เอื้อเฟื้ออาลัยในกามคุณนั้นมาแสดงเป็นนิโรธจ ค้วย
 ประการดังนี้ นักปราชญ์พึงรู้เถิดว่า ข้อซึ่งพระพุทธองค์ยกเอาสมุทัย-
 นิโรธคือดับตัณหา มาตรัสเทศนาเป็นข้อแห่งนิโรธจนั้น หวังจะให้เป็น
 ประโยชน์เป็นคุณที่จะให้พิจารณาเป็นมูลเหตุ คือ ตัณหา ดังพรรณนามา
 ฉะนั้น อยมปนตโก บัณฑิต จะแสดงอรรถเป็นบทวิवरณยะ จะแก้ไข
 ในอรรถแห่งพระบาลีที่สมเด็จพระพุทธองค์เจ้า โปรดประทานพระสัทธรรม
 เทศนาทุกขนิโรธจ ข้อซึ่งพระพุทธภูิกาทรัสเป็นมคธภาษาวา อเสส-
 วิจารณ์โรธนั้น ถ้าจะแบ่งตัดออกเป็น ๓ บท อเสสบท ๑ วิจารณ์บท ๑
 นิโรธบท ๑ อเสสนั้นแปลว่าไม่เหลือ วิจารณ์แปลว่า พระอริย-
 มรรค นิโรธนั้นแปลว่า ดับ

เหตุใดวิจารณ์โรธศัพท์ จึงแปลว่า พระอริยมรรค จะมีอรรถอธิบาย
 เป็นประการใด ข้อซึ่งวิจารณ์โรธศัพท์ แปลว่าพระอริยมรรคนั้น ด้วย
 สามารถจะให้เห็นอรรถอธิบายว่า เมื่อพระอริยมรรคที่ ๔ มีพระโสคาปัตติ-
 มรรคเป็นอาทิ มีพระอรหัตเป็นปริโยสาน กระทำนิพพานเป็นอารมณ์
 แล้ว และบังเกิดขึ้นในสันดานนั้น พระโสคาปัตติมรรคก็ละเสียได้ซึ่งทฎฐิ-
 สัมปยุตจิต ๔ วิจิกจนาสัมปยุตจิต ๑ เป็น ๕ จิตด้วยกัน พระสกิทา-
 คามิมรรคนั้น กระทำซึ่งกามราคะและพยาบาทที่หยาบ ๆ นั้น ให้สาบสูญ
 เป็นอนุปัตตินิโรธ พระอนาคามิมรรคนั้น ละเสียได้ซึ่งกามราคะและ
 พยาบาทอันละเอียดและโทสจิตนั้นขาดสิ้นทั้ง ๒ จิต พระอรหันตมรรค
 นั้น ละเสียได้ซึ่งทฎฐิวิปปยุตจิต ๔ และอหังขสัมปยุตจิตนั้น ๑
 ให้สิ้นสูญเป็นสมุจเฉต จะได้มีความยินดีอยู่ในรูป เสียง กลิ่น รส
 โผฏฐัพพะ กามคุณ อันใดอันหนึ่งหาไม่ได้

ตัณหาซึ่งเป็นพนักงาณดกแต่งซึ่งเรณ คือ กาย มีปกติกระทำให้เวียน
 ไปในภพเบื้องหน้า ที่จำแนกแจกออกไปเป็นกามตัณหา ภวตัณหา
 วิภวตัณหา นั้น ก็ดับสูญจากสันดานนั้น ๆ มิได้ยินดีอยู่ในภพ มิได้
 ยินดีอยู่ในกามคุณอันใดอันหนึ่ง มิได้ทรงอยู่ในอำนาจแห่งตัณหา อาศัย
 เหตุที่จะให้เห็นอธิบายฉะนี้ วิราคะศัพท์แปลว่า ปราศจากยินดีนั้น

จึงแบ่งเป็นอธิบายว่า พระอริยมรรค ดังนี้ สันเนอความในเทศนา
กัณจนเพียงเท่านั้น.

เอวํ กิมิ ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณหาที่ ๑๕๒

คัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค
ว่าด้วยนิพพาน

วิราเคน นิโรโธ วิราคานิโรโธ อเสโส วิราโค อเสโส นิโรโธ
อเสสวิราคานิโรโธติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค
กัณหาที่ ๑๕๒ ว่าด้วยนิพพาน สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธ
ศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอดกาลนาน หาประมาณมิได้

อรรถกถา

ดำเนนความว่า พระอรรถกถาจารย์เจ้า ตั้งบทวิคคหะไว้ว่า วิราเคน
นิโรโธ วิราคานิโรโธ แปลว่า นิโรโธ อันว่าดับ วิราเคน ด้วย
พระอริยมรรค วิราคานิโรโธ อันว่าด้วยพระอริยมรรค วิคคหะ ฉะน
แล้วจึงตั้งบทสืบต่อไปอีกว่า อนุสยสมุคฺชาโต อเสสวิราเคน นิโรโธ
อเสสนิโรโธ แปลว่า นิโรโธ อันว่าดับ วิราเคน ด้วยพระอริย-
มรรค อเสโส หาเศษมิได้ อนุสยสมุคฺชาโต เหตุถอนขึ้นเสียได้พร้อมซึ่ง
กามราคาทิอนุสัย อเสสวิราคานิโรโธ อันว่าดับด้วยอริยมรรคหาเศษมิได้
เหตุถอนขึ้นเสียได้พร้อมซึ่งกามราคาทิอนุสัย เมื่อตั้งบทวิคคหะไว้สำหรับ
จะให้แปลบทให้ยิ่งขึ้น มิให้แย้งกันได้ด้วยประการฉะนี้แล้ว พระ

อาจารย์ ปรารถนาจะยังกลบตรในกายหน้า ให้รู้บรรดาธิบาย
อปรนัย จึงตั้ง อหว่า ศัพท์ลงไว้แสดงซึ่งบรรดาธิบายเป็นอปรนัยนั้นว่า

 วิราโคติ ปหานํ วุจฺจติ ว่าวิราคศัพท์อันนี้ ถ้าจะแปลออก
ว่ามละเสีย ก็อาจจะแปลได้ เหตุใด เหตุตั้งนั้น นักปราชญ์ผู้มีปัญญา
ฉลาดในอรรถรส พึงเห็นแจ้งว่า วิราคศัพท์ ถ้าจะแปลว่ามละเสีย
นั้น พึงประกอบบทวิคคหว่า อเสโส วิราโค อเสโส นิโรโธ แปลว่า
วิราโค อันว่ามละเสีย อเสโส อันหาเศษมิได้ นิโรโธ อันว่าดับ
เสีย อเสโส หาเศษมิได้ อเสสวิราคนิโรโธ อันว่ามละเสียหาเศษ
มิได้ ดับเสียหาเศษมิได้ ถ้าจะว่าแต่โดยอรรถะนั้น วิราคศัพท์ ก็แปล
ว่านิพพาน นิโรธศัพท์ ก็แปลว่านิพพาน จากศัพท์และปฏินิลสัคค-
ศัพท์ ก็แปลว่านิพพาน มุตติศัพท์และอนาลยศัพท์ ก็แปลว่านิพพาน
ดีกว่าแปลว่านิพพานได้สนิท ๖ ศัพท์ เหตุว่าศัพท์ทั้ง ๖ นี้ เป็นเววณะ
แห่งนิพพานศัพท์ เป็นคำเปรียบแห่งนิพพานศัพท์ทั้งนั้น ซึ่งจะ
แปลว่า นิพพานทั้ง ๖ ศัพท์นั้นก็มีได้ผล จึงมีคำที่พหุภักถ์หน้าซ้ำไว้
อีกแล้วว่า ปรมตฺถโค หิ ทุกฺขนิโรธํ อริยสจฺจนฺติ นิพฺพานํ วุจฺจติ ว่า
จริงอยู่ ถ้าจะว่าโดยปรมัตถ์อรรถอันสุขุมนั้น ทุกฺขนิโรธศัพท์ มิใช่
อันไกล ได้แก่พระนิพพาน ๆ นั้นแหละ สมเด็จพระพุทธเจ้า ตรัส
เทศนาด้วยทุกฺขนิโรธศัพท์

 นักปราชญ์พึงสันนิษฐานว่า ข้อซึ่งว่าวิราคศัพท์ แปลว่า
นิพพานนั้น มีบรรดาธิบายว่า ตณฺหาจะปราศจากสันดานพระอริยบุคคล
นั้น ก็อาศัยเหตุที่พระอริยมรรค หน่วงเอาพระนิพพานเป็นอารมณ์ พระ
อริยมรรคทั้ง ๘ มีพระโสดาปัตติมรรคเป็นต้น มีพระอรหันตเป็นที่สุดนั้น
ก็อาศัยเหตุได้พระนิพพานเป็นอุปนิสัย ได้พระนิพพานเป็นอารมณ์-
ปัจจัย แล้วพระโสดาปัตติมรรค และพระสกทาคามีมรรคนั้น ก็มีละ
เสียได้ซึ่งกิเลสธรรมทั้งปวง ตามพนักงานแห่งตน ๆ จนบรรณาแต่หลัง
ฝ่ายว่าพระอรหันตมรรคนั้น ก็ขจัดค้นหาให้วิบัติปราศจากสันดานได้
เสร็จสิ้น เป็นสมุจเฉตปหาน ดีกว่าสันดานจะปราศจากสังกิเลส

จะปราศจากตัณหา จะปราศจากความรักใคร่ จะปราศจากความกำหนัด
 ยินดีในกามคุณนั้น อาศัยเหตุที่พระอริยมรรคทั้ง ๔ ประการ ได้พระ
 นิพพานเป็นอรรคมณเฑียร จิตจะนี้ วิราคะศัพท์ ซึ่งแปลว่าปราศจากยินดี
 นั้น จึงแปลเป็นอธิบายว่า พระนิพพานนั้น และข้อซึ่งว่านิโรธศัพท์
 แปลว่านิพพานนั้นเล่า ก็มีอธิบายว่า เมื่อพระอริยมรรคทั้ง ๔ กระ
 ทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพาน บัดนี้หวังเอาพระนิพพานเป็นอรรคมณเฑียรแล้ว
 กาลใด สังกิเลสตัณหาที่ระงับศูนย์อันตรธานไปจากสันดานโดยลำดับ ๆ กัน
 ในกาลเมื่อนั้น ตกว่าสังกิเลสและตัณหาจะดับนั้น เป็นเหตุด้วยพระ
 อริยมรรคทั้ง ๔ ประการ หากกระทำพระนิพพานเป็นอรรคมณเฑียร อาศัย
 เหตุจะนี้ นิโรธนั้น ท่านจึงแปลตามอธิบายว่าพระนิพพาน และข้อ
 ซึ่งว่าวิราคะศัพท์ และปฏินิสสัคคศัพท์ มุตติศัพท์ อนาลยศัพท์ แปล
 ว่านิพพานนั้นเล่า ก็มีอธิบายว่า เมื่อพระอริยมรรคทั้ง ๔ สละได้
 ซึ่งสังกิเลสและตัณหา พ้นจากอำนาจแห่งสังกิเลสและตัณหา มิได้
 เอื้อเฟื้ออาลยอยู่ด้วยกามคุณนั้น จะอาศัยอรรคมณเฑียรนั้น หามิได้
 พระนิพพานนั้นแหละเป็นอรรคมณเฑียร กระทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพาน บัดจาก
 อำนาจตัณหา มิได้อาลยอยู่ด้วยกามคุณในกาลเมื่อนั้น เหตุจะนี้
 ราคศัพท์ และปฏินิสสัคคศัพท์ มุตติศัพท์ อนาลยศัพท์ทั้ง ๔ นี้ จึง
 แปลเป็นอธิบายว่าพระนิพพานได้

ตยิท สนติ ลกขณิ ถ้าจะว่าโดยลักษณะ พระนิพพานนั้น มี
 ลักษณะอันระงับสภาวะเป็นบัจฉัยให้ระงับเสียได้ซึ่ง โลกะ โทสะ โมหะ
 ระงับเสียได้ซึ่งอวิชชาและตัณหา ระงับเสียได้ซึ่งสังกิเลสธรรมทั้งปวง
 อันกระทำให้เศร้าหมอง ให้เวียนตาย เวียนเกิด เวียนเอากำเนิดใน
 วัฏสงสารนี้ เป็นลักษณะแห่งพระนิพพาน อจตุรัส ถ้าจะว่าโดยกิจ
 พระนิพพาน มีกิจมิได้รู้จติ ไม่เหมือนด้วยสังขตธรรมทั้งหลาย กิณาม
 และรูป อณุกุศลและอกุศลประชุมแต่นั้น ข้อมถึงซึ่งสภาวะ บังเกิด
 และทำลาย อันพระนิพพานธรรมนี้ เป็นธรรมอันมิได้รู้บังเกิดและ

ทำลาย เหตุฉะนี้แหละ จึงว่า กิจที่มีได้จัตน เป็นกิจแห่งนิพพาน
 อสฺสาสกรสฺวา อีกอย่างหนึ่งว่า พระนิพพานนั้น มีกิจอันกระทำให้
 สันดานแห่งพระอริยบุคคล ชื่นชมโสมนัส อธิบายตามคำพระภูิกายาจารย์
 ว่า พระนิพพานนั้น มีอาการดุจดังว่า จะโลมเล้าเอาใจพระอริยเจ้า
 ซึ่งมีสันดานเหนียวหนำย จากสังขารทุกข์ และกอรปอยู่ด้วยความกระสัน
 นั้นให้ปราศจากความกระสัน ให้สังขารทุกข์ส่างร้อน ให้มีความผาสุก
 รื่นเริงบันเทิงอยู่ในจิตสันดาน ถ้าจะว่าด้วยผลแห่งนิพพาน ตามอธิบาย
 แห่งจุลภูิกายาจารย์นั้นว่า อนิมิตตปจฺจุปฺภูจฺจํ พระนิพพานนี้ มีปราศจาก
 สังขตนิमितเป็นผล

อีกนัยหนึ่งว่า นิปฺปปฺปญฺจปจฺจุปฺภูจฺจํ พระนิพพานนี้ มีสภาวะ
 เป็นเหตุ ให้ระงับดับเสียซึ่งปญฺญจธรรม มีกามราคะเป็นต้น เป็นผล
 อธิบายว่า สังขตนิमित คือ กุศลและอกุศล ซึ่งเป็นเหตุ เป็นปัจจัย
 ประชุมแต่งนามและรูป ให้เวียนอุบัตินึงเกิด เอากำเนิดในภพทั้ง ๓ คือ
 กามภพ รูปภพ อรูปภพนั้น จะได้มีในพระนิพพานธรรมนั้นหาไม่ได้
 ปญฺญจธรรมทั้งปวง มีรากปญฺญจเป็นอาทิ ที่กระทำให้สัตว์ทั้งหลาย
 เน้นซำอยู่ในวัฏฏสงสารนั้นเล่า ก็มิได้รู้มีในพระนิพพาน ๆ นี้ เป็น
 ปัจจัยให้ระงับดับเสียได้ ซึ่งราคะที่ปญฺญจจะ เหตุนี้ จึงว่าพระนิพพาน
 ธรรมนั้น มีสภาวะปราศจากสังขตนิमितเป็นผล มีสภาวะเป็นเหตุให้ระงับ
 ดับเสียซึ่งปญฺญจธรรม มีราคะเป็นต้น เป็นผล ด้วยประการฉะนี้

ต่อไปนี้ ว่าด้วยไวพจน์แห่งนิพพาน คำว่า ไวพจน์ แปลว่า
 คำต่างกัน อธิบายว่า คำพูดต่างกัน หรือศัพท์ต่างกัน แต่หมายความว่า
 อันเดียวกัน คือ ใช้แทนกันได้ เช่นคำว่า สุข งาม น่าดู น่ารัก
 เหล่านี้เป็นต้น ล้วนแต่เป็นคำพูดต่างกัน เป็นศัพท์ต่างกัน แต่หมาย
 ความอย่างเดียวกัน เพราะฉะนั้น คำที่ต่างกันโดยรูปศัพท์ แต่หมาย
 ความอย่างเดียวกันกับคำว่า นิพพานมีอยู่มาก เรียกว่าไวพจน์ของนิพพาน
 หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า คำที่ใช้แทนคำว่านิพพาน คือ เมื่อไม่ใช้

คำว่านิพพาน ใช้คำอื่นก็ได้ คำอื่นที่ใช้แทนคำว่า นิพพานนั้น มีอยู่มาก
เท่าที่ปรากฏในที่มาต่าง ๆ มีธัมมจักกัปปวัตตนสูตรเป็นต้น ดังต่อไปนี้
คือ วิราโค ความคลาย คือ คลายเครื่องร้อยรัด นิโรโธ ความดับ
คือ ดับเครื่องร้อยรัด ฯ จาโค ความสละ คือ สละเครื่องร้อยรัด ฯ
ปฏินิสสัคโค ความเลิก คือ เลิกเครื่องร้อยรัด ฯ มุตติ ความพ้น
คือ พ้นจากเครื่องร้อยรัด ฯ อนาลโย ความไม่เกาะเกี่ยว คือ ไม่
เกาะเกี่ยวด้วยเครื่องร้อยรัด ฯ มทนิมมทโน การข้ายความเมาเสีย ฯ
ปีปาสวินโย การกำจัดความหิวกระหาย ฯ อาลยสมุคคาโต การถอน
เครื่องเกาะเกี่ยวเสีย ฯ วัฏฏปจฺเจโท การตัดเครื่องหมุนเวียน ฯ
ตณฺหกุชโย การสิ้นความตันรน ฯ วิราโค การคลายเครื่องร้อยรัด ฯ
นิโรโธ การดับเครื่องร้อยรัด

ต่อไปนี้ ว่าด้วยคำสรรเสริญนิพพาน นิพพานํ ปรมํ วทนฺติ
พุทฺธา พระพุทธเจ้าทั้งหลายตรัสว่า นิพพานเป็นของเยี่ยม ฯ นิพพานํ
ปรมํ สุขํ นิพพานว่างอย่างยิ่ง ฯ นิพพานํ ปรมํ สุขํ นิพพานเป็นสุข
อย่างยิ่ง ฯ วิสฺสุตฺติ สพฺพเกลสฺสํ โหติ ทุกฺขํ นิพฺพุตฺติ ความ
หมดจดจากกิเลสทั้งปวง เป็นความดับทุกข์ทั้งหลาย ฯ นตฺถิ สนฺติ
ปรํ สุขํ ความสุขนอกจากนิพพานไม่มี ฯ ในคำสรรเสริญนิพพาน ๕
อย่างนี้ มีอธิบายดังต่อไปนี้ คือ ข้อว่า พระพุทธเจ้าทั้งหลาย ตรัส
นิพพานว่าเป็นของเยี่ยมนั้น หมายความว่า สิ่งทั้งหมดในโลก ไม่ว่า
สิ่งหนึ่งสิ่งใด หรือไม่ว่ากรรมชนิดหนึ่งชนิดใด พระพุทธเจ้าทั้งหลาย
ย่อมไม่ตรัสว่าเป็นของเยี่ยมเลย มีแต่ นิพพานอย่างเดียวเท่านั้น ที่ท่าน
ตรัสว่าเยี่ยม ซึ่งแสดงให้เห็นว่า นิพพานเป็นสิ่งที่ดียิ่งกว่าสิ่งอื่นทั้ง
หมด ฯ ทำไมพระพุทธเจ้าทั้งหลายจึงตรัสว่า นิพพานเป็นของเยี่ยม
เพราะเหตุ ๔ อย่าง คือ นิพพานเป็นของว่างอย่างยิ่ง อันได้แก่ไม่มี
กิเลส สัตว์ สังขารอะไรเลย มีอยู่แต่ธาตุ คือ นิพพานอย่างเดียวเท่า
นั้น ๑ นิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง คือ ยิ่งกว่าสุขทั้งหมด ซึ่งมีอยู่ในโลก
เพราะเป็นสุขล้วน ไม่มีทุกข์เจือปนอยู่เลยแม้แต่นิดหนึ่ง ๑ นิพพานเป็น

ที่สิ้นไปแห่งทุกข์ทั้งหลาย ซึ่งแสดงให้เห็นว่า เมื่อทุกข์ทั้งหลายสิ้นไปแล้ว ก็เหลือแต่สุขเท่านั้น • สุขอื่น ๆ นอกจากนิพพาน เป็นอันไม่มี เพราะสุขอื่น ๆ ยังมีต้นเหตุแห่งทุกข์อยู่ ทุกข์ที่ยังไม่เกิดก็อาจเกิดขึ้นได้ ที่เกิดขึ้นแล้วก็อาจกำเริบได้ ส่วนนิพพานไม่มีเหตุ ที่จะให้เกิดทุกข์ และทุกข์เก่าก็ไม่มีเหลือ

เราทั้งหลาย ไม่ว่าบุรุษและสตรี ต่างก็ต้องการความสุขด้วยกันทั้งนั้น แต่ความสุขนั้น ยังเป็นความสุขเจือทุกข์อยู่ คือ ความสุขที่เกิดขึ้นได้เพราะทรัพย์ ยศ สรรเสริญ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ นั้น ๆ ข้อมต้นเหตุ คือ กิเลส ที่จะก่อให้เกิดทุกข์ขึ้นได้อีก การมีทรัพย์ ยศ สรรเสริญ เป็นต้น ไม่ว่าสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ล้วนแต่เป็นเหตุให้ทุกข์เกิดทั้งนั้น แต่เราท่านทั้งหลาย ซึ่งยังมีวาสนาบารมีอ่อน ก็เห็นว่าการมีทรัพย์ ยศ สรรเสริญ เป็นต้นนั้นแหละเป็นสุข เพราะเห็นว่า เป็นสิ่งที่ให้สำเร็จความประสงค์ต่าง ๆ คือ เมื่อมีทรัพย์ จะต้องการอะไร ใช้ทางไหน ทำอะไร หรือไปที่ไหน ก็ได้โดยสะดวก ๆ การมียศ ก็มิพินิจถอเกรงกลัว ไม่มีใครกล้าดูถูกดูหมิ่น ๆ การมี สรรเสริญ ก็ทำให้ภูมิใจ ปลื้มใจ เช่นนี้เป็นต้น แม้การได้รูปที่สวงาม ได้ฟังเสียงที่ไพเราะ ได้ดมกลิ่นที่หอม ได้ลิ้มรสที่อร่อย ได้ถูกต้อง สิ่งอ่อนนุ่มเยือกเย็น ได้อารมณ์อันชอบใจ เหล่านี้ล้วนแต่ทำให้ ปลื้มใจดีใจทั้งนั้น แต่ว่าจะต้องได้รับความทุกข์ใจ เศร้าใจ น้อยใจ อึดอัดใจ เพราะสิ่งนั้นไม่แน่นอน เป็นแต่เมื่อบุคคลเรา ยังมีบารมีอ่อน ก็ยังเห็นว่าดีอยู่นั่นแหละ ต่อเมื่อบารมีแก่กล้าแล้ว จึงจะเห็นว่าไม่ดี จะเห็นถูกต้องตามความจริงว่า สิ่งทั้งหลายเป็นสุขทั้งหมดนั้น ล้วนแต่เป็นทุกข์ การที่ตนแสวงหาความสุข ในทุกข์นั้นเอง ไม่ใช่หาความสุขในสุข

เท่าที่กล่าวมานี้ เพื่อให้เห็นว่า สิ่งอื่นนอกจากนิพพาน ไม่มีอะไรเลยที่จะเป็นสุข ขอชาวโลกถือว่าเป็นสุข อันมีอยู่ในมนุษย์ และสัตว์ทั้งหมดนั้น ไม่ใช่ความสุขแท้ เพราะมีทุกข์เจือปนอยู่

เป็นแต่ว่า เมื่อบุคคลเรายังบำเพ็ญบารมีน้อย ก็จำเป็นต้องปรารถนาไป
ก่อน เพราะว่า เมื่อได้ความสุขในโลก อันเป็นความสุขเทียมแล้ว
จึงจะได้ความสุขแท้ คือ ความสุขนอกโลก อันได้แก่นิพพานในภายหลัง
ข้อสมกับสภาวะตบหนึ่งว่า อสฺสสฺส กุโธ ปุณฺณํ บุญจกฺกมฺกั
ณไม่มีสุขแต่ไหน คือ ถ้าไม่มีความสุขแล้ว ก็ทำบุญด้วยกาย วาจา
ใจ ไม่ได้ เพราะน้ำใจของผู้มีความทุกข์ เป็นน้ำใจขุ่น เมื่อใจขุ่นก็
ไม่มองเห็นทางบุญกุศล มีแต่มองหาทางที่จะแก้ทุกข์เท่านั้น ต่อเมื่อ
ใจเป็นสุข จึงจะทำบุญได้ เมื่อทำบุญมากขึ้น แล้วจึงจะได้นิพพาน
ต่อภายหลัง ดังสภาวะตบอีกตบหนึ่งว่า อปฺปญฺสสฺส กุโธ นิพฺพานํ นิพฺพาน
จกฺกมฺกัณไม่มีบุญแต่ไหน ซึ่งชี้ไว้ชัดว่า ผู้ไม่มีบุญ เป็นอันไม่ได้นิพพาน
และชี้ให้เห็นชัดว่า ท่านที่ได้นิพพานทั้งหมด คือ พระพุทธเจ้า พระ
ปัจเจกพุทธเจ้า และพระอรหันต์ เป็นผู้ทำบุญทั้งสิ้น คือ เป็นผู้
บุญเต็มเปี่ยมตามชั้นของท่านแล้วทั้งนั้น โดยเหตุนี้ นักปราชญ์ทั้งหลาย
มีพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นต้น จึงทรงสอนให้บุคคลทำบุญ คือ ให้ทำ
ใจให้ขาวสะอาด ให้ทำกายให้ขาวสะอาด ให้ทำวาจาให้ขาวสะอาด
ด้วยวิธีการทำ ๑๐ อย่าง ที่เรียกว่าบุญกิริยาวัตถุ ๑๐ มีทานการให้มั่น
เป็นต้น

โดยเหตุนี้ ขอให้ท่านทั้งหลาย ผู้ที่ต้องการความสุขอย่างเต็ม
และอย่างแท้ จงพยายามทำบุญด้วยกาย วาจา ใจ เกิด เพราะจะเป็น
อากรบ่อเกิดแห่งความสุขสมประสงค์ เริ่มต้นแต่สุขในมนุษย์ และ
สวรรค์ ไปจนกระทั่งถึงสุขในนิพพาน อันเป็นบรมสุข ในเมื่อบุญ
บารมีเต็มเปี่ยม ฯ ข้อที่ควรกล่าวถึงเรื่องนิพพาน โดยรูปศัพท์ ประเภท
คุณสมบัติ ไวพจน์ คำสรรเสริญนั้น ได้กล่าวมาแล้วโดยประการ
ทั้งปวง ยังมีอยู่อีกอย่างหนึ่ง คือ ปัญหาเกี่ยวกับนิพพาน ซึ่งเรียก
ย่อ ๆ ว่า ปัญหานิพพาน ปัญหานิพพานนั้น ท่านโบราณจารย์ ได้
กล่าวไว้ในปกรณ์สารัตถสมุจจย ตอนแก้ฉัมมจักร ซึ่งจะได้รวบรวม
มากล่าวไว้ในตอนท้ายนี้ด้วย เพราะเป็นปัญหาที่น่าสนใจมาก ดังต่อไปนี้

คำว่า บัญญัตินิพพานแบบโบราณ

๑. นิพพานเปรียบเหมือนคำว่า เขาระคายไต้ไหม เพราะคำว่า เขาระคายเป็นของไม่จริง เป็นแต่พูดกันเท่านั้น คือ มักพูดกันว่า หนวดเต่า เขาระคาย ๆ ไม่ได้ เพราะคำว่า นิพพานเป็นของจริง ไม่ใช่ของพูดเล่น โดยเหตุว่า ผู้ที่รู้นิพพาน เห็นนิพพาน ได้นิพพาน คือ ท่านผู้สันทิเลสมื่อย่นับไม่ถ้วน ส่วนคำว่า เขาระคายนั้น เป็นของไม่จริง เพราะไม่มีใครเห็นเลย จะค้นลงไปเท่าไร ก็เป็นอันว่าไม่มี นอกจากผู้ใหญ่จะหลอเด็ก ซื่อหาว่าเห็นเขาเท่านั้น

๒. การไม่มีขันธเป็นนิพพานใช้ไหม เพราะอะไร ๆ จะว่าใช้ก็ได้ ไม่ใช่ก็ได้ คือ ถ้าจะถือเพียงว่าไม่มีขันธอดีต หรือไม่มีขันธอนาคต หรือไม่มีขันธปัจจุบัน อย่างใดอย่างหนึ่งเท่านั้น เป็นนิพพานอย่างนี้ไม่ใช่ คือ ถืออย่างนี้ไม่ถูก ถ้าถือว่าไม่มีขันธทั้งสามส่วนอีกต่อไปนั่นแหละ เป็นนิพพานจึงจะถูก ข้อนั้น ท่านขยายความออกไปว่า ข้อที่ท่านว่า การไม่มีขันธอดีตเป็นนิพพานไม่ถูกนั้น เพราะจะถือว่า การไม่มีขันธในชาติก่อนภพก่อนเป็นนิพพานนั้นไม่ได้ และถือว่า การไม่มีขันธในอนาคตเป็นนิพพานก็ไม่ถูกต้องนั้น เพราะคำว่า อนาคต แปลว่า ยังไม่มาถึง จะถือว่า สิ่งที่ยังไม่มาถึงจะเป็นนิพพานนั้นไม่ได้ เพราะว่ามันนั้น เมื่อมาถึงเข้าแล้ว ไม่ใช่เป็นนิพพานก็ได้ และจะถือว่า การไม่มีขันธปัจจุบันเป็นนิพพานนั้นก็ไม่ได้ เพราะผู้ที่ได้สอุปาทิเสสนิพพานนั้น ยังมีขันธปัจจุบันอยู่ ต่อเมื่อใดขันธทั้งสามส่วนนั้น ไม่เป็นอีก ไม่มียก เมื่อนั้นแหละจึงจัดว่าเป็นนิพพาน

๓. การดับขันธเป็นนิพพานใหม่ ๆ จะว่าเป็นนิพพานก็ได้ จะว่าไม่เป็นนิพพานก็ได้ คือ ถ้าหมายการดับขันธชั่วคราว อันได้แก่ดับแล้วเกิดอีก เช่นสุขดับไปแล้วทุกข์เกิดอีก ทุกข์ดับไปแล้วอุเบกขาเกิดขึ้นอีก หรือสุขดับไปแล้วสุขเกิดขึ้นอีก ทุกข์ดับแล้วเกิดทุกข์อีก อุเบกขาดับแล้วเกิดอุเบกขาอีก การที่ขันธ ๕ ดับไปแล้วไม่เกิดอีก เป็นนิพพานนั้นแหละถูก

๔. การสิ้นราคะ โทสะ โมหะ เป็นนิพพานใช้ไหม เพราะเหตุไร ฯ ไม่ใช่ เพราะการสิ้นราคะ โทสะ โมหะ เป็นอย่างหนึ่ง ส่วนนิพพานเป็นอีกอย่างหนึ่ง มีใช้อย่างเดียวกัน คือ ราคะ โทสะ โมหะ สิ้นไปด้วยอริยมรรค หน่วงนิพพานเป็นอารมณ์ มีคำเปรียบดังนี้ คือ การสิ้นราคะ โทสะ โมหะ เหมือนกับการที่เพลิงดับ ฯ อริยมรรคที่หน่วงนิพพานเป็นอารมณ์ เหมือนกับการที่ตักน้ำมาดับเพลิง ฯ นิพพานที่ทำให้ราคะ โทสะ โมหะ สิ้นไปเหมือนกับน้ำที่ดับเพลิง

ปัญหาทั้ง ๔ ข้อนี้ เมื่อพิจารณาแล้วจะเห็นว่า เป็นปัญหาที่น่าฟังมาก ส่วนในปกรณ์อื่น ๆ เช่น มลีนทัญญา ก็มีคำถามคำตอบเกี่ยวกับนิพพานอยู่มาก แต่มีได้นามากกล่าวไว้ด้วย เพราะเห็นว่ามีแพร่หลายอยู่มากแล้ว ฯ สันเนือความในเทศนาภคินเพียงเท่านั้น.

เอวံ กัมมํ ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฑ์ที่ ๑๕๓

กัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค

ว่าด้วยทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา

ตตถ กตมํ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา อริยสัจจํ อขเมว อริโย อญฺชกโก มคฺโค เสขยถิํ สมมาทิฏฺฐิ สมมาสงฺกปโป สมมาวาจา สมมากมฺมฺนโต สมมาอาชีโว สมมาวาจาโม สมมาสติ สมมาสมาธิติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงกัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค กัณฑ์ที่ ๑๕๓ ว่าด้วยทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอดกาลนานหาประมาณ

บาลี

ดำเนินความตามคำวิสาขนา ในทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ สืบต่อไป ความว่า ภควา องค์สมเด็จพระมหากรุณาธิคุณเจ้า เมื่อพระองค์จะทรงโปรดประทานพระสัทธรรมเทศนา ในทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ จึงตรัสเป็นกถาเทศกามยปจฉาว่า ตตฺถ กตมํ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจจํ ตุก่อนภิกษุทั้งหลาย หนทางปฏิบัติเพื่อจะให้ได้ซึ่งความดับทุกข์ ให้สำเร็จซึ่งพระนิพพานสุขนั้น อันเป็นความสัจความจริงแห่งพระอริยเจ้าโดยแท้ นั้นจะเป็นประการใด พระพุทธองค์ตรัสปจฉาฉะนี้แล้ว จึงตรัสวิสาขนาด้วยพระองค์เองแล้วว่า อยเมว อริโย อญฺจกิกโก ตุก่อนภิกษุทั้งหลาย หนทางธรรมปฏิบัติ คือ พระอัญญกิกมรรค อันประกอบด้วยองค์ ๘ ประการนี้ อาจจะดับทุกข์ได้ให้สำเร็จแก่พระนิพพาน เป็นความสัจของพระอริยเจ้าเป็นแท้ พระอริยเจ้าทั้งหลาย มีสมเด็จพระพุทธเจ้าเป็นประธานนั้น ท่านย่อมปฏิบัติดำเนินตามหนทางพระอัญญกิกมรรคทุก ๆ พระองค์ เหตุว่า พระอัญญกิกมรรคนั้น เป็นที่เผาผลาญเสียซึ่งราคาคติกิเลส และให้สำเร็จซึ่งมรรคญาณ ผลญาณ และพระนิพพาน เป็นปริโยสานที่สุด ประการหนึ่ง พระอัญญกิกมรรคนั้น ไกลจากข้าศึกคือ กิเลส ดุจพระยาจักรพรรดิราช อันไกลจากอริราชปัจเจกมิตรทั้งปวง

ประการหนึ่ง พระอัญญกิกมรรคนั้น เป็นที่ไหลมา เป็นที่ประชุมแห่งโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ ดุจดังพระมหาสมุทร อันเป็นที่ไหลมา เป็นที่ประชุมแห่งแม่น้ำน้อยใหญ่ทั้งปวง ประการหนึ่ง พระอัญญกิกมรรคนั้น เป็นยอดแห่งธรรมทั้งปวง ดุจดังแก้วมณี ในยอดแห่งเวชยันต์ปราสาท ของสมเด็จพระอมรินทราบาราช ในดาวดึงส์พิภพนั้น ประการหนึ่ง พระอัญญกิกมรรคนั้น ย่อมให้สำเร็จความปรารถนา แก่เทพยดา มนุษย์อันเป็นพุทธเวไนย ดุจดังแก้วมณีโชติ ๘ เหลี่ยมอันใหญ่ ให้สำเร็จความปรารถนาแก่พระยาจักรพรรดิราช ประการหนึ่ง พระอัญญกิก-

มรรค ๘ ประการนี้ ถ้าบุคคลผู้ใดปฏิบัติตามแล้ว บุคคลผู้นั้นจะรุ่งเรือง
กว่าเทพคามมนุษย์ คือพระยาสุรราชอันมีรูปชั่ว และได้แก้แ้วมาแต่สำนัก
สมเด็จพระอินทราชา พระยาสุรราชนั้น ก็มีรูปโฉมอันงามโสกาขึ้น
ในท่ามกลางแห่งสตรีทั้งปวง ด้วยสิริสวัสดิ์แห่งแก้วนัน

ประการหนึ่ง เวชยันตรถของสมเด็จพระอินทราชานั้น เป็นรถอัน
ประเสริฐ บังเกิดด้วยอำนาจผลแห่งกุศล ที่พระอินทร์ได้สร้างสม
อบรมมาแต่ชาติปางก่อน และเวชยันตรถนั้นเทียมด้วยม้าสินธพหนึ่ง
มีพระมาศเป็นสารถ ท้าวโกสีย์อมรินทร์นั้น ย่อมขับไปผจญด้วยหมู่
อสูรข้าศึกทั้งปวงให้ปราชัยพ่ายแพ้ แล้วก็กลากลับมาให้สมเด็จพระ
อินทราชานั้น เสด็จขึ้นเวชยันตพิมาน ฉันทกิดิ พระอัญญกิกมรรค
นี้ ก็เป็นรถอันประเสริฐประดับด้วยโพธิ์กษิยธรรม ๓๑ ประการ เป็น
ยศบริวารพระอริยสัตตบรมเหล่านั้น ให้ไปผจญเสียซึ่งหมู่มาร คือ
คัณหาและราคาที่ก่เลศเป็นคั่น ให้ปราชัยพินาศในกาลนั้น แล้วให้
ขึ้นปราศปราสาท คือ พระอมตมหานครนฤพาน อันเป็นที่เกษม-
सानต์ปราศจากชาติทุกข์ ชราทุกข์ พยาธิทุกข์ และมรณทุกข์ เป็นเอกันต-
บรมสุขแท้ ๆ คฤา ก็ม่อปมาดังเวชยันตรถนั้น

ประการหนึ่ง เวชยันตรถนั้น มีอุปการะช่วยอุปถัมภนาการแก่
พระอินทร์ได้แต่องค์เดียว พระอัญญกิกมรรคนี้ อุดมล้ำเลิศกว่า
เวชยันตรถนั้นเป็นอันมาก แม้บุคคลทั้งหลาย สักก้อบ สักพัน หมื่น
แสนกิดิ ถ้ามีความปรารถนาจะไปสู่เมืองแก้ว อันกล่าวแล้ว คือ
พระนิพพาน พระอัญญกิกมรรค ๘ ประการนี้ ก็อาจจะร่อนบุคคล
เหล่านั้น ให้ถึงเมืองพระนิพพานจนสนิทได้ ไม่เฉพาะแต่บุคคลผู้ใด
เลย พระอัญญกิกมรรคนี้ มีคุณูปการอันล้ำเลิศประเสริฐกว่า
เวชยันตรถเห็นปานฉะนี้ ประการหนึ่ง สาธุชนทั้งหลาย บรรดาที่ม
สมภาร อันได้สร้างสมบำเพ็ญมามากแล้ว และได้ตรัสรู้พระจตุราริยสัจ
ทั้ง ๔ พระอัญญกิกมรรคนี้ ก็ย่อมชนพาสาธุชนทั้งหลายนั้น ให้

ไปถึงเมืองนิพพาน ประมาณขณะจิตก็จะถึง ดุจยกขึ้นพื้นแผ่นดินปฐพี แล้วให้ประดิษฐานอยู่เหนือยอดเขาพระเมรุราชก็เหมือนกัน

ประการหนึ่ง พระอัญญungskัมมรคน มีครวนาคูสง่าภอันใหญ่ แค้นไปในมหาสมุทร และยังหม่พานิชทั้งหลายให้ถึงท่าจอด อันชื่อว่ากุสาวคินันท์ก็เหมือนกัน พานิชพ่อค้าทั้งหลาย ได้ความเกษมสันต์เปรมปรีดาปราโมทย์ ปราศจากภัย ฉันทก็ดี สาธุชนทั้งหลาย ครั้นถึงเมืองนิพพานแล้ว ก็เปรมปรีดาปราโมทย์เหมือนกัน ฉะนั้น

สมเด็จพระสรเพชญ์พุทธเจ้า จึงตรัสปจฉาว่า เสขยถิ์ที่ พระอัญญungskัมมรค ๘ ประการนั้น คือสิ่งอันใดบ้าง จึงตรัสวิสัชนาว่า พระอัญญungskัมมรค ๘ ประการนั้น คือ สัมมาทิฎฐิ ประการ ๑ สัมมาสังกัปปะ ประการ ๑ สัมมากัมมันโต ประการ ๑ สัมมาวาจา ประการ ๑ สัมมาอาชีโวประการ ๑ สัมมาวาจาโมประการ ๑ สัมมาสติประการ ๑ สัมมาสมาธิ ประการ ๑ เป็น ๘ ประการด้วยกันฉะนี้ โดยอเทสวาร

ในนิเทศวารนั้น ตรัสว่า ตตถ กตมา สัมมาทิฎฐิ ทุกเข ญาณ ทุกขสมุทเข ญาณ ทุกขนิโรธ ญาณ ทุกขนิโรธคามินียาปฏิปทา ญาณ อัมม วุจจติ สัมมาทิฎฐิ ว่า องค์แห่งอริยมรรค ชื่อว่าสัมมาทิฎฐิ นั้นเป็นประการใด ตรัสปจฉาฉะนี้แล้ว ก็ตรัสวิสัชนาว่า สัมมาทิฎฐิ นั้น ได้แก่ปัญญาเจตสิก ที่กล่าวหาญหน่วงเอาพระนิพพานเป็นอารมณ์ และรู้ไปในทุกขสัจ รู้ไปในทุกขสมุทัยสัจ รู้แท้ในทุกขนิโรธสัจ รู้แท้ในทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจแล้ว และปฏิบัติถอนเสียดังอวิชชา และตัณหานั้น เรียกชื่อว่า สัมมาทิฎฐิ เป็นองค์แห่งพระอริยมรรคเป็นปฐม

องค์แห่งอริยมรรคที่ ๒ ชื่อว่า สัมมาสังกัปปะ นั้น จะเป็นประการใดเล่า สัมมาสังกัปปะ ได้แก่วิตกเจตสิก ซึ่งดำรงไตรตรองไปในที่จะบำเพ็ญทาน รักษาศีล เจริญภาวนา ในอสุภกรรมฐานก็ดี ดำริไปในที่อันมิได้ผูกพยาบาท อาฆาต จองเวร แก่งั่นก็ดี ดำริไปในที่

จะเจริญจนพรหมวิหาร มีเมตตาเป็นต้นนั้นก็ดี ดำริไปในที่มีได้เบียดเบียน
สัตว์ทั้งปวงนั้นก็ดี คำปริตรอง ๓ ประการนี้ ตถาคตตรัสเทศนาชื่อว่า
สัมมาสังกัปปो เป็นองค์แห่งอริยมรรคการบสอง

องค์แห่งอริยมรรคการบ ๓ คือ สัมมาวาจา นั้น เป็นประการ
ใดเล่า อริยมรรคการบ ๓ คือ สัมมาวาจา นั้น ได้แก่วจีสัจริต
๔ ประการ มุสาวาทาเวรมณี เว้นจากมุสาวาท โกหก มายา ล้อลวง
สัปถัมภ์ให้ท่านเสียทรัพย์สิ่งสิน เปสฺสณฺวาจาเวรมณี เว้นจากเปสฺสณฺญ-
วาท ส่อเสียดท่านให้ได้ความเดือดร้อนใจ ให้ได้ความฉิบหาย ให้
ได้ความเคืองแค้นขัดใจ ผลุสฺวาจาเวรมณี เว้นจากถ้อยคำพรุสวาท
กล่าววาจาหยาบหยาบ สมุพฺปลาปวาจาเวรมณี เว้นจากสมุพฺปลาป-
วาจา กล่าวคำตลกคะนองเป็นต้น วจีสัจริต ๔ ประการนั้นไซ้ ตถาคต
ตรัสเทศนาชื่อว่า สัมมาวาจา จัดเป็นองค์อริยมรรคการบ ๓

องค์อริยมรรคการบ ๔ คือ สัมมากัมมันโต นั้น เป็นคังฤาเล่า
องค์อริยมรรคการบ ๔ คือ สัมมากัมมันโต นั้น ได้แก่กายสัจริต ๓
ประการ ปาณาติปาทาเวรมณี คือ เว้นจากปาณาติบาตฆ่าสัตว์ตัว
เป็นให้จำตายก็ดี อทินนาทานาเวรมณี คือ เว้นจากอทินนาทาน
ลักทรัพย์ของผู้อื่น อันมิได้อนุญาตให้มันก็ดี กามเมสุมิจฉาจาร
ประพฤติกว้างประเวณี ด้วยภรรยาแห่งท่านผู้อื่น มิได้ชอบธรรมนั้นก็ดี
กายสัจริต ๓ ประการนี้ ตถาคตตรัสเทศนาชื่อว่า สัมมากัมมันโต เป็น
อริยมรรคองค์ ๔

อริยมรรคการบ ๕ คือ สัมมาอาชีโว นั้น จะเป็นคังฤาเล่า ตรัส
ปฐจาณะนั้นแล้ว ก็ตรัสวิสัชนาว่า อีธ อริยสาวโก มิฉฉาอาชีโว ปหาญ
สมมาอาชีเวน จีวตี กปเปตี พระอริยสาวกในพระบวรพุทธศาสนาน
ปฏิบัติละเสียซึ่งมิฉฉาอาชีวะ คือ เลี้ยงชีวิตมิได้ชอบธรรม ประกอบด้วย
อนเสนะ มีขังมเปสนะ และเวชชกรรมเป็นอาทิ และตั้งอยู่ในสัมมาอาชีวะ
เลี้ยงชีวิตโดยชอบธรรมนั้น เป็นที่สรรเสริญแห่งพระอริยเจ้าทั้งหลายนั้น
ตถาคตตรัสเรียกชื่อว่า สัมมาอาชีโว เป็นองค์แห่งอริยมรรคการบ ๕

องค์แห่งอริยมรรคคัมภ ๖ คือ สัมมาวาจาโม นั้น จะได้แก่
 สิ่งอันใดเล่า อริยมรรคคัมภ ๖ คือ สัมมาวาจาโม นั้น ได้แก่
 สัมมปฺปธานวิริยะ ๔ ประการ อุปฺปन्नํ อกุสลาณํ ชมฺมานํ
 ปหานาย คือพระอริยสาวกในพระบรมพุทธศาสนา ประกอบด้วย
 วิริยภาพ เพื่อจะละเสียซึ่งการอกุศล อันเกิดขึ้นแล้วนั้น ให้ขาดจาก
 สันดานประการ ๑. อุปฺปन्नํ อกุสลาณํ ชมฺมานํ อุปฺปาทาย คือ
 พากเพียรเพื่อจะขจัดเสียซึ่งการอกุศลทั้งหลาย ที่ยังมีได้บังเกิดนั้น มิให้
 บังเกิดขึ้นได้ อุตส่าห์พากเพียรขจัดเสียให้ไกลจากสันดานประการ ๑
 อุปฺปन्नํ อกุสลาณํ บรรดาการอกุศลทั้งหลาย ที่ยังมีได้บังเกิดนั้น
 อุตส่าห์พากเพียรพยายาม ให้เกิดขึ้นในสันดานให้จงได้ประการ ๑
 อุปฺปन्नํ แต่บรรดาการอกุศล ที่บังเกิดแล้วนั้น อย่าให้เสื่อมสูญ
 อย่าให้ถอยเสีย ให้เจริญขึ้นไป อุตส่าห์พากเพียรให้ถาวรวัฒนาการ
 ขึ้นในสันดานให้จงได้ประการ ๑ สัมมปฺปธานวิริยะ ๔ ประการนี้ เป็น
 ที่สรรเสริญแห่งพระอริยเจ้า ตถาคตรัสเรียกชื่อว่า สัมมาวาจาโม
 เป็นองค์แห่งพระอริยมรรคคัมภ ๖

และองค์แห่งอริยมรรคคัมภ ๗ คือ สัมมาสติ นั้น จะเป็นดัง
 ญาณได้ จะได้แก่สิ่งใด อริยมรรคคัมภ ๗ คือ สัมมาสตินั้น ได้
 แก่สติปัฏฐานทั้ง ๔ ประการ คือ กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน ๑ เวทนา-
 นุปัสสนาสติปัฏฐาน ๑ จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน ๑ ชมฺมานุปัสสนา
 สติปัฏฐาน ๑ เป็น ๔ ประการด้วยกัน อธิบายว่า สติ ตั้งลงใน
 รูปขันธ์ เหา รูปขันธ์เป็นอารมณ์ พิจารณา รูปขันธ์เป็น อนิจจัง ทุกขัง
 อนัตตา นั้นแหละได้ชื่อว่า กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน สติที่ตั้งลง
 ในเวทนาขันธ์ เหา เวทนาขันธ์เป็นอารมณ์ พิจารณา เวทนาขันธ์โดย
 อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา นั้น ได้ชื่อว่า เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน

สติ ที่ตั้งลงในวิญญาณขันธ์ เหา วิญญาณขันธ์เป็นอารมณ์ พิจารณา
 วิญญาณขันธ์โดย อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา นั้น ได้ชื่อว่า จิตตานุ-

บัสสนาสติปัฏฐาน สติที่ตั้งลงในสัญญาขันธ และสังขารขันธ เป็น
 อารมณ์ พิจารณาสัญญาขันธ สังขารขันธ โดยอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา
 นั้น ได้ชื่อว่า ธรรมานุบัสสนาสติปัฏฐาน รูปขันธนั้น เป็นที่ตั้งแห่ง
 กายานุบัสสนาสติปัฏฐาน เวทนาขันธนั้น เป็นที่ตั้งแห่งเวทนานุบัสสนา
 สติปัฏฐาน สัญญาขันธ และสังขารขันธนั้น เป็นที่ตั้งแห่งจิตตานุ-
 บัสสนาสติปัฏฐาน สัญญาขันธ และสังขารขันธนั้น เป็นที่ตั้งแห่ง
 ธรรมานุบัสสนาสติปัฏฐาน

หตถิกุชานอสสุชานาถนี วิย เปรียบคุดประเทศที่ชัยภูมิ อัน
 เป็นที่ตั้งแห่งเสนาช้าง เสนาม้า เสนารถ เสนาบทจรเดินเท้าทั้งปวง
 อธิบายว่า สมเด็จพระบรมกษัตริราช ผู้ปรารถนาจะกระทำการสงคราม
 ต่ออุทท ด้วยหม้อรินทรานั้น เมื่อได้ประเทศที่ชัยภูมิอันนี้ ตั้งจตุรงค-
 เสนาพลทั้ง ๔ ลงไว้ในที่ชัยภูมิ แล้วก็จะจรุกรอม โถมทับ หักโหม
 ข้ำย กระทำโจมตี หม้อรินทรราชให้พ่ายแพ้พินาศปราชัย เสบขธา อันนี้
 แลมีอุปมาฉันใด พระมหากษัตริย์ กล่าวคือ พระโยคาวจรกุลบลบุตร ผู้
 ปรารถนาจะต่อสู้ยุทธนาการซึ่งชัย ด้วยกิเลสสงครามนั้น ก็พึงตั้งพล
 ขันธทั้ง ๔ เหล่า คือ พลช้าง พลม้า พลราชรถ พลบทจรเดินเท้า
 กล่าวคือ กายานุบัสสนาสติปัฏฐาน เวทนานุบัสสนาสติปัฏฐาน จิตตา-
 นุบัสสนาสติปัฏฐาน ธรรมานุบัสสนาสติปัฏฐาน ลงในประเทศที่ชัยภูมิ
 กล่าวคือ รูปขันธ เวทนาขันธ สัญญาขันธ สังขารขันธ วิญญูณขันธ
 ต่อตีประจัญกับด้วยกิเลสมาร หักรานล้างผลาญหม้อกิเลสมาร ให้ปราชัย
 พ่ายแพ้พินาศ มิให้ตั้งอยู่ได้ มีอุปมาเหมือนดังนั้น

บัณฑิตผู้ปรีชาพึงสนธิญาณเถิดว่า สติสิ่งเดียวเท่านั้นแหละจำแนก
 ออกไปเป็นสติปัฏฐานถึง ๔ ประการ ด้วยสามารถถือเอาอารมณ์ต่าง ๆ
 กัน เป็นหนทางดำเนินแห่งพระอริยเจ้า ตสมา เหตุดังนั้นแหละ
 สมเด็จพระมหากรุณา จึงตรัสเทศนาว่า กิริยาที่พระโยคาวจรกุลบลบุตร
 ตั้งสติเป็น ๔ สถานนั้น เรีกชื่อว่า สัมมาสติ

ตตถ กตโม สมมาสมาธิ พระอริยมรรคชื่อว่า สัมมาสมาธิ^๕ นั้น
จะเป็นดังฤาเล่า จะได้แก่สิ่งดังฤา ตรัสป้อนแล้ว จึงตรัสวิสัชนาว่า
อิธ ภิกขุ วิวิจเจะ กามะหิ ปจัม ฌานํ อุปสมปชฺช วิหริติ ว่า พระ
ภิกษุในพระบวรพุทธศาสนานี้ ยังจิตให้สงัดจากกิเลสทาง และพักตุณ^๕
แล้ว และเข้าปฐมฌาน^๕ ทุตติยฌาน^๕ ตตติยฌาน^๕ จตุตถฌาน^๕ ด้วย
สมาธิจิตมีในฌานทั้ง ๔ นั้นแหละ ตถาคตรู้เรียกว่า สัมมาสมาธิ

อธิบายว่า ฌาน นั้น จัดเป็น ๒ อย่าง เป็นจตุกณียอย่าง ๑ เป็น
ปัญจกณียอย่าง ๑ ในจตุกณียนั้น ว่าด้วยฌาน ๔ คือ ปฐมฌาน ๑
ทุตติยฌาน ๑ ตตติยฌาน ๑ จตุตถฌาน ๑ เป็น ๔ ด้วยกัน ดังนี้ เมื่อ
จัดองค์ในจตุกณียนั้น ปฐมฌานมีองค์ ๕ คือ วิตก ๑ วิจาร ๑ ปติ ๑
สุข ๑ เอกัคคตา ๑ เป็น ๕ ประการด้วยกัน ครั้นถึงทุตติยฌานนั้น มี
องค์ ๓ คือ ปติ ๑ สุข ๑ เอกัคคตา ๑ ครั้นถึงตตติยฌาน มีองค์ ๒
คือ สุข ๑ เอกัคคตา ๑ ครั้นถึงจตุตถฌาน มีองค์ ๒ คือ เอกัคคตา ๑
อุเบกขา ๑ อันจัดโดยจตุกณีย ถ้าจะจัดโดยปัญจกณียนั้น ปฐมฌาน
มีองค์ ๕ ประการ เหมือนกันกับจตุกณีย ต่างกันแต่ทุตติยฌาน และ
จตุตถฌาน ทุตติยฌานข้างจตุกณียนั้น เว้นวิตกและวิจาร ทุตติยฌานข้าง
ปัญจกณียนั้น เว้นแต่วิตกสิ่งเดียว ทุตติยฌานข้างปัญจกณียนั้น มีองค์
๔ ประการ คือ วิจาร ๑ ปติ ๑ สุข ๑ เอกัคคตา ๑ ครั้นถึงตตติยฌาน
มีองค์ ๓ คือ ปติ ๑ สุข ๑ เอกัคคตา ๑ ครั้นถึงจตุตถฌานมีองค์ ๒ คือ
สุข ๑ เอกัคคตา ๑ ครั้นถึงปัญจมฌาน มีองค์ ๒ คือ เอกัคคตา ๑ อุเบกขา ๑
ว่ามานะให้เห็นเอกัคคตา คือ สมาธิจิตนั้น มีอยู่ทุก ๆ ฌาน

และสมาธิจิตนั้น ถ้าจะว่าโดยพิสดาร มี ๓ ประการ คือ ขณิก-
สมาธิ ๑ อุปจารสมาธิ ๑ อัปปนาสมาธิ ๑ เป็น ๓ ประการด้วยกัน
ฉะนั้น ขณิกสมาธิ^๕ นั้น ได้แก่น้ำจิตแห่งเราท่านทั้งปวงตั้งลงมั่น มิได้
มากประมาณขณะจิตหนึ่ง ชั่วช้าประปราย^๕ แต่เท่านั้น ก็ได้ชื่อว่า
ขณิกสมาธิ

และอุปจารสมาธินั้น ได้แก่น้ำจิตที่ตั้งมั่นลงในที่ใดจะได้ปฐมฌาน
ทุติยฌาน ตติยฌาน จตุตถฌาน ปัญจฌาน อยู่แล้ว และน้ำจิตที่ตั้งมั่น
ลงนั้น ได้ชื่อว่า อุปจารสมาธิ ดังนี้ สันเนอความในเทศนากัณฑ์
เพียงเท่านั้น.

เอวံ กัมมํ ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฑ์ที่ ๑๕๔

คัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค

ว่าด้วยสัมมาทิฏฐิอันเป็นโลกีย์

สุปปพุทธํ ปุพฺพณฺณติ สทา โคตมสาวกา
เยสํ ทิवा จ รตฺโต จ นิจฺจํ พุทฺธคตา สคฺติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค
กัณฑ์ที่ ๑๕๔ ว่าด้วยสัมมาทิฏฐิอันเป็นโลกีย์ สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์
แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอดกาลนาน
หาประมาณมิได้

อรรถกถา

ดำเนนความว่า อัปปนาสมาธินั้น ได้แก่องค์ฌาน มีปฐมฌาน
เป็นต้นเป็นประธาน น้ำจิตที่ตั้งมั่นอยู่ในฌานทั้ง ๔ นั้น และได้ชื่อว่า
อัปปนาสมาธิ นักปราชญ์พึงสันนิษฐานเถิดว่า สมาธินี้มีลักษณะกระทำ
ให้น้ำจิตแน่นแน่วในอารมณ์เป็นอันเดียว จิตฺตํ น เทติ มิให้จิตนั้นฟุ้งซ่าน
กระสับกระส่ายวนวายไปในอารมณ์อันอื่น อันเป็นพาหิรเหตุ นั้น สมาธินี้
เป็นประธานแก่การกุศลทั้งปวง ฯ จะสำเร็จแห่งตนได้ก็อาศัยแก่
สมาธิจิต ๆ นี้ก็เป็นทีประชุมไว้ซึ่งกุศลทั้งปวง ปาสาทกุญฺโฏ วิย เปรี๊ยะ

ประตูกบอดกฏาการปราสาท อันเป็นที่ประชุมแห่งทัฬหสัมภาระเครื่องไม้
ทั้งปวง กุฏสโมสธนา ทัฬหสัมภาระทั้งปวงประชุมอยู่ในบอดกฏาการนั้น
ฉันทิกตีกิ กอการกุกสทงปวงก็ย่อมประชุมอยู่ในพระสมาธิมีอุปไมยเหมือน
คังน

พึงเข้าใจว่า กอการกุกสทงปวงจะมีผลมากนั้น ก็อาศัยแก่
สมาธิจิต ประการหนึ่ง ภิกษุในพระบวรพุทธศาสนาจะสำเร็จปฐมฌาน
ทุติยฌาน ตติยฌาน จตุตถฌาน บัญจฌานนั้น ก็ย่อมสำเร็จด้วย
สมาธิจิต ประการหนึ่ง พระอริยบุคคลทั้งหลาย จะสำเร็จแก่มรรคญาณ
ผลญาณ และพระนิพพานก็ดี ก็อาศัยแก่สมาธิจิต ๆ นี้เป็นที่สรรเสริญ
แห่งพระอริยเจ้าทั้งปวงในพระบวรพุทธศาสนา เหตุการณ์คังน สมเด็จพระ
พระมหากษัตริย์จรัสเทศนาว่า สัมมาสมาธิเป็นองค์อริยมรรคคำรบ ๘
ด้วยประการฉะนี้ บัณฑิตผู้มีปรีชาพึงพิจารณาเถิดว่า พระอัฐฐังคิกมรรค
ทั้ง ๘ ประการนี้ จตุส ภูมิส อุปปชชติ ย่อมบังเกิดในภูมิทั้ง ๔
คือ บังเกิดในกามาพจรภูมิ และรูปาพจรภูมิ อรูปาพจรภูมิ และ
โลกุตตรภูมิ เมื่อบังเกิดในโลกุตตรภูมิ ก็ได้ชื่อว่า โลกุตตรมรรค เหมือน
คังพรรณามาแต่หลัง เมื่อบังเกิดในกามาพจรภูมิ ก็ได้ชื่อว่า โลกียมรรค
และมรรคอันเป็นโลกีย์มีในกามาพจรนั้น คือ โยคาพจรสัจตบรุษ ผู้มี
ศรัทธา กระทำการกุศลปฏิบัติบำเพ็ญทาน และรักษาศีลเจริญภาวนา
สดับฟังพระธรรมเทศนาเป็นประธาน

อธิบายว่า พระโยคาพจรบำเพ็ญทานครั้งใด ก็ได้ชื่อว่า ปฏิบัติ
ตามพระอัฐฐังคิกมรรคครั้งนั้น ถ้าได้รักษาศีลครั้งใด ก็ได้ชื่อว่า ปฏิบัติ
ตามพระอัฐฐังคิกมรรคครั้งนั้น ถ้าได้บำเพ็ญเพียรภาวนา และสดับฟัง
พระธรรมเทศนาเพลาใด ก็ได้ชื่อว่า บำเพ็ญพระอัฐฐังคิกมรรคในเพลา
นั้น เหตุพระอัฐฐังคิกมรรค ๘ ประการนี้ เกิดพร้อมด้วยศีลทานการกุศล
ทั้งปวงนั้นทุก ๆ ครั้ง ผู้มีปัญญาพึงพิจารณาเห็นผลอันสงส ศีลทาน
เป็นต้นว่า กอการกุกสเหล่านี้ อาจให้สำเร็จแก่ไตรพิชสมบัติ ๓ ประการ
เมื่อปัญญาหยั่งรู้เห็น คังน ก็จัดได้ว่า สัมมาทิฏฐิบังเกิดใน

สันดาน วิตกเจตสิกซึ่งดำรงในกองกุศล มีทานและศีลเป็นต้นนั้น ก็จัด
ได้ชื่อว่า สัมมาสังกัปปิยังเกิดในสันดาน วิตติไตรเจตสิก ซึ่งเว้นจาก
วจิหจริค เว้นจากกายหจริค เว้นจากมิจฉาชีพเลียงชีวิตผิดธรรม ในขณะที่
เมื่อบำเพ็ญทาน รักษาศีล เจริญเมตตาภาวนานั้น ก็จัดได้ชื่อว่า สัมมาวาจา
สัมมากัมมันโต สัมมาอาชีโว บังเกิดในสันดาน วิริยเจตสิก ซึ่งพากเพียร
ในกองการกุศลมีศีลและทานเป็นต้น ก็จัดได้ชื่อว่า สัมมาวาจาไม่บังเกิด
ในสันดาน เจตสิกซึ่งระลึกไปในกองการกุศลเป็นนิจนั้น ก็จัดได้ชื่อว่า
สัมมาสติบังเกิดในสันดาน

เอกัคคตาเจตสิก ซึ่งยังจิตให้ตั้งมั่น มิได้จลาจลในกองการกุศล
มีศีลและทานเป็นต้น ก็จัดได้ชื่อว่า สัมมาสมาธิบังเกิดในสันดาน ว่า
มาทรงนด้วยสามารถ พระอัฐรังคิกมรรคบังเกิดในกามาพจร เป็นโลกีย-
มรรคประการ ๑ พระโยคาพจรเจริญสมถกรรมฐานภาวนา ครั้นได้
สำเร็จปฐมฌานนั้น เจตสิกทั้ง ๕ คือ บัญญา ๑ วิริยะ ๑ สติ ๑ วิตก ๑
เอกัคคตา ๑ เจตสิกทั้ง ๕ นี้เกิดด้วยปฐมฌานจิตนั้น ได้ชื่อว่ามรรคประกอบ
ด้วยองค์ ๕ ประการ ด้วยว่าเจตสิกทั้ง ๑ คือ สัมมาวาจา สัมมากัมมันโต
สัมมาอาชีโว ทั้ง ๓ นี้ มิได้บังเกิดด้วยรูปาพจรฌานจิตนั้น เหตุเมื่อเข้า
ฌานอยู่นั้นหากายกรรม วจิกรรมมิได้ มีแต่มนโหวารจิตสิ่งเดียว บัญญา
อันพิจารณาองค์ฌานนั้น ชื่อว่าสัมมาทิฐิ วิตกอันยกจิตขึ้นสู่อารมณ์นั้น
ชื่อว่า สัมมาสังกัปปิ วิริยะเป็นผู้อุปถัมภ์แก่ฌานจิตนั้น ชื่อว่า สัมมา-
วาจาโม สติอันดำรงฌานจิตให้ตั้งอยู่มิได้ลุ่มนมนั้น ชื่อว่า สัมมาสติ
เอกัคคตาเจตสิกซึ่งยังฌานจิตให้ตั้งมั่นมิได้จลาจลนั้น ชื่อว่า สัมมาสมาธิ
เจตสิกดวงนี้ได้ชื่อว่า อัฐรังคิกมรรคทั้ง ๕ บังเกิดด้วยรูปาวจรจิต บัณฑิต
พึงรู้ด้วยประการดังนี้เกิด

ประการหนึ่ง เมื่อโยคาพจรตั้งจิตเจริญสมถภาวนา ได้รูปาพจร-
ฌาน ๔ ประการ คือ อากาสานัญญาขตนฌาน และวิญญาณัญญาขตนฌาน
และอาภิญญัญญาขตนฌาน และเนวสัญญานาสัญญาขตนฌานนั้นเจตสิก ๕
ดวง คือ บัญญา วิริยะ สติ เอกัคคตา เจตสิกบังเกิดด้วย

อรุปาพจรณจิตทั้ง ๔ นั้น บัญญาอันพิจารณารู้จักองค์ฌานนั้น ชื่อว่า
สัมมาทิฏฐิ วิริยะค่าชฌานจิตนั้นชื่อว่า สัมมาวาจาโม สติอันดำรง
ฌานจิตนั้นให้ตั้งอยู่เป็นต้น มิได้จลาจลนั้น ชื่อว่า สัมมาสมาธิ เป็นอัญจ-
กิกมรรค ๔ ดังนี้ เหตุว่าอรุปาพจรณนั้นเป็นบุญจมนานหาวิตกมิได้ องค์มรรค
ทั้ง ๔ เกิดด้วยอรุปาพจรจิต บัณฑิตพึงรู้ด้วยประการดังนี้เกิด

อญฺจนิกโก มคฺโค อญฺจกิกมรรคทั้ง ๘ นั้น เมื่อบังเกิดก็บังเกิด
พร้อมกันทั้ง ๘ นั้น ดูกพระอัญญาโกณฑัญญเถระ ได้ฟังพระสัมมจัก-
กัปปวัตตนสูตร ได้ถึงพระโสดาปัตติผลนั้น พระอญฺจกิกมรรคทั้ง ๘ นั้น
บังเกิดด้วยโสดาปัตติผลจิตพร้อมกันทั้ง ๘ สัมมาทิฏฐิ คือบุญญานัน ตรีสรู
พระอริยสัจทั้ง ๔ ประการแจ้งดังนี้ว่า อปาทานขันธทั้ง ๕ นั้น ชื่อ
ทุกขอริยสัจ เหตุเป็นที่เกิดแห่งทุกข์ทั้งปวง ตัณหาอันปรารถนาให้
บังเกิดอุปาทานขันธ ชื่อว่า สมุทัยอริยสัจ กิรยาที่ดับตัณหาขาดมิได้
บังเกิดนั้น ชื่อทุกขนโรธอริยสัจ อญฺจกิกมรรคทั้ง ๘ นั้น ชื่อทุกขนิ-
โรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ สัมมาสังกัปป คือ วิตกนั้น กิเลสซึ่งมีจฉา-
วิตกทั้ง ๓ ประการ คือ กามวิตก พยาบาทวิตก วิหิงสาวิตก และ
วิตกทั้ง ๓ นั้นละเสียเป็นอันขาด สัมมาวาจานั้น กิเลสซึ่งมีจฉาวาจา
๔ ประการ คือ มุสาวาทา เปสฺสญฺญวาจา ผรุสวาจา สัมผัสปลลาปวาจา
๔ ประการ ดังนี้ กิเลสเป็นอันขาด สัมมากัมมันโตนั้น กิเลสซึ่ง
มีจฉากัมมันโต ๓ ประการ คือ ปาณาติบาต อทินนาทาน กาเมสุมีจฉาจาร
ทั้ง ๓ นั้น กิเลสเป็นอันขาด สัมมาวาจาโม คือ วิริยะนั้น ละเสียซึ่ง
มีจฉาวาจาโม พยาขามผิต กิจ ๔ ประการดังนี้ คือ มิให้บังเกิดซึ่งอกุศล
อันยังมิได้บังเกิด แล้วละเสียซึ่งอกุศลอันบังเกิดแล้ว และให้บังเกิดซึ่ง
กุศลอันมิได้เคยบังเกิดแต่ก่อน คือ โสดาปัตติมรรคจิต และยังกุศลอัน
บังเกิดแล้วนั้น ให้บังเกิดเจริญยิ่ง ๆ ขึ้นไป สัมมาสติอันเป็นไปในอารมณ์
ทั้ง ๔ ประการ คือ พิจารณารูปขันธ คือ สรรกายว่าเป็นอสุภ และ
พิจารณาเห็นเวทนาขันธทั้ง ๓ นั้นเป็นทุกข์ และพิจารณาเห็นวิญญาณ

คือ จิตนั้นว่าเป็นอนิจจัง ไม่เที่ยงไม่แท้ และพิจารณาเห็นสัญญาขันธ และสังขารขันธนั้นว่า เป็นอนัตตาหาแก่นสารมิได้ สัมมาสมาธินั้นยังองค์ อริยมรรค ๘ มีสัมมาทิฐิเป็นอาทิ อันบังเกิดด้วยสัมมาสมาธินั้น ให้ตั้ง อยู่ในอารมณ์ คือ พระนิพพานเป็นมั่นคงมิได้จลาจลไปมา

อภิญญาภิสมรรคทั้ง ๘ นั้น บังเกิดพร้อมกันทีเดียวในโสดาปัตติมรรคจิต และกระทำกิจต่าง ๆ กันดังนี้ สัมมาสังกัปปะนั้น เป็นปัจจัยแก่สัมมาทิฐิ มีอุปมาดุจมืออันเป็นปัจจัยแก่จักขุวิญญาณ เมื่อบุคคลจะแลดูขงเงินและ ทองนั้น ก็จับเอาเงินและทองด้วยมือกลับไปกลับมา จักขุนั้นแลดูก็รู้กว่าดี ว่าชั่ว แลเมื่ออุปมาฉันใด สัมมาสังกัปปะนั้นเป็นปัจจัยแก่สัมมาทิฐิ ดำริ อารมณ์อยู่เนื่อง ๆ สัมมาทิฐินั้นจึงพิจารณารู้จักอารมณ์นั้น ว่าธรรม หนึ่งเป็นกามาพจร ธรรมหนึ่งเป็นรูปาพจร หนึ่งเป็นอรุพาพจร แล้ว ก็นำไปในอนิจจัง ทุกขัง อนัตตานั้น สัมมาสังกัปปะนั้นเป็นพนักงาน แต่ที่จะดำรงอารมณ์ให้แก่สัมมาทิฐิ ดุจหัตถ์อันจับเงินและทองกลับไป กลับมาให้จักขุนั้น ฝ่ายว่าสัมมาวาจา สัมมากัมมันตานั้นเล่า ก็เป็น ปัจจัยแก่สัมมาอาชีโว เหตุว่า กายกรรม วจีกรรม เป็นสุจริตแล้ว เลขชวตก็เป็นอันสุจริต

ฝ่ายสัมมาวาจาโม สัมมาสติอันเล่า ก็เป็นปัจจัยแก่สัมมาสมาธิ มีอุปมาดุจบุรุษ ๓ คน อันเป็นสหายกัน จะไปเล่นงานมหรสพจึงชวน กันเข้าไปในสวนอุทยาน ทักนาเห็นดอกจำปาที่ปรารภนาจะเก็บเอาดอก จำปา และต้นจำปานั้นสูงสุดเอื้อมไม่ถึงดอกจำปานั้น จึงบุรุษผู้เป็นสหาย ค้ำบสองนั้น ก็โน้มหลังลงให้เหยียบ สหายเป็นค้ำบสามก็น้อมกายลง ให้จับ บุรุษนั้นก็เหยียบหลังสหายค้ำบสอง จับเอาม่าสหายผู้หนึ่งจึงเก็บ เอาดอกจำปานั้นได้ แลเมื่ออุปมาฉันใด สัมมาวาจาโมนั้น ดุจบุรุษผู้น้อม หลังให้เหยียบ สัมมาสตินั้น ดุจบุรุษผู้น้อมบ่าลงให้จับ สัมมาสมาธิ นั้น ดุจบุรุษอันชนสหลังแล้ว และเก็บดอกจำปานั้นได้ก็ริยาว่า สัมมาวาจาโมกับสัมมาสติเป็นปัจจัยแก่สัมมาสมาธิ ขงเอาพระนิพพาน เป็นอารมณ์ มีอุปมาดุจบุรุษทั้ง ๓ คน ขงเป็นสหายแก่กันนั้น

ประการหนึ่ง องค์มรรค ๘ ประการนี้ ถ้าจะจัดโดยขั้น สัมมา-
 ทิฏฐิกับสัมมาสังกัปปไปทั้ง ๒ นั้น ข้อบัญญัติขั้น สัมมาวาจา สัมมากัม-
 มันโต สัมมาอาชีโว ทั้ง ๓ นั้น ข้อศีลขั้น สัมมาวาจาโม สัมมาสติ
 สัมมาสมาธิ ทั้ง ๓ นั้น ข้อสมาธิขั้น อธิบายว่า บุคคลผู้ใดเป็นอริยสาวก
 นั้น ก็พึงกำจัดเสียซึ่งอวิชชา คือ ตัวโมหะ อันมีลักษณะให้ลุ่มหลงนั้น
 ด้วยบัญญัติ กำจัดเสียซึ่งโทษ คือ ตัวพยาบาทนั้นด้วยศีลขั้น
 กำจัดเสียซึ่งโลภอนั้นด้วยสมาธิขั้น ประการหนึ่ง องค์มรรค ๘ ประการ
 นี้ ถ้าจะจัดโดยวิชาและจรณะนั้น สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปไปทั้ง ๒ นั้น
 ข้อวิชา สัมมาวาจา สัมมากัมมันโต สัมมาอาชีโว สัมมาวาจาโม สัมมาสติ
 สัมมาสมาธิ ทั้ง ๖ นั้น ข้อจรณะ วิชาอันต้องจักษุทั้ง ๒ ข้าง จรณะนั้น
 ต้องเท่าทั้ง ๒ ข้าง อธิบายว่า บุคคลเดินทางนั้น ถึงมีจักษุทั้ง ๒ ข้าง
 บริสุทธิ์จึงเล็งเห็นหนทางอันประกอบได้ด้วย และหากยังมีได้อันหนึ่งเล่า
 ถ้ามเท่าทั้ง ๒ ข้างบริบูรณ์ จึงเดินไปตามหนทางอันปราศจากภัยนั้นได้
 และมีอุปมาฉันใด โย ปุคคโล บุคคลผู้ใดได้เจริญพระอภิญญาถึงมรรค
 ทั้ง ๘ ประการนี้แล้ว และตั้งอยู่ในที่เป็นอริยสาวกนั้น ก็จะเล็งเห็นซึ่งเหตุ
 ผลว่า ปฏิบัติดังนี้ จะเป็นเหตุอันจะให้บังเกิดทุกข์อันหาผลมิได้ ปฏิบัติ
 ดังนี้ เป็นเหตุจะให้บังเกิดสุข อันเป็นผลประโยชน์ เล็งเห็นดังนี้ด้วยปริชา
 คือ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปไปนั้น และอริยสาวกนั้นปฏิบัติด้วยจรณะ
 ทั้ง ๖ นั้น คือ สัมมาวาจา และสัมมากัมมันโต และสัมมาอาชีโว สัมมา-
 วาจาโม และสัมมาสติ สัมมาสมาธิ ทั้ง ๖ ประการนี้ เป็นหนทางอัน
 ปราศจากภัยทั้งปวง คือ จะถึงซึ่งเมืองหลวง คือ อมตมหานครนั้นเป็น
 อันฉับพลัน ประคองบุคคลอันเดินไปในหนทาง และมีจักษุอันบริบูรณ์
 มีเท่าทั้งสองบริบูรณ์ ก็จะพึงถึงที่ปรารถนานั้น

ตสฺมา เหตุดังนี้ ภควา องค์สมเด็จพระสรเพชญ์พุทธเจ้า
 ทรงพระกรุณาตรัสโณมนาการพระอภิญญาถึงมรรคทั้ง ๘ ประการ ด้วย
 สารพระคาถาดังนี้ว่า อชโก นาม มคฺโค นิพฺพานสฺส เสว สนฺติเก เป็น
 ใจความว่า พระอภิญญาถึงมรรคนี้เป็นหนทางอันตรงไปสู่ทิศ คือ นิพพาน

อันปราศจากภัยอันตรายทั้งปวง รถทั้งปวงนั้น ครั้นหาน้ำมันทานิได้แล้ว
ครั้นแล้วคนชั้นขี้นั้นอันมากแล้วก็ย่อมกระทำเสียงดัง รถคือพระอัฐฐัง-
คิกมรรคนั้น แม้เวไนยสรรพสัตว์ชั้นพร้อมกันทีเดียวถึง ๘ หมื่นก็ดี ก็มี
ได้กระทำเสียงดังประดุจดังรถทั้งปวงนั้นเลย รถคือพระอัฐฐังคิกมรรค
นี้ ประกอบด้วยกบ คือ วิริยะอันประกอบในกาย และประกอบในจิต
และมีหริโธตตปเปะเป็นราวอันจะยึดเหนี่ยวขึ้นนั้น ประดุจราวอันกระทำ
ด้วยไม้ให้เป็นที่ยึดเหนี่ยว เหล่าเสนาโยธาที่อยู่ในรถทั้งปวงนั้น รถคือ
อัฐฐังคิกมรรคนั้น มีโลกุตตรมรรคจิตเป็นนายสารถิ และมีวิปัสสนา
สัมมาทิฏฐิ ปัญญาขันธ และพระไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา
นั้นเป็นฝ่ายทำ

พระอัฐฐังคิกมรรคนั้น มั่นอยู่ในสันดานแห่งบุคคลผู้ใด บุคคลผู้นั้น
ก็ตั้งอยู่ในที่ไกลนินพพานนั้น เหตุใด เหตุดังนี้ สมเด็จพระสรเพชญ-
พุทธเจ้า จึงตรัสเทศนาแก่พระภิกษุสงฆ์ทั้งหลายว่า เสวยถาปี ภิกขเว
คงคา ขมุนา อจิรวดี สรรภู มหิมหันทิ สมุตฺตนิมฺนา สมุตฺตโปณา
สมุตฺตปพฺภารา เอวเมวโข ภิกขเว ภิกขุ อริยํ อฏฺฐังคิกํ มคฺคํ ภาเวนฺโต
พหุลฺลโรนฺโต นิพฺพานินฺโน โหติ นิพฺพานโปณํ นิพฺพานปพฺภาโร
ภิกขเว ดูกุรภิกษุทั้งหลาย แม่น้ำปัญจมหานทีทั้ง ๕ คือ คงคา และขมุนา
และอจิรวดี และสรรภู มหิมหันทิ แม่น้ำทั้ง ๕ นี้ย่อมไหลไปสู่มหาสมุทร
นั้น น้อมไปสู่มหาสมุทรและมีอุปมาฉันใด ภิกษุรูปใดแลเจริญพระอัฐฐัง-
คิกมรรค และกระทำพระอัฐฐังคิกมรรควิธีในสันดาน ภิกษุนั้นได้ชื่อว่า
โอนไปสู่निพพาน น้อมไปสู่นิพพาน เจริญไปสู่นิพพาน ก็มีอุปมา
ดุจปัญจมหานทีทั้ง ๕ อันไหลไปสู่มหาสมุทรนั้น แก่ไขมาในอัฐฐังคิกมรรค
เป็นโลกีย์ และโลกุตตระ ตามอรรถกถาวิภังค์ และคัมภีร์วิสุทธิมรรค
จบลงแต่เท่านั้น

บัดนี้ จะแก้ไขพระอัฐฐังคิกมรรคอันเป็นโลกีย์ ตามอันมีในนิทาน
ชาดกเป็นสุตตันตปริยาย ให้แจ้งในมรรคละอัน ๆ นั้น นักปราชญ์ผู้มี
ปัญญาพึงรู้ดูจากถ้อยคำในเบื้องต้นนี้เถิด สัมมาทิฏฐิอันเป็นโลกีย์นั้น คือ

ปัญญาอันรู้คุณพระรัตนตรัย ตุนิทาน อันมีในธรรมบทว่า เทว กุมาร
ยังมีกุมาร ๒ คนอยู่ในเมืองสาวัตถี กุมารผู้หนึ่งเป็นลูกสัมมาทิฐิ กุมาร
ผู้หนึ่งเป็นลูกมิจฉาทิฐิ กุมารทั้ง ๒ น้อย่อมเล่นขลุ่ยด้วยกันทุกวัน กุมาร
ผู้เป็นลูกสัมมาทิฐิจะกลังลูกขลุ่ยไปนั้น ก็ระลึกถึงคุณสมเด็จพระ
สรรเพชญ์พุทธเจ้าว่า อิตปิ โส ภควา เป็นอาทิตยน์ แล้วก็กล่าวว่า
นโม พุทธสฺส แล้วจึงชักลูกขลุ่ยนั้นไป ฝ่ายกุมารผู้เป็นลูกมิจฉาทิฐินั้น
นึกถึงคุณแห่งเดียรถีย์ แล้วก็กล่าวถ้อยคำว่า นโม ติตฺถิยานํ ตังน
แล้วจึงชักลูกขลุ่ยนั้นไป ก็ริยาว่ากุมารที่เป็นลูกสัมมาทิฐินั้น มีชัยชนะ
ทุกครั้ง กุมารผู้เป็นลูกมิจฉาทิฐินั้นแพ้ทุกครั้งทุกหน และเนื้อความ
มีอธิบายว่า บุคคลผู้ตั้งอยู่ในสัมมาทิฐินั้น ย่อมชนะแก่ผู้ตั้งอยู่ใน
มิจฉาทิฐิ

ประการหนึ่ง บุคคลผู้ตั้งอยู่ในสัมมาทิฐิ ย่อมพ้นจากอันตราย
ทั้งปวง มีอาทิ คือ อมฤตย์อันตรายนั้น มีในนิทานชาดกว่า เอกทิวส
ณ เพลากาลวันหนึ่ง บิดาของกุมารผู้เป็นสัมมาทิฐินั้น จึงพาเอากุมาร
ผู้เป็นบุตรของอาตมานั้นใส่เกวียนออกไปตัดฟันในป่าแห่งหนึ่ง ครั้นตัดฟัน
ได้แล้วก็กลับเข็นฟันเข้ามาถึงป่าช้าแห่งหนึ่ง ณ ภายนอกพระนคร ก็ปลง
เกวียนหยุดปล่อยโคให้ไปกินหญ้า โคนั้นก็หนีเข้าไปในเมือง บิดานั้น
จึงยังลูกชายของอาตมาให้อยู่เฝ้าเกวียน แล้วก็ติดตามโคเข้าไปในเมือง
ครั้นจับโคได้แล้ว ก็กลับออกมาถึงประตูเมืองเป็นเปลาค้า ทวารปาโล
คนผู้รักษาประตูหนึ่งนั้นก็ปิดประตูไว้ และบิดาของกุมารผู้นั้นจะออกไป
หาลูกก็ไปมิได้ กุมารนั้นก็อยู่ในเกวียนแต่ผู้เดียว คอยบิดาอยู่ก็มิได้เห็น
ออกมา กุมารนั้นก็ระลึกถึงพระคุณของ สมเด็จพระสรรเพชญ์พุทธเจ้า
อยู่เนือง ๆ มีอาทิ คือ อิตปิ โส ภควา ตังน แล้วก็นอนหลับไป

เทว ขกฺขา ยังมียักษ์ ๒ ตน ๆ หนึ่งเป็นสัมมาทิฐิ อีกตนหนึ่ง
เป็นมิจฉาทิฐิ ยักษ์ ๒ ตนนี้เที่ยวหาอาหารมาในเวลารাত্রี ครั้นเห็น
กุมารนั้นหลับอยู่ในเกวียน ยักษ์ผู้เป็นมิจฉาทิฐินั้น จึงว่าแก่สหายผู้เป็น

สัมมาทิฏฐิว่า ตุกรสหาย เราจับกุมารผู้^{๒๕๓}เป็นอาหารเกิด ยักษ์สัมมาทิฏฐิ^{๒๕๔}
 นันท์ห้ามยักษ์มิจฉาทิฏฐิว่า^{๒๕๕} อย่าทำอย่างนั้นไม่ควร ยักษ์มิจฉาทิฏฐิกิ^{๒๕๖}
 ได้ฟัง ได้เข้าจับเอาเท้าทั้งสองของกุมารนั้น ๆ ก็ตื้นขึ้น จึงระลึกถึง
 พระคุณว่า นโม พุทธสฺส ฯ ดังนี้ ยักษ์ผู้^{๒๕๗}นั้นก็ตกใจวางเท้ากุมารเสีย
 แล้วก็ถอยไป ยักษ์สัมมาทิฏฐิจึงว่า ท่านกระทำไม่สมควร เราควรจะลง
 ทัณฑ์กรรมแก่ท่าน ท่านจงไปเที่ยวแสวงหาอาหารเอามาให้แก่กุมารนี้
 ว่าแล้ว ยักษ์สัมมาทิฏฐิก็อยุ^{๒๕๘}เฝ้ากุมารนั้น ยักษ์ผู้^{๒๕๙}เป็นมิจฉาทิฏฐิกิ^{๒๖๐}เหาะไปใน
 พระราชวัง เอาเครื่องพระสุชาโภชน^{๒๖๑} ข้าวหอมที่ใส่พระสุพรรณภาชนะ
 แล้วก็นำมา มาตาศี^{๒๖๒}เวส^{๒๖๓} คเหตวา ยักษ์ทั้ง ๒ คนนั้นก็เอาเพศเป็น
 มารดาบิดาของกุมาร ให้กุมารกินโภชนาหารแล้ว จึงจารึกอักษรลงไว้
 ในภาชนะ แล้วก็อธิษฐานด้วยอานภาพแห่งยักษ์ว่า ให้แต่พระมหา-
 กษัตริราชพระองค์เดียวแลเห็นอักษรนี้ บุคคลผู้^{๒๖๔}อื่นอย่าได้แลเห็นเลย
 อธิษฐานดังนี้แล้ว ก็เอาสุพรรณภาชนะนั้นใส่ไว้ในเกวียนแล้วก็ไป

ปุนทิวเส ครั้นเวลารุ่งเช้า ชนทั้งหลายก็โจทท์กันแข็งแ^{๒๖๕}เชื่อว่า
 พระสุพรรณภาชนะของหลวงหาย จึงให้ค้นหาทั่วทั้งในเมืองและนอกเมือง
 ก็ได้พระสุพรรณภาชนะในเกวียนแห่งกุมารนั้น จึงนำเอาพระสุพรรณ
 ภาชนะกับตัวกุมารนั้นเข้าไปถวาย แต่สมเด็จพระเจ้าปเสนทิโกศลราช ฯ
 ทอดพระเนตรเห็นอักษรนั้นรู้แจ้งแล้ว จึงให้ถามกุมาร ๆ ก็บอกว่า มารดา
 บิดาใส่โภชนาหารมาให้กิน สมเด็จพระเจ้าปเสนทิโกศลราช จึงพาเอา
 กุมารกับทั้งบิดาออกไปนมัสการสมเด็จพระศาสดาจารย์ แล้วจึงทูลถามว่า
 ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงสวัสดิภาคย์ มีแต่พุทธานุสสติสิ่งเดียว^{๒๖๖}นี้ รักษาไว้
 ซึ่งสัตว์ให้พ้นอันตรายได้หรือ หรือว่าธัมมานุสสติ^{๒๖๗}รักษาสัตว์ให้พ้น
 อันตรายได้

สมเด็จพระสรเพชญ์พุทธเจ้า จึงมีพระพุทธปฏิภา^{๒๖๘}ว มหาราช
 ดุกรบพิตร พระราชสมการผู้^{๒๖๙}ประเสริฐ จิตอันบุคคลเจริญด้วยอนุสสติ
 ทั้ง ๖ ประการนี้ ก็ย่อมรักษามุน^{๒๗๐}นั้นให้พ้นอันตรายได้ แล้วมีพระพุทธปฏิภา
 ตรัสพระธรรมเทศนาว่า

สุปฺปพฺพุทฺธํ ปพฺพชฺฌนฺตํ	สทา โคตมสาวกา
เขสํ ทิวา จ รตฺโต จ	นิจจํ พุทฺธกตา สติ ๑ ล ๑
สุปฺปพฺพุทฺธํ ปพฺพชฺฌนฺตํ	สทา โคตมสาวกา
เขสํ ทิวา จ รตฺโต จ	ภาวนาช รโต มโน

ธัมมัตถาธิบาย

อรรถาธิบายในบาทพระคาถาว่า มหาราช ดุกรบพิตร พระราช—
สมการผู้ประเสริฐ สติอันระลึกถึงตถาคตว่า อธิปัต โส ภควา อรหํ
สมมาสมพุทฺโธ เป็นอาทิตยํกิต สติอันระลึกถึงพระธรรมว่า สุวาก—
ขาโต ภควตา ธมฺโม เป็นอาทิตยํกิต สติอันระลึกถึงคุณพระสงฆ์ว่า
สุปฺปฏิปนฺโน ภควโต สาวกสงฺโฆ เป็นอาทิตยํกิต สติอันระลึกถึงกาย—
คตาสติภาวนาว่า เกสา โลมา เป็นอาทิตยํกิต สติอันระลึกถึงกรุณา
ภาวนาว่า สพฺเพ สตฺตา ทุกฺขา ปมฺลยฺจนฺตํ เป็นอาทิตยํกิต สติอัน
ระลึกถึงเมตตาภาวนาว่า สพฺเพ สตฺตา อเวรา โหนตุ เป็นอาทิตยํกิต
อนุสสติทั้ง ๖ ประการนี้ แม้แต่สิ่งหนึ่งสิ่งใด มันอยู่ในสันดานแห่งบุคคล
ผู้ใด ในกลางวันก็ดี ในเวลากลางคืนก็ดี สันกาลทั้งปวงนั้นก็ดี แม้แต่
วันละ ๓ หนก็ดี และหนหนึ่งก็ดี บุคคลนั้นก็ได้ชื่อว่า เป็นสาวกแห่ง
ตถาคต

อนึ่งเล่า บุคคลทั้งหลายนอนหลับอยู่ก็ดี ตื่นอยู่ก็ดี ก็ได้ชื่อว่า
ตนด้วยดีเป็นนิจกาล ย่อมพ้นจากภัยอันตรายทั้งหลาย ทั้งปวงนั้น
นิทานนแสดงอรรถว่า บุคคลผู้ประกอบไปด้วยปัญญา รู้จักคุณ
พระรัตนตรัย และเจริญอนุสสติภาวนา ๖ ประการ ดังนี้ ชื่อว่าตั้งอยู่ใน
สัมมาทิฏฐิเป็นโลกีย์ ประการหนึ่ง ปัญญาอันละเอียดซึ่งมีจลาทิฏฐิทั้งปวง
นั้น ก็ได้ชื่อว่าสัมมาทิฏฐิ และมีจลาทิฏฐินั้นถือผิดเป็นชอบ นตฺถิ ทานํ
ถือว่าให้ทานนั้นหาผลมิได้ นตฺถิ อธิจํ ถือว่าบูชาสักการะทั้งปวงนั้นหา
ผลมิได้ และถือว่าวิบากแห่งกรรมทั้งหลายอันกระทำดี และกระทำชั่ว
ก็หาผลมิได้ นตฺถิ อัม โลโก ถือว่าโลกนั้นก็หาผลมิได้ นตฺถิ ปรโลโก ถือว่า

ไปสู่โลกนั้นก็ได้ นตฺถิ มาตา ปฏิบัติมารดาภิชาตผลมิได้ นตฺถิ บิดา
ปฏิบัติบิดาภิชาตผลมิได้ นตฺถิ สสมณพราหมณา สมณะก็ดี พราหมณ์ก็ดี
อันระงับบาป และปฏิบัติด้วยดี จะกระทำให้แจ้งซึ่งโลกนและปรโลก
ด้วยปัญญาแห่งอาตมาแล้ว และยังผ่อนให้ร้นนก็หาผลมิได้ จะให้ทาน
จะบูชาแก่สมณพราหมณ์ อันระงับบาปและปฏิบัติดังนี้ และร้งซึ่งโลกน
และปรโลก ด้วยปัญญาแห่งอาตมาแล้ว และบอกแก่ผ่อนให้ร้นนก็หาผล
มิได้ พาลา จ ปณฺธิตา จ ชนทั้งหลายอันหาปัญญามิได้ก็ดี อันมี
ปัญญาก็ดี ครั้นถึงมรณกาลแล้วก็ขาดทีเดียว มิได้บังเกิดต่อไปในเบื้อง
หน้านั้น บุคคลจำพวกนั้นชื่อว่า มิจฉาทิฏฐิ และบุคคลอันรู้จักผลทาน
และผลแห่งการบูชา และผลปฏิบัติแก่มารดาบิดา สมณพราหมณ์ อัน
ประกอบไปด้วยศลาทิกถนเป็นอาทิ ดังนี้ ได้ชื่อว่า ตั้งอยู่ในสัมมาทิฏฐิ
แก้ไขในบทสัมมาทิฏฐิอันเป็นโลกียก็ยุติแต่เท่านั้น.

เอวํ กัมมํ ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฺหาที่ ๑๕๕

คัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค

ว่าด้วยองค์มรรคที่ ๒ ถึงที่ ๔ อันเป็นโลกีย

ปมาทมนุญฺชุนฺติ พาลา ทุมฺเมธินो ชนา

อปปมาทญฺจ เมธาวี ธนํ เสฏฺฐิวั รกฺขตฺติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค
กัณฺหาที่ ๑๕๕ ว่าด้วยองค์มรรคที่ ๒ ถึงที่ ๔ อันเป็นโลกีย เพื่อให้เป็น
ประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอดกาลนาน
หาประมาณมิได้

บาลี

ลำดับนี้จะได้แก้ไขในองค์แห่งมรรคคำรบ ๒ คือ สัมมาสังกัปปो
 สืบต่อไป จะเปรียบเทียบสาธกนิทานอันมีในสูตรต้นตปริยาย ขกมา
 แสดงให้แจ้งในบทสัมมาสังกัปปो ๆ น คือ ความดำริชอบในอารมณ์มี
 ๓ ประการ คือ วิตกดำริในอารมณ์อันจะออกจากกามคุณนั้น ชื่อ
 เนกขัมมสังกัปปो วิตกดำริในอารมณ์อันปราศจากผูกพยาบาทอาฆาต
 จองเวรในสัตว์ทั้งหลายทั้งปวง ชื่อ อพยาบาทสังกัปปो วิตกดำริใน
 อารมณ์อันปราศจากเบียดเบียนสัตว์ทั้งปวงนั้น ชื่อ วิหิงสาสังกัปปो
 วิตกดำริในอารมณ์ทั้ง ๓ ประการนี้ ชื่อ สัมมาสังกัปปो นักปราชญ์พึงรู้
 ในมหาชนกชาดกว่า เมื่อพระบรมโพธิสัตว์เจ้าแห่งเรา บังเกิดเป็น
 พระยามหาชนก เสวยราชสมบัติเป็นพระมหากษัตริย์ในเมืองมถิลามหานคร
 นั้น มีพระชนมายุได้หมื่นปี เสด็จอยู่บำเพ็ญทานบารมี ศีลบารมีในราช
 สมบัติอันสนพັນ แล้วมีพระทัยปรารถนาจะใคร่ละราชสมบัติออกทรง
 ผนวชบำเพ็ญเนกขัมมบารมี พระองค์จึงปรารภราชสมบัติทั้งปวงอันมีใน
 เมืองมถิลามหานคร ทรงพระปริวิตกว่า เมื่อไรอาตมาจะจะได้
 ช่างเมืองมถิลานรุ่งเรืองด้วยปราสาทราชเรือนหลวง และจตุรงคเสนา
 ประชาราษฎรทั้งปวงนี้ได้ ทรงพระดำริอยู่ฉะนี้สนกาลช้านานถึง ๔ เดือน
 ได้ชื่อว่าเนกขัมมสังกัปปो เมื่อพระองค์ทรงผนวชแล้วเสด็จไปในป่า
 ตั้งหน้าเจริญกุศลบริกรรมภาวนาก็ได้บุญญาภิญญาสมบัติ อพยาบาทสังกัปปो
 และวิหิงสาสังกัปปอื่กับริบูรณ์ในกาลเมื่อนั้น สัมมาสังกัปปอนันเป็นโลกีย์
 ก็มีแก่พระมหาชนก ดังนี้

ประการหนึ่งวิตกเจตสิกนี้ ชื่อ ปกิณณกเจตสิก วิตกอันเกิดด้วย
 อกุศลจิตกคิ วิตกอันเกิดด้วยกุศลจิตกคิ วิตกอันเกิดด้วยอกุศลจิต
 นั้น คือดำริในอารมณ์อันเป็นอกุศล จะใคร่กระทำซึ่งกายทุจริต วิจิ
 ทุจริต มโนทุจริต ทั้ง ๓ นี้ได้ชื่อว่ามิฉาสังกัปปอ วิตกอันเกิดด้วย

กุศลจิตดำริในอารมณ์อันเป็นฝ่ายกุศล จะบำเพ็ญกายสุจริต วชิสุจริต มโนสุจริต ทั้ง ๓ นี้ได้ชื่อว่าสามาสังกัปโป ดุจพระเจ้าธรรมาโศกราช อันได้เสวยสมบัติในเมืองปตลิตนครนั้น มีอาชญาแผ่ไปในอากาศ ได้โยชน์หนึ่ง อาชญาแผ่ไปในแผ่นดินได้โยชน์หนึ่ง เทพยาทั้งหลาย ย่อมนำเอาผลาผลและเครื่องบริโภคทั้งปวงนั้นมาแต่บำหิมพานต์ กวายเป็นนิจกาล เทพดาทั้งหลายบางองค์ก็ตักนำมาแต่สระอโนดาต กวายเป็นวันละ ๑ หาบ ๆ นกแขกเต้านั้นก็คาบเอาข้าวสาลีมาแต่ฉัตรทันตสระมากวายเป็นวันละ ๘ พันแก้วยน เนื้อความนี้พิสดารอยู่ในนิทานพระยาธรรมาโศกราชนั้น จำเดิมแต่นั้นมาสมเด็จพระเจ้าธรรมาโศกราชนั้น ก็ทรงดำริในที่จะบำเพ็ญทาน จึงอาราธนาพระสงฆ์เข้าไปรับจ้งหันในพระราชวังเสมอวันละ ๖ หมื่นรูป และทรงพระราชดำริจะใคร่เห็นรูปพระพุทธรเจ้าแล้วจะใคร่บูชา จึงเอาตัวพระยาภานาคราชขึ้นมาแล้วก็ให้นิมิตอาตมาให้เหมือนรูปพระพุทธรเจ้า แล้วก็ทรงกระทำสักการบูชา สิ้น ๑ วัน ทรงดำริที่จะใคร่รู้พระสัทธรรม ที่สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเทศนาทั้ง ๘ หมื่น ๔ พันพระธรรมขันธ์ ให้สร้างพระธรรมขันธ์ ๘ หมื่น ๔ พัน สร้างพระเจดีย์ ๘ หมื่น ๔ พัน บรรจพระสารริกธาตุทั้งหลายในพระนคร ๘ หมื่น ๔ พันนคร ให้เป็นที่ไหว้ที่บูชาแก่มหาชนทั้งปวง

พระเจ้าธรรมาโศกราชนั้น สร้างพระเจดีย์และวิหารในอโศการามแล้ว ก็ทรงพระดำริจะแต่งการฉลองพระเจดีย์และพระวิหาร ๘ หมื่น ๔ พันพร้อมกันในวิหารเดียว แล้วบพิตรเชอทรงพระดำริจะใคร่เป็นญาติในพระศาสนา อันชื่อว่าธรรมทายาทนั้น จึงมอบพระมหินทราชกุมารและนางสังฆมิตตาราชธิดาให้เป็นภิกษุภิกษุณีในพระศาสนา แล้วทรงพระดำริจะเป็นผู้อุปถัมภ์ยกย่องพระศาสนา ให้พระสงฆ์กระทำการตติยสังคายนาพระไตรปิฎกธรรม แล้วทรงพระราชดำริจะเป็นอุบาสกในพระศาสนา พระองค์ก็อดส่ำห้ทรงดำรงอยู่ในพระไตรสรณคมน์แล้ว ตกแต่งพระราชสาส์นไปถึงพระเจ้าเทวานัมปิยติสในลังกาทวีป ให้ตั้ง

อยู่ในพระไตรสรณคมน์ แล้วทรงพระดำริในกิจการทั้งปวงเป็นต้นว่าให้
พระมหินทเถระเจ้าเอาพระศาสนาไปตั้งไว้ในลังกาทวีป แล้วให้อัญเชิญ
ไม้มหาโพธิ์เอาไปปลูกไว้ในลังกาทวีป แล้วเชิญพระบรมสารีริกธาตุไป
บรรจุไว้ในลังกาทวีปนั้น ตกว่าพระราชดำริทั้งปวงเป็นอันมาก ดังนี้
ก็ย่อมบังเกิดแตก เมาวจรกุศลจิต ได้ชื่อว่าสัมมาสังกัปโปสนทั้งนั้น
ที่เป็นโลกียมรรคแก่พระเจ้าธรรมมาโคกราชนั้ นักปราชญ์พึงพิจารณา
ในที่พรรณนามานเกิด

บัดนี้จะแก้ไขในบทสัมมาวาจา สืบต่อไป สัมมาวาจาอันเกิดด้วย
กามาวจรกุศลจิตเป็นโลกีย์ก็มี ประคองนางสุชาดาอันเป็นน้องสาวแห่ง
วิชาชาอุปาสิกา นางสุชาดานั้นเป็นสะใภ้อนาถบิณฑิกมหาเศรษฐี นาง
สุชาดานั้นประกอบด้วยมานะว่า เป็นลูกมหาเศรษฐีตระกูลมีสมบัติเป็น
อันมาก มิได้ยำเกรงพ่อผัวและแม่ผัวและสามี นางสุชาดานั้นยอม
กล่าวถ้อยคำอันหยาบช้ากล้าแข็ง เป็นผรุสวาจาประกอบด้วยวจัตถุจริต
ผิดธรรมหยาบยิ่งนัก ชนทั้งปวงในเรือนนั้นก็บังเกิดท่มเถียงทะเลาะ
วิวาทกับนางสุชาดานั้นเป็นโกลาหลเอิกเกริกยิ่งนัก เอกทิวส์ อยู่มา
วันหนึ่ง จิงอนาถบิณฑิกมหาเศรษฐีนิมนต์สมเด็จพระพุทธรเจ้า กับภิกษุ
สงฆ์เข้าไปฉันจังหันในเรือนนั้น สตุถา ตั สททำ สตุวา สมเด็จพระ
พุทธรเจ้าพระองค์ได้ทรงฟังเสียงชนทั้งหลายทะเลาะกันนั้น จึงมีพระ
พุทธรูฏีกาตรัสถามอนาถบิณฑิกเศรษฐีว่า เหตุตั้งฤาชนทั้งหลายจึงได้
กล่าวถ้อยคำวจัตถุจริตผิดธรรมเอิกเกริกเป็นหนักหนา อนาถบิณฑิกเศรษฐี
ก็ทูลว่า ภนเด ข้าแต่สมเด็จพระพุทธรองค์ นางสุชาดาผู้เป็นลูกสะใภ้
ข้าพระองค์มีมานะทิฎฐิยิ่งนักหนา ด้วยว่าเป็นลูกมหาตระกูลอันมีสมบัติ
มาก กล่าวถ้อยคำอันหยาบช้ามิได้ยำเกรงท่านผู้ใด ชนทั้งหลายจึง
เอิกเกริกเป็นโกลาหล ดังนี้

สตุถา สมเด็จพระชินศรีจึงมีพระพุทธรูฏีกาตรัสให้หานางสุชาดามา
แล้วตรัสถามว่า ตูกรนางสุชาดา ภริยาในโลกนี้ ๑ จำพวก คือ วรรคสมา
ภริยา ๑ โจรีสมาภริยา ๑ อัยยาสมาภริยา ๑ มาตาสมาภริยา ๑

ภคินีสมาภริยา ๑ สหายสมาภริยา ๑ ทาสีสมาภริยา ๑ เป็น ๗ จำพวก
ดังนี้ นางสุชาดาจะพึงเป็นภรรยาต่างๆ สาธุ ปฏิสุณิตวา นางสุชาดา
รับพระพุทธฎีกาแล้วจึงทูลว่า ภนุเต ภควา ข้าแต่พระองค์ผู้
ทรงสวัสดิภาค ข้าพระพุทธเจ้าขออาราธนา พระองค์จงตรัสเทศนา
ภริยา ๗ ประการให้วิตถารแก่ข้าพระพุทธเจ้าในกาลบัดนี้เถิด

ภควา สมเด็จพระพุทธองค์จึงมีพระพุทธฎีกาตรัสว่า ดูกรนาง
สุชาดา ภริยาผู้ใดมีใจคิดร้ายในสามแห่งอาตมา หากความกรุณาใน
สามมีได้ บ่่อมกระทำให้เป็นประโยชน์แก่สาม และมีแต่โสมนัส
ยินดีในบุรุษทั้งหลายอีก บ่่อมดูหมิ่นแก่สาม แม้ว่าสามนั้นได้เอา
มาเบียดเบียนก็ดี ก็มีได้รู้จักคุณสาม บ่่อมชวนชวายเป็นแต่ที่จะฆ่าสาม
เรียกภริยามีสภาวะเห็นปานดังนี้ ตถาคตตรัสเทศนาชื่อว่า วรรกสมา
ภริยา ว่าเป็นภรรยาจกตั้งข้าศึกเป็นเวรแก่สาม

ประการหนึ่ง ภริยาคนใดประจบด้วยโลภะนอกใจสาม และลักเอา
ทรัพย์อันสามหาได้ด้วยกสิกรรมวานิชกรรม ได้ด้วยศิลปกรรมทั้งปวง
ก็ดี ภริยามีสภาวะดังนี้ ตถาคตตรัสเทศนาว่า โจริสมาภริยา ว่าเป็น
ภริยาจกตั้งว่าโจร

ประการหนึ่ง ภริยาคนใดประจบด้วยความเกียจคร้าน มีแต่จะ
นั่งจะนอน มีได้กระทำการงานทั้งปวง ผรุสวณฺณ วทิตี น้ำใจ
ร้ายกาจกล่าวถ้อยคำอันหยาบช้า ช่มเหงใช้สามให้กระทำการทั้งปวง
และบังคับใช้สามและมีให้สามว่ากล่าวอาตมาได้ ดูกรนางสุชาดา ภริยา
มีสภาวะเห็นปานดังนี้ ตถาคตตรัสเทศนาชื่อว่า อัยยาสมาภริยา ว่าเป็น
ภริยาจกเป็นเจ้าแห่งสาม

ประการหนึ่ง ภริยาคนใดประจบด้วยใจกรุณา กระทำให้เป็นผล
แก่สามในกาลทั้งปวง และรักใคร่สามอุตสาหุ้รักษาพยาบาลสามนั้นจน
มารดาอันมีใจกรุณาและปฏิบัติบุตรชายขณะนั้น ภริยาอันมีสภาวะเห็น
ตถาคตตรัสเทศนาชื่อว่า มาตาสมาภริยา ว่าเป็นภริยาจกมารดาแห่งสาม

ประการหนึ่ง ภริยาคนใดมีความละอายแก่บาปกลัวแก่บาป เคารพ
ยำเกรงสาม ตุน้องหญิงอันเคารพยำเกรงแก่พี่ชายนั้น ภริยาอันมี

สภาวะปานดั่งนี้ ตถาคตเจ้าตรัสเทศนาชื่อว่าภคินีสมาภริยา ว่าเป็นภริยา
ดุจน้องหญิง

ประการหนึ่ง ภริยาคนใดมีตระกูลและประกอบด้วยศีล นำใจซื่อตรง
มีวัตรปฏิบัติแก่สามี มีใจชื่นชมยินดีต่อสามีอยู่ตราบเท่าสิ้นชีวิต ประ-
ดุจสหายนัดร่วมทุกข์ร่วมสุขด้วยกันนั้น ดุกรนางสุชาดา ภริยาอัน
มีสภาวะปานดั่งนี้ ตถาคตตรัสเทศนาชื่อว่าสหยาสมาภริยา ว่าเป็น
ภริยาดุจสหยา

ประการหนึ่ง ภริยาใดสามีคู่ความจะดำดัดด้วยไม้ก็ดี ด้วยมือก็ดี
มิได้ซึ่งเคียดแค้นนำใจคิดร้าย มิได้ซึ่งโกรธและอดโทษแห่งสามี ประพฤติ
ตามอำนาจแห่งสามี ภริยาอันมีสภาวะปานดั่งนี้ ตถาคตตรัสเทศนา
ชื่อว่าทาสีสมาภริยา ว่าเป็นภริยาดุจทาสี ดุกรนางสุชาดา ภริยาทั้ง ๓
จำพวกนี้ย่อมมีในโลก

ภริยา ๓ จำพวกที่ตถาคตตรัสเทศนาแสดงในหนหลัง คือวธก
สมาภริยา และโจริสมาภริยาและอัยยาสมาภริยาทั้ง ๓ จำพวกนี้ กายสุส-
ภเทา ครั้นจติจากอดีตภาพันแล้ว ก็จะได้เสวยทุกข์ในอบายภูมิ ด้วยผล
แห่งกรรมที่ตนได้กระทำมิชอบนั้น

ภริยา ๔ จำพวกนี้ คือ มาตาสมาภริยา และภคินีสมาภริยา
และสหยาสมาภริยา และทาสีสมาภริยา ภริยาทั้ง ๔ หมั้น ครั้นจติ
จากอดีตภาพันแล้วก็ได้ไปเสวยสมบัติในเทวโลก ด้วยผลแห่งกรรมที่
ตนได้กระทำชอบนั้น สา ฐมมกถ์ สุตวา เมื่อนางสุชาดาได้ฟัง
พระสัทธรรมเทศนาดังนี้แล้ว ก็ถวายนมัสการพระบาทยุคลแห่งสมเด็จพระ
พระทศพลแล้วทูลว่า ภนุเต ภควา ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงสวัสดิภาค
ข้าพระพุทธเจ้าอุทิศจำเพาะต่อพระพุทธรัตนะ ธรรมรัตนะ สังฆรัตนะ
เป็นทพทอาศัยแต่วันนี้ไปตราบเท่าจนสิ้นชีวิต ขอพระองค์จงทรงทราบ
ข้าพระพุทธเจ้าเป็นอุบาสิกาในพระศาสนานี้เถิด

นางสุชาดาถวายอาตมาเป็นอุบาสิกา ตั้งอยู่ในพระไตรสรณคมน์
แล้วนางก็สละมิจฉาอาจาระนั้นเสีย มิได้กล่าวมิจฉาวาจา เว้นจากมิจฉา

วาทา ด้วยกามาวจรกุศลจิตดังนี้ ได้ชื่อว่าตั้งอยู่ในสัมมาวาจาอันเป็น
โลกิยมรรคอริยสาวก พระอริยสาวกทั้งหลาย มีพระโสดาบันเป็นอาทิ
ท่านเว้นจากมิจฉาวาจา วิรติเจตสิกก็บังเกิดด้วยโสดาปัตติผลจิตนั้น
ชื่อว่าโลกุตตรสัมมาวาจา เป็นสมุจเฉทวิรตัตถมิจฉาวาจาอันขาดทีเดียว
มิได้บังเกิดสืบต่อไป ดุจพระอริยสาวกทั้งหลายในเมืองสาวัตถีนั้น ครั้น
ถึงกาลอันเป็นนักขัตตฤกษ์ คนพาลทั้งหลายก็เล่นการมหรสพ อันชื่อ
ว่าพาลนักขัตตฤกษ์มหรสพ ๑ วัน คนพาลทั้งหลายกินสราเป็นหมักกัน
แล้ว ก็เที่ยวไปกล่าวถ้อยคำอันเป็นวาจาหาประโยชน์มิได้ไปทุกบ้าน
ต่อเมื่อใดคนในบ้านให้ทรัพย์สัจจึงไปบ้านอื่น

โสดาปณฺนา คนทั้งหลายผู้ถึงพระโสดาปัตติผลเป็นอริยสาวกนั้น
หับประตุไว้ให้ทรัพย์แก่คนทั้งหลายทั้งปวงนั้นแล้ว ก็ให้ไปสถานท่อน
พระอริยสาวกทั้งหลายนั้น ก็เข้าไปในเรือนเจริญภาวนาพระพุทธานุสสติ
ธัมมานุสสติ สังฆานุสสติ อยู่สัณ ๑ วัน ครั้นมหรสพนั้นวายแล้ว
จึงออกไปนมัสการสมเด็จพระพุทธเจ้าแล้วก็ทูลว่า คนพาลทั้งหลายเล่น
มหรสพ กล่าวถ้อยคำเป็นอสัพภาวจามีประการต่าง ๆ ทั้ง ๑ วันนั้น
ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ก็เร้นอยู่ในเรือน จึงมิได้มาอุปัฏฐาก
พระพุทธองค์

สมเด็จพระมหากรุณาจึงตรัสเทศนาว่า
ปมาทมนุญฺชนฺติ พาลา ทุมฺเมธฺธิโน ชนา
อุปฺปมาทญฺจ เมธวํ ธนํ เสฏฺฐจํ รกฺขติ
ดังนี้ ความว่า ชนทั้งหลายผู้เป็นพาลมิได้รู้จักประโยชน์ชั่วและชั่วหน้า
ในชาตินี้และชาติหน้า และหาปัญญามิได้ ข้อมประกอบซึ่งความประมาท
อยู่เป็นนิจกาล ชนทั้งหลายผู้มปัญญา รู้จักประโยชน์ชั่วและชั่วหน้า
ก็ข้อมรักษาอุปฺปมาทธรรมนั้นไว้ให้มั่นคงมิให้หายนะเสีย อุปฺมาดังบุรุษ
อันรักษาทรัพย์อันประเสริฐ คือแก้ว ๑ ประการอันได้สืบ ๆ แห่งตระกูล
แห่งอาตมา อันได้ชื่อว่าอริยสาวกรักษาซึ่งสัมมาวาจาอันเป็นโลกุตตระ
แก้ไขบทสัมมาวาจาแล้วแต่เท่านั้น

ในบทสัมมากัมมันโตนั้น คือ วิถีเจตสิกอันเว้นจากปาณาติบาต
อทินนาทาน กาเมสุมิชฌาจาร วิถี ๓ ประการ คือ สัมปัตตวิธิต ๑
สมาทานวิธิต ๑ สมุจเฉตวิธิต ๑ สัมปัตตวิธิตนั้น ประคองตั้งจักกน
อุบาสก พืชายใช้ให้ไปหาเนื้อกระต่ายจะนำมาให้แก่มารดาอันอาพาธ
จักกนอุบาสกจับได้กระต่ายตัวหนึ่งกระต่ายนั้นก็ร้อง จักกนอุบาสกนั้น
ก็คิดว่า อาตมาจะฆ่าชีวิตแห่งสัตว์ เอาไปรักษาศีลมารดานี้ไม่สมควร
อติ จินตเตวา ครั้นคิดแล้วก็ปล่อยกระต่ายนั้นเสีย อันนั้นก็
ได้ชื่อว่าสัมปัตตวิธิต จัดเป็นสัมมากัมมันโตประการหนึ่ง

เอโก ปริโส ประการ ๑ ยังมีอุบาสกผู้หนึ่งสมาทานศีลในสำนัก
พระมหาเถระผู้เป็นขัตติยแล้วก็ไปไถนา ครั้นถึงเวลาปล่อยโคไปกินหญ้า
แล้วโคนนั้นก็หนีไปในป่า อุบาสกนั้นจับเอาพรวนแบกไปเที่ยวหาโค ขึ้น
สู่เขาแห่งหนึ่ง ชोटทันตบรรพต ยังมุ่งหล่อมควัวหนึ่งมาในสถาน
นั้น เห็นอุบาสกก็รีดเอาแต่เท้าขึ้นไป อุบาสกนั้นก็คิดว่าจะพันงู
ด้วยพรวน แล้วคิดว่าอาตมาได้สมาทานศีล แล้วละฆ่าสัตว์เล่าก็มีได้
สมควร อุบาสกนั้นครั้นคิดดังนี้แล้วก็มีได้ฆ่า ครั้นงูรัดเข้าจับปวด
จะคิดฆ่างูนั้นเสีย ครั้นคิดขมมากถึงศีลที่ตนรักษาเล่า ก็มีได้ฆ่างูนั้น
แต่อุบาสกนั้นคิดจะฆ่างูเสียถึง ๓ ครั้ง ที่หลังคิดว่าอาตมานี้จะประทุษ
ร้ายต่องูนี้ เป็นเหตุด้วยพรวนอยู่ในมือ อย่าเลยอาตมาจะทิ้งพรวนเล่น
เสียเถิด ครั้นอุบาสกคิดฉะนี้แล้ว ก็ทิ้งพรวนนั่นเสียให้ห่างไกล ด้วย
คิดว่าชีวิตของอาตมานี้จะหายนะเสียเถิด และศีลของอาตมาที่รักษาน
อย่าได้หายนะเลย ด้วยเหตุอุบาสกมิให้ศีลภิกษุมาทักการสู่เสียชีวิตนั้น
ตัวอุบาสกนั้นก็ร้อนประคองถ่านเพลิง งูหล่อมมีอาจจะรัดอยู่ได้ก็คลาย
ออกหนีไป อุบาสกนั้นก็ได้รอดชีวิต อันนี้ชื่อว่าสมาทานวิธิต ได้
ชื่อว่าสัมมากัมมันโต ประการหนึ่งมิได้สมาทานศีลและเว้นจากฆ่าสัตว์
ได้ชื่อว่าสัมปัตตวิธิต อันได้สมาทานแล้วจึงเว้นจากฆ่าสัตว์นั้น ชื่อ
ว่าสมาทานวิธิต

วิธิตทั้ง ๒ ประการนี้เกิดด้วยกามาพจรกุศลจิต ได้ชื่อว่าสัมมา-
กัมมันโต เป็นโลกิยมรรค สมุจเฉตวิธิตนั้นอุบาสกผู้หนึ่งอันชื่อว่าอริบ

บุรุษข้อมคกเบ็ดฆ่าปลา หาเลี้ยงชีพทุกวัน เอกทิวส์ ในกาลวัน
หนึ่ง สมเด็จพระสรรเพชญ์พุทธเจ้า เล็งเห็นอุปนิสัยอริยบุรุษนั้นจะถึง
พระโศคา จึงเสด็จพระพุทธเจ้าไปในที่อันบุรุษคกเบ็ดนั้น กับด้วย
ภิกษุสงฆ์ทั้งหลาย อริยบุรุษนั้นแลเห็นพระพุทธเจ้าแต่ไกล ก็บัง
เกิดหิริโศตตปปะ คือ ความละอายก็เอาเบ็ดซ่อนไว้ สมเด็จพระศาสดา
เสด็จไปในสถานนั้น จึงเบือนพระพักตร์มาตรัสถามพระสงฆ์ทั้งปวง
ว่า ท่านนช่อใด พระสารีบุตรเกรงเจ้าก็รับพระพุทธฎีกาว่า ข้าพระ
พุทธเจ้าชื่อว่าสารีบุตร จึงตรัสถามตามลำดับลงไปว่า ท่านช่อใด
พระสงฆ์ทั้งปวงก็กราบทูลนามแห่งตนตามลำดับ ๆ ว่า พระพุทธเจ้าข้า
ข้าพระองค์มีนามว่า โมคคัลลาน์ดังนี้ อริยบุรุษจึงดำริว่า สมเด็จพระ
ศาสดาทรงถามนามพระสงฆ์ทั้งปวงแล้ว จักถามชื่อแห่งอาตมาน
บ้างดอกกระมัง สมเด็จพระสัมพันธู์ทรงรู้วาระน้ำจิตแห่งอริยบุรุษนั้น
จึงตรัสถามนามแห่งอริยบุรุษว่า ท่านมีนามช่อใด อริยบุรุษกราบทูล
ช่อแห่งตนว่า ข้าพเจ้าชื่อนายอริยะ

สมเด็จพะศาสดาจึงตรัสว่า

น เตน อริโย โหติ

เบน ปาณ วิหีสติ

อหิสา สพฺพปาณานิ

อริโยติ ปวฺจจติ

ดังนี้ เนื้อความว่า ดูกรอริยบุรุษ บุคคลผู้ใดเบียดเบียนชีวิตแห่งสัตว์
ทั้งหลายด้วยเหตุใด บุคคลผู้นั้นจะได้ชื่อว่าอริยะ ด้วยเหตุเบียดเบียน
ชีวิตแห่งสัตว์ทั้งหลายนั้นหาไม่ได้ ตถาคตตรัสเทศนาว่า บุคคลผู้ช่อ
อริยะนั้น ด้วยเหตุมิได้เบียดเบียนสัตว์ทั้งหลายนั้น อริยบุรุษได้สดับ
พระสัทธรรมเทศนาดังนั้น ก็ถึงพระโศคาบัตติผล เมื่อเป็นอริยบุคคล
แล้วก็มีได้กระทำการปาณาติบาตกรรมเป็นอันขาด ด้วยสามารถสัมมากัม
มันโต อันเกิดด้วยโศคาบัตติมรรคจิตนั้น

และสัมมากัมมันโต อันเว้นจากอกุศลนาทานนั้นกิตติ คณนาง
ขุขชัตตราผู้หนึ่ง ใจความว่า สาวใช้แห่งนางสามาวดี และสตรี ๕๐๐
ซึ่งเป็นบริวารแห่งพระอุเทนราชนั้น เมื่อพระเจ้าอุเทนราชพระราชทาน

ทรัพย์เป็นค่าดอกไม้แก่นางสามาวดี และสตรีบริวาร ๕๐๐ นั้นวันละพัน กหาปณะ นางชุชชุตตรนั้นไปเบิกเอาพระราชทรัพย์วันละพัน ๆ จึง ลักเอาทรัพย์นั้นวันละ ๕๐๐ ๆ ซ้อดอกไม้วันละ ๕๐๐ กหาปณะ มา ถวายแก่นางสามาวดีและสตรีชาวแม่เจ้าทั้งหลาย ๕๐๐ นั้นทุกวัน ๆ อยู่มา ในกาลวันหนึ่ง นายมาลาเจ้าของดอกไม้ นั้นนิมนต์สมเด็จพระพุทธรองค์ เจ้ากับทั้งพระภิกษุสงฆ์เข้ามารับจันทน์ในเรือนแห่งตน แล้วบอกแก่นางชุชชุตตราว่า คุณแม่ชุชชุตตรา วันนี้อาจช่วยข้าองค์าสพระ สงฆ์และพึงธรรมเทศนาก่อน แล้วเจ้าจึงเอาดอกไม้ไปถวายเกิด นาง ชุชชุตตราก็อยู่ช่วยองค์าสจันทน์ ครั้นได้พึงธรรมเทศนาแห่งสมเด็จพระ พุทธเจ้า นางก็ลี้ภัยพระโศดาบัตติผล ก็ได้ลักทรัพย์ ๕๐๐ ดอก กาลก่อนนั้น นางก็ซ้อดอกไม้ไปสนทงพัน เอาดอกไม้ นั้นเข้าไป ถวายนางสามาวดีและพระสนมทั้งหลาย ๕๐๐ นั้น

นางทั้งปวงเห็นดอกไม้ นั้นมากกว่าแต่ก่อนจึงถามว่า วันนี้อะไร- ทานทรัพย์ให้มากกว่าทุกวันหรือ จึงได้ดอกไม้มากกว่าทุกวัน นาง ชุชชุตตราจึงบอกว่า พระราชทานค่าดอกไม้วันละพันกหาปณะ เมื่อ ก่อนข้ายังมีได้พึงธรรมเทศนา ข้าลักเอาค่าดอกไม้วันละ ๕๐๐ ซ้อ มาถวายวันละ ๕๐๐ กหาปณะ จึงได้ดอกไม้ น้อย วันนี้อาจได้พึงธรรม เทศนาแห่งพระพุทธเจ้า ตรัสเทศนาแสดงโทษอนินาทานกรรมนั้นว่า บุคคลผู้ใดกระทำอนินาทานให้บังเกิดมากในสันดาน และอนินาทาน กรรมย่อมยังบุคคลผู้นั้นให้ไปบังเกิดในดิรัจฉานก็มี ให้บังเกิดใน อสุรกายก็มี เปตวิสัยก็มี เมื่อบุคคลผู้นั้นจะมาบังเกิดเป็นมนุษย์แล้ว จะเป็นคนยากไร้อนาถาหาทรัพย์สมบัติมิได้ แม้ว่า มีทรัพย์มากก็ดิ รัพย์นั้นก็ได้ตงอยมั่งคั่ง ย่อมจะฉิบหายด้วยราชภัย โจรภัย อัคคีภัย อุทกภัย ข้าศึกศัตรูทั้งหลายเพอญมี เป็นทั้งนี้เพราะโทษที่กระทำ อนินาทานกรรม เหตุคังนั้นข้าจึงมิได้ลักทรัพย์ของแม่เจ้าทั้งปวง ข้า จึงซ้อดอกไม้ด้วยทรัพย์สนทงพันมากกว่าทุกวัน ขอแม่เจ้าทั้งปวงจง

กรุณาอดโทษแห่งข้ามนเกิด แท้จริงนางชชชุตตราน เมื่องังชังโสคา
แล้วก็มีได้กล่าวซึ่งคำมสาอำพราง บอกความแต่ตามจริงดังนี้ ก็เป็น
องค์อริยมรรคคือ สัมมาวาจา และนางชชชุตตรามีได้ลักซึ่งทรัพย์นั้น
ก็เป็นอริยมรรค คือ สัมมากัมมันโต องค์อริยมรรคทั้ง ๒ นี้ คือ สัมมา
วาจา และสัมมากัมมันโต ปราภฏแก่นางชชชุตตราด้วยประการฉะนี้
แก้ไขในบทสัมมากัมมันโต อันเว้นจากอทินนาทานก็จบแต่เท่านั้น

ประการหนึ่ง สัมมากัมมันโต อันเว้นจากกาเมสุมิฉฉาจารย์ ก็มี
ในนิทานพระธรรมบทว่า เศรษฐีบุตรผู้หนึ่งชื่อว่าเขมะ เป็นหลานแห่ง
อนาถบิณฑิกเศรษฐีและเขมเศรษฐีบุตรนี้ เมื่อชาติก่อนโน้นได้กระทำ
ชงทองอันดี เพื่อจะบูชาพระเจดีย์ อันบรรจุพระสารีริกธาตุแห่งพระ
กัสสปทศพลเจ้าแล้วก็ปรารถนาว่า ขอเดชผลานิสงส์ที่ข้าพเจ้าได้บูชา
ชงทองนี้ สตรีภาพทั้งปวงเว้นไว้แต่ญาติสาโลหิต แห่งอาตมะแล้ว
สตรีภาพนอกจากนศรณแลเห็นซึ่งข้าพเจ้าน ขอจงให้มีจิตปฏิพัทธ์ด้วย
ข้าพเจ้าจงสนทงปวงเกิด เหตุดังนี้เมื่อมาเกิดเป็นเขมเศรษฐีบุตรนี้
สตรีภาพผู้ใดได้เห็น ก็มีจิตปฏิพัทธ์ด้วยเขมเศรษฐีบุตรนี้เป็นอันมาก
เขมเศรษฐีบุตรนั้นย่อมกระทำซึ่งมิจฉาจารกรรมด้วยภรรยา ผู้นั้นเนื่อง ๆ
เพลวันหนึ่งราชบุรุษทั้งหลายจับตัวเขมเศรษฐีบุตรนี้ได้ นำเอาไปถวาย
พระเจ้าปเสนทิโกศลราช ๆ จึงตรัสถามทราบความว่า เขมเศรษฐีบุตร
เป็นหลานของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี ผู้เป็นอุบาสกอุปัฏฐากสมเด็จพระ
พุทธเจ้า ถ้าเราจะลงโทษแกลงราชทัณฑ์ให้ปรากฏ อนาถบิณฑิก
เศรษฐีก็จะอภัยสอขายแก่มหาชนทั้งหลาย ก็มีได้กระทำโทษปล่อยไป
เสีย ฝ่ายเขมเศรษฐีบุตรก็กระทำมิจฉาจารกรรมสืบไปอีก และถูก
จับได้ถึง ๓ ครั้งก็โปรดให้ปล่อยเสียถึง ๓ ครั้ง ภายหลังอนาถบิณฑิก
เศรษฐีจึงพาเขมเศรษฐีบุตรนั้น ไปกราบทูลสมเด็จพระพุทธองค์เจ้า
ให้เทศนาสั่งสอนเขมเศรษฐีบุตรนั้น

พระพุทธองค์ก็ตรัสเทศนาว่า จตุตถา จานานิ นโร ปมตโต
เป็นอาทิฉะนี้ ความว่า ดูกรภคฤหบดีบุตร บุคคลผู้ใดหาสติอันจะพิจารณา

ซึ่งกุศลกุศลกรรมมิได้ และส้องเสพภรรยาแห่งท่านผู้อื่นทั้งหลาย
บุคคลนั้นก็ย่อมถึงการอันเป็นโทษให้เกิดทุกข์นั้น ๔ ประการ คือ จะให้
เสวยผลแห่งอกุศลนั้นเป็นอันมาก อันนั้นเป็นโทษเป็นประณม ประการ
หนึ่ง บุคคลผู้ใดเสพด้วยภรรยาผู้อื่นนั้น มีความชื่นชมยินดีเป็นอัน
มากนอนมิได้หลับ เหตุว่ากลัวภัยนั้น อันนั้นก็เป็นโทษค้ำรบ ๒ ประการ
หนึ่ง บุคคลผู้ใดเสพด้วยภรรยาผู้อื่นนั้น จะได้ถึงซึ่งความติเตียนนินทา
หาผู้ใดจะสรรเสริญมิได้ อันนั้นก็เป็นโทษค้ำรบ ๓ ประการหนึ่งบุคคล
ผู้ใดเสพด้วยภรรยาผู้อื่น ครั้นจิตจากอาตมาก็ได้ไปเสวยซึ่งทุกข์ใน
นรกนั้น อันนั้นก็เป็นโทษค้ำรบ ๔ เขมเสฐฐูปตรกรันได้พึงเทศนา
ก็ได้บรรลุถึงพระโสดาปัตติผลเป็นอริยบุคคลแล้ว ก็ได้กระทำมิจา-
จารกรรมสืบต่อไป ก็ละเสียซึ่งมิจาจารกรรมนั้นเป็นอันขาดด้วยองค์
อริยมรรค คือ สัมมากัมมันโต อันบังเกิดด้วยโสดาปัตติมรรคจิตนั้น
แก้ไขในบทสัมมากัมมันโต อันเว้นจากปาณาติบาต อทินนาทาน
กาเมสุมิฉาจาร ด้วยนิทานละอัน ๆ ก็ยุติแต่เท่านั้น ๆ สิ้นเนื้อความใน
เทศนากันชนเพียงเท่านั้น. เอว ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ๆ

กัณฑ์ที่ ๑๕๖

คัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค

ว่าด้วยมรรคที่ ๕ ถึงที่ ๘ อันเป็นโลกีย์และโลกุตตระ

อนุปุพเพน เมธาวิ โลกิ โลกิ ขณ ขณ
กมมาโร รชตสุเสว นิทุธเม มลमतฺตโนติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค
กัณฑ์ที่ ๑๕๖ ว่าด้วยองค์มรรคที่ ๕ ถึงที่ ๘ อันเป็นโลกีย์และโลกุตตระเพื่อ
ให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนาและพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอด
กาลนานหาประมาณมิได้

อรรถกถา

บัดนี้จะได้แก้ไขในองค์อริยมรรคการบ ๕ ว่าด้วยสัมมาอาชีโว นั้นสืบไป กิริยาที่เว้นจากการค้าขายเลียงชีวิตผิดธรรมเนียม คือ เลียงชีวิตด้วยการค้าขาย ๕ ประการ สัตตวณิชชา คือ ขายนมนุษย์เมื่อขอเอามาแต่ค่าน้อย เมื่อขายเอาค่าขึ้นให้มาก เอาทรัพย์สินลงเลียงชีวิตกต สัตตวณิชชา คือ ขายหอกดาบศัสตราวุธทั้งปวง อันจงประหารชีวิตแห่งสัตว์ทั้งหลายนั้น และเอาทรัพย์สินมาเลียงชีวิตก็มี มิสวณิชชา คือ เลียงสัตว์ทั้งหลายเป็นอาทิ คือ เนื้อ และสกร เป็ด ไก่ ไล่แล้ว และฆ่าเองก็ดี ให้ผู้อื่นฆ่าก็ดี ขายเอาทรัพย์สินมาเลียงชีวิต มชฺชวณิชชา คือ ขายนามะ เป็นต้นว่า สราเมรัย เอาทรัพย์สินมาเลียงชีวิตกต วิสวณิชชา คือ ประกอบบาปพิษอันจะฆ่าชีวิตแห่งสัตว์ทั้งหลาย ขายเอาทรัพย์สินมาเลียงชีวิตกต ค้าขาย ๕ ประการนี้ แม้กระทำแต่สิ่งใดสิ่งหนึ่งกตก็เป็นมิจฉาชวะ ชื่อว่าเลียงชีวิตอันผิดธรรมเนียมประการหนึ่ง

บุคคลผู้ใดเลียงชีวิตด้วยการค้าขาย อันประกอบไปด้วยตุลาภูฏเกยัคกันด้วยซึ่งนั้นมี ๔ ประการ รูปภูฏกระทำซึ่งนั้นให้เหมือนกัน แต่ว่าอันหนึ่งเบา อันหนึ่งหนัก เมื่อจะชั่งเอาของผู้อื่นนั้น เอาชั่งอันหนัก เมื่อจะชั่งของแห่งตนให้แก่ผู้อื่นนั้น เอาชั่งอันเบานั้นซึ่งให้ประการหนึ่ง กระทำเกยัคกันด้วยมือ เมื่อจะชั่งเอาของแห่งคนอันนั้น ถือชั่งตราชูขึ้นไว้ เอานวก็อยกดปลายชั่งลงไว้ เมื่อจะชั่งของตนให้แก่คนอื่น เอานวก็อยไว้ข้างศีรษะชั่ง กดศีรษะชั่งลง ประการหนึ่ง คหณภูฏ คือ ว่าเกยัคกันด้วยถือตราชั่ง เมื่อจะชั่งเอาของผู้อื่นนั้น จับไว้ให้มั่น มิให้ชั่งนั้นตกลง เมื่อจะชั่งของตนให้แก่ผู้อื่น จับชั่งที่สุดไว้ ให้ศีรษะชั่งนั้นหนักลงประการหนึ่ง ปฏิจณฺณภูฏ คือ เกยัคกันด้วยอันรับไว้ นั้น กระทำแล้วทะลวงข้างในให้เป็นช่อง ดุจบ้องแห่งไม้ไผ่นั้น แล้วเอาจุนเหล็กหรือปรอทใส่ไว้ข้างในนั้น เมื่อจะชั่งเอาของผู้อื่น ให้จุนเหล็กแลปรอทตกลงเข้ามาอยู่ข้างท้ายชั่ง เมื่อจะชั่งขาย ให้ปรอทแลจุนเหล็กนั้นกลิ้งไปอยู่ศีรษะชั่ง บุคคลผู้ใด

ข้อขายด้วยกลมารยา เอาทรัพย์นั้นมาเลียงชีวิต ก็ได้ชื่อว่ามิจฉาชีวะ
ว่าเลียงชีวิตผิดธรรม ประการหนึ่ง

หทยภโท คือ บุคคลถือทะนานตวงน้ำมัน น้ำมันเนยก็ดี สบป็นวนิต
น้ำอ้อยเหลว น้ำตาลเหลวนั้นก็ดี เมื่อตวงเอาของผู้นั้น ถือเอา
ทะนานใส่ไว้ในภาชนะแห่งตน เมื่อจะตวงของตนให้แก่ผู้นั้น เอานิ้ว
มือกดทะนานไว้ให้มัน มีให้ไหลออกได้แล้ว ก็ให้แก่ผู้นั้น ประการหนึ่ง
สิกขาภโท คือ ตวงถั่ว งา ข้าวเปลือกและข้าวสารด้วยทะนานก็ดี กระบุง
กระเชอ และสัคนั้นก็ดี เมื่อตวงเอาของผู้นั้น ค่อย ๆ เทลงในสัค
และทะนานแต่ทีละน้อย ๆ เมื่อจะตวงของตนให้แก่ผู้นั้น เทลงทีเดียว
ให้เต็มสัคแล้วให้ผู้นั้น บุคคลผู้ใดค้าขายด้วยถ่อชั่งและทะนาน ด้วย
เล่ห์กลมารยา ดังนี้ เอาทรัพย์นั้นมาเลียงชีวิต ก็ได้ชื่อว่ามิจฉาชีวะ
ประการหนึ่ง

รชชภโท คือ วัดไร่นาเอาสินจ้าง ครั้นคนทั้งหลายให้สินจ้างแก่ตน
แม่มากก็วัดให้น้อย ครั้นไม่ได้สินจ้าง แม้น้อยก็วัดให้มากออกไป ประ
การหนึ่ง เป็นตลาดการชำระความ ครั้นผู้ใดให้สินจ้างก็ยอมให้ผู้นั้นชนะ
เอาทรัพย์มาเลียงชีวิตแห่งตน ก็ได้ชื่อว่ามิจฉาชีวะ ประการหนึ่ง

กัมมกุฏ คือ เกียดกลล่อลวง ทำภาษาหอนคำไว้สำหรับหนึ่ง และ
ภาษาหอนเหลือเป็นอันมาก แล้วก็แต่งอาบเคลือบ ให้มีพรรณ
เหมือนทองคำแล้วเอาไปขาย เมื่อจะจัดให้เขาผู้นั้น ก็เอาภาษาหอนคำ
นั้นจัดฟันให้ดูก่อน เมื่อจะให้ก็ให้ภาษาหอนไม่ใช่ทองคำนั้นไปแก่ผู้นั้น
กระทำกลมารยาค้าขายเอาทรัพย์มาเลียงชีวิต ดังนี้ ก็ได้ชื่อว่ามิจฉาชีวะ
ประการหนึ่ง

วณฺเณนา คือ ล่อลวงด้วยเล่ห์กลมารยาอบาย ดจว่าไว้ในทำเนียบ
ดังนี้ ว่าพรานเนื้อผู้หนึ่งได้เนื้อมา ๒ ตัว ๆ หนึ่งใหญ่ หนึ่งน้อย เอา
มาว่าจะขาย ชำหนักเลงผู้หนึ่งจกขอ คือ ถามราคาเนื้อนั้นว่า เนื้อตัว
ใหญ่ราคาเท่าใด ตัวน้อยราคาเท่าใด พรานเนื้อจึงบอกว่า ราคา
เนื้อตัวใหญ่นั้นสองกหาปณะ ลูกเนื้อนั้นจะขายกหาปณะหนึ่ง นักเลง

นั่นก็ให้เงินกหาปณะหนึ่ง ก็ขอเอาลูกเนื้อนั้นไปหน่อยหนึ่ง แล้วก็
กลับมาว่าแก่นายพรานเนื้อนั้นว่า เรามิพึงพอใจลูกเนื้อนี้ เราจะขอ
เอาตัวใหญ่ขึ้น พรานจึงว่าท่านเอาทรัพย์มาให้แก่เรา ๒ กหาปณะแล้ว
ก็เอาเนื้อตัวใหญ่ไปเกิด นักเลงผู้นั้นจึงว่า ทรัพย์เราให้แก่ท่านแต่
ก่อนกหาปณะหนึ่งแล้ว และลูกเนื้อราคากหาปณะหนึ่ง ก็พอครบสอง
กหาปณะแล้ว ท่านเอาลูกเนื้อไป จงให้เนื้อตัวใหญ่แก่เราเกิด
พรานเนื้อตัวนั้นมิได้ฉลาดในถ้อยคำ ก็เห็นว่านักเลงนั้นว่าชอบ ก็เอา
ลูกเนื้อนั้นไว้ แล้วก็ส่งเนื้อตัวใหญ่ให้แก่ นักเลงผู้นั้น พรานเนื้อจะได้
ทรัพย์ราคาน้อยสองกหาปณะมิได้ ได้แต่กหาปณะหนึ่ง ก็ริยาว่า
บุคคลผู้ใดล่อลวง ดังนี้ เอาทรัพย์มาเลียงชีวิตแห่งตนชื่อว่ามิฉลาดจะ
ประการหนึ่ง

บุคคลผู้ใดกระทำโจรกรรม คือ ปล้น วิ่ง ชิง ฉก ขโมย ปล้น
สะคม ข่มเหง เอาทรัพย์ของผู้อื่นมาเลียงชีวิตแห่งตน ดังนี้ ก็ได้ชื่อว่า
มิฉลาดจะ

สมเด็จพระสรเพชญ์พุทธเจ้า เมื่อจะตรัสเทศนาสัมมาอาชีวะ
อันเลียงชีวิตชอบธรรมนั้น ก็ตรัสเทศนามิฉลาดจะ อันเลียงชีวิตผิด
ธรรมให้รู้ก่อน คือบุคคลอันจะบอกหนทางอันปราศจากภัย ก็บอก
หนทางอันประกอบด้วยภัยให้รู้ก่อน ครั้นเว้นจากหนทางอันประกอบด้วย
ภัยนั้น ก็เป็นหนทางอันปราศจากภัย และมีอุปมานั้นใด ประพฤติ
เลียงชีวิต อันเว้นจากมิฉลาดจะเสียแล้ว ก็ได้ชื่อว่าสัมมาอาชีโว
มีอุปมาโดยนั้น คำขยาบโดยชอบธรรมเลียงชีวิตนี้ ก็มีประดุจโพธิสัตว์
บังเกิดเป็นพ่อค้าเครื่องประดับ นามบัญญัติชื่อว่าเสรวะพานิช เหตุว่า
อยู่ในเมืองเสรวะนครนั้น เทวทัตนั้นบังเกิดเป็นพ่อค้า ก็มีนามบัญญัติ
ดุจพระโพธิสัตว์นั้น พ่อค้าทั้งสองนั้นก็ข้ามแม่น้ำชื่อว่า นิละพาหา ไป
ถึงอันธพรวนคร เทวทัตนั้นเข้าไปก่อน ร้องขายเครื่องประดับ ไปถึง
ตระกูลเศรษฐีแห่งหนึ่ง ก็ริยาว่าตระกูลนั้นมีทรัพย์สมบัติอันฉิบหายสิ้น
แล้ว ยังแต่ยายกับหลานสองคน นางกุมารผู้หลานนั้นก็อ่อนวอนขาย

ให้ซื้อเครื่องประดับ ก็เรียกเทวทัตพานิชเข้าไป จึงเอาถาดทองคำใบหนึ่ง เป็นของเก่าเป็นสนิม ก็มีได้รั้งกว่าทองคำ กำนาคให้เทวทัตนั้นดูแล้วก็ว่า ท่านเอาถาดใบนี้ไป จะให้สร้อยแก่นางกุมารนั้น ตามแต่ท่านจะให้เกิด เทวทัตพานิชนั้นจับเอาถาดทองคำมาแล้ว จึงเอาเข็มขัดติดที่ร้าวถาดนั้นเป็นทองคำ ควรค่าได้หมื่นตำลึง ก็บังเกิดโลกเจตนาว่า เจ้าของมิได้รู้ว่าถาดทองคำ จำอาตมา จะลวงเอาถาดทองคำนี้เกิด จึงกล่าวว่า ถาดนี้เป็นถาดชัฏน้อยจะเป็นราคาก็มิได้ถึงถึงมาสก ก็วางถาดนั้นลงไว้ ก็ไปเร่ขายในที่อื่น

จึงพระโพธิสัตว์พานิช ก็ร้องขายสร้อยมาถึงตระกูลทายาทหลานอยู่นั้น ก็เรียกพานิชโพธิสัตว์เข้าไป จึงเอาถาดนั้นมาให้ จึงกล่าวว่า ท่านจงเอาถาดนี้ไป จงให้สร้อยแก่นางกุมารนั้น ตามแต่ท่านจะให้เกิด พระโพธิสัตว์พ่อค้าเอาถาดนั้นมาพิจารณา ดู ก็รู้ว่า ทองคำควรค่าได้หมื่นตำลึง จึงบอกตามความจริงว่า ถาดของแม่นั้นเป็นราคาก็ถึงหมื่นหนึ่ง ทรัพย์ทั้งปวงของข้าพเจ้า มิได้ควรค่าถาดทองคำของแม่ ส่วนยายจึงว่า พานิชคนก่อนนั้นกล่าวว่า ถาดนี้ชัฏน้อย จะเป็นค่าก็มิได้ถึงถึงมาสก ก็วางถาดนั้นลงไว้เสีย บัดนี้ถาดนี้เป็นทองคำควรค่าได้หมื่นตำลึง ดังนั้นก็ด้วยบุญของท่านเองแล้ว ท่านจงเอาถาดนี้ไปเกิด แล้วจงให้สร้อยแก่นางกุมารนั้นเกิด ตามแต่ท่านจะให้เกิด โพธิสัตว์จึงเอาทรัพย์ที่ตนนั้น ๕๐๐ และเครื่องประดับทั้งปวงเป็นราคา ๕๐๐ กหาปณะ คิดเป็นทรัพย์พันหนึ่ง ให้แก่ยายหลานนั้นแล้ว ก็เอาถาดทองคำนั้นไปด้วยจับพลัน ให้ทรัพย์ ๘ กหาปณะแก่เจ้าเร่อจ้าง ให้ส่งข้ามแม่น้ำไป

ฝ่ายเทวทัตพานิชนั้น ก็กลับมาสู่สถานหน่ออีก จึงว่าแก่ยายหลานว่า ท่านจงเอาถาดมาให้แก่เราเกิด เราจะให้สร้อย ยายหลานจึงว่า ท่านว่า ถาดนี้ชัฏน้อยเสียแล้ว บัดนี้ พานิชผู้หนึ่งเป็นธรรมพานิชให้ทรัพย์แก่เราพันหนึ่ง จงเอาถาดนั้นไปแล้ว ฝ่ายเทวทัตพานิช ครั้นได้ฟังวาจาดังนั้น ก็บังเกิดโสกาอาทรยิ่งนัก มารำพึงคิดว่า อาตมานับมา nibhay เสียดาถาดทองคำได้หมื่นหนึ่งแล้ว ครั้นรำพึงไปก็ไม่อาจ

สามารถจะดำรงสติสมปฤดีได้ ก็เรียกรายทรัพย์ของตนเสียในกระต๋บ้าน
นั้นแล้ว ชักผ้าถุงผ้าห่มเสีย แล้วก็นวดยได้ไม้คันชักเป็นตะบองแล้ว
ก็ไปตามโพธิสัตว์ ไปถึงริมฝั่งน้ำที่ร้องเรียกเจ้าเรือจ้างให้ข้ามรับ เจ้าเรือ
จ้างก็มีได้กลับไป เทวทัตก็ชิงโกรธนั่งสำรอกโลหิตออกแล้ว ก็กระทำ
กาลกิริยาตายในสถานนั้น แท้จริงเมื่อเทวทัตจะกระทำกาลกิริยา จึง
กำเอาทรายมาเต็มกำมือแล้ว ก็ผูกเวรอาฆาตแก่โพธิสัตว์ จำเดิมแต่
ชาติโน้นมา

เนื่อความนมพิสดารอยู่ในเสรวชาดกนั้น บุคคลผู้เป็นพานิชค้า
ขายเลียงชีวิตโดยชอบธรรม เจ้าของยกให้คจพระโพธิสัตว์นี้ ก็ได้ชื่อ
ว่า สัมมาอาชีโว นี่แหละปัจจัยทานาธิปัตย์ทั้งปวง พึงเข้าใจเถิดว่า
เลียงชีวิตโดยยศโดยธรรมนี้ มิได้อ้อเอาของท่านผู้นมาเลียงชีวิต ก็ได้
ชื่อว่าสัมมาอาชีโว ประการหนึ่ง บุคคลผู้ค้าขายต่างประเทศ คือ ประเทศ
แห่งหนึ่งสินค้าถูก ประเทศแห่งหนึ่งสินค้าแพง และซื้อสินค้าแต่
ประเทศอันถูกไปขายในประเทศอันแพง และได้ทรัพย์มาก ก็หาโทษ
มิได้ ก็ได้ชื่อว่าสัมมาอาชีโว ประการหนึ่ง นักปราชญ์ผู้มีวิจารณ์ปัญญา
พึงเข้าใจเถิดว่า สัมมาอาชีวะจะเป็นปฏิบัตย์แก่มิจฉาอาชีวะ โดยนัยดัง
วิสัยนามาจะนั้น บทสัมมาอาชีโวก็เสร็จแล้ว แต่ท่าน

วาระนี้จะได้แก้ไขในองค์มรรคเป็นคำรบ ๕ คือ สัมมาวาจาโม สืบ
ต่อไป กิริยาว่าสัมมาวาจาโมนั้น ย่อมกระทำกิจ ๔ ประการ คือ
สัมมาวาจาโม อันมิให้กุศลธรรมที่ยังมิได้เกิดนั้น ไม่ให้เกิดขึ้นได้ ๑
คือ สัมมาวาจาโม อันละเสียซึ่งอกุศลธรรมที่บังเกิดแล้วนั้น ๑ คือ
สัมมาวาจาโม อันจะยังกุศลธรรมที่ยังมิได้เคยเกิดนั้นให้เกิดขึ้น ๑ คือ
สัมมาวาจาโม อันจะให้เจริญกุศลธรรมอันบังเกิดแล้วนั้น ๑ เป็น ๔
ประการ ดังนี้

สัมมาวาจาโม อันมิให้เกิดอกุศลธรรม อันยังมิได้บังเกิดนั้น
ก็มีดุจโมรชาดกอันมิในปณิณณกนิบาตว่า พระโพธิสัตว์บังเกิดเป็นนก
ยุงทอง มีกายใหญ่เท่าเรือนเกวียน มีตาทั้ง ๒ ข้างนั้นแดงงามดุจเมล็ด

กล่าว มัจจะงอยปากคองแก้วประพาฬ และมีแววแดงเวียนรอบตัว แล้ว
ก็สร้านไปในกลางหลังมีรูปงามยิ่งนัก นกยูงทั้งปวงก็ตั้งให้เป็นพระยาแห่ง
นกทั้งหลาย ในกาลวันหนึ่ง พระโพธิสัตว์ก็ลงไปกินน้ำในท้องธาร
เล็งเห็นรูปของตณงามแล้ว ก็ปริวิตกว่าอาตมาจะอยู่ด้วยนกทั้งหลาย
ในทางมนุษย์นั้น ภัยจะบังเกิดแก่อาตมา ๆ จะไปอยู่ในป่าหิมพานต์
แต่ผู้เดียวให้เป็นสุขเถิด ในกาลเมื่อราตรีกาลแล้ว นกยูงทั้งหลายกลับ
สิ้นแล้ว พระโพธิสัตว์เจ้าก็มีให้นกยงตัวใดตัวหนึ่ง ก็บินไปสู่ป่า
หิมพานต์ ข้ามพนักเขา ๓ ชั้น เข้าไปถึงภูเขาคำรบ ๔ เห็นสระ
ใหญ่ค้ำไปด้วยไม้ทั้งหลายในบ้าน มีไม้ไทรต้นหนึ่งใหญ่ในภูเขา พระ
โพธิสัตว์เจ้าก็ปรารถนาจะอยู่ในสถานนั้น ก็จับลงในต้นภูเขาแทบปาก
ถ้ำนั้น สัตว์ทั้งหลายมีอาจะขึ้นบนภูเขาขึ้นได้ เหตุว่าภูเขานั้นสูง
และชัน หาดจะขึ้นจะลงมิได้ และพ้นจากภัยศัตรูหมู่จันทชาติและ
มนุษย์ทั้งหลาย พระโพธิสัตว์รู้ว่าสบายดีแล้ว ก็อยู่ในสถานนั้น

ครั้นรุ่งเช้าพระอาทิตย์เสด็จอุทัยขึ้นมา พระโพธิสัตว์ก็บ่ายหน้า
ต่อบูรพาทิศ แลเห็นปริมณฑลพระอาทิตย์นั้น ประนมบักทั้งสองข้าง
เข้าไว้แล้ว ก็เจริญพระปริตรว่า อุเทตฺถัญจกฺขมา เอกราชา หริสฺสวณฺ
โณ เป็นอาทิ ดังนี้ เพื่อจะรักษาอาตมาในเพลากลางวัน จึงบินไปสู่
ที่แสวงหาอาหาร ครั้นเพลาคืนพระโพธิสัตว์ก็บินมาจับเหินยอดคูกเขา
แลดูปริมณฑลพระจันทร์แล้ว ก็กล่าวพระคาถาว่า อเปตยญจกฺขมา
เอกราชา หริสฺสวณฺโณ เป็นอาทิ ดังนี้แล้ว ก็อยู่ในกลางคืนนั้น ตกว่า
พระโพธิสัตว์อุตสาห์เพียรพยายาม ดังนี้ เป็นนิจกาลทุกวัน ก็ยังอุกส
ลธรรมทั้งปวงมิให้บังเกิดขึ้นในสันดาน สิ้นกาลช้านานประมาณ ๘๐๐ ปี
อย่างนั้นก็จัดได้ชื่อว่า สัมมาวาชาโม เป็นโลกิยมรรค บังเกิดด้วยกามาวจร
กุศลจิตนั้น

สัมมาวาชาโม อันละเสียซึ่งอกุศลธรรม อันบังเกิดแล้วนั้น ก็มีตง
ในบัญญัติอุโบสถชาดก ในปกิณณกนิบาตว่า ครั้นหนึ่งพระโพธิสัตว์

บังเกิดในตระกูลพราหมณ์มีสมบัติมาก ก็ละสมบัติออกทรงบรรพชาเป็น
 ศาบส ตั้งอาศรมอยู่ในสถานที่ควรจะชื่นชมยินดี อันมีในระหว่างเมือง
 หังสาม มีเมืองมคธราชเป็นอาทิ ยังมีนกพิราบตัวหนึ่งกับภริยาอยู่
 ในกอไผ่ ใกล้อาศรมแห่งพระดาบสนั้น จงเหลือมตัวหนึ่งอยู่ในจอม
 ปลูกใกล้อาศรม และสุนัขจึงจอกตัวหนึ่ง ก็อยู่ในสวนท่มใกล้อาศรม
 แห่งดาบสนั้น หมิตัวหนึ่งก็อยู่ในพุ่มไม้ใกล้อาศรมแห่งพระดาบสนั้น
 ในกาลวันหนึ่ง นกพิราบก็ไปเที่ยวหาอาหารกับภริยานั้น มีเหยี่ยวตัว
 หนึ่ง บินมาโฉบเอาภริยานั้นไปกิน นกพิราบนั้นปราศจากภริยา ราคะ
 หากเบียดเบียนให้ลำบาก จึงเข้าไปสู่อาศรมบท สมาทานเอาอุโบสถ
 ในสำนักพระดาบส เพื่อจะข่มเสียซึ่งราคะนั้น ว่าราคะแห่งเรานี้ยัง
 มิได้ระงับปราบใด อาตมาก็มิได้ไปหาอาหารตรานนั้น นกพิราบก็ออก
 อาหารอยู่รักษาอุโบสถกรรมในสถานนั้น

ฝ่ายขุนนั้นก็ออกมา คิดว่าจะไปหาอาหาร และยังมีอุสภราชตัวหนึ่ง
 ขาวล้วนทั้งตัว เป็นวังมกลแห่งนายโคบาล โคอุสภราชนั้นไปเที่ยว
 แสวงหาอาหารแทบจอมปลูกทั้งอยู่ ก็เหยียบลงที่คองู งูก็ขบเอาโค
 อุสภราชนั้นตาย และนายโคบาลทั้งหลายเที่ยวหามาพบซากโคเข้าแล้ว
 ก็ร้องไห้รักโคอุสภราชตัวนั้น กระทำสักการบูชา แล้วก็ขุดหลุมฝังโค
 อุสภราชนั้นไว้ในที่นั้น ขุนนครนมาเห็นก็มาดำริว่า อาตมาลอันอาจ
 แก่โทโส กระทำให้โคอุสภราชของเขาทั้งหลายตาย ชนทั้งหลายเป็นทุกข์
 เสรีโคกเพราะอาตมา ควรอาตมาจะอดโทโส นั้นเสีย ขุนนั้นจึงเข้าไป
 สู่อาศรมบทแล้ว สมาทานซึ่งอุโบสถศีลในสำนักพระดาบส ด้วย
 คิดว่าโทโสยังมีระงับปราบใด อาตมาก็มิได้ไปหาอาหารตรานนั้น ถ้า
 โทโสระงับเมื่อใด อาตมาจึงจะไปหาอาหารเมื่อนั้น ขุนนั้นก็รักษา
 อุโบสถกรรมแล้ว ก็นอนอยู่ในสถานที่ควร

ฝ่ายสุนัขจอกนั้น ก็ไปเที่ยวแสวงหาอาหาร พบข้างตายอยู่ตัว
 หนึ่ง สุนัขจอกก็กัดหัวรแห่งข้างนั้นแล้ว ก็เข้าไปกินพุงในภายใน
 แล้ว ก็นอนอยู่ในท้องข้างนั้น จึงรำพึงว่า อาหารและที่นอนก็มีใน

ห้องข้างนั้นแล้ว ก็จะไปโชนอันใดด้วยจะไปหาอาหารในที่อื่นเล่า
 สุนัขจึงจอกันก็ยืนค้ำ มิได้ออกจากภายใน นอนอยู่ในห้องข้างนั้น
 ในอุปภากเบื่องหน้าจากข้างนั้น ต้องลมและแดดก็แห้งเข้า ทวารแห่ง
 ข้างนั้นก็ปิดเข้า สุนัขจึงจอกันนอนอยู่ในห้องข้างนั้น มีสรีระอันชุ่ม
 ผอม ไม่เล็งเห็นที่จะออกมาได้ อยู่มากาลวันหนึ่ง ห่าฝนอกาลเมฆ
 ตกหนัก ทวารข้างนั้นชุ่มด้วยน้ำฝน แฝงออกน้อยหนึ่ง สุนัขนั้น
 ก็ลุดออกมาโดยช่องทวารอันแคบนั้น สุนัขนั้นมิขยอันลุดหลุดออกสิ้น
 หังปวง ออกมาได้แล้วรำพึงว่า อาตมาได้ทุกข์ทั้งนี้เหตุด้วย โลโก
 อาตมายังมิได้ข้ามโลโกเสียตราบใด อาตมาก็มิได้ไปหาอาหารตราบนั้น
 สุนัขจึงจอกันไปสู่อาศรมแล้ว ก็สมาทานอุโบสถศีลในสำนักดาบสนั้น
 แล้ว ก็นอนอยู่ในสถานอันสมควร

ฝ่ายหมั่นนั้น ก็มีความปรารถนาอาหารครอบงำยิ่งนัก ออกจากพุ่มไม้
 เข้าไปหาอาหารในป่า ชนทั้งหลายแลเห็นแล้ว ก็ถอรูและท่อนไม้
 ไล่ตีหมั่นนั้นจนสรีระแตก มีเลือดอันไหลออกแล่นหนีไป จึงรำพึงว่า
 อาตมาต้องเวทนาน เหตุด้วยโมโหหลงด้วยอันเข้าไปหาอาหารใน
 ป่านั้น อาตมายังมิได้อุตเสียซึ่งโมโหตราบใด อาตมาก็มิได้ไปหาอาหาร
 ตราบนั้น คิดแล้วก็เข้าไปสู่อาศรมบท สมาทานอุโบสถศีลในสำนัก
 พระดาบสนั้นแล้ว ก็นอนอยู่ในสถานสมควรแห่งหนึ่ง

ฝ่ายดาบสนั้น มานะด้วยชาติว่า อาตมาเป็นผู้ประมาทชาติประ-
 เสริฐกว่าชนทั้งหลาย ครั้นมีมานะด้วยชาติฉนั้น ก็มีอาจจะยังนาน
 สมบัติให้เกิดได้ ยังมีพระบิณฑุกพุทธเจ้าพระองค์หนึ่ง รู้ว่าดาบสนั้น
 เป็นหน่อพุทธังกร จะได้ตรัสเป็นพระพุทธรเจ้า ควรเราจะกระทำพระดาบส
 นั้น ให้สละมานะเสียจนกาลบัดนี้เกิด พระบิณฑุกพุทธเจ้าจึงมานั่งอยู่เหนือ
 พนศลา อันเป็นที่นั่งแห่งพระดาบสนั้น พระดาบสออกมาได้ทัศนากการ
 เห็นพระบิณฑุกพุทธเจ้า ก็ได้ถวายนมัสการ พระบิณฑุกพุทธเจ้าจึง
 กล่าววาจาว่า ดูก่อนมหาบุรุษ อาตมาภาพนี้ได้ตรัสเป็นพระบิณฑุก
 โพธิญาณ และท่านไซ้จะได้ตรัสแก่สรรพพญาดาณาน เป็นพระพุทธรเจ้า

ในแผ่นดินนี้ ตั้งอุจิงมาลูอำนาจแก่มานะ ดังนี้ ไม่สมควรแก่ท่าน
เมื่อพระบิณฑกะพุทธเจ้าให้โอวาทคำสั่งสอนฉะนั้น พระคาบสก็มิได้
นมัสการพระบิณฑกะพุทธเจ้านั้น อนึ่งก็มิได้ไต่ถามว่า ข้าจะได้ตรัสเป็นพระ
ในกาลเมื่อใด เพราะเหตุด้วยมานะนั้น

พระบิณฑกะพุทธเจ้าจึงมีวาจาว่า ดูกรคาบส ท่านจงรู้ด้วยสภาวะคุณ
แห่งอาตมาภาพนี้ว่า ประเสริฐกว่าชาติแห่งชาติเกิด ฝ่าท่านอาศัย
ชาติว่าประเสริฐดี ท่านเห็นเหาะขึ้นไปเที่ยวในอากาศ ดุจอาตมาภาพ
ฉะนั้นเกิด พระบิณฑกะพุทธเจ้าจึงเหาะขึ้นสู่อากาศ ดุจเรือราชซึ่งชลใน
บาทานัน ลงเหนือชฎาปริมณฑลแห่งพระคาบสนัน ก็ไปส่ำบาพระ
หิมพานต์ เมื่อพระบิณฑกะพุทธเจ้าไปแล้ว ฝ่าคาบสนันมัจฉมนักก็บังเกิด
ธรรมสังเวชว่า พระบิณฑกะพุทธเจ้าองค์นี้มีศิลปประเสริฐนัก ท่านจึง
ปลิวไปในอากาศดุจสำลีอันลมพัด ฝ่าอาตมานมมานะด้วยชาติ จึง
มิได้ไหว้พระบิณฑกะพุทธเจ้า ชาติจะเป็นประโยชน์ดังฤๅ ศีลนี้ประ
เสริฐดี ในโลกนี้เที่ยงแท้ ฝ่ามานะ ครั้นเจริญขึ้นก็จะพาอาตมาน
ไปสู่ันรกเที่ยงแท้ อาตมายังมิได้ข่มมานะเสียได้ตราบใจ อาตมาก็จะมีได้
ไปหาผลไม้ตรานัน พระคาบสก็เข้าไปในบรรณศาลา สมาทานอุโบสถ
ศีล เพื่อจะข่มเสียซึ่งมานะ นั่งอยู่ในบรรณศาลา อุตส่าห์ข่ม
เสียซึ่งมานะนั้นด้วยเพียรพยายาม แล้วก็ตั้งกสิณภาวนาให้บังเกิด
อภิญญาสมาบัติ แล้วก็ออกมา นั่งเหนือแผ่นศิลา ในที่สุดของกรรมนั้น
นกพราบกก็ตั้งเพียรพยายาม เพื่อจะข่มราคะนั้นเสียก็คิด งูเหลือมกระทำ
เพียรพยายามเพื่อจะข่มโทโสเสียนั้นก็คิด สุนัขจิ้งจอกกระทำเพียรพยายาม
เพื่อจะข่มโลภะเสียนั้นก็คิด หมึกกระทำเพียรพยายาม เพื่อจะข่มโมโห
เสียนั้นก็คิด พระคาบสกระทำเพียรพยายาม เพื่อจะข่มมานะเสียนั้นก็คิด
ความเพียรพยายามทั้ง ๔ นั้น ก็ได้ชื่อว่า สัมมาวาชาโม เป็นโลกิยมรรค
บังเกิดด้วยกามาวจรกุศลจิตนั้น

สัมมาวาชาโม อันจะบังเกิดกุศลธรรม อันยังมิได้บังเกิดนั้น
ก็มีคุณนิทานในพระธรรมบทว่า ยังมีพราหมณ์ผู้หนึ่งเล็งเห็นพระภิกษุ

ทั้งหลายเข้าไปบิณฑบาต และยื่นคลุมผ้าจีวรอยู่ในสถานที่แห่งหนึ่ง
 ชายจีวรแห่งภิกษุนั้นต้องนำค้างในโบสถ์ ชายจีวรนั้นชุ่มไปด้วยน้ำ
 พราหมณ์ผู้นั้นก็บังเกิดกามาพจรกมลจิต คิดว่าอาตมาจะตากผ้าใน
 สถานที่นี้เสีย ในกาลวันหนึ่งเล่า พราหมณ์ผู้นั้นแลเห็นชายจีวรแห่ง
 พระภิกษุทั้งหลายนั้นต้องฝนในที่ที่นั้น จึงเอารายมาเรียงรายลงไว้ให้
 ภิกษุทั้งหลายคลุมผ้าจีวรในที่นั้น ในกาลวันหนึ่งเล่า พราหมณ์ผู้นั้น
 แลเห็นพระภิกษุทั้งหลาย อันยื่นคลุมผ้าจีวรในที่นั้น และต้องรำพึงพระ
 อาทิตย์ มีศรัทธาประกอบด้วยเหงื่อ พราหมณ์ผู้นั้นจึงกระทำเพดานให้
 ร่มแดด ในกาลวันหนึ่งเล่า พราหมณ์ผู้นั้นแลเห็นภิกษุทั้งหลายคลุมผ้า
 จีวรอยู่ในเพดานนั้น ฝนตกผ้าจีวรนั้นชุ่มด้วยน้ำฝน จึงกระทำศาลา
 ให้ร่มแดดและฝนเป็นมั่นคง ให้ภิกษุทั้งหลายอาศัยคลุมผ้าจีวรสบาย
 ในศาลานั้น ครั้นเมื่อจะฉลองศาลา จึงนิมนต์สมเด็จพระบรมศาสดา
 กับภิกษุสงฆ์ ให้กระทำกัตตกิจในศาลานั้น แล้วก็กราบทูลเหตุผลทั้งปวง
 ให้ทรงทราบ

สมเด็จพระพุทธรองค์ จึงโปรดประทานพระสัทธรรมเทศนาว่า

อนุพุพเพน เมธาวิ โลกิ โลกิ ขณ ขณ

กมมโร รชตสเสว นิทุสมะ มลमतโน

ดังนี้ มีความว่า ดูก่อนพราหมณ์ ช่างทองทั้งปวงอันจะเลียงทองหล่อ
 และตีแต่ที่เดียว ก็มาจเพื่อจะนำมลทินแห่งทองนั้นเสีย และกระทำ
 เป็นเครื่องประดับได้ ช่างทองนั้นต้องหล่อเนื่อง ๆ ตีเนื่อง ๆ นำมลทิน
 นั้นเสียให้สิ้นแล้ว จึงทำเป็นเครื่องประดับ อันมีประการเป็นอันมาก
 นั้นได้ และมีอุปมาฉันใด บุคคลผู้มีปัญญาที่ชำระมลทินมีอาทิ คือ
 โลภะ มัจฉริยะ อันบังเกิดในจิตแต่คราวละน้อย ๆ ในโอกาสนั้น ๆ
 โดยลำดับนั้น ๆ ปราศจากมลทินทั้งปวงแล้ว จึงกระทำกุศลทั้งปวงเนื่อง ๆ
 ก็มีอุปมาดุจช่างทอง อันเลียงทองให้ปราศจากมลทินแล้ว และกระทำ
 เครื่องประดับได้เป็นอันมาก พราหมณ์ผู้นั้นได้ฟังธรรมเทศนา ก็ลู
 กิงพระโสดาปัตติผล เป็นอริยบุคคลในพระศาสนา พราหมณ์กระทำ

เพียรพยายามในการกุศลธรรมทั้งปวง ได้ชื่อว่าสัมมาวาชาโม เป็นโลกียวรรค บังเกิดด้วยกามาวจรกุศลจิตนั้น เมื่อพราหมณ์นั้นถึงโศคาแล้ว สัมมาวาชาโมอันเป็นโลกุตตระก็บังเกิดด้วยโศคาปัตติมรรคจิต

แต่สัมมาวาชาโม อันยังกุศลธรรมที่บังเกิดแล้วให้คงอยู่ และให้เจริญยิ่ง ๆ ขึ้นไปก็มี คณิทานอบาสก ๕๐๐ ชวณกัณฐาสีล ๕ ประการแล้ว และปรารธนาให้ศีลนั้นยิ่ง ๆ ขึ้นไป จึงสมาทานศีล ๘ ประการ แล้วก็สมาทานศีล ๑๐ ประการ แล้วบรรพชาเป็นสามเณร ปฏิบัติอภิสมาจาริกวัตร แล้วจึงอุปสมบทเป็นภิกษุ ทรงพระเจตูปาริสุทธศีล และความเพียรพยายาม ดังนี้ ได้ชื่อว่าสัมมาวาชาโม เป็นโลกิยมรรค บังเกิดด้วยกามาวจรกุศลจิตนั้น แม้ในบทสัมมาวาชาโม เป็นโลกิยมรรค ด้วยชาดกและนิทานจบแต่เท่านั้น

บัดนี้จะแก้ไขในบทสัมมาสตินั้นต่อไป สัมมาสตินั้นได้แก่สติที่ประกอบด้วยอารมณ์ ๔ ประการ คือ ตังสติเอาสรีรกายเป็นอารมณ์ และเจริญสมถะวิปัสสนา ^๕ • คือ ตังสติเอาเวทนาเป็นอารมณ์ และเจริญสมถะวิปัสสนา ^๕ • คือ ตังสติเอาจิตเป็นอารมณ์ และเจริญสมถะวิปัสสนา ^๕ • คือ ตังสติเอาธรรมเป็นอารมณ์ คือ สัญญาขันธ สังขารขันธ เป็นอารมณ์ และเจริญสมถะวิปัสสนา ^๕ • สตินั้นอันมีอารมณ์ ๔ ประการ ดังนี้ มีลักษณะ ๒ ประการ คือ อปฺปลาปนลักขณสติ • อุปคคณลักขณสติ •

อปฺปลาปนลักขณสตินั้น ยังพระโยคาวจรกุลบุตร ให้รู้ผูกกุศลธรรมทั้งปวงไว้เข้าคำ มิให้ลุ่มกุศลธรรมทั้งหลายนั้น อุปมาดุจภณฺฑาคาริก รัตนชนคลั่งแก้ว แห่งสมเด็จบรมจักรพัทธราชา อันถวายบญฺช้เข้าคำ เป็นนิจนรุตระว่า ข้าแต่สมเด็จบรมบพิตร ข้าแห่งพระองค์เจ้ามเหสี ม้าและรถพลนิกายแห่งพระองค์เจ้ามเหสี หิริญฺสุวรรณรัตน์แห่งพระองค์เจ้ามเหสี พระราชทรัพย์ทั้งปวง อันเป็นของอุปโลก บริโลกของพระองค์เจ้ามเหสี พระองค์เจ้า จงทรงพระอนุสรณ์ระลึก พระราชทรัพย์

ทั้งปวง อันเป็นของพระองค์เกิด อันนั้นแลมีอุปมาฉันใด อุปมา-
 ปนลักษณะสตินั้น ก็ยังพระโยคาวจร ให้ระลึกถึงซึ่งคุณกุศลธรรมทั้งหลาย
 ดังนี้ว่า อิมะ จตฺตาริ สัมมปฺปชานา ธรรมทั้งหลาย ๔ ประการ นีช่อ
 สัมมปฺปชาน อิมะ จตฺตาริ อิทฺธิปาทา ธรรมทั้งหลาย ๔ ประการ นีช่อ
 อิทฺธิปาทา ธรรมทั้งหลาย ๕ ประการ นีช่ออินทรีย์ ธรรมทั้งหลาย ๕
 ประการ นีช่อพละ ธรรมทั้งหลาย ๖ ประการ นีช่อโพชฌงค์ ธรรม
 ทั้งหมดหมื่น ช่ออริยมรรคมีองค์ ๘ ธรรมทั้งหลายหมื่น ช่อสมณะ
 ธรรมทั้งหลายหมื่น ช่อวิบสสนา ธรรมทั้งหลายหมื่น ช่อสังฆธรรม
 ทั้งหมดหมื่น ช่อวิมุตติ ธรรมทั้งหลายหมื่น ช่อโลกุตตระ อุปมาปนลักษณะ-
 สติน มีอุปมาดังกัณหาการิทันตะนั้น

ฝ่ายอุปริศณลักษณะสตินั้น มีอุปมาดังปริณายกรัตนขุณพลแก้ว
 แห่งสมเด็จพระจักรพรรดิราช อันพิจารณาซึ่งฝูงชนทั้งปวง แลรู้ว่า
 ชนทั้งหลายหมู่ใด อันมิได้กระทำให้เป็นประโยชน์ แก่สมเด็จพระ
 จักรพรรดิราช ก็ยังชนทั้งหลายหมื่นนั้น ให้ออกไปไกลจากสมเด็จพระ
 จักรพรรดิราช ก็ยังชนทั้งหลายหมื่นนั้น ให้เข้ามาใกล้สมเด็จพระ
 จักรพรรดิราชนั้น และมีอุปมาฉันใด อุปริศณลักษณะสตินั้น ก็แสวง
 หาสติแห่งธรรมทั้งหลายดังนี้ว่า ธรรมทั้งหลายมีกายทุจริตเป็นต้น อัน
 หาประโยชน์มิได้ ก็บรรเทาเสียซึ่งธรรมทั้งหลาย มีกายทุจริตเป็นอาทิ
 เป็นประโยชน์แล้ว และถือเอาที่มีอุปมาดังปริณายกรัตนขุณพลแก้ว
 แห่งสมเด็จพระจักรพรรดิราชนั้น แก้วไขมาในบทสัมมาสมาธิก็จบแต่เท่านั้น

บัดนี้จะแก้ไขในบทสัมมาสมาธิต่อไป และในบทสัมมาสมาธินั้น
 มีลักษณะ ๑ ประการ คือ ปาโมกข์ลักษณะ ๑ อวิกเขปนลักษณะ ๑ ปา-
 โมกข์ลักษณะสัมมาสมาธินั้น เป็นประธานแก่กุศลธรรมทั้งหลาย เหตุ
 ดังนี้ พระนาคเสนเถระเจ้า จึงอุปมาถวายแก่สมเด็จพระเจ้ามิลินทรราช
 ว่า เสด็จถาป มหาราช กุฎาคารสุส ชาลวจิ โคปานสีโย ปพฺพการา
 กุญฺจคมา โหนฺติ เป็นอาทิ เนื้อความว่า มหาราช ดูกุบริพัตรพระราช
 สมภาร ชากาจิ โคปานสีโย กลอนทั้งหลายแห่งกุฎาคารปราสาทนั้น

และมีเท่าใด กลอนทั้งหลายนั้นก็ย่อมมีขอตกฏาการปราสาท เป็นประธาน
 กลอนทั้งหลายก็น้อมไป โอนไป เงามไปสู่ขอตกฏาการปราสาท อันเป็น
 ที่ประชุม ขอตกฏาการปราสาทเป็นประธาน กลอนทั้งหลายก็น้อมไป
 โอนไป เงามไปสู่ขอตกฏาการปราสาท อันเป็นที่ประชุมขอตกฏาการ
 ปราสาทนั้น เป็นอันล้าเลิศประเสริฐกว่ากลอนทั้งหลายนั้น อุปมาฉันใด
 กุศลธรรมทั้งหลาย มีประมาณเท่านั้น ย่อมเงามไป โอนไป น้อมไป
 ในสัมมาสมาธินั้น และสัมมาสมาธินั้น เป็นที่ประชุมแห่งกุศลธรรม
 ทั้งหมด มีอุปมาขุดขอตกฏาการปราสาทนั้น

อวิกเขปนลักขณสัมมาสมาธินั้น มีสภาวะยังธรรมทั้งหลาย ให้
 บังเกิดด้วยสัมมาสมาธินั้น มิให้ฟุ้งซ่านด้วยอุทธัจจะ และให้ตั้งอยู่
 เป็นอันมั่นคงในอารมณ์อันเดียว เหตุดังนี้ จึงอุปมาดังนี้ ยกา จ
 เสนางค์ ปสฺสิตฺวา ราชานาม ชั่วว่า พระมหากษัตริราช เมื่อเสด็จ
 พระราชดำเนินไปสู่สงครามยุทธภูมินั้น ก็ทอดพระเนตรแลดูเสนาทั้งหลาย
 ทั้งปวง ครั้นเห็นเสนาย่อยหย่อนในสถานที่ใด ก็เสด็จไปในสถานที่นั้น
 ยังเสนาบดให้บริบูรณ์แล้ว ก็ยังเสนาผู้อื่นให้แตกไป แล้วก็ให้ประพฤติ
 เป็นไปตามอำนาจแห่งพระมหากษัตริราชานั้น แลมีอุปมาฉันใด สัมมา
 สมาธิอันชื่อว่า อวิกเขปนลักขณะ เหตุว่า สัมมาสมาธินั้น มิให้กุศล
 ทั้งหลายที่บังเกิดนั้น ฟุ้งซ่านเรี่ยรายไปด้วยอุทธัจจะ ให้ครอบงำ
 อุทธัจจะเสีย แล้วก็ให้ตั้งอยู่ในอารมณ์อันเดียว ตามอำนาจแห่งสัมมา
 สมาธิ อุปมาขุดขอตกฏาการปราสาทนั้น

สมฺมาสมาธิ อวิกเขปนวเสน เอกวิโธ สัมมาสมาธินั้น มีประ
 การหนึ่ง ด้วยอำนาจแห่งสภาวะ มิฟุ้งซ่านไปนั้น อุปจารอุปปนา
 วเสน ทวิโธ สัมมาสมาธิมีประการสอง ด้วยอำนาจแห่งอุปจารสมาธิ
 แลอุปปนาสมาธิ หินมชฺฌิมปณฺธิวเสน ตวิโธ สัมมาสมาธิมีประการด้วย
 สาม ด้วยอำนาจแห่งหินสัมมาสมาธิ และมัชฌิมสัมมาสมาธิ และ
 ปณฺธิตสัมมาสมาธิ ทุกขาปฏิบัติทา ทนฺธาภิณฺเฐวาทวเสน จตฺตพฺพิโธ สัมมา
 สมาธิมี ๔ ประการ ด้วยอำนาจแห่งทุกขาปฏิบัติทาหันทาภิณฺเฐว • ทุกขา

ปฏิบัติปาปิกิณญา • สุขปฏิบัติปาทันธาภิณญาสมาธิ • สุขปฏิบัติปา
ปิปาภิณญาสมาธิ • ปณฺณมชฺฌานังควเสน ปพฺภาวโธ สมฺมาสมาธิ
มีประการ ๕ ด้วยอำนาจแห่งปฐมฌานสมาธิ • ทุคฺคิณฺณสมาธิ •
คฺคิณฺณสมาธิ • จตุคฺคณฺณสมาธิ • ปณฺณมชฺฌานสมาธิ • ประเภท
แห่งสัมมาสมาธิมี ๕ ประการ ด้วยประการดังนี้ แก้ไขในบทสัมมาสมาธิ
เป็นองค์แห่งอริยมรรคคัมภีร์ ๘ เสร็จแต่เท่านั้น.

เอวัง ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฺฐที่ ๑๕๗

คัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค

ว่าด้วยอริยสัจ ๔ ตามพระสูตรทั้ง ๘

อิทํ ทุกฺขํ อริยสัจจุนฺติ ภิกฺขเว ตถาคตา นํ ปุพฺเพ อนนฺตสฺส เตสุ
ธมฺเมสุ จกฺขุ อุตฺปาติ ฌานํ อุตฺปาติ ปณฺเฑา อุตฺปาติ วิชฺชา อุตฺปาติ
อาโลโก อุตฺปาติติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค
กัณฺฐที่ ๑๕๗ ว่าด้วยอริยสัจ ๔ ตามพระสูตรทั้ง ๘ สืบต่อไป เพื่อให้เป็น
ประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลายตลอดกาลนาน
หาประมาณมิได้

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี อันมีในพระสูตรที่ ๒ แห่งธัมมจัก-
กัปปวัตตนวรรคที่ ๒ นั้นว่า ครึ่งหนึ่ง สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ตรัสแก่
ภิกษุทั้งหลายว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย จักขุได้เกิดขึ้นแล้ว ญาณได้เกิด

ขึ้นแล้ว ปัญญาได้เกิดขึ้นแล้ว ความสว่างได้เกิดขึ้นแล้ว ในธรรม
ทั้งหลายที่ไม่เคยได้สดับฟังมาแก่พระตถาคตเจ้าทั้งหลายว่า อันนั้นเป็น
ทุกข์เป็นอริยสัจ ดังนี้ ๑ ทุกขอริยสัจน์ เป็นของควรรอบรู้ ดังนี้ ๑
ทุกขอริยสัจน์ พระตถาคตเจ้าทั้งหลายก็ได้รอบรู้แล้ว ดังนี้ ๑

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย จักขุ ญาณ ปัญญา วิชชา ความสว่าง ได้
เกิดขึ้นแล้ว ในธรรมทั้งหลายที่ไม่เคยได้ฟังมาแก่พระตถาคตเจ้าทั้งหลาย
ว่า อันนั้นเป็นทุกขสมุทัยอริยสัจ ดังนี้ ๑ ว่า ทุกขสมุทัยอริยสัจ
นั้นเป็นของควรละ ดังนี้ ๑ ว่า ทุกขสมุทัยอริยสัจน์ พระตถาคตเจ้า
ทั้งหลาย ก็ได้ละแล้ว ดังนี้ ๑

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย จักขุ ญาณ ปัญญา วิชชา ความสว่าง ได้
เกิดขึ้นแล้วแก่พระตถาคตเจ้าทั้งหลาย ในธรรมทั้งหลายที่ไม่เคยได้ฟัง
มาก่อนว่า อันนั้นเป็นทุกขนิโรธอริยสัจ ดังนี้ ๑ ว่า ทุกขนิโรธ-
อริยสัจน์ เป็นของควรทำให้แจ้ง ดังนี้ ๑ ว่า ทุกขนิโรธอริยสัจน์ เรา
ก็ได้ทำให้แจ้งแล้ว ดังนี้ ๑

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย จักขุ ญาณ ปัญญา วิชชา ความสว่าง ได้
เกิดขึ้นแล้วแก่พระตถาคตเจ้าทั้งหลาย ในธรรมทั้งหลายที่ไม่เคยได้ฟัง
มาว่า อันนั้นเป็นทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ ดังนี้ ๑ ว่า ทุกขนิโรธ-
คามินีปฏิปทาอริยสัจน์ เป็นของควรทำให้เกิด ดังนี้ ๑ ว่า ทุกขนิโรธ-
คามินีปฏิปทาอริยสัจน์ เราก็ได้ทำให้เกิดแล้ว ดังนี้ ๑ สันเนอความ
ในพระสูตรนี้เพียงเท่านั้น

อรรธกถา

ในอรรธกถาไม่มีกล่าวไว้อย่างไร เพราะฉะนั้น จึงจะได้แสดงพระ
สูตรที่ ๓ ต่อไป คือ ในพระสูตรที่ ๓ ว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า
ได้ทรงแสดงไว้ว่า อริยสัจมีอยู่ ๔ ประการ คือ ทุกข์ ๑ ทุกขสมุทัย ๑ ทุกข-
นิโรธ ๑ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ๑ ทุกข์นั้น ได้แก่อุปาทานขันธ์ทั้ง ๕
คือ รูปขันธ์ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ วิญญาณขันธ์ ฯ

ทุกข์สมุทัยนั้น ได้แก้ค้นหาอันทำให้เกิดอีก อันไปกับความเพลิตเพลิน ยินดี อันเพลิตเพลินยิ่งในสิ่งนั้น ๆ ๆ ค้นหา ได้แก้ค้นหา ภวค้นหา วิภวค้นหา ฯ ทุกขนิโรธนั้น ได้แก้การคลาย การดับ การสละ การเลิก การปล่อย การไม่เกาะเกี่ยว ซึ่งค้นหาโดยสิ้นเชิง ฯ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปาทนั้น ได้แก้วิธีมรรคอันประกอบด้วย องค์ ๘ คือ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวาชามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ ฯ เหล่านี้แล เป็นอริยสัจ ๔ ฯ ภิกษุทั้งหลายควรทำความประกอบว่า สิ่งนี้เป็นทุกข์ สิ่งนี้เป็นทุกข์สมุทัย สิ่งนี้เป็นทุกขนิโรธ สิ่งนี้เป็นทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ดังนี้

ในพระสูตรที่ ๔ ว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ทรงแสดงแก่ ภิกษุทั้งหลายว่า อริยสัจมีอยู่ ๔ ประการ คือ ทุกขอริยสัจ ๑ ทุกขสมุทัยอริยสัจ ๑ ทุกขนิโรธอริยสัจ ๑ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ ๑ ฯ ทุกขอริยสัจนั้นได้แก่สิ่งใด ฯ ได้แก่อายตนะภายใน ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ฯ ทุกขสมุทัยอริยสัจนั้น ได้แก้ค้นหา อันทำให้เกิดอีก อันเป็นไปกับความเพลิตเพลิน ยินดี อันเพลิตเพลินยิ่งในสิ่งนั้น ๆ ๆ ค้นหา มีอยู่ ๓ ประการ คือ กามค้นหา ภวค้นหา วิภวค้นหา ฯ ทุกขนิโรธอริยสัจนั้น ได้แก้ความคลายโดยไม่เหลือ ความดับโดยไม่เหลือ ความสละ ความเลิก ความปล่อย ความไม่เกาะเกี่ยว กับ ค้นหา ฯ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจนั้น ได้แก้วิธีมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ คือ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวาชามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสัจ ๔ เหล่านี้แล เพราะฉะนั้น เธอทั้งหลาย จึงควรทำความประกอบว่า อันนี้เป็นทุกข์ อันนี้เป็นทุกข์สมุทัย อันนี้เป็นทุกขนิโรธ อันนี้เป็นทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ดังนี้

ในพระสูตรที่ ๕ ว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า เราได้แสดงอริยสัจ ๔ ให้เธอทั้งหลายฟังแล้ว เธอทั้งหลาย

จงจำไว้ ฯ เมื่อสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสอย่างนั้นแล้ว ภิกษุองค์
หนึ่งก็กราบทูลขึ้นว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า อริยสัจ ๔ ที่พระองค์
ได้ทรงแสดงไว้แล้ว ข้าพระองค์จำไว้แล้วพระเจ้าข้า ฯ จึงตรัสถามว่า
เธอจำไว้ว่าอย่างไร ฯ กราบทูลว่า ข้าพระองค์จำไว้ว่า อริยสัจข้อแรก
ที่พระองค์ทรงแสดงก็คือทุกข์ ข้อที่ ๒ คือ ทุกขสมุทัย ข้อที่ ๓ คือ ทุกขนิโรธ
ข้อที่ ๔ คือ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา พระเจ้าข้า ฯ ตรัสว่า ดีละ ฯ ภิกษุ
อริยสัจ ๔ ที่เราได้แสดงไว้แล้ว เธอจำไว้ถูกต้องดีแล้ว ฯ อริยสัจ ๔ ข้อแรก
ที่เราได้แสดงไว้ก็คือทุกข์ เธอจงจำไว้ ข้อที่ ๒ คือ ทุกขสมุทัย ข้อที่ ๓ คือ
ทุกขนิโรธ ข้อที่ ๔ คือ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ฯ เพราะฉะนั้น เธอควรทำ
ความประกอบว่า อันนี้เป็นทุกข์ อันนี้เป็นทุกขสมุทัย อันนี้เป็นทุกขนิโรธ
อันนี้เป็นทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ดังนี้

ในพระสูตรที่ ๖ ว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อน
ภิกษุทั้งหลาย เราได้แสดงอริยสัจ ๔ ให้เธอทั้งหลายฟังแล้ว เธอทั้งหลาย
จงจำไว้ ฯ เมื่อตรัสอย่างนั้นแล้ว ภิกษุองค์หนึ่งก็กราบทูลขึ้นว่า ข้าพระ-
องค์จำไว้แล้วพระเจ้าข้า ฯ จึงตรัสถามว่า เธอจำไว้ว่าอย่างไร ?
กราบทูลว่า ข้าพระองค์จำไว้ว่า อริยสัจข้อแรกที่พระองค์ได้ทรงแสดง
ไว้ก็คือทุกข์ ฯ สมณะหรือพราหมณ์ผู้ใดฟังกล่าวขึ้นว่า ทุกข์ใดที่
พระสมณโคตมทรงแสดงไว้ ทุกข์นั้นไม่ใช่อริยสัจข้อแรก เราจัก
อริยสัจข้อแรก คือทุกข์ เรากลับบัญญัติอริยสัจข้อแรก คือทุกข์อย่างอื่น
ดังนี้ ย่อมไม่ได้เป็นอันขาด ทุกขสมุทัย ถึงทุกขนิโรธ ทุกขนิโรธ-
คามินีปฏิปทา ก็เหมือนกัน ใครจะกล่าวว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรง
แสดงไว้ไม่ถูกต้องไม่ได้เป็นอันขาด พระเจ้าข้า ฯ จึงตรัสว่า ดีละ ฯ
ภิกษุ เธอได้จำไว้ถูกต้องดีแล้ว คือ เราได้แสดงอริยสัจ ๔ ไว้แล้ว
อริยสัจข้อแรกที่เราได้แสดงไว้ คือทุกข์ เธอจงจำไว้

สมณะหรือพราหมณ์ผู้ใดจะกล่าวว่า อริยสัจข้อแรก คือ ทุกข์ที่
พระสมณโคตมทรงแสดงไว้ นั้นไม่ถูกต้อง เราจักอริยสัจข้อแรก คือทุกข์
เรากลับบัญญัติอริยสัจข้อแรก คือทุกข์อย่างอื่น ดังนี้ ไม่ได้เป็นอันขาด ฯ

อริยสัจข้อที่ ๒ ที่เราได้แสดงไว้ก็คือทุกข์สมุทัย เธอจงจำไว้ ฯ สมณะหรือพราหมณ์ผู้ใดจะกล่าวว่า อริยสัจข้อที่ ๒ คือทุกข์สมุทัยที่พระสมณโคตมทรงแสดงไว้ นั้นไม่ถูกต้อง เราจักอริยสัจข้อที่ ๒ คือทุกข์สมุทัยนั้น เราจะบัญญัติอริยสัจข้อที่ ๒ คือทุกข์สมุทัยอย่างอื่น ดังนี้ ไม่ได้เป็นอันขาด ฯ

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสัจข้อที่ ๓ ที่เราได้แสดงไว้ก็คือทุกข์นิโรธ เธอจงจำไว้ ฯ สมณะหรือพราหมณ์ผู้ใดจะกล่าวว่า อริยสัจข้อที่ ๓ คือทุกข์นิโรธ ที่พระสมณโคตมแสดงไว้ นั้นไม่ถูกต้อง เราจักอริยสัจข้อที่ ๓ คือทุกข์นิโรธนั้น เราจะบัญญัติอริยสัจข้อที่ ๓ คือทุกข์นิโรธอย่างอื่น ดังนี้ ไม่ได้เป็นอันขาด ฯ

ดูก่อนภิกษุ อริยสัจข้อที่ ๔ ที่เราได้แสดงไว้ก็คือทุกข์คามินีปฏิบัติ เธอจงจำไว้ ฯ สมณะหรือพราหมณ์ผู้ใดจะกล่าวว่า ทุกข์คามินีปฏิบัติ ที่พระสมณโคตมแสดงไว้ นั้นไม่ถูกต้อง เราจักอริยสัจข้อที่ ๔ คือทุกข์คามินีปฏิบัติ เราจะบัญญัติอริยสัจข้อที่ ๔ คือทุกข์คามินีปฏิบัติอย่างอื่น ดังนี้ ไม่ได้เป็นอันขาด ฯ

ดูก่อนภิกษุ อริยสัจ ๔ เราได้แสดงไว้แล้ว เธอจงจำไว้ อย่างนี้ ฯ เพราะฉะนั้น เธอควรทำความเข้าใจว่า อันนี้เป็นทุกข์ อันนี้เป็นทุกข์สมุทัย อันนี้เป็นทุกข์นิโรธ อันนี้เป็นทุกข์คามินีปฏิบัติ ดังนี้

ในพระสูตรที่ ๗ ว่า มีภิกษุองค์หนึ่งเข้าเฝ้าทูลถามว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า มีคำกล่าวกันอยู่ว่า อวิชชา อวิชชา ดังนี้ ด้วยเหตุเพียงเท่าไรจึงเรียกว่า อวิชชา ด้วยเหตุเพียงเท่าไรจึงเรียกว่า ผู้ตกอยู่ในอำนาจอวิชชา พระเจ้าข้า ฯ ตรัสตอบว่า ดูก่อนภิกษุ ความไม่รู้จักทุกข์ อันใด ความไม่รู้จักทุกข์สมุทัยอันใด ความไม่รู้จักทุกข์นิโรธอันใด ความไม่รู้จักทุกข์คามินีปฏิบัติอันใด อันนี้แหละเรียกว่า อวิชชา ด้วยเหตุเพียงเท่านี้แหละเรียกว่า ผู้ตกอยู่ในอำนาจอวิชชา ฯ

เพราะฉะนั้นแหละภิกษุ เธอควรทำความเข้าใจว่า อันนี้แหละเป็นทุกข์ อันนี้เป็นทุกข์สมุทัย อันนี้เป็นทุกข์นิโรธ อันนี้เป็นทุกข์คามินีปฏิบัติ ดังนี้

ในพระสูตรที่ ๔ ว่า มีภิกษุอยู่องค์หนึ่งเข้าเฝ้าทูลถามว่า มีคำกล่าว
กันอยู่ว่า วิชา ๆ ดังนี้ ด้วยเหตุเพียงเท่าไรจึงเรียกว่า วิชา ด้วยเหตุ
เพียงเท่าไรจึงเรียกว่า ผู้ถึงซึ่งวิชา พระเจ้าข้า ฯ ครัสตอบว่า คุณก่อน
ภิกษุ ความรู้จักทุกข์อันใด ความรู้จักทุกข์สมุทัยอันใด ความรู้จัก
ทุกข์นิโรธอันใด ความรู้จักทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทาอันใด อันนั้นแหละ
เรียกว่า วิชา ด้วยเหตุเพียงเท่านั้นแหละเรียกว่า ผู้ถึงซึ่งวิชา ฯ
เพราะฉะนั้นแหละภิกษุ เธอควรทำความประกอบว่า อันนั้นเป็นทุกข์
อันนั้นเป็นทุกข์สมุทัย อันนั้นเป็นทุกข์นิโรธ อันนั้นเป็นทุกข์นิโรธคามินี-
ปฏิปทา ดังนี้

ในพระสูตรที่ ๕ ว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงแก่ภิกษุ
ทั้งหลายว่า เราได้บัญญัติไว้แล้วว่า อันนั้นเป็นทุกข์อริยสัจ ในทุกข์อริย-
สัจนั้น มีวรรณะหาประมาณมิได้ มีพยัญชนะหาประมาณมิได้ มีวิภคติ
หาประมาณมิได้ ว่า แม้ด้วยเหตุนี้ อันนั้นจึงเป็นทุกข์อริยสัจ ฯ คุณก่อน
ภิกษุทั้งหลาย เราได้บัญญัติไว้แล้วว่า อันนั้นเป็นทุกข์สมุทัยอริยสัจ ฯ
ในทุกข์สมุทัยอริยสัจนั้น มีวรรณะหาประมาณมิได้ มีพยัญชนะหา
ประมาณมิได้ มีวิภคติหาประมาณมิได้ ว่าแม้ด้วยเหตุนี้ อันนั้นจึงเป็น
ทุกข์สมุทัยอริยสัจ ฯ เราได้บัญญัติไว้แล้วว่า อันนั้นเป็นทุกข์นิโรธ-
อริยสัจ ฯ ในทุกข์นิโรธอริยสัจนั้น มีวรรณะหาประมาณมิได้ มี
พยัญชนะหาประมาณมิได้ มีวิภคติหาประมาณมิได้ ว่าแม้ด้วยเหตุอันนั้น
จึงเป็นทุกข์นิโรธอริยสัจ ฯ เราได้บัญญัติไว้แล้วว่า อันนั้นเป็น
ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ ฯ ในทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจนั้น
มีวรรณะหาประมาณมิได้ มีพยัญชนะหาประมาณมิได้ มีวิภคติหาประมาณ
มิได้ ว่าแม้ด้วยเหตุอันนั้น อันนั้นจึงเป็นทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ

เพราะฉะนั้นแหละภิกษุ เธอจงควรทำความประกอบว่า อันนั้นเป็น
ทุกข์ อันนั้นเป็นทุกข์สมุทัย อันนั้นเป็นทุกข์นิโรธ อันนั้นเป็นทุกข์นิโรธ-
คามินีปฏิปทา ดังนี้ ฯ คำว่า วรรณะ และพยัญชนะนั้น เป็นไวพจน์

นทั้งกันและกัน คือ ส่วนหนึ่งแห่งวรรณะทั้งหลายชื่อว่า พยัญชนะ ฯ
 ที่สุดแห่งวรรณะเป็นคัมในอริยสัจหนึ่ง ฯ ที่สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า
 ทรงแสดงให้พิสดารโดยอาการทั้งปวงย่อมไม่มี เพราะฉะนั้นจึงว่า
 มีวิภักติหาประมาณมิได้ คือ มีการจำแนกหาประมาณมิได้ อันเป็น
 เนื้อความในอรรถกถา ฯ ได้ใจความในอรรถกถานั้นว่า คำว่า มีวรรณะ
 หาประมาณมิได้ คือ มีการพรรณนาหาประมาณมิได้ คำว่า มีพยัญชนะ
 หาประมาณมิได้ คือ มีส่วนหนึ่ง ฯ แห่งการพรรณนาหาประมาณมิได้
 คำว่า มีวิภักติหาประมาณมิได้ คือ มีการจำแนกหาประมาณมิได้ ใน
 อริยสัจหนึ่ง ฯ ดังนี้

ในพระสูตรที่ ๑๐ ว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ทรงแสดงแก่
 ภิกษุทั้งหลายว่า บททั้ง ๔ นั้นเป็นของแท้ เป็นของไม่พลาด ไม่กลาย
 เป็นอย่างอื่น ฯ บททั้ง ๔ นี้ได้แก่สิ่งใด ได้แก่บทว่า อันเป็นทุกข์ ฯ
 บทว่าอันเป็นทุกข์ชนกเป็นของแท้ เป็นของไม่พลาด ไม่กลายเป็น
 อย่างอื่น ฯ บทว่าอันเป็นทุกข์สมุทัยกเป็นของแท้ เป็นของไม่พลาด
 ไม่กลายเป็นอย่างอื่น ฯ บทว่าอันเป็นทุกข์นิโรธ ดังนี้ ก็เป็นของแท้
 เป็นของไม่พลาด ไม่กลายเป็นอย่างอื่น ฯ บทว่าอันเป็นทุกข์นิโรธ-
 คามินีปฏิบัติ ดังนี้ ก็เป็นของแท้ เป็นของไม่พลาด ไม่กลายเป็น
 อย่างอื่น ฯ ฯ เพราะฉะนั้นแหละภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายควรทำ
 ความประกอบว่า อันเป็นทุกข์ อันเป็นทุกข์สมุทัย อันเป็นทุกข์-
 นิโรธ อันเป็นทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา ดังนี้ สันเนื้อความในพระบาลี
 อันมีในธัมมจักกัปปวัตตนวรรคที่ ๒ เพียงเท่านั้น

คำว่า เป็นของแท้ เป็นของไม่พลาด ไม่กลายเป็นอย่างอื่นนั้น
 มีคำอธิบายในอรรถกถาว่า ทุกข์ชื่อว่า เป็นของแท้ เพราะไม่ละซึ่ง
 ภาวะของตน ชื่อว่าเป็นของไม่พลาด เพราะไม่เปล้าจากภาวะ
 ของตน ด้วยว่าทุกข์จะชื่อว่าไม่ใช่ทุกข์ไม่มีเลย ฯ ชื่อว่าไม่กลายเป็น
 อย่างอื่น เพราะไม่เข้าถึงซึ่งสภาพแห่งสิ่งอื่น คือ ไม่เข้าถึงซึ่งความ
 เป็นทุกข์สมุทัยเป็นต้น ฯ ถึงแม้ว่าในสมุทัยเป็นต้น ก็เหมือนนั้น

๓๒๘ พระสุตตันตปิฎก คัมภีร์ที่ ๓ สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค เล่ม ๓

ดังนี้ ฯ ได้ใจความตามอรรถกถาว่า อริยสัจ ๔ ชื่อว่า เป็นของแท้ นั้น เพราะไม่ละซึ่งภาวะของตน ฯ ชื่อว่าเป็นของไม่พลาดนั้นก็คือ อริยสัจ ทั้ง ๔ นั้น ไม่เปล้าจากภาวะของตน

ที่ชื่อว่า ไม่กลายเป็นอย่างอื่นนั้น ก็คืออริยสัจทั้ง ๔ นั้น อย่างไหน เป็นอย่างไกรก็คงเป็นอย่างนั้น ทุกข์ไม่กลายเป็นสมุทัย ไม่กลาย เป็นนิโรธ ไม่กลายเป็นนิโรธคามินีปฏิปทา ฯ สมุทัยก็เป็นสมุทัย อยู่อย่างนั้น ไม่กลายเป็นทุกข์ ไม่กลายเป็นนิโรธ ไม่กลายเป็นนิโรธ- คามินีปฏิปทา ฯ นิโรธเล่าก็เป็นนิโรธอยู่อย่างนั้น ไม่กลายเป็นทุกข์ ไม่กลายเป็นสมุทัย ไม่กลายเป็นนิโรธคามินีปฏิปทา ส่วนนิโรธคามินี- ปฏิปทาที่ไม่กลาย เป็นนิโรธคามินีปฏิปทาอยู่อย่างนั้น ไม่กลายเป็น อย่างอื่น ดังนี้ สันเนอความในเทศนาถกกันเพียงเท่านั้น.

เอวံ ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฑ์ที่ ๑๕๘

คัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค

ว่าด้วยผลแห่งการรู้อริยสัจ ๔

เอกัม สมยํ ภควา วชฺชิสฺสุ วิหริติ โกฏฐิกาเม ฯ ตตฺร โข
ภควา ภิกฺขุ อามนฺเตสึ จตฺตุนํ ภิกฺขเว อริยสัจจานนฺติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพก็ได้แสดงคัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค
กัณฑ์ที่ ๑๕๘ ว่าด้วยผลแห่งการรู้อริยสัจ ๔ สืบต่อไป เพื่อให้เป็น
ประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอดกาลนาน
หาประมาณมิได้

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี อันมีในพระสูตรที่ ๑ แห่งโกฏี-
 ความวรรคที่ ๓ นั้นว่า ครึ่งหนึ่ง สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่
 บ้านโกฏิตาม ในแคว้นแคว้นวัชชี ฯ ในที่นั้นสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า
 ได้ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราและเธอทั้งหลาย
 ได้ท่องเที่ยวไปตลอดกาลนานเช่นนั้น ก็เพราะไม่รู้แจ้งแทงตลอดซึ่งอริย-
 สังข์ ๔ คือ เพราะไม่รู้แจ้งแทงตลอดซึ่งทุกขอริยสังข์ ๑ ซึ่งทุกขสมุทัย
 อริยสังข์ ๑ ซึ่งทุกขนิโรธอริยสังข์ ๑ ซึ่งทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสังข์ ๑
 ทุกขอริยสังข์นี้ ทุกขสมุทัยอริยสังข์นี้ ทุกขนิโรธอริยสังข์นี้ ทุกขนิโร-
 คามินีปฏิปทาอริยสังข์นี้ เราและเธอทั้งหลายก็ได้รับแจ้งแทงตลอดแล้ว ฯ
 ภวคณฺหา เราและเธอทั้งหลายก็ได้ตัดขาดแล้ว เครื่องนำไปในภพของ
 เราและเธอทั้งหลาย ก็สิ้นไปแล้ว บัดนี้ความเกิดอีกเป็นอันไม่มี ครัน
 ตรัสดังนี้แล้ว จึงได้ตรัสพระคาถานต่อไปว่า

จตุณฺณํ อริยสัจจํ	ยถาภูตมทสฺสนา
สํสริคํ ทิฆมมทฺธานํ	ตาสุ ตาเสวว ชาติสฺส ฯ
ขานํ เอตานิ ทิฏฺฐานํ	ภวเนตฺติ สมุหตา
อุจฺฉินฺนํ มลํ ทุกฺขสฺส	นตฺถิทานิ ปุณฺณทว

ซึ่งแปลว่า การท่องเที่ยวไปตลอดกาลนานในชาตินั้น ๆ เพราะไม่เห็น
 ตามเป็นจริงซึ่งอริยสังข์ ๔ ฯ บัดนี้เราทั้งหลายได้เห็นอริยสังข์ ๔ แล้ว
 ได้ถอนเครื่องนำไปในภพเสียแล้ว ได้ตัดรากเหง้าแห่งทุกข์แล้ว บัดนี้
 ไม่มีความเกิดอีกแล้ว ดังนี้

ในพระสูตรที่ ๒ ว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงแสดงไว้
 ว่า ไม่ว่าสมณพราหมณ์เหล่าใด ไม่รู้ชัดตามเป็นจริงว่า อันนี้เป็นทุกข์
 อันนี้เป็นทุกขสมุทัย อันนี้เป็นทุกขนิโรธ อันนี้เป็นทุกขนิโรธคามินี
 ปฏิปทา ฯ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สมณพราหมณ์เหล่านั้น ไม่จัด

ว่าเป็นสมณพราหมณ์ ในจำพวกสมณพราหมณ์ ไม่จัดว่าสำเร็จซึ่ง
ความเป็นสมณพราหมณ์ในอรรถาณ ส่วนสมณพราหมณ์เหล่าใด
จัดตามความเป็นจริงว่า อันนั้นเป็นทุกข์ อันนั้นเป็นทุกข์สมุทัย อันนั้น
เป็นทุกข์นิโรธ อันนั้นเป็นทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา สมณพราหมณ์
เหล่านั้น จัดว่าเป็นสมณพราหมณ์ ในจำพวกสมณพราหมณ์ทั้งหลาย
จัดว่า สำเร็จความเป็นสมณพราหมณ์ในอรรถาณ ครันตรัสดังนี้แล้ว
จึงตรัสเป็นพระคาถาต่อไปว่า

เย ทุกขัง นปฺปชานนติ	อโถ ทุกขสฺส สมภวํ
ยตฺถ จ สพฺพโส ทุกขัง	อเสสํ อปรุชฺชติ
ตณฺจ มคฺคํ น ชานนติ	ทุกขุปสมคามินํ
เจโตวิมุตติทํหา เต	อโถ ปญฺญาวิมุตติยา
อภพฺพา เต อนุตฺตกริยา	เต เว ชาติ ชรูปคฺคา ฯ
เย จ ทุกขัง ปชานนติ	อโถ ทุกขสฺส สมภวํ
ยตฺถ จ สพฺพโส ทุกขัง	อเสสํ อปรุชฺชติ ฯ
ตณฺจ มคฺคํ ปชานนติ	ทุกขุปสมคามินํ
เจโตวิมุตติสมปฺปนา	อโถ ปญฺญาวิมุตติยา
ภพฺพา เต อนุตฺตกริยา	นเต ชาติชรูปคฺคาติ ฯ

ซึ่งแปลว่า บุคคลเหล่าใดไม่รู้จักทุกข์ ไม่รู้จักความเกิดแห่งทุกข์ ไม่
รู้จักดับทุกข์ โดยไม่เหลือ โดยประการทั้งปวง ไม่รู้จักทางไปถึง
ความดับทุกข์ บุคคลเหล่านั้นชื่อว่า เป็นผู้เสื่อมจากเจโตวิมุตติ บัญญา-
วิมุตติ บุคคลเหล่านั้นไม่อาจทำให้สิ้นทุกข์ได้ บุคคลเหล่านั้นย่อม
เข้าถึงซึ่งชาติชรา ฯ บุคคลเหล่าใดรู้จักทุกข์ รู้จักความเกิดแห่งทุกข์
รู้จักดับทุกข์ โดยไม่เหลือ โดยประการทั้งปวง รู้จักทางไปถึงความ
ดับทุกข์ บุคคลเหล่านั้นชื่อว่า เป็นสุข เป็นผู้สมบูรณ์ด้วยเจโตวิมุตติ
และบัญญัติวิมุตติ บุคคลเหล่านั้น ย่อมเป็นผู้ควรเพื่องจะทำให้สิ้นทุกข์
บุคคลเหล่านั้นย่อมไม่เข้าถึงชาติชรา ดังนี้

ในพระสูตรที่ ๓ ว่า ครึ่งหนึ่งสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่
พระเชตวันาราม กรุงสาวัตถี ฯ ครึ่งหนึ่ง พระองค์ทรงแสดงแก่ภิกษุทั้งหลาย
ว่า ที่เรียกว่าพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ก็เพราะรู้ดังตามเป็นจริง
ซึ่งร้อยสัจ ๔ คือ ทุกข์ ทุกขสมุทัย ทุกขนิโรธ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา
เพราะฉะนั้น เธอทั้งหลายควรทำความเข้าใจว่าอันนั้นเป็นทุกข์ อันนั้นเป็นทุกข-
สมุทัย อันนั้นเป็นทุกขนิโรธ อันนั้นเป็นทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ดังนี้

ในพระสูตรที่ ๔ ว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ทรงแสดง
แก่ภิกษุทั้งหลายว่า พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเหล่าใด ในอดีตกาล
ได้รู้ดังตามเป็นจริง พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเหล่านั้น ก็ล้วนแต่ได้
รู้ดังตามเป็นจริงซึ่งร้อยสัจ ๔ ฯ พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเหล่าใด
ในอนาคตกาล จักรู้ดังตามเป็นจริง พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า
เหล่านั้น จักรู้ดังตามเป็นจริงซึ่งร้อยสัจ ๔ ฯ พระอรหันตสัมมาสัม-
พุทธเจ้าเหล่าใดในปัจจุบันกาลนี้ ได้รู้ดังตามเป็นจริงอยู่ พระอรหันต-
สัมมาสัมพุทธเจ้าเหล่านั้น ก็ล้วนแต่ได้รู้ดังตามเป็นจริง ซึ่งร้อยสัจ ๔
ทั้งนั้น ฯ ร้อยสัจ ๔ นั้น คือ ทุกขร้อยสัจ ทุกขสมุทัยร้อยสัจ
ทุกขนิโรธร้อยสัจ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาร้อยสัจ เพราะฉะนั้น เธอ
ทั้งหลายควรทำความเข้าใจว่า อันนั้นเป็นทุกข์ อันนั้นเป็นทุกขสมุทัย
อันนั้นเป็นทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ดังนี้

ในพระสูตรที่ ๕ ว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงแสดงว่า
เรากล่าวว่า ความสันโดษแห่งอัสวาททั้งหลาย ย่อมมีแก่ผู้ ผู้เห็น ไม่
กล่าวว่า มีแก่ผู้ไม่รู้ไม่เห็น ร้อยไร เห็นอะไร ? รู้เห็นว่าอันนั้นเป็น
ทุกข์ อันนั้นเป็นทุกขสมุทัย อันนั้นเป็นทุกขนิโรธ อันนั้นเป็นทุกขนิโรธ-
คามินีปฏิปทา เพราะฉะนั้นแหละภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายควรทำ
ความเข้าใจว่า อันนั้นเป็นทุกข์ อันนั้นเป็นทุกขสมุทัย อันนั้นเป็น
ทุกขนิโรธ อันนั้นเป็นทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ดังนี้

ในพระสูตรที่ ๖ ว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสแก่ภิกษุ
ทั้งหลายว่า ไม่ว่าบุคคลเหล่าใด จะเป็นมิตร อำมาตย์ ญาติสาโลหิต

ก็ตาม ที่พวกเธอควรอนุเคราะห์ ควรให้ได้ยินได้ฟัง พวกเธอควร
แนะนำให้เขาเหล่านั้นตั้งมั่นอยู่ ในความรู้อย่างตามเป็นจริง ซึ่งอริยสัจ ๔
เพราะฉะนั้น เธอทั้งหลายจึงควรทำความประกอบว่า อันนี้เป็นทุกข์ อันนี้
เป็นทุกข์สมุทัย อันนี้เป็นทุกข์นิโรธ อันนี้เป็นทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา
ดังนี้

ในพระสูตรที่ ๑ ว่า อริยสัจ ๔ นี้เป็นของแท้ เป็นของไม่พลาด
ไม่กลายเป็นอย่างอื่น

ในพระสูตรที่ ๔ ว่า พระตถาคตเจ้า ชื่อว่าเป็นอริยะในโลก
ทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก สมณพราหมณ์ เทพยดา มนุษย์ทุกหมู่
เหล่า เพราะฉะนั้น จึงเรียกว่าอริยสัจ เธอทั้งหลายควรทำความประกอบ
ในอริยสัจทั้ง ๔ นี้ ดังนี้

ในพระสูตรที่ ๕ ว่า อริยสัจ ๔ คือ ทุกข์ ทุกขสมุทัย ทุกขนิโรธ
ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทานี้ ควรรอบรู้ก็ ควรละก็ ควรทำให้แจ้ง
ก็ ควรทำให้เกิดก็ ฯ อริยสัจที่ควรรอบรู้นั้น ได้แก่ทุกข์อริยสัจ
ที่ควรละนั้น ได้แก่ทุกข์สมุทัย ที่ควรทำให้แจ้งนั้น ได้แก่ทุกข์นิโรธ
ที่ควรทำให้เกิดนั้น ได้แก่ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา เพราะฉะนั้น เธอ
ทั้งหลายจึงควรทำความประกอบว่า อันนี้เป็นทุกข์ อันนี้เป็นทุกข์สมุทัย
อันนี้เป็นทุกข์นิโรธ อันนี้เป็นทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา ดังนี้

ในพระสูตรที่ ๑๐ ว่า ครึ่งหนึ่งพระภิกษุที่เป็นพระเถระหลายองค์
ด้วยกัน อยู่ทสทชนียนครในแคว้นแคว้นเจติยะ ฯ ในคราวนั้น พระ
ภิกษุเป็นพระเถระเป็นอันมาก กลับจากบิณฑบาตในเวลาหลังอาหาร
แล้ว นั่งประชุมสนทนากันที่โรงประชุมว่า ข้าพเจ้าขอถามว่า ผู้ใด
เห็นทุกข์ ผู้นั้นชื่อว่าเห็นทุกข์สมุทัย ชื่อว่าเห็นทุกข์นิโรธ ชื่อว่าเห็น
ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา อย่างนั้นหรือ

เมื่อพระเถระเจ้าทั้งหลาย กล่าวอย่างนั้นแล้ว พระควัมบดีเถระเจ้า
จึงได้กล่าวขึ้นว่า ข้าพเจ้าได้สดับรับฟังมาเฉพาะพระพักตร์ สมเด็จพระ
ผู้มีพระภาคเจ้าว่า ผู้ใดเห็นทุกข์ ผู้นั้นชื่อว่าเห็นทุกข์สมุทัย เห็น

ทุกขนิโรธ เห็นทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ฯ ผู้ใดเห็นทุกขสมุทัย ผู้
นั้นชื่อว่าเห็นทุกข์ ชื่อว่าเห็นทุกขนิโรธ ชื่อว่าเห็นทุกขนิโรธคามินี
ปฏิปทา ฯ ผู้ใดเห็นทุกขนิโรธ ผู้นั้นชื่อว่าเห็นทุกข์ ชื่อว่าเห็นทุกขสมุทัย
ชื่อว่าเห็นทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ฯ ผู้ใดเห็นทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ผู้นั้น
ชื่อว่าเห็นทุกข์ ชื่อว่าเห็นทุกขสมุทัย ชื่อว่าเห็นทุกขนิโรธ ดังนี้ จบ
โกฏิกามวรรคที่ ๓ เพียงเท่านั้น

บาลี

ต่อไปนี้เป็นเนื้อความในสี่สัปตฉนวรรคที่ ๔ ว่า ครึ่งหนึ่งสมเด็จพระ
ผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่สี่สัปวันอุทฺทมน ใกล้เมืองโกสัมพี ฯ
ครั้งนั้น พระองค์ทรงหยิบเอาใบไม้สี่สัปะขึ้นมา ๒-๓ ใบ แล้วตรัสถาม
ภิกษุทั้งหลายว่า ใบไม้สี่สัปะ ที่เราหยิบขึ้นมาเพียงเล็กน้อยนี้กับที่ยังอยู่
ในต้นสี่สัปะ ข้างไหนจะมากกว่ากัน ฯ ภิกษุทั้งหลายก็ทูลตอบว่า
ข้างที่ยังอยู่ที่ต้นสี่สัปะมากกว่า พระเจ้าข้า ฯ จึงตรัสว่า ขอนกฉันนั้น
คือสิ่งที่เรายังไม่ได้บอกแก่เธอทั้งหลาย ด้วยความรู้อย่าง ยังมีมากกว่าสิ่งที่
ที่เราบอกแล้ว เพราะเหตุไร เราจึงไม่ได้บอก เพราะเหตุว่าไม่
ประกอบด้วยประโยชน์ ไม่เป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ ไม่เป็นไป
เพื่อความเบื่อหน่าย ไม่เป็นไปเพื่อความคลาย ไม่เป็นไปเพื่อ
ความดับ ไม่เป็นไปเพื่อความสงบ ไม่เป็นไปเพื่อความรู้อย่าง ไม่
เป็นไปเพื่อความรู้ดี ไม่เป็นไปเพื่อนิพพาน เพราะฉะนั้น เราจึงไม่ได้
บอกไว้

ก็สิ่งใดเล่าที่เราบอกไว้แล้ว ฯ สิ่งที่เราได้บอกไว้แล้วนั้น คือ
ทุกข์ • ทุกขสมุทัย • ทุกขนิโรธ • ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา • ฯ
เพราะเหตุไร เราจึงบอกไว้ เพราะเหตุว่า สิ่งเหล่านี้เป็นของมีประโยชน์
เป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อความ
คลาย เพื่อความดับ เพื่อความสงบ เพื่อความรู้อย่าง เพื่อความรู้ดี
เพื่อนิพพาน เพราะฉะนั้นแหละ เธอทั้งหลายจึงควรทำความประกอบว่า

ดังนี้ ฯ แต่ว่าเจ้าผู้มีอายุ ๑๐๐ ปี เมื่อถูกแทงด้วยหอกวันละ ๓๐๐ เล่ม
 ทุกวัน จนตลอด ๑๐๐ ปี เจ้าจักรกฤษณ์ ซึ่งอริยสัจ ๔ ดังนี้ กลบตรมอยู่
 ในอำนาจแห่งเหตุผล ก็สมควรจะยอมตนให้ถูกแทงเช่นนั้น ขอนั้น
 เพราะเหตุไร เพราะเหตุว่าสงสารนหาที่สลดไม่ได้ ที่สลดเบื้องต้นแห่ง
 บุคคลทั้งหลาย ที่ถูกแทงด้วยหอก ถูกฟันด้วยดาบ ถูกเสียบด้วยหลาว
 ถูกสับด้วยขวาน ย่อมไม่ปรากฏ สิ่งนั้นพึงมี ก็แต่ว่า เราไม่กล่าวว่ามี
 การรคยงซึ่งอริยสัจ ๔ พร้อมกันกับทุกข์ พร้อมกันกับโทมนัส เรากล่าวว่า
 มีการรคยงซึ่งอริยสัจ ๔ พร้อมกันกับสุข พร้อมกันกับโสมนัส เพราะ
 ฉะนั้นแหละ เธอทั้งหลายควรทำความเข้าใจว่า อันนั้นเป็นทุกข์ อันนั้นเป็น
 ทุกขสมุทัย อันนั้นเป็นทุกขนิโรธ อันนั้นเป็นทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ดังนี้
 ของคุณเอนความในพระบาลีไว้เพียงเท่านั้น

ต่อไปนี้จะได้แสดงอริยสัจ ๔ ตามนัยที่มีในคัมภีร์วิสุทธิมรรค
 และในฎีกาแห่งพระธรรมจักร สืบต่อไป ฯ กล่าวคือ ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค
 นั้น ท่านแสดงอริยสัจไว้อย่างละเอียดพิสดาร สมควรที่พุทธศาสนิกชน
 ทั้งหลายจะได้สดับฟังเนื่อง ๆ เพราะฉะนั้น จึงจะได้แสดงไปตามลำดับ
 นัยอันมีในคัมภีร์วิสุทธิมรรค สืบต่อไป

วิภาคโค นิพพจน ลक्षणชาติปปเภทโค

อตฺตตถุทธารโค เจว อนุนาหิกโค ตถา

คือ ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคว่า ผู้มีปัญญาควรทราบวินิจฉัยซึ่งอริยสัจ ๔ โดย
 วิภาคนัย • โดยนิพจนนัย • โดยลักษณะนัย • โดยอรรถนัย • โดย
 อตฺตตถุทธารนัย • โดยอนุนาหิกนัย • โดยอนุกมณนัย • โดยวินิจฉัยนัย •
 โดยญาณกิจนัย • โดยอันโตกชนัย • โดยอุปมาหารนัย • โดยจตุกนัย •
 โดยสญญตนัย • โดยวิธนัย • โดยสภาควิสภาคนัย • รวมเป็น ๑๕ นัย
 ด้วยกัน ดังนี้ ฯ แต่จักยกขึ้นแสดงในกัณฑ์นี้เพียงวิภาคนัยเท่านั้น วิภาคนัย
 นี้ คือท่านแสดงอริยสัจโดยการแจกใจความแห่งอริยสัจ ๔ ซึ่งแจกออก
 ไปอย่างละ ๔ คือทุกขสังมิใจความ ๔ อย่าง ได้แก่การบีบคั้น • การถูก
 ปรงแต่ง • การเร่าร้อน • การแปรปรวน • ฯ สมุทัย ๔ ได้แก่การ

ประมวลมา • การเป็นต้นเหตุ • การประกอบ • การกังวล • ฯ นิโรธ
มี ๔ ได้แก่การสลัดออก • การสังัด • ไม่มีอะไรแต่ง • ไม่ตาย • ฯ
มรรคมี ๔ ได้แก่ นำออก • เป็นเหตุ • การเห็น • การเป็นใหญ่ • ดังนี้
ก็แลใจความแห่งอริยสัจ ๔ ซึ่งว่ามานั้นขอขยายออกไปตามฎีกา
พระธรรมจักรว่า คำว่า ทุกข์ มีใจความว่า เบียดเบียนนั้น หมายความว่า
ทุกข์ทั้งสี่ที่กล่าวไว้เพียงโดยย่อเฉพาะ ๑๒ ประการ คือ ชาติทุกข์ อันเกิด
แก่สัตว์ซึ่งอุบัติไม่วิญญสงสารก็ดี ขราทุกข์อันมีลักษณะทำให้สรีรกาย
คร่ำครว้าวิกลและวิปริตนั้นก็ดี พยาธิทุกข์ อันมีลักษณะให้บวบไข้ลำบาก
เวทนามีประการต่าง ๆ นั้นก็ดี มรณทุกข์ อันมีลักษณะตดเสียซึ่งชีวิต
อันทรุมนั้นก็ดี โสภทุกข์ อันได้แก่ความเดือดร้อนพลุ่งพล่านระส่ำระสาย
โสภเสรีานั้นก็ดี ปริเทวทุกข์ อันได้แก่การร้องไห้รำไร มีน้ำตาหลังไหล
ฟุ้งฟายนั้นก็ดี ทุกขทุกข์อันได้แก่การท้อหดหู่สลดครันทจใจนั้นก็ดี
โทมนัสทุกข์ อันได้แก่การน้อยเนื้อต่ำใจ ขัดเค้นซึ่งเคียดนั้นก็ดี อปายาส
ทุกข์ อันได้แก่การร้องไห้สะอื้นอาลัยคับอกคับใจนั้นก็ดี อปัณฺณียะสัมป-
โยคทุกข์ อันได้แก่การประจวบกับสิ่งซึ่งไม่เป็นที่รัก แล้วขัดข้องหมองใจ
ก็ดี บิเยหวิปปโยคทุกข์ อันได้แก่การพลัดพรากจากของรักของชอบใจ
แล้วเป็นทุกข์ก็ดี ยัมมัจฉณนัลลพิททุกข์ อันได้แก่การไม่ได้สมหวังแล้ว
เป็นทุกข์ก็ดี สังขิตเตน บัญจุปาทานักขันธทุกข์ อันได้แก่ทุกข์โดยย่อซึ่ง
รวมลงในขั้น ๕ ก็ดี ทุกข์เหล่านี้ทั้งสี่ล้วนแต่เบียดเบียนบั่นบั่นให้
ความลำบากท่งนั้น ผู้ที่เกิดมาเป็นรูปเป็นนามแล้ว ก็มีแต่ที่จะถูกทุกข์
เบียดเบียนท่งนั้น จะได้ปราศจากทุกข์นั้นนั้นหาไม่ได้ โดยเหตุนี้ จึงว่าการ
เบียดเบียนบั่นบั่น ก็เป็นใจความแห่งทุกข์สัจ ก็เป็นความหมายว่าเป็น
ทุกข์อย่างหนึ่ง

คำว่า ทุกขสัจ มีใจความว่าถูกปรุงแต่งนั้น ขยายความออกไปว่า ทุกข์
ทั้งสี่ที่กล่าวมาแล้วนี้ ล้วนแต่มีต้นเหตุต่างให้เกิดท่งนั้น ไม่มีสิ่งอันนอก
จากต้นเหตุที่จะตกแต่งให้เกิดทุกข์ได้ มีแต่ต้นเหตุเท่านั้นตกแต่งให้เกิด

ดังนี้ ฯ แต่ว่าเจ้าผู้มีอายุ ๑๐๐ ปี เมื่อถูกแทงด้วยหอกวันละ ๓๐๐ เล่ม
ทุกวัน จนตลอด ๑๐๐ ปี เจ้าจักรัตติยะ ซึ่งอริยสัจ ๔ ดังนี้ กลบตรม้อย
ในอำนาจแห่งเหตุผล ก็สมควรจะยอมตนให้ถูกแทงเช่นนั้น ข้อนั้น
เพราะเหตุไร เพราะเหตุว่าสงสารมหาทสฺสไม่ได้ ทสฺสเบื้องต้นแห่ง
บุคคลทั้งหลาย ที่ถูกแทงด้วยหอก ถูกฟันด้วยดาบ ถูกเสียบด้วยหาว
ถูกสับด้วยขวาน ย่อมไม่ปรากฏ สิ่งนั้นพึงมี ก็แต่ว่า เราไม่กล่าวว่ามี
การรัคยซึ่งอริยสัจ ๔ พร้อมกันกับทุกข์ พร้อมกันกับโสมนัส เรากล่าวว่า
มีการรัคยซึ่งอริยสัจ ๔ พร้อมกันกับสุข พร้อมกันกับโสมนัส เพราะ
ฉะนั้นแหละ เธอทั้งหลายควรทำความเข้าใจว่า อันนี้เป็นทุกข์ อันนี้เป็น
ทุกขสมุทัย อันนี้เป็นทุกขนิโรธ อันนี้เป็นทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ดังนี้
ของคณเณอความในพระบาลีไว้เพียงเท่านั้น

ต่อไปนี้จะได้แสดงอริยสัจ ๔ ตามนัยที่มีในคัมภีร์วิสุทธิมรรค
และในฎีกาแห่งพระธรรมจักร สืบต่อไป ฯ กล่าวคือ ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค
นั้น ท่านแสดงอริยสัจไว้อย่างละเอียดพิสดาร สมควรที่พุทธศาสนิกชน
ทั้งหลายจะได้สดับฟังเนื่อง ฯ เพราะฉะนั้น จึงจะได้แสดงไปตามลำดับ
นัยอันมีในคัมภีร์วิสุทธิมรรค สืบต่อไป

วิภาคโค นิพพจน ลักษณะที่ปปเภทโค

อตุตถกถุทธารโค เจว อานุาทิกโค ตถา

คือ ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคว่า ผู้มีปัญญาควรทราบวินิจฉัยซึ่งอริยสัจ ๔ โดย
วิภาคนัย ๑ โดยนิพพจนนัย ๑ โดยลักษณะนัย ๑ โดยอรรถกถานัย ๑ โดย
อตุตถกถานัย ๑ โดยอานุาทิกนัย ๑ โดยอนุกมณนัย ๑ โดยวินิจฉัยนัย ๑
โดยญาณกิจนัย ๑ โดยอันโตครนัย ๑ โดยอุปมาหารนัย ๑ โดยจตุกนัย ๑
โดยสญญตนัย ๑ โดยวิธนัย ๑ โดยสภาควิสภาคนัย ๑ รวมเป็น ๑๕ นัย
ด้วยกัน ดังนี้ ฯ แต่ถ้อยกั้นแสดงในกัณฑ์นี้เพียงวิภาคนัยเท่านั้น วิภาคนัย
นี้ คือท่านแสดงอริยสัจโดยการแจกใจความแห่งอริยสัจ ๔ ซึ่งแจกออก
ไปอย่างละ ๔ คือทุกขสัจมีใจความ ๔ อย่าง ได้แก่การบีบคั้น ๑ การถูก
ปรุงแทง ๑ การเร่าร้อน ๑ การแปรปรวน ๑ ฯ สมุทัย ๔ ได้แก่การ

ประมวลมา • การเป็นต้นเหตุ • การประกอบ • การกังวล • ฯ นิโรธ
มี ๔ ได้แก่การสลัดออก • การสังต • ไม่มีอะไรแต่ง • ไม่ตาย • ฯ
มรรคมี ๔ ได้แก่นำออก • เป็นเหตุ • การเห็น • การเป็นใหญ่ • ดังนี้
ก็แลใจความแห่งอริยสัจ ๔ ซึ่งว่ามานั้นขอขยายออกไปตามฎีกา
พระธรรมจักรว่า คำว่า ทุกข์ มีใจความว่า เบียดเบียนนั้น หมายความว่า
ทุกข์ทั้งสี่ที่กล่าวไว้เพียงโดยย่อเฉพาะ ๑๒ ประการ คือ ชาติทุกข์ อันเกิด
แก่สัตว์ซึ่งอุบัติไม่วิญญสงสารก็ดี ชราทุกข์อันมีลักษณะทำให้สรีรกาย
คร่ำคร่าวิกลและวิปริตนั้นก็ดี พยาธิทุกข์ อันมีลักษณะให้บวบไข้ลำบาก
เวทนาประการต่าง ๆ นั้นก็ดี มรณทุกข์ อันมีลักษณะตดเสียซึ่งชีวิต
อันทรีย์นั้นก็ดี โสภทุกข์ อันได้แก่ความเดือดร้อนพลุ่งพล่านระส่ำระสาย
โสภเสรีานั้นก็ดี ปริเทวทุกข์ อันได้แก่การร้องไห้รำไร มีน้ำตาหลังไหล
ฟุ้งฟายนั้นก็ดี ทุกขทุกข์อันได้แก่การท้อหดหู่สลดครันทศใจนั้นก็ดี
โทมนัสทุกข์ อันได้แก่การน้อยเนื้อต่ำใจ ขัดแค้นซึ่งเคยคนนั้นก็ดี อปายา ส
ทุกข์ อันได้แก่การร้องไห้สะอื้นอาลัยคับอกคับใจนั้นก็ดี อปฺปิเบหฺสัมป-
โยคทุกข์ อันได้แก่การประจวบกับสิ่งซึ่งไม่เป็นที่รัก แล้วขัดข้องหมองใจ
ก็ดี ปิเบหฺวิปปโยคทุกข์ อันได้แก่การพลัดพรากจากของรักของชอบใจ
แล้วเป็นทุกข์ก็ดี ยัมปิยจฺจนลฺพิทฺทุกข์ อันได้แก่การไม่ได้สมหวังแล้ว
เป็นทุกข์ก็ดี สังจิตฺเตน บัญญาทานักขันธทุกข์ อันได้แก่ทุกข์โดยย่อ ซึ่ง
รวมลงในขั้น ๕ ก็ดี ทุกข์เหล่านี้ทั้งสี่ล้วนแต่เบียดเบียนบีบคั้นให้ ได้
ความลำบากท่งนั้น ผุ้ที่เกิดขึ้นเป็นรูปเป็นนามแล้ว ก็มันแต่ที่จะถูกทุกข์
เบียดเบียนท่งนั้น จะได้ปราศจากทุกข์นั้นหาไม่ได้ โดยเหตุนี้ จึงว่าการ
เบียดเบียนบีบคั้น ก็เป็นใจความแห่งทุกข์สัจ ก็เป็นความหมายว่าเป็น
ทุกข์อย่างหนึ่ง

คำว่า ทุกขสัจ มีใจความว่าถูกปรุงแต่งนั้น ขยายความออกไปว่า ทุกข์
ทั้งสี่ดังที่กล่าวมาแล้ว ล้วนแต่มีต้นเหตุต่างให้เกิดท่งนั้น ไม่มีสิ่งอันนอก
จากต้นเหตุที่จะตกแต่งให้เกิดทุกข์ได้ มีแต่ต้นเหตุเท่านั้นตกแต่งให้เกิด

ทุกข์ ๆ ความหมายข้อนี้ถึงสมุทัยอริยสัจด้วย คือเมื่อกล่าวว่าการถูก
ปรุงแต่งก็เป็นใจความทุกขอริยสัจ ตั้งนั้นแล้ว ก็ทำให้เห็นใจความตลอดไป
ถึงสมุทัยอริยสัจด้วย เพราะสมุทัยอริยสัจนั้น ได้แก้ค้นหาอันทำให้เกิดทุกข์

ใจความแห่งทุกขอริยสัจ ข้อที่ ๓ ว่า ได้แก้การเร่าร้อนนั้น ขยาย
ความออกไปว่า ความเร่าร้อนซึ่งเกิดขึ้นทางใจก็หมายความว่า เป็นทุกข์
อย่างหนึ่ง ความเร่าร้อนที่เป็นทุกข์นั้นเกิดขึ้นได้เพราะเหตุบุคคลทั้งหลาย
เมามัวประมาทอยู่ ไม่อุทสาหะพยายามเดินตามทางพระอริยเจ้า อันประ-
กอบด้วยองค์ ๘ ประการ มีสัมมาทิฐิเป็นต้น มีสัมมาสมาธิเป็นปริ-
โยสาน ๆ ถ้าบุคคลทั้งหลายอุทสาหะปฏิบัติตาม ซึ่งมรรคสัจข้อแล้ว
กองทุกข์ทั้งปวงก็จะมีได้บังเกิดมี ๆ กองทุกข์ทั้งปวงจะกระทำให้เดือด
ร้อนระส่ำ ระสาบนั้น ก็เพราะเหตุที่ไม่ปฏิบัติตามมรรคสัจ เพราะฉะนั้น
ใจความแห่งทุกขอริยสัจข้อนี้ จึงชี้ให้เห็นไปถึงมรรคสัจ

ใจความแห่งทุกขอริยสัจข้อที่ ๔ ว่าได้แก้การแปรปรวนนั้น บ่งถึง
นิโรธสัจด้วย คือเมื่อพูดว่าการแปรปรวนแล้ว ก็ทำให้เห็นใจความชัดว่า
ทุกข์ทั้งปวงมีชาติทุกข์เป็นต้นนั้น จะกระทำให้บุคคลทั้งหลายถึง ซึ่ง
วิปริตแปรปรวนต่าง ๆ นั้น ก็เพราะยังไม่สำเร็จนิโรธสัจ คือนิพพาน ท่าน
ผู้ว่าสนาบรรพมีแก้กล่าวได้สำเร็จพระอริยมรรคอริยผล กระทำให้แจ้งซึ่ง
นิพพาน ได้พระนิพพานเป็นอารมณ์แล้วกาลใด กองทุกข์ทั้งปวงก็จะสิ้น
จะสูญไปในกาลนั้น ต่อไปนั้นก็มีแต่จะเป็นสุขไม่แปรปรวนอีก การที่แปร
ปรวนไปต่าง ๆ นั้น ก็เพราะยังไม่สำเร็จซึ่งนิโรธสัจ คือพระนิพพาน ตั้งนั้น

ใจความแห่งสมุทัยอริยสัจทั้ง ๔ ข้อ คือ ข้อว่าการประมวลมา การ
เป็นต้นเหตุ การประกอบ การกัฏฏณนั้น ก็มีคำขยายออกไปว่า คำว่า การ
ประมวลมานั้น หมายความว่า ค้นหาเป็นเจ้าพนักงานประมวลมา ซึ่งกอง
ทุกข์ทั้งปวงให้แก่บุคคลทั้งปวงโดยไม่เลือกหน้า ๆ ค้นหาเมื่อว่าโดย
ข้อก็มี ๒ ประการ คือ ค้นหาเพื่อตน ๑ ค้นหาเพื่อผู้อื่น ๑ ๆ ค้นหาเพื่อตน
นั้น ได้แก่ทะเขอะทะขาน อยากได้สมบัติพัสถานสิ่งการบริวารให้เกิดมีแก่
ตน ๆ ค้นหาเพื่อผู้อื่นนั้น ได้แก่การอยากช่วยผู้อื่นซึ่งตนรักใคร่ให้มี

สมบัติพัฒนาสังการบวราร ฯ เมื่อไม่สำเร็จตามความประสงค์ทั้ง ๒ น
ก็ย่อมเกิดทุกข์ ถึงแม้ว่าสำเร็จก็ย่อมเกิดทุกข์เหมือนกัน ฯ อาการที่จะ
ทำให้สำเรจน์ั้น ก็ไม่ใช่สำเร็จโดยง่าย ย่อมสำเร็จด้วยยาก ย่อมให้
เกิดทุกข์แก่ผู้เป็นเจ้าของแห่งความประสงค์ ฯ ทุกข์ทั้งปวงซึ่งเกิดแก่
บุคคลทั้งสนั่น ย่อมเกิดด้วยอำนาจตัณหาทั้งนั้น โดยที่สดแม้แต่สัตว์
ซึ่งมีตัวเล็กละเอียดเป็นต้นว่า เลือด เ็น ไร ก็ย่อมเกิดทุกข์เพราะตัณหา
ตามวิสัยของตนฉะนั้น ฯ เมื่อมีตัณหาอยู่แล้วก็เที่ยงที่จะมีทุกข์ เที่ยงที่จะ
มีภัยอันตรายอุบัติเหตุ อุปสรรคต่าง ๆ ฯ ความทุกข์ความลำบากทั้งสน
ย่อมเกิดเพราะตัณหาทั้งนั้น ฯ ตัณหาเป็นผู้ประมวลมา ซึ่งทุกข์ทั้งนั้น
เพราะฉะนั้น คำว่าการประมวลมา จึงหมายความว่า เป็นสมุทัยอริยสัจ
อย่างหนึ่ง

ใจความแห่งสมุทัยอริยสัจข้อที่ ๒ ว่า การเป็นต้นเหตุ นั้น หมาย
ตลอดถึงทุกขอริยสัจด้วย คือกองทุกข์ทั้งสน ย่อมมีตัณหาเป็นต้นเหตุ
ย่อมมีเหตุคือตัณหาสำหรับตกแต่งให้เกิดทั้งนั้น ฯ ทุกข์ทั้งสนมีชาติทุกข์
เป็นต้น ล้วนแต่เกิดมาจากตัณหาทั้งนั้น ตัณหาเป็นต้นเหตุทั้งนั้น
ไม่ใช่สิ่งอื่นเป็นต้นเหตุ

ใจความแห่งสมุทัยข้อที่ ๔ ว่า การประกอบนั้น หมายความว่า ตัณหา
เป็นเครื่องประกอบสัตว์โลกทั้งปวงไว้ในวัฏฏสงสาร ฯ การที่สัตว์ทั้งปวง
จะถูกประกอบไว้นั้น ก็เพราะยังไม่สำเร็จนิพพาน ยังหมกมุ่นอยู่ด้วย
ราคะ โทสะ โมหะ ฯ เมื่อยังหมกมุ่นอยู่ด้วยราคะ โทสะ โมหะ ตัณหาจึง
ประกอบไว้ คือเกี่ยวไว้ ควบคุมไว้ในอำนาจแห่งตนได้ ให้เวียนตาย เวียน
เกิด เวียนเอากำเนิดอยู่ในวัฏฏสงสารได้ เพราะฉะนั้น เมื่อกล่าวว่า การ
เป็นต้นเหตุ ดังนี้ ก็เป็นอันหมายความว่า เป็นสมุทัยอริยสัจแห่งหนึ่ง ซึ่ง
จัดว่าเป็นความหมาย หรือเป็นใจความแห่งสมุทัยข้อที่ ๓

ใจความแห่งสมุทัยข้อที่ ๔ คือข้อความการกัฏฏนั้น หมายความว่า ตลอดถึง
มรรคสังด้วย คือทำให้หยั่งความตลอดไปว่า สัตว์โลกทั้งปวงจะเป็น
กัฏฏอยู่ด้วยกิเลสกำ และพัศตุคามนั้น ก็เพราะเหตุที่ไม่ปฏิบัติตาม

มรรคสัง ๑ ถ้าปฏิบัติตามมรรคสังอยู่แล้ว ก็อาจปลดปล่อยเสียได้ซึ่ง
กังวลทั้งปวง ๑ การที่จะเป็นกังวลอยู่ด้วยกิเลสตามและพัศคตาม เป็น
นิจัน ก็เพราะเหตุที่ไม่ได้ปฏิบัติตามมรรคสังให้เต็มบริบูรณ์ ดังนี้

ใจความแห่งนิโรธสัง ๔ ข้อ คือข้อว่าได้แก่การสลัดออก การสังค
การไม่มีสิ่งใดตกแต่ง การไม่ตายนั้น ขยายออกไปว่า การสลัดลอกนั้น
หมายถึงนิโรธสังโดยแท้ ๑ ใจความข้อนี้ให้เห็นว่า บุคคลผู้ใดได้สำเร็จ
นิพพานแล้ว บุคคลผู้นั้นก็ได้ออกจากกองทุกข์สิ้นเชิงแล้ว ไม่ต้องเวียน
ทุกข์อีกต่อไปแล้ว เพราะฉะนั้น คำว่าสลัดออก จึงหมายความว่า เป็น
นิโรธโดยแท้

ใจความข้อที่ ๒ ว่า การสังคนั้น อธิบายว่า การไม่มีสิ่งที่ทำให้วนวาย
คือกิเลสตาม และพัศคตามนั้น หมายความว่า เป็นนิโรธอย่างหนึ่ง ๑ ใจ
ความข้อนี้หมายตลอดถึงสมุทัยด้วย ทำให้เห็นว่าบุคคลทั้งปวงจะวนวาย
อยู่ด้วยกิเลสตามพัศคตามนั้น ก็เพราะยังมีตัณหาอยู่ เมื่อตัดตัณหาขาด
แล้วก็ไม่มีการวนวายอันใด มีแต่สงบใจเป็นสุขอยู่เท่านั้น เพราะฉะนั้น
คำว่า การสังคหรือการสงบ จึงหมายความว่า เป็นนิโรธริบสังอย่างหนึ่ง

ใจความข้อที่ ๓ ว่า ไม่มีสิ่งใดตกแต่งนั้น หมายถึงมรรคสังด้วย
เพราะทำให้เห็นว่า ผู้มีปัญญาพิจารณาเห็นว่า นายช่างเรือนคือตัณหา
นั้น ข้อมตกแต่งเรือนคือรูปกายให้แก่สัตว์ทั้งปวง ให้สัตว์ทั้งปวงเวียน
ทุกข์เวียนยาก หนลำบากอยู่ในเรือนของตน การที่จะหาอบายหนีไปจาก
เรือน ซึ่งตัณหาตกแต่งไว้นั้นต้องอาศัยทุกขสัง มรรคสังเท่านั้น เป็น
อุปายที่จะให้หนีจากเรือน ซึ่งตัณหาตกแต่งไว้ได้ ช่างเรือนคือตัณหาจึง
จะไม่อาจตกแต่งเรือนรูปอาบ นามกายได้ เพราะฉะนั้น คำว่า การไม่ถูกตกแต่ง
ดังนี้ จึงหมายความว่า เป็นนิโรธริบสังอย่างหนึ่ง

ใจความข้อที่ ๔ ว่า การไม่ตายนั้น หมายตลอดถึงทุกขริบสังด้วย
เพราะคำว่าไม่ตายนี้ให้เห็นว่า นิโรธริบสังนั้น ได้แก่ความไม่ตายอีก
ต่อไป ด้วยว่าผู้ได้สำเร็จนิโรธริบสังแล้วย่อมไม่ตายอีกต่อไป เพราะ
ฉะนั้น คำว่าไม่ตาย จึงหมายความว่า เป็นนิโรธริบสังอย่างหนึ่ง

ใจความแห่งมรรคสัจ ๔ อย่าง ซึ่งว่าได้แก่การนำออก การเป็นเหตุ การเห็น การเป็นใหญ่ นั้น มีคำอธิบายออกไปว่า คำว่า การนำออกนั้น คือมรรคสัจเป็นเหตุให้สิ้นทุกข์ ๆ สัตว์โลกทั้งปวงจะล่วงเสีย ซึ่งทุกข์ได้ ก็เพราะอาศัยมรรคสัจ ๆ มรรคสัจนี้เป็นสภาวะธรรมอันล้ำเลิศใหญ่หลวง ไม่รู้เอียงรู้โคลง ไม่รู้เพียบรู้จม ไม่รู้แตกรู้ทำลาย เป็นสภาวะอันมั่นคงแน่นหนา ไม่จลาจลด้วยสิ่งใด ถึงแม้มลพายุจะพัดกล้ำสักระลอกก็ไม่หวั่นไหว สภาวะล้ำไฉนี้จะแน่นหนาเหมือนสภาวะคือมรรคสัจนั้นไม่มีเลย เพราะสภาวะทั้งปวงนั้นไม่อาจข้ามมหาสมุทร คือโลกียทุกข์ทั้งปวงได้ ส่วนสภาวะคือมรรคสัจนั้นย่อมข้ามโลกียมหาสมุทรได้ เพราะฉะนั้น คำว่า การนำออก จึงหมายความว่า เป็นมรรคอริยสัจอย่างหนึ่ง

คำว่า การเป็นเหตุ นั้น หมายความว่า มรรคอริยสัจนั้น เป็นเหตุให้สำเร็จนิโรธอริยสัจ เป็นเหตุให้สำเร็จนิพพาน

คำว่า การเห็น นั้น หมายความว่า มรรคอริยสัจนั้น เป็นอุบายที่จะให้เห็นนิโรธอริยสัจ คือจะให้เห็นนิพพาน เพราะเมื่อปฏิบัติตามมรรคสัจแล้วก็ได้เห็นนิพพาน เพราะฉะนั้น คำว่าการเห็นจึงหมายความว่า เป็นมรรคสัจอย่างหนึ่ง

คำว่า การเป็นใหญ่นั้น หมายความว่า มรรคสัจนี้เป็นใหญ่ในการที่จะให้สิ้นทุกข์ ๆ คำว่า การเป็นใหญ่ นี้ หมายความว่า ตลอดถึงทุกขอริยสัจด้วย คือทำให้เห็นว่า ทุกข์ทั้งสี่จะดับจะสูญไปนั้น ก็เพราะอำนาจมรรคสัจนั้น ๆ มรรคสัจนี้เปรียบเหมือนยาและมนต์อันวิเศษสำหรับดับพิษร้าย ฉะนั้น ไม่อย่างนั้น ก็เปรียบเหมือนท่อน้ำฝนซึ่งตกลงมา ทำให้ข้าวกล้างอกงามดี ทำให้ปราศจากความอดอยาก ๆ มรรคสัจนี้เป็นใหญ่ในการที่จะดับทุกขมีชาติทุกข์เป็นต้น ในที่สุดนี้ นักปราชญ์ได้ผูกเป็นคาถาไว้ว่าด้วยใจความแห่งอริยสัจ ๔ ว่า

ปจฺมํ สกฺลภุขณเมกปทํ
หุตฺติยปทสฺส นิตฺตฺสนโต ฯ
สมนํ ทุณฺเฎมา สมทํ สนิทํ
วิภิชฺเช กมโต ปจฺเมน วินา

๓๔๒ พระสุตตันตปิฎก คัมภีร์ที่ ๓ สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค เล่ม ๓

ซึ่งแปลว่า บทแรกเป็นลักษณะแห่งตน ฯ ผู้มีปัญญาเว้นจากบทแรกเสียแล้ว แล้วจำแนกซึ่งสังขะทั้งหลาย คือ สมณิ อันได้สมุทัยสัง มรรคสัง นิโรธสัง ฯ ทุนิมา อันได้แก่ทุกขสัง นิโรธสัง มรรคสัง ฯ สมทุ อันได้แก่สมุทัยสัง มรรคสัง ทุกขสัง ฯ สนิทุ อันได้แก่สมุทัยสัง นิโรธสัง ทุกขสัง เพราะ แสดงออกซึ่งบทที่ ๒ เป็นต้นไปตามลำดับ ดังนี้ คำแปลนี้มีคำอธิบาย เกี่ยวกับใจความแห่งอริยสัง ซึ่งแสดงมาแล้วนั้น สันเนอความในเทศนา กณฺหานิเพยงเทวานิ เอวํ กิมิ ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กณฺหาที่ ๑๖๐

คัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค

ว่าด้วยอริยสังโดยบรรยาย

เสขยถาปี ภิกขเว ปุริโส ยํ อิมสมิ ชมพุทฺธิเป ตินกฺกุชสาขา
ปลาสิ ตถเจตฺวา เอกชณฺธิ สํหเรยฺยาติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค กณฺหาที่ ๑๖๐ ว่าด้วยอริยสังโดยบรรยาย สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์ แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลายตลอดกาลนาน หา ประมาณมิได้

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี อันมีในพระสูตรที่ ๖ แห่งสัสสา-
บัตถวรรคที่ ๔ นั้นว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ทรงแสดงไว้ว่า
เหมือนอย่างว่าบรรณาดกฺกาเออาหญา ไม้แห้ง กิ่งไม้ และกวาดใบไม้แก่
ทม้อยในชมพูทวีปนี้ ไปรวมในที่แห่งเดียวกัน เพื่อเป็นคະແນນັບ
ซึ่งสัตว์ที่จะต้องแทงด้วยหว่า ครั้นแล้วก็ทำหลาวขึ้นแทงสัตว์ใหญ่ ๆ

ในมหาสมุทรด้วยหลาวใหญ่ ๆ ส่วนสัตว์พอป่านกลางก็แทงด้วยหลาวพอป่านกลาง สัตว์เล็ก ๆ ก็แทงด้วยหลาวเล็ก ๆ ๆ สัตว์ใหญ่ ๆ ในมหาสมุทร ข้อมมินับไม่ถ้วน หลาว ไม้แห้ง กิ่งไม้ ใบไม้ ในชมพูทวีปนี้ จะถึงซึ่งความสิ้นไปก่อน ส่วนสัตว์เล็ก ๆ ในมหาสมุทร ที่เขายังไม่ได้แทงด้วยหลาวนั้นยังมีอยู่มาก เพราะไม่ใช่เป็นการง่ายที่จะแทงสัตว์เล็ก ๆ เหล่านั้นด้วยหลาว เพราะสัตว์เล็ก ๆ เหล่านั้น มีอรรถาผละเอิบคณันใด อบายก็มีมากคณันนั้น ๆ บุคคลผู้สมบูรณ์ด้วยความเห็น พ้นแล้วจากอบายใหญ่ ข้อมรู้ตามเป็นจริงว่า อันนั้นเป็นทุกข์ อันนั้นเป็นทุกข์สมุทัย อันนั้นเป็นทุกข์นิโรธ อันนั้นเป็นทุกข์นิโรธคามินีปฏิบัติ เพราะฉะนั้นแหละ เธอทั้งหลายจึงควรทำความประกอบว่า อันนั้นเป็นทุกข์ อันนั้นเป็นทุกข์สมุทัย อันนั้นเป็นทุกข์นิโรธ อันนั้นเป็นทุกข์นิโรธคามินีปฏิบัติ ดังนี้

ในพระสูตรที่ ๑ ว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า ความสิ้นไปแห่งอรุณ ข้อมเป็นหัวหน้า เป็นเครื่องหมายเบื้องต้นแห่งสรีระที่สิ้นไปคณันใด สัมมาทิฏฐิก็เป็นหัวหน้า เป็นเครื่องหมายเบื้องต้น แห่งการรู้ตามเป็นจริงซึ่งอริยสัจ ๔ คณันนั้น ๆ ผู้มีสัมมาทิฏฐิ จักรู้ตามเป็นจริงว่าอันนั้นเป็นทุกข์ อันนั้นเป็นทุกข์สมุทัย อันนั้นเป็นทุกข์นิโรธ อันนั้นเป็นทุกข์นิโรธคามินีปฏิบัติ ดังนี้ ได้ตามประสงค์ เพราะฉะนั้นแหละภิกษุทั้งหลาย จึงควรทำความประกอบว่าอันนั้นเป็นทุกข์ อันนั้นเป็นทุกข์สมุทัย อันนั้นเป็นทุกข์นิโรธ อันนั้นเป็นทุกข์นิโรธคามินีปฏิบัติ ดังนี้

ต่อไปจะได้แสดงอริยสัจไปตามคัมภีร์วิสุทธิมรรค ต่อจากกัณฐิก่อนนั้นว่า นิพจนนัยที่ว่าไว้ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคนั้น ได้แก่การแยกศัพท์ คือ คำว่า ทุกข์ แยกออกเป็น ๒ ๆ ได้แก่แยก ทุก ออกไปเป็นคำหนึ่ง จะ ออกไปเป็นคำหนึ่ง ๆ ทุก นั้น แปลว่าเกลียด แปลว่าชั่ว ๆ จะ นั้น แปลว่าเปล่า ๆ อธิบายว่า ที่ชื่อว่า เป็นของน่าเกลียด ก็เพราะเป็นเหตุแห่งสิ่งที่ไม่ประสงค์ มีอุบาทว์ต่าง ๆ เป็นต้น ๆ ที่

แปลว่า แปล่า ก็เพราะแปล่าจากความขี้ขิ้น แปล่าจากความสวยงาม
แปล่าจากความสบาย แปล่าจากความเป็นตัวคน ฯ เมื่อรวมกันเข้าเป็น
คำเดียวว่า ทุกข์ แล้ว ก็แปลว่า สิ่งที่น่าเกลียด และว่างเปล่า เพราะ
ฉะนั้น คำว่า ทุกข์ ถ้าจะแปลตามคำแยกแล้ว ก็ต้องแปลว่า น่าเกลียด
เปล่า ดังนี้ ฯ สมุทัย นั้นแยกออกไปเป็น ๓ คำ คือ สังข์ คำหนึ่ง
อหะ คำหนึ่ง อยะ คำหนึ่ง ฯ สังข์ นั้นแปลว่าพร้อม ฯ อหะ แปลว่า
เกิด ฯ อยะ แปลว่าเหตุ ฯ อธิบายว่า เมื่อพร้อมด้วยเหตุก็เกิดทุกข์
เมื่อรวมเป็นคำเดียวว่า สมุทัย ก็แปลว่า เกิดทุกข์ในเมื่อพร้อมด้วย
เหตุ คำว่า นิโรธ นั้นแยกออกเป็น ๒ คือ นิ คำหนึ่ง โรธ คำหนึ่ง ฯ
นิ นั้น แปลว่าไม่มี ฯ โรธ นั้น แปลว่าเที่ยวไป ฯ อธิบายว่า ไม่
มีการเที่ยวไปแห่งทุกข์ เพราะฉะนั้น เมื่อรวมเข้าเป็นคำเดียวกันว่า
ทุกขนิโรธ ต้องแปลว่า ไม่มีการเที่ยวไปแห่งทุกข์ ฯ ทุกขนิโรธ-
คามินีปฏิปทานั้น แยกออกเป็น ๖ คำ คือ ทุกข์ คำหนึ่ง ขะ คำหนึ่ง
นิ คำหนึ่ง โรธ คำหนึ่ง คามินี คำหนึ่ง ปฏิปทา คำหนึ่ง

คำว่า อริยสัจ นั้นแยกออกเป็น ๔ อย่าง อย่างที่ ๑ ว่า เอตานิ
พททาตโย อริยา ปฏิวิชฌนติ แปลว่า พระอริยะทั้งหลาย มีพระพุทธเจ้า
เป็นต้น ย่อมแทงตลอดสัจจะเหล่านั้น ฯ อย่างที่ ๒ แยกออกไปว่า
อริยสส สัจจานิ รวมว่า อริยสัจจานิ แปลว่า ความจริงทั้งหลาย
ของพระอริยะ ชื่อว่าอริยสัจ ฯ อย่างที่ ๓ ว่า อริยภาวสีธิทุโธ สัจจานิ
อริยสัจจานิ แปลว่า ชื่อว่า อริยสัจ เพราะให้สำเร็จซึ่งความเป็นอริยะ
อย่างที่ ๔ ว่า อริยานิ สัจจานิ อริยสัจจานิ แปลว่า ความจริงที่ถูกต้อง
ชื่อว่าอริยสัจ ดังนี้ เพราะฉะนั้น อริยสัจ ๔ ซึ่งมีหัวข้อย่อ ๆ ตาม
พระบาลีที่แสดงมาแล้วนั้น เมื่อแยกออกไปตามนิพจนนัยแล้ว ก็
แยกออกไปดังที่แยกมาแล้วนี้ ทั้งคำแปลก็แปลคงที่มาแล้วนี้ ขอ
ท่านผู้ฟังทั้งหลายจงจำไว้ว่า อริยสัจ แปลว่าอย่างไรบ้าง ข้อไหนแยก
ออกไปอย่างไร ดังที่แสดงมา

ต่อไปจะได้แสดงอริยสัจ โดยลักษณะ ๑ โดยอรรถ ๑ โดย
 พินอรรถ ๑ โดยไม่หย่อนไม่ยิ่ง ๑ โดยลำดับ ๑ โดยวินิจฉัย ๑ ซึ่ง
 กล่าวไว้ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค สืบต่อไป คือ ลักษณะนั้นนั้น ว่าด้วย
 ลักษณะ และรส กับเครื่องปรากฏแห่งอริยสัจ ๔ เพื่อให้รู้ว่าอริยสัจ
 ข้อไหน มีลักษณะอย่างไร มีรสอย่างไร มีเครื่องปรากฏอย่างไร
 เป็นต้น ๑ คือในคัมภีร์วิสุทธิมรรคว่า อริยสัจข้อที่ ๑ คือ ทุกข์นั้น
 มีการเบียดเบียนเป็นลักษณะ มีการร่ำร้อนเป็นรส มีการกังวลเป็น
 เครื่องปรากฏ ๑ สมุทัย มีการเป็นแดนเกิดเป็นลักษณะ มีการตัด
 ไม่ขาดเป็นรส มีการกังวลเป็นเครื่องปรากฏ ๑ นิโรธ มีการสงบ
 เป็นลักษณะ มีการไม่เคลื่อนไหวเป็นรส มีการไม่มีเครื่องหมายเป็นเครื่อง
 ปรากฏ ๑ มรรค มีการนำออกเป็นลักษณะ มีการละกิเลสเป็นรส
 มีการออกเป็นเครื่องปรากฏ ๑ อีกอย่างหนึ่งมี ๒ นัย คือ นัยที่ ๑
 สัจจะที่ ๔ โดยลำดับมีความเป็นไป เครื่องเป็นไป ความหยุด เครื่อง
 หยุดเป็นลักษณะ นัยที่ ๒ ว่า มีการปรุง การเห็น เป็นลักษณะ

โดยอรรถ คือโดยใจความ ได้แก่ของแท้จริงของพระอริยะ
 อธิบายว่า เป็นของไม่วิปริต ไม่กลับกลายเปลี่ยนแปลง ข่มเป็นที่
 เทียวไปแห่งทุกข้ออยู่นั่นเอง ไม่กลายเป็นอย่างอื่น ถึงสมุทัย นิโรธ
 มรรค ก็เหมือนกัน

โดยพินอรรถ คือโดยถอดใจความแห่งคำว่า สัจจะ ที่แปลว่า
 ความจริง คำที่มีใจความมากอย่าง มีชื่อเรียกต่าง ๆ แล้วแต่คำที่เติม
 ข้างหน้าใหม่ ได้แก่คำว่า วาจาสัจ จริงวาจา วิทิสัจ จริงคเวณ
 ทิฏฐิสัจ จริงตามความเห็น ปรมัตถสัจ จริงโดยปรมัตถ์ อริยสัจ จริง
 โดยที่ถูกแท้

โดยไม่หย่อนและไม่ยิ่ง คือพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงอริยสัจ
 ไว้เพียง ๔ ไม่ขาด ไม่เพิ่ม ใครติว่าขาด แล้วเพิ่มเข้า ใครติว่าเกิน
 และตัดออกไม่ได้เลย หรือติว่าความเกิดเป็นต้น ไม่ใช่ทุกข์ก็ได้ ๑ ทั้ง ๔

นล้วนแต่มีพระพุทธพจน์เป็นเครื่องอ้าง ๆ ใจความว่า ภิกษุทั้งหลายไม่ว่า
สมณะ หรือพราหมณ์ ผู้ใดผู้หนึ่งฟังพูดขึ้นว่า อริยสัจข้อแรก คือ
ทุกข์แห่งพระสมณโคตมแสดงไม่ถูก เราจักพระอริยสัจแรก คือทุกข์
อย่างอื่น ดังนี้ ข้อนั้นเป็นไปไม่ได้เช่นนี้เป็นต้น ๆ อีกอย่างหนึ่ง ที่
ทรงแสดงไว้ ๔ โดยมีพระพุทธประสงค์ ๔ อย่าง คือ

เพื่อทรงชี้ให้เห็นว่า ทุกข์เป็นของควรรู้ให้รอบคอบ เหตุให้
เกิดทุกข์เป็นของควรละ ความดับทุกข์ เป็นของควรให้รู้แจ่มแจ้ง
ทางดับทุกข์เป็นของควรทำให้เกิด

เพื่อทรงชี้ทุกข์ อันเป็นไปพร้อมด้วยเหตุ และความไม่เป็นไปแห่ง
ทุกข์ พร้อมด้วยอุปาย

เพื่อทรงชี้ให้เห็นว่า ทุกข์เป็นทั้งแห่งตัณหา สมุทัย คือตัว
ตัณหา ทุกขนิโรธ คือการดับตัณหา ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา คืออุปาย
เครื่องดับตัณหา

เพื่อทรงชี้ให้เห็นว่า ทุกข์เป็นอาลัย สมุทัย เป็นตัวยินดีในอาลัย
ความดับทุกข์เป็นตัวถอนอาลัย ทางให้ถึงความดับทุกข์เป็นตัวอุปายถอนอาลัย
ทางให้ถึงความดับทุกข์ เป็นดังอุปายถอนอาลัย คำว่า อาลัย แปลว่า
เกาะเกี่ยวบ้าง แปลว่า อาศัยบ้าง

คำว่า โดยลำดับนั้น คือโดยลำดับแห่งการแสดง ๆ อธิบายว่า
การที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงทุกข์อริยสัจก่อนนั้น ก็เพราะทุกข์เป็นสิ่งที่
วาร์เห็นได้ง่าย โดยเหตุทุกข์เป็นของหยาบ และเป็นของมีทั่วไปแก่
สัตว์ทั้งหลาย แล้วทรงแสดงสมุทัยเป็นข้อที่ ๒ เพื่อจะให้มองเห็นเหตุ
ซึ่งให้เกิดทุกข์ ๆ ทรงแสดงนิโรธเป็นข้อที่ ๓ เพื่อจะให้ทราบว่าจะ
ดับผลได้ ก็เพราะดับเหตุ ๆ ทรงแสดงมรรคเป็นข้อที่ ๔ เพื่อให้แลเห็น
อุปาย ซึ่งเป็นเครื่องให้สำเร็จการดับทุกข์ ๆ อีกอย่างหนึ่งว่า ที่ทรง
แสดงทุกข์ก่อนนั้น เพื่อให้เกิดความสลดใจแก่ผู้ยินดีในสุข ซึ่งมี
อยู่ในโลก และทรงแสดงสมุทัยเป็นข้อที่ ๒ เพื่อให้เห็นว่าทุกข์ต่าง ๆ
ไม่ได้เกิดมาด้วยสิ่งอื่น เกิดมาจากตัณหาตนเอง ๆ ทรงแสดงนิโรธ

เป็น ๓ เพื่อให้เกิดความดีใจแก่ผู้ใคร่จะหนีจากทุกข์ ๑ ทรงแสดงมรรค
เป็น ๔ เพื่อให้ได้ความดับทุกข์นั้นสมประสงค์

คำว่า โดยในวินัจฉัยนั้น ท่านได้ออกความเห็นในอริยสัจ ๔ ไว้
ว่า พระพุทธองค์ได้ทรงแสดงทุกข์ ๑๒ ประการ มีชาติทุกข์เป็นต้น
ไว้ในทุกขอริยสัจ ๑ ได้ทรงแสดงตัณหา ๓ ประการ ไว้ในสมุทัยสัจ ๑
ได้ทรงแสดงอริยมรรค ๘ ประการ ไว้ในมรรคสัจ แล้วท่านจึงย้อน
วินัจฉัยชาติทุกข์เป็นต้น ต่อไปว่า คำว่า ชาตินั้น หมายความว่าหลาย
อย่าง คือ หมายความว่าภพ ๑ หมายความว่าหมู่คนชาติต่าง ๆ ๑
หมายถึงสิ่งที่มีเหตุปัจจัยตกแต่ง ๑ หมายถึงปฏิสนธิวิญญาณ ๑ หมายถึง
ศีลของพระอริยเจ้า ๑ แล้วท่านกล่าวว่า คำว่า ชาติทุกข์ ในอริยสัจ
นี้ หมายถึงการเกิดแห่งชั้นนี้ เริ่มแต่ปฏิสนธิวิญญาณ ไปจนกระทั่งเวลา
คลอดแห่งสัตว์จำพวกที่เกิดในครรภ์ และหมายถึงการเกิดแห่งชั้นนี้ด้วย
ปฏิสนธิแห่งสัตว์ชนิดอื่นด้วย อันนี้เป็นปริยาย

ส่วนนิปปริยานันท์ว่า คำว่า ชาติ ได้แก่การปรากฏ เริ่มแต่แรก
แห่งขันธ^๕ แห่งหมู่สัตว์ที่เกิดในภพนั้น ๆ คำว่า ชาติ เมื่อว่า
โดยลักษณะแล้ว ก็มีการเกิดเป็นลักษณะ เมื่อว่าโดยรสแล้ว ก็มี
การคลอเคลือบเป็นรส เมื่อว่าโดยเครื่องปรากฏแล้ว ก็มีการโผล่ขึ้นจาก
ภวก่อน มาปรากฏในภพเป็นเครื่องปรากฏ อีกอย่างหนึ่งว่า มีการ
วิจิตรไปด้วยทกข์เป็นลักษณะ

มีคำถามสอดเข้ามาว่า ก็ความเกิดเป็นทุกข์อย่างไร ๑ แก้ว
เป็นทุกข์อย่างนั้น คือทุกข์ต่าง ๆ ล้วนแต่อาศัยความเกิดเป็นต้นเท่านั้น
เมื่อเกิดมาแล้วจึงเป็นทุกข์ เพราะฉะนั้น จึงว่าความเกิดเป็นทุกข์

ก็ทุกข์ต่าง ๆ นั้น ได้แก่สิ่งใด ได้แก่ทุกข์เจ็บ ๑ ทุกข์แปร ๑
ทุกข์สังขาร ๑ ทุกข์ปกปิด ๑ ทุกข์ไม่ปกปิด ๑ ทุกข์โดยอ้อม ๑
ทุกข์โดยตรง ๑ ๆ ทุกข์เจ็บนั้น ได้แก่ความรู้สึกไม่สบายกายไม่สบาย
ใจ ด้วยโรคภัยไข้เจ็บต่าง ๆ ๆ ทุกข์แปรนั้น ได้แก่ความรู้สึกสบาย
กายสบายใจ เพราะเหตุไร ความรู้สึกสบายกายสบายใจ จึงเรียกว่า

ทุกข์แปร เพราะเหตุว่า ความรู้สึกสบายกายสบายใจนั้น จะต้อง
แปรไปเป็นทุกข์อีก ไม่เป็นสุขอยู่คงที่ได้อีก ๑ ทุกข์สังขารนั้น ได้แก่
ความรู้สึกเฉย ๆ กับสังขารทั้ง ๓ ภูมิ ๑ เพราะเหตุไรความรู้สึกเฉย ๆ
กับสังขารทั้ง ๓ ภูมิ จึงเรียกว่าทุกข์สังขาร เพราะเหตุว่าความรู้สึก
เฉย ๆ กับสังขารทั้ง ๓ ภูมิ มีความเกิด ความดับ บับคั่นย่อยเสมอ ๑
ทุกข์ปกปิดนั้น ได้แก่การเจ็บกาย มีเจ็บหู และปวดฟัน เป็นต้น แม้
การเจ็บทางใจ คือการเร่าร้อนด้วยราคะ โทสะ โมหะ เพราะเหตุไร
ความเจ็บกาย และความเร่าร้อนใจ จึงเรียกว่าทุกข์ปกปิด เพราะ
เหตุว่า ต้องถามผู้เจ็บก่อนจึงจะรู้ได้ และเพราะความพยายามไม่
ปรากฏ ๑ ทุกข์ไม่ปกปิดนั้น ได้แก่การเจ็บ อันมีการถูกทำร้าย ซึ่ง
อาการ ๓๒ เป็นต้น เป็นสมุฏฐาน เพราะเหตุว่าไม่ต้องถามผู้เจ็บ ก็รู้
กันได้ และเพราะความพยายามปรากฏ ๑ ทุกข์โดยอ้อมนั้น ได้แก่
ทุกข์ทั้งสาม ขกเสียแต่ทุกข์เจ็บเท่านั้น ที่เรียกว่าทุกข์โดยอ้อมนั้น
ก็เพราะเหตุว่า ทุกข์ทั้งหมด มีชาติทุกข์เป็นต้นนั้น เป็นเหตุแห่งทุกข์
นั้น ๑ คำว่า ทุกข์โดยตรงนั้น ได้แก่ทุกข์เจ็บ เพราะทุกข์เจ็บนั้น
เป็นทุกข์โดยตรง เป็นทุกข์โดยสภาพ เป็นทุกข์ตามชื่อ

ในทุกข์ทั้ง ๑๒ อย่าง มีชาติทุกข์เป็นต้นนั้น มีคำอธิบายว่า
ความเกิดเป็นทุกข์ เพราะเป็นเหตุแห่งทุกข์ในอบาย และเป็นเหตุ
แห่งทุกข์ในมนุษย ๑ ทุกข์ในมนุษยนั้น ได้แก่ทุกข์ในครรรค์ ๑
ทุกข์บริหารครรรค์ ๑ ทุกข์ตลอด ๑ ทุกข์กำลังตลอด ๑ ทุกข์ตลอด
แล้ว ๑ ทุกข์กระทำเอง ๑ ทุกข์ผู้อื่นกระทำ ๑ ๑ ในทุกข์เหล่านี้ มี
คำอธิบายว่า ทุกข์ในครรรค์นั้น ได้แก่ทุกข์ที่เกิดแก่ผู้อยู่ในครรรค์ คือ
อยู่ในห้องมารดา ซึ่งเป็นที่คับแคบนัก เป็นที่มืดนัก เป็นที่เต็มไปด้วย
ไปด้วยซากศพต่าง ๆ ครอบไปด้วยกลิ่นเหม็นร้ายกาจ น่าเกลียด
น่ารังขึงนัก ร้อนด้วยไฟธาตุในห้องมารดา ถูกต้มเหมือนข้าวต้มมัด
ถูกนั่งเหมือนแบริ่ง เขี่ยมือเขี่ยขาเท้าออกไม่ได้

ทุกข์บริหารครรรค์นั้น คือทุกข์ที่เกิดแก่ผู้อยู่ในครรรค์ ในขณะที่

มารดานอนหลับ หรือยืน เดิน นั่ง นอน ฯ ทารกที่อยู่ในครรภ์นั้น มีตัวชัดไปมา รู้สึกตกใจกลัว เหมือนกับลูกเนื้อทรายที่อยู่ในมือคนเลวสุรา และเหมือนกับลูกที่อยู่ในมือหมอง และต่อความเย็น ความร้อน ความเปรี้ยว ความเค็ม เป็นต้น ก็รู้สึกเย็นนัก ร้อนนัก เป็นต้น

ทุกขณะตลอดนั้น ได้แก่ทุกขที่ตองถูกแพทย์ฉุดคร่าออกมาจากช่องกำเนิด หรือต้องผ่าตัดในเวลาคลอดยาก ฯ ทุกขกำลังคลอดนั้น ไม่เท่าทุกขขณะที่กำลังคลอดออกจากท้องมารดา ตามช่องแคบ ซึ่งลมอันเกิดจากกรรม พัดให้ศีรษะลงเบื้องต่ำ เหมือนคนตกลงไปในเหวอันลึก ทารกนั้นรู้สึกตกใจยิ่งนัก พอตกลงช่องกำเนิด ก็รู้สึกลำบากกายยิ่งนัก เหมือนกับถูกหนีบด้วยเครื่องยนตร์ และเหมือนกับสัตว์นรกที่ถูกหนีบด้วยภเขา ฉะนั้น

ทุกขณะตลอดแล้วนั้น คือขณะที่คลอดออกมาแล้วนั้น ต้องมีผู้จับต้องด้วยมือ และให้อาบน้ำ ล้างเช็ด เป็นต้น ในเวลานั้น ทารกรู้สึกเจ็บยิ่งนัก รู้สึกเจ็บเหมือนถูกแทงด้วยเข็ม หรือถูกแลด้วยมีดโกน ฉะนั้น ฯ ทุกขกระทำเองนั้น ได้แก่เมื่อเกิดมาเติบโตแล้ว ฆ่าตัวเองบ้าง ไปเขารดเดชรถย์ ถือการไม่นุ่งผ้าห่มผ้าเป็นต้นบ้าง โกรธไม่บริโภคอาหารบ้าง ใจหงุดหงิดด้วยความโกรธบ้าง ฯ ทุกขผู้อื่นทำนั้น ได้แก่ทุกขที่เกิดจากการกระทำของผู้อื่น เป็นต้นว่า ถูกผู้อื่นฆ่า ถูกผู้อื่นจองจำ ดังนี้.

เอวี่ ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฐกัณฐ ๑๖๑

คัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค ว่าด้วยผู้แสดงอริยสัจ

ขาวกัณฐกัณฐ ภิกขุเว จนทิมสุริยา โลเก นุปปชฺชนติ เนว ตาว
มหโต อาโลกสฺส ปาตุภาโว โหติติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค
กัณฐกัณฐ ๑๖๑ ว่าด้วยผู้แสดงอริยสัจ สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์
แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอดกาลนาน
หาประมาณมิได้

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี อันมีในสรืสปปาब्เบณวรรคที่ ๔
สำหรับพระสูตรที่ ๔ นั้นว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ทรงแสดงไว้ว่า
ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ตราบใด ดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ ไม่เกิดขึ้นในโลก
ตราบนั้น ความปรากฏขึ้นแห่งแสงสว่างใหญ่ และความมืด ก็ย่อมมีอยู่
คืนและวันก็ย่อมไม่ปรากฏ เดือนและกิ่งเดือนก็ย่อมไม่ปรากฏ ฤดูแล้ง
ก็ย่อมไม่ปรากฏ ต่อเมื่อดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ เกิดขึ้นในโลก ความ
ปรากฏแห่งแสงสว่างใหญ่จึงมีขึ้น ความมืดจึงหายไป วัน คืน เดือน
ฤดูแล้ง จึงปรากฏนั้นใด ฯ พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ยัง
ไม่เกิดขึ้นในโลกตราบใด ความปรากฏแห่งแสงสว่างใหญ่ ก็ยังไม่มี
ตราบนั้น ความมืดก็ยังมีอยู่ตราบนั้น การบอก การแสดง การแต่งตั้ง
การเปิดเผย การจำแนก การทำให้ตื้นซึ้งอริยสัจ ๔ ก็ยังไม่มีตราบนั้น
ต่อเมื่อใด พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเกิดขึ้นในโลก เมื่อนั้น
แหละจึงมีแสงสว่างใหญ่ เมื่อนั้นแหละความมืดจึงหายไป เมื่อนั้นแหละ
จึงมีการบอก การแสดง การแต่งตั้ง การเปิดเผย การจำแนก การทำ

ให้แจ้งซึ่งอริยสัจ ๔ ๑ อริยสัจ ๔ นั้น ได้แก่สิ่งใด ได้แก่ทุกขอริยสัจ
ทุกขสมุทัยอริยสัจ ทุกขนิโรธอริยสัจ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ
เพราะฉะนั้นแหละ เธอทั้งหลายควรทำความเข้าใจว่า อันนี้เป็นทุกข
อันนี้เป็นทุกขสมุทัย อันนี้เป็นทุกขนิโรธ อันนี้เป็นทุกขนิโรธคามินี-
ปฏิปทา ดังนี้

ในพระสูตรที่ ๘ ว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงว่า ไม่ว่าสมณะ
พราหมณ์จำพวกใด ไม่รู้ตามเป็นจริงว่า สิ่งนี้เป็นทุกข สิ่งนี้เป็นทุกข-
สมุทัย สิ่งนี้เป็นทุกขนิโรธ สิ่งนี้เป็นทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา สมณะ
พราหมณ์เหล่านั้นย่อมมองหน้ากัน ว่า ผู้จะรู้เห็นภพ แน่ละ ๑ คุณก่อน
ภิกษุ ปุณฺณหรือปุบสาลี ซึ่งเป็นของเบา ซึ่งมีลมเป็นเชือกคดคลวงไว้
ในพื้นอันเสมอ เวลาลมพัดมาทางตะวันออก ก็ย่อมพัดปุณฺณหรือปุบสาลี
นั้น ไปทางตะวันตก เวลาลมพัดมาจากทางตะวันตก ก็ย่อมพัดปุณฺณ
หรือปุบสาลีนั้นไปทางตะวันออก เวลาลมพัดมาจากทางทิศเหนือ ก็ย่อม
พัดปุณฺณหรือปุบสาลีนั้นไปทางทิศใต้ เวลาลมพัดมาจากทางทิศใต้ ก็ย่อมพัด
ปุณฺณหรือปุบสาลีนั้น ไปทางทิศเหนือ เพราะปุณฺณหรือปุบสาลีนั้นเป็นของ
เบาฉันใด พวกสมณพราหมณ์ที่ไม่รู้ตามเป็นจริงว่า สิ่งนี้เป็นทุกข สิ่ง
นี้เป็นทุกขสมุทัย สิ่งนี้เป็นทุกขนิโรธ สิ่งนี้เป็นทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา
ก็ย่อมมองหน้ากัน ว่าผู้คงรู้เห็นภพเป็นแนฉันนั้น เพราะว่า
สมณพราหมณ์เหล่านั้นไม่เห็นอริยสัจ ๔ ส่วนสมณพราหมณ์เหล่าใด รู้
ชัดตามเป็นจริงว่า สิ่งนี้เป็นทุกข สิ่งนี้เป็นทุกขสมุทัย สิ่งนี้เป็นทุกขนิโรธ
สิ่งนี้เป็นทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา สมณพราหมณ์เหล่านั้น ย่อมไม่มอง
ดูหน้ากันว่า ผู้รู้เห็นภพเป็นแน่ เหมือนกับเสาเหล็ก หรือเสาศิลา ที่
บุคคลฝังลงลึกย่อมไม่หวั่นไหว ถึงแม้ว่าจะมีฝนเจอลมอันแรงกล้าพัด
มาจากทิศตะวันออก หรือทิศตะวันตก ทิศเหนือ ทิศใต้ อย่างไรก็ดี
ไม่ทำให้เสาเหล็กหรือเสาศิลานั้นไหวได้ เพราะเขาฝังไว้ลึกแน่นหนา
ฉันใด สมณพราหมณ์เหล่าใด รู้ชัดตามเป็นจริงว่า สิ่งนี้เป็นทุกข
สิ่งนี้เป็นทุกขสมุทัย สิ่งนี้เป็นทุกขนิโรธ สิ่งนี้เป็นทุกขนิโรธคามินีปฏิ

ปทา สมณพราหมณ์เหล่าใด บ่มไม่มองดูหน้ากัน ว่าผู้หนึ่งเห็นภพ
เป็นแน่ เพราะถ้าใครเห็นแล้วจึงอริยสัจ ๔ เพราะฉะนั้น ภิกษุทั้งหลาย
จึงควรทำความประกอบว่า สิ่งหนึ่งเป็นทุกข์ สิ่งหนึ่งเป็นทุกข์สมุทัย สิ่งหนึ่งเป็น
ทุกข์นิโรธ สิ่งหนึ่งเป็นทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา ดังนี้ ของตเนอความ
ในพระบาลีไว้เพียงเท่านี้

ต่อไป จะได้แสดงอริยสัจ ๔ โดยวินิจฉันน์ คือ การวินิจฉัยซึ่ง
ทุกข์ต่าง ๆ มีชาติทุกข์เป็นต้น ดังได้แสดงมาแล้ว ในกัณฑ์ที่ ๖๑ นั้น
ส่วนในกัณฑ์นี้ว่าด้วยขราทุกข์ และความตาย ความเศร้าใจ ความรำไร
ความทุกข์กาย ความน้อยใจ ความคับใจ การประกอบด้วยสิ่งไม่เป็นที่
รัก ความพลัดพรากจากสิ่งอันเป็นที่รัก ความไม่สมประสงค์ ทุกข์โดย
ย่อ เป็นลำดับไป จนตลอดถึงคำว่าด้วยสมุทัย นิโรธ มรรค กล่าวคือ
คำว่า ขราทุกข์นั้น แปลว่า ทุกข์แก่ ๆ คำว่า แก่นั้น เพื่อแปลให้
เต็มภาษาขอเรา ก็แปลว่าความแก่ ๆ ความแก่นนั้นมีอยู่ ๒ ประการ
คือ แก่ปกปิด อันได้แก่ความแก่เรื้อย ๆ ไป ๑ แก่เปิดเผย อันได้แก่
ความแก่ที่ปรากฏ มีพื้นหลุดเป็นต้น ๑ ความแก่นเมื่อว่าโดยลักษณะ
ก็มีความแก่แห่งจันทรเป็นลักษณะ ๆ เมื่อว่าโดยรส ก็มีการเข้าไปหา
ความตายเป็นรส ๆ เมื่อว่าโดยเครื่องปรากฏ ก็มีความสิ้นไปแห่งความ
เป็นหนุ่มเป็นสาวเป็นเครื่องปรากฏ ๆ คำว่า ความแก่เป็นทุกข์ ก็
เพราะเป็นทุกข์แห่งสังขาร และเพราะเป็นเหตุให้เกิดทุกข์

ความตายนั้นก็มีอยู่ ๒ ประการ คือ ความตายปกปิด อันได้แก่
ความตายเรื้อย ๆ ไป ๑ ตายเปิดเผย อันได้แก่การขาดชีวิตอันทรีย์ การ
สั่นลมหายใจ ๑ ทั้งจัดเป็นทุกข์อริยสัจนั้น หมายความว่าความตายเปิดเผย
ความตายนี้ เมื่อว่าโดยลักษณะ ก็มีความเคลื่อนไหวความจติ เป็นลักษณะ ๆ
เมื่อว่าโดยรส ก็มีความพลัดพรากเป็นรส ๆ เมื่อว่าโดยเครื่องปรากฏ
ก็มีการละคติเป็นเครื่องปรากฏ ๆ ทั้งจัดว่าความตายเป็นทุกข์ ก็เพราะ
เป็นเหตุให้เกิดทุกข์ ๆ ความเศร้าใจนั้น ได้แก่ความตรอมใจด้วย
เหตุต่าง ๆ มีความสนทนาศนทหทัยเป็นต้น ๆ ความเศร้าใจนั้น เมื่อ

เมื่อว่าโดยลักษณะ ก็มีความแผดเผาเป็นลักษณะ ฯ เมื่อว่าโดยรส ก็มีความตรอมใจเป็นรส ฯ เมื่อว่าโดยเครื่องปรากฏ ก็มีการเศร้าใจถึงสังขาร เป็นเครื่องปรากฏ ฯ ทิจว่าความเศร้าใจเป็นทุกข์ ก็เพราะเหตุว่าเป็นเหตุให้เกิดทุกข์

ความรำไรรู้ได้แก่ความบั่นเพียดด้วยเหตุต่าง ๆ มีสังขารเป็นต้น ฯ ความรำไรรู้เมื่อว่าโดยลักษณะก็มีความบั่นเพียดเป็นลักษณะ ฯ เมื่อว่าโดยรส ก็มีการคิดถึงคุณและโทษเป็นรส ฯ เมื่อว่าโดยเครื่องปรากฏ ก็มีการหมกมุ่นเป็นเครื่องปรากฏ ฯ ทิจว่าความรำไรรู้เป็นทุกข์ ก็เพราะเป็นทุกข์แห่งสังขาร และเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ ฯ คำว่า ความทุกข์กายนั้น ได้แก่ความไม่สบายกาย ฯ ความไม่สบายกายนั้น เมื่อว่าโดยลักษณะ ก็มีการเบียดเบียนกายเป็นลักษณะ ฯ เมื่อว่าโดยรส ก็มีการน้อยใจเป็นรส ฯ เมื่อว่าโดยเครื่องปรากฏ ก็มีการเจ็บกายเป็นเครื่องปรากฏ ทิจว่าความทุกข์กายเป็นทุกข์นั้น ก็เพราะเป็นทุกข์เจ็บ และทำให้ใจเป็นทุกข์ด้วย ฯ คำว่า ความน้อยใจนั้น ได้แก่ความไม่สบายใจ ความไม่ดีใจ ฯ ความไม่ดีใจนั้น เมื่อว่าโดยลักษณะ ก็มีการบีบคั้นหัวใจเป็นลักษณะ ฯ เมื่อว่าโดยรส ก็มีการแค้นใจเป็นรส ฯ เมื่อว่าโดยเครื่องปรากฏ ก็มีการเจ็บใจเป็นเครื่องปรากฏ ฯ ทิจว่าความไม่สบายใจเป็นทุกข์นั้น ก็เพราะเป็นทุกข์เจ็บทางใจ และทำให้กายเป็นทุกข์ด้วย คือ ผู้ทุกข์ใจมากขึ้น บ่อมสขาบผม ร้องไห้คร่ำครวญบ้าง ตอกชกเคียวบ้าง กินยาพิษบ้าง ผูกคอตายบ้าง เป็นต้น

คำว่า การคับใจนั้น ได้แก่ความอูฐจ อันเต็มไปด้วยความทุกข์ใจอย่างยิ่ง คือ ทุกข์ใจด้วยเหตุต่าง ๆ มีการสังขารเป็นต้น ฯ ความคับใจ เมื่อว่าโดยลักษณะแล้ว ก็มีความร้อนใจเป็นลักษณะ ฯ เมื่อว่าโดยรสแล้ว ก็มีความตรอมใจใหญ่เป็นรส ฯ เมื่อว่าโดยเครื่องปรากฏแล้ว ก็มีความขุบขิดเป็นเครื่องปรากฏ ฯ ทิจว่าเป็นทุกข์ ก็เพราะ

เป็นทุกข์แห่งสังขาร และเพราะทำให้กายขบถอม ฯ คำว่า ความ
ประจวบด้วยสิ่งไม่เป็นที่รักนั้น ได้แก่การพบปะผิดไม่ชอบกัน หรือพบปะ
สิ่งที่ไม่พอใจ ฯ ความประจวบด้วยสิ่งไม่เป็นที่รักนั้น เมื่อว่าโดยลักษณะ
แล้ว ก็มีการประสบกับผู้ที่หรือสิ่งที่ไม่เป็นที่พอใจเป็นลักษณะ ฯ เมื่อ
ว่าโดยรส ก็ได้แก่มีการแค้นใจเป็นรส ฯ เมื่อว่าโดยเครื่องปรากฏ ก็
ความไม่เจริญใจเป็นเครื่องปรากฏ ฯ ทิ้งคำว่าเป็นทุกข์ ก็เพราะเป็นเหตุ
ให้เกิดทุกข์

คำว่า การพลัดพรากจากสิ่งอันเป็นที่รักนั้น ได้แก่การจากผู้ที่ชอบ
กัน หรือจากสิ่งอันเป็นที่พอใจ ฯ เมื่อว่าโดยลักษณะแล้ว ก็มีการ
พลัดพรากจากสิ่งที่ต้องประสงค์เป็นลักษณะ มีการทำให้เศร้าใจเป็นรส
มีการเสื่อมเป็นเครื่องปรากฏ ฯ ทิ้งคำว่าเป็นทุกข์ เพราะเป็นเหตุให้เกิด
ทุกข์ คือ ให้เกิดความเศร้าใจ ฯ คำว่า การไม่สมประสงค์นั้น ได้
แก่ การไม่ได้สิ่งนั้นสิ่งนั้นสมประสงค์ ฯ การไม่ได้สมประสงค์ มีการ
ประสงค์สิ่งที่ไม่ควรได้เป็นลักษณะ มีการแสวงหาสิ่งนั้นเป็นรส มีการ
ไม่เป็นไปตามความประสงค์เป็นเครื่องปรากฏ ทิ้งคำว่าเป็นทุกข์ ก็เพราะ
เป็นเหตุให้เกิดทุกข์ ฯ คำว่า ทุกข์โดยย่อได้แก่ชั้นที่ ๕ นั้น อธิบายว่า
ทุกข์นั้น มีอยู่มากนัก ถ้าพระพุทธองค์จะทรงยกขึ้นแสดงทีละอย่าง ๆ
ก็จะไม่รู้จักสิ้นสุด พระพุทธองค์จึงทรงย่อลงไปเป็นชั้นที่ ๕ ว่า ทุกข์โดย
ย่อนั้น ได้แก่อุปาทานชั้นที่ ๕ ดังนี้

ต่อไป ว่าด้วยคำวินิจฉัยสมุทัยอริยสัจ นิโรธอริยสัจ มรรคอริย-
สัจ เป็นลำดับไป ฯ คือ ในสมุทัยอริยสัจนั้นว่า ได้แก่ต้นหาอันทำ
ให้เกิดภพอีก อันประกอบด้วยความยินดีเพลิดเพลิน อันเพลิดเพลิน
ในสิ่งนั้น ๆ ฯ นิโรธอริยสัจนั้น ได้แก่การดับค้นหา ซึ่งเป็นเหตุให้
ดับทุกข์ ฯ ได้แก่การคลายค้นหา การละค้นหา การปล่อยค้นหา
การไม่เกาะเกี่ยวด้วยค้นหา ฯ คำว่า การคลายคิด การดับคิด การ
ละคิด การปล่อยคิด การไม่เกาะเกี่ยวคิด เป็นคำใช้แทนกันเท่านั้น
ใจความก็คือ ความดับตัดเหินห่าง เป็นนิโรธอริยสัจ

มรรคสังนั้น ได้กำหนดทางอันประกอบด้วยองค์ ๘ ประการ คือ
 สัมมาทิฐิ ความเห็นชอบ ๑ สัมมาสังกัปปะ ความดำริชอบ ๑ สัมมา-
 วาจา การพูดชอบ ๑ สัมมากัมมัตะ การทำชอบ ๑ สัมมาอาชีวะ
 การเลี้ยงชีพชอบ ๑ สัมมาวายามะ การพยายามชอบ ๑ สัมมาสติ
 การระลึกชอบ ๑ สัมมาสมาธิ การตั้งใจมั่นชอบ ๑ ฯ ในองค์อริยมรรค
 ทั้ง ๘ นี้ มีคำอธิบายว่า ดวงตา คือ ปัญญา ซึ่งทำลายความมืดคืออวิชชา
 เสีย ทำให้แลเห็นนิพพาน เรียกว่าความเห็นชอบ ฯ ความเห็นชอบ
 นี้ มีการเห็นชอบเป็นลักษณะ มีการประกาศของแท้เป็นรส มีการทำลาย
 ความมืดเป็นเครื่องหมาย

การยกจิตขึ้นสู่นิพพาน อันฆ่าความดำริผิดได้อย่างเด็ดขาด
 ประกอบด้วยความเห็นชอบของผู้เห็นชอบ อันชื่อว่าความดำริชอบ ฯ
 ความดำริชอบนี้ มีการยกใจชอบขึ้นเป็นลักษณะ มีการแนบแน่นเป็นรส
 มีละการดำริผิดเป็นเครื่องหมาย

การงดเว้นจากการพูดผิด อันขจัดวจิตทุจริต ประกอบด้วยความดำริ
 ชอบ ของบุคคลผู้เห็นชอบ เรียกว่าการพูดชอบ ฯ การพูดชอบนี้ มี
 การกำหนดเป็นลักษณะ มีการงดเว้นเป็นรส มีการละการพูดผิด เป็น
 เครื่องหมาย

การงดเว้นจากการฆ่าผู้อื่นเป็นต้น อันตัดทางทำผิดได้ขาด ประกอบด้วย
 ด้วยการพูดชอบของบุคคลผู้งดเว้นอย่างนั้น เรียกว่าการทำชอบ ฯ การ
 ทำชอบนี้ มีการทำชอบขึ้นเป็นลักษณะ มีการงดเว้นเป็นรส มีการละการ
 ทำผิดเป็นเครื่องหมาย

การงดเว้นจากการเลี้ยงชีพผิด อันตัดทางไกลเป็นต้นได้เด็ดขาด
 ประกอบด้วยการทำชอบเป็นความบริสุทธิ์แห่งการพูดชอบ ทำชอบ ของ
 บุคคลผู้ทำชอบ ชื่อว่าการเลี้ยงชีพชอบ ฯ การเลี้ยงชีพชอบนี้ มี
 การบริสุทธิ์เป็นลักษณะ มีการหาเลี้ยงชีพถูกต้องด้วยเป็นรส มีการละเสีย
 ช่งการเลี้ยงชีพผิด เป็นเครื่องหมาย

การตั้งความเพียร อันตัดความเกียจคร้านได้เด็ดขาด ประกอบด้วย
การเล็งชัฟชอบ สมควรแก่การเล็งชัฟชอบ ของบุคคลผู้พูดชอบ ทำ
ชอบ เล็งชัฟชอบ ชื่อว่าความพยายามชอบ ฯ ความพยายามชอบนี้
มีการประกอบสิ่งที่ทำเป็นลักษณะ มีการไม่ให้เกิดอกุศลเป็นรส มีการ
ละความพยายามผิดเป็นเครื่องปรากฏ

การที่ใจไม่หลง ๆ ลืม ๆ อันกำจัดความระลึกลืมเสีย ประกอบ
ด้วยความพยายามชอบ ของบุคคลผู้พยายามชอบ เรียกว่าการระลึกชอบ ฯ
การระลึกชอบนี้ มีการปรากฏขึ้นในใจเป็นลักษณะ มีการไม่หลงลืมเป็น
รส มีการละความระลึกลืมผิด เป็นเครื่องปรากฏ

การที่ใจมีอารมณ์อย่างเดียว อันกำจัดความตั้งใจผิดเสีย ประกอบ
ด้วยความระลึกชอบ ของบุคคลผู้รักษาใจด้วยความระลึกอย่างเข็ม เรียกว่า
การตั้งใจไว้ชอบ ฯ การตั้งใจชอบนี้ มีการไม่ฟุ้งซ่านเป็นลักษณะ
มีการตั้งอยู่ชอบเป็นรส มีการละความตั้งใจนั้นผิด เป็นเครื่องปรากฏ ขอ
งดเนอความทกเขวกับอริยสัจ ๔ ในกัณฑ์นี้ไว้เพียงเท่านั้น.

เอวํ กัมมํ ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฑ์ที่ ๑๖๒

คัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค

ว่าด้วยผู้สำเร็จอริยสัจไม่หวั่นไหว

โย หิ โกจิ ภิกขเว ภิกขุ อิทํ ทุกขนติ ขณิกํ ปชานาติ ฯ ล ฯ
อัยํ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาติ ขณิกํ ปชานาติติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค
กัณฑ์ที่ ๑๖๒ ว่าด้วยผู้สำเร็จอริยสัจไม่หวั่นไหว สืบต่อไป เพื่อให้เป็น
ประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอดกาลนาน
หาประมาณมิได้

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี อันมีในสี่สปปาบัณฑิตวรรคที่ ๔ สำหรับพระสูตรที่ ๑๐ นั้นว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงไว้ว่า ไม่ว่าภิกษุใดรู้ชัดตามเป็นจริงว่า สิ่ง^{๕๗}เป็นทุกข์ สิ่ง^{๕๘}เป็นทุกข์สมุทัย สิ่ง^{๕๙}เป็นทุกข์นิโรธ สิ่ง^{๖๐}เป็นทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา ถึงแม้ว่าจะมีสมณะ หรือพราหมณ์จากทิศตะวันออก เป็นผู้ต้องการด้วยวาทะ เป็นผู้แสวงหา วาทะ มาด้วยคิดว่า เราจักยกวาทะของภิกษุ^{๖๑}นั้นขึ้นโพชนา ดัง^{๖๒}นกัด ภิกษุ^{๖๓}นั้นจักหวั่นไหว ด้วยวาทะของผู้นั้นโดยชอบธรรม ไม่มีเลย ฯ ถึง แม้ว่าจะมีสมณพราหมณ์ผู้ต้องการวาทะ ผู้แสวงหาวาทะ มาด้วยคิด จะยกโทษภิกษุ^{๖๔}นั้น จากทิศตะวันตก หรือทิศเหนือ ทิศใต้ ก็ไม่อาจ ทำให้ภิกษุ^{๖๕}นั้นหวั่นไหวได้ด้วยวาทะ โดยชอบธรรม

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เหมือนอย่างว่า เสาศิลาอันสูงได้ ๑๖ ศอก เขามั่งดินลงไป ๘ ศอก ยังเหลืออยู่เบื้องบน ๘ ศอก ถึงแม้ว่าจะมี ฝนเจอลมอย่างแรงกล้า พัดมาจากทิศตะวันออก ทิศตะวันตก ทิศเหนือ ทิศใต้ ก็ไม่ทำให้เสาลานั้นไหวได้ เพราะเสาลานั้น เขามั่งไว้ลึกดี ฉะนั้นใด ภิกษุองค์ใด รู้ชัดตามเป็นจริงว่า สิ่ง^{๖๖}เป็นทุกข์ สิ่ง^{๖๗}เป็นทุกข์สมุทัย สิ่ง^{๖๘}เป็นทุกข์นิโรธ สิ่ง^{๖๙}เป็นทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา ถึงจะมี สมณพราหมณ์ผู้ต้องการวาทะ ผู้แสวงหาวาทะ มาจากทิศตะวันออก หรือทิศตะวันตก ทิศเหนือ ทิศใต้ ด้วยคิดจะจับคำพูดของภิกษุ^{๗๐}นั้นขึ้น โพชนา ก็ไม่อาจทำให้ภิกษุ^{๗๑}นั้นหวั่นไหวได้ เหมือนกันฉะนั้น เพราะ ภิกษุ^{๗๒}นั้นได้เห็นดี ซึ่งอริยสัจ ๔ แล้ว เพราะฉะนั้นแหละภิกษุทั้งหลาย จึงควรทำความประกอบว่า สิ่ง^{๗๓}เป็นทุกข์ สิ่ง^{๗๔}เป็นทุกข์สมุทัย สิ่ง^{๗๕}เป็นทุกข์นิโรธ สิ่ง^{๗๖}เป็นทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา ดังนี้ สันเนอความในสี่สปปา- บัณฑิตวรรคที่ ๔ ตามพระบาลีเพียงเท่านั้น

ก็แลเนอความทั้งหลาย ตามที่แสดงมาแล้วในกัณฑ์นี้ มีใจความ ในพระสูตรที่ ๓ ว่า ผู้ที่ยังไม่สำเร็จอริยสัจ ๔ ย่อมเวียนตายเวียนเกิด

กลับไปกลับมาอยู่ในโลก ไม่มีกำหนดแน่นอน ประเดี๋ยวก็ไปนรก ประเดี๋ยวก็ไปเปรต ประเดี๋ยวก็ไปดิรัจฉาน ประเดี๋ยวก็มานมนุษย์ ประเดี๋ยวก็ไปสวรรค์ ประเดี๋ยวก็ไปสวรรค์ มานรกกี้มี มาเปรตกี้มี มาดิรัจฉานกี้มี มนุษย์กี้มี ประเดี๋ยวจากมนุษย์ขึ้นไปพรหมโลก จากพรหมโลกลงมาดิรัจฉาน ไม่ลงมานมนุษย์กี้มี ไม่มีคติแน่นอน เหมือนกับไม้ค้อนที่ขว้างขึ้นไปบนอากาศ ซึ่งไม่แน่ว่าจะตกลงดินโดยทางต้น หรือทางปลาย หรือทางกลางจะนั้น

ในพระสูตรที่ ๔ ได้ใจความว่า ควรพยายามทำให้สำเร็จอริยสัจ ๔ โดยไม่คำนึงถึงซึ่งไฟไหม้ผ้า หรือไหม้ศีรษะของตน

ในพระสูตรที่ ๕ ว่า ถ้ามีผู้กล่าวว่า เราจะแทงท่านด้วยหอกวันละ ๓๐๐ เล่ม ทั้งในเวลาเช้า เวลากลางวัน เวลาเย็น แต่ว่าท่านจะได้สำเร็จอริยสัจ ๔ ก็ควรยอมให้เขาแทง เพราะเมื่อได้สำเร็จอริยสัจ ๔ แล้วจะไม่ถูกแทงถูกฆ่าต่อไป

ในพระสูตรที่ ๖ ว่า หญ้า ไม้แห้ง กิ่งไม้ ใบไม้ ในชมพูทวีป ยั้่นน้อยกว่าสัตว์ในน้ำมหาสมุทรฉั้่นใด ผู้ที่พ้นจากอบาย ก็ยั้่นน้อยกว่าผู้ที่ไม่พ้นฉั้่นนั้น

ในพระสูตรที่ ๗ ว่า สัมมาทิฏฐิ ย่อมเป็นข้างหน้าแห่งการสำเร็จอริยสัจ ๔ เหมือนกับการขึ้นแห่งอรุณ เป็นข้างหน้าแห่งดวงอาทิตย์ฉั้่นนั้น

ในพระสูตรที่ ๘ ว่า ถ้าไม่มีดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์เกิดขึ้นในโลก ครอบไตร แสงสว่างก็ไม่มีอยู่ตรานั้น วัน คั้่น เดือน ปี ก็ไม่ปรากฏอยู่ตรานั้นฉั้่นใด ถ้าไม่มีพระพุทธเจ้าเกิดขึ้นในโลกครอบไตร การบอก การแสดง การแต่งตั้ง การเปิดเผย การจำแนก การทำให้ตั้่นซึ่งอริยสัจ ๔ ก็ไม่มีอยู่ตรานั้น

ในพระสูตรที่ ๙ ว่า จำพวกสมณพราหมณ์ที่ไม่สำเร็จอริยสัจ ๔ ย่อมมีใจวอกแวกทวนั้ไหว คนโน้นมองหน้าคนโน้น คนโน้นมองหน้าคนโน้น ว่าท่านผู้นั้จะสำเร็จแล้วหรือยัง ส่วนผู้ที่สำเร็จอริยสัจ ๔ แล้ว ย่อม

ไม่มองหน้าใคร ข้อมมีใจมั่นคง เหมือนกับเสาเหล็ก หรือเสาศิลาที่ฝังลงลึก ซึ่งไม่ไหวด้วยลมฉะนั้น

ในพระสูตรที่ ๑๐ ว่า ภิกษุผู้สำเร็จอริยสัจ ๔ แล้ว ข้อมไม่หวั่นไหว ด้วยถ้อยคำของสมณพราหมณ์ใด ๆ ข้อมเป็นเหมือนกับเสาศิลา ๑๖ ศอก ซึ่งบุคคลตกลงไปในพื้นดิน ๔ ศอก ปรางูอยู่เบื้องบน ๔ ศอก อันไม่หวั่นไหวด้วยลมทั้ง ๔ ทิศฉะนั้น เพราะฉะนั้น ทุกพระสูตรที่แสดงมาแล้ว สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงได้ทรงสอนพระภิกษุทั้งหลายให้บำเพ็ญเพียรเพื่อให้สำเร็จอริยสัจ ๔ ด้วยคำว่า เธอทั้งหลายควรทำความประกอบว่า สิ่งนี้เป็นทุกข์ สิ่งนี้เป็นทุกข์สมุทัย สิ่งนี้เป็นทุกข์นิโรธ สิ่งนี้เป็นทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา ดังนี้ สันเนอความในวาระพระบาลีอันมีในสัสสปัตถะวรรคที่ ๔ เพียงเท่านั้น

ต่อไปนี้ จะได้แสดงอริยสัจ ๔ โดยกิจแห่งญาณ และโดยประเภทแห่งธรรมทั้งหลาย อันอยู่ภายในโดยอุปมา โดยหมวด ๔ โดยคัมภีร์วิสุทธิมรรคเป็นลำดับไป

กล่าวคือ คำว่า โดยกิจแห่งญาณนั้น อธิบายว่า คำว่า กิจนั้น แปลว่าหน้าที่ ๆ คำว่า ญาณ แปลว่าความรู้ ๆ ในที่นี้หมายความว่าแห่งความรู้ในเรื่องอริยสัจ ว่าการรู้หน้าที่ทำอย่างไร ๆ การรู้หรือความรู้ของอริยสัจมีอยู่ ๒ ประการ คือ ความรู้ตาม ๑ ความรู้ตลอด ๑ ๆ ในความรู้สองอย่างนี้ ความรู้ตามจัดเป็นโลกีย์ คือเพียงแต่รู้ในมรรคและนิโรธด้วยการฟังจากผู้อื่นมาประดับ ๆ ส่วนความรู้ตลอดจัดเป็นโลกุตระ มโนพพานเป็นอารมณ แล้วของจริงอย่างประปรังครบทั้ง ๔ สมตามใจความในพระพุทธานุญาตว่า เมื่อรู้อย่างหนึ่งตลอดแล้วเป็นอันรู้ทั้ง ๔ หน้าที่แห่งการรู้ตลอดคนท่านว่าไว้ ญาณที่สัสสนวิสุทธิไม่ได้ว่าในที่นี้ ส่วนในท่อนว่าแต่หน้าทั้นแห่งความรู้ในโลกีย์ คือการรู้ทุกข์ มีหน้าที่ห้ามสักกายทิฏฐิอันกำเริบอย่างแรงกล้า ๆ การรู้เหตุให้เกิดทุกข์ กับความเห็นขาดสูญ ๆ การรู้ความดับทุกข์ กับความเห็นว่ายังขันธ์ ๆ การรู้มรรคกับความเห็นว่าเป็นอันทำ คือกันไม่ให้เห็นว่า บาปบุญไม่มี ๆ อีก

นัยหนึ่ง การรู้ทุกข์กันไม่ให้เข้าใจผิดในผล คือชั้น ๕ ว่ายังขึ้น สวยงาม สุขสบาย เป็นต้นแรก ๆ อีกนัยหนึ่ง การรู้ทุกข์อันไม่ให้เข้าใจผิดในผลคือชั้น ๕ ว่ายังขึ้น สวยงาม สุขสบาย เป็นต้นตน ๆ การรู้เหตุให้เกิดทุกข์ กันไม่ให้เข้าใจผิดในเรื่องเหตุ คือกันไม่ให้เห็นว่า โลกมีขึ้นได้ด้วยอัสวร คือพระเจ้าสร้างขึ้น หรือมีขึ้นในฤดูกาล เป็นต้น ๆ การรู้ความดับทุกข์ กันไม่ให้เข้าใจผิดว่า ทุกข์ย่อมดับไปในโลกอันสูญสิ้น คือโลกพรหมไม่มีรูป ๆ การรู้ทางดับทุกข์ กันไม่ให้เดินทางผิด คือทางคิดตามความสุขและทางติดทุกข์ ได้แก่ความสุขัลลิกานุโยค และอัสคกิลมณานุโยค ๆ เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสประกาศทานิพนธ์ว่า

โลกะ โลกปุปฺภเว โลกตถกฺกเม สีเวจฺจตฺตปาเย

สมมยฺหติ ตาว นโร น วิชานวติ ขาว สจฺจานํติ.

แปลว่า พรหมยังไม่รู้ของจริงทั้งหลาย เพียงใด ก็ย่อมหลงในโลก เหตุให้โลกเกิด ความดับโลก อันเป็นที่เกษม และอุบายเครื่องดับโลกเพียงนั้น

คำว่า โดยประเภทแห่งธรรมทั้งหลาย อันอยู่ในภายในนั้น คือโดยการจัดข้อธรรมให้เข้ากันเป็นแผนก ๆ คือ ในทุกข์สัจจ์ ยกค้นหา กับธรรมอันไม่มีอาสวะ คือไม่มีเครื่องดองเสีย นอกนั้นทั้งหมดจัดเข้าในแผนกทุกข์ ตัณหาวิจริต ๓๖ จัดเข้าในสมุทัยสัจจ์ ๆ นิโรธสัจจ์ ไม่มีธรรมที่จัดเข้าได้ ในมรรคสัจจ์ ๑ จัดว่ามีสิทธิบาท บัญญัติหริย์ บัญญาผละ ธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ เข้ากับความเห็นชอบ ๆ จัดวิตกทั้ง ๓ มีเนกขัมมวิตก เป็นต้น เข้ากับการดำรงชอบ จัดวิสุจิริต ๔ เข้ากับการพูดชอบ ๆ จัดกายสุจิริต เข้ากับการทำชอบ ๆ จัดความมกน้อย ความสันโดษ สัทธินทรีย์ สัทธาผละ ฉันทิทธิบาท เข้ากับการเลียงชพชอบ ๆ การทจฺจสัทธินทรีย์ สัทธาผละ ฉันทิทธิบาท เข้ากับการเลียงชพชอบ เพราะการพูดชอบ การทำชอบ การเลียงชพชอบ จัดเป็นอริยกันคศล ซึ่งจะต้องรับด้วยมือคือศรัทธา และต้องมีฉันทะ

กำกับด้วยจึงจะสำเร็จ ๑ จัดความเพียรชอบ ๔ อย่าง วิริยทธิบาท
วิริยนทรย์ วิริยพละ วิริยสัมโพชฌงค์ เข้ากับความเพียรชอบ ๑ จัด
สติปัญญา ๔ สตินทรย์ สติพละ สติสัมโพชฌงค์ เข้ากับการระลึก
ชอบ ๑ จัดสมาธิ ๓ มีสมาธิอันมีวิตก วิจารเป็นต้น จิตตสมาธิ สมา-
ธินทรย์ สมาธิพละ บิติ บัณฑิติ สมาธิ อเบกขาสัมโพชฌงค์ เข้ากับ
การตั้งใจมั่นชอบ ๑ ในมหาภูทิกว่า จิตตสมาธิ ได้แก่ จิตตวิริยบาท ๑

คำว่า อุปมานั้น คือ โดยอาการเปรียบของจริงทั้ง ๔ นั้น ๑ นั้น คือ
ทุกข์สัจจ์ เปรียบเหมือนของหนัก ๑ สมุทัยสัจจ์ เปรียบเหมือนการถือของ
หนัก ๑ นิโรธสัจจ์ เปรียบเหมือนการวางของหนัก ๑ มรรคสัจจ์เปรียบ
เหมือนอุบายวางของหนัก ๑ ทุกข์สัจจ์เหมือนโรค ๑ สมุทัยสัจจ์ เหมือน
กับเหตุของโรค ๑ นิโรธสัจจ์ เหมือนการหายโรค ๑ มรรคสัจจ์ เหมือน
ยารักษาโรค ๑ ทุกข์สัจจ์ เหมือนคราวข้าวแพง ๑ สมุทัยสัจจ์ เหมือน
ฝนแล้ง ๑ นิโรธสัจจ์ เหมือนคราวบริบูรณ์ ๑ มรรคสัจจ์เหมือนฝนดี
พึงทราบการเปรียบสัจจะ ๔ เหมือนความมีเวร เหมือนเหตุระงับเวร
อุบายระงับเวร เหมือนต้นไม้มีพิษ รากต้นไม้มีพิษ การตัดรากต้นไม้
มีพิษ ๑ เหมือนภัยดับภัย การไม่มีภัย อุบายไม่มีภัย เหมือนฝนน้ำขำงน
แม่น้ำใหญ่ฝนขำงนนั้น อุบายไปถึงฝนขำงนนั้น

คำว่า โดยหมวด ๔ คือ แยกสัจจะ ๔ ออกเป็นอย่างละ ๔ คือ
ทุกข์ที่ไม่ใช่อริยสัจจ์มีอยู่ ได้แก่ธรรมอันประกอบด้วยมรรค และสา-
มัญญผล ธรรม ๒ ชนิดนี้จัดเป็นทุกข์ เพราะเป็นทุกข์สังขาร โดยเหตุ
ไม่เที่ยง เพราะมีพระบาลี ในสังยุตตนิกาย ขันขวารวรรคว่า สิ่งใดไม่เที่ยง
สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา ดังนี้ แต่ทุกข์ชนิดนี้ ไม่จัดเป็นทุกข์-
อริยสัจจ์ ๑ อริยสัจจ์ไม่ใช่ทุกข์มีอยู่ ได้แก่ นิโรธ คือ นิโรธ เป็นอริยสัจจ์
แต่แต่ไม่เป็นทุกข์ ๑ อีก ๒ สัจจะ คือ สมุทัยกับมรรค ก็น่าจะเป็น
ทุกข์ เพราะเป็นทุกข์ โดยเหตุไม่เที่ยงเหมือนกัน แต่หาเป็นไม่ เพราะ
ทุกข์ชนิด ที่ผู้ประพฤติพรหมจรรย์ในพระพุทธศาสนา จะต้องกำหนดรู้

ต้องเป็นทุกข์แท้ ๆ ที่เป็นทั้งทุกข์และเป็นทั้งอริยสัจจม้อย ได้แก่อุปาทานขันธทั้ง ๕ ขกัตถาเสียบ ๆ พระภูิกว่า เมื่อพูดถึงอุปาทานขันธ ๕ ก็น่าจะพูดถึงตณหาด้วย ท่านกลัวจะเข้าใจอย่างนี้ จึงห้ามเสียบด้วยคำว่า ขกัตถาเสียบ ๆ ไม่เป็นทั้งทุกข์ไม่เป็นทั้งอริยสัจ ได้แก่กรรมอันประกอบด้วยมรรคและสามัญญผล เพราะทุกข์ชนิดที่ผู้ประพฤติพรหมจรรย์ในพระพุทธศาสนา จะต้องกำหนดรู้ ต้องเป็นทุกข์แท้

ในอริยสัจอีก ๓ ก็แยกและอธิบายเทียบเคียงกันกับสัจจะแรก ๆ พระภูิกอธิบายดังต่อไปนี้ คือ สมุทัยไม่ใช่อริยสัจจม้อย ได้แก่กรรมทั้งหลายมีกเลสอันเหลือเป็นต้น ซึ่งเป็นเหตุให้เกิดผล แต่ได้จัดเป็นสมุทัยสัจจ ๆ อริยสัจที่ไม่ใช่สมุทัยจม้อย ได้แก่นิโรธอริยสัจ อีก ๒ สัจจะ คือ ทุกข์กับมรรค ก็น่าจะเป็นทุกข์สมุทัยอริยสัจ เพราะเป็นทั้งแห่งปัจจัยของตน ๆ แต่หาเป็นไม่ โดยเหตุที่สมุทัยชนิดที่ผู้ประพฤติพรหมจรรย์ในพระพุทธศาสนาจะต้องละ ต้องเป็นสมุทัยแท้ ๆ ที่เป็นทั้งสมุทัยและอริยสัจจม้อยได้แก่ตณหา ๆ ที่ไม่เป็นทั้งสมุทัยและอริยสัจจม้อย ได้แก่กรรมประกอบด้วยมรรคและสามัญญผล เพราะสมุทัยชนิดที่ผู้ประพฤติพรหมจรรย์ในพระพุทธศาสนาจะต้องละ ต้องเป็นสมุทัยแท้

ส่วนสัจจะอีก ๒ อย่าง คือนิโรธกับมรรคท่านไม่ได้แจกไว้ เป็นแต่อธิบายไว้พอเข้าใจตลอด ฉะนั้นจะได้แจกไว้ด้วย เพื่อให้เข้าใจคำอธิบายชัดเจน คือ นิโรธที่ไม่ใช่อริยสัจจม้อย ได้แก่สังขารนิโรธการดับสังขารและนิโรธสมาบัติ คือ การเข้าสู่निโรธ ๆ อริยสัจที่ไม่ใช่นิโรธจม้อย ได้แก่สมุทัยอริยสัจ อีก ๒ สัจจะ คือทุกข์กับมรรค ก็น่าจะเป็นนิโรธอริยสัจ เพราะมีความดับตามขณะ แต่หาเป็นไม่ เพราะนิโรธที่ผู้ประพฤติพรหมจรรย์ ในพระพุทธศาสนาจะต้องทำให้แจ้ง ต้องเป็นนิโรธแท้ ที่เป็นทั้งนิโรธและอริยสัจจม้อย ได้แก่สังขตธาตุ คือธาตุอันไม่มีอะไรปรุงแต่ง หมายนิพพานธาตุ ๆ ที่ไม่เป็นทั้งนิโรธอริยสัจจม้อย ได้แก่กรรมอันประกอบด้วยมรรคและสามัญญผล เพราะ

นิโรธ ชนิดที่ผู้ประพฤติพรหมจรรย์ในพระพุทธศาสนา จะต้องกระทำ ให้แจ้ง ต้องเป็นนิโรธแท้

มรรคไม่ใช่อริยสัจจมีอยู่ ได้แก่นิโรธอริยสัจจ อีก ๒ อริยสัจจ คือ ทุกข์กับสมุทัย ก็น่าจะเป็นมรรคอริยสัจจ เพราะเป็นทางไปสู่ภพ แต่หาเป็นไม เพราะทางที่ผู้ประพฤติพรหมจรรย์ ในพระพุทธศาสนา จะต้องให้เกิดคือเดิน ต้องเป็นทางแท้ ๆ ที่ไม่ทั้งมรรคและอริยสัจจมีอยู่ ได้แก่ทางเดินไปสู่ความดับทุกข์ อันประกอบด้วยองค์ ๔ คืออริยมรรค ๓ ที่ไม่เป็นทั้งมรรคทั้งอริยสัจจมีอยู่ ได้แก่ธรรมอันประกอบด้วยมรรคและ สามัญญผล เพราะมรรคที่ผู้ประพฤติพรหมจรรย์ในพระพุทธศาสนา จะต้องทำให้เกิดคือดำเนิน ต้องเป็นมรรคแท้ ๆ สันกระแสดเทศนาเพียงเท่านั้น.

เอวี่ กิมี่ ด้วยประการฉะนี้ ๆ

กัณฐาท ๑๖๓

คัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค

ว่าด้วยเหวอนน้ำกลวเป็นต้น

เอกั สมัยั ภควา ราชคเห วิหริเต เวพฺพเน กลนฺทก-
นิวาเปติ.

ณ บัณฑิต อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค
กัณฐาท ๑๖๓ ว่าด้วยเหวอนน้ำกลวเป็นต้น สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์
แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอดกาลนาน
หาประมาณมิได้

บาลี

คำเนินความตามวาระพระบาลี อันมีในพระสูตรที่ ๑ แห่งปปาต-
วรรคที่ ๕ นั้นว่า ครึ่งหนึ่ง สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ประทับอยู่ที่พระ

เวฬุวันวิหารกรุงราชคฤห์ ฯ ในที่นั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสแกล
 ภัณฑุหลายว่า เมื่อก่อนมีบุคคลหนึ่ง ออกจากกรุงราชคฤห์ไป ด้วยคิดว่า
 เราจะคิดเรื่อง โลกจินตะ แล้วก็ไปที่สุมาคธาโมกขรณิ ไปนั่งคิดโลกจินตะ
 อยู่ในที่นั้น ฯ บุรุษคนนั้นได้เห็น จตฺรคเสนาเข้าไปสู่เหง้าบัว ครั้น
 ได้เห็นแล้วก็คิดว่า เราเชื่อว่าเป็นบ้า เราเชื่อว่ามีจิตวิปริต สิ่งใดไม่มีใน
 โลก สิ่งนั้นเราก็ได้เห็นแล้ว ฯ เขาก็เข้าไปสู่พระนคร บอกแก่มหาชนว่า
 เราเชื่อว่าเป็นบ้า เราเชื่อว่ามีจิตวิปริต เพราะสิ่งใดไม่มีในโลก สิ่งนั้นเร
 ก็ได้เห็นแล้ว ฯ หมู่มหาชนจึงถามว่า อย่างไรท่านจึงเชื่อว่าเป็นบ้า จึง
 เชื่อว่ามีจิตวิปริต อะไรเล่าที่ไม่มีในโลก ซึ่งท่านได้เห็นแล้ว เขาตอบว่า
 ข้าพเจ้าได้ออกจากกรุงราชคฤห์ไป ด้วยคิดว่าจะคิดโลกจินตะ แล้วก็ไป
 นั่งคิดอยู่ริมสระสุมาคธา ขณะที่นั่งคิดอยู่นั้น ได้เห็นจตฺรคเสนาเข้าไป
 สู่เหง้าบัว ฯ ข้าพเจ้าจึงว่า ข้าพเจ้าเป็นบ้าเสียแล้ว มีจิตวิปริตเสียแล้ว
 คิดว่าสิ่งใดไม่มีในโลกก็ได้เห็น ฯ หมู่มหาชนจึงว่า เอาละเธอเป็นบ้าละ
 เธอมีจิตวิปริตละ เพราะสิ่งที่เธอเห็นไม่มีอยู่ในโลก ฯ ดูก่อนภิกษุ
 ทั้งหลาย บุรุษนั้นได้เห็นสิ่งทุกอย่างแล้ว ไม่ใช่ว่าสิ่งนั้นไม่มีอยู่

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อก่อนได้มีสงคราม ระหว่างเทพเจ้า กับ
 อสูร ฯ ในสงครามคราวนั้น พวกเทพเจ้าชนะ พวกอสูรแพ้ เวลาพวกอสูร
 แพ้ ก็หนีเข้าไปสู่เมืองอสูรตามเหง้าบัว ขณะที่เทพเจ้าทั้งหลาย มั่งงอยู่
 เพราะฉะนั้นแหละ เธอทั้งหลายอย่าคิดโลกจินตะ คือ เรื่องโลก ว่าโลก
 ยั่งยืน หรือโลกไม่ยั่งยืน โลกมีที่สุดหรือไม่มีที่สุด ชีพกับสรีระเป็นอัน
 เดียวกัน ชีพกับสรีระต่างกัน สัตว์ตายแล้วเกิด สัตว์ตายแล้วไม่เกิด สัตว์
 ตายแล้วเกิดอีกก็มี ไม่เกิดอีกก็มี สัตว์ตายแล้วเกิดอีกก็ไม่ใช่ ไม่เกิด
 อีกก็ไม่ใช่ เพราะอะไร เพราะการคิดนั้น ไม่มีประโยชน์ ไม่เป็นเบื้อง
 ต้นแห่งพรหมจรรย์ ไม่เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อความคลาย เพื่อ
 ความดับ เพื่อความสงบ เพื่อความรู้ง เพื่อความมรดี เพื่อนิพพาน

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อเธอทั้งหลาย จะคิดก็ควรคิดว่า สิ่งนั้นเป็น
 ทุกข์ สิ่งนั้นเป็นทุกขสมุทัย สิ่งนั้นเป็นทุกขนิโรธ สิ่งนั้นเป็นทุกขนิโรธคามินี
 ปฏิปทา เพราะว่าการคิดอย่างนี้ เป็นของมีประโยชน์ เป็นเบื้องต้นแห่ง

พรหมจรรย์ เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อความคลาย เพื่อความดับ
 เพื่อความสงบ เพื่อความรุ่ง เพื่อความรดี เพื่อนพพาน ฯ เพราะฉะนั้น
 แผละ เธอทั้งหลายควรทำความประกอบว่า สังนเป็นทุกข์ สังนเป็น
 ทุกขสมุทัย สังนเป็นทุกข์นิโรธ สังนเป็นทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา ดังน
 ในพระสูตรที่ ๒ ว่า ครึ่งหนึ่ง สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ประทับ
 อยู่ทักขะลิกชณกฎ ใกล้กรุงราชคฤห์ ฯ ครึ่งนั้น พระองค์ตรัสแก่ภิกษุ
 ทั้งหลายว่า พวกเราพากันไปพักกลางวันที่ยอดคฤเขปฏิกฐานเกิด ฯ ภิกษุ
 เหล่านั้นก็ทูลรับว่า พระเจ้าข้า แล้วพระองค์ก็พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์เป็นอัน
 มาก เสด็จไปที่ยอดคฤเขปฏิกฐาน ฯ ภิกษุองค์หนึ่งได้เห็นเหวใหญ่ที่ยอด
 คฤเขปฏิกฐาน จึงกราบทูลขึ้นว่า เหวนใหญ่มาก พระเจ้าข้า จะมีเหวน
 ใหญ่น่ากลวเท่าเหวนหรือไม่ ฯ ตรัสตอบว่ามี ฯ ทูลถามว่า เหวนนั้นได้แก่
 สิ่งใด พระเจ้าข้า ฯ ตรัสตอบว่า ไม่ว่าสมณพราหมณ์เหล่าใด ไม่ว่าชด
 ตามความเป็นจริงว่า สังนเป็นทุกข์ สังนเป็นทุกขสมุทัย สังนเป็นทุกข์นิโรธ
 สังนเป็นทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา ฯ สมณพราหมณ์เหล่านั้น ย่อมยินดียิ่งใน
 สังขารทั้งหลาย อันทำให้เกิด ชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทม-
 นัส อุปายาส ครั้นยินดีในสิ่งเหล่านั้นแล้ว ก็ทำให้เกิดชาติ ชรา มรณะ
 โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส ครั้นทำแล้วก็ตกลงในเหว คือ
 ชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส ก็ไม่พ้นจาก
 ชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส เรากล่าว
 ว่า สมณพราหมณ์เหล่านั้นไม่พ้นจากทุกข์ ส่วนสมณพราหมณ์เหล่าใด
 รู้ชัดตามเป็นจริงว่า สังนเป็นทุกข์ สังนเป็นทุกขสมุทัย สังนเป็นทุกข์นิโรธ
 อันเป็นทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา สมณพราหมณ์เหล่านั้น ก็ไม่ยินดียิ่งใน
 สังขารทั้งหลาย อันเป็นเหตุให้เกิด ชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ
 ทุกข์ โทมนัส อุปายาส ครั้นไม่ยินดี ก็ไม่ทำสิ่งที่ทำให้เกิดชาติ ชรา
 มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส ครั้นไม่ทำก็ไม่ตกลงในเหว
 คือ ชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส ฯ สมณ-
 พราหมณ์เหล่านั้นก็พ้นจากชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส

อุปายาส เรากล่าวว่าสมณพราหมณ์เหล่านั้น ย่อมหลุดพ้นจากทุกข์ ฯ เพราะ
ฉะนั้นแหละ เธอทั้งหลายจึงควรทำความประกอบว่า สิ่งนี้เป็นทุกข์ สิ่ง
นี้เป็นทุกข์สมุทัย สิ่งนี้เป็นทุกข์นิโรธ สิ่งนี้เป็นทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา ดังนี้

ในพระสูตรที่ ๓ ว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงแก่ภิกษุ
ทั้งหลายว่า นรกรัศนีเราร้อนใหญ่มีอยู่ บุคคลย่อมได้เห็นรูปทุก ๆ อย่าง
ในนรกรัศนีด้วยจักขุ รูปที่ใดเห็นนั้น ไม่เป็นที่พอใจก็มี เป็นที่พอ
ใจก็มี ไม่เป็นที่รักใคร่ก็มี เป็นที่รักใคร่ก็มี ไม่เป็นที่รักใคร่ก็มี เป็นที่รักก็มี
ถึงเสียงที่ได้ยินด้วยหู กลิ่นที่รู้ด้วยจมูก รสที่รู้ด้วยลิ้น โผฏฐัพพะที่รู้ด้วย
กาย ธรรมที่รู้ด้วยใจ ก็เหมือนกัน ดังนี้

เมื่อตรัสอย่างนั้นแล้ว ภิกษุองค์หนึ่งก็ทูลขึ้นว่า ความเราร้อนนี้
ใหญ่มาก พระเจ้าข้า ความเราร้อนอันที่ใหญ่กว่านี้จะมีอยู่หรือไม่ ?
ครั้นตอบว่ามีอยู่ ทูลถามว่าได้แก่สิ่งใด พระเจ้าข้า ฯ ครั้นตอบว่า
สมณพราหมณ์เหล่าใด ไม่รู้ชัดตามเป็นจริงว่าสิ่งนี้เป็นทุกข์ สิ่ง
นี้เป็นทุกข์สมุทัย สิ่งนี้เป็นทุกข์นิโรธ สิ่งนี้เป็นทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา สมณ-
พราหมณ์เหล่านั้น ย่อมยินดียังในสังขารทั้งหลาย อันทำให้เกิดชาติ ชรา
มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส ครั้นยินดีแล้ว ก็ทำ
สิ่งที่ทำให้เกิด ชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส
ครั้นทำแล้วก็เราร้อนด้วย ชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส
อุปายาส สมณพราหมณ์เหล่านั้นก็ย่อมไม่พ้นจาก ชาติ ชรา มรณะ
โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส เรากล่าวว่าสมณพราหมณ์
เหล่านั้นไม่พ้นจากทุกข์ ส่วนสมณพราหมณ์เหล่าใดรู้ชัดตามความ
เป็นจริงว่า สิ่งนี้เป็นทุกข์ สิ่งนี้เป็นทุกข์สมุทัย สิ่งนี้เป็นทุกข์นิโรธ สิ่ง
นี้เป็นทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา สมณพราหมณ์เหล่านั้น ย่อมไม่ยินดียังใน
สังขารทั้งหลาย อันเป็นเหตุให้เกิด ชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ
ทุกข์ โทมนัส อุปายาส ครั้นไม่ยินดียังในสังขารทั้งหลาย ก็ไม่ตกแต่ง
สังขารทั้งหลาย อันเป็นเหตุให้เกิด ชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ
ทุกข์ โทมนัส อุปายาส ครั้นไม่ตกแต่งก็ไม่เราร้อนด้วย ชาติ ชรา

มรณะ โสกะ ปรีทเว ทุกซ์ โทมนัส อปายาส สมณพราหมณ์เหล่านั้น
ก็พ้นจาก ชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปรีทเว ทุกซ์ โทมนัส อปายา-
ยาส เรากล่าวว่าสมณพราหมณ์เหล่านั้นหลุดพ้นจากทุกซ์ เพราะฉะนั้น
เธอทั้งหลายควรทำความประกอบว่า สิ่งนี้เป็นทุกซ์ สิ่งนี้เป็นทุกขสมุทัย
สิ่งนี้เป็นทุกขนิโรธ สิ่งนี้เป็นทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ดังนี้

ในพระสูตรที่ ๔ ว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงแสดงแก่
ภิกษุทั้งหลายว่า ผู้ใดกล่าวว่าเราไม่รู้ตามความเป็นจริง ซึ่งทุกขอริย-
สัจ ทุกขสมุทัยอริยสัจ ทุกขนิโรธอริยสัจ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ
แต่ที่เราจักทำให้สิ้นทุกซ์โดยชอบ ดังนี้ ผู้นั้นย่อมทำไม่ได้เป็นอันขาด
เหมือนอย่างว่า ผู้ใดกล่าวว่า เราจะไม่ทำเรือนภายในแห่งเรือนยอด
จักยกเรือนยอดขึ้นไว้เบื้องบนที่เดียว ดังนี้ ผู้นั้นย่อมทำไม่ได้เป็นอันขาด
ข้อนี้เหมือนกัน ส่วนผู้ใดกล่าวว่าเรารู้ตามความเป็นจริง ซึ่งทุกขอริยสัจ
ทุกขสมุทัยอริยสัจ ทุกขนิโรธอริยสัจ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ แล้ว
จึงจักทำให้สิ้นทุกซ์ได้โดยชอบ ผู้นั้นย่อมทำได้เหมือนกับผู้ที่กล่าวว่า
เราจักทำเรือนในเบื้องล่างแห่งเรือนยอด แล้วจักยกเรือนยอดขึ้นไว้
เบื้องบนเขาย่อมทำได้ฉะนั้น เพราะฉะนั้น แลละภิกษุทั้งหลาย พวกเธอ
จึงควรทำความประกอบว่า สิ่งนี้เป็นทุกซ์ สิ่งนี้เป็นทุกขสมุทัย สิ่งนี้เป็น
ทุกขนิโรธ สิ่งนี้เป็นทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ดังนี้

ในพระสูตรที่ ๕ ว่า ครึ่งหนึ่ง สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ประทับ
อยู่ภูฏาคารศาลาบำมฮาวันใกล้เมืองเวสาลี ฯ เช้าขึ้นพระอานนทเถระเจ้า
เข้าไปบิณฑบาตที่เมืองเวสาลี ได้เห็นพวกลิงฉวักุมารเป็นอันมาก
หัดยิงลูกธนูอยู่ที่โรงสัณฐาคาร ทำให้ลูกธนูตกตรงออกไปตามช่องลูก
ดาลเล็ก ๆ แต่ที่ไกล ให้ลูกธนูติด ๆ กันไปไม่ให้ห่างกัน ครั้นเห็นแล้วก็
นึกเชยชมว่า ลิงฉวักุมารเหล่านี้ได้ฝึกหัดศิลปะชุนดีมาก เวลากลับจาก
บิณฑบาตแล้ว จึงไปเฝ้ากราบทูลสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ตามความ
คิดของตนดังที่แสดงมา ฯ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสถามว่าอานนท
การยิงลูกธนูให้ถูกช่องลูกดาลเล็ก ๆ แต่ที่ไกล ให้มีลูกธนูออกติด ๆ กันไป

ไม่ให้ผิดไม่ให้พลาด ด้วยการยิงปลายขนทรายจามรที่แตกแล้วได้ ๑ ส่วน
 อย่างไหนจะยากกว่ากัน ฯ ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า การยิงขนเนื้อ
 ทรายจามรที่แตกแล้วได้ ๑ ส่วนให้ถูกนั้นแหละยากยิ่งกว่า พระเจ้าข้า ฯ
 จึงตรัสว่า อานนท์ การแทงตลอดตามเป็นจริงว่า สิ่งนี้เป็นทุกข์ สิ่ง
 นี้เป็นทุกข์สมุทัย สิ่งนี้เป็นทุกข์นิโรธ สิ่งนี้เป็นทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา
 ยิ่งยากยิ่งกว่าการยิงขนทรายจามร ที่แตกแล้วได้ ๑ ส่วนนั้นอีก เพราะ
 ฉะนั้นแหละ เธอทั้งหลายควรทำความเข้าใจว่า สิ่งนี้เป็นทุกข์ สิ่ง
 นี้เป็นทุกข์สมุทัย สิ่งนี้เป็นทุกข์นิโรธ สิ่งนี้เป็นทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา ดังนี้
 ในพระสูตรที่ ๖ ว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อน
 ภิกษุทั้งหลาย โลกนี้ตนรทที่เบียดอยู่แต่บัดนี้ยังนัก ไม่มีแสงดวงจันทร์ดวง
 อาทิตย์ส่องถึงนั้นมอยู่ ฯ ภิกษุองค์หนึ่งจึงกราบทูลขึ้นว่า ความมืดนั้น
 มีต้นกพระเจ้าข้า ความมืดอย่างอนจะมืดยิ่งกว่านั้น น่ากลัวยิ่งกว่านั้นม
 อยู่หรือ ฯ ตรัสตอบว่า มอยู่ ฯ ทูลถามว่าได้แก่สิ่งใด ? ตรัสตอบว่า
 ได้แก่การที่สมณพราหมณ์ไม่รู้ตามความเป็นจริงว่า สิ่งนี้เป็นทุกข์ สิ่ง
 นี้เป็นทุกข์สมุทัย สิ่งนี้เป็นทุกข์นิโรธ สิ่งนี้เป็นทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา
 แล้วยึดมั่นในสังขารทั้งหลายอันเป็นเหตุให้เกิด ชาติ ชรา มรณะ โสกะ
 ปริเหวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส ครั้นยึดมั่นแล้วก็ตกแต่งซึ่งสิ่งที่
 ให้เกิดชาติเป็นต้น แล้วก็ตกอยู่ในความมืดมิดชาติเป็นต้น สมณพราหมณ์
 เหล่านั้นย่อมไม่พ้นจาก ชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเหวะ ทุกข์
 โทมนัส อุปายาส เรากล่าวว่าสมณพราหมณ์เหล่านั้นไม่พ้นจากทุกข์ ส่วน
 สมณพราหมณ์เหล่าใดรู้ชัดตามความเป็นจริง ซึ่งอริยสัจ ๔ นี้ สมณ-
 พราหมณ์เหล่านั้นย่อมไม่ยินดีในสังขารทั้งหลาย อันเป็นเหตุให้เกิด
 ชาติเป็นต้น ครั้นไม่ยินดีก็ไม่ตกแต่งสังขารทั้งหลาย ที่จะให้เกิดชาติ
 เป็นต้น ครั้นไม่ตกแต่งก็ไม่ตกอยู่ในความมืด คือ ชาติเป็นต้น ฯ สมณ-
 พราหมณ์เหล่านั้นก็พ้นจาก ชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเหวะ ทุกข์
 โทมนัส อุปายาส ฯ เรากล่าวว่า สมณพราหมณ์เหล่านั้นหลุดพ้นจาก

ทุกข์ ๆ เพราะฉะนั้นแหละภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจึงควรทำความประกอบให้สำเร็จอริยสัจ ๔ ดังนี้

ในพระสูตรที่ ๓ ว่า การที่จะสำเร็จอริยสัจ ๔ นั้น ยากกว่าการที่เต่าตาบอด ซึ่ง ๑๐๐ ปี จึงโผล่ขึ้นจากมหาสมุทรครั้งหนึ่ง แล้วจะสอดคอเข้าไปในอกที่มีช่อง ๆ เดียวได้

ในพระสูตรที่ ๔ ว่า การที่จะมีพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้ามาเกิดในโลกแล้วแสดงธรรมวินัย เป็นของยากยิ่งกว่าเต่าตาบอดจะสอดคอเข้าไปในแอกที่วางอยู่บนแผ่นดินอันใหญ่ได้ ด้วยลมพัดมาจากทิศทั้ง ๔ ให้แอกนั้นไปสวมในคอเต่าตาบอด

ในพระสูตรที่ ๕ ว่า ทุกข์ของผู้สำเร็จอริยสัจ ๔ แล้ว แต่ยังเป็นพระโสดาบันอยู่นั้น ได้หล่นอยู่น้อยนักที่สิ้นไปนั้นมาก เหมือนกับภูเขาสีเนรราชกับก้อนกรวดเท่าเมล็ดถั่วเขียวฉะนั้น

ในพระสูตรที่ ๑๐ ว่า ทุกข์ของพระอริยเจ้าที่เป็นพระโสดาบัน สิ้นไปแล้วนั้นมากนักหนา เปรียบเหมือนภูเขาสีเนรราช ซึ่งใหญ่กว่าก้อนกรวดประมาณเท่าถั่วเขียว ๑ เมล็ดฉะนั้น ดังนี้ สิ้นเนื้อความในปปาตวรรคเพียงเท่านั้น.

เอวံ ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฑ์ที่ ๑๖๔

คัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค

ว่าด้วยโทษที่ไม่เห็นอริยสัจ ๔

อก โข ภควา ปริตติ นขสัชฌัม ปิสฺสุ อาโรเปตฺวา ภิกฺขุ อามนฺเตสฺส ตํ กิ มณฺเฑถ ภิกฺขเว กตมํ นุ โข พหุตรนฺติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค กัณฑ์ที่ ๑๖๔ ว่าด้วยโทษที่ไม่เห็นอริยสัจ ๔ สืบต่อไป เพื่อให้เป็น

ประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอดกาลนาน
หาประมาณมิได้

บาลี

คำเนินความตามวาระพระบาลีว่า อันมีในพระสูตรที่ ๑ แห่งอภิสมข-
วรรคที่ ๖ นั้นว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงซ่อนฝ่าขึ้นด้วยปลายเล็บ
เพียงเล็กน้อย แล้วตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า ฝ่าที่เราซ่อนขึ้นมาที่ปลาย
เล็บเพียงเล็กน้อยนี้ กับแผ่นคินอันใหญ่นี้ ข้างไหนจะมากกว่ากัน ฯ
ภิกษุเหล่านั้นทูลว่า แผ่นคินอันใหญ่มากกว่า ฝ่าที่พระผู้มีพระภาคเจ้า
ทรงซ่อนขึ้นมาด้วยปลายเล็บเพียงเล็กน้อยนั้นน้อยนัก ไม่เข้าถึงซึ่งการนับ
ไม่เข้าถึงซึ่งการเปรียบเทียบ แม้เพียงส่วนเดียวแห่งเสวก็ไม่ถึง ฝ่าที่
พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงซ่อนขึ้นมาด้วยปลายเล็บเพียงเล็กน้อยนี้ เมื่อเทียบ
กับแผ่นคินอันใหญ่นี้ ก็ต้องเห็นว่าน้อยหนักหนา พระเจ้าข้า ฯ สมเด็จพระ
ผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า ข้อนั้นใด ทุกข์ของบุคคลผู้เป็นอริยสาวก
ผู้สมบูรณ์ด้วยความเห็น ผู้รคยัง ที่สั่นไปแล้วก็มากกว่าที่ยังอยู่ ส่วนที่ยัง
อยู่นั้นยังน้อยนักไม่เข้าถึงซึ่งการนับ ไม่เข้าถึงซึ่งการเปรียบเทียบ แม้เพียง
ส่วนแห่งเสวก็ไม่ถึง กองทุกข์ก่อนที่สั่นไปแล้วมีมากนัก เพราะพระ
อริยสาวกอย่างสูงก็เพียงเกิดอีก ๑ชาติเท่านั้น ฯ ผู้ใดรู้ตามเป็นจริงว่าสิ่ง
เป็นทุกข์ สิ่งเป็นทุกข์สมุทัย สิ่งเป็นทุกข์นิโรธ สิ่งเป็นทุกข์นิโรธ-
คามินีปฏิบัติ ผู้นั้นจะเกิดอีกอย่างช้าเพียง ๑ชาติเท่านั้น ฯ เพราะฉะนั้น
เธอทั้งหลายควรทำความประกอบว่า อันนั้นเป็นทุกข์ อันนั้นเป็นทุกข์สมุทัย
อันนั้นเป็นทุกข์นิโรธ อันนั้นเป็นทุกข์นิโรธคามินีปฏิบัติ ดังนี้

ในพระสูตรที่ ๒ ว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงแก่ภิกษุ
ทั้งหลายว่า สระโบกขรณียาว ๕๐ โยชน์ กว้าง ๕๐ โยชน์ มีน้ำเต็มผั่ง
พอกากัมภินได้ มีบุรุษมาเอน้ำขึ้นด้วยปลายแห่งหญาคา ฯ เธอทั้งหลาย
เข้าใจว่าน้ำที่บุรุษนำขึ้นด้วยปลายหญาคา กับน้ำในสระโบกขรณินั้นข้างไหน

มากกว่ากัน ฯ ภิกษุเหล่านั้นทูลตอบว่า น้ำในสระโบกขรณีมากกว่า
พระเจ้าข้า จึงตรัสว่า ข้อนั้นใด ทุกข์ของบุคคลผู้เป็นอริยสาวกผู้
สมบูรณ์ด้วยความเห็น ผุดบัง ที่สั่นไปแล้วก็มากกว่าทุกข์ที่ยังเหลืออยู่
ฉะนั้น กองทุกข์ก่อน ๆ ที่สั่นไปแล้วมานั้น เพราะผู้ทรงตามเป็นจริงว่าสิ่ง
นี้เป็นทุกข์ สิ่งนี้เป็นทุกข์สมุทัย สิ่งนี้เป็นทุกข์นิโรธ สิ่งนี้เป็นทุกข์นิโรธ-
คามินีปฏิบัติ ต้องเกิดอีกอย่างซ้ำเพียง ๑ ซ้ำดีเท่านั้น ฯ เพราะฉะนั้น เธอ
ทั้งหลายควรทำความประกอบว่า สิ่งนี้เป็นทุกข์ สิ่งนี้เป็นทุกข์สมุทัย
สิ่งนี้เป็นทุกข์นิโรธ สิ่งนี้เป็นทุกข์นิโรธคามินีปฏิบัติ ดังนี้

ในพระสูตรที่ ๓ ได้ทรงเปรียบเทียบทุกข์ของพระอริยสาวกที่สั่นไป
นั้น ว่ามากเหมือนกับน้ำในแม่น้ำคงคา ขมุนา อจิรวดี สรรภู มหิ ซึ่งมากกว่า
น้ำเพียง ๒-๓ หยด ที่บรรจุกั้น ส่วนคำต่อไปเหมือนกับในพระสูตรก่อน

ในพระสูตรที่ ๔ ว่า แม่น้ำใหญ่ คือ น้ำใหญ่ คือ คงคา ขมุนา
อจิรวดี สรรภู มหิ ที่แห้งไปยังเหลือเพียง ๒-๓ หยดเท่านั้น ฉะนั้น ทุกข์
ของพระอริยสาวกที่สั่นไปก็ยิ่งเหลือเพียงเล็กน้อย ฉะนั้น

ในพระสูตรที่ ๕ ว่า ทุกข์ของพระอริยสาวกที่สั่นไปนั้น มากเหมือน
เดินในแผ่นดินอันใหญ่ ที่ยังเหลืออยู่นั้นน้อยเหมือนกับก้อนดินประมาณ
เท่าเมล็ดกระเบา ๑ เมล็ด ฉะนั้น

ในพระสูตรที่ ๖ ว่า แผ่นดินอันใหญ่ถึงซึ่งความสั่นไปยังเหลืออยู่
เพียง ๑ ก้อนเล็ก ๆ เท่าเมล็ดกระเบา ฉะนั้น ทุกข์ของพระอริยสาวกที่สั่นไป
ก็มากกว่าที่ยังเหลืออยู่ ฉะนั้น

ในพระสูตรที่ ๗ ว่า น้ำในมหาสมุทรที่บรรจุกั้นมาเพียง ๒-๓
หยดนั้น เปรียบเหมือนทุกข์ของพระอริยสาวกที่ยังเหลืออยู่ ส่วนน้ำใน
มหาสมุทรที่บรรจุกั้นยังไม่ได้ตักขึ้นมานั้น มีมากเหมือนทุกข์ของพระอริยสาวก
ที่สั่นไปแล้ว

ในพระสูตรที่ ๘ ว่า สมมติว่า น้ำในมหาสมุทรแห้งไปยังเหลือเพียง
๒-๓ หยด น้ำในมหาสมุทรที่ยังเหลืออยู่นั้นน้อยนัก ฉะนั้น ทุกข์ของ
พระอริยสาวกที่ยังเหลืออยู่ก็เล็กน้อย ฉะนั้น ส่วนที่สั่นไปนั้นมากเหมือน
น้ำในมหาสมุทรที่สั่นไปแล้ว

ในพระสูตรที่ ๕ ว่า ก้อนกรวดเท่าเมล็ดผักกาด ๑ ก้อน เมื่อเทียบ กับภูเขาใหญ่ในป่าหิมพานต์ ก้อนกรวดนั้นก็น้อยนักหนา ฉะนั้น ทุกข์ของ พระอริยสาวกที่สิ้นไปแล้ว ก็มากเหมือนภูเขาใหญ่ในป่าหิมพานต์ ส่วน ที่ยังเหลืออยู่น้อยเหมือนก้อนกรวด ๑ ก้อนฉะนั้น

ในพระสูตรที่ ๑๐ ว่า สมมติว่าภูเขาใหญ่ในป่าหิมพานต์ถึงซึ่งความ สิ้นไป ยังเหลืออยู่เพียงก้อนกรวดเท่าเมล็ดผักกาด ๑ เมล็ด ฉะนั้น ทุกข์ ของพระอริยสาวกที่สิ้นไปแล้วกับที่ยังเหลืออยู่ก็ฉะนั้น ดังนี้ จบอภิสมข-
วรรคที่ ๖ เพียงเท่านั้น

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในวรรคที่ ๑ แห่งอามกธัญญเปยชาล สำหรับ พระสูตรที่ ๑ ว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงซ้อนฝุ่นขึ้นมา ด้วยปลาย เล็บเพียงเล็กน้อย แล้วตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า ฝุ่นที่เราซ้อนขึ้นมา ด้วยปลายเล็บเพียงเล็กน้อยนี้ กับแผ่นดินอันใหญ่นี้ ข้างไหนจะมากกว่า กัน ฯ ภิกษุเหล่านั้นก็ทูลว่า ข้างแผ่นดินใหญ่มากกว่า พระเจ้าข้า ฯ จึงตรัสว่า ข้อนั้นฉนใด พวกสัตว์โลกที่จะได้กลับมาเกิดเป็นมนุษย์อีกนั้น น้อยนัก ที่ไปเกิดในท้องถิ่นนั้นมากนัก ฉะนั้น ข้อนั้นเป็นเพราะเหตุไร เป็นเพราะไม่เห็นอริยสัจ ๔ เพราะฉะนั้น เธอทั้งหลายควรทำความประกอบ ว่าสิ่งที่เป็นทุกข์ สิ่งที่เป็นทุกข์สมุทัย สิ่งที่เป็นทุกข์นิโรธ สิ่งที่เป็น ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา ดังนี้

ในพระสูตรที่ ๒ ทรงเปรียบเทียบพวกคนที่จะได้กลับมาเกิดในมัชฌิม ชนบท กับพวกไปเกิดในปัจฉิมชนบท และในพวกมีลักษณะที่ไม่รู้จักอะไร นั้นว่า มีมากน้อยกว่ากัน เพราะเหตุที่ไม่เห็นอริยสัจ ๔

ในพระสูตรที่ ๓ ว่า พวกที่ประกอบด้วยปัญญาจักขุ ที่เป็นของ พระอริยเจ้านั้นมีน้อยมาก ที่ประกอบด้วยอวิชชาแม้แต่ความลุ่มหลงนั้นมี มากกว่า เป็นเพราะเหตุที่ไม่เห็นอริยสัจ ๔

ในพระสูตรที่ ๔ ว่า พวกที่งดเว้นจากการดื่มสุราเมรัยนั้นน้อยนัก พวกที่ไม่งดเว้นนั้นมากกว่า

ในพระสูตรที่ ๕ ว่า พวกที่เกิดบนบกมีน้อยกว่าสัตว์ที่เกิดในน้ำ ส่วนสัตว์ที่เกิดในน้ำนั้นมีมากกว่า ฉนฺโต บุคคลที่ปฏิบัติมารคา ที่ทำให้เป็นประโยชน์แก่มารคาก็มี น้อยกว่าผู้ที่ไม่ปฏิบัติมารคา ฉนฺนํ

ในพระสูตรที่ ๖ ว่า บุคคลผู้ได้ปฏิบัติบิคา ผู้ได้ทำให้เป็นประโยชน์แก่บิคานั้นมีอยู่น้อย ส่วนพวกไม่ได้ปฏิบัติบิคา ไม่ได้ทำให้เป็นประโยชน์แก่บิคานั้นมีมากกว่าโดยแท้

ในพระสูตรที่ ๗ ว่า บุคคลผู้ได้ปฏิบัติให้เป็นประโยชน์แก่สมณะนั้นมีอยู่น้อย ส่วนผู้ไม่ได้ปฏิบัติให้เป็นประโยชน์แก่สมณะนั้นมีอยู่มากกว่าโดยแท้

ในพระสูตรที่ ๘ ว่า บุคคลผู้ได้ทำให้เป็นประโยชน์แก่พราหมณ์นั้นมีอยู่น้อย ผู้ไม่ทำให้เป็นประโยชน์แก่พราหมณ์นั้นมีอยู่มากโดยแท้

ในพระสูตรที่ ๙ ว่า บุคคลผู้เคารพต่อผู้ใหญ่ และตระกูลนั้นมีอยู่น้อย ส่วนผู้ไม่เคารพต่อผู้ใหญ่ในตระกูลนั้นมีอยู่มาก ดังนี้

ในวรรคที่ ๘ แห่งอามกธัญญเปยยาถ สำหรับพระสูตรที่ ๑ นั้นว่า บุคคลผู้งดเว้นจากปาณาติบาตมีอยู่น้อย ส่วนผู้ไม่งดเว้นจากปาณาติบาตมีอยู่มาก เป็นเพราะไม่เห็นอริยสัจ ๔

ในพระสูตรที่ ๒ ว่า บุคคลผู้งดเว้นจากอทินนาทานมีอยู่น้อย ส่วนผู้ไม่งดเว้นจากอทินนาทานมีอยู่มากกว่า

ในพระสูตรที่ ๓ ว่า บุคคลผู้งดเว้นจากกาเมศฺมิงฉาจารมีอยู่น้อย ส่วนผู้ไม่งดเว้นจากกาเมศฺมิงฉาจารมีมากกว่า

ในพระสูตรที่ ๔ ว่า ผู้งดเว้นจากมุสาวาทมีอยู่น้อย ผู้ไม่งดเว้นมีอยู่มาก

ในพระสูตรที่ ๕ ว่า ผู้งดเว้นจากปิสุณวาจา มีอยู่น้อย ส่วนผู้ไม่งดเว้นมีอยู่มาก

ในพระสูตรที่ ๖ ว่า ผู้งดเว้นจากผรุสวาจา มีอยู่น้อย ส่วนผู้ไม่งดเว้นมีอยู่มาก

ในพระสูตรที่ ๑ ว่า ผู้งดเว้นจากวาจาหาประโยชน์มิได้ มียุ่่น้อย
ส่วนผู้ไม่งดเว้นมียุ่่น้อยมาก

ในพระสูตรที่ ๒ ว่า ผู้งดเว้นจากการพราดซึ่งพืชคามภูตคาม คือ
พืชพันธุ์สดเขียวที่ยังติดอยู่กับที่ นมมียุ่่น้อย ส่วนผู้ไม่งดเว้นนมมียุ่่น้อยมาก

ในพระสูตรที่ ๓ ว่า ผู้งดเว้นจากการบริโภคน้ำในเวลาวิกาลมียุ่่น้อย
ส่วนผู้ไม่งดเว้นมียุ่่น้อยมาก

ในพระสูตรที่ ๔ ว่า ผู้งดเว้นจากการตกแต่งกายด้วยดอกไม้ของ
หอม เครื่องลูบไล้มียุ่่น้อย ส่วนผู้ไม่งดเว้นมียุ่่น้อยมาก ดังนี้

ในวรรคที่ ๕ แห่งอามกธัญญูปัชชาลนั้น ก็มีอยู่ ๑๐ พระสูตร
ด้วยกัน

ในพระสูตรที่ ๑ ว่า ผู้ที่งดเว้นจากการดองสิ่งที่เป็นข้าศึกแก่จิตที่เป็น
กุศล คือการพ้อนรำขบร่อนนมมียุ่่น้อย ส่วนที่ไม่งดเว้นนมมียุ่่น้อยมาก

ในพระสูตรที่ ๒ ว่า ผู้ที่งดเว้นจากที่นอนสูงที่นอนใหญ่นมมียุ่่น้อย

ในพระสูตรที่ ๓ ว่า ผู้ที่งดเว้นจากการรับทองและเงินนมมียุ่่น้อย
ที่ไม่งดเว้นนมมียุ่่น้อยมาก

ในพระสูตรที่ ๔ ว่า ผู้ที่งดเว้นจากการรับธัญญาหารคืบนมมียุ่่น้อย
ส่วนที่ไม่งดเว้นนมมียุ่่น้อยมาก

ในพระสูตรที่ ๕ ว่า ผู้ที่งดเว้นจากการรับประเคนซึ่งมังสะคืบนมมียุ่่น้อย
ส่วนผู้ไม่งดเว้นนมมียุ่่น้อยมาก

ในพระสูตรที่ ๖ ว่า ผู้ที่งดเว้นจากการรับประเคนผู้หญิงและเด็ก
หญิงนมมียุ่่น้อย ส่วนผู้ไม่งดเว้นนมมียุ่่น้อยมาก

ในพระสูตรที่ ๗ ว่า ผู้ที่งดเว้นจากการรับทาสและทาสีมียุ่่น้อย
ส่วนที่ไม่งดเว้นมียุ่่น้อยมาก

ในพระสูตรที่ ๘ ว่า ผู้ที่งดเว้นจากการรับแพะ แกะ มียุ่่น้อย
ผู้ไม่งดเว้นมียุ่่น้อยมาก

ในพระสูตรที่ ๙ ว่า ผู้ที่งดเว้นจากการรับไก่ และสุกร มียุ่่น้อย
ส่วนผู้ไม่งดเว้นมียุ่่น้อยมาก

ในพระสูตรที่ ๑๐ ว่า ผู้ตแหว่นจากการรับช้าง โค ม้า ลา มียุ่
น้อย ส่วนที่ไม่ตแหว่นมียุ่มาก ดังนี้

ในพระสูตรที่ ๑๐ แห่งอามภักญญเปยบาลนีนกมี ๑๐ พระสูตร
เหมือนกัน แต่ได้ใจความคล้ายกับที่แสดงมาแล้วในวรรคก่อน ๆ คือได้
ใจความว่า ผู้ตแหว่นจากการรับารับสวน และตแหว่นจากการชื้อขาย
งตแหว่นจากการเป็นทุตรับใช้ผู้อื่น งตแหว่นจากการโกงด้วยตาชั่งและโกงด้วย
ทองสำริด โกงด้วยการทวง งตแหว่นจากการหลอกลวง งตแหว่นจากการทำ
ร้ายร่างกายผู้อื่น การฆ่า การจองจำ ภารหลวงตว การปล้น นีนมียุ่
ส่วนที่ไม่ตแหว่นนีนมียุ่มาก ผู้ที่ได้กลับมาเกิดในมนุษย์นีกมียุ่
น้อย ผู้ที่
ไปเกิดในกำเนิดเคียรจณานมียุ่มาก ผู้ที่ได้ไปเกิดในสวรรณคมียุ่
น้อย ผู้ที่
ไปเกิดในนรกและในกำเนิดเคียรจณานในเปรตวิสัยมียุ่
มาก

พวกเทวดาที่จติแล้ว จะได้กลับมาเกิดเป็นเทวดาอีกกมียุ่
น้อย
ส่วนพวกที่จติจากเทวดาแล้วไปเกิดในนรก ในกำเนิดเคียรจณาน ใน
เปรตวิสัยนีนมียุ่
มาก พวกเทวดาที่จติแล้วได้มาเกิดเป็นมนุษย์กมียุ่
น้อย
ส่วนพวกที่ไปเกิดในนรกในกำเนิดเคียรจณาน ในเปรตวิสัยมียุ่
มาก ๑
ผู้ที่จติจากนรกแล้วได้มาเกิดเป็นมนุษย์มียุ่
น้อย ส่วนที่กลับมาเกิดใน
นรกอีก และไปเกิดในกำเนิดเคียรจณาน ในเปรตวิสัยมียุ่
มาก ๑ พวก
ที่จติจากนรกแล้วได้ขึ้นไปเกิดเป็นเทวดายิ่งมียุ่
น้อย โดยมากได้กลับมาเกิด
เกิดในนรกอีก และไปเกิดในกำเนิดเคียรจณาน ในเปรตวิสัย ๑ พวก
ที่เกิดจากกำเนิดเคียรจณานแล้ว ได้กลับมาเกิดเป็นมนุษย์มียุ่
น้อย ที่ไป
เกิดเป็นสัตว์นรก เป็นสัตว์เคียรจณาน เป็นเปรตวิสัยนีนมียุ่
มาก ๑
ผู้ที่จติจากกำเนิดเคียรจณานแล้ว ได้ขึ้นไปเกิดเป็นเทวดามียุ่
น้อย โดย
มากก็ได้ไปเกิดในนรก ในกำเนิดเคียรจณาน ในเปรตวิสัย ๑ ผู้ที่จติจาก
เปรตวิสัยแล้วได้มาเกิดเป็นมนุษย์มียุ่
น้อย โดยมากก็ได้ไปเกิดเป็นสัตว์
นรก เป็นสัตว์เคียรจณาน เป็นเปรตวิสัย ๑ ผู้จติจากเปรตวิสัยแล้ว
ได้ไปเกิดเป็นเทวดามียุ่
น้อย โดยมากก็ได้ไปเกิดเป็นสัตว์นรก ๑ ผู้

จตุจากเปรตวิสัยแล้วไค้ขึ้นไปเกิดเป็นเทวดามือน้อย โดยมากก็ได้ไปเกิดเป็นสัตว์เคี้ยวรจณาน หรือเปรตวิสัยอีก

ที่ขึ้นมาแล้วอย่างนั้น เพราะเหตุไร ๆ สมเด็จพระจอมไตรศาสดาโปรดประทานเทศนาไว้ว่า เพราะเหตุที่ไม่ได้เห็นอริยสัจ ๔ คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค เพราะฉะนั้น พระองค์จึงตรัสสั่งภิกษุทั้งหลายว่า เธอทั้งหลายควรทำความประกอบให้รู้ว่ สิ่งนี้เป็นทุกข์ สิ่งเป็นทุกข์สมุทัย สิ่งเป็นทุกข์นิโรธ สิ่งเป็นทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา ดังนี้ จมมหารวรสังยุต ตามวาระพระบาลีเพียงเท่านั้น

ดาว คัญจตุ โลกสมิ
ทสฺเสนตฺถิ กุลปุตฺตานํ
ขาว พุทฺโธติ นามมปิ
โลกมฺหิ โลกเชฏฺฐสฺส

โลกนิตฺถกรณฺสนิ
นยํ สลฺลวิสุทฺธิยา
สุทฺธจิตฺตสฺส ตาหิโน
ปวคฺคติ มหฺสสิน

และในที่สุดแห่งการแสดงคัมภีร์สังยุตตนิกาย อันประคัด้วยพระสูตร ๗ พัน ๑ ร้อย ๖๒ พระสูตรนี้ อาตมภาพขอเปล่งปณิธานว่จว่ แม้เพียงพระนามของสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้มีพระหฤทัยบริสุทธิ์ ผู้มีพระหฤทัยคงที่ ผู้เป็นใหญ่ในโลก ผู้แสวงหาคุณธรรมอันประเสริฐยังปรากฏอยู่ว่ พุทฺโธติ ดังนี้คราบใด ขอให้เทศนาคัมภีร์สังยุตตนิกายทั้ง ๕ ซึ่งแสดงมาแล้วทั้งสิ้นนี้จงสำเร็จประโยชน์แก่กุลบุตรทั้งหลาย ผู้แสวงหาซึ่งอุบายออกจากโลกอยู่คราบนั่นให้จงได้ ด้วยอำนาจพระพุทธานุภาพ พระธรรมานุภาพ พระสังฆานุภาพอันล้าเลิศในโลกสมคังปณิธานว่จว่ ทั้งจงให้พุทธศาสนิกชนทั้งหลายทุกถ้วนหน้าจงเจริญด้วยอายุ วรรณะ สุขะ พละ ปฏิภาณธนสารสมบัติเป็นนิตย์กาล ๆ สิ้นเนื้อความในเทศนากัณฑ์นี้เพียงเท่านั้น

เอวํ กิเม ด้วยประการฉะนี้ ๆ

คัมภีร์ที่ ๓ สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค
(เล่ม ๓ จบบริบูรณ์)